

Türkiye’de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler:
Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma

Doktora Tezi

Semiha ARI

Eskişehir 2018

BAŐLİK SAYFASI

Türkiye’de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan
Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma

Semiha ARI

Doktora Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi F. Aşın KOÇAK TURHANOĞLU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2018

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca 1505E437 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Semiha ARI'nın "Türkiye'de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma" başlıklı tezi 31 Mayıs 2018 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Sosyoloji Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr.Öğr.Üyesi F.Ayşin K. TURHANOĞLU
Üye : Prof.Dr.Serap SUĞUR
Üye : Prof.Dr.Yıldız ECEVİT
Üye : Doç.Dr.Fatime GÜNEŞ
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN

ÖZET

Türkiye’de Kadın Örgütlenmesinde Kesişen ve Ayrışan Eğilimler: Meydan Okuma, Uzlaşma, Uysallaşma

Semiha Arı

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2018

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi F. Aysın Koçak Turhanoglu

Bu çalışmada, kadın örgütlenmesindeki farklı örgütsel pratiklerin ve eylem biçimlerinin arka planları, dinamikleri ve bağlantıları konu ediliyor. Kadın örgütlerinin kadın hareketlerine bağlanma biçimlerinin ve devlet gibi iktidar yapılarıyla, ana akım yapılarla ilişkilene düzeylerinin muhalefet etme ve değişim yaratma kapasitelerini nasıl belirlediği gösteriliyor. Çalışmanın argümanı, kadın örgütlerinin özünde değişim yaratma hedefi olan kadın hareketinin parçaları olarak konumlandıkları, hareketin hedefleri için çalıştıkları, ana akım iktidar yapılarına muhalefet ettikleri ve buna alternatifler geliştirdikleri ölçüde meydan okuma ve değişim yaratma kapasitelerinin arttığıdır.

Çalışma, 2016 yılında Batman ve Diyarbakır’da farklı ideolojik temelleri, örgütsel pratikleri ve ilişki ağları olan on yedi kadın örgütünün deneyimine dayanarak yapılan bir feminist araştırmaya dayanıyor. Bu araştırma, kadın örgütlenmesinde ‘toplumsal hareket’ ve ‘sivil toplum’ denebilecek iki ayrı perspektifin belirleyici rol oynadığını; belli bir ideolojisi ve kadın kurtuluş perspektifi olan bir hareketin bileşeni olmak ile sivil toplum alanında Sivil Toplum Kuruluşu olarak kurulmak arasındaki farkı gösteriyor. İkinci örgütlenme tarzı, 1990’lardan itibaren dünya genelinde yükselen sivil toplumculuk ve STK’laşma eğilimiyle yakından ilgilidir. Bu eğilim büyük ölçüde kadın örgütlerinin devlet kurumlarıyla, ana akım kuruluşlarla ve fon kurumlarıyla geliştirdikleri ilişkiler sonucunda oluşan uzlaşma alanlarının yansımasıdır. Kadın sorunlarının çözümünde bu yapılarla işbirliğine, uzlaşmalara ve proje temelli çalışma biçimlerine vurgu yapar. Bu tarz örgütlerin çoğu kendilerini siyasetler ve ideolojiler dışında yapılar olarak varsaydıkları için doğrudan muhalefet etme amaçları yoktur.

Hem bir arada varlıklarını sürdüren hem de ayrışan bu eğilimler, araştırma yapılan yerin özgünlükleriyle birlikte, genel olarak Türkiye kadın hareketi içerisinde son otuz yıldır yapılan bazı tartışmalara da ışık tutuyor ve bu konuların feminist politika temelinde tartışılmasına olanak sağlıyor.

Anahtar kelimeler: Kadın örgütlenmesi, STK'laşma, Toplumsal hareket örgütü, Batman, Diyarbakır

ABSTRACT

Intersecting and Differentiating Trends in Women's Organizations in Turkey: Challenge, Compromise, Complaisance

Semiha Arı

PHD, Sociology Department

Anadolu University Institute of Social Sciences, June 2018

Thesis Advisor: Dr. Assistant Professor F. Aysin Koçak Turhanoglu

The subject of this study is the background, dynamics and relationships of changing and differentiating organizational practices and forms of action of women's organizations. In this study we see the capacity of changes and opposition determined with the form of the relation of women's organizations with the women's movement and the relation with power structures such as government and main stream bodies. The argument of the study is: women's organizations' main aim is to be the part of women's movement which enables changes; they work for the targets of the movement; they make opposition to the main stream power structures and when as much as they bring on alternatives they develop their capacity of enabling changes and organizing opposition.

The study is based on a feminist research carried out with seventeen different women's organizations in 2016 in Diyarbakır and Batman which have different experiences, ideological bases, organizational practices and networks. This research points out the role of 'social movement organizations' and 'women's NGOs' as two different perspectives; one, being a part of a movement, which has a women's liberation approach and an ideological base; the other, being founded in civil society area as a nongovernmental organization. The second mode of organization is strictly in relation with the trend of civil society and NGOization approach rising up in the whole world from the beginning of 1990's. This trend is majorly the reflection of reconciliation area which is constructed by the outcome of relations, the women's organizations developed with governmental institutions, main stream foundations and funding organizations. This mode of organizations emphasizes the cooperation and arrangements with these institutions and project based working forms for the resolution of women's problems. Most of this type of organizations have no opposition aim because they have supposed themselves outside the area of politics and ideologies.

These two different trends both differentiating and existing together, with the authenticity of the research area, enlighten the discussions have been made in the women's movement for the last thirty years and provide an opportunity for the discussion of these subjects on the basis of feminist politics.

Key words: Women's organization, NGOization, Social movement organization, Batman, Diyarbakır

TEŞEKKÜR

Uzun bir süreye yayılan ve ülke genelindeki krizler eşliğinde süren bu çalışmanın tamamlanmasını mümkün kılan çok kişi var. Öncelikle Batman ve Diyarbakır'da benimle görüşmeyi kabul eden tüm kadınlara tek tek teşekkür etmek istiyorum. Onlar olmadan böyle bir çalışma ortaya çıkamazdı. Zor koşullarda yaptığımız görüşmeler ve sohbetler bu çalışmayı var kıldı. Hem önerileri hem eleştirileri yolumu açtı, bana çok şey öğretti.

Bu yola birlikte çıktığım iki kişiyi özel olarak anmak istiyorum. Doç. Dr. Nadide Karkıner benim için 'tez danışmanı-öğrenci', Doç. Dr. Yasemin Özgün 'hoca-öğrenci' ilişkisinden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Onlar üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra ben de devam edemeyeceğimi ya da etmemem gerektiğini düşündüm. Fakat ne olursa olsun beni çalışmayı bitirmem gerektiğine inandırdılar. Verdikleri emek ve gösterdikleri dayanışma için minnettarım.

Yine başından beri bu sürecin içinde olan Prof. Dr. Serap Suğur bana ve bu çalışmaya duyduğu inançla hep yanımda oldu. Belki de güç veren asıl şey çevremdeki bu inanç ve güvendi. Bu, feminist bir tez yazımının dayanışmayla mümkün olabileceğini gösterdi. Prof. Dr. Yıldız Ecevit'in muazzam emeği ve katkısı benim için bunun en iyi örneği oldu. Tez izleme toplantılarındaki önerileri ve eleştirileri çalışmadaki birçok düğümü çözdü. Yol gösterdi, yol açtı ve çalışmanın varması gereken yere ulaşması için çok emek verdi. Daha cesur yazmam gerektiğine dair telkinleri, bazen akademinin resmi duvarlarına çarpan bir feminist olarak beni güçlendirdi. Ve kuşkusuz bu zor süreçte tez danışmanlığımı üstlenen Dr. Öğr. Üyesi F. Ayşın KoçakTurhanoğlu'nun emeği, desteği ve dayanışmasının benim için ne kadar kıymetli olduğunu önemle belirtmek istiyorum.

Yıllar önce böyle bir konuda beni çalışmaya teşvik eden ilk kişiden bahsetmek istiyorum. Doç. Dr. Çağla Diner üniversite çatısı altında tanıştığım, zamanla hem arkadaş hem de akademisyen olarak her daim cesaret veren kişi oldu. Bu çalışmaya da önemli katkıları var.

Sevgili arkadaşım, yoldaşım Hülya Osmanağaoğlu bazen saatler süren tartışmalarda, birikimi, politik görüşü ve feminist meselelere bakış açısıyla ufku genişlettiği gibi cömertçe yaptığı eleştirilerle birçok şeyi yeniden düşünmemi sağladı. Kütüphanesi sayesinde bulunması zor yayınları da okuyabilme fırsatı buldum.

KEİG Platformu'ndan arkadaşlarımla verdikleri moral, bazen çalışmalara destek olamadığım için hissettiğim eksiklik duygusunu aşmamı sağladı. Son olarak bu çalışmayı feministlerle paylaşmamı ve tartışmamı sağlayan Yoğurtçu Kadın Forumu'na çok teşekkür ediyorum.

ETİK İLKE ve KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Semiha Arı

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vii
ETİK İLKE ve KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: HAREKET VE ÖRGÜTLENME	11
2.1. Eylem Sistemi Olarak Kadın Hareketleri	14
2.2. Hareketin Örgütlenmesi.....	15
2.2.1. Toplumsal Hareket Örgütleri.....	15
2.2.2. Formel ve enformel örgütler	18
2.2.3. Kaynaklar	21
2.2.4. İletişim ve ilişki ağları	24
3. KADIN ÖRGÜTLENMESİNİN DEĞİŞEN HALLERİ: MUHALEFET ETME, UZLAŞMA, UYSALLAŞMA	26
3.1. Muhalefet ve Direniş	26
3.1.1. Uyanış: Kadınlar olarak ezilmek	26
3.1.2. Kadın kurtuluşu için örgütlenmek.....	30
3.1.2.1. Özerk ve bağımsız örgütlenme	30
3.1.2.2. Yapısız ve lidersiz örgütler	33
3.1.2.3. Birlik ve etkileşim zeminleri	37
3.2. Kadın Hareketlerinde Kurumsallaşma	41
3.2.1. Formel kadın örgütlerinde artış	41

3.2.2. Kadın sorunlarını kurumlara ve ana akım yapılara getirmek: Uzlaşma alanları ve kavramsal geçişler	51
3.2.2.1. Uluslararası mekanizmalar ve küresel kadın hareketi	53
3.2.2.1.1. Kalkınma ve kadın güçlenmesi.....	53
3.2.2.1.2. Kadının insan hakları söylemi.....	60
3.2.2.1.3. Örgütlenme teşvikleri: Ağlar, taban örgütlenmeleri, kadın STK'lar	64
3.2.2.2. Ulusal mekanizmalar ve devletle ilişkiler	71
3.2.2.3. Politik fırsat yapıları	77
3.2.2.4. Kaynak politikalarında değişimler	80
3.3. Kurumsallaşmanın Ötesinde: STK'lar ve STK'laşma.....	82
3.3.1. STK'ların yeniden keşfi ve kaynak mobilizasyonu	82
3.3.2. Kadın sorunlarına neoliberal formüller	87
3.3.2.1. Sosyal politikalarda değişimler ve kadın emeği.....	87
3.3.2.2. STK'larla kalkınma.....	92
3.3.2.3. Sivil toplum, demokrasi, yönetim	98
3.3.3. STK'laşma	104
3.3.3.1 Bağlam bağımsız politika: Projecilik	106
3.3.3.2. Uzman ve profesyonel ortaklar olarak STK'lar	111
3.3.3.3. Yeni profesyoneller ve liderler sınıfının oluşumu.....	113
3.3.3.4. Toplumsal hareketlere karşı STK'lar mı?	118
4. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM	124
4.1. Alanın Hikâyesi.....	124
4.2. Araştırma Tasarımı ve Süreci	127
4.3. Varsayımlar, Çelişkiler, Keşifler: Batman'da ve Diyarbakır'da Kadın Örgütleri.....	133
4.4. Araştırma Yönteminin Teorik Arka Planı	143

5. KÜRT KADIN HAREKETİ VE HAREKET ÖRGÜTLERİ	149
5.1. Özgün ve Özerk Kadın Hareketi	149
5.2. Hareketin Perspektifi	157
5.3. Hareketi Örgütlemek	166
5.3.1. Yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesi	171
5.3.2. Kurumsallaşma eğilimi	178
5.3.3. Formel ve enformel yapıların birlikteliği	187
5.3.4. Formel hareket örgütleri	188
5.3.4.1 Kadın dernekleri	191
5.3.4.2. Kadın merkezleri	198
5.3.4.3. Kadın kooperatifleri ve üretim atölyeleri	206
5.3.4.4. Kadın dergileri	209
6. HAREKET DIŞINDA ÖRGÜTLENMEK: BAĞIMSIZ KADIN ÖRGÜTLERİ	221
6.1. Kuruluş Koşulları ve Başlangıç Hikâyeleri	225
6.2. Yapı ve Örgütlenme	230
6.2.1. Üyelik, gönüllülük ve ücretli çalışma	230
6.3. Çalışma Alanları	234
6.3.1. Eğitim	234
6.3.2. Emek ve istihdam	237
6.3.2.1. Gelir getirici faaliyetler ve kadın emeği	239
6.4. Fonlar ve Kadın Projeleri	245
7. KADIN ÖRGÜTLERİNİN İLİŞKİ AĞLARI: İTTİFAKLAR, ORTAKLIKLAR, AYRILIKLAR	251
7.1. Örgütler Arası İlişkiler	251
7.2. Kadın Hareketleriyle İlişkiler	257
7.3. Kurumlarla İlişkiler	264

7.3.1. Devlet kurumları.....	264
7.3.2. Proje süreçleri ve fon kuruluşları	274
8. KADINLARIN BAKIŞ AÇISINDAN BAZI MESELELER	279
8.1. STK'lar, Fonlar ve Projecilik	279
8.1.1. Fon yarışları ve müdahaleler: Fason STK'lar, tabela dernekleri	279
8.1.2. Çokluk ve bölünme	282
8.1.3. Fonlara ilişkin görüşler	285
8.2. Kadın Örgütlerinde Kadın Emeği.....	292
8.2.1. Ücretli çalışma ve gönüllülük arasında	292
8.2.2. Gönüllüğe övgü	296
8.3. Güçlenme mi, özgürlük mü?.....	299
8.4. Kadınlarla çalışmak ve örgütlenmek	303
8.5. Öncülük ve liderlik	311
9. SONUÇ	319
KAYNAKÇA	329
EKLER
ÖZGEÇMİŞ

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BİKG	Barış için Kadın Girişimi
CEDAW	Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezi
DB	Dünya Bankası
DÖKH	Demokratik Özgür Kadın Hareketi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
KA-DER	Kadın Adayları Destekleme Derneği
KAGİDER	Kadın Girişimcileri Derneği
KA-MER	Kadın Merkezi
KEİG	Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi
KJA	Özgür Kadınlar Kongresi
NOW	Ulusal Kadın Örgütü
SFK	Sosyalist Feminist Kolektif
SODES	Sosyal Destek Programı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
UPF	Uluslararası Para Fonu
WID	Kalkınmada Kadın

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, kadın örgütlenmesinde kesişen ve ayrışan eğilimleri, bu eğilimlerin hangi dinamiklerden etkilenerek, nasıl oluştuğunu; bunun kadınların politik mücadelesine ve değişim yaratma kapasitesine etkisini ve sonuçlarını araştırmayı amaçlıyorum. Bir toplumsal hareket, yani kadın hareketi parçası olarak konumlanıp konumlanmamanın ve devlet gibi iktidar yapılarıyla ve ana akım yapılarla ilişkiler geliştirip geliştirmemenin kadın örgütlerinin muhalefet etme ve değişim yaratma kapasitelerini biçimlendirmedeki etkilerini araştırıyorum. Burada temel olarak, özünde değişim yaratma hedefi olan toplumsal hareket perspektifi ile özellikle 1990'lardan beri yükselen ve kadın örgütlenmesinde farklı bir model geliştiren sivil toplumculuk perspektifi arasındaki farkı; bu farklı örgütlenme modellerinin farklı ilişki ağları getirdiğini ve bunun örgütsel pratikleri, hedefleri ve muhalefet kapasitelerini belirlediğini gösteriyorum. Bilhassa 1990'lardan beri kadın örgütlerinin devlet gibi iktidar yapılarıyla ve ana akım kuruluşlarla ilişkiler ve ittifaklar geliştirmelerini sağlayan ve onları uzlaşma alanları içerisine dâhil eden bir eğilimin, kadın mücadelesinin politik gücünü geriletmede, söylem ve pratiğini uysallaştırmada, muhalefet olanaklarını ve dolayısıyla daha geniş ölçekli değişim yaratma kapasitesini daraltmada rol oynadığını ileri sürüyorum.

Bununla birlikte toplumsal hareket, bu çalışmada kadın mücadelesi perspektifi ile çalışan, iktidar yapılarına meydan okuyan ve kendilerini kadın mücadelesinin parçası olarak konumlandıran kadın örgütlerinin de var olduğunu; politik ve radikal iddialarıyla alternatifler yaratma ve daha geniş bir dönüşüm yaratma kapasitelerinin bulunduğunu gösteriyorum. Bu iddialarımı büyük ölçüde, 2016 yılında Batman ve Diyarbakır'da yaptığım bir feminist araştırmaya, bu araştırma kapsamındaki on yedi kadın örgütünün deneyimine dayanarak yapıyorum. Ancak çalışmada, bu farklı eğilimlerin, özellikle uzlaşma alanları içerisinde oluşan kadın örgütlenmesi modelinin, sadece Türkiye'de değil, dünyanın birçok yerindeki kadın hareketleri içerisinde de gelişen bir durum olduğunu gösteriyorum. Bu, kolektif eylem ve örgütlenme tarzlarının çeşitli dinamiklerle ve yapısal dönüşümlerle değişmesini ifade ediyor.

Bu çalışmaya başladığımda kendilerini kadın örgütü, hatta feminist örgüt olarak tanımlamalarına rağmen iktidarlara muhalefet etmeyen, kadın sorunlarını geçici yöntemlerle ve proje tarzı çalışma biçimleriyle ve bireysel güçlenme vurgusuyla çözmeye

çalışan örgütlerin nasıl oluştuğunu, nasıl yaygınlaştığını ve bunu mümkün kılan koşulların neler olduğunu anlamak istedim. Erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğin kaynakları olan ana akım yapılarla birlikte nasıl çalışabiliyorlardı? Neden kendilerini içlerinde eritme ve uysallaştırma potansiyeli çok yüksek olan bu yapılarla uzlaşmalara varıyorlardı? Neden daha geniş bir toplumsal muhalefetin parçası olmuyorlardı?

Beni bu sorulara götüren neden, kadın mücadelesi/feminist mücadelenin toplumsal hareket olarak cinsiyetçi toplumsal yapıların sınırlarını zorlama ve bunları değiştirme hedefiyle ortaya çıkmış olduğu bilgisiydi. Bu mücadelelerin yükseldiği pek çok yerde; 1970'lerde batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), 1980'lerde ise Türkiye'de kadınların özgürleşmesi ve kurtulması için muhalefet etmek ve direnmek gerektiği inancı vardı. Muhalefet ve direniş, cinsiyet baskısının kurumsallaştığı ev içinden kamusal alana kadar var olan tüm iktidar yapılarına karşı olmalıydı ve bunun için yaygın bir şekilde örgütlenmek gerekirdi. Bu nedenle her yerde çok sayıda kadın grupları ve örgütleri kuruldu. Özellikle 'bilinç yükseltme' grupları gibi bürokrasi ve kurumsallaşma karşıtı, kadınların ortak ezilme bilincini açığa çıkarmaya yarayacak örgütlenme tipi, bu dönemlerin simgesi oldu ve bu süreçler feminist hareketleri bir politik güce dönüştürdü.

Bununla birlikte dünyanın birçok yerinde kadınlar ırkçılığa, yoksulluğa, savaşa ve topraksızlaştırmaya karşı süren mücadelelerin en önemli parçaları olmuşlardı. Kadınlar on yıllara yayılan mücadelelerle sayısız kazanım elde etmişler, ama cinsiyet baskısı, ev içi ve ücretli-ücretsiz emek sömürüsü, erkek şiddeti, kadın cinayetleri sona ermemiş, hatta artmıştı. Üstelik mevcut kazanımları yok etmeye çalışanlar da muhalefet etmeyen kadın örgütlerinin ilişkilendikleri iktidar yapılarıydı. Bu yapılarla ortaklıklar geliştirmek, söylemleri ve pratikleri bu nedenle yumuşatmak, cinsiyet baskısını bir yapısal sorun değil ama çeşitli 'faaliyetlerle' çözülebilecek bir sorun olarak görmek, böyle bir eğilimin yükselmesi ve baskın hale gelmesi, kadın hareketlerinde uysallaşma ve apolitikleşme eğiliminin yükselmesine neden olur muydu? Bu, kadın hareketlerinin politik güç olma özelliğini sarsar mıydı?

Kadın mücadelesine önemli sonuçları olan apolitik ve sistemle uzlaşmaya dayalı örgütsel eğilimler ve pratikler feministlerin ortak endişesi olsa da, 'kadın hareketine ne oldu?' (Epstein, 2001) sorusunu sorarken bunun kaynaklarının neler olduğu ve alternatiflerinin neler olabileceği üzerine sistematik bir şekilde düşünme, tartışma ve

potansiyelleri geri çağırıp açığa çıkarmaya yarayacak politikalara ihtiyaç olduğunu düşündüm. Bu nedenle birbiriyle bağlantılı şu soruları birlikte düşünmek gerekiyordu: Topluma ve iktidarlara karşı nasıl bir “gözdağı” (Rowbotham, 1994: 12) olarak ortaya çıkıldı? Bir politik güce nasıl dönüştü? Bu gücü sarsan ya da daraltan, başkalaştıran şeyler nelerdi? Bu güç tekrar nasıl kazanılıp genişletilebilir? Bunun için öncelikle kadın hareketlerine ‘ne olduğunu’ sormam ve bunun kaynaklarını görmem gerekiyordu.

Kadın mücadelelerinin yükseldiği yerlerde 1980’lerden ve 1990’lardan sonra iktidar karşıtı doğrudan eylem ve muhalefet biçimi varlığını kaybetmemekle birlikte, önemli ölçüde değişime uğradı ve başka eğilimler yükseldi. Feministlerin bir kısmı giderek Sivil Toplum Kuruluşu (STK) tipinde formel örgütler kurmaya yoğunlaştılar, Birleşmiş Milletler (BM) gibi ana akım kuruluşlara, hatta çoğu zaman iktidarı temsil eden hükümet ve devlet gibi yapılara girmeye başladılar. Kadınların taleplerini ve sorunlarını bu alanlar üzerinden duyurmaya ve çözmeye çalıştılar. Kadın örgütleri yoğun bir şekilde BM güdümlü uluslararası kadın konferanslarının ve mekanizmalarının, devletlerin uyguladığı kadın politikalarının parçaları ve ‘ortakları’ olarak konumlandılar.

Daha da önemlisi, kadın örgütleri ağırlıklı olarak 1990’lar boyunca uluslararası kuruluşların, vakıfların, hükümetlerin, hatta şirketlerin STK’lara sistematik olarak dağıttıkları fonlardan yararlanarak projeler ürettiler. Onları fonlayan yapılar da kendilerini kadın sorunlarının tarafları olarak kurdular ve örgütsel çalışmalara desteklerini artırdılar. Bunu yaparken belli örgütsel yapıları ve pratikleri teşvik ettiler. Bu gelişmeler kadın örgütlerinin bir kısmının çeşitli düzeylerde bu uzlaşma alanları içerisinde, buna uygun örgütsel pratikler geliştirmelerine neden oldu. Doğrudan radikal muhalefet yerine daha kurumsal, apolitik, uzlaşmacı ve uysal eylem biçimlerini benimsediler.

Bu mesele literatürde STK artışı ve STK’laşma [*NGOization*] bağlamında tartışıldı. Öncelikle bu değişimleri daha geniş bir bağlama oturtmak ve yapısal değişimlerle ilişkilendirmek gerekiyor. Birincisi, 1980’lerde yükselmeye başlayan neoliberal politikalar 1990’larda her yere yayıldı ve birçok ülkede kemer sıkma politikaları uygulandı. Bu, her şeyden önce sosyal politikaları olumsuz etkiledi ve birçok yerde kamusal hizmetlerde kesintiler oldu. Bu durumun yoksulluğu daha fazla artırması, bu sefer yoksullukla mücadele programlarını gündeme getirdi. Başta yoksulluk olmak üzere sosyal sorunların çözümünde sivil alana ve STK’lara verilen roller git gide arttı.

Özellikle Güney ülkelerinde uygulanan yoksulluk ve kalkınma programlarının uygulanmasında STK'lara daha fazla alan açıldı. Bu programların hedef kitlelerinin kadınlar olması ise, ana akım yapıların kadın örgütlerine daha fazla yönelmelerine neden oldu.

İkincisi, Sovyetlerin dağılmasıyla bağlantılı olarak bir tür sivil toplum rejimini küresel ölçekte kurmak ve yaygınlaştırmak hedeflendi. STK'lar bu hedef doğrultusunda sivil toplumu güçlendirecekleri varsayımıyla teşvik edildiler. Bu sefer cinsiyet eşitliğini sağlayacakları, daha 'demokratik' yapılar oluşturacakları, 'yönetişim' adı verilen yeni yönetim biçimlerinin parçaları olarak devleti ve kamuyu daha 'şeffaf' ve katılıma açık yapılar haline getirecekleri savıyla önemli rollere haiz oldular. 1989 sonrasının hedefi aynı zamanda "kadın-dostu sivil toplum yaratmak" (Lang, 2002: 291) oldu.

Bu yapısal dönüşümler ve 'yukarıdan' teşvikler örgütlenme bağlamında yeni eğilimler getirdi. STK'lar hem sosyal sorunların çözümünde hem de demokrasiyi ve sivil toplumu güçlendirmede bir sihirli değnek olarak sunulurken, bu çerçevede görüldüğü gibi kadınlar ve kadın örgütleri merkeze alınarak kuruldu. Kadın örgütleri giderek yerel yönetimlerle, hükümetlerle, uluslararası kuruluşlarla yoğun ilişkiler ve ittifaklar geliştirmeye başladılar. Hedeflere ulaşmak için AB ve BM gibi yapılar başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar, vakıflar, şirketler, hatta hükümetler kadın örgütlerini, genel olarak STK'ları yoğun ve sistematik bir şekilde fonlamaya başladılar.

Doksanlardan sonra kadın hareketleri ve örgütleri yeniden şekillenen bu dünya içerisinde varlıklarını sürdürdüler. Diğer yandan bu dönemde çoğulculuk ve kimlik siyasetlerinin yükselmesi, farklı feminizmler tartışmaları, bunun kolektif kimlik kavramında bir değişim yaratması; BM kadın konferanslarında, özellikle 1995 Pekin Konferansı'nda 'kadının insan hakları' ve 'kadın güçlenmesi' gibi daha nötr ve radikal olmayan söylemlerin benimsenmesi bir bütün olarak bu yeni örgütsel pratikleri biçimlendirmede çok etkili oldu. Dolayısıyla hem üçüncü dalga feminizm olarak adlandırılan dönemde muhalefetin dağılması hem de söz konusu gelişmeler birbirilerini tamamladılar. Bu çerçevede, kadın sorunlarının çözümünde ve değişim yaratmada adres olarak sistem içinde hareket eden sivil toplumu ve STK'ları işaret ediyordu. Dolayısıyla bu çerçevede, on yıllardır değişimin ancak sistemin ve erkek egemenliğinin yıkılarak geleceğini varsayan kadın kurtuluş hareketlerinden farklıydı.

Bu iklimin yükselttiği bir eğilim, kadın örgütlerinin bir kısmının kendilerini toplumsal hareketlerden ziyade sivil toplumun parçası olarak kurmaya başlamalarıydı. Sokaktan kurumlara ve STK gibi formel yapılara çekilmek, proje bazlı çalışmalarla da bağlantılı olarak daha profesyonel denebilecek örgütsel pratikleri benimsemek, fon kuruluşlarından devlet kurumlarına kadar bir dizi ana akım yapıyla ilişkiler geliştirmek, doğrudan meydan okumak yerine uzlaşma alanları içerisinde hareket etmek özellikle 1990'lardan sonra bir eğilim olarak yükseldi. Bununla birlikte birçok yerde toplumsal muhalefet ve mücadele biçimi olarak çıkan feminist hareketlerin/kadın hareketlerinin gücünü kaybettiği, dağıldığı ve gerilediği kanaati oluştu. Ancak öte yandan, bazı yerlerde ve kadın hareketlerinin bazı bölümlerinde daha radikal politik eğilimlerin de devam ediyor olması, bu eğilimlerin bir arada sürdüklerini, kesiştiklerini ve ayrıştıklarını gösteriyordu.

Batman ve Diyarbakır'da yaptığım araştırma kapsamındaki kadın örgütleri, bir bakıma şimdiye kadar ana hatlarıyla çizdiğim bir durumu; 'toplumsal hareket' ile 'sivil toplum' denebilecek iki ayrı örgütlenme tarzına işaret ediyorlardı. Kürt kadın hareketi örgütleri toplumsal hareket, hareket dışında kurulan ve konumlanan bağımsız kadın örgütleri ise daha çok sivil toplum ve STK perspektifini temsil ediyorlardı. Burada 1990'larda genel Kürt hareketi içinde kadınların örgütlenmesiyle başlayan sürecin, 2000'lerde özerk bir Kürt kadın hareketine dönüştüğü görülüyordu. Bu bağlamda bu çalışmada, Kürt kadın hareketini kendi içerisinde bir toplumsal hareket ve çatısı altındaki kadın örgütlerini toplumsal hareket örgütleri olarak ele alıyorum. Hareketin çatısı altındaki kadın örgütü sayısının ve çeşitliliğinin zamanla artarak 2010'larda bir sıçrama göstermiş olması bunun nedenlerinden biridir. Bunların hepsi, kendilerini feminist olarak tanımlamayan ama kadın kurtuluş ideolojisini temel alan Kürt kadın hareketinin ideolojisine, perspektifine ve hedeflerine göre kurulmuş örgütlerdir. Hepsinin formel ve bazen kurumsal yapılanmaları olsalar da radikal iddiaları ve hedefleri vardır. Ana akım kurumlara ve iktidar yapılarıyla ilişkilenecek kendilerini toplumsal muhalefet alanı ve toplumsal değişimin parçası olarak kurmuşlardır. Dolayısıyla feminist hareketlerin politik muhalefet zeminini kısmen kaybettiğinin iddia edildiği ve Türkiye özelinde irili ufaklı sayısız kadın örgütünün ülke geneline dağılarak, çoğu zaman da birbirlerinden kopuk halde çalıştıkları bir dönemde, Kürt kadın hareketi kendisini birbirine bağlı çok sayıda kadın örgütünü içerecek bir kadın kurtuluş hareketi iddiasıyla kurmuştur. Üstelik

böyle bir kadın hareketi, üçüncü dalga feminizm adı verilen, kolektif kimliklerin dağıldığı ve muhalefetin önemli ölçüde gerilediği bir ortamda oluşmuştur.

Araştırma kapsamındaki ikinci grup örgütler ise kendilerini Kürt kadın hareketi dışında 'bağımsız' olarak tanımlayan kadın örgütleridir. Tamamına yakını, büyük ölçüde 1990'larda yükselen sivil toplumculuk dalgası ve onun yansımaları sonucu hayat bulmuş örgütlerdir. Çoğu kendisini öncelikle bir 'sivil toplum' parçası olarak görüyor ve örgütsel çalışmalarında siyaset-dışılığı savunuyorlar. Bazıları BM kadın konferanslarının güçlendirdiği 'kadının insan hakları' ve 'kadın güçlenmesi' yaklaşımlarını benimsiyor. Bu örgütler kendilerini Kürt kadın hareketinden kesin olarak ayırsalar da, birkaçı kendisini Türkiye'deki genel kadın hareketinin parçası olarak görüyor. Ancak yine de kadınlar konusunda yapılan çalışmaların siyaset-dışı olması gerektiğine inanıyorlar. Öte yandan yine tamamına yakını devlet ve hükümet kurumlarıyla ortak çalışmalar yapıyor, dış fonlara ulaşarak kadın projeleri üretiyorlar.

Bu iki eğilim arasındaki temel fark öncelikle toplumsal hareket örgütü olarak konumlanıp konumlanmamakla ilgilidir. Çalışmada bu nedenle kadın örgütlerini ilk aşamada buna göre kategorize ediyorum. Bir kadın örgütünün pratiklerini ve hedeflerini belli bir siyaset tarzı, değerler ve bir ideoloji üzerine kurması ile siyasetler ve ideolojiler dışı olmak varsayımı üzerine kurması, farklı eylem kapasite ve biçimlerini getirir. Bu aynı zamanda örgütlerin ilişki ve ittifak ağlarını, muhalefet ve uzlaşma biçimlerini de güçlü bir şekilde etkiler. 1990'lardan beri yüceltilen sivil toplum ve onun temsilcileri olarak görülen STK'lar aracılığıyla sosyal değişimin gerçekleşmesi için ittifaklar ve işbirlikleri yapılması gerektiği vurgulanıyor. Bu nedenle kadınlar konusunda çalışmalar yapan örgütler sorunların çözümünde devleti, uluslararası kuruluşları, fon kuruluşlarını ve çeşitli ana akım yapıları kendi ilişki ve ittifak ağlarına kabul etmeye devam ediyorlar. Dolayısıyla eskiden feministlerin "iktidar yapılarıyla bağlantı kurulursa devletin parçası haline gelinir mi" (Roy, 2014b: 9) sorusu ve endişesi 1990'lardan beri büyük ölçüde 'hayır' olarak cevaplanmış görünüyor ve bazı kadın örgütleri hareket örgütü olmaktan ziyade 'bağımsız' olduğu varsayılan sivil toplum alanının parçaları olarak kuruluyorlar. Bu ilişkiler, kadın mücadelesinin politik gücünü geriletmede, söylemi ve pratiği uysallaştırmada ve muhalefet olanaklarını daraltmada önemli rol oynuyor.

Sivil toplumculuk ve STK'laşma bağlantılı örgütsel pratikler yükselmekle birlikte, bu tarz örgütsel pratikleri ve ilişki biçimlerini kabul etmeyen kadın örgütleri de

varlıklarını sürdürüyorlar. Bu nedenle çalışma, kadın hareketlerini ve örgütlenmeyi muhalefet ve direnişle başlatıyor, bu direniş geriletken nedenleri sorguluyor, boyutlarının çok katmanlılığını gösteriyor ve sonra tekrar kadın mücadelesinin bir politik güç olarak genişleme ve değişim yaratma imkânlarının nasıl mümkün olabileceğini tartışıyor.

Bu çalışma birbirini takip eden yedi bölümden oluşuyor. İkinci bölümde, toplumsal hareket ve örgütlenme teorilerinden yararlanarak kadın hareketlerini ve kadın örgütlenmesini kavramsallaştırmaya çalışıyorum. Burada aynı zamanda, çalışma boyunca kullanacağım ‘toplumsal hareket örgütü’, ‘formel örgüt’, ‘enformel örgüt’ ve ‘kaynak mobilizasyonu’ gibi kavramları bununla bağlantılı olarak tanımlıyorum. Bu çerçeve, toplumsal hareket ve örgütlenme süreçlerindeki süreklilik ve değişim dinamiklerini anlamayı da sağlıyor.

Üçüncü bölümde kadın hareketlerinin/feminist hareketlerin genel bir çerçeveden meydan okuma/muhalefet etme, uzlaşma ve uysallaşma süreçlerine odaklanıyorum. Bunu hem Türkiye’deki hem de farklı ülkelerdeki kadın hareketleri deneyimlerine dayanarak tartışıyorum. Hareketleri, politik güç ve toplumsal muhalefet yapan dinamikleri özellikle kadın kurtuluş hareketlerini ve dünyanın farklı yerlerindeki mücadele deneyimlerini temel alıyorum. Bu çerçeve, toplumsal hareketlerin özerk ve bağımsız olduğu oranda muhalefet, direniş ve değişim yaratma kapasitelerinin arttığını gösteriyor. Dünyanın birçok yerinde kadın mücadelelerinin kimi zaman genel toplumsal muhalefet hareketlerinden özerkleşerek ve aynı zamanda devlet gibi iktidar yapılarına karşı konumlanarak oluşması bunun en önemli dayanağı olarak ortaya çıkıyor. On yıllarca cinsiyetçi baskı sistemlerinin karşısında hiyerarşisiz ve demokratik örgütlenme tarzlarının geliştirilmiş olması, dolayısıyla meydan okuyarak alternatif yaratma kapasitesi bunu gösteriyor.

Toplumsal hareketler çevresel koşullardan ve yapısal dönüşümlerden güçlü bir şekilde etkilenirler. Diğer yandan iktidar yapılarının kontrol mekanizmalarının genişlemesiyle toplumsal hareketlere yönelik çeşitli düzeylerde ve boyutlarda massetme politikaları geliştirilir. Kadın kurtuluş hareketlerinin yükseldiği bazı yerlerde 1980’lerden, bazılarında 1990’lardan sonra kadın örgütlerinin örgütlenme yapılarında ve pratiklerinde, genel kadın mücadelesiyle ilişkilendirme tarzlarında, kaynak politikalarında ve ilişki ağlarında önemli değişimler oldu. Enformel örgütler karşısında formel ve kurumsal yapıların güçlendiği, önceki dönem karşı durulan devlet gibi yapılarla ilişkilerin

arttığı, uluslararası kuruluşlardan fon kurumlarına kadar bir dizi ana akım yapının ilişki ağlarına girdiği bu süreçler, kadın hareketlerinde/feminist hareketlerde uzlaşma ve uysallaşma eğilimlerini yükseltti. Kadın örgütleri, kadın sorunlarını anaakım yapıların parçası haline getiren, bu sorunlara neoliberal ve ona uygun sivil toplum alanında çözümler üretmeye çalışan çok geniş bir bağlamın parçası oldular. Kadın örgütleri giderek toplumsal hareketten ziyade sivil toplum alanında tanımlanan STK'lara dönüşme eğilimine girdiler. Bu bölümde kurumsallaşma, profesyonelleşme ve STK'laşma kavramlarıyla birlikte bu süreçlerin nasıl sonuçlar getirdiğini ve toplumsal hareketler olarak kadın hareketlerine/feminist hareketlere etkilerini tartışıyorum.

Dördüncü bölüm bu çalışma kapsamında yaptığım araştırmanın yöntemini ve teorik temellerini gösteriyor. Neden böyle bir araştırma yaptığım, araştırmamın hikâyesi, Batman ve Diyarbakır'daki kadın örgütlenmesi deneyimlerinin neler anlattığı ve bu araştırmanın neden bir feminist araştırma olduğu sorularını cevaplıyorum. Bu araştırmayı, sadece kadınların tek tek deneyimlerinin, bakış açılarının ve fikirlerinin neler olduğunu anlamak için yapmadığımı belirtiyorum. Bu da araştırmaya dâhil olmakla birlikte, daha ziyade kadın örgütlenmesi meselesinin daha geniş bağlamlarını görmeye çalışıyorum. Çalışma bu nedenle, kadın örgütlenmesinin söz konusu kavramsal çerçevede ve bu kavramlar setiyle nasıl anlaşılabilirliği sorusunu da ortaya atıyor. Ancak bununla birlikte, kadın örgütleri 'kadın özne'lerin var ettiği, sürdürdüğü, biçimlendirdiği ve aynı zamanda kendilerini kurdukları alanlardır. Bir kadın örgütüne dair en kapsamlı bilgiyi ancak o örgütte bulunan ve oraya emek veren kişiler verebilir. Aynı zamanda kadınların örgütlenme süreçlerindeki deneyimleri, geliştirdikleri bakış açıları sosyal konumlarından, politik duruşlarından ve çevresel koşullarından bağımsız biçimlenmez.

Çalışma bu nedenle birebir derinlemesine görüşmeye dayalı bir feminist araştırmaya; bu kapsamda on yedi kadın örgütünden yirmi dört kadınla yaptığım görüşmelere dayanıyor. Bunlardan on biri Kürt kadın hareketi örgütleri, altısı bağımsız kadın örgütüdür. Dördüncü bölüm ve sonrası bu araştırma kapsamındaki görüşmelerden edindiğim bilgilere ve benim gözlemlerime dayanıyor. Bunları üçüncü bölümde tartıştığım meselelere de dayanarak tekrar tartışıyor ve değerlendiriyorum.

Bu araştırmada 'Kürt kadın hareketi örgütleri' ile 'bağımsız kadın örgütleri' olmak üzere iki temel kategori ortaya çıktı. Bu nedenle bu iki ayrı kategoriyi derinlemesine ve ayrıntılı sunmam gerekiyordu. Beşinci bölümde Kürt kadın hareketi ve

hareket bileşeni örgütlerin deneyimleri yer alıyor. Burada, örgütlenmenin 2000'lerden sonra genel Kürt hareketinden özerkleşerek nasıl kendi içinde bir toplumsal harekete dönüştüğünü gösteriyorum. Nasıl ikinci dalga feminist hareketlerin çoğu genel toplumsal muhalefet hareketlerinden özerk ya da bağımsız olduysa, Kürt kadınların da böyle bir yol izlediği görülüyor. Bu deneyim, daha 'bütünsel' bir toplumsal harekete dönüşerek, bu çatı altında çok sayıda kadın örgütü kurarak ve hepsini kadın kurtuluşuna hizmet edecek şekilde kurarak daha radikal bir pozisyondan politika yapılabileceğini gösteriyor. Bu araştırmada dernek, kadın merkezi, dergi, kooperatif ve üretim atölyesi gibi hareket bileşeni on bir formel kadın örgütünün deneyimi yer alıyor.

Altıncı bölümde Kürt kadın hareketi dışında kurulan ve konumlanan 'bağımsız kadın örgütleri'nin deneyimlerini sunuyorum. Bu örgütler birçok açıdan Kürt kadın hareketi örgütlerinden farklıdırlar. Söz konusu örgütler şüphesiz yekpare ve homojen değillerdir, ancak kendilerini siyaset-dışı yapılar olarak sunmaları, çalışma biçimleri, kadın sorunlarına ve çözüm önerilerine yönelik perspektifleri, örgütsel kaynak politikaları ve ilişki ağları bakımından ortak özellikleri vardır. Bu örgütlerin çoğunun kendilerini 'sivil toplum' alanında hareket eden STK'lar olarak tanımladıklarını, devlet gibi yapılarla ilişkiler geliştirdiklerini ve özellikle bu bakımdan Kürt kadın hareketinden ayrıştıklarını belirtmem gerekiyor. Bu araştırmada dernek, vakıf ve kooperatif tipinde altı bağımsız formel kadın örgütünün deneyimi yer alıyor.

Yedinci bölümde bu iki kategori arasındaki ilişkileri, bunların genel kadın hareketleriyle ilişkilerini ve her bir kategorinin ilişki ve ittifak ağlarındaki farklılıkları sunuyor ve tartışıyorum. Bu farklılıklar yine hareket örgütü olup olmamak arasındaki farkın yansıması olarak da görülebilir. Örneğin Kürt kadın hareketi örgütlerinin net bir devlet-karşıtı tutum aldığı görülürken, bağımsız kadın örgütlerinin neredeyse tamamının devletle çeşitli düzeylerde ilişkiler kurdukları görülüyor ve bu mesele iki kategori arasındaki temel anlaşmazlık nedeni olarak da ortaya çıkıyor. Bununla birlikte hem hareket hem de bağımsız kadın örgütlerinin, Türkiye kadın hareketi ile ilişkileri bağlamında ortak bazı deneyimlerinin de olduğu görülüyor. Bunlardan biri Türkiye'deki kadın örgütlerinin ortak zeminleri olan kurultay, platform ve çeşitli toplantılarda maruz kaldıkları milliyetçi, hatta ırkçı davranış ve tutumlardır. Bu durum 'kadın hareketi' olarak kavramsallaştırdığımız ve olumlu anlamlar atfettiğimiz mücadele alanlarının da kendi içinde hiyerarşileri olduğunu ve bu hiyerarşilerle yüzleşmek gerektiğini gösteriyor.

Daha önce kadın örgütlerinin kendinden menkul ve kendi başlarına var olan yapılar olmadıklarını, varlıklarını kadınların emeği ve mücadelesiyle sürdürdüklerini belirtmişim. Bu nedenle araştırma sırasında kadınlara örgütlenme deneyimlerinin yaşamlarını nasıl değiştirdiğini, kendilerini nasıl tanımladıklarını ve kadın örgütlenmesi konusunda neler düşündüklerini sordum. Bu bölümde gördüğüm kadınların, örgütlenme, örgütlenmede ücretli ve gönüllü emek, STK'lar ve fonlu projeler gibi konulara dair düşünceleri ve deneyimleri yer alıyor.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: HAREKET VE ÖRGÜTLENME

Altmışların sonlarında ve yetmişlerde ABD’de ve Batı Avrupa ülkelerinde ikinci dalga feminist hareket/kadın kurtuluş hareketi yükseldi. Juliet Mitchell (1985: 25) bunu “yeniden doğuş”, Verta Taylor (1989: 770) ise “yeniden canlanma” olarak adlandırdı. Bu iki farklı ifade biçimi, esas olarak ‘yeni toplumsal hareket’ kavramsallaştırmasıyla ilgiliydi. 1960’ların sonlarında kadın kurtuluş hareketi başka toplumsal muhalefet hareketlerinin yükseldiği bir ortamda oluştu. Öğrenci hareketleri, siyah hareket, savaş karşıtı hareketler kadınların aktif bir şekilde katıldıkları ve daha sonra özerkleştikleri hareketlerdi (Mitchell, 1985). Bazı teorisyenler (Melucci, 1985; Touraine, 1985) bunları yeni toplumsal hareketler, Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (2015) ise ‘sistem karşıtı hareketler’¹ olarak adlandırdılar.

On dokuzuncu yüzyılda oy hakkı mücadelesinde somutlaşan birinci dalga feminist hareket, birçok yerde aşama aşama oy hakkı elde edilince, 1920’lerde sönümlenmeye başladı. Kadın mücadelesinin tekrar geniş ölçekte harekete geçmesi 1960’lara denk geldi. Hareket başka toplumsal muhalefet hareketleriyle birlikte yükselince bunların hepsi yukarıda belirtildiği gibi ‘yeni toplumsal hareketler’ olarak etiketlendi. Taylor (1989) ABD’de 1945-1960 yılları arasında kadın örgütlenmesi üzerine yaptığı araştırmaya dayanarak, hareketin aslında yeniden doğmadığını ve dalgalar arasındaki kırılmaların sanıldığı kadar keskin olmadığını iddia ederek kadın hareketlerinde sürekliliği vurguladı. Yine Ferree ve Mueller (2004) feminizmin en azından on sekizinci yüzyıla dayandığını ve yeni bir toplumsal hareket olarak görülmeceğini ileri sürdüler.

Bir toplumsal mücadele biçimi olarak kadın hareketleri şüphesiz yeni değildi. Birinci dalga ile ikinci dalga arasında benzerlikler kurulabilirdi. Ancak Mitchell’in (1985) de belirttiği üzere oluşum ve gelişim koşulları bakımından farklılıkları ve ikinci dalgayı ‘yeni’ kılan bazı özellikler vardı. Bu farklılıklar teoriden eyleme, söylemden

¹ Immanuel Wallerstein ‘sistem karşıtı hareketler’ kavramını, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana kullanılan toplumsal hareketler (işçi hareketleri) ve ulusal hareketler gibi iki önemli kavramı kapsamı için icat ettiğini söylüyor. Ona göre her iki hareket çok önemli özellikler paylaşır. Her ikisinin de mevcut tarihsel sisteme karşı direnişte birbirine koşut iki tarzı temsil ettiğini düşünüyor. Toplumsal hareket ise on dokuzuncu yüzyılda sanayi işçilerinin çıkarları için çalışan sendikalar ve sosyalist partiler gibi hareketlere gönderme yapar. Wallerstein işçi hareketlerine ek olarak kadın hareketleri, çevre hareketleri, küreselleşme karşıtı hareketler ve gey ve lezbiyen hareketlerini de toplumsal hareketler olarak düşünüyor. Bkz. I. Wallerstein. (2011). *Dünya-Sistemleri Analizi* (Çev: Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy), İstanbul: BGST Yayınları, s. 171, 173.

örgütlenmeye birçok alanda kendisini gösterdi. Kadın kurtuluş hareketi sınıf, ırk ve etnik kimlik fark etmeksizin bütün kadınların ezilen ‘ayrı’ bir grup olduğunu ortaya koydu ve kadınların kurtuluşunun ancak erkek egemen sistemin, patriyarkanın yıkılmasıyla mümkün olacağı sonucuna vardı. Bir anlamda “ezenin tutumunu ezilenin kafasında” (Mitchell, 1985: 31) bularak ve ‘düşman’ı tespit ederek kurtuluşa giden yolu bulmaya çalıştı. Kuşkusuz o dönem kadınların durumunun iyileştirilmesi için reformculuğu savunan kadın örgütleri de vardı, ancak özgürlük ve kurtuluş için erkek egemen sistemin yıkılması gerektiğini bu denli yaygın bir şekilde ortaya koymak ve bu amaçla örgütlenmek yeni bir durumdu.

Diğer önemli bir fark, bu tespit edilen ezilmeye karşı mücadelenin bireysel düzeyde değil, sayısız ve çok çeşitli gruplar ve örgütler aracılığıyla olmasıydı (Ecevit, 1989; Freeman, 2015). Kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği her yerde bilinç yükseltme ve tartışma grupları kuruldu, dergiler ve çeşitli yayınlar aracılığıyla cinsellik, ev içi şiddet, cinsel şiddet, kürtaj ve beden gibi daha önce dile getirilmemiş birçok ‘özel alan’ meselesi kamusal meseleler haline getirildi. Ezilme her yerdedi, mücadele de her yerde ve her alanda olmalıydı. Harekete katılan kadınların önemli bir kısmı üniversite öğrencisi orta sınıf kadınlar olsa da, talepler ve değişim sadece belli bir sınıf kadın için dile getirilmiyordu. Kurtuluş tüm kadınlar için olmalıydı. Bu dönemde oluşmaya başlayan “deneyim siyaseti” (Mitchell, 1985: 26) kişisel olanla politik olanı birleştiriyor ve kadınların sorunlarının bireysel değil, kolektif olduğunu ortaya koyuyordu.

On yıllar içerisinde kadın mücadelesi her yere yayıldı ve 1990'lara gelindiğinde dünyanın hemen her yerde artık kadın hareketleri vardı. Ancak bu yaygınlaşma ‘feminist hareket’ kavramının kullanımında bir değişimi de getirdi. Bugün hem ‘feminist hareket’ hem de daha geniş bir ölçeği ifade etmek için ‘kadın hareketi’ kavramları birlikte, bazen de birbirlerinin yerine kullanılıyor. Ancak ikisi arasında bazı farklar vardır. Kadınlar birçok nedenle eyleme geçiyor ve örgütleniyorlar. Kurdukları grupları tanımlama ve hareketin genel tarzına bağlamada bazı farklılıklarını ortaya koyuyorlar. Örneğin kadın kurtuluş hareketi her ne kadar ortak bir kadın kimliği kurmuş olsa da hareketin çoğu üyesi esasında yüksek eğitilmiş, beyaz ve orta sınıf kadınlardı. Sonraki on yıllarda çeşitli Güney ülkelerinde gelişen kadın hareketleri cinsiyet baskısını farklı ezilme biçimleriyle birlikte ortaya koydular. Güneyli kadın hareketlerinde kendilerini feminist olarak tanımlayan gruplar olsa da, genel olarak feminizmden ziyade “kadın sorunları” ya da “kadın hareketi”

kavramı daha sık kullanılıyor (Roy, 2014a: 17). Bunun en önemli nedenlerinden biri feminizmin çok fazla Batılı, burjuva ve orta sınıf kadınlarla özdeşleştirilmesidir. Sınıf, ırk, etnik kimlik ve çeşitli toplumsal sorunları nedeniyle bütün kadınlar kendilerini “bütünsel ezilmişlik” (Mitchell, 1985: 124) potası içinde görmeyebiliyorlar. Örneğin Kürt kadın hareketi kendisini feminist olarak tanımlamasa da bir bakıma feminist hareket gibi kurtuluş ideolojisini benimseyen, ama aynı zamanda Güneyli kadınlar gibi sınıf ve etnik kimlik farkını ortaya koyarak bu ikisini harmanlayan ayrı bir duruş olarak görülebilir.

Öncelikle feminizm bir ideoloji olarak kadınların erkeklere tabi olmasına, yani erkek egemenliğine doğrudan meydana okuma ve bunu değiştirme hedefi olarak ortaya çıktı. Bir bütün olarak sistemi ve onun biçimlendirdiği toplumu değiştirmeyi, cinsiyetçiliği yıkmayı hedefledi ve ayırt edici bazı kavramlar ve örgütlenme ilkeleri oluşturdu. Mitchell’in ifadesiyle:

Feminizm tüm kadınları bütünsel bir ezilmişlikte birleştirir. Her kadını kapsar. Siyaseti de buna uygun olarak bütünsel bir saldırıdır. Kuramı bunu destekler: İlk işbölümü aynı zamanda ilk kez ezenlerin ve ezilenlerin ortaya çıkmasıdır; öte yandan ilk işbölümü kadınlara erkek arasındaki işbölümüdür. İlk egemenlik biçimine öncelik tanınması gerekir; ilk ortadan kalkacak egemenlik biçimi o olmalıdır (Mitchell, 1985: 124).

Feminist hareket için cinsiyet ezilmesi, başka ezilme biçimlerinden ayrıdır ve onun içinde eritilemez. Daha çok 1980’lerde ve 1990’larda gelişen siyah kadın hareketleri ise çözümü hem cinsiyet baskısından hem de onunla kesişen/onu derinleştiren ırkçılık ve yoksullaştırma sistemlerinden de kurtuluşa bağlar. Yine bu çalışmada görüleceği gibi Kürt kadın hareketi her ne kadar zamanla erkek egemenliğini ‘baş düşman’ olarak tespit etmiş olsa da etnik temelli ayrımcılığın ve baskının da sona ermesi için mücadele ediyor ve örgütlenmesini bunun üzerine kuruyor. Bugün ‘kadın hareketi’ kavramı bu geniş, çok yönlü örgütlenmeyi ifade etmek için kullanılırken, ‘feminist hareket’ cinsiyet rollerine, patriyarkaya meydan okumayı ve bunu değiştirmeyi doğrudan hedefleyen gruplar için kullanılır (Ferree ve Hess, 2003) ve daha geniş bir kadın hareketinin bileşeni olarak da görülür.

Doksanlardan sonra hızlanan ‘farklı kadınlıklar’ ya da ‘farklı feminizmler’ tartışmasının etkisiyle çeşitli özgül talepleri içeren kadın grupları daha çok genel bir ‘kadın hareketi’ kavramı çatısı altında düşünüldü. Örneğin Türkiye’de 1980’lerde yükselen hareketin adı feminist hareketti; ancak on yıl sonra hareketin her yere

yayılmasıyla farklı ihtiyaçlar, hedefler ve ideolojiler temelinde örgütlenen kadın örgütü sayısı arttı ve bu aslında “belirsiz ve şekilsiz bir topluluk” (Bora, 2014: 27) olarak kadın hareketini yarattı; feminist politika bakımından bir ayırım oluşturdu. Bununla birlikte feminist hareketin ayırt edici özelliği her daim ‘özel’ olarak kabul edilmiş ev, ev içi emek, cinsellik, beden gibi meseleleri politik ve kamusal meseleler haline getirmiş olmasıydı. Cinsellik, kürtaj ve beden gibi meseleler feministlerin eylem ve kampanya gibi örgütlenmelerinin ana temalarından biri olurken, siyah kadınlar bu konuları önemsiz görmeseler de, yoksulluk ve ırkçılık baskısı karşısında daha ‘ikincil’ plana atabiliyorlardı (Dadzie, 1994).

Bu çalışmanın dayandığı araştırma, Kürt kadın hareketi gibi kendisini feminist olarak tanımlamayan bir deneyimi içerdiği kadar, çok farklı hedefleri olan kadın örgütlerinin deneyimlerini de içerdiği için genel olarak kadın hareketini ayrı, feminist hareketi ayrı anlamda kullanıyorum. Ancak feminist olsun olmasın, kadın hareketlerini bir toplumsal hareket biçimi olarak alıyorum. Kadın hareketleri, Ferree ve Mueller’in (2004) tanımıyla, kadınları politik faaliyetlere sokar, kendi rollerine ve yaşamlarına getirilen sınırlamalara meydan okumaları için onları güçlendirir, mevcut cinsiyet ilişkilerini baskıcı ve değişmesi gereken bir şey olarak teşhis edebilmelerini sağlamak için kadınlar arasında ilişkiler, etkileşimler, ağlar yaratır.

2.1. Eylem Sistemi Olarak Kadın Hareketleri

Feminist olarak tanımlansın ya da tanımlanmasın kadın hareketleri geçici bir tür hareketlilik ya da seferberlik değil, analitik bir kategori olarak toplumsal hareketlerdirler (*social movement*). Kadın hareketlerini/feminist hareketleri tanımlamak için Alberto Melucci’nin (1985) bazı kavramlarına başvuruyorum ve bunları kadın hareketleri özelinde yeniden yorumluyorum. Melucci (1985: 795) toplumsal hareketleri “dayanışmaya, bir çatışmayı sürdürmeye, içinde varlığını sürdürdüğü sistemin sınırlarını yıkmaya dayalı bir kolektif eylem biçimi” olarak tanımlıyor. Böylelikle toplumsal hareketi başka tür hareketliliklerden ayırmayı mümkün kılıyor. Çünkü çoğu zaman sadece bir protesto hareketinin ya da bir örgütün kendisi bile ‘toplumsal hareket’ kavramıyla eş anlamlı kullanılabilir.

Altmışlılardan sonra yükselen toplumsal hareketlerin çoğu sosyal düzeni, bunlardan kadın kurtuluş hareketi erkek egemen sosyal düzeni değiştirmeyi, hatta yıkmayı hedefledi; bu hareket içindeki örgütlerden bir kısmı bu değişimi reformlarla

gerçekleştirmeye çalışırken bir kısmı toptan radikal bir değişim için çabaladı. Ancak kesin olan şey, mevcut sosyal düzene karşı bir kolektif itirazın olmasıydı.

Bu değişimi gerçekleştirmek için ‘kadınlık’ adıyla bir kolektif ezilen kimlik teşhis edildi, kadınlar arasında dayanışmayı güçlendirecek kanallar yaratıldı, bir dizi örgütlenme, eylemlilik hattı oluşturuldu ve tüm bunları temellendirecek teoriler geliştirildi. Bu bağlamda toplumsal hareket olarak kadın hareketleri/feminist hareketler kendi içlerinde bir “eylem sistemi” (*system of action*) (Melucci, 1985: 795) olarak anlaşılmalıdırlar. Bu sistemi yapılandıran bazı iç ve dış unsurlar vardır. Bunlar: Örgütler (Melucci, 1985; McCarthy ve Zald, 1973, 1977), kaynaklar (McCarthy ve Zald, 1973, 1977) ve ilişki ve iletişim ağları (Freeman, 2015). Toplumsal hareketlerin iç ve dış ilişkileri, eğilimleri, eylem ve örgütlenme biçimleri sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlerden etkilenir.

2.2. Hareketin Örgütlenmesi

2.2.1. Toplumsal Hareket Örgütleri

Kolektif eylemi kuran şeylerden biri “örgütsel yatırım”dır (*organizational investment*) (Melucci, 1985: 792). Çünkü toplumsal hareketin kendisi bir eylem sistemi olarak yaygın örgütlenme çabalarını ve çok sayıda örgütü içerir. Örgüt (*organization*) varlığını birkaç eylem, faaliyet ve etkinlikten daha uzun ömürlü tutabilen, ulaşılmak istenen hedefleri kolektif bir şekilde belirleyerek hayata geçiren insan grubu olarak tanımlanabilir (Martin, 1990). Toplumsal hareket örgütleri (*social movement organizations-SMOs*) ise hedeflerini belli bir toplumsal hareketin tercihleriyle tanımlayan örgütlerdir (McCarthy ve Zald, 1977). Bu örgütler hareketin toplumsal değişim hedefine ulaşmasında çok önemli rol oynarlar, belli bir ideolojiye ve değerlere sahiptirler (Zald ve Ash, 1966).

Toplumsal hareket örgütleri eylemlilik biçimi, yöntem, üyelik gibi konularda çeşitlilik gösterirler. Bazıları hedefe ulaşmak için radikal yöntemleri ve doğrudan eylemi tercih ederken, bazıları temsil ettikleri kişilerin, örneğin kadınların, çıkarları için yasayı ve politikayı değiştirmek üzere ‘reform yönelimli’ bir yöntem benimseyebilir (McCarthy ve Zald, 1973). Örneğin süfrajeterler oy hakkını elde edebilmek için bomba atmak, evlerin ve işyerlerinin camını çerçevesini indirmekten imza toplamaya kadar bir dizi eyleme başvurdular. Dolayısıyla burada “militan ve ılımlı süfrajeterler” (Taylor, 1989: 763) arasında hem ideolojik hem de taktiksel farklar vardı. Ancak hepsi kadınların eşit

vatandaşlar olarak oy hakkına kavuşmasını talep ediyordu. 1960'ların sonlarında ikinci dalga feminist hareketin yükseldiği yerlerde ağırlıklı olarak toplumu ve kurumları 'rahatsız' eden, doğrudan eylemi benimseyen gruplar yaygınken, bazı yerlerde kurumsal biçimlere sahip reformist gruplar da vardı. Bu, hareketin hedeflerine ulaşmada 'reform' ile 'devrim', doğrudan eylem ile "kurumsallaşmış eylem" (Jenkins, 1983: 528) arasındaki klasik ayrımdır. Ancak toplumsal hareketlerdeki bu iki eğilimin birbirlerinden kesin bir biçimde ayrı olduğu iddia edilemez. Bu eğilimler bir arada bulunurlar, ancak bazı koşullar bağlamında biri diğerine baskın gelir ya da tercih edilir. Bu, toplumsal hareketlerin kolektif eylem biçimlerinde zamanla bazı değişimlerin olduğunu da gösterir. Bugün dünyanın hemen her yerinde bulunan kadın hareketleri kendilerini bireyler, gruplar, çeşitli biçimlerde örgütler aracılığıyla ifade ediyorlar.

Kadın örgütlerinin önemi kadınların çeşitli alanlardaki sorunlarını ve taleplerini duyurmak için kanallar oluşturmalarıdır (Ecevit, 1989). Bunu çeşitli yapılarda ve farklı yöntemlerle, çalışma tarzlarıyla yaparlar. Bazı örgütlerin amacı sadece politika yapmaktır ve bunun için tartışma toplantılarından yayın yapmaya kadar bir dizi etkinlikle hareketlilik yaratırlar. Bazıları, örneğin kadına yönelik şiddet konusunda hem politika yapıp hem de şiddete maruz kalan kadınlara hukuki, psikolojik ve sığınma desteği verebilirler. Buradaki mesele bu örgütlerin çalışmalarını genel bir mücadeleye, kadın hareketine bağlayıp bağlayamamalarıdır. Bu anlamda bütün 'kadın örgütleri' kadın hareketi örgütü, yani toplumsal hareket örgütü değildir.

Kadın hareketi örgütü olmak ile olmamak ayrımı bu çalışma bağlamında yapılan bir soyutlamadır. Ancak sınırlar her zaman bu şekilde keskin/kesin değildir, arada geçişler vardır. Örgütleri böyle iki tip üzerinden ayırmanın ve bu ayrımın ölçütlerini saptamanın güç olduğu bir gerçektir. Ancak hem Türkiye genelinde kadın örgütlerinin durumunun hem de araştırmanın bu tarz bir ayırım yapmayı gerekli kıldığını belirtmem gerekiyor. Genel duruma bakıldığında, bugün sayısı bilinemeyecek kadar çok sayıda kadın örgütü farklı kanallardan kadınlara yönelik çalışmalar yapıyor. Ancak bazılarının kadın hareketiyle ya da başka toplumsal mücadelelerle hiçbir bağı yoktur. Oluşmalarını ve sürmelerini mümkün kılan koşullar ve nedenler çok farklıdır. Dahası son derece muhafazakâr, cinsiyet eşitliğini bile benimsemeyen 'kadın örgütleri' de vardır. Bazıları doğrudan devlet gibi iktidar yapıları tarafından kurulur ve açıkça karşı-hareket işlevi görürler. Bu tip örgütleri iktidarla ilişkilerinden bağımsız düşünmek mümkün

değildir. Bunlar özgürlük ve eşitlik için mücadele eden kadın hareketlerinin parçaları olmadıkları gibi, onların karşısında konumlanırlar.

Öte yandan, karşı-hareket olarak konumlanmasalar bile, bazı kadın örgütlerini cinsiyet baskısına, ayrımcılığa, eşitsizliğe karşı siyasal güç ve toplumsal muhalefet olarak ortaya çıkan kadın hareketlerinin bir parçası olarak görmeyi zorlaştıran nedenler vardır. Bazı kadın örgütleri en azından son otuz yıldır süren çeşitli yapısal dönüşümlerin bir sonucu olabilmektedir.² Örneğin neoliberal politikaların yükselmesiyle artan yoksulluk ve çeşitli sosyal sorunlar, bu sorunların çözümünde örgütlere vurguyu da getirdi. Son birkaç on yıldır kadın örgütlerine, yoksul kadınlar için gelir getirici projeler üretmeleri ve kadınları istihdama katmaları için fonlar veriliyor. Belli sayıda yoksul kadını bu tarz faaliyetlere sokmak ve onları bu yolla güçlendirmeyi varsaymak ile kadınların neden yoksul olduğunu sorgulamak ve bunun cinsiyet eşitsizliğiyle bağını kurmak; bunu yıkmak için alternatif programlar geliştirmek arasındaki fark, hareket örgütü olmak ile olmamak arasındaki farktan kaynaklanır. Toplumsal hareketler olarak kadın hareketleri eşitsizliği ve ayrımcılığı belli kadın grupları için değil, bütün kadınlar için ortadan kaldırmayı isterler. Dolayısıyla mesele değişim yaratma hedefi ve kapasitesiyle ilgilidir. Bir grup kadını yoksulluktan kurtarmak kadın hareketlerinin hedefi değildir; ancak bütün kadınların cinsiyet eşitsizliği nedeniyle yaşadıkları yoksulluktan kurtulmalarını istemek toplumsal hareket perspektifidir. Bu, sosyal değişime yönelik eylemeyi ve örgütlenmeyi gerektirir.

Örgütlerin kuruluş nedenleri, koşulları ve amaçları bu ayrımı anlamayı kolaylaştırabilir. Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmadaki 'Kürt kadın hareketi örgütleri' kategorisi, çok net bir şekilde, bir hareketin ideolojisine ve perspektifine göre kurulmuş örgütleri ifade ediyor. Bu örgütler kendilerini mevcut cinsiyetçi ve baskıcı sistemi değiştirmeye yönelik çalışan bir hareketin parçası olarak konumlanıyorlar. Amaçları basitçe kısmi düzenlemeler yapmak değil, bir bütün olarak kadınların eşitliğini ve özgürlüğünü temel alan sistem kurmaktır. Öte yandan kendilerini bu hareketin parçası olarak kurmayan ve konumlamayan diğer kadın örgütlerinin genel olarak kadın hareketi örgütü olarak tanımlanıp tanımlanmayacağına dair kesin bir yargıda bulunmayı

² Özellikle 1980'lerde yükselen neoliberal politikalar; 1990'lardan itibaren küresel ölçekte bir akım haline gelen sivil toplumculuk, 'demokrasi geliştirme' söylemi, devlet iktidarının yapısındaki değişimler toplumsal hareketleri ve örgütlenme pratiklerini de değiştirdi. Bu değişimlerin kadın hareketleri ve kadın örgütlenmesine etkilerini üçüncü bölümde ayrıntılı olarak tartışıyorum.

zorlaştıran nedenler vardır. Çünkü bunlardan birkaçı neredeyse tek kişinin çabaları sonucunda oluşan ve kendilerini bir toplumsal mücadele ekseninde kurmayan; zamanla da parçası olmamayı sürdüren örgütlerdir. Onlar, kadınlara yönelik çalışmalar yapan, ancak kendilerini bir toplumsal hareket örgütü olarak konumlamayan örgütlerdir. Misyonları, hedefleri ve işlevleri farklıdır. Bazılarının ise genel kadın mücadelesiyle gevşek ve kısmi ilişkileri vardır. Bu örgütler daha çok yerelden kuruldukları, yerelin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalıştıkları ve çalışmalarını bu ölçekte sınırlı tuttıkları için sosyal değişim yaratma bakımından da sınırlı bir kapasiteye sahiptirler. Dolayısıyla böyle bir ayırım, araştırma özelinde kadın örgütlenmesindeki farklı eğilimleri anlamayı kolaylaştırıyor.

2.2.2. Formel ve enformel örgütler

Yapı, bir örgütün stratejisinin ve hedeflerin bilinçli olarak oluşturulması ya da sonradan ortaya çıkması olarak tanımlanabilir (Martin, 1990). Bu aynı zamanda örgütlerde yetkinin, çalışma biçiminin, işbölümünün, karar alma mekanizmasının, sorun çözme yöntemlerinin nasıl olacağını belirlediği planlı, dâhili düzenlemeleri ifade edebilir (Martin, 1990). 1960'ların sonlarında yükselen çeşitli toplumsal muhalefet hareketleri ve kadın kurtuluş hareketleri, toplumsal hareketlerin hem formel hem de enformel örgütlerden oluşabildiğini gösteriyor (Goodwin ve Jasper, 2015). Bu nedenle toplumsal hareket örgütü meselesi de 'formel' ve 'enformel' kavramlarıyla analiz ediliyor (Jenkins, 1983; McCarthy ve Zald, 1973, 1977; Staggenborg, 1988).

Formel örgütler, resmi kaydı bulunan, devlet tarafından tanınan ve kâğıt üzerinde yasal statüsü, tüzel kişiliği olan yapılardır. Bugün Türkiye'de daha çok dernek, vakıf gibi yapılar STK kategorisine girer. Bununla birlikte sendika, kooperatif gibi örgüt tipleri de formel örgütlerdir. Bu tarz örgütlerin belli bürokratik prosedürleri, üyelik sistemleri, rutin işleri, yönetim organları vardır ve belli bir işbölümü geliştirmeye daha yatkındırlar (Staggenborg, 1988). Fon gibi kaynaklara ulaşma şanslarının yüksek olması nedeniyle profesyonel ve ücretli çalışan elemanlar istihdam edebilir, aynı zamanda gönüllü üyelerin çalışmalarıyla da varlıklarını sürdürebilirler.

Enformel örgütler bireylerin dâhil olduğu sosyal ağlardır. Genellikle grup, inisiyatif, kolektif, komün gibi isimler alan bu örgütler kurumsallaşmış ve resmileşmiş örgütlere nazaran daha az prosedüre sahiptirler, esnek üyelik beklentileri ve ölçütleri vardır ve iş bölümü daha düşük düzeydedir (Staggenborg, 1988). Bu tarz bir örgüt yapısı

genellikle duruma ve ihtiyaçlara göre ayarlanır; kişiler arasındaki görevlendirmeler ve gerekli prosedürler de ihtiyaçları karşılamak için geliştirilir. Üyeleri ve eğer varsa alt çalışma grupları arasında gevşek ve özerk bir ilişki vardır (Staggenborg, 1988). Bunlarda bugün yaygın bir eğilim olan profesyonel çalışma biçimi genellikle yoktur.

Örgüt yapısında formelliği ya da enformelliği tercih etmenin çeşitli nedenleri vardır. İlk neden, bu bir politik duruş ve tercihle bağlantılı olabilir. 1960'ların sonlarında kadın kurtuluş hareketi ve birlikte yükseldiği diğer radikal hareketler bürokrasi ve kurumsallaşma karşıtı oldukları için, komün ve kolektif gibi enformel örgütler kurmayı tercih ettiler. Enformel örgütler bir anlamda yatay, gevşek ve yeni katılımları teşvik etmede daha esnek oldukları, belli işbölümü ve prosedürler geliştirmekten uzak durdukları için “doğrudan eylem taktikleri” (Staggenborg, 1988: 604) geliştirmeye daha uygun görüldüler. Bu nedenle onların muhalefet etme ve radikal eylemlilik geliştirme potansiyellerinin de daha yüksek olduğu varsayıldı.

Staggenborg (1988) formel örgütlerin, hareketin taleplerinin ve temsililerinin ana akım politikalara girmesini kolaylaştırdığını belirtir. Bu, eylemin kağıt üzerinde bir yasal statüsü bulunan formel örgütler aracılığıyla sürmesi anlamına gelir ve bunu mümkün kılan koşullara işaret eder. Toplumsal hareket analizlerini, ekonomi teorilerine ve siyasal süreçlerdeki değişimlere dayandırarak ‘kaynak mobilizasyonu’ (*resource mobilization*) yaklaşımıyla açıklayan teorisyenler (McCarthy ve Zald, 1973, 1977; Jenkins, 1983; Staggenborg, 1988) bazı toplumsal hareket örgütlerinin maddi kaynaklara ulaşmak ve yöneticileri (elitleri), karar mekanizmalarını daha güçlü etkilemek için kurumsal ve formel yapılar kurmayı tercih ettiklerini öne sürdüler.

Bu çerçeve, 1960'ların sonlarında kadın kurtuluş ve öğrenci hareketlerinin enformel yapı tercihini yadsımazken, toplumsal hareketlerin bazı bölümlerinin aynı zamanda “kurumsallaşmış iktidar ilişkileri” (Jenkins, 1983: 528) içerisine girerek de hareketi sürdürme çabalarının mümkün olduğunu gösteriyor. Jenkins (1983) toplumsal hareketler içinde formel ve kurumsal yapıların oluşmasını ve görünürlük kazanmasını esas olarak sanayi kapitalizminin gelişmesine, kentleşmeye ve seçim sistemlerinin yaygınlaşmasına bağlıyor. Ona göre kapitalizmin gelişmesi ve modern devletlerin oluşması küçük, enformel dayanışma gruplarının özerkliğini aşındırarak bürokratik yapıların önemini artırdı. Yine kentleşme ve kitle iletişiminin büyümesi daha bürokratik ve kurumsal yapıları, dernek tipi örgütleri makul kıldı. Son olarak liberal demokrasinin

kurumsallaşması ve kitlesel seçmen katılımının yükselmesi, toplumsal hareket örgütlerinin daha fazla destek alacakları ve destekçi toplayacakları koşullar yarattı (Jenkins, 1983). Jenkins (1983: 540) bu bağlamda, daha radikal karaktere sahip komünal enformel grupların yerini giderek daha “ılımlı” dernek tipi örgütlerin aldığını, bunun da eylem biçiminde bir değişim yarattığını iddia ediyor.

Bir iddia da, formel örgütlerin çeşitli kaynaklara ulaşma, bunları kullanma ve hareketi hedeflerine ulaştırmada enformel, merkezsiz ve esnek örgütlere nazaran daha etkili olduğudur (Jenkins, 1983). Formel ile enformel kategorilerinin de esas olarak hareketin hedefine ulaşmada hangi yapının daha etkili olacağı sorusu etrafında döndüğünü belirtmek gerekiyor. Buradaki bir vurgu sürekliliğe ve devamlılığa dairdir. Örneğin Staggenborg (1988) enformel örgütlere muhalefet potansiyeli bakımından daha olumlu bir anlam atfetse de, formel kadın örgütlerinin fon gibi kaynaklara ulaşmada ve koşullara bağlı olarak hareketin ivmesi düştüğünde onu canlı tutup devam ettirmede önemli bir rol oynadığına dikkat çekiyor.

Bu iki tip aslında ideal tiplerdir ve pratikte sınırlar bu şekilde keskin değildir. Kadın örgütleri zaman içinde değişerek her iki tipten de özellikler taşıyabilirler. Bazıları enformel yapıdan formel yapıya dönüşebilir ve kağıt üzerinde tüzel bir kişiliğe kavuşur, ama pratikte enformel olmayı sürdürebilir. Bazıları formel yapıyla birlikte kurumsallaşır ve profesyonelleşir. Ancak formelliğin bir eğilim olarak yükselmesinin hareket açısından sonuçları vardır. Çünkü formel yapı, örgütün “taktiklerini ve stratejilerini” (Staggenborg, 1988: 599) enformel örgütlere göre daha kurumsal ve resmi bir şekilde kurmasına yol açabilir. Örneğin ana akım kurumlarla, eğer dışarıdan maddi destek alıyorsa fon kurumlarıyla ilişkiler geliştirir ve iç ilişkilerini, örgütsel programlarını buna göre düzenlerler. Bu, belli aşamalardan geçerek olur. Dışarıdan fon alabildikleri için hem projeler üretip hem de ücretli çalışan eleman istihdam edebilirler. Bu süreç profesyonelleşme eğilimini yükseltir, eylemi kurumsallaştırır.

İkincisi, enformel örgütler gerçekten de daha kısa ömürlü olabilirler. Çevresel koşulların ya da iç ilişkilerin etkisiyle sönmülenebilir ya da dağılıbilir. Formel örgütler ise bir kez kurum niteliğini kazanınca örgütsel devamlılığı sürdürmeye daha yatkın hale gelirler (Staggenborg, 1988). Bununla birlikte formel yapılar en başında çalışmalarını ve kazanımlarını sürdürmenin de temel nedenlerinden biri olabilir. Ancak formel ve enformel eğilimlerinin düşmesi ya da yükselmesi, birinin diğerine baskın hale gelmesi çok katmanlı

bir meseledir. Bunu hareketin kendi dinamikleri belirleyeceği gibi, dış dinamikler de belirler.

Örneğin bu araştırma kapsamında Kürt kadın hareketi bileşeni olan örgütlerin de önemli bir kısmının formel yapılara sahip olduğu görüldü. Bunun nedenlerinden biri özerkleştiği Kürt hareketinin yapısındaki bazı değişimlerle ilgiliydi. Birçok yerdeki kadın hareketleri açısından formel örgüt kurma ve kurumsallaşma eğilimindeki yükselme kendi dışındaki nedenlerle de oldu. Bunlardan birisi örgütsel kaynaklardaki değişimlerle ilgilidir.

2.2.3. Kaynaklar

Eylemi harekete geçirebilmek ve örgütlenmeyi devam ettirebilmek için kaynaklara ihtiyaç vardır. Kaynaklar tek tek bireylerin katılımı, emeği, zamanı, enerjisi, fedakârlığı ve aynı zamanda para gibi maddi unsurları içerir. Toplumsal hareketlerin mesajlarını topluma en dolaysız ilettiği eylem biçimlerinden biri sokak protestoları ve kampanyalardır. Bu, içinde kaynakların da olduğu bir örgütlenme sürecini gerektirir. Örneğin kadın cinayetlerine karşı bir sokak eylemi planlamak için kadın örgütleri ve bireyler bir araya gelir, tartışır, eylemin sözünü, sloganını ve mesajını belirlerler. İletişim kanallarıyla daha geniş kesimlere çağrı yapar ve eyleme mümkün olduğunca çok kişinin katılmasını sağlarlar. Bu süreçte dışarıdan bir maddi kaynağa çok fazla ihtiyaç duyulmayabilir.

Ancak kadın hareketleri varlıklarını sadece protestolarla ve sokak eylemleriyle sürdürmezler. Mesele tek tek örgütlerin, özellikle formel örgütlerin kendi varlıklarını sürdürmelerine geldiğinde örgütlenme süreçleri ve kaynaklar başka anlam kazanır. Erkek şiddetine karşı bir protesto düzenlemek ile şiddete maruz kalan kadınlara hukuki, psikolojik ve çeşitli destekler veren bir örgütü sürdürmek için gereken kaynaklar farklıdır. Eğer örgütün öz kaynağı yoksa ve kendi üyelerinin desteğine dayanmıyorsa, örgüt çalışmalarını sürdürmek için dışarıdan maddi kaynak, yani fon arayışına girer. Fon, bir örgütün ihtiyaçlarını ve faaliyetlerini kendisi finanse edemediğinde aldığı kaynaktır (Martin, 1990).

Derneklerin veya çeşitli sivil grupların çevrelerinden yardım ve bağış toplamaları yeni bir şey değildir. Kaynak mobilizasyonu teorisyenlerinden McCarthy ve Zald'ın (1973) toplumsal hareketler bağlamında yeni olduğunu iddia ettikleri şey, sosyal

değişime yönelik çalışmalar yapan grupların özel vakıflar ve hükümet kurumları tarafından daha sistematik bir şekilde finanse edilmeye başlanmasıydı. Yazarlar bu kaynakların toplumsal hareket örgütlerinin büyümesinde ve devam etmesinde önemli bir rol oynadığını ileri sürdüler.³ Örgütlere kurumlar ve ana akım yapılar tarafından sistematik biçimde finansal kaynak aktarılması, toplumsal hareketlerin varlıklarını sürdürdükleri sistem içinde bazı koşullarda değişimler olduğu anlamına gelir.

Kaynak mobilizasyonu teorisyenlerinin (McCarthy ve Zald, 1973, 1977; Jenkins, 1983) analizlerinde sadece kendi üyelerinin ve yararlanıcılarının kaynaklarına dayanan klasik toplumsal hareketlerden, dışarıdan kaynaklara dayanan toplumsal hareketlere bir geçiş olduğu iddiası vardır. Örneğin klasik olarak işçi hareketleri emek ve para gibi kaynaklar için kendi tabanlarına ve kitlelerine dayanıyordu, 1960'lardan sonraki yeni toplumsal hareketler özel vakıflar, sosyal kurumlar, medya, üniversite, hükümet kurumları, hatta şirketler tarafından finanse edilmeye başlandılar (Jenkins, 1983: 533). Dolayısıyla McCarthy ve Zald'a (1977) göre toplumsal hareket örgütlerine kaynak sağlayanların hareket üyesi olmasına, hatta o hareketin ideolojisini ve değerlerini benimsemesine bile gerek yoktur.

Sanayi sonrası toplum, içinde olanakların ve aynı zamanda müdahale odaklarının çoğaldığı çok karmaşık bir sistem yarattı (Melucci, 1985). Bu sistem bir yandan bireylere ve gruplara kimliklerini kurmaları ve eyleme geçmeleri için çeşitli kaynaklar dağıtırken, diğer yandan gündelik hayatı da içeren daha geniş bir kontrol sistemi kurar ve eylemi manipüle eder (Melucci, 1985: 796). Kaynak mobilizasyonu teorisyenleri hem sadece maddi temele çok fazla vurgu yaptıkları hem de analizlerini geliştirdikleri dönem itibarıyla son derece kısmi bir çerçeve sundukları için eleştirilebilirler. Ancak örgütlere iktidar yapıları tarafından kaynakların artmasıyla

³McCarthy ve Zald (1973) kaynak mobilizasyonu yaklaşımının ABD sağ-kanat siyasetçilerin analizlerinin bir özelliği olduğunu ve bu analizlerin çoğuna katılmadıklarını başından belirtiyorlar. Buna göre sağcı siyasetçiler o dönemin yükselen radikal ve sol hareketleri itibarsızlaştırmak için "dış kaynak", "komünist komplo", "dış provokatör" kavramlarına yaslandılar (1973: 1). Bugün de ulusalcılardan muhafazakarlara belli kesimler meseleye böyle bakıyorlar. Bazen de bunu emperyalizm karşıtlığının gereği olarak temellendiriyorlar. Bu çalışmada örgütsel kaynaklar ve dış fonlar bu şekilde düşünülüyor. Örgütlere verilen fonlardaki artış özellikle 1990'larda uluslararası örgütlerin, özel vakıfların, hükümetlerin, hatta şirketlerin geliştirdikleri bir uzlaşıyla ilgilidir. Neoliberalizmin sosyal politikaları geriletmesi, aynı zamanda küresel ölçekte kurulmak istenen bir tür sivil toplum rejimi bu uzlaşımın bazı nedenleridir. Sivil toplumu ve STK'ları daha önce hiç olmadığı kadar sistematik ve küresel ölçekte finanse etmelerinin nedenleri bu ışıktaki düşünülmelidir. Bu konu üçüncü bölümde ayrıntılı olarak tartışılıyor.

kolektif eylemin değişmesi arasında kurdukları bağ 1980 ve 1990 sonrası değişimleri anlamak açısından oldukça yararlı bir ereve sunuyor.

Buğun Türkiye dahil olmak üzere hemen her yerde bir kurumdan fon alabilmenin temel şartlarından biri yasal-tüzel kişiliğe, yani formel yapıya sahip olmaktır. Fon kaynaklarına ulaşmanın örgütlere daha olanaklı hale gelmesiyle örgütlenme yapısı tercihi arasında bağ kurulabilir. Bu durumun hareketlerin faaliyetleri ve hedefleri üzerinde farklı sonuçları vardır. 1990’larda formel örgüt biçimi olarak STK’lara vurgu artınca bunlar fon kaynaklarının alıcısı haline geldiler. Yani 1970’lerde henüz yaygın olmayan bir eğilim birkaç on yıl sonra somutlaştı. Fon kaynaklarının örgütlere yoğun bir şekilde akması örgütlenmede formel/resmi yapı tercihlerini ve kurumsallaşmayı güçlendirir (Staggenborg, 1988). Koşullar bir yandan örgütlenmeyi formel yapıya teşvik ederken diğer yandan örgütlerin ilişki ağlarında çeşitlenmeler yaratır. Kaynak sağlayan kurumlarla ilişkiler örgütlerin kendilerini buna göre kurmalarına neden olur. Bu ilişkilerin yoğunluğu ise hem fon kuruluşunun ölçütlerine ve beklentilerine hem de örgütün burada kendisini nasıl konumlandırđına göre değişiklik gösterir. Varlıklarını tamamen dışarıdan gelen fonlara bağlı olarak sürdüren örgütlerin bağımlı olma ilişkisinin daha st düzeyde olacağı varsayılabılır.

Dış kaynakların artması ve çalışmaların somut projeler şeklinde sürmesi örgütler içerisinde bir ücretli emek gücü ve profesyonel çalışma tarzını artırabilir. Staggenborg (1988: 587) hareket ve örgütlenme çalışmaları yoluyla hayatını kazanan kişileri ifade etmek için “profesyonel lider”, “profesyonel yönetici” ya da “kariyer aktivisti” gibi kavramlar kullanır. Ona göre bu profesyonel kişiler örgütlerinde kurumsal yapıyı ve resmiyeti kurma ve sürdürme eğilimine girerler. Bundaki en gtl motivasyonları ise dışarıdan gelen fon kaynaklarına sürekli ulaşabilmek ve böylelikle ücretli çalışmayı sürdürebilmek, örgütsel açıdan bir finansal istikrar sağlamaktır (Staggenborg, 1988).

Formel rgtler içerisinde dış kaynaklarla gelişen bir kurumsallaşma, resmileşme ve profesyonelleşme, hareketin muhalefetini ve doğrudan eylemi baltalar mı ya da etkisini azaltır mı? Staggenborg (1988) formel örgütlerin kurumsallaşmış eylem biçimlerinin protestoyu etkisiz hale getireceğine dair kesin bir bağlantı olamayacağını söylemektedir. Ancak bu sorunun cevabı kadın hareketleri bağlamında ‘evet’ ya da ‘hayır’ kesinliğinde olamayacak kadar karmaşıktır. Bunun nedeni, kadın hareketlerinin 1980’lerden, özellikle 1990’lardan sonra kaynaklara ulaşma biçimlerinde ve kaynak

sağlayan kurumlarla ilişkilerindeki çeşitlilikler ve aynı zamanda kurumsallaşma eğilimlerinin farklı bağlamlarda biçimlenmesidir.

2.2.4. İletişim ve ilişki ağları

Toplumsal hareketleri oluşturan örgütler ve bireyler arasında ilişkiler olduğu kadar, bu örgütlerin de hem kendi içlerinde hem de dışarıyla kurdukları çeşitli ilişki ağları vardır. Toplumsal hareketler her ne kadar gevşek yapılar olsalar da, eylemin birliği ve devamlılığı bireylerin ve grupların aralarındaki güçlü bağlarla ve ilişkilerle mümkün olur (Melucci, 1985). Bu örgütler, gruplar ve bireyler bir “mücadele sistemi” (Melucci, 1985: 800) oluşturarak eylemi harekete geçirir ve hareketin sürmesini sağlarlar.

Zald ve Ash (1966) toplumsal hareket örgütleri arasındaki etkileşimi ve ilişkileri işbirliği, koalisyon ve birleşme olarak üç düzeyde değerlendiriyorlar. Kesin bir işbirliği ve işbölümünün ise daha çok bütünsel hareketlerde ya da devrim dönemlerinde görüldüğünü belirtiyorlar. Kadın örgütleri daha çok konferans, kurultay, platform ve ağ gibi zeminler aracılığıyla etkileşime girerler. Kendi içlerinde özerk örgütsel mekanizmalara ve işleyişlere sahiptirler, ancak ortak çalışmalar ve zeminler yoluyla söz konusu mücadele sistemine girerler. Örneğin bir kampanyaya katılmak, eylem örgütlenmesinde yer almak, bir ortak bildiriye imza vermek, ortak çalışmalar yapmak örgütlerin genel mücadeleyle bağını bir düzeyde kuran eylemlilikler olarak düşünülebilir.

Freeman (2015: 14) eylemin harekete geçmesinde bireyler ve örgütler arasında önceden kurulmuş “iletişim ağları”nın önemine dikkat çekiyor. Hareket olarak eyleme geçmek ile spontane protestolar arasındaki fark da bu ağların mevcut olup olmamasıyla ilgilidir. Bu aynı zamanda toplumsal hareket örgütü olmak ile olmamak arasındaki farkla ilgili de fikir verir. Örneğin bir kriz karşısında insan grupları kendiliğinden çeşitli örgütler kurabilirler, ancak genel bir mücadele ve yöntem tarzıyla bağlantısını kuramazlarsa bu çabaları yerel bir şikâyet ya da protesto olarak kalır (Freeman, 2015). Örgütler arası ilişki ve iletişim ağlarının güçlü olması, hem gereken durumda protestoyu hızlı yayar hem de hareketin devamlılığında önemli bir rol oynar.

Örgütlerin aynı zamanda iç ve dış ilişkileri vardır. İç işleyiş örgütün yapısına, üyelik sistemine, gönüllü ya da ücretli çalışmanın olup olmamasına, faaliyetlerine ve bu faaliyetleri gerçekleştirme yöntemine göre çeşitlilik gösterir. Dış ilişkiler ise daha karmaşıktır. İkinci dalga feminist hareketler içerisinde devlet gibi iktidar yapılarını hedef

alıp kurumlarla ve bürokrasiye ilişkiler kurmama eğilimi oldukça belirgindi. Türkiye’de de 1980’lerde devletle ilişkilenmeyi reddeden feminist örgütlenmeler vardı. Bugün ise kadın örgütlerinin ilişki ağlarında hareketler ve örgütler kadar (bazen daha fazla) fon verenler/bağışçılar, ulusal/uluslararası kurumlar, devlet kurumları, yerel yönetimler var. Ana akım yapılarla kurulan ilişkilerin düzeyi ve yoğunluğu farklı olabilir, ancak kadın örgütlerinin muhalefet etme potansiyelini daraltma olasılığı çok yüksektir. Bu ilişki düzeyleri, gelişen işbirlikleri ve ittifakların yoğunluğu aynı zamanda kadın örgütlerinin, sorunların çözümüne ve sosyal değişim yaratmaya dair perspektif farklılıklarına dair de bir fikir verir.

3. KADIN ÖRGÜTLENMESİNİN DEĞİŞEN HALLERİ: MUHALEFET ETME, UZLAŞMA, UYSALLAŞMA

3.1. Muhalefet ve Direniş

3.1.1. Uyanış: Kadınlar olarak ezilmek

Hiçbir kadın tek başına ayağa kalkıp, öbürleri adına özgürlük isteyemez, çünkü böyle yapmakla öbür kadınların örgütlenme ve kendileri için konuşma olanaklarını ellerinden almış olur. Aynı zamanda o, bir gözdağı da oluşturmaz (...) Kadınlar ancak büyük ölçüde örgütlenmeye başladıkları zaman siyasal bir güç oluşturabilir (Shelia Rowbotham, 1994: 12).

Kadınlar çeşitli nedenlerle birçok tarihsel dönemde başkaldırdılar, ayaklanmaların ve devrimlerin ön saflarında yer aldılar. Rowbothom (1994) direnişin izlerini on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru giderek Bohemyalı Guillemine'nin daha sonra Engizisyon mahkemesi tarafından suçlanacak olan dinsel öğretilerine, çevresinde topladığı kadınlarla kurduğu kadın kilisesine kadar takip eder. Daha sonraki yüzyıllarda dinsel öğretilere karşı çıkararak tanrı ile dolaysız ilişkiyi savunan ve çevresine destekçi toplayan kadınlara bakar. On yedinci yüzyılda ve devamında işlerini erkeklere kaptıran ve daha fazla yoksullaştıkları için isyan eden kadınlara uzanır. Meslekleri değersizleştirilip yerine tıp gibi erkeklerin işgal ettiği uzmanlık alanları geldiğinde bu alanlardan dışlanan kadınların örgütlenmesini ve direnmesini anlatır (Rowbotham, 1994: 30). On dokuzuncu yüzyıl ve sonrası ise, grevlerde, boykotlarda, ekmek yürüyüşlerinde, faşizme karşı mücadelede kadınların örgütlenme örnekleriyle doludur (Ecevit, 1989).

Burada önemli olan, neredeyse on dokuzuncu yüzyıla kadar bu başkaldırıların ve isyanların geniş ölçekli bir kadın örgütlenmesine ve bir politik güce dönüşmemiş olmasıdır. Bundan önce kadınlar ya direnişlerinde yalnız kalmış ve suçlanmış (Rowbotham, 1994) ya da büyük rol oynadıkları toplumsal mücadelelerin erkek egemen duvarlarına çarpmış ve emekleri, varlıkları yok sayılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan birinci dalga feminist hareket ise kadınların tekil direnişlerinden ya da başka toplumsal mücadeleler içinde eylemelerinden öte, kendileri ve hakları için mücadele ettikleri bir örgütlenme ve eylem biçimi yarattı. Oy hakkı için örgütlenen süfrajeter işyerlerinin camlarını kırmaktan bazı yapıları yerle bir etmeye, hatta bomba patlatmaya kadar bir dizi radikal yönetime başvurdu ve bunun sonucunda tutuklandı, açlık grevine girenlere zorla beslenme uygulandı (Mitchell, 1985).

Kadınların örgütlenmesini sağlayan birleştirici hedef asıl olarak kendilerine oy hakkı verilmesiydi. Bu amaca ulaşmak için kadın örgütleri kuruldu. Ancak kadınların bu dönemde kurduğu örgütler, özellikle bütün ülkelerde aşama aşama oy hakkı elde edilince atıl hale geldi ve hareket hemen her yerde sönmüldü (Mitchell, 1985; Taylor, 1989). Bu hareketleri sınırlandıran temel unsurlardan biri, tabanını esas olarak orta sınıf kadınların oluşturması nedeniyle daha çok burjuva sorunlarına yoğunlaşmalarıydı (Mitchell, 1985). Örneğin İngiltere’de 1918’de oy hakkı otuz yaşını aşmış mülk sahibi kadınlara tanınca hareketin en güçlü kesimi hedefine ulaşmış oldu ve mücadelenin hızı kesildi (Mitchell, 1985). Yine ABD’de 1920’de oy hakkı kazanıldıktan sonra hareketin “birleştirici hedefi” (Taylor, 1989: 763) kalmadı.

Kadın mücadelesinin tekrar örgütlü ve yaygın bir şekilde sıçrama göstermesi 1960’ların sonlarında mümkün oldu. Bu dönemde yükselen ikinci dalga feminist hareketin ya da kadın kurtuluş hareketinin önceki dalga ile farkını ortaya koymak gerekiyor. Bu, mücadele ve örgütlenme biçimlerindeki farklılıkları ve oluşum koşullarını anlamak için önemlidir. Birincisi, kadın kurtuluş hareketi, Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD’de 1960’ların ortasına damga vuran başka radikal toplumsal hareketlerin varlığında yükseldi. Özellikle siyah, gençlik ve öğrenci hareketlerinde kadınlar çok aktif bir şekilde yer almış ve Mitchell’e (1985) göre kadın kurtuluş hareketi de bu gruplardaki çeşitli eğilimlerin bir toplamı olarak ortaya çıkmıştı.

Radikal toplumsal hareketler büyük ölçüde Cezayir, Küba, Vietnam gibi ülkelerdeki mücadelelerden etkilendiler (Mitchell, 1985). Arrighi, Hopkins ve Wallerstein (2015) hem gelişmiş kapitalist Kuzey ülkelerinde hem de Japonya’dan Meksika’ya ve Çin’e dek son derece farklı koşullarda oluşan bu hareketleri katalize eden asıl unsuru Vietnam’daki antiemperyalist savaşa bağlar ve bu hareketleri “sistem karşıtı hareketler” (2015: 40) olarak adlandırır. Bu hareketler hem içinde oluştukları ülkelerin yönetimlerine karşı çıktılar hem de enternasyonal bir niteliğe sahiptiler (Mitchell, 1985).

Kadın kurtuluş hareketi ise sadece sistem karşıtı olarak değil, aynı zamanda hem toplumun genelindeki, hem de içinde yer aldıkları söz konusu diğer radikal hareketlerdeki cinsiyetçiliğe tepki üzerinden yükseldi. Siyahi, öğrenci, sivil haklar hareketlerinde yer alan kadınlar bu hareketlerdeki cinsiyetçilik nedeniyle kopuşlar yaşadılar, Mitchell’in (1985: 53) ifadesiyle “bu gruplar içerisinden itilip kadın kurtuluşuna çekildiler”. Genel mücadeleden kadın mücadelesine ve bağımsız örgütlenmeye yönelişin esas nedeni çoğu

zaman kadınların genel mücadele içinde ikincilleştirilmeleri ve kadın sorunlarının tali görülmesi olmuştur (Ecevit,1989). Erkeklerin yönetici kadrolarını doldurup kadınların ‘mutfak işi’ yapan ‘yardımcı’lar olarak görüldüğü hareketlerden bir ‘kadın bilinci’ de çıktı. Sol ve sosyalist hareketlerin, işçi partilerinin kadınların özgürlüğünü hep bir “farazi geleceğe” (Dalla Costa, 2015: 34) ertelemeleri, eşitliği ve özgürlüğü ‘devrimden sonraya’ bırakmalarının esasında bir tabiyet ilişkisi yarattığı bilincinin bu dönemde ortaya çıkması bu bağlamda ayırt edici bir duruma işaret eder.

Bu bilinç bir kez ortaya çıkınca, kadınların “ezilen bir grup” (Mitchell, 1985: 31) olduğu teşhis edildi. Kadın kurtuluş hareketini, on dokuzuncu yüzyıl feminist hareketinden ayıran en temel unsurlardan biri budur. Buna göre kadın olarak ezilmek, sınıf, ırk ya da başka bir ezilme biçiminin “yan ürünü” (Mitchell, 1985: 31) değil, bizzatı bir ezilme biçimidir ve bunun için erkek egemenliğiyle mücadele edilmeli, gerçekleştirilmesi gereken “ilk devrim” (Mitchell, 1985: 31) kadın kurtuluşu olmalıydı. Bu ise devrimle ya da basitçe sistem içi reformlarla ve birtakım hakların tanınmasıyla çözülemezdi.⁴ Sol, sosyalist ve başka radikal hareketler de belki sistem karşıtıydı, ama kadın kurtuluş hareketi başka ezilme biçimleriyle birlikte kadınlar olarak ezilmenin yapısal ve sistematik bir mesele olduğunu teşhis ederek erkek egemen sistemle mücadeleyi başat hedef haline getirdi.

Şüphesiz kadın olarak ezilmenin uyanışına sadece diğer radikal gruplardaki cinsiyetçilik neden olmamıştı. Bu, aşağıda da görüleceği gibi, daha ziyade özerk veya bağımsız örgütlenmenin en önemli itici güçlerinden biriydi. Kadınların hem kamusal hem de özel alandaki konumlarına dair gelişen eleştirel bilinç de kadınların ezilen bir grup olarak tanımlanmasına olanak sağladı. 1970’lerde Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD’de gelişen kadın kurtuluş hareketi üyelerinin ezici çoğunluğu orta sınıf, genç üniversite öğrencisi kadınlardı. Bu nedenle çoğu başta öğrenci hareketlerinde yer aldılar. Kadınların üniversitelere ve istihdama yüksek katılımı olumlu bir gelişme olarak görülse bile, aynı zamanda iktisadi sistemin çelişkilerini ortaya çıkardı. Çünkü üniversiteler artık reklamcılık, haberleşme gibi yeni iletişim sanayilerine, tüketim toplumuna bireyler yetiştiren yerlere dönüşmüş ve kadınlar bu sanayilerin alt kademelerinde

⁴ Şüphesiz o dönem feminist hareketin tümü daha radikal değildi ve reformcu kanat da vardı.

yoğunlaşmışlardı (Mitchell, 1985: 55). Bunun hem kadın hem de öğrenci olarak bir eleştirel ve politik bilinç geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Bu eğitilmiş orta sınıf kadınlardan oluşan hareket, saldırıyı öncelikle ana akım “ideolojik kurumlar”a (Mitchell, 1985: 57) yöneltti. Hem arka plandaki sosyoekonomik değişimler hem de diğer radikal hareketlerde maruz kalınan cinsiyetçilik ve bunun üzerine gelişen bilinç, kadın kurtuluş hareketinin oluşumunda etkili oldu ve Mitchell’in (1985: 58) ifadesiyle “hareket bir kez başlayınca” mücadelenin ne kadar kapsamlı olması gerektiği ortaya çıktı. Mesele sadece iktisadi yoksunluk veya işyerindeki sömürü değildi. Ev içerisinde, yani özel alanda başka bir tür ezilme biçimi vardı. Kadınlar evde, toplumsal yapılar içerisinde eziliyordu. Erkek yoldaşlarla ‘omuz omuza’ mücadele verilen hareketler içerisinde her sınıftan ve konumdan ezilen kadınlar vardı.

Kadınların bu özgül ezilme biçimini hayatın her alanında, ama özellikle evde yaşamaları yeni bir mücadele ve politika alanı yarattı. Her daim özel, dolayısıyla politika dışı olduğu varsayılan ev, ev işi, evlilik, cinsellik gibi meseleler ancak bu dönemde politik meseleler haline gelmeye başladı. İktisadi sistem ve emek kapitalist olarak örgütlenmişti, ancak “koca figürü ile patron figürü” (Dalla Costa, 2015: 34) arasında bağ vardı. Kadınların ev içi emeğinden sevgi ve sadakat kılıfı altında erkeklerin nasıl yarar sağladığı ortaya çıkarıldı. Dolayısıyla esas çelişki kadınlar ve erkekler arasındaki güç eşitsizliklerinden ve toplumun, fabrikanın, işyerinin ve evlerin her yanına yerleşmiş patriyarkadan, erkek egemen rejimden kaynaklanıyordu. Bu, aynı zamanda kadınların içinde buldukları genel toplumsal hareketler içinde de mevcuttu.

Kadınların ezilen bir grup olarak teşhis edilmesi, sol ve sosyalist hareketlerden kopuş, özel alanın politikası gibi meseleler Kuzey dışında kalan ülkelerdeki feminist hareketlerin oluşumunu da güçlü şekilde etkiledi. Bu ülkelerden biri de Türkiye’dir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin bütün muhalefeti, sol ve sosyalist hareketleri sindirdiği bir dönemde Türkiye’de kadınlar örgütlenmeye başladılar. Dolayısıyla Batı Avrupa ve ABD gibi yerlerden farklı olarak başka radikal hareketlerle birlikte yükselmediler.

Seksenlerde Türkiye’de kadın hareketine öncülük eden kadınların çoğunun ortak özelliği, tıpkı kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği diğer ülkelerdeki gibi, orta sınıf mensubu olmaları ve sol, sosyalist örgütlerden gelmeleri idi. Bu açıdan kadın hareketi her zaman “sol yanlısı” (Aytaç, 2005: 39) olarak gelişse de ona tepki üzerinden kendisini

kurdu. Kadınların birçoğu ‘genel mücadele’den ‘kadın mücadelesi’ne çekildiler. Stella Ovadia (2005: 61) sosyalist hareketin kurtuluş ümidinin ve kadınlara vaatlerinin bir “sanrı” yarattığını ileri sürdü. Sol ve sosyalist örgütlerde kadınlar erkek yoldaşları tarafından ikincilleştiriliyor ve bağımsız kadın örgütlenmesi fikri yine onlar tarafından tepkiyle karşılanıyor, hatta küçümseniyordu (Aytaç, 2005: 41). Ancak Türkiye’de çoğu akademisyen, yazar ve orta sınıf olan bu kadınlar 1980’lerde son derece “dar ve elit bir çevrede” (Savran, 2005: 82) kadın olarak ezilmeyi keşfettiler (Ovadia, 2005). Kürt kadın hareketi açısından ise mesele 2000’lerde ‘cins bilinci’ kavramıyla ele alındı.

3.1.2. Kadın kurtuluşu için örgütlenmek

3.1.2.1. Özerk ve bağımsız örgütlenme

Kadınların kendilerini ezilen ayrı bir grup olarak keşfetmeleri ve kadın özgürlüğünün başka kurtuluş hareketleriyle gelmeyeceği inancı, özerk ve bağımsız kadın örgütlenmesini oluşturan temel unsurdur. Bu hem feministlerin hem de genel hareketten özerkleşen, ama kendisini feminist olarak tanımlamayan Kürt kadın hareketinin de deneyimini yansıtıyor. Türkiyeli feministler ‘özel’ alanı, özel olarak adlandırılan meseleleri ve cinsiyet eşitsizliğini bir politik mesele olarak gündeme getirdiler. O dönem için kuşkusuz, cinsiyet eşitsizliğinin başka eşitsizlik biçimleri içinde değerlendirilemeyecek ayrı bir ezilme, eşitsizlik ve güç ilişkisi olduğunu ortaya koymak “yeni” bir durumdu (Bora, 2014: 18). Bunu yıkmak için ayrı bir politika ve örgütlenme biçimine ihtiyaç vardı. Başka mücadele hatlarından bağımsız bir duruşu korumak ve örgütlenmek esastı. Bunu sağlayan da, kadınlar olarak ezilmenin teşhisiyle birlikte, başka siyasal eğilimlerden öte bir ortak kimlik, yani “kadınlık” (Bora, 2014: 18) kimliğiydi. Çünkü kadınların ve ‘kadınlık’ın “sola ya da başka siyasi alanlara sığmadığı” (Ovadia, 2013: 4) inancı vardı.

Bu nedenle kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği her yerde kadınlar kendi örgütlerini kurdular. Kadınların bu özerk ve bağımsız örgütleri yine hemen her yerde sol, sosyalist ve çeşitli demokratik gruplar tarafından tepkiyle karşılandı. Feministler mücadeleyi bölmekle, sekterlikle suçlandılar (Ecevit, 1989: 58). Örneğin Türkiye’de kadınlar 12 Eylül darbesinden sonra tüm muhalif hareketlerin sindirildiği bir ortamda bağımsız bir hareket ve örgütlenme yükseltince, zorluklarla ve itirazlarla karşılaştılar. Feministler hiçbir gruba ya da örgüte bağlı olmaksızın örgütlenmek, kadınları politikanın odağına koymak istedikleri için “ihanelle” (Ovadia, 2013: 4) suçlandılar.

Dahası burada kadınlar arasında da bir “ideolojik bağımsızlık” ile “örgütsel bağımsızlık” (Ovadia, 2005: 71) ikilemi vardı. Çünkü çoğu sol, sosyalist gruplardan gelen bazı kadınlar için “kadın olarak da kurtulmak” (Ovadia, 2005: 71) esasında geldikleri siyasal geleneğe ekledikleri bir unsur olabiliyordu. Dolayısıyla sadece kadın politikası yapmak üzerinden harekete katılmadıkları için ideolojik bağımsızlığın gerekmediği fikri de vardı. Ancak bu, çıkış noktasıyla ve hedeflerle çelişiyordu. Çünkü hareketin ilk dönemlerinde kadınların ezilmesi başlı başına bir ezilme biçimi olarak benimsenmiş ve örgütlenmenin de bağımsız olması gerektiği öngörülmüştü.

Diğer mesele kadın kurtuluş hareketine dâhil olmakla ilgiliydi. İkinci dalga feminist hareketin yükseldiği ve bunun dışındaki yerlerde de çok çeşitli kadın mücadeleleri vardı. Feministler kurtuluşu şüphesiz her ırktan, sınıftan ve gruptan kadınlar için istiyorlardı. Ancak her ırktan ve sınıftan kadın grupları bazı yerlerde hareketin parçası olmadılar. Örneğin Dadzie (1994) 1960’lar ve 1970’lerde Britanya’da, siyah kadınların politik mücadelesinin ve örgütlenmesinin temelini ırkçılığa karşı tepkiden kaynaklandığını ve sınıf, ırk farklılıkları; aile, yoksulluk, sömürgecilik gibi meselelere farklı yaklaşımları nedeniyle kendilerini feminist hareketin parçası olarak göremediklerini belirtiyor. Ancak ona göre bir yandan, siyah kadınlar, içinde yer aldıkları genel hareket içerisinde de ikincilleştirmeye uğruyor ve tıpkı diğer kadın grupları gibi özerkleşmek istiyorlardı. Bu nedenle hem ‘siyah kadınlar’ olarak farklı ve ayrı, hem de genel siyah hareketten özerk bir çatı örgütlenmesini 1970’lerin sonlarında kurdular (Dadzie, 1994).

Genel mücadele içinde olmak ile özerk kadın politikası yapmak arasındaki çelişkilerin birçok yerde mevcut olduğu görülüyor. Bunun nedeni, siyah kadınlar örneğinde görüldüğü gibi ırk, etnik kimlik ve sınıf temelli ayrışmalar olabiliyor. Kuşkusuz kadın kurtuluş hareketi hiçbir zaman genel devrimci hareketlere karşıt olmadı ve farklı ezilme biçimlerini görmezden gelmedi. Ancak hareketin öncülerinin çoğu eğitilmiş, orta sınıf beyaz kadınlardı (Mitchell, 1985). Bu bize, geçerliliğini bugün de koruyan bir çizgiyi hatırlatır: Kadın örgütlenmesi bağlamında duruş ve deneyim farklılıkları önemli ve kaçınılmazdır.⁵ Farklı kadın grupları için genel mücadele ile özerk kadın politikası arasında çelişkiler ve gerilimler olabilir. Bazı yerlerde kadınlar genel

⁵ Bu çerçevede, bu çalışma bağlamında özellikle Kürt kadın hareketi ve örgütlenmesi deneyimi üzerine düşünürken de dikkate alınmalıdır.

toplumsal mücadeleler içinde örgütlenmeye devam ederken, bazıları özerk gruplar kurarlar. İtirazlar, meydan okumalar ve mücadele hatları çeşitli unsurları içerir.

Safa (1990) toplumsal muhalefetin her zaman güçlü olduğu Latin Amerika ülkelerinde kadınların nasıl farklı ve çeşitli temellerden örgütlendiklerini ayrıntılı bir şekilde resmediyor. Kadınların 1970'lerde ekonomik krizlerden diktatörlükle mücadeleye, toplumsal adalet talebinden cinsiyet baskısının son bulmasına kadar bir dizi politik mücadelenin içine girerek nasıl özneleştiklerini gösteriyor. Bu deneyimler, feminist hareketlerden bazı ayırt edici noktalara da işaret ediyor. Örneğin Latin Amerika'da 1970'ler boyunca süren askeri diktatörlük rejimleri muhalifleri öldürdüğünde, kadınlar öldürülen ya da kaybettirilen çocukları için adalet arayışına girdiler ve 'annelik' kimliklerini kamusal alana taşıyarak bir kolektif kimlik ve örgütlenme geliştirdiler (Safa, 1990). 'Annelik' kimliği üzerinden bir mobilizasyon geliştirmek ayırt edicidir. Çünkü ikinci dalga feminist hareketler anneliği sorguladılar ve aile kurumunu hedef aldılar (Mitchell, 1985). Dolayısıyla farklı koşullar ve deneyimlerin kadın örgütlenmesinin oluşumundaki etkileri göz ardı edilemez.⁶

Yine de farklı temellerden gelişen kadın örgütlenmeleri zamanla cinsiyet baskısına karşı mücadeleyi de içerecek şekilde genişleyebilirler. Cinsiyet baskısını temel mesele olarak görmek, kadın kurtuluşu ve eşitliği için mücadele etmenin önkoşuludur. Safa (1990) Latin Amerika'da ekonomik krizlerden diktatörlüğe karşı geniş bir yelpazede gelişen kadın örgütlenmelerinin zamanla bir özerk kadın örgütlenmesi fikrini güçlendirdiğine ve kadınların kolektif eylemlerini sınıfla birlikte cinsiyet baskısını birleştirecek şekilde geliştirdiklerine dikkat çekiyor. Bunu da kadınların, çıkarlarını evdeki erkeklerin, erkek yoldaşların, örgüt liderlerinin ya da politikacıların temsil etmelerine karşı duydukları tepkiye bağlıyor (Safa, 1990).

Latin Amerika'da feminist harekete katılan kadınlar ise daha çok orta sınıfta (Safa, 1990). Esasında ikinci dalganın kurucusu olan kadınlar 1960'larda ve 70'lerde "vahşi kapitalizm" (Alvarez, 1998: 295) modeline karşı süren 'genel mücadele' içinde

⁶ Özerk kadın örgütlenmesinin oluşumunda özgül dinamikler ve deneyimlerin önemini teşhis etmek, bu çalışma bağlamında Kürt kadın hareketinin deneyimini anlamak için de çok önemlidir. Beşinci bölümde görüleceği üzere, Kürt kadınlar başlangıçta etnik kimlik ve ulusal bilinç temelinde genel mücadeleye katıldılar. Ancak zamanla cinsiyet baskını ve eşitsizliğini temel sorunlardan biri olarak saptayıp özerk bir kadın örgütlenmesi oluşturdular. Bununla birlikte Türkiye'deki genel kadın hareketinden ve feministlerden farklılıklarını ve ayırt edici noktalarını vurgulamaya devam ettiler.

son derece radikal ve militan politikaların parçası oldular. Ancak onlar için de sorun, birçok yerde olduğu gibi, devrimci hareketin içindeki cinsiyetçilikti. Kadınlar bir mücadeleyi ötekine öncelemeyi reddedip soldaki erkek egemenliğinin, hiyerarşinin sorununun bir parçası olduğunu tespit ettiler. Bu nedenle hem sınıf ve erkek hâkimiyetini reddeden hem de feminist pratikleri esas alan özerk örgütler kurdular. Alvarez'in (1998) ifadesiyle radikal demokrasinin ve örgütsel özerkliğin esas olduğu "ayırt edici bir kültürel politika" (1998: 296) yaratarak yeni bir feminist politikanın öncüsü oldular. Dolayısıyla Latin Amerika ülkelerinde 1970'lerde kadınlar hem diktatörlük rejimlerine karşı toplumsal adalet için daha geniş toplumsal hareketlerde yer aldılar hem de cinsiyet temelli eşsizliklerle mücadele etmeye başladılar (Sardenberg ve Costa, 2010: 265).

Bu deneyimleri aktarmamın nedeni, kadın örgütlenmesinde yüzleşmenin kimlerle olduğu, hangi itirazlardan yola çıkıldığı, hedeflerin neler olduğu, gelişim süreci içinde neye evrildiğini; en önemlisi muhalefet etme/meydan okuma potansiyelinin önemini göstermektir. Kadın örgütlenmeleri hangi koşullarda ve bağlamlarda oluşurlarsa oluşsunlar, farklı duruş ve deneyimlerine rağmen, cinsiyet baskısına meydan okudukları, tüm kadınlar için eşitlik ve özgürlük istedikleri sürece değişim yaratabilirler. Özerk ve bağımsız kadın örgütlenmeleri, çıkış noktasının bu olması gerektiğini gösteriyor, baskının son bulması ve kadın özgürlüğü için mücadele etmeyi esas alıyorlar. Sosyal adalet talebi için başlayan bir kadın mobilizasyonu zamanla cinsiyetçiliği ve patriarkayı asıl düşman olarak görebiliyor. Bu nedenle kadınların özerk ve bağımsız örgütlenme pratiklerini düşünürken, içinde oluştuğu koşulların ve bağlamların dikkate alınmasını gerektiğini tekrar vurgulamak istiyorum. Türkiye'de Kürt kadınların neden 1980'lerde ve daha sonraki dönemlerde feminist hareket içinde yer almadıkları; daha sonra içinden çıktıkları Kürt hareketinden özerkleşerek erkek egemenliğine karşıtlığı asıl meselelerden biri haline getiren bir örgütlenmeyi nasıl oluşturdukları da bu bağlamda anlaşılabilir.

3.1.2.2. Yapısız ve lidersiz örgütler

Kadınların kendilerini ezilen bir grup olarak keşfetmeleri, sol ve sosyalist ya da başka devrimci toplumsal hareketler içindeki cinsiyetçiliğe ve hiyerarşiye duydukları tepki, kadınların örgütlenme biçimlerini güçlü şekilde etkiledi. Feminizmin bir özgürlük mücadelesi, kadın kurtuluş hareketi olması, mevcut toplumsal yapılara, kurumlara ve bunların işleyişine esastan bir itirazı, iktidar ilişkilerine ve eşitsizliğe tepkiyi, dolayısıyla "sistem karşıtlığı" (Kümbetoğlu, 2001: 304) getirdi. Kadın kurtuluş hareketinin

örgütlenmesi bu açıdan öncekilerinden ayırt edici bazı özelliklere sahipti. Birincisi, kadınların başkaldırıları bireysel değil, daha çok gruplar aracılığıyla gerçekleşiyordu (Ecevit, 1989). Bu bağlamda çeşitli tarzda ve sayısız gruplar kuruldu. ABD gibi daha karmaşık yerlerde bu çeşitlilik kendisini temel olarak reformist ve radikal kanat (Freeman, 2015; Mitchell, 1985) olarak ortaya koyarken, hareketin yükseldiği çeşitli Avrupa ülkelerinde bu ayırım fazla yoktu.

Mitchell'in de (1985) belirttiği gibi, Avrupa ülkelerinden farklı olarak ABD'de toplum sınıftan ziyade etnik temelde bölünmüş olduğu için kadın kurtuluş hareketi daha çok Siyah Hareketinden etkilendi ve Avrupa'daki gibi işçi hareketine dayanmadı. Kadın kurtuluş hareketi ABD'de kurulan Ulusal Kadın Örgütü (*National Organization for Women-NOW*) gibi reformculuktan yola çıkıp daha sonra radikal feminizme vardı (Mitchell, 1985). Ancak radikal kanat yükselse de, bu iki eğilim ve örgütlenme tarzı varlığını bir arada sürdürdü; bazı grupların çok sayıda üyesi, kaynağı, düzenli yayınları varken, bazıları daha enformel, bilinç yükseltme grupları temelinde örgütlendiler (Mitchell, 1985).

Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yaygın görülen ve 1980'lerde Türkiye'deki feminist hareketi de etkileyen enformel bilinç yükseltme grupları, kadın kurtuluş hareketinin temellerinden biri oldu. Hareketin temel örgütlenme ilkeleri küçük grup, kolektif çalışma ve sadece kadınlardan oluşmaktı (Mitchell, 1985). Sadece kadınlardan oluşan gruplar kurma ve sadece kadınlarla örgütlenmenin nedeni, daha önce de değinildiği üzere kadınların kendilerini bir "özgül ezilmişlik" (Mitchell, 1985: 2) çerçevesinde görmeleriydi. Kolektif çalışma ise her türlü hiyerarşiye ve egemenlik ilişkilerine karşı çıkış nedeniyle benimsendi. Feministler sadece toplumsal yapılara, birimlere, kurumlara yerleşen eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilere değil, aynı zamanda kopup geldikleri radikal hareketlere sinen cinsiyetçiliğe karşı da böyle bir yöntem izlediler. Bu nedenle bir ya da birkaç kişinin "uzmanlık" (Mitchell, 1985: 3) kazanmasının ve lider pozisyonuna gelmesinin önünü kesecek ve gruptaki herkesin dâhil olacağı demokratik çalışma biçimlerine başvurdular. Böylelikle kadınların hem toplumda hem de evde sürekli maruz kaldıkları baskı, hiyerarşi ve ikincilleştirme kırılacaktı. Dolayısıyla kadın kurtuluşu için örgütlenmenin olmazsa olmazlarından biri kolektif çalışmaydı (Mitchell, 1985).

Hareketin en yaygın ve temel örgüt tipi ortalama on kadından oluşan küçük gruptu (Mitchell, 1985). Bu tarz bir örgütün hem bireysel düzeyde hem de politik mücadeleye etkisi bakımından birkaç önemli işlevi vardı. Birincisi, az sayıda kişinin olduğu gruplarda kadınlar deneyimlerini paylaşıyor ve dostluk geliştiriyorlardı. Burada yaşadıkları sorunları ve ezilme deneyimlerini paylaşan kadınlar, tüm bunların sadece kendilerine özgü ya da münferit olmadığını kavlıyor ve kişisel olanın politik olanla bağlantısı kuruyorlardı. Bu kişisel olanla politik olanın bağlantısı ve ikisinin birbirine karışması, kadınlarda tıpkı sınıf bilinci gibi bir grup bilinci yaratıyor ve nihayetinde bu gruplar kendilerini “devrimci bir kolektif” (Mitchell, 1985: 88) olarak kadın kurtuluş hareketinin parçası olarak konumlanıyorlardı.

Kadın kurtuluş hareketinin önemli tespitlerinden biri, erkek egemenliğinin kendisini bürokratik ve hiyerarşik yapılar aracılığıyla da sürdürdüğüydü (Acker, 1990). Bu nedenle bunun karşısına daha enformel, esnek, lidersiz, hiyerarşisiz, ortaklaşmaya dayalı örgütleri, örneğin komünleri koymayı önemsediler. Hareketin muhalefetini ve radikalliğini canlı tutan en önemli şeylerden biri, bürokratik yapılara, aile, okul gibi ideolojik yapılara, devlete ve ana akım yapılara karşı olmalarıydı. Bu karşıtlık kurumların çelişkilerini de ortaya koyuyor ve alternatiflerini yaratıyordu (Mitchell, 1985).

Yetmişlerde Avrupa ve ABD’nin hemen her yerinde bu tarz sistem karşıtı devrimci kadın örgütleri yaygın bir şekilde vardı. Örneğin Fransa’da çoğu Marksist gruplardan gelen, bazıları Mayıs devrimine katılan kadınların hareketi, aileden kitle iletişim araçlarına tüm ana akım yapılara ve kurumlara saldırdı ve kapitalizm karşıtı, militan bir mücadele gerçekleştirdi (Mitchell, 1985). Yine ABD’deki radikal kanat ya da “genç dal” (Freeman, 2015: 16) daha çok sol örgütlerden gelen, politik eğitim almış çoğu üniversite öğrencisi genç kadınlardı. Onlar da sayısız küçük gruplar kurdular. Tıpkı çeşitli Avrupa ülkelerinde olduğu gibi lidersiz, yatay örgütlenmeyi benimsediler. Formel ve kurumsal yapıları yalıtılmış ve muhafazakâr görüyor, belli bir yapıdan, liderlikten kaçınmak için “herkes kendi işini yapar” (everyone doing her own thing) (Freeman, 2015: 16) kavramını benimsiyorlardı. Yine İngiltere’nin hemen her yerinde ve aynı zamanda Hollanda’da sayısız “kadın kurtuluş grubu” (Mitchell, 1985: 64) vardı.

Latin Amerika’da genel devrimci hareketlerden kopup özerk feminist gruplar kuran kadınlar, ilk yıllarda geldikleri hareketlerdeki bazı örgütsel hiyerarşileri alsalar da, 1980’lerden itibaren Batı’daki bilinç yükseltme gruplarına benzeyen daha esnek, daha az

hıyerarşik pratikleri uyarladılar (Alvarez, 1998). Kadınların herhangi bir parti ya da örgüt adına değil kendi adlarına konuşmalarını, deneyim paylaşmalarını sağlayan toplantılar yaptılar, cinsiyet ve iktidar ilişkilerini görmeyi ve bilinçlenmeyi sağlayacak gruplar oluşturdular (Alvarez, 1998).

Türkiye’de kadınlar da 1980’lerde örgütlenme bakımından buna benzer bir yol izlediler ve çokça tepkiyle karşılanan ya da anlaşılamayan “yapısız örgütler” (Ovadia, 2013: 4) kurdular. Soru “kadınların kurtuluşu için örgütlenme nasıl olmalı?” (Koç, 2005: 116) olarak ortaya çıktı. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde bir araya gelen az sayıda kadın için 1980’lerin ilk yılları aslında bir keşif, arayış, adlandırma ve anlamlandırma, Gülnur Savran’ın (2005: 82) çok sık atf yapılan ifadesiyle “ideolojik mayalanma” süreciydi. Ev toplantılarında, bilinç yükseltme gruplarında, dergi ve kitap çevrelerinde bir araya gelip iç tartışmalar yapan kadınların öngörüsü ya da hedefi bir hareket ya da demokratik kitle hareketi yaratmak değildi. Hareketin öncüsü olan kadınlar örgütlenmeyi ve politikayı başka kadınları ‘kurtarmaktan’ ziyade önce kendilerini kurtarmak için yaptıklarını söylüyorlar (Savran, 2005; Aytaç, 2005). Ancak 1980’lerde başlayan ve on sene içinde büyüüp her yere yayılan “yeni dalga feminist hareket” (Işık, 2002: 44), temelde bir “politik hareket ve ideolojik çıkış”tı (Koç, 2005: 115).

Harekettekilerin çoğu, tıpkı kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği yerlerdeki gibi, yüksek eğitim düzeyine sahip, yabancı dil bilen, orta sınıf kadınlardı. Bazılarının yurt dışı bağlantıları vardı. Batı’da yükselen kadın kurtuluş hareketini biliyor, çeviri yapıyor, politik ve teorik bilgilerini diğerleriyle paylaşıyorlardı. Dolayısıyla hareketin oluşmaya başlamasında hem on yıl önce Batıda yükselen feminist dalganın hem de sol ve sosyalist gruplarda erkek yoldaşları tarafından ikincilleştirilen kadınların katılımı oldukça etkili oldu (Aytaç, 2005).

Kadın olarak ezilmenin keşfi feminizmin keşfiydi. Gruplar ve örgütsel çalışmalar bunun oluşmasında çok önemli bir rol oynadı. Feminizmin adının konduğu ilk girişim Yazko Yazarlar Kooperatifi’nin Somut adlı dergisinde oldu (Savran, 2005). Bu kooperatif, yazarlardan ve çevirmenlerden oluşuyordu. Somut adıyla çıkardıkları haftalık derginin bir sayfasını (4. Sayfa) feministlere ayırdılar. Daha sonra yabancı dil ve sosyal bilimler bilgisi olan birkaç kadın bir araya gelerek çeviri grubu kurdu. Bu grubun amaçlarından biri Türkiye’de bir “feminist dil” (Aytaç, 2005: 43) oluşturmaktı. Örneğin Juliet Mitchell’in *Kadınlık Durumu* kitabını çevirip buradaki kavramlara başvurdu.

Bununla birlikte genel mücadeleden bağımsızlığı kurma girişimiyle paralel olarak bir “kadın bakış açısı” (Aytaç, 2005: 43) da oluşturmaya çalıştılar. Çünkü kadın meselesi halen başlı başına bir ezilme biçimi olarak değil, başka ezilme sistemleriyle birlikte değerlendiriliyordu.

Dolayısıyla dergiler, yayıncılık ve çeviri önemli bir örgütlenme ve ideolojik birikim aracıydı. Bu deneyimlerden belki de en önemlisi 1984 yılında kurulan Kadın Çevresi adlı feminist yayıneviydi. Bu yapı aslında beş altı kişilik bilinç yükseltme gruplarının büyümesiyle ortaya çıktı (Aytaç, 2005). Burası 12 Eylül darbesinin yıkımının gölgesinde kadınların bir araya gelerek sadece kadın oldukları için ezildikleri fikrinin ortaya çıktığı, hem ülkedeki siyasal durumun hem de kadınların evdeki hayatlarının konuşulduğu bir buluşma mekânı, Koç’un (2005: 107) ifadesiyle “feminizmin bilgisinin, ideolojisinin harmanlandığı ve mayalandığı” yerdı. Kadınlar 1990’lara kadar kalıcı örgütlerden ziyade tam da feminizmin ve feminist bilincin açığa çıktığı, ev toplantıları, bilinç yükseltme grupları, Kadın Çevresi, Feminist Dergisi, Kaktüs Dergisi gibi yapılar etrafında kesintisiz bir şekilde örgütlendiler (Koç, 2005).⁷

Dergiler ve yayınevleri her ne kadar yapı olarak formel olsalar da kadınlar pratikte buraları eşit ve hiyerarşisiz örgütlenme alanlarına çevirdiler. Bilinç yükseltme grupları kadınların bireysel sandıkları deneyimlerin ortak deneyimler olduğunu ortaya çıkarıyor, dergi ve kitap çevreleri de bu ortak ezilmişliğin ideolojik çerçevesini oluşturmaya yarıyordu. Yoğun tartışmaların ve bilgi, deneyim alışverişlerinin mekânı oluyordu. Örgütlenme bağlamında kadınların tartışma konularından biri, kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği diğer ülkelerdeki örneklere paralel olarak, “liderlik” ve “lidersizlik”ti (Aytaç, 2005: 48). Kadın hareketinin ve örgütlenmenin lidersiz olması gerektiği inancı Türkiyeli feministler arasında da vardı.

3.1.2.3. Birlik ve etkileşim zeminleri

Toplumsal hareketlerin kendilerini topluma doğrudan ilan ettikleri eylemlilik biçimlerinden biri sokak protestoları ve gösterilerdir. Bu ise genellikle çok sayıda grubun ve kişinin örgütlemesiyle ve katılımıyla etkili hale gelir. Kadın kurtuluş hareketinin bir parçası olarak kurulan sayısız örgüt ve grup birçok yoldan birlik zeminleri yarattılar. Ülkesel sınırlar bağlamında düşünüldüğünde bu “birlik duygusu”nun (Freeman, 2015:

⁷ Feminist dergicilik 1990’larda Pazartesi, 2000’lerde ise Amargi ve Feminist Politika gibi deneyimlerle devam etti.

16) genellikle konferans, kurultay, kampanya ve sokak eylemi gibi yollarla oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte bugün de birçok yerde devam eden uluslararası kadın toplantıları ve kampanyaları kadın mücadelesinin enternasyonal niteliğini yansıtır.

Örgütler ve gruplar arası iletişimi ve etkileşimi anlamak, hareketin sürmesini ve muhalefet biçimini anlamak için gereklidir. Onları toplumsal hareket rgt yapan özellik kadın kurtuluğu ve özgürlüğü gibi ortak bir hedefe sahip olmaları ve benzer örgütsel ilkeleri benimsemeleriydi. Konferanslar ve kurultaylar bu grupları bir araya getiren girişimlerdi. Örneğin ABD’de örgütlerin ve küçük grupların her biri kendi ölçeğinde özerk çalışıyor, bazı şehirlerde koordinasyonlar ve komiteler kurarak gruplar arası ilişkileri sürdürüyor ve metinlerle, dergilerle, bltenlerle, seyahatlerle de birbirlerine ulaşıyorlardı (Freeman, 2015).

Yine İngiltere’de ilk kez yüzlerce kadının katıldığı ulusal kadın konferansı 1970 yılında yapıldı ve kadın hareketi bu konferanstan çıkan kararlar doğrultusunda örgütlendi; hem farklı siyasal görüşlerden kadınlar hem de her bir grup kendi adlarına açıklamalar ve çalışmalar yaparak özerk olmayı sürdürdüler (Mitchell, 1985: 66). Böylelikle ülkenin her yerine yayılan, ama birbirlerinden kopuk olan kadın grupları için bir ortaklık ve iletişim zemininin kurulmuş olduğu görülüyor.

Kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği hemen her yerde kadınların nasıl ezilen bir grup olduğunu anlatan, çeşitli konularda sayısız protestolar ve kampanyalar düzenlendi. Kürtaj hakkından eşit işe eşit ücret ve ücretsiz kreş talebine kadınların yaşamını doğrudan etkileyen hemen her konuda ve “tüm cephelerde birden” (Mitchell, 1985: 81) yaygın bir mücadele hattı kuruldu. İlk defa kamusal ve politik gündem haline getirilen beden, kürtaj, doğurganlık gibi meseleler kadınların kendi bedenlerine dair bir söz yükseltmelerini sağladı (Sirkis, 1994). İşyeri, medya, okul, tarih, bilim ve hemen her alana yayılan tüm cinsiyetçi temsillere esastan itiraz ortaya ıktı (Mitchell, 1985).

Bu, “kendi için bir şey yapmanın, söz söylemenin coşkusu” (Ovadia, 2013: 4) Türkiye’de de sadece dergi, kitap ve toplantı çevreleriyle sınırlı kalmadı. Dergilerin belki doğrudan eylem gibi bir amacı yoktu, ama feminist hareketin kendisini kitle halinde doğrudan topluma ilan ettiği sokak eylemlerinin ve kampanyaların başlaması için gereken ideolojik birikimi yarattı. Kadına yönelik şiddet başta olmak üzere cinsiyet eşitsizlikleri, ev içi emek ve ücretli emek, cinsellik gibi pek çok konu hem tartışma gruplarında hem de

dergiler aracılığıyla kamusal olarak tartışılmıştı. Dolayısıyla 1980'lerin ilk yarısı feministlerin ortaklığı, politik dili ve örgütlenmeyi kurmaları açısından bir deneme, keşif dönemi idi. 1987'de Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası ile başlayan süreç ise bu politik birikimin eylem, protesto ve kampanyalarla sürdüğü ve açıkça bir feminist hareketin kendisini ilan ettiği yıldır.

Eylemin harekete geçmesinde kadınların yıllardır süren örgütlenme çalışmaları ve kurdukları iletişim ağları (Freeman, 2015: 14) büyük rol oynadı. Türkiye'de feministler 1980'ler boyunca kalıcı ve merkezi bir örgütlenme biçiminden ziyade kampanyalar yoluyla eylemlilik yaratmayı öngörmüş ve bu bağlamda hep iletişim halinde olmuş, ortak kararlar almışlardı (Koç, 2005). Onları birbirlerine bağlayan ortak kadınlık ve ezilme duygusunun yarattığı kolektif kimlik hem metinlere hem de sözlere ve sloganlara yansıyor. "Canla başla birbirine bağlanmış kadınlar" (Koç, 2005: 117) 17 Mayıs 1987'de Kadıköy Yoğurtçu Parkında ilk kitlesel eylemlerini gerçekleştirdiler. Bir bakıma feminist politikayı "sokağa döktüler" (Savran, 2005: 83). Bugün Türkiye'de feminist hareketin tarihi konuşulurken Dayağa Karşı Kadın Eylemi hareketin bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Kadınlar ilk kez kendileri, kendi sorunları için, kendilerinin örgütledikleri bir eylemle sokağa çıkmışlardı (Savran, 2005).

Erkek şiddeti, ev içi şiddet ve beden gibi konular kadınların hâlihazırda üzerine konuşup tartıştıkları, yazıp çizdikleri meselelerdi. Bunun bir sokak eylemine dönüşmesi ise ancak Çankırı'da bir hâkimin kocasından şiddet gördüğü için boşanmak isteyen bir kadının davasında "kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin" demesi ve boşanma talebini reddetmesiydi (Savran, 2005: 83). Bu olay eylemin oluşmasında bir katalizör rolü oynadı ve kadınlar sokağa döküldüler. Şiddetin meşrulaştırılmasına karşı çıktılar. Bu durum toplumsal hareketlerin "örgütlenmek ve muhalif toplamak" (Ovadia, 2005: 64) için ortak fikirlerin, duyguların, iletişim ve örgütlenme ağlarının gerekliliği kadar muhalefet edeceği ve meydan okuyacağı yapıların varlığının gerekliliğini gösterir.

Burada cinsiyetçi tutumun sadece söz konusu hâkime özgü münferit mesele olmadığı, bunun sistemin ve devlet, toplum yapısının ana karakteri olduğu bilgisi vardır. Örneğin feministlerin bekâret meselesini de gündeme getirmesi ancak ordu içerisinde zorunlu bekâret kontrolü yapıldığı haberiyle söz konusu oldu (Ovadia, 2005). 1980'lerin muhalefetini güçlü tutan, hem evdeki erkeklere hem de toplumun ve siyasi iktidarın

cinsiyetçiliğine ve baskısına yöneltilen itirazlardı. Bunun yıllarca tartışılmasıyla oluşan bilinç ve birikim 1980’lerin sonuna doğru yoğunlaşan kampanya ve eylemlerin ana harcıydı. Bu tarz eylemlilikler protestonun ancak belli bir hareket ve politika tarzıyla bağlantılı olursa genelleşebileceğini gösterir. Bunlar basitçe belli bir rahatsızlık üzerine oluşan kendiliğinden eylemler değildir, bir toplumsal hareketin tarzıyla bağlantılıdır. Arkasında belli bir ideolojik birikim ve örgütsel yatırım vardır.

Böyle olduğu için 1987 yürüyüşünü çeşitli kampanyalar ve eylemler takip etti. Öncelikle bu eylem Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası olarak çeşitli eylemlerle sürdü (Savran, 2005: 83).⁸ Bu sırada Cinsel Tacize Karşı Kampanya⁹, 438’e Hayır¹⁰, Bedenimiz Bizimdir yürüyüşü,¹¹ “Milli Aileye Boşanmalı Protesto”¹² Siyahlı Protesto¹³, birkaç yıl içinde art arda yapılan ve hareketin politik gücünü gösteren eylemlerdi.

⁸ İlk kadın yürüyüşünden sonra Kariye Şenliği ve Geçici Kadın Müzesi eylemleri yapıldı. Kariye Şenliği açık havada düzenlenen ve feministlerle ilişkilenecek isteyen kadınların da katılabildiği bir etkinlikti. Bununla beraber, dayak yiyen kadınların kişisel deneyimlerinden oluşan Bağır Herkes Duysun adlı kitap çalışması başladı. Savran (2005) bu kitapla birlikte feminist ilkelerin adım adım hayata geçirildiğini söylüyor. Çünkü doğrudan kadınların deneyimlerini aktarmaları bir deneyim siyaseti anlamına geliyor ve aynı zamanda erkek şiddeti meselesini kendi başına ele almayı bir politik hedef olarak önüne koyuyordu. Geçici Kadın Müzesi eylemi ise kadınların emeğine ve bedenine yönelen şiddetin çeşitli nesnelere ifade edildiği ve aynı zamanda söz konusu kitabın tanıtıldığı bir etkinlikti (Savran, 2005: 83).

⁹ Cinsel Tacize Karşı Kampanya Ankara’da 1989’da yapılan Birinci Feminist Hafta Sonu sırasında çıktı. Kampanya üç alanı kapsayacak şekilde olacaktı: Sokakta, işyerinde ve ev içinde (Savran, 2005). Kampanyanın ilk eylemi, cinsel tacizin bir saldırı olduğunu simgeleyen Mor İğne ile oldu (Savran, 2005). 2 Kasım 1989 günü Kadıköy-Karaköy vapurunda tacize ve sarkıntılığa karşı kampanyanın ürünü olan mor iğneyi bir metin okuyarak tanıttılar. Vapurda okunan metnin tamamı için bkz. Feminizm kitabı: Osmanlı’dan 21. yüzyıla seçme metinler (2015). (Haz. Hülya Osmanağaoğlu), Ankara: Dipnot Yayınları, s. 351-352. Metnin asıl kaynağı için bkz. Sosyalist Feminist Kaktüs, sayı 9, Aralık 1989.

¹⁰ ‘438’e Hayır’ kampanyası ‘Bedenimiz Bizimdir. Cinsel Tacize Hayır’ kampanyasını yürüten kadınların 15 Ocak 1990 tarihinde Türk Ceza Kanunu’nun 438. Maddesine itiraz etmek için Sultanahmet Adliyesi’nde düzenledikleri bir protestoydu. Söz konusu madde cinsel taciz ve tecavüze uğrayan kişinin seks işçisi olması durumunda üçte iki ceza indirimi öngörüyordu. Bu eylemi harekete geçiren şey yine basına yansıyan bir haberdir. Antalya’da bir kadın tecavüze uğramış, ancak mahkeme kadının seks işçisi olduğu gerekçesiyle tecavüzcünün cezasını indirmişti. Bu da Anayasa Mahkemesi tarafından “iffet” ve “genel ahlak” kavramlarına dayandırılıyordu. Kadınlar “iffetli-iffetsiz ayırımını reddediyoruz” (Savran, 2005: 88) sloganıyla bu maddeyi protesto ettiler. Madde daha sonra kaldırıldı. Antalya’da kadınlar yargının erkek yapısını ve cinsiyetçi kararını ifşa ettiler. Basın açıklamasının tamamı için bkz. Feminizm kitabı: Osmanlı’dan 21. yüzyıla seçme metinler (2015). (Haz. Hülya Osmanağaoğlu), Ankara: Dipnot Yayınları, s. 353-355. Asıl kaynak için bkz. Sosyalist Feminist Kaktüs, sayı 10, Şubat 1990.

¹¹ Hem sokakta cinsel tacizi hem de madde 438’i gündeme getiren “Bedenimiz Bizimdir” başlıklı yürüyüş 17 Şubat 1990’da yapıldı.

¹² Boşanma Eylemi feminist hareketin belki de en radikal eylemlerinden biriydi. Eylemi harekete geçiren olay bir bakanın “flört fahişeliktir” demesiydi. Bir grup feminist kadın buna tepki olarak 2 Kasım 1990’da boşanma dilekçesi verdi. Handan Koç (2005) bu feminist eylem için “zirve” (110) ifadesini kullanıyor.

¹³ 9 Ağustos 1989’da feministler siyah giyinip Cağaloğlu Meydanında yolu trafiğe kapatarak basın bildirisini okudular. Basın bildirisini şu cümlelerle başlıyordu: “Hapishanelerde ölümlere varan bir devlet şiddeti yaşanıyor. Ölen ölsün anlayışıyla ‘ne yapalım yani’ sorumsuzluğu içindeki Adalet Bakanlığı ve hükümet bunun sorumlularıdır. Yüzyıllardır şiddetle yüz yüze kalmış bir cins olarak biz kadınlar 1 Ağustos Genelgesine dayanılarak devletin uyguladığı bu şiddete kayıtsız kalamayız. Hapishanelerde direnenlerin

Aslında büyük kadın yürüyüşü ve ardından gelen kampanyalardan önce hukuki açıdan önemli bir gelişme olmuştu. Türkiye BM'nin kadına karşı ayrımcılıkla ilgili bildirgesini imzalayınca, 1986 yılında dört bin kadın yasaların bu sözleşmeye uygun hale getirilmesi talebini içeren bir dilekçeyi imzalayarak Meclis'e gönderdiler (Savran, 2005). Söz konusu kampanyalar bu eylemden sonra başladı. Savran'a (2005) göre bu kitlesel eylem feministlerin öncülüğünde gerçekleştiği için feminizme bir "ad ve hatta ideolojik olarak kısmen meşruiyet" (2005: 82) sağladı. Kampanyaların önemi esnek, merkezlessiz, çok sayıda ve farklı kişilerin katılabilmesini mümkün kılan hedef yönelimli eylemlilikleri içermesidir. Söz konusu kampanyalardan sadece kadına dayaağa karşı kampanyanın sığınak kurmak gibi somut bir hedefi vardı (Savran, 2005). Bugün halen varlığını sürdüren Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bu kampanyanın sonucunda 1990 yılında kuruldu. Keşif, ideolojik birikim ve protestolarla geçen on yılın ardından kadın örgütlenmesinde yeni eğilimler oluşmaya başladı.

3.2. Kadın Hareketlerinde Kurumsallaşma

3.2.1. Formel kadın örgütlerinde artış

Kadın kurtuluş hareketinin baskın örgütlenme eğilimi, görüldüğü üzere, hiyerarşisiz, enformel 'yapısız' yapılardan yanaydı. Ancak formel, hatta kurumsal ve profesyonel denebilecek kadın örgütleri de bu dönemde varlıklarını sürdürdüler. Bunun en iyi örneği ABD'deki "ilk dal" (Freeman, 2015: 15) olarak adlandırılan ve geçmişi daha eskiye dayanan reformist kanadın örgütlenme biçimidir. Reformist kanat içindeki örgütlerin çoğu formel yapılardı; vakıf ve dernekleri, lobi gruplarını, profesyonel ve meslek örgütlerini içeriyordu. Bu kanadın en bilinen çekirdek grubu 1961 yılında kurulan NOW'du. Kadın mücadelesine asıl öncülük eden gruplardan biri olan NOW, son derece örgütlü ve geniş bir üyelik sistemine sahipti (Mitchell, 1985). Aidat ödeyen binlerce üyesi ve çok sayıda tam zamanlı ücretli çalışanı vardı (Martin, 1990). Reformist kanat daha çok hukuki ve ekonomik haklar konusuna yoğunlaşıyor ve hem erkek hem kadın çalışanlardan oluştuğu için daha çok belli sınıftan, çalışan kadınların sorunlarına odaklanıyordu (Freeman, 2015).

Bu tarz 'hak' örgütleri taleplerin sistem içinde çeşitli reformlarla gerçekleştirilebileceğini varsaydıkları için devlet tarafından kadın sorunları için kurulan

yanındayız." Bkz. Feminizm kitabı: Osmanlı'dan 21. yüzyıla seçme metinler (2015). (Haz. Hülya Osmanağaoğlu), Ankara: Dipnot Yayınları.

mekanizmalarla ortak çalıştılar. Hem NOW gibi örgütler hem de ABD’de o dönem Başkanlığa bağlı olarak kurulan Kadın Statüsü Komisyonu ‘reformcu’ kanadın çalışmalarını simgeleyen yapılar oldular (Freeman, 2015). Bu örgütlerin hemen hepsi ‘yukarıdan aşağı’ kuruldu ve kitle tabanına sahip değillerdi; bazıları daha sonra bunu geliştirse de diğerleri önüne böyle amaç koymadı (Freeman, 2015). Yine Hollanda’da kadın kurtuluş grupları arasında kadınların koşullarının iyileştirilmesi için çalışan Kadın ve Erkek Topluluğu (*Man Woman Society/Man Vrouw Maatschappij-MVM*) adlı reformist kanat mevcuttu¹⁴ (Mitchell, 1985).

Dolayısıyla kadın örgütlenmesinde çeşitlilik ve farklı ideolojik temeller, kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği dönemde de mevcuttu. Ancak yine de Mitchell (1985: 70) “reformist/liberal” ile “radikal” feministler arasında kesin çizgilerle bir ayrımın Avrupa’da ve hatta ABD’nin birçok yerinde bulunmadığına dikkat çekiyor. Çünkü bu örgütlerin hepsi, her ne kadar yol ve yöntemleri farklı olsa da, eşitlik ve özgürlük için mücadele ediyorlardı. Şüphesiz sonradan gelişen radikal kanat yeni ve sistem karşıtı bir dalga yükseltti ve birçok yerde ana akım iktidar yapılarından bağımsız, bürokratik ve kurumsal olmayan yapılar kurmak radikal bir muhalefet için gerekli görüldü.

Nitekim kadın kurtuluş hareketinden etkilenen Türkiye’deki feminist hareket de bu yolu izledi ve 1980’ler boyunca bazıları formel olsa da –örneğin dergiler- ‘yapısız’ (Ovadia, 2005) ve hiyerarşik olmayan enformel yapıları önemsediler. Ancak birçok yerde hareketin yükselmesinden on, on beş yıl sonra, kadın hareketi ve örgütlenme konusunda başka bir mesele konuşulmaya başlandı. Bu mesele, kadın hareketleri içerisinde formel yapılar kurma eğiliminin yükselmesini, kadın sorunlarının ana akım yapıların, mekanizmaların içerisine girmesini ve feministlerin kurumsal yapılarla işbirliklerini de içeren bir ‘politika kaymasına’ ve eylem, örgütlenme biçiminde değişime işaret ediyordu.

Türkiye’de feministlerin 1980’ler boyunca kurdukları örgütler, yaptıkları eylemler ve kampanyalar bir hareket ve dolayısıyla örgütlenme hattı yarattı. On yılın sonuna gelindiğinde belli bir birikime ulaşılmış ve hareket politik bir güç olduğunu kanıtlamıştı. 1990’larda ise hareketin belli şehirlerden çıkarak ülke geneline yayılması birçok şehirde kadın örgütlerinin kurulmasına neden oldu. Kardam ve Ecevit (2002) 1980’ler ve 1990’lar arasındaki mobilizasyon ve örgütlenme biçimlerindeki farklılıklara

¹⁴ Hollanda’daki bu feminist grup 1968’de kuruldu. ‘Radikal’ denebilecek kanat olan Dolle Mina grubu ise 1969’da kuruldu.

dikkat çekiyorlar. Bunlardan en önemlisi, örgütlerin çeşitliliği ve sayısı; çalışma alanları, ideolojik duruşları bakımından da çeşitlilik göstermeleriydi. Örgütlenme girişimlerinin daha geniş ölçeğe yayılması aynı zamanda feminist politika temelinde kurulan örgütlerin kendilerini yardım temelli örgütlerden ayrı tutma çabasını da ortaya çıkardı (Kardam ve Ecevit, 2002).

Doksanların bir özelliği, kadınların danışma merkezi, sığınak, dernek ve vakıf gibi formel ve kalıcı örgütler kurmaya yönelmeleriydi (Bora ve Günal, 2002). Şirin Tekeli'nin (2013: 23) ifadesiyle bu dönemde “kadınların günlük hayatıyla ilgili hemen hemen her konuda irili ufaklı dernekler kuruldu”. Bu nedenle 1990'lar genellikle kadın hareketinde kurumsallaşmanın başladığı dönem olarak da kabul edildi (Acuner, 2002; Bora ve Günal, 2002; Coşar ve Kerestecioğlu, 2013; Koçali, 2002; Işık, 2002; Mardin, 2002). Formel örgütler kurmanın çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan biri, özellikle kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda bir “süreklilik” (Işık, 2002: 47) yaratmaktı. Feministler 1980'lerde genellikle kampanya gibi geçici eylemliliklere yoğunlaşırken önlere çok fazla somut hedef koymamışlardı. Ancak bu kampanyalar süresince oluşan hareketliliği ve dayanışmayı kalıcı kılmak için kadın danışma merkezleri ve kadın sığınakları açmak 1990'larda kadın hareketinin hedeflerinden biri oldu (Işık, 2002). Bu yapıların kadın hareketinde kalması içinse formel, tüzel kişilik gerekiyordu.¹⁵ “Kadınların kendi kurumlarını” (Işık, 2002: 48) oluşturma süreçlerinde etkili olan nedenlerden biri buydu.

Ancak o dönem kurulan formel kadın örgütlerine bakıldığında, çalışma alanının sadece şiddetle mücadele, tek amacın sığınak ve danışma merkezi kurmak olmadığı görülüyor. Örneğin 1990 yılında kurulan Kadın Eserleri Bilgi Belge Merkezi Kütüphanesi'nin amacı kadınlarla ilgili feminist bir bakışla yazılı, sözlü, görsel ve üç boyutlu belge toplama, koruma, kısacası kadın hareketinin belleğini oluşturmaktı (Mardin, 2002). 1996'da bir şirket olarak kurulan Uçan Süpürge kadınlar arasında deneyim ve bilgi alışverişini kolaylaştırmak, sorunlarının çözümünde onları desteklemek ve güçlendirmek yoluyla kadın hareketine katkı sağlamayı amaçladı (Kardam ve Ecevit, 2002).

¹⁵Mor Çatı Kadın Vakfı'nın yanı sıra Ankara'da da Kadın Dayanışma Vakfı ve Danışma Merkezi ve Sığınağı kuruldu. Vakfın ve sığınanın belediyeden destek alması için protokol yapması, bunun için de bir tüzel kişiliğe sahip olması gerekiyordu. Buna en uygun örgüt tipi vakıftı (Işık, 2002).

1997 yılında kurulan Kadın Adaylarını Destekleme Derneği'nin (Ka-Der) amacı kadınların siyasal katılımı konusunda savunuculuk yapmaktı. Yine aynı yıl Diyarbakır'da önce bir şirket olarak kurulup sonra vakıf statüsünü kazanan Kadın Merkezi (Ka-Mer) başta kadına yönelik aile şiddetle mücadele olmak üzere kadınları hakları konusunda “bilinçlendirmek”, onları “evden çıkarmak ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarını sağlamak” (Akkoç, 2002: 207), kadınlar için sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek, kadınları buluşturmak gibi geniş yelpazede hedeflere sahipti.

Doksanlarda varlığını sürdüren örgüt tiplerinden biri de kadın dergileri oldu. 1980'lerde kurulan Feminist ve Kaktüs gibi feminist dergiler sona ermiş, feministler için yeni bir yayın ihtiyacı doğmuştu (Koçali, 2005). 1995 yılında kurulan Pazartesi Dergisi bu ihtiyaç üzerine “feminist popüler bir yayın” (Koçali, 2005: 140) olarak çıktı. Bu derginin amacı örgütlenme değildi (Düzkan, 2005; Koçali, 2005). Aslında Düzkan'ın (2005) da belirttiği gibi dergiler örgütlenme alanından ziyade buna araç oluyordu. Pazartesi'nin özelliği, 1980'lerdeki dergilerden farklı olarak, feminizmle ilgili yazmanın sadece entelektüel, akademik bir uğraş olmadığını, bunun için dil bilmenin ve yüksek eğitim almış olmanın gerekmediğini göstermesiydi (Düzkan, 2005). Zaten dergi artık kadın meselesinin daha yaygın bir şekilde konuşulduğu bir ortamda çıktı ve akademik olmayan içeriği farklı sınıflardan kadınlara ulaşmayı mümkün kıldı. Ayşe Düzkan'ın (2005) ifadesiyle gecekondulardaki kadınların da feminizme ihtiyacı olduğunu savundu ve bunun dilini oluşturmayı amaçladı.

Türkiye'de kadın örgütlenmesi açısından 1990'ların önemli gelişmelerinden biri, önceki on yılda feminist harekette yer almayan Kürt kadınların örgütlenmeye başlamasıydı. Kürt kadınlar 1990'larda daha çok Kürt hareketi ve siyasi partileri çatısı altında yer aldılar ve politik mücadeleyi başlangıçta buradan kurdular. Ancak Bozan ve Ekin (2005) kadınların genel hareket dışında ayrı bir örgütlenme ihtiyacının da bu dönemde ortaya çıktığını belirtiyorlar. Nasıl 1980'lerde feministler içinden çıktıkları sol ve sosyalist gruplardan özerkleşmek istediyse, Kürt kadınlar da bir on yıl sonra “ayrı bir ideolojik arayışa girerek kadın sorununu kadın kurtuluş felsefesiyle” (Bozan ve Ekin, 2005: 207) ele almak istediler. Kürt kadınlar bu bağlamda dernek, kültür evi, dergi tipinde örgütler kurdular. Bunlardan ilki 1991'de kurulup bir yıl sonra kapatılan Yurtsever Kadınlar Derneği'ydi. Ancak buna rağmen Kürt kadınlar bağımsız örgütlenme girişimlerine devam ettiler. Bunun ardından Özgür Kadın Derneği'ni kurmaya çalıştılar,

ama dernek olarak kuruluş izni alamayınca Dicle Kadın Kültür Merkezi'ni kurdular (Yılmaz, 2013). Burada panel, seminer gibi etkinlikler düzenleniyor, atölye çalışmalarıyla birlikte mahallelerdeki kadınlar için kurslar açılıyordu (Bozan ve Ekin, 2005). Yine Demokratik Kadın Derneği, Kürt Kadın Dayanışma ve Kadın Sorunları Araştırma Vakfı, ARJİN, JİYAN Kadın Kültür Evi gibi örgütlerle birlikte Yaşamda Özgür Kadın, *Roza ve Jujin*, *Jin u Jiyan* gibi dergiler bağımsız Kürt kadın örgütleri örnekleridir (Açık, 2002). İlk sayısı 1998'de çıkan Yaşamda Özgür Kadın dergisi ağırlıklı olarak Kürt kadınların sorunlarına yoğunlaştı. Aslında Bozan ve Ekin'in (2005) aktardığına göre başlangıçta Atatürkçü Kadınlar Derneği ve Ka-Der gibi çok sayıda farklı kadın örgütüyle ve aktivistle görüşüp onlardan yazı istemiş ve dergiyi farklı kadınların ortak çalışması haline getirmeyi niyet etmişlerdi, ancak çok fazla yazı gelmemesi nedeniyle bir bakıma derginin etkisi ve ulaştığı kitle Kürt kadınlarla sınırlı kalmıştı. Bununla birlikte esas sorun devlet tarafından yapılsan baskılar, dergi toplatma, davalar ve cezalardı. 2000 yılında dergi kapatıldı ve sonra Özgür Kadının Sesi adıyla devam etti (Bozan ve Ekin, 2005).

Roza ise kendisini feminist olarak gören (Açık, 2002) ilk 'Kürt kadın' dergisiydi.¹⁶ Dergi ekibindeki anlaşmazlıklardan dolayı ekibin çoğu ayrılarak Jujin'i kurdu. Dergi yeni bir isim ve biçim olsa da aynı ekip ve çizgiyle kendisini "Kürt kadın dergisi" etiketiyle Roza'nın devamı olarak gördü ve "bilgilendirici ve eğitici bir kadın dergisi" olarak tanımladı.¹⁷ Roza ve Jujin daha önce yirmi altı sayı yayınlayarak son bulan Yaşamda Özgür Kadın Dergisinin aksine, feminist meselelere de odaklanan¹⁸; bekâret, cinsellik, evlilik gibi 'özel' alanlara da, güncel politika ve Kürt meselesine de değinen dergilerdi. Jin u Jiyan ise yayın hayatına 1998'de yine İstanbul'da başladı ama kendisini

¹⁶ Roza ve daha sonra kurulan Jujin ve Jin u Jiyan dergileri 'Kürt kadın dergisi' ibaresiyle çıktılar. Bu dergileri Kürt kadınların ayrı bir örgütlenme çabaları olarak görmek mümkün. Özellikle Roza ve Jujin feminist olarak konumlanan ve Kürt kadınlar için özerk örgütlenme meselesinin sıkça tartışıldığı dergilerdir. Örneğin Roza dergisindeki bir yazıda şu ifadeler yer alıyor: "Kadınların kendi örgütlenmelerine karşı çıkanların göremedikleri veya görmek istemedikleri, kadınların savaşmak zorunda kaldıkları sorunları, yani bir cins olarak köleliği, ezilmişliği ve bununla mücadelesinin farklılığıdır. Bir sınıf savaşımında kadınlar erkeklerle omuz omuza mücadele ederken, kadınların özgürleşme mücadelesinde bu dayanışma mümkün olamıyor. Çünkü sınıf savaşımındaki yoldaşları artık yanlarında değil karşı saflardadır. Bunların büyük bir kısmı kendisini bu erkek egemen anlayıştan kurtaramıyor veya bunu istemiyorlar, çıkarları açısından." Bkz. Dilşah (1996). Neden Ayrı Örgütlenme. *Roza*, Sayı 4 (Eylül-Ekim), s. 24.

¹⁷ Jujin, Yıl 1, Sayı 1 (Aralık-Ocak). İstanbul, 1996.

¹⁸ Roza ve Jujin'de feminist hareketin etkileri görülüyor. Örneğin Jujin'in bir sayısında Kate Millet ve onun ünlü kitabı Cinsel Politika [*Sexual Politics*] tanıtılıyor. Ayrıca "Kate Millet'la Kürt Kadının Buluşması" başlığıyla, İstanbul Kitap Fuarı'na giden Millet'la yaptıkları bir söyleşiye de yer veriyorlar. Bkz. Jujin, Sayı 8-9, 1999, s. 29-32.

feminist olarak tanımlamadı. O da Kürt kadınlar için ayrı bir kadın örgütlenmesini savundu (Açık, 2002: 281-282).

Seksenlerde feministlerin çoğu sol ve sosyalist örgütlerden gelmeleri nedeniyle ayrı ve bağımsız örgütlenme meselesini tartışıyordu. Kürt kadınların buna yönelik tartışmalarının ilk işaretleri 1990'larda görülüyor. Dolayısıyla bu on yılda Türkiyeli feministler açısından kurumsallaşma meselesi söz konusuysen, Kürt kadınlar için dergiler ve dernekler kurma yoluyla bağımsız örgütlenme aşaması söz konusuydu. Ancak bazı kadınların düşüncesinde de Kürt kadın hareketinin kurumlar oluşturması fikri vardı. Örneğin Jujin'in ilk sayısında amaçlardan biri "Kürt kadın hareketine katkı sağlamak ve kurumlaşmasının önünü açmak" olarak ifade edildi.¹⁹ Yine Bozan ve Ekin (2005) tüm bu örgütlenme çabalarının Kürt kadın hareketinin kurumsallaşmasına katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Dernek ve vakıf tipindeki kadın örgütleri 1990'ların sonlarından sonra da hızla kurulmaya devam etti. 2000'lerde Türkiye'nin hemen her yerinde içinde 'kadın' kelimesi geçen STK tipi örgütler vardı. Örneğin Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV) 1999 Marmara Depremi'nin ardından Kocaeli'nde deprem mağduru kadınlarla dayanışma kurmak için açıldı. Kadınların gelir getirici faaliyet yapabilecekleri bir atölye kurdu. Bugün çalışmalarını halen İstanbul'da sürdüren KADAV şiddet, göçmenlik, hapishaneler ve emek alanında hem hizmet veriyor hem de savunuculuk çalışmaları yapıyor. 2000'lerden sonra adında 'girişimcilik' geçen çok sayıda kadın örgütü de kuruldu. Bunlardan en çok bilineni 2002'de kurulan Kadın Girişimciler Derneği (KAGİDER) oldu. Girişimci kadınlar tarafından kurulan KAGİDER'in amacı da kadınların daha fazla ücretli çalışma hayatına girmesi ve girişimciliklerinin artmasıdır. Girişimcilik örgütleri bugün Türkiye'nin hemen her yerinde bulunmaktadır.²⁰

Giderek kadın istihdamını ve girişimciliğini esas alan kadın örgütlerinin açılması 1980'lerden, hatta sonraki on yıldan da farklı bir durumu gösteriyor. Çünkü bu dönemde

¹⁹ Kadınlar Jujin'i şöyle tarif ediyor: "Bağımsız ve kadınca. Başta kendimiz olmak üzere, her şeyi kadın gözüyle mercek altına almak. Deneyimlerimizi paylaşabileceğimiz, birbirimizi duyup görebileceğimiz, tartışabileceğimiz bir alan. Beraberce pencerelerimizi aralayarak, özel alandan kamusal alana çıkabileceğimiz bir araç. Kadınların sesi, gözü, kulağı olmak. Tüm Kürt kadınlarının sevgi ve ilgilerine muhtaç, bu sevgi ve ilgiyle büyüyecek birliktelik. Kürt kadın hareketine katkı sağlamak ve kurumlaşmasının önünü açmak için Jujin doğdu ve size merhaba diyor." Bkz. Jujin, 2 Aylık Kürt Kadın Dergisi, Yıl 1, Sayı 1 Aralık-Ocak. İstanbul. 1996.

²⁰ Örneğin Diyarbakır'da, Denizli'de, Batman'da, Çanakkale'de bunun örnekleri vardır.

aynı zamanda kadın kooperatifleri de bir örgüt modeli olarak yükselmeye başladı ve özellikle 2010'lardan sonra kalkınma ve kadın güçlenmesi bağlamında hükümet, sivil toplum ve uluslararası örgütler arasındaki bir uzlaşa sonucunda yenilerinin açılması teşvik edildi (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi [KEİG], 2015). Kooperatiflerin yasal statüsü her ne kadar Gümrük ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı bir iktisadi işletme olsa da, Türkiye'de aynı zamanda hem sosyal ve ekonomik güçlenme hem de gelir elde etme amaçlarını barındıran kadın örgütlenmesi olarak görülmektedirler.

Aslında bunun en iyi örneği olan Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) henüz 1986'da kadınların ekonomik durumlarını iyileştirmek için kurulmuştu. Zamanla büyüyerek bütün çalışmalarını çeşitli kategoriler altında kadın emeği ve gelir getirici projeler üzerinden sürdürdü. Örneğin 2002'de Maya adıyla bir iktisadi işletme kurdu ve küçük çaplı iş kurmak isteyen kadınlara mikrokredi vermeye başladı. Yine bünyesinde kadınların ürettikleri ürünlerin satıldığı mağazalar açtı. En önemlisi kadın kooperatiflerinin açılmasını teşvik etti ve kooperatifler arası ilişkilerin güçlenmesi için iletişim ağı kurdu.

Burada şu soruyu sormak yerinde olabilir: Formel kadın örgütü sayısındaki artış, kadın hareketinde/feminist harekette bir nitel değişime işaret eder mi ve tek başına 'hareketin kurumsallaşması' olarak adlandırılabilir mi? Kadın kurtuluş hareketinin kurumsal olmayan yapıları tercih etmesinin politik gerekçeleri vardı. Daha önce de belirttiğim üzere, feministler kadınların kolayca katılabileceği, herkesin söz alma hakkının olduğu, gevşek, yatay ve hiyerarşik olmayan yapıları benimsediler. Bunun altında yatan neden toplumda, ev içinde ya da çeşitli toplumsal muhalefet hareketlerindeki mevcut egemenlik ilişkilerini üretmek istememektir. Bu nedenle liderlik, sözcülük, belli bir iş bölümü ve uzmanlık gerektiren yapılardan uzak durmayı tercih ettiler. Dolayısıyla bilinç yükseltme ve tartışma grupları, kolektif, komün tipi yapılar hareketlerin baskın örgütlenme tipi oldu. Bu grupların örgütlenme birikimi, ortak sözlerin ve sloganların olduğu eylemler ve kampanyalar getirdi.

Kadın hareketleri gibi toplumsal hareketlerin belli aşamalardan geçerek örgütlenme tarzlarında değişimlere uğramaları kaçınılmazdır. Bunu hem hareket içindeki dinamikler hem de daha geniş yapısal bağlantılar belirler. 1980'lerde Türkiye'de bir araya gelen kadınlar feminizmi keşfetmeye ve öncelikle kendilerini kurtarmaya başladıklarında belki de büyük bir politik güce evrileceklerini bilmiyorlardı. Küçük gruplara katılan,

dergilerde yazan çizen, eylem ve kampanya örgütleyen kadınlar sınıf, etnik kimlik ve sosyoekonomik statü bakımından daha homojendi. Ezildiklerine inanıyor, kadınların ezilen ayrı bir sınıf olduğunu ortaya koyuyor ve ‘kadın’ ortak kimliğinde birleşiyorlardı.

Ancak keşif, ideolojik birikim, örgütlenme belki de on yılın sonunda bir doyum noktasına ulaştı ve 1990 itibarıyla feminist hareket canlılığını yitirmeye, sönümlenmeye ve sokaktan çekilmeye başladı (Savran, 2005) ya da “muhalefet geriledi” (Bora ve Günal, 2002: 8). Muhalefetin neden gerilediğine dair farklı görüşler ve tartışmalar vardır. Örneğin feminist hareketin “en radikal eylemi” (Ovadia, 2005: 70) olan Boşanma Eylemi neden hayal kırıklığıyla (Savran, 2005) sonuçlanmıştı? Neden bu eylemden sonra bir “dağılma” (Koç, 2005: 110) gerçekleşmişti? Bu eylem zaten feminist hareketin sönümlendiği bir döneme mi denk gelmişti, yoksa bu eyleme katılan kadınların yalnız bırakılmaları nedeniyle oluşan hayal kırıklığı mı feministlerin dağılmasına neden olmuştu? (Savran, 2005). Bazıları eylemin başarısızlığını dönemin kurumsallaşmasına bağladılar (Berber, 2017).²¹

Sonuç olarak hareketin iç dinamikleri ve bazı koşullar feminist hareketin sönümlenmesine, ama değişerek devam etmesine yol açtı. Bunu dönemin gelişmeleriyle birlikte değerlendirmek gerekiyor. Bora ve Günal (2002) hareketin büyük şehirlerden çıkıp ülke geneline yayılmasını ve çok sayıda formel yapı kurulmasını bir ölçüde fon kaynaklarının ve projelerin artmasına bağlıyorlar. Yukarıda sözü edilen birçok dernek, vakıf ve dergi yurt dışından alınan fon destekleriyle kuruldu ya da yaşam süreleri içinde fonlu projeler üreterek çalışmalarını sürdürdüler. Dolayısıyla burada finansal kaynakların artışı ile formel örgütlerin artışı arasında bağ kurulabilir. Ancak bu tek başına ve her zaman, feminist politikadan kayış ve apolitik eylemlilik biçimine yol açmayabilir. 1990’larda fonla kurulan ya da yaşam süreleri içinde fon alan kadın örgütlerinin çoğu feministler tarafından kuruldu ve kadın hareketine katkıyı bu kurumlar üzerinden vermeye çalıştılar. Şüphesiz bu örgütler 1980’lerdeki kadar radikal değillerdi, hatta bazıları reformist denebilecek hedefler belirlediler. Ancak örneğin Pazartesi Dergisi doğrudan feminist hareketten çok sayıda kadınla görüşmeler ve toplantılar sonucunda,

²¹ Nacide Berber (2017). *Türkiye’de Kadın Hareketinin En Radikal Anlarından Biri: Boşanma Eylemi*. Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı’nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

“hareketin birikimi” (Koçali, 2005: 144) olarak çıktı ve feminist siyaset çizgisinde kaldı. Yine Mor Çatı çalışmalarını feminist yöntem temelinde sürdürdü.

Örgütlenmede formel eğilimin yükselmesi kurumsallaşma sürecinin bir parçasıdır, ama tek başına muhalefeti geriletme sonucu yaratmaz. Kuşkusuz enformel ve gevşek örgütlere nazaran prosedürleri, üyelik sistemi ve işbölümü daha kesin olabilir, ancak burada mesele feminist hareketle/kadın hareketiyle kurduğu bağ ve mücadele biçimidir. Yani varlığını bir toplumsal hareket örgütü olarak koruyup korumamasıdır. Örneğin KAGİDER gibi istihdam, iş ve girişimcilik odaklı örgütler genellikle feminist politika ya da daha genel anlamda ‘politika’ yapma amacına sahip örgütler değildir. Genel kadın mücadelesiyle bağları gevşektir ya da hiç yoktur. Daha çok ulusal ve uluslararası düzeyde ilişki ağları kurma, ilgili kurumlara ve aktörlere baskı uygulama, lobicilik yapma ve iş dünyasıyla ilişki kurarak kadınlara sistem içinde yer açma hedeflerine sahiptirler. Bu kuşkusuz İstanbul ve Ankara merkezli, ilişki ağları daha geniş örgütler için böyledir. Bazıları daha yerel düzeyde çalışır, ama genel olarak kadın güçlenmesini iş ve gelir getirici olanakların artmasına bağlarlar.

Bu tarz örgütlerin 2000’lerden sonra daha fazla açılmasını mümkün kılan koşullar başkadır. 1990’larda her ne kadar muhalefetin sönümlendiği söylene de, esasında o dönemde kurulan örgütlerin çoğunun genel kadın mücadelesiyle bağı vardı. Örgütler mücadeleden gelen kadınlar tarafından kurulmuştu. Üstelik formel örgüt deneyimlerinin güçlendirici yanları olsa da, getirdiği zorluklarla da karşılaşmışlardı. Birincisi, formel, kurumsal ya da tüzel kişilikli bir yapı çok fazla zaman, emek ve maddi kaynak gerektirdi. Bürokratik işlerle boğuşmak oldukça yıpratıcı olabiliyordu. Işık (2002) kurumsallaşmanın henüz yeni bir deneyim olması nedeniyle hem kadınlar ve gruplar arasındaki ilişkilere sonuçları olduğuna hem de bürokratik işlerle çok fazla uğraşmak zorunda kalmış olmanın yıpratıcı etkilerine dikkat çekmiştir. Ayrıca 1980’lerin bilinç yükseltme gruplarında örgütlenmiş ve esnek ve yatay örgütlenme deneyimlerinden gelen feministlerin bu kurumsal yapılara uyum sağlamalarının kolay olmadığına dikkat çekmiştir (Işık, 2002: 57). 1990’larda feministlerin bir kısmı dernek ve vakıf gibi STK’lar kurarken, bir kısmı tüzel kişiliği olmayan gruplar kurmayı sürdürdü (Kardam ve Ecevit, 2002)

Işık’a (2002) göre bunun sonuçlarından biri, kurumsallaşan örgütler ile bunu tercih etmeyenler arasında yaşanan gündem farklılıkları, uzaklaşma ve kopmalardır.

Çünkü vakıf gibi örgütleri sürdürmek kadınların kendi imkânlarıyla mümkün olmadığı için, çoğu faaliyetlerini dışarıdan alınan fonlarla, projeler şeklinde sürdürdüler (Kardam ve Ecevit, 2002). Dış fonlu projeler üretmek ise ortaya bir “proje-para kısır döngüsü” (Kardam ve Ecevit, 2002: 101) çıkardı. Projeleri fonlayacak kurum bulma arayışının kendisi yoğun bir emek gerektirdi (Mardin, 2002). Bu, kaçınılmaz bir şekilde maddi bağımlılık yarattı. Daha önemlisi kadınlar ve örgütler arası bir ortak dil ve politikanın oluşmasını engelleyerek bir dağınıklık ve dağılma getirdi. Işık (2002) bu dönemde kamuoyunu etkileyebilen büyük çaplı kampanyaların gündeme gelmemesinin nedenini buna bağlamıştır.

Dolayısıyla feminist fikirlerin ve kadın örgütlenmesinin yaygınlaşması olumlu olsa da çok sayıda kadın örgütünün her yere dağılmış olması, eylem ve çalışma biçiminde oluşan değişim ve çeşitlilik ilişkileri kurmayı zorlaştırdı. Ayrıca kurumsallaşma süreciyle bağlantılı olarak örgütlerin projelere daha fazla gömülmesi, içe kapanma ve örgütler arası kopukluk hareketin daha apolitik ve coşkuz bir atmosfere girmesi olarak yorumlandı (Kardam ve Ecevit, 2002; Bora ve Günel, 2002).

Bu eğilim 2000'lere ve günümüze taşındı. Yerelden büyük şehirlere, ilçelerden mahallelere sayısını bilmenin belki de mümkün olmadığı sayıda ve çeşitlilikte, adında 'kadın' kelimesi geçen ya da kadınlara yönelik çalışmalar yapan çok fazla örgüt vardır. Bazıları 2000'lerden sonra daha yoğun bir şekilde oluşan platform, girişim, koalisyon gibi ortak zeminlerde bir araya geliyorlar, ortak kampanyalar ve çalışmalar yapıyorlar, sokak eylemleri düzenlemeye devam ediyorlar. Ancak diğer yandan STK tipi formel örgütler de kimi zaman genel bir politik mücadeleyle hiçbir bağları olmaksızın ve daha sonra da bu bağı kurmaksızın açılmaya, çalışmaya devam ediyorlar. AB uyum süreci başta olmak üzere çeşitli uluslararası mekanizmaların kolaylaştırdığı fon kaynaklarının bunda etkili olduğu söylenebilir. Bazen sadece bu fonlardan yararlanmak için STK'lar kuruluyor. Öte yandan iktidar eliyle kurulan kadın örgütleri²² de bağımsız kadın hareketinin karşısında bir karşı-hareket olarak konumlanarak sahneye çıkıyorlar. Bu karmaşıklık hareket örgütü olmak ile olmamak arasındaki farkı, hatta 'kadın örgütü' kavramının kendisini de bulanıklaştırıyor. Aşağıda görüleceği gibi artık 'kadın STK'

²²Bu tarz örgütlere İngilizcede GONGO (*Government-organized non-governmental organization*) deniyor. Türkiye'de en bilinen kadın GONGO hükümet tarafından açıkça desteklenen ve onunla bağlantıları olan Kadın ve Demokrasi Vakfı'dır (KADEM).

kavramının dolaşıma girmesiyle formel ve hatta resmi örgütler daha makul ve makbul kılınıyor.

Kadın örgütlenmesi ve STK meselesine aşağıda tekrar dönmek üzere, burada kadın hareketlerinde kurumsallaşma meselesinin başka boyutlarını da göstermek istiyorum. Çünkü kurumsallaşma, formel örgüt eğiliminin yükselmesini de içeren, ama başka yapılarla ve kurumlarla geliştirilen ilişkileri kapsayan daha geniş bir olgu olarak görülmelidir. Kadın hareketlerinin muhalefet olanaklarına ve potansiyeline etki eden önemli meselelerden biri ilişki, ittifak ve işbirliği alanlarındaki değişimlerdir. Görüldüğü gibi kadınlar 1990'larda formel örgütler yarattılar ve bu bir ölçüde örgütler arası ilişkilerin zayıflamasına neden oldu. Ancak feministler sadece kurumlar yaratmadılar, aynı zamanda devletle, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla, çeşitli iktidar yapılarıyla ilişkiler geliştirdiler. Işık'ın (2002: 59) belirttiği gibi kurumsallaşma sadece "kadın hareketinin eseri" değildir. Kadın sorunları bazı yerlerde 1980'lerden, bazılarında 1990'lardan itibaren sadece kadın hareketinin ve kadın örgütlerinin meselesi olmadı, giderek artan bir şekilde üniversitelere, devlet kurumlarına, ulusal ve uluslararası mekanizmalara, hatta şirketlere ve fon kurumlarına girdi. Devletler özellikle BM gibi mekanizmalarda taraf oldukları uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirebilmek için kadın sorunlarına taraf oldular. BM tarafından düzenlenen uluslararası kadın konferanslarına katıldılar, buralarda taahhütlerde bulundular. Kadınlar ve kadın örgütleri yerel yönetimlere ve siyasi partilere daha fazla katılmaya başladılar. Kadın çalışmalarını fonlayan kurumların artması nedeniyle yeni çalışma biçimleri ve ilişkiler gelişti. Tüm bu farklı 'aktörler' kadın sorunlarını kendi açılarından yeniden kurgularken, kadın hareketinin politika ve eylem biçimlerini de değiştirdiler.

3.2.2. Kadın sorunlarını kurumlara ve ana akım yapılarla getirmek:

Uzlaşma alanları ve kavramsal geçişler

1970'lerde ve 1980'lerde feministler iktidar yapılarıyla bağlantı kurarlarsa devletin parçası haline gelirler mi endişesi içindeydi, 1990'lar bu pozisyonun tersine dönüşüne şahit oldu; feministler giderek daha fazla kurumsal yapının parçası haline geldi. İster STK'lar ister farklı biçimleriyle –örneğin kadın mekanizmaları- ve hatta BM ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomi ve politika kurumları; bütün bunlarla bağlantımız var (Srila Roy, 2014b: 9).

Öncü feminist akademisyenler (...) şu anda hükümetlerde, vakıflarda ve BM ajanslarında cinsiyet eşitliğinin artırılması için 'danışman' olarak hizmet veriyorlar. 1960'larda ve 1970'lerde gizli muhalif partilerin üyeleri iken 1980'lerin başlarında feminist kolektifler

kuranlar artık ulusal ve uluslararası kadın, çevre, insan hakları ve kalkınma STK'larında 'profesyonel' oldular. Latin Amerika feminizminin ikinci dalgasının 'kurucu anneleri', (...) şu an UNIFEM ve diğer BM ve kalkınma ajansları için çalışıyorlar (Alvarez, 1998: 299).

1991 yılında Almanya'da gerçekleştirilen ve 1994 yılında Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı tarafından kitaplaştırılan²³ konferansın adı Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar'dır. Sunuş kısmında "somut projeler çevresinde kurumlaşma, yerel ve merkezi yönetimlerle sürekli ilişkiler kurma, dolayısıyla devlet kurumlarıyla etkileşim içine girme eğilimi taşıyan kadın hareketleri" (1994: 7) ifadesi yer alıyor. Fransa (Pavillard, 1994), İngiltere (Bourne, 1994) ve Hollanda (Ophuysen, 1994) deneyimlerine dair yapılan sunumların ortak özelliği, kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği bu ülkelerde 1980'lerden başlayarak kurumsallaşma süreçlerinin yaşandığıdır. Bu örnekler kurumsallaşmanın hem çok sayıda formel kadın örgütü, lobi grubu gibi yapıları hem de devlet, yerel yönetimler, parlamento gibi yapılarla ilişkileri ve ortak çalışmaları içeren bir süreç olduğunu gösteriyor.

Yine aynı konferansta Fatmagül Berktaş (1994: 18) bu meseleyi feministlerin "zor ikilemi" olarak adlandırıyor. Berktaş, meselenin çoğu zaman kurumlara ve iktidar yapılarına dâhil olup buraları dönüştürmek ile iktidara "hiç bulaşmamak" (1994: 18) arasında olduğunu belirtiyor. Gerçekten de kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği yerlerde her ne kadar birtakım reformcu ve devlet gibi yapılarla ortak çalışan kadın örgütleri olsa da, eğilim büyük ölçüde devlet ve iktidar karşıtlığından yana oldu. Ancak feministler zamanla devlet kurumlarına, yerel yönetimlere, parlamentoya, üniversitelerdeki çeşitli birimlere girdiler ve feminizmi, kadın sorunlarını buralara taşıdılar. Diğer yandan bu ana akım kurumlar ve iktidar yapıları da kendilerini kadın sorunlarının tarafı ya da müttefiki olarak konumlandırmaya başladılar.

Dolayısıyla kadınlar kendi kurumlarını yaratırken (Işık, 2002) bir yandan başka kurumlar içine de girerek burada karmaşık ilişki ve ittifak ağları geliştirdiler. Bu süreçlerin farklı ülkelerde çok farklı dinamikleri ve bağlamları vardır. Ancak bu bölümde hem Türkiye'den hem de farklı ülkelere örneklerin gösterdiği gibi, olanaklar ve kazanımların yanı sıra uzlaşmalar ve tavizler de getirmiştir.

²³*Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* (1994). (Çev: Meral Akkent), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul: Metis.

3.2.2.1. Uluslararası mekanizmalar ve küresel kadın hareketi

Dünyanın farklı yerlerindeki kadın hareketlerine en güçlü etkide bulunan gelişmelerden biri, BM öncülüğünde yapılan birtakım sözleşmeler ve uluslararası kadın konferanslarıdır. Kadınlardan gelen taleplerle de bağlantılı olarak BM 1970'lerden sonra kadın haklarına ve sorunlarına dair uluslararası gündem yaratma çabasına girdi. Bunlardan ilki 1975 yılının Uluslararası Kadın Yılı ve 1975-1985'in Uluslararası Kadın On Yılı ilan edilmesiydi. Bu on yıl içerisinde sırasıyla Meksiko City'de (1975), Kopenhag'da (1980) ve Nairobi'de (1985) üç uluslararası kadın konferansı düzenlendi. Bu sırada 1979 yılında BM'de Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (*Elimination of All Forms of Discrimination Against Women-CEDAW*) adlı uluslararası sözleşme kabul edildi. Uluslararası kadın hareketi 1990'larda Rio, Kahire ve Viyana'da yapılan konferanslara da katıldı. 1995 yılında ise uluslararası kadın hareketinin en önemli dönüm noktalarından biri olan BM Dördüncü Uluslararası Kadın Konferansı Pekin'de yapıldı. Bundan beş yıl sonra, 2000 yılında New York'ta Pekin+5 olarak bilinen bir büyük uluslararası toplantı daha yapıldı. Bunun amacı, hükümetlerin Pekin Kadın Konferansı'ndaki taahhütlerinin ne kadarını yerine getirdiklerini değerlendirmek ve Pekin Eylem Platformu'nun daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmesi için stratejiler belirlemektir (Kadının İnsan Hakları Projesi [KİHP], 2001).

Bu konferanslar hem kadın sorunlarını geniş bir alanda görünür kıldı hem de ulusal hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve kadın örgütleri arasında işbirliği ve uzlaşma zeminleri yarattı. Konferanslara hükümet temsilcilerinin yanı sıra her konferansta yapılan STK Paralel Forum'a (NGO Paralel Forum) binlerce kadın örgütü temsilcisi katıldı. Kadınlar hem resmi heyetlerde yer aldılar hem de sayısız konu başlığında atölyelerin yapıldığı bu forumlara katıldılar (Riles, 2004).²⁴ Bu konferanslar kadın sorunlarını kalkınma, insan hakları ve örgütlenme bağlamında yeniden formüle etti ve devletler ile kadın hareketleri arasında işbirliğini teşvik ederek kadın örgütlenmesi pratiklerinde, feminist söylem ve politikada değişimler yarattı.

3.2.2.1.1. Kalkınma ve kadın güçlenmesi

Meksika'daki Birinci Kadın Konferansı ilk kez kadın sorunları konusunda devlet düzeyinde katılımın gerçekleştiği bir uluslararası toplantıydı. Bu konferansta kabul edilen

²⁴ BM'deki STK Paralel Forum'una, resmi toplantılar dışındaki etkinliklere kadın örgütlerinden Meksika'da 6 bin, Kopenhag'da 9 bin, Nairobi'de 13 bin 500, Pekin'de 30 bin kişi katıldı (KİHP, 2001). Sadece Pekin Konferansı'na ve STK Forumu'na 189 ülkeden toplam 50 bin kişi katıldı (Riles, 2004).

Dünya Eylem Planı'nın hedefi "eşit haklar, kalkınma ve barış" (KİHP, 2001: 12) oldu. İlk defa bu konferansla birlikte BM'ye üye tüm devletlere kadın sorunlarının çözümü için mekanizmalar oluşturmaları ve Eylem Planı'nda saptanan faaliyetleri hayata geçirmeleri çağrısı yapıldı. Bu faaliyetler "uluslararası işbirliği ve barış, siyasal katılım, istihdam, sağlık ve beslenme, aile, nüfus, konut" (KİHP, 2001: 12) gibi bir dizi alanı içeriyordu.

Birinci Kadın Konferansı esas olarak kadınları "kalkınmanın dezavantajlı aktörleri" (Kandiyoti, 2011: 51) olarak teşhis etmesi ve ön plana çıkarması açısından bir ilk adımdı. Kalkınmada Kadın (*Woman in Development-WID*) yaklaşımı burada gündeme geldi. Bu yaklaşıma göre kadınların ikincil konumda olmalarının temel nedeni kaynaklara erişememeleri, piyasadan dışlanmalarıdır. Eğer kadınlar çeşitli yollardan piyasaya dâhil olup 'üretken' hale gelirlerse, hem sosyoekonomik olarak kalkınırlar hem de ev içerisinde güçlenirler ve statüleri yükselir (Razavi ve Miller, 1995: 5). 'Erişim' yaklaşımı olarak da bilinen WID, kadınları kalkınma gündemine getirme, kalkınma programlarının yararlanıcıları ve alıcıları olarak daha çok kadına ulaşma, kalkınma kaynaklarının kadınlara daha fazla ulaşmasını doğrudan sağlama politikası üzerine kuruldu (Goetz, 1997).

Bunun için hem ulusal hem de uluslararası mekanizmaların kurulması öngörüldü. BM bu konferanstan sonra kadın güçlenmesi ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla Birleşmiş Milletler Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM)²⁵ ve Kadının İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW) isimli iki kurum kurdu (KİHP, 2001). Kadın ve kalkınma meselesi özellikle Güney ülkeleri bağlamında yoksullukla mücadelede başarıya ulaşmak için de hep önemli bir mesele oldu. Ancak geniş ölçekli bir alan içinde yer alması ancak bu konferanslarla mümkün oldu. Kurulan bu uluslararası bağlantılar devletler ve uluslararası kuruluşların kendilerini kalkınma ve kadın güçlenmesine adanmış olduklarını iddia etmelerine yol açtı (Bernal ve Grewal, 2014a).

Bugün birçok kadın örgütünün hedefi de kadın güçlenmesidir ve bu sosyoekonomik kalkınma ile yakından ilgilidir. Kadın konferansları kadın güçlenmesini büyük ölçüde devletler, uluslararası kuruluşlar ve kadın örgütleri ortaklığında ulaşılabilecek bir hedef olarak benimsedi. 1980'de Kopenhag'da yapılan İkinci Kadın

²⁵UNIFEM özellikle kalkınma alanındaki her plan ve düzenlemede kadınların yer almasını sağlamak için faaliyet gösteren bir BM organıdır.

Konferansı'nda eşitlik "haklarda, sorumluluklarda eşitlik ve kalkınmadan yararlanma ve kalkınmaya aktif birer aktör olarak katılma fırsatlarında eşitlik" (KİHP, 2001: 14) olarak değerlendirildi. Yine 1995 Pekin Bildirgesi ve Eylem Platformu'nda²⁶ da kadınların güçlenmesinin kalkınmada ve barışın kazanılmasında esas olduğu belirtildi.

Uluslararası kuruluşlar neden kadınları ve kadın örgütlerini kalkınma gündeminin 'aktörü' haline getirmek istediler? Öncelikle ulusal kalkınma devletler için her zaman öncelikli bir konu oldu. Devletler için cinsiyet eşitliğini sağlamak bir hedef olmasa bile, kalkınma için gerekli olduğu durumlarda benimsenmektedir (Kandiyoti, 2011: 49). Bu anlamda kalkınma, devleti zorlamanın mümkün olabileceği bir kanal olarak görüldü. Kalkınma politikalarında kadınların hedef alınmasının ise daha geniş bir bağlamı vardır. Birincisi, özellikle Güney ülkelerinde su, besin gibi kaynaklara doğrudan ulaşan ve bununla hanelerin, toplulukların refahını sağlayan asıl grup kadınlardır. 1980'lerde ve sonraki on yıllarda hem kalkınma programlarının hem de mikrofinans gibi kredi sistemlerinin asıl hedef kitlesinin kadınlar olmasının en önemli nedeni budur. Bu bakış açısına göre kadınlar hem ırk, sınıf ve cinsiyet baskısının kurbanlarıdır ama hem de işçiler ve üreticiler olarak insan refahına katkı sağlayan baş grupturlar (Hirshman, 1995). Dolayısıyla "kalkınmanın kadınlara ihtiyacı vardır" (Arnfred, 2001: 77) ve bir kalkınma programının etkili olabilmesi ancak kadınların aktif katılımı ve rollerinin merkezi hale getirilmesiyle mümkün olabilir. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda da kadınların hem ücretli hem de ücretsiz emeklerinin ekonomide ve yoksullukla mücadelede anahtar rol oynadığı, kadınların daha fazla güçlendiği, ekonomik bağımsızlık elde ettiği vurgulandı.

Yoksulluğu azaltma, yoksulları güçlendirme amaçlı projelerin çoğunun hedef kitlesi kadınlardır. Kadınlar, özellikle yoksul olanlar, dünyanın pek çok yerinde en düşük gelirlerle yaşayan, ama aynı zamanda topluluklar içerisinde komşuluk ve akrabalık bağları en güçlü olan gruplar olarak da görülüyor. Birçok mahalli yardım ve hayır işleri, hanelerin bakımı, toplumsal ihtiyaçların temini kadınlar tarafından sağlanıyor. Dolayısıyla kadınlar sosyal yaşamı ve "sosyal fabrika"ya sürdürüyorlar (Molyneux, 2002:178).

²⁶Bildirgenin Türkçesi <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>; İngilizcesi <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>

Ancak WID yaklaşımı, eşitsizliği sadece ekonomik yoksulluk olarak ele aldığı ve buna neden olan asıl meseleyi, yani cinsiyet eşitsizliklerinin rolünü sorgulamadığı gerekçesiyle eleştirildi (Razavi ve Miller, 1995: 12). Hirshman (1995) bu yaklaşımın sadece iktidarın erkek yapısına ve toplumsal cinsiyet kalıplarına meydan okumada yetersiz kalmadığını, daha önemlisi emek ile kadın ilişkisini dikkate almadığını iddia etti. Bazıları ise meselenin sömürgecilik ve kapitalizm ile bağlantısını kurdu. Örneğin Chowdhry (1995: 26) WID yaklaşımının sömürgecilik ile liberal piyasacılığın örtüştüğü bir “modernist söylem” olduğunu ileri sürdü. Çünkü ona göre bu yaklaşım özellikle Güney ülkelerindeki yoksul kadınları hedef alıyor ve onları ‘mağdur’, ‘geri kalmış’ imajlarıyla sunarak homojenleştiriyor. İkincisi, kalkınma ve güçlenme hedefi serbest piyasaya uygun olan gönüllü seçim ve bireysellik teşvik edilerek gerçekleştirilmek isteniyor. Dolayısıyla Chowdhry (1995: 28) bu yaklaşımın “Batılı kadınlar” ile “üçüncü dünya kadınları” arasında “kurtulmuş-kurtarılması gereken”, “medenileşmiş-medenileşmesi gereken” ikiliklerini yarattığı kanaatindedir. Yine Parpart ve Marchand (1995: 13) kadınları kalkınmanın önemli aktörleri olarak görmenin nedenini “üçüncü dünya kadınlarının kalkınmanın önünde bir engel” olarak görülmesinde yattığını belirtiyorlar. Onlar da meseleyi sömürgecilikle ele alıyor, bunun Kuzey-Güney ayrımı “mitini” (Parpart ve Marchand, 1995: 16) pekiştirdiğine inanıyorlar. Çünkü onlara göre WID yaklaşımı esas olarak Güneyli kadınları Kuzeyli uzmanların kurtarmasına muhtaç “savunmasız ötekiler” (1995: 16) olarak resmetti.

Daha sonra geliştirilen kalkınma yaklaşımı merkez-çevre ülkeler arasındaki sömürü ilişkilerinden hareketle toplumsal düzeydeki eşitsiz cinsiyet ilişkilerine, cinsiyete dayalı işbölümüne ve sömürüye odaklanan Kadın ve Kalkınma (*Woman and Development-WAD*) oldu. Bu yaklaşıma göre, kadınlar zaten hem ev içinde hem de dışında üretici faaliyetlerde bulunuyor, ancak cinsiyetçi toplumsal yapı nedeniyle emekleri görünmez kınıyor ve sosyoekonomik açıdan kenarda bırakılıyorlar. Kadınların ancak patriyarkal güç ilişkileri dışında kalkınabileceğini söyleyen radikal feministlerin etkisiyle biçimlenen bu yaklaşım birçok STK’nın politika ve program yapımına etkide bulundu (Parpart ve Marchand, 1995: 13).

1980’lerde ise bazı akademisyenler ve aktivistler hem Güney’de hem Kuzey’de kadınların kalkınmasına yönelik yeni bir yaklaşım geliştirmeye çalıştılar. BM bünyesinde yapılan bir dizi konferansta ve diğer birçok alanda Güney’deki kadınların yüz yüze

kaldıkları sorunların altı çizildi ve kadınların kalkınmasına yönelik ‘güçlenme’ (*empowerment*) kavramı bu dönemde gelişti (Parpart ve Marchand, 1995). Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (*Gender and Development-GAD*) yaklaşımı da bu çerçevede salt bir ‘kadın’ kategorisinden ziyade, cinsiyet rolleri ile cinsiyet ilişkilerinin sosyal inşasını temel analiz unsuru yaparak ‘toplumsal cinsiyet’ kavramına odaklandı (Parpart ve Marchand, 1995).

Bu yaklaşım akademik kalkınma söylemini önemli ölçüde etkiledi, fakat cinsiyet eşitsizliklerine meydan okuyan gerçek bir toplumsal dönüşüm ana akım kuruluşların gündeminde olmadığı için genel bir etki yaratmadı (Parpart ve Marchand, 1995). Bugün hâlâ kalkınma ajanslarının özellikle cinsiyet eşitsizliği gibi yapısal konular karşısında dönüştürme dilinden kaçındığı görülüyor (Parpart ve Marchand, 1995). Bu çalışmada, kadın sorunlarının ana akım yapılara girmesiyle gelen bazı sorunlara özellikle bu nedenle dikkat çekmek istiyorum. Kadın örgütlenmesi bağlamında da önemli olan bu kavram, birkaç on yıldır kalkınma kuruluşlarının, çeşitli uluslararası yapıların, hatta hükümetlerin gündemine girdi, ancak bu eşitlik, özgürlük ya da kurtuluş gibi perspektiflerden olmadı, olamaz.

Bugün kadın güçlenmesi programlarının çoğu, uluslararası kuruluşların verdiği fonlarla ve bazen hükümet destekleriyle uygulandığı için mesele ‘siyaset-dışı’ olarak kuruluyor. Mosedale (2014) Hindistan’daki araştırmasında bu tarz bir programda çalışan elemanların sorunun “cinsiyetli iktidar ilişkileri” (2014: 1120) olduğuna dair bir kanıyı olduğunu, ancak adının böyle konması durumunda fon verenlerin tepkisiyle karşılaşma endişelerini dile getirdiklerini söylüyor. Bu politik dilden kaçınma ve kendini apolitik tanımlama ise gerçeği yansıtmıyor, çünkü Mosedale’e (2014) göre bu programın kendisi iktidar ilişkilerine gömülü olduğu kadar, söylemi iktidar ilişkilerini bulanıklaştırmaya, hatta gizlemeye hizmet ediyor. Bu nedenle ‘güçlenme’ kavramı ana akım yapılar nezdinde, kolektif dönüşümden ziyade bireysel düzeyde bir değişim olarak anlaşılıyor ve benimseniyor. Mevcut cinsiyet eşitsizliklerini ve hiyerarşileri koruyacak şekilde bir ‘güçlenme’ anlayışı geliştiriliyor.

İkinci dalga feministler ‘kadın kurtuluşu’ ya da ‘kadın özgürlüğü’ kavramlarını benimsediler. Bu yaklaşım bir yanı sıra radikal, çünkü kurtuluşun ancak patriyarkanın son bulması ile geleceği varsayıyordu. Yine ‘kadın güçlenmesi’ esas olarak bir taban örgütlenmesi stratejisi olarak ortaya çıktı. Burada vurgulamak istediğim sorun,

kavramının bugün bir ‘moda sözcük’ haline gelmesi, bir uzlaşma bağlamında ‘meşruiyet’ kazanmış olmasıdır. Bu artık sadece kadın hareketlerinin ve kadın örgütlerinin meselesi değildir. Daha ‘ortalama’ bir ifadedir. Devlet gibi cinsiyetçiliğin kurumsallaştığı yapıları bile kolaylıkla sorunun tarafı yapabilir. Bu nedenle kadınların güçlü olamaması ana akım düzlemde ‘erişememe’ sorunu olarak görüldü ve bugün de bu yaklaşımın etkileri hem ana akım yapılarda hem de kadın örgütlerinde güçlü bir şekilde varlığını sürdürüyor.

Kadın güçlenmesi konusunda en çok referans verilen yazarlardan Naila Kabeer (1999) ‘güç’ kavramını seçim yapabilme yetisi açısından düşünmeyi öneriyor. Buna göre güçsüzlük seçme şansından yoksun bırakılmaktır. Güçlenme de kaçınılmaz olarak bu durumun değişmesidir. Seçim ise seçeneklerin mümkün olması anlamına gelir ve iki derecelidir. Örneğin ona göre birinci dereceden seçimler geçinme, evlenme, çocuk sahibi olma gibi insanların yaşamak istedikleri hayat için kritik önem taşıyan stratejik seçimlerdir. Bu stratejik yaşam seçimleri Kabeer’e (1999) göre birinci derecede önemlidir ve ikinci derecede olan daha az kayda değer seçimleri belirler. Güçlenme kavramı da bir değişim süreciyle ilgili olduğu için, daha önce seçme şansından yoksun bırakılan insanların stratejik yaşam tercihleri yapabilme yetisinde bir genişleme olarak anlaşılmalıdır. Tercih yapabilmek için de önkoşul hem maddi hem beşeri kaynaklardır. İkinci boyut ise fail olarak hareket edebilmeyi sağlayan süreç anlamına gelir. Bu da bir kişinin hedeflerini tanımlama, ona göre hareket etme ve karar alabilme yetisidir. Bunlar olduğunda ortaya kazanımlar çıkar (Kabeer, 1999).

Çevresel koşullar ve yapılar değişmediği sürece bireysel anlamda çeşitli olanaklara ve seçme şansına ulaşmak kolektif dönüşüm yaratmaz. Bu nedenle Ackerly’nin (1998) güçlenme için geliştirdiği iki düzeyli tanım daha kullanışlıdır. Ona göre güçlenme esas olarak kadınların kurumsal çevresindeki değişimlere bağlıdır. Kadınların eylemlerini ve seçimlerini sınırlandıran veya engelleyen toplumsal değerleri, normları, yasaları ve kurumları değiştirmek ya da ortadan kaldırmak gerekir. Bireysel düzeydeki değişim de buna bağlıdır ve bu iki düzey birbirinden ayrılamaz (Ackerly, 1998).

‘Kadın güçlenmesi’ hükümetlerin, ana akım kalkınma kurumlarının ve uluslararası bağış camiasının da gündemine girince karmaşık bir kavrama dönüştü. Bu sefer kadınların güçlenip güçlenmediği çeşitli nicel araştırmalarla ölçülmeye çalışıldı. Bunun daha çok mikrokredi programlarının uygulandığı, kalkınma STK’larının yoğun

olduğu Güney ülkelerinde yapılması tesadüf değildir. Ölçümün en klasik yöntemi de bir ‘güçlenme indeksi’ oluşturmaktır.²⁷

Yine de güçlenmenin çok boyutlu bir kavram olduğuna dair bir uzlaşım olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu genel uzlaşımın olduğu ana akım kavramlardan biri de refahtır. Bunun okuryazarlık, okullaşma, sağlık ve besin olanaklarına ulaşma, işgücüne katılma, mülkiyet gibi haklara sahip olma ile mümkün olacağı varsayılır. Örneğin 1980’de Kopenhag’da düzenlenen İkinci Kadın Konferansı’nda, önceki konferanstan sonraki gelişmeler istihdam, sağlık ve eğitim konuları üzerinden değerlendirildi. Burada kadınların mülkiyet hakkı ve aynı zamanda velayet, miras haklarının garantiye alınması için ulusal düzeyde gelişmeler kaydedilmesi için eylem programı hazırlandı.

Güçlenmenin sıkça vurgulanan diğer boyutu, kadınların ev içinde erkek karşısındaki konumunun geliştirilmesidir. Bu boyutlar esasında ana akım kuruluşların çok benimsediği ‘insan sermayesi’ yaklaşımına dayanır. Buna göre eğitilmiş kadınlar hem ücretli çalışmaya daha iyi katılır hem de çocuklarını daha iyi eğitirler. Kadınlara yapılan yatırımın “insan sermayesi” ürettiği inancı vardır (Mahmud, 2003: 580).

Hükümetler ve kadın örgütleri bir kez daha 1985’te Nairobi’de BM Üçüncü Dünya Kadın Konferansı için bir araya geldiklerinde, On Yılın başındaki hedeflerine ulaşamadıklarını gördüler. İlk konferanstaki varsayım Kuzey ülkelerinde artan refahın, büyüyen ekonominin ve teknolojinin Güney ülkelerine (onların ifadesiyle ‘gelişmekte olan ülkelere’) akacağı ve böylelikle kadınların da kalkınmasını ve güçlenmesini sağlayacak olanakların artacağıydı (KİHP, 2001). Ancak neoliberal politikaların gelişmeye başlaması, Kuzey ile Güney arasındaki uçurumun artması, kadınların giderek yoksullaşması, kadın konferanslarında oluşan umut dalgasını bir ölçüde dağıttı (KİHP, 2001). Dahası bu klasik modernleşme teorisiyle benimsenen büyük çaplı plan ve projelerin de istenen sonuçları getirmediği görüldü (Kümbetoğlu, 2002). 1990’lardan günümüze kadınlar için büyük kalkınma projeleri yerine “verimlilik ve sürdürülebilirlik

²⁷Örneğin mikrokredi alan kadınlara pazar, hastane, sinema gibi mekânların listesi veriliyor ve buralara gidip gitmedikleri soruluyor. İşaretlenen her bir mekân puanlanıyor. Eğer yalnız gitmişse bir puan daha ekleniyor. Skor üç ya daha fazlaysa kadın ‘güçlenmiş’ olarak sınıflandırılıyor. İndeks hareketlilik, ekonomik güvence, küçük kazanç elde edebilme, daha büyük kazanç elde edebilme, ev içi kararlara katılım, politik ve yasal farkındalık gibi boyutlardan oluşabiliyor. Bu boyutlar işaretlendikçe güçlenme düzeyinin arttığı varsayılıyor. Bu çalışma için bkz. Syed M. Hashemi, Sidney Ruth Schuler ve Ann P. Riley (1996). Rural Credit Programs and Women’s Empowerment in Bangladesh. *World Development*, 24 (4):635-653.

açısından” (Kümbetoğlu, 2002: 161) daha etkili olduğu düşünülen küçük ölçekli, küçük gruplarla yapılan STK projelerine kaymanın nedenlerinden biri de budur.

Hem Kabeer’in (1999) genel tanımı hem de anaakım yaklaşımlardaki sorun güçlenmeyi çok fazla bireysel değişimle değerlendirmeleridir. Bu anlamda Chowdhry (1995) meselenin liberal piyasa ile uyumunu göstermekte haklıdır. Girişimciliğe, bireysel kurtuluşa ve salt gelirle elde edilen güçlenmeye vurgu, 1990’lardan sonra kalkınma ve kadın güçlenmesi üzerine çalışan kadın örgütlerini de biçimlendirdi. Kısa vadeli projeler yoksul kadınların piyasaya girmesinde bir anahtar olarak görülmeye başlandı. Bir işe girmek elbette bunu seçmeyi mümkün kılan bir ortamın varlığına bağlıdır ve teorik olarak o gelirin kadını güçlendireceği varsayılır. Ancak işin niteliği, koşulları ve kadınların gelir üzerinde söz haklarının olup olmaması gibi konulara bakılmaksızın bunun kendi başına bir güçlenme yaratacağı iddia edilemez. Dahası işin kapitalist örgütlenişi, finansal sistemin, emeğin ve piyasanın neoliberal yeniden yapılanması ve kadınların ağırlıklı olarak hizmet sektörleri, serbest ticaret bölgeleri gibi emek sömürsünün fazla olduğu alanlarda yoğunlaşmaları, ücretli iş ile özgürlük ya da güçlenme arasındaki ilişkiyi daha fazla sorgulamayı, feminist politika açısından da gerekli kılıyor.

Mariarosa Dalla Costa (2015: 34) “kurtuluşun, özgürleşmenin işle elde edilebileceğine inanmıyoruz” derken hem kadınların ev içi emeğinin ‘iş’ olarak görülmemesini hem de refahın ücretli işle geleceği varsayımını eleştirdi. 1980’lerden sonra kadınların istihdama katılımı arttı, ancak bu, söz konusu emek sömürsü yoğun alanlarda gerçekleşti. Ucuz işgücü arayışının sonucu, kadınların Güney ülkelerinde tekstil atölyelerinde ucuz emek deposu olarak kullanılmasını getirdi. STK ve kalkınma projeleri, mikrokredi programları devletin sorumluluğunun olmadığını onayladı ve bireysel kurtuluşun mümkün olduğu inancını yaygınlaştırdı.

3.2.2.1.2. Kadının insan hakları söylemi

1993’te Viyana’da BM İkinci Dünya İnsan Hakları Konferansı düzenlendi ve burada “kadınların ve kız çocuklarının insan haklarının evrensel insan haklarının ayrılmaz, bölünmez ve vazgeçilmez bir parçası” (KİHP, 2001: 21) olduğu kararı alındı. Bunu sağlayan şey, ABD başta olmak üzere birçok yerde çeşitli kadın gruplarının bu yönde bir kampanya faaliyeti yürütmesiydi. Kadın haklarının insan hakları olarak görülmesi gerektiğinden yola çıkan bu yoğun kampanyalar konferansa taşındı.

1995 yılında Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda da 'kadın hakları insan haklarıdır' ifadesi yinelendi. 1970'lerde erkek egemenliğinin ortadan kaldırılması ve kadınların özgürleşmesi gerektiğini ifade eden baskın söylemin yerini 'toplumsal cinsiyet eşitliği', 'kadın güçlenmesi', 'sivil toplum' ve 'kadının insan hakları' aldı. Bunu mümkün kılan nedenler hem kadın hareketleri içerisindeki 'farklılık' tartışmaları hem de çeşitli yapısal dönüşümlerdi. Kadın kurtuluş hareketinin ortaya koyduğu 'kadın' ya da 'kadınlık' kategorisi hem Güney ülkelerindeki kadınların eleştirileriyle hem de LGBTİ hareketin itirazlarıyla ağırlıklı olarak 1980'lerde ve 1990'lardan itibaren büyük ölçüde dağıldı. 1980'lere kadar feminist teori ve eylem için 'kadınlık' bir toplumsal kategoriydi ve ortak bir ezilmeyi ifade ediyordu. Örgütlenme ve kurtuluş reçeteleri bu ortak kimlik üzerinden oluştu. Ancak daha sonra Güneyli kadınlar, siyah kadınlar "evrensel bir özne olarak kadın" (Kandiyoti, 2011: 44) kategorisini eleştirdiler. Bunun aslında beyaz, orta sınıf Kuzeyli kadınları ifade eden bir kavram olduğunu iddia ettiler. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin sürekliliğinde önemli bir işleve sahip olan 'kolektif kimlik' konusunda bir dağılma ve yeniden formüller bulma söz konusu oldu.

Bu eleştirilerin temelinde yatan şey Kuzeyli feministlerin Güneydeki kadınların sömürgecilik, yoksulluk ve ırkçılık gibi sistemler nedeniyle yaşadıkları ezilmeleri hesaba katmadıkları inancıydı. Bütün kadınların aynı ezilmeyi yaşadıkları ve dolayısıyla çıkarlarının ortak olduğu inancı herkes tarafından kabul görmedi. Bunu katalize eden gelişmelerden biri, özellikle 1990'larda birçok ülkede "kültürel tanınma ve kimlik siyasetleri"nin (Sancar, 2011: 69) gelişmeye başlaması ve çeşitli grupların 'fark' vurgusuyla özgül ezilmelerini ve uğradıkları ayrımcılıkları ortaya koyarak tanınmayı talep etmeleriydi.

Bu dönemde "farklılık ve kimlik siyaseti" (Sancar, 2011: 68) temelinde gelişen kadın hareketlerinin ve tek tek kadınların etkileşim kurmak ve ortak çalışmalar yapmak için bir ortak dil kurmaya ve uzlaşılara ihtiyaçları vardı. BM kadın konferansları ve özellikle Pekin Konferansı, dünyanın her yerinden kadınları buluşturduğu için bu konuları kristalize etti. 'Toplumsal cinsiyet' kavramı Pekin sürecinde ana akım hale geldi. Kadın örgütleri 'özgürleşme', 'kurtuluş' yerine 'toplumsal cinsiyet, 'kadın güçlenmesi' ve 'kadının insan hakları' kavramlarıyla konuşarak "ortalama bir dil içerisinde daha geniş uzlaşmalar" (Sancar, 2011: 73) sağladılar.

Hem iletişim kurmada ve ortak çalışmalar yapmada hem de yapılacak kampanyaları başarıya ulaştırmada en iyi yol kadın haklarını insan haklarına bağlamak ve böylece insan hakları aktivistleri ile feministleri bir araya getirmektir (Hemment, 2014). Farklı kadın hareketleriyle bu konferanslar aracılığıyla tanışan çeşitli ülkelerdeki kadınlar ulusal bağlamda meşruiyet ve destek kazanmak için BM'nin kadın hakları gündemine daha fazla yaslanmaya başladılar (Moghadam, 2005). Birçok yerde yeni yeni kurulan kadın örgütleri bu çerçeveyi benimsedi. Örneğin Türkiye'de 1993 yılında kurulan Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ) aynı yıl Viyana'da yapılan BM İkinci Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda kadın haklarını insan hakları olarak tanımlayan karardan esinlendi.²⁸ KİH-YÇ kurulduğundan beri bu çerçeveyi benimseyen ve ulusal, uluslararası mekanizmaları etkilemek için son derece aktif faaliyetler yürüten bir dernek olmayı sürdürüyor. Başından beri Türkiye'nin birçok yerinde Kadının İnsan Hakları Eğitim Programı (KİHP) adında bir faaliyet yürütüyor. Bu program özellikle kadınlar için gelişen ulusal ve uluslararası mekanizmalarla birlikte kadınları cinsiyet ayrımcılığı ve hak ihlalleri konusunda bilinçlendirmeyi amaçlıyor. Yine 1997'de Diyarbakır'da kurulan Ka-Mer 'kadın hakları insan haklarıdır' çerçevesi üzerinden çalışıyor.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından sivil toplum, demokrasi ve haklar söylemi giderek daha fazla yaygınlaştırıldı. Sosyalist söylemin ve aynı zamanda radikal feminist muhalefetin azalmasıyla eş zamanlı olarak eşit haklar söylemi arttı (Walby, 2002). Küresel kadın hareketi de neoliberal politikalarla kapitalizmin yeniden yapılandırıldığı bir süreçte oluştu. Bu dönemde kadın hareketleri, kadının insan hakları söyleminin benimsendiği, buna neoliberal politikaların eşlik ettiği ve sivil toplumun kendisinin amaç haline geldiği bir siyasal ortamda (Sancar, 2011), bir "küresel sivil toplum" (Alvarez, 1998: 308; Fraser, 2016: 88) içinde varlıklarını sürdürdüler. Özellikle Pekin Kadın Konferansı, Riles'e (2004) göre, Soğuk Savaş sonrası dönemin zirvesi denebilecek bir konferanstı ve yeni bir "uluslararası hukuk rejimi ve küresel sivil toplum" (2004: 6) inşa etmeyi hedefliyordu. BM 1990 ile 1998 arasında buna yönelik on dört konferans çağrısı yaptı (Riles, 2004).

Sylvia Walby'ye (2002: 533) göre feministler için eşit haklar kavramı yeni olmasa da, eylemi meşrulaştırmak için kadın haklarının insan hakları olduğu retoriğinin

²⁸ <http://www.kadinininsanhaklari.org/biz-kimiz/hakkimizda/>

evrenselci bir şekilde kullanılması yenidir ve buna feminist eylemin özerk ayrılıkçı karakterinin sivil toplum ve devlet içerisinde ana akıma kayması eşlik etmiştir. Yine toplumsal cinsiyet kavramının bir ‘moda sözcük’ haline gelerek feminist söylemi “uysallaştırdığı” ve apolitik hale getirdiği eleştirileri de vardır (Kandiyoti, 2011: 54). Bu ‘uysallaşma’ aslında liberal feminizmin öğelerini taşıyor ve sadece kadınlar arasındaki farklılıkları buluşturmak, ortaklaştırmak ve bunun üzerinden politika yapmalarını sağlamak için benimsenmiyor. Çünkü bu konferanslarla ve ana akımlaşmayla birlikte devletler ve kadın hareketleri arasında, kadın örgütleri ile uluslararası kuruluşlar arasında işbirlikleri ve müzakereler de artıyor. Bu müzakerelerin ‘kadın özgürlüğü’ ya da ‘kadın kurtuluşu’ gibi radikal kavramlarla yapılması mümkün değildir. Bu nedenle, oluşan ve süren “nötr dil” (Sancar, 2011: 73) kadın örgütlerinin devletlerle ve ana akım kurumlarla iletişim kurabilmeleri için de gerekiyor.

Alvarez (1998: 298) buna Latin Amerika bağlamında “feminizmin çoğullaşması” diyor. Ona göre bölgede hem seçim demokrasilerine geçiş hem de liberal haklar söyleminin gelişmesi feminist pratiklerin sınır çizgilerini değiştirdi ve kadınların sorunlarında, ihtiyaçlarında bir heterojenlik ortaya çıkardı. Bu nedenle hem feministler hem çeşitli ideolojilerden, siyasi partilerden, gruplardan kadınlar hem de kurumlar arasında liberal feminizmin “kadın eşitliği” (Alvarez, 1998: 299) söylemi benimsendi ve bu bir uzlaşma zemini oldu. Bu, ana akım kurumlar, çeşitli sivil toplum örgütleri, siyasal toplum, devlet, uluslararası kalkınma kurumları arasında feminist söylemin ve gündemlerin görece ‘kabul edilebilir’ bazı unsurlarındaki uzlaşmadır (Alvarez, 1998). Buna feministler ve kadın örgütleri arasındaki ‘çoğulluk’ ve ‘farklılık’ dayanak sağlarken, diğer yandan feminist politikada ve gündemde bir ‘merkezsizlik’ oluşmasına neden oldu. Başta Pekin olmak üzere diğer uluslararası kadın konferanslarının yarattığı hava ve ‘kadının insan hakları’ söylemi feminist politikanın sadece cinsel şiddet, kürtaj ya da özel alan gibi ‘belli’ meselelerden ibaret olmaması gerektiği kanaatini de getirdi.²⁹

Nancy Fraser’a (2016)³⁰ göre kadın hareketlerinin BM konferanslarına bu denli fazla yoğunlaşmaları ve enerjilerinin çoğunu kadının insan hakları kampanyalarına

²⁹Sonia Alvarez (1998) Pekin STK Forumunda, hükümette çalışan Arjantinli bir feminist kadının “Sadece bir feminist politika gündeminden daha fazlasını geliştirmek zorundayız. Kamu politikası için bir feminist gündem geliştirmek için çabalamak zorundayız” sözünü aktararak feminizmin ‘çoğullaşma’ ve merkezsizleşme eğilimini anlatmak istiyor.

³⁰ Bu makalenin asıl kaynağı için bkz. Nancy Fraser (2009). Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *New Left Review*, No. 56 (Mart-Nisan): 97-117. Bir diğer Türkçe çevirisi için bkz.

vermeleri, adalet taleplerinin yerini kimlik ve farklılığın tanınması taleplerinin almasına neden oldu. Fraser (2016) neoliberal politikaların yükselişe geçtiği, eşitsizlikleri derinleştirdiği bir dönemde en çok ihtiyaç duyulan atılımlardan birinin ekonomi politik eleştirisi olduğunu, ama bütün meselenin kimlik ve tanınma soruna sıkıştırılması nedeniyle bunun yapılmamasını eleştiriyor. Ona göre feministler hem gelirlerin yeniden dağılımını hem de tanınmayı içerecek daha geniş bir muhalefet çerçevesi kurmak yerine, tanınma sorununa sıkıştılar ve kültür eleştirisini mutlaklaştırdılar. Sonuç olarak kapitalizm eleştirisinden koptular (Fraser, 2016).

3.2.2.1.3. Örgütlenme teşvikleri: Ağlar, taban örgütlenmeleri, kadın STK'lar

BM kadın konferanslarının en önemli etkilerinden biri, dünyanın her yerinden kadın örgütlerini buluşturması ve aynı zamanda konferansların yapıldığı bazı ülkelerde kadın hareketlerini canlandırmasıydı. Örneğin Çin kadın hareketi, Zhang ve Hsiung'e (2010) göre, 1995 Pekin Konferansı aracılığıyla başka kadın hareketleriyle tanıştı, uluslararası kadın hareketine entegre oldu ve bu durum Çin kadın hareketinin gelişmesinde, kadın örgütlenmesinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. Yine Tayland'da da birçok kadın uluslararası kadın örgütleriyle ilk defa Pekin Konferansı'nda karşılaştı (Costa, 2014). Sardenberg ve Costa'ya (2010) göre 1975'te Mexico City'de yapılan Birinci Kadın Konferansı Brezilya'da kadın hareketinin başlamasında etkili oldu, çünkü zamana kadar askeri diktatörlük rejimi kamusal alandaki her türlü gösteriyi ve protestoyu şiddetle bastırıyordu. Genel olarak Latin Amerika'da toplumsal cinsiyet meselesinin BM konferanslarıyla, yayınlarla ve projelerle görünürlük kazandığına dair bir kanı vardır (Safa, 1990).

Orta Doğu ülkelerinde dört kadın konferansı, CEDAW ve bunun yanı sıra yine BM'nin 1994 yılında Kahire'de düzenlediği Nüfus ve Kalkınma Konferansı, Moghadam'a (2005) göre kadınların taleplerini daha güçlü dayatmaları için bir meşruiyet ve destek iklimi yarattı. Türkiye'deki kadın örgütleri de hem Pekin Konferansı'na katılarak hem de 1996'da İstanbul'da düzenlenen Habitat II İnsan Yerleşmeleri konferansında başka ülkelere kadın örgütleriyle tanışma olanağı buldular, birlikte

Nancy Fraser. (2009). Feminizm, Kapitalizm, Tarihin Oyunu. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. (Çev: Gizem Kurtsoy), Sayı 9 (Ekim).

çalışmalar yapabilecekleri ortaklar ve destekçiler arayışına girdiler (Kardam ve Ecevit, 2002).

Afrika’da hem CEDAW hem de Pekin Konferansı, Salo’ya (2010) göre özellikle femokratlar³¹ için önemli bir hareketlilik ve örgütlenme alanı yarattı. Devlet feminizmi yeni bir şey olmasa da, BM konferansları sürecinde hem devlet kurumlarında hem de BM gibi uluslararası kurumlar içerisinde etkili pozisyonlar yaratmayı hedefleyen feministler ve kadın örgütleri belirginleşti (Salo, 2010). Bu süreçte genel olarak hem Kuzey ülkelerinin orta sınıf, beyaz, iyi eğitilmiş kadınlardan oluşan örgütleri ön plana çıktı (Sancar, 2011) hem de pek çok Güney ülkesinde yine orta sınıf, iyi eğitilmiş, yabancı dil bilen kadınlar kendi ülkelerindeki kadınları temsilen buralara katıldılar (Costa, 2014). Örgütlere fonların daha yoğun bir şekilde verilmesiyle de bağlantılı olarak projeler yazma, bu projeleri sürdürme ve uluslararası kuruluşlarla ilişkiler kurma gereği, birçok yerde uzmanlığı gerektirdi ve ön plana çıkardı. Çünkü BM mekanizmalarına girmek, ulusal politikaları etkilemek, resmi delege olmak ve lobicilik faaliyetleri yapmak bu tarz bir profesyonelleşme ve uzmanlaşma bilgisi gerektiriyordu (Alvarez, 1998). Dolayısıyla oluşturulan mekanizmalar içerisinde devletlerin ve aktörlerin taahhütlerini izleme, yerine getirilmesi için baskı oluşturma, uluslararası düzeyde iletişim kurma ihtiyacının profesyonel kadınların ve profesyonel kadın örgütlerinin önemini artırdığını, bunları teşvik ettiğini iddia etmek mümkündür.

Kadın hareketlerine en önemli etkide bulunan konferans esas olarak 1995 Pekin Konferansı’ydı. BM Kadın Statüsü Komisyonu hükümetlere ve kadın örgütlerine kadınların koşullarını değerlendirmeleri ve geliştirmeleri için önerilerini sunabilecekleri üç haftalık toplantı çağrısı yaptı. Konferansa 189 üye ülkeden yaklaşık elli bin kişi katıldı. Hükümetlerin katıldığı konferansın yanı sıra Paralel STK Forumu ise 30 Ağustos-8 Eylül 1995 tarihinde yapıldı (Riles, 2004: 6).

İkinci dalga feminist hareket nasıl uluslararası bir niteliğe sahiptiyse, dünyadaki farklı kadın hareketlerini buluşturan bu bağlam ‘küresel’ oldu. Farklı feminizmler

³¹‘Femokrat’ kavramı genellikle kamuda, hükümet kurumlarında feminist politikaları savunan görevlileri ifade etmek için kullanılır ve ‘feminist’ ile ‘bürokrat’ kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Avrupa ülkelerindeki parlamenter sistem içinde bakanlık gibi pozisyonları olan, kadınlar için oluşturulan programları yürüten, resmi pozisyonlarla kadınları temsil eden ve kadınların ihtiyaçlarına cevap vermekle sorumlu kadınları ifade eder (Ferree ve Hess, 2003). Bazen kadın örgütlerinde ücretli profesyonel çalışan kadınlar için de ‘femokrat’ nitelemesi yapılır.

tartışması, kadın örgütleri arasında uluslararası ölçekte ilişki ağları kurmak ve ortak gündemler yaratmak yoluyla bir “küresel kadın aklı” ya da “küresel kadın hareketi” (Sancar, 2011: 71) yaratılmasında oldukça etkili oldu. Özellikle 1990’lı yıllarda gelişen bu küresel kadın hareketi ya da “çağdaş küresel feminizm” (Ferree ve Hess, 2003) sürecini temellendiren ve kurumsallaştıran çatı BM oldu.

Bu dönem feministlerin ve kadın örgütlerinin ulusal ve uluslararası kurumlarla daha geniş ölçekli ilişkiler geliştirdikleri, koordineli çalışmalar yürüttükleri ve uluslararası düzeyde büyüdüğü bir iklim yarattı. BM kadın konferanslarında dünyanın her yerinden bir araya gelen kadınlar ilişki ve iletişim kanallarını güçlendirmek için yeni yollar aradılar ve örgütler kurdular. Devletle ortak çalışmalar yaparak işbirlikleri geliştirdiler. Uluslararası kuruluşların kadın meselesine ‘adannışlığı’ ve bu kuruluşların kadın örgütlerine ciddi fonlar aktarmaya başlamaları kadın hareketleri açısından yeni bir eşik yarattı. Bu süreç hem feminist örgütlenmede hem de genel olarak kadın hareketlerinde yeni formlar ve kavramlar üretti. Küresel kadın hareketine uygun ‘kadın ağları’, özellikle Güney ülkelerinde kadın kalkınması ve güçlenmesi bağlamında ‘yerel örgütlenme’, bir akım haline gelen STK’lar doksan sonrası kadın hareketleri bağlamındaki analizlerin ve tartışmaların ana bileşenleri haline geldi. Farklılıklar tartışmasının ön plana çıkması farklı örgütlenme ihtiyaçlarını açığa çıkardı. Kadınlar ve kadın örgütleri, kadın haklarını ve sorunlarını ortaya koymak için daha çok platform ve koalisyon gibi bileşen ittifaklarının mümkün olduğu yapıları ve ihtiyaçları doğrultusunda “yerel ve küresel çapta” (Sancar, 2011: 68) örgütlenmeyi benimsediler.

Küresel çapta örgütlenmeyi ve ortak çalışmayı mümkün kılan en önemli örgütlenme tiplerinden biri bu süreçte ağlar³² (*network*) oldu. Riles (2004) sadece BM kadın konferansları üzerinden yaptığı çalışmada küresel kadın hareketinin en büyük buluşunun ve Pekin Konferansının en büyük sonucunun ağlar olduğunu belirtiyor. Çünkü bu sadece kadın hareketleri arasında bir örgütlenme biçimi olarak oluşmadı, aynı

³² Bu ağlar genellikle sponsorların fonlarıyla gerçekleştirilen konferanslardan dergilere, haber postalarından uluslararası ajans faaliyetlerine kadar çeşitlilik gösteren, bir konu temelinde savunuculuk üzerinden hareket eden enformel yapılardır. Örneğin bu konu savaş döneminde kadınlara yönelik suçlar olabileceği gibi, işgücü piyasasındaki ücret eşitsizliği de olabilir (Ferree ve Hess, 2003). Bu ağlardan bazıları koalisyon gruplarını içerirken, bazıları herhangi bir resmi örgütün parçası olmayan grupları ve bireyleri de kapsar. Bu ağların aktivistlerle, akademisyenlerle ve politikacılarla güçlü bağları vardır ve hem bir uluslararası kamuoyu belirlemeye hem de buna dair bir politika geliştirmeye çalışırlar (Ferree ve Hess, 2003).

zamanda yüzlerce hükümet ve hükümet-dışı ağ kuruldu ve bölgesel yardım ve 'kalkınmada kadın' programları için uluslararası bağışçılarla ilişkilerin daha rahat kurulması sağlandı (Riles, 2004: 48).

Aslında bu tarz örgütlenmeler yeni değildi, ancak özellikle BM konferansları ve ondan türeyen atölyeler, programlar iki yönlü bir genişleme ve hareketlilik yarattı. Birincisi, bu yolla dünyanın birçok yerinde daha yerel düzeyde örgütlenen kadınların ve feministlerin daha geniş bağlantılarla mobilize olmaları teşvik edildi. İkincisi, sömürge sonrası ülkelerden gelen kadınların sorunlarının Batılı feministlerin gündemine daha merkezi bir şekilde girdiği varsayıldı ve dünyanın farklı yerlerindeki kadınların ulusal ve uluslararası düzeyde karar alma mekanizmalarına girmek için baskı yapmalarını sağlayacak ortak çıkarlar saptandı (Ferree ve Hess, 2003). Bunlar 1990'larda koalisyon ve ittifak tipi örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktı (Walby, 2002).

BM konferanslarında aynı zamanda sivil topluma ve STK'lara vurgu arttı (Alvarez, 1998; Bernal ve Grewal, 2014a; Ecevit, 2001). Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu 'hükümet dışı sektörün büyümesi' ifadesine yer verdi. Burada kadın örgütlerinin ve feminist grupların büyümesinin sivil toplumda değişimin itici gücü olduğu vurgulandı. Buna göre STK'lar hem savunuculuk rolleri nedeniyle çok önemliydi hem de kalkınmaya yeni yaklaşımlar getirmede katalizör haline gelmişlerdi. Kadınların STK'lar yoluyla ulusal, bölgesel ve uluslararası mekanizmalara katılarak bu alanları güçlü bir şekilde etkiledikleri ileri sürüldü.

Pekin sürecinde güçlenen ve gelişen kadın ağları kadın sorunlarına dair küresel çapta bir örgütlenme gereğine işaret ederken, diğer yandan yerel örgütlenme teşvik edildi. BM konferansları ve küresel kadın hareketi yerel çapta STK'ların kurulmasını teşvik eden bir ortam sağladı (Ewig ve Ferree, 2013). BM Kadınlar On yılı ile başlayan süreç kadın sorunlarını uluslararası gündeme getirmekle kalmadı, aynı zamanda Orta Doğu'da (Al-Ali, 2005; Moghadam, 2005), Afrika'da (Salo, 2010), Çin'de (Zhang ve Hsiung, 2010) ve birçok Güney ülkesinde özellikle yerel STK'ların artması için elverişli koşullar yarattı. Güney ülkelerinde uygulanan birçok kalkınma programı ise ağırlıklı olarak WID yaklaşımı üzerinden şekillendi. Örneğin Bangladeş'te kalkınmaya yönelik STK sektörü bu yaklaşım üzerinden yayıldı (Karim, 2008). Yine Orta Doğu'da küresel kadın hareketinin oluşturduğu gündemin etkisiyle çok sayıda WID STK'sı kuruldu (Moghadam, 2005). Bu STK'lar yerinden yönetim, katılımcılık, kaynakların yerel

kullanımı gibi kavramları kadınların gündemine getirerek sivil toplum ve kalkınma hedeflerine ulaşmada, Moghadam'a (2005) göre çok önemli bir rol oynadılar. Bernal ve Grewal'ın (2014a) işaret ettiği üzere, BM konferansları STK'ların kadın ve kalkınma ile bağlantısını katalize etti. 'Kadın STK' ya da Sonia Alvarez'in (1998: 306) 1990'larda görece yeni bir model olduğunu söylediği "feminist STK" kalkınma, işbirliği geliştirme ve hükümetle ortak çalışma potansiyeliyle ön plana çıktı.

Tüm bu örgütlenme teşvikleri, sivil toplum ve STK vurgusu örgütlenme çalışmaları ve faaliyetleri için finansal kaynaklar getirdi. Örneğin Pekin sonuç bildirgesiyle, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (UPF), Uluslararası Kırsal Kalkınma Fonu da dâhil olmak üzere uluslararası finans kurumlarının ve bölgesel kalkınma bankalarının hibelerini Platformun hedeflerinin uygulanması için başta Afrika olmak üzere 'az gelişmiş' ülkelere verilmesi çağrısı yapıldı. Yine uluslararası kampanyalar, toplantılar ve benzeri etkinlikler için çeşitli kuruluşlardan ve vakıflardan fonlar verildi. Örneğin Brezilya'da feministler Pekin konferansı hazırlıklarında Ford Vakfı, McArthur Vakfı ve çeşitli Avrupa kuruluşlarından fon aldılar (Alvarez, 1998). Yine, önce 1993 Viyana BM İnsan Hakları Konferansında, daha sonra Pekin'de kadına yönelik şiddetin hem küresel kadın hareketi hem de uluslararası kalkınma gündemine girmesiyle kampanyalar siyasetçiler ve bağışçılar tarafından desteklendi. ABD vakıfları fon önceliğini kadına yönelik şiddet projelerine vermeye karar verdi (Hemment, 2014).

Kadın örgütlerini finansal olarak destekleme akımı hızla her yere yayıldı. Örneğin Zhang ve Hsiung (2010) Çin'deki kadın örgütlerine verilen dış fonların bilhassa Pekin Konferansı'ndan sonra arttığını belirtiyorlar. Yazarlara göre bu dönemde STK sayısında muazzam bir artış olurken, birçok uluslararası kuruluş ve vakıf 'toplumsal cinsiyet', 'kalkınma', 'kapasite geliştirme' konularında kadın projeleri yapan STK'ları fonladılar ve bu süreçte Çin kadın hareketi 'toplumsal cinsiyet' gibi birçok ana akım kavramı çalışmalarına dâhil etti.

Görüldüğü üzere örgütlenme çalışmaları bağlamında ana akım kavramların Kuzey'den Güney'e farklı kadın hareketlerinin gündemine girmesi ancak BM konferansları ve küresel kadın hareketiyle mümkün oldu. Uzlaş her ne kadar farklı kadın sorunlarının farklı örgütlenme biçimleri gerektirdiği noktasında oluşsa da, ortaya yine bir

evrensellik düşüncesi çıktı. ‘Evrensel düşün yerel çalış’³³ ya da ‘evrensel düşün yerel örgütlen’ ifadeleri güçlenme, kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet gibi herkesi bağladığı düşünülen kavramlarla birlikte yerel ihtiyaca uygun çalışmanın mümkün olduğu inancına dayandı.

Bu gelişmeler ve yenilikler birçok eleştirel yaklaşımı da getirdi. Küresel kadın hareketi her ne kadar farklı kadınlar ve örgütlenmeler arasında diyalogların, deneyim ve bilgi alışverişlerinin ve ortak çalışma yollarının imkânlarını açsa da, eşitsizlikler ve bölünmeler yarattığına dair eleştiriler de yapıldı. Bu eleştiriler Kuzey-Güney bölünmesinin bu süreçte daha belirgin hale geldiği yönündedir. Örneğin birçok küçük ve yerel örgütü temsilen bu konferanslara katılan kadınlar dışlandıklarını iddia ettiler (Sancar, 2011).

Bu konferanslarda Kuzey ve Güney arasındaki eşitsizlikler teslim edilirken, ortaya çıkan kavramlar ve örgütlenme teşviklerinin ortaklıklar ve uzlaşmalar yaratacağı umut edildi. Ancak bu atmosfer içinde oluşan coşku, birlik duygusu ve ortaklık vurguları bazılarınca ‘gerçekçi’ görülmedi. Örneğin Aihwa Ong (1996: 109) Pekin Konferansı’ndan sonra oluşan Kuzey-Güney ittifakları temelindeki birliği “stratejik kız kardeşlik” olarak adlandırdı ve eleştirdi. Ona göre bu çerçeve altında Kuzeyli kadınlar ile Güneyli kadınlar arasındaki tarihsel ve kültürel farklılıklar, jeopolitik eşitsizlikler göz ardı edilerek kuruldu. Ong’a (1996) göre bu uzlaşma zeminleri sömürge ülkelerinin koşullarına ve kültürüne hassasiyeti olmayan, soyut bir ‘hak eşitliği’ üzerinden kurgulanan ve Kuzeyli kadınların öncelikleri üzerinden oluşan ittifaklardı.

Bu tarz eleştirilerin özellikle Güney ya da eski Sovyet ülkelerinden geldiği görülüyor. Birçok kadın hareketinin ‘Batılı’ feminist hareketlerle ilk kez burada tanışması da bunda rol oynadı. Örneğin Rusya’daki kadın aktivistlerin feministlerle ilk diyalogları Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra başladı. Hemment (2014: 121) Batılı feminist aktivistlerin ve akademisyenlerin kendileriyle dayanışmaya koşmalarının altında yatan nedenin, kendilerini “kurtarılacak kadınlar” olarak görmeleri olduğunu ileri sürdü. Grünberg (2014: 253) de Pekin Konferansı’na Romanya delegesi olarak gittiğinde

³³Batman ve Diyarbakır’da kadının insan hakları perspektifiyle çalışan kadın örgütlerinden birinin başkanı görüşme sırasında “evrensel düşünüyoruz, yerel çalışıyoruz” demişti. Bu ifadenin burada bahsettiğim çerçeve içerisinde düşünülmesi gerekiyor. Bkz. Bu çalışmada altıncı bölüm.

gördüğü manzara karşısındaki ikilemi ve iletişim kopukluğunu “Doğu-Batı uçurumu” olarak adlandırdı.³⁴

Bu, BM mekanizmalarının da kolaylaştırdığı bir genel soruna işaret ediyor. Daha önce kalkınma, kadın güçlenmesi, kadının insan hakları konularındaki tartışmalarda görüldüğü üzere, sorunların çözümüne ve örgütlenmeye dair üretilen ya da teşvik edilen modeller farklılık vurgusuyla yapıldı. Ancak bunun farklılıkla örtüşmediği ortaya çıktı. Örneğin yerel örgütlenmenin önemi vurgulandı, ama programlar genellikle hâlihazırda Kuzey ülkelerinde uygulanan modellerden uyarlandı. Dış fonların etkisiyle projeler yukarıdan dayatıldı. Hemment (2014) Rusya’da kadınlar için dış fonlarla açılan kriz merkezlerinin, bağışçı kurumların öncelediği kavramları ve terminolojiyi uyarlama ve “uluslararası model”e (2014: 132) uyma konusunda bir baskı ve zorlukla karşılaştıklarını ve bu nedenle kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda etkili olamadıklarını ileri sürdü. Daha dikkate değer argümanı ise, kadına yönelik şiddet kampanyalarının ve bunun için verilen finansal desteklerin “neoliberalizmin özelleştirme niyetinden” (Hemment, 2014: 125) bağımsız düşünülemezliği iddiasıydı. Bu argümanını da kadın kurtuluş hareketinin ‘kişisel olan politiktir’ sloganından, yapısal faktörleri dışarıda tutarak sorunu kişiler arası ilişkilere ya da bireysel düzeye indirgeyen kampanyalara geçişe dayandırdı.

Kristen Godsee (2004) tartışmayı bu bağlamda emperyalizm eleştirisi üzerinden kurdu. Küresel kız kardeşlik fikrinin çeşitli ırklardan, etnik gruplardan, sınıflardan ve kültürlerden kadınlar arasındaki mevcut eşitsizlikleri silikleştirdiğini iddia etti. Ona göre “Batılı feministler ve onların STK’ları” (2004: 727), ekonomik dönüşüm sürecini atlatmaya çalışan eski sosyalist ülkelerdeki kadınlara yardım etmeleri için uluslararası bağış kurumları tarafından görevlendirildiler ve bu ülkelere kültürel feminizmi ithal etmeye çalıştılar.³⁵ Burada vurguladığı şey, Doğu Avrupa ülkelerinde bu bakış açısıyla

³⁴Laura Grünberg (2014) bu uçurumu şöyle bir analogiyle anlatıyor: “1989 bittiğinde, Romanya devriminden hemen sonra yurt dışındaki tanıdıklarım dört aylık bebeğim için bir hediye paketi gönderdiler. Tek kullanımlık bebek bezleri benim için yeni bir şeydi. Daha sonra acil durumlarda kullanmak üzere kaldırdım ve annemle yıkadığım bezleri kullanmaya devam ettim. Daha sonra bir gün, bu tek kullanımlık bebek bezlerini kullanmaya karar verdim, ama oğluma çok küçük geldi. Talimatları dikkatle okuduğumda ancak belli kilonun altındaki çocuklar için olduğunu gördüm. Onları gelir gelmez kullanmam gerekiyordu. O an kendimi çok ‘Doğulu’ hissettim (...) Bir yoldan feminizm Batıdan geldiğinde de olan şey buydu. Nasıl kullanılacağına dair net talimatlar olmadan geldi. Ve biz de arayı kapatmak için acele ettik, bazen hatalı kullanarak ya da aşırı tepki göstererek.” (253).

³⁵Kristen Godsee (2004) burada sosyalist ve radikal feminizm ile kültürel feminizm arasında ayırım yaparak eleştiriyi ‘feminizm’ genellemesi üzerinden kurmuyor. Ona göre radikal ve sosyalist feministler kadın kurtuluşu için daha kapsamlı toplumsal değişimleri savunurken kültürel feminizm kadınların belli ihtiyaçlarını mevcut sistem içinde karşılamayı hedefler. Bunu da tüm farklılıkları eritip tüm

ve dış fonlarla kurulan toplumsal cinsiyet programlarının, kadın sığınaklarının, kriz merkezlerinin, çeşitli kadın STK'ların oradaki ihtiyaçlarla uyuşmaması ve bir anlamda "tasarlanmış feminizm" (*feminism by design*) (Godsee, 2004: 731) olarak hayata geçirilmesiydi.

3.2.2.2. Ulusal mekanizmalar ve devletle ilişkiler

Son birkaç on yıldır devlet kurumları ve ana akım kuruluşlar kadın örgütlerinin ilişki ağlarında önemli bir yer edindi. Devletle ilişkiler başından beri feministler açısından hep tartışmalı bir mesele oldu. Soru genellikle şurada düğümlendi: Feminist örgütler/kadın örgütleri özerk mi olmalı, yoksa gerektiğinde stratejik olarak devlet kurumlarına da girmeli midir? (Ewig ve Ferree, 2013). Birincisi her zaman muhalefetin ve radikal duruşun gereği iken, ikincisi iktidar yapılarına girip orada alan kapmak ve orayı dönüştürmek hedefini de içerdi. BM konferansları, küresel kadın hareketi ve buna eşlik eden yapısal dönüşümler cevabı ikinci eğilimden yana yükseltti.

Bir ölçüde bunun da etkisiyle, 1990'larda Türkiye'de feministler arasındaki tartışmalardan biri de bu oldu. 'Devlet kadınlar için ulusal mekanizmalar oluşturmalı mı?' 'Devletle ortak çalışmalı mı?' soruları gündeme geldi. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye'de kadın gruplarının devletle ilişkileri ve devletin kadın hakları için çalışmalar yapması, yani 'devlet feminizmi' yeni değildir ve Türk modernleşmesi ile Türk milliyetçiliğinin gelişmesine paralel bir şekilde hayata geçirilmiştir (Berktaş, 1994). Örneğin 1924'te kurulan ve bugün halen varlığını sürdüren Türk Kadınlar Birliği orta ve üst sınıf Türk kadınların çıkarlarının "devlet çıkarları ile örtüşmesinin" (Bora, 2002: 111) en önemli sembollerinden biridir. Bora'nın (2002) belirttiği gibi bu sınıfa mensup kadınlar için devlet feminizmi başından beri çağdaşlaşma ile birlikte özgürleşme olanağı demektir.

Seksenlerde ise kadın kurtuluş hareketinin yükselmesiyle iktidar karşıtı, daha radikal ve bağımsız bir kadın hareketinin imkânları oluştu. Dolayısıyla bu meselede temel olarak bu eğilim varlığını birlikte sürdürdü. Meseleyi 1990'larda canlandıran ve feministler için devletle ilişkiler tartışmasını hızlandıran nedenlerden biri, devlet

kadınların 'kız kardeşlikte' birleştiğini varsayarak yapar. Dolayısıyla patriyarkanın en kötü etkilerinin nasıl yatıştırılacağına dair çözümler arar, ama temelinde yatan toplumsal ve ekonomik ilişkilere meydan okumaz. Ghodsee bu nedenle kadınların sorunlarını vurgulamak için diğer feminist hareketlerin aksine kültürel feministlerin Batıdaki büyük ikili ve çoklu yardım kurumlarıyla iyi çalıştığını vurgular. Sosyalizm sonrası dönemde ithal edilmeye çalışıldığını söyleyerek eleştirdiği şey budur.

kanadında bazı gelişmelerin olmasıydı. Kadınlar için ulusal mekanizmaların oluşmaya başlaması 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu'nun kurulması ile oldu (Acuner, 2002). Bu girişim, feministlerin talebi değildi, daha ziyade devletin kalkınma planları bağlamında ve BM'de Nairobi İleriye Dönük Stratejileri çerçevesinde alınan kararlara taraf olmasından kaynaklanan yükümlülükleriyle ilgiliydi (Acuner, 2002).

Acuner'e (2002: 127) göre bu kurulla birlikte kadın konusu bir "sektör" haline gelmeye başladı. Bir sonraki önemli adım, 1990 yılında Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nü (KSSGM) kurmak oldu.³⁶ Bu da Türkiye'nin 1975'teki Birinci Kadın Konferansı'nda alınan uluslararası mekanizmalar oluşturulması kararına ancak 1990'da uymaya başladığını gösteriyor (KİHP, 2001). Acuner (2002) bunun kurulmasında kadın hareketinin bir ölçüde etkili olduğunu, ancak kuruluş nedeninin esas olarak Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinden kaynaklandığını ve modernleşme ideolojisiyle bağlantılı olduğunu belirtti. KSSGM her şeyden önce devletin kadın sorunlarını kabul ettiği ve bunun tarafı olduğu anlamına geliyordu (Kardam ve Ecevit, 2002). Ancak bu gelişme iktidar yapılarından bağımsız olunması gerektiğini savunan feministler ile devletle işbirliğine olumlu yaklaşanlar arasındaki görüş ayrılığını su yüzüne çıkardı, bir anlamda mevcut farklı yaklaşımları "kristalize etti" (Kardam ve Ecevit, 2002: 91).

Devletle ilişkilenecek ilişkilenecek, feminist hareketlerin yükseldiği hemen yerde bir tartışma konusuydu. Kadın kurtuluş hareketi her türlü egemenliği ve hiyerarşiyi reddettiği için kurumsallaşma, bürokrasi ve devlet karşıtıydı. Devletle uzlaşmak muhalefeti eritirdi. Örneğin Mitchell (1985) İsveç'te hükümetin feminist hareketi sürekli onaylamasının, taleplerini hemen yerine getirmesinin orada "özgürlükçü ve militan" (1985: 32) bir hareketin oluşmamasının da nedeni olduğunu ileri sürdü. Çünkü devletin talepleri yerine getirmesi sürekli bir kazanım elde etme duygusuna ve mücadeleyi sürdürmeye gerek duymamaya neden olmuştu. Dolayısıyla devletten beklenen reformların gerçekleştirilmesi, duraklamanın nedenlerinden biri olarak görüldü. Çünkü feministlerin çoğunun hedefi devletin birtakım reformlar yaparak kadınların konumunu

³⁶KSSGM 20 Nisan 1990 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 422 sayılı KHK ile "Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı" adıyla ve Başbakan'a bağlı olarak kuruldu. Altı ay bu adla çalışan örgüt, daha sonra "Genel Müdürlük"e dönüştürüldü. Üstelik bu örgüt ANAP gibi muhafazakâr bir partinin döneminde kuruldu (Acuner, 2002).

iyileştirmesi değil³⁷, ‘kadın kurtuluşu’, ‘kadın özgürleşmesi’ kavramlarıyla devrim yapmak. Devlet de sorunun kaynaklarından biri olarak görülüyordu. Burada ana akım iktidar yapılarına karşıtlığın muhalefeti beslediği varsayımı vardı. Türkiye’de de feministlerin bir kısmı “cinsiyetçi bir örüntü” (Işık, 2002: 134) olduğu gerekçesiyle devletle ilişkilenemeyi reddediyordu. Ayrışma daha çok Türk Kadınlar Birliği gibi devlet feminizmini destekleyen “klasik örgütler” ile “kadın kurtuluş hareketi” örgütleri arasındaydı (Işık, 2002: 136).

Bazı yerlerde devlet karşıtlığı farklı kaynaklardan çıktı. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde kadınların toplumsal hareketlere katılmalarının önemli nedenlerinden biri, diktatörlük rejimlerinin ve ekonomik krizlerin yaşamlarında yarattığı tahribattı. Bu nedenle kadın hareketlerinin esas “yüzleşme” ve mücadele alanlarından biri devlet oldu (Safa, 1990: 356). Çünkü askeri rejimin muhalifleri öldürmesi ya da kaybettirmesi nedeniyle kadınlar yakınları için sosyal adalet istediler. İkincisi, önce genel toplumsal hareketlere katılıp daha sonra özerk gruplar kuran feministler başta olmak üzere kadınlar, devleti ve yöneticilerini “vahşi kapitalizmin” uygulayıcıları ve “emperyalizmin işbirlikçileri” (Alvarez, 1998: 295) olarak gördüler ve devlet karşıtı bir tutum aldılar. Hodžić (2014) ise devlet karşıtlığının Kuzeyli feminizm perspektifi olduğunu ileri sürdü ve yaklaşımın evrensel olarak sunulmasını eleştirdi. Ona göre devlet karşıtlığı Kuzey ülkelerindeki feminist hareketler bağlamında yaygın bir eğilimken, Afrikalı feministler devletle işbirliğini feminizme “ihamet” (2014: 226) olarak görmediler.

Yine Türkiye’de Kürt kadın hareketi başlangıçta Kürtlere yönelik politikaları nedeniyle, daha sonra cinsiyet baskısının kaynağı da olduğu gerekçesiyle devletle ilişkilenemeyi reddetti. Dahası bugün devlet yapısının kendisini ve tüm devletleri sorunun kaynağı olarak görüyor. Ancak Türkiye kadın hareketi bağlamında 1990’larda başlayan devlet-kadın hareketi ya da devlet-kadın örgütleri diyaloglarının 2000’lerde arttığı ve bugün de sürdüğü bir gerçektir. Sancar (2011) Türkiye kadın hareketine dair bir dönemselleştirme sunarken, 2000-2005 arasını hem kadın örgütleri arasındaki ittifakların arttığı hem de devlet içinde bir kurumsallaşmanın yaşandığı dönem olarak saptıyor.

Bu ilişkilerin oluşmasında çok çeşitli etkenler vardı. Birincisi, kadın hareketlerinin “politik güce” (Sirkis, 1994: 46) dönüşmesi, kadın örgütlerinin güçlü bir

³⁷Devletten reform bekleyen kadın grupları vardı. Ancak kadın kurtuluş hareketinin belirgin özelliklerinden biri devlet karşıtı olmasıydı.

şekilde varlıklarını sürdürmeleri devlet kurumlarından siyasi partilere, sendikalardan yerel yönetimlere bütün yapıların kadın sorunlarını da içerecek şekilde kendilerini yeniden düzenlemelerine yol açtı. Bu yapılar kurumlarının kapılarını kadınlara daha fazla açma ihtiyacı duydular. Devlet açısından BM gibi yapılardan kaynaklanan sorumluluklar ve yükümlülükler bu süreci hızlandırdı ve buna ‘meşru’ bir çerçeve sağladı. BM kadın konferansları ve mekanizmaları, devletler ve kadın hareketleri arasındaki etkileşimi güçlendirmek için müzakere olanakları yarattı (Basu, 2010). Ulusal hükümetlere yükümlülüklerini ve sorumluluklarını hatırlatarak, kadın örgütleriyle daha fazla diyalog kurmaları çağrısı yaptı.

Birçok ülkede hem konferans hazırlıkları sırasında hem sonuç raporlarının yazımında hükümetler taslak planlarını kadın örgütleriyle tartıştı ve değerlendirdi (Alvarez, 1998). Pekin Konferansı sonucunda çıkan Eylem Platformu’nda öncelikli olarak hükümetlere, ama aynı zamanda STK’lara yasaları, politikaları ve programları gözden geçirerek toplumsal cinsiyet perspektifini planlara, uygulamalara ve izlemeye sokarak ana akımlaştırma çağrısında bulunuldu. 1995 Pekin Konferansı Eylem Platformu ulusal mekanizmaların işlevinin ve görevinin kadın-erkek eşitliğinin hükümetin tüm plan, program ve politikalarına yerleştirmek olduğunu öngördü. Bir bütün olarak BM’nin o dönemki zirveler zinciri, kamu alanında oluşan birikim, ülkenin siyasi koşulları gibi faktörler kadın hareketlerinde kurumsallaşmayı önemli ölçüde etkiledi (Işık, 2002: 59).

Ancak kadın hareketlerinin devletle ilişkilerini biçimlerinden ve onları bürokratik ve kurumsal yapılara sokan bu ilişkilerin oluşmasında, daha geniş yapısal faktörlerin etkisini önemle vurgulamak gerekiyor. 1990’lardan sonra kadın örgütlerinin devlet kurumları ve yerel yönetimler ile ortaklıklarını artıran nedenlerden biri, bugünün de anahtar kelimeleri olan, ‘sivil toplum’, ‘demokrasi’, ‘yönetişim’, ‘katılımcılık’ gibi kavramlara vurgunun artmaya başlamasıydı. 1995 Pekin Konferansı ve küresel kadın hareketi sürecine eşlik eden yapısal değişimler söz konusuydu. ‘Kadının insan hakları’, ‘kalkınma’, ‘toplumsal cinsiyet’ kavramlarını içeren ortak dilin oluşmasıyla bu yapısal değişimler birbirleriyle yakından ilgilidirler.

Birincisi, 1980’lerde Britanya ve ABD güdümünde başlayan neoliberal politikalar on yıl sonra her yere yayılmıştı. Ulusal piyasaların uluslararası sermayeye açılması, özelleştirmeler, piyasaların esnekleşmesi ve devletin sosyal hizmetleri sağlamaktan önemli ölçüde vazgeçmesi 1980 sonrası yeni ekonomi politikalarının, yani

neoliberalizmin en bilinen özellikleri ve sonuçları oldu (Harvey, 2015). UPF, DB, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi finans kurumları ülkeleri borçlandırma, yapısal uyum programları uygulama ve serbest ticaretinin önünü açma yoluyla bunu küresel ölçüğe yaydılar.³⁸ 1980’lerden itibaren ağırlıklı olarak Güney ülkelerinde uygulanan yapısal uyum programlarının sonuçlarından en önemlisi, kamu harcamalarının kısılması, sosyal hizmetlerin giderek zayıflaması ve derinleşen yoksulluk ve işsizlik oldu.³⁹ Dolayısıyla 1990’larda kadın hareketlerini “kapitalizmin yeni küresel gelişim hamlesiyle şekillenen bir dünya” (Sancar, 2011: 67) ve onun yeni eşitsizlikleri karşıladı. En önemlisi 1989’da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kimlik siyasetleri yükseldi ve geride kalan sosyalizmin karşısında sivil toplumu güçlendirmek bir amaç haline geldi. Yüceltilen ‘küresel sivil toplum’ (Riles, 2004; Fraser, 2016) devletin rolünün değiştirilmesinin sadece sosyal politikalarla ve çeşitli ekonomik tedbirlerle olmadığını, aynı zamanda yönetme-yönetilme biçimlerinde de düzenlemeler yapılması gerektiği mesajını veriyordu.

Hükümetler hem uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleriyle hem BM kadın konferanslarına katılarak hem de ulusal kalkınma bağlamında kadın sorunlarının tarafı olarak konumlandılar. Kadın sorunlarının devlet kurumlarına, yerel yönetim birimlerine, plan ve politikalara dâhil edilmesi; kadın örgütlerinin müzakere masalarına çağırılmaları bu çerçeveye mümkün oldu. Neoliberal dünyada ‘insan hakları’, ‘sivil toplum’, “kadınların eşit yurttaşlığı” (Bora, 2006: 26) gibi kavramlar buna normatif bir çerçeve sağladı. Bazı yerlerde 1980’lerden, Türkiye de dâhil olmak üzere bazı yerlerde sonraki on yılda yeni olan durum, kadın meselesinin sadece feministlerin ve kadın hareketlerinin meselesi olmaktan çıkması, sorumluluğun çok çeşitli aktörlerce paylaşılmaya başlanmasıydı (Kardam ve Ecevit, 2002).

³⁸Neoliberalizm ‘küçük hükümet’ ya da ‘küçük devlet’ tasarımı olarak da ortaya çıktı. Ancak bu politikalar DB, UPF ve DTÖ gibi düzenleyici kurumlara dayandığı kadar, mülkiyet haklarını korumak, kriz zamanlarında mali politikalar kurmak ve yeni piyasaları yaratmak ve sömürmek için devlet iktidarına da dayanır (Gautney, 2010). Böyle bir iktidar şirketlerin, sermayenin ve özel mülk sahiplerinin çıkarlarını yansıtan bir tür bir devlet aygıtını, David Harvey’in (2015) ifadesiyle ‘neoliberal devleti’ yansıtır. İlk neoliberal devlet deneyi Şili’de Salvador Allende hükümetine karşı 1973’te Pinochet tarafından darbeye yapıldı (Harvey, 2015).

³⁹Yapısal uyum programları, devletin rolünü daraltmak ve ekonomiyi işletmek, yabancı yatırımların ülkeye girmesindeki engelleri kaldırmak koşuluyla 1980’lerden itibaren DB ve UPF tarafından verilen borçlardır. Bu programlar piyasaların serbestleşmesini ve kuralsız hale getirilmesini, sosyal vatandaşlığın ortadan kaldırılmasını, kamu hizmetlerinin kısılmasını öngörüyordu ve ülkelere borç yoluyla kabul ettirildi. Sonucunda ise işsizlik ve yoksulluk daha fazla derinleşti ve yaygınlaştı.

‘Kadın sorunu’nun taraflarının artması, yönetimle birlikte sivil grupların ve STK’ların karar alma mekanizmalarına katılmalarının önemsenmesi, kadın örgütlerinin potansiyel çözüm ortakları ve meselenin muhatapları olarak kurumlara ve bürokrasiye davet edilmeleri Aksu Bora’nın (2006: 27) ifadesiyle “yeni bağlamın olmazsa olmaz bir parçası” haline geldi. Devletin kadın sorunlarına dair politika üretmesi ve ‘devlet feminizmi’ her ne kadar yeni olmasa da, bu süreçte ve bu yeni bağlamda daha belirgin hale geldi (Ewig ve Ferree, 2003). Kadın sorunları çok taraflı bir uzlaşıyla kurumlara dağıldı. Feministler ve kadın örgütleri, Fraser’ın (2016: 88) ifadesiyle bu “küresel sivil toplumun yeni küresel yönetim rejimlerine” eklemlendiler. BM konferansları ve mekanizmalarının “devletlerinize baskı yapın” (Walby, 2002: 541) teşviki kadın örgütlerinin hem meşruluk kazanması hem de taleplerini dayandıracakları çerçeve olması nedeniyle yaygın ölçekte benimsendi. Dolayısıyla kadın hareketleri ve feminist politika açısından hep tartışmalı olan bir konu, daha önce olmadığı kadar gündem işgal etti ve sonucunda Türkiye dâhil olmak üzere birçok yerde kadın örgütleri devletle çalışmayı kabul ettiler. Bu gelişme, kadın örgütlerinin formel ve kurumsal temsilini de güçlendirdi.

Kadın sorunlarına bir ‘kamu yönetimi’ meselesi olarak taraf olunması ve devlet kurumlarının bürokratik, hiyerarşik, antidemokratik, “kalın duvarlarla örülü” (Acuner, 2002: 154) otoriter yapıları kadınların yararına politika üretebilir mi? Devletten alınan herhangi bir destek bağımlılık ilişkisi yaratır mı? Bu ilişkiler sözün ve eylemin radikal imkânlarını yok eder mi? Bununla değişim olur mu? Bunlar kadın hareketlerinin uzundur boğuştuğu sorulardır. Devletle ilişkilerin kuşkusuz farklı düzeyleri vardır. Bir kadın örgütünün bu ilişki içinde olması, onun mutlaka devlet-yanlısı olduğu anlamına gelmez. Örneğin kadına yönelik şiddetle mücadele ediyorsa bu yapılarla temaslara geçmek zorunda kalabiliyor. Ancak bazıları bu süreçte devletin dâhil olmasını daha fazla talep edebiliyor, kamu kurumlarından finansal destek almak için kendilerini ‘makul’ yapılar olarak kurabiliyorlar. Bu durum devlet açısından da kadın örgütleri arasında bir sınıflandırma getirebiliyor. Örneğin bir plan ve politika görüşmesi için kadın örgütleriyle yapılacak bir toplantıya bütün kadın örgütleri davet edilmez, daha makbul ve makul olanlar, devletin gözünde ‘tehdit’ olarak görülmeyenler tercih edilir.

Burada devletle ilişkilerin getirdiği ikiliklere ve apolitikleştirmeye riskine, aynı zamanda olası bağımlılık ilişkilerine vurgu yapmak istiyorum. Çünkü bu ilişkiler, ilişkilerde kurulması gereken ortak dil ve uzlaşma kadın örgütlerinin tavizlerine ve

kendilerini yeniden konumlamak zorunda kalmalarına neden olabilir. Örneğin kadın kurtuluş hareketinin çok güçlü bir gelişme gösterdiği Fransa örneğinde Sirkis (1994) kadın örgütlerinin kamu kurumlarından aldıkları maddi desteklerin bir “maddi bağımlılık” (1994: 54), bakanlıklarla girilen ilişkilerinse kadın hareketinin eski taleplerinde bir yumuşama yarattığını ortaya koyuyor. Üstelik verdiği örnek sosyalist partinin iktidarında gerçekleşiyor. Dolayısıyla kadın sorunlarını, taleplerini devlet kurumlarına ve bürokratik yapılara getirmek belki bir ‘olanak’ ya da ‘ses duyurma’ olarak görülebilir, ancak bu alanlar aynı zamanda iktidar ilişkilerinin kurumlaştığı ve meydan okuma pratiklerine izin vermeyen yerlerdir. Bu bakımdan kadın hareketlerinin eşitlik, özgürlük ve kurtuluş hedefleriyle çelişebilirler.

3.2.2.3. *Politik fırsat yapıları*

Kadın meselesinin yayılması, her yapıya, kuruma dağılması; kadın örgütleriyle ittifaklar ve müzakereler oluşması ve kurumsallaşma süreci sadece devletle ilişki bağlamında gerçekleşmedi. Kadın hareketlerinde ana akım çalışma ve politika yapma biçimlerinin oluşmasında başka faktörlerin de etkisi de oldu. 1970’lerin sonlarından itibaren ABD’de ve Avrupa ülkelerinde akademik feminizmin yükselmesi, feminist çalışmaların üniversiteler gibi kurumlara yoğun bir şekilde girmesi, hem akademi hem de yayıncılık dünyasında çeşitli çalışma ve iş sahalarının ortaya çıkması gibi gelişmeler kadın çalışmalarının kurumsallaşmasında etkili oldu (Hooks, 2012).

Türkiye’de üniversitelerin Kadın Araştırma Merkezleri, kadın çalışmalarını kurumsallaştıran ve “feminist bilginin kurumlarda kullanılmasına” (Bora, 2017)⁴⁰ yol açan önemli gelişmelerden biriydi. Bunlardan ilki 1989’da İstanbul Üniversitesi bünyesinde açıldı. Bunu yüksek lisans programının açılması takip etti. Sevgi Uçan Çubukçu (2017) bunu “feminist hareketin beyaz, orta sınıf feminist profilinin üniversitedeki yansması”⁴¹ olarak ifade etti. Takiben 1993 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde Kadın Sorunları Araştırma Merkezi kuruldu. Şu anda birçok üniversitede bu birimler bulunuyor.

⁴⁰Aksu Bora (2017). Ankara’da Küçük Bir Oda. *Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı*’nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

⁴¹Sevgi Uçan Çubukçu (2017). Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmalarının Belleği: Deneyim, Birikim ve İmkân, *Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı*’nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Diğer bir mesele, feministlerin ve kadın örgütlerinin çeşitli demokratik yapılarla ve siyasi partilerle ilişkilerindeki değişimlerle ilgiliydi. Bazı yerlerde 1980'lerde, bazı yerlerde 1990'larda feministler parlamentoya ve siyasi partilere daha yoğun bir şekilde girmeye başladılar. Birçok ülkede kadınların giderek siyasi partilerde, parlamentoda, devlet kurumlarında ve çeşitli uluslararası ana akım kurumlarda varlıklarının artması, buralarda çeşitli pozisyonlar edinmeleri kadın hareketlerindeki ve feminist politikadaki değişimlerin "politik fırsat yapıları" (Walby, 2002: 544) ile de yakından ilgili olduğunu gösterdi.

Politik fırsat yapıları ve siyasal süreçler, toplumsal hareketleri kaynak mobilizasyonu teorileriyle analiz eden araştırmacıların (McCarthy ve Zald, 1973, 1977; Jenkins, 1983; Staggenborg, 1988; Taylor, 1989) çalışmalarında önemli yer tutuyor. Buna göre toplumsal hareketler destek toplamak, taleplerini dayatmak ve hedeflerine ulaşmak için elitlere, yöneticilere, siyasetçilere kendilerine alan açılması için baskı uygularlar. Bu süreçte doğrudan eylemden ziyade formel ve kurumsallaşmış eylem biçimlerine yoğunlaşırlar. Örneğin ABD'de NOW yasal değişiklik hedeflerine yöneldiğinde lobicilik, siyasi partilere baskı gibi daha "kurumsallaşmış taktiklere" (Taylor, 1989: 771) yöneldi.

Politik fırsat yapıları, 1980'lerden ve 1990'lardan sonra kadın hareketleri için geniş ölçekli ve ana akım bir eylem alanı yarattı. Örneğin Fransa'da (Sirkis, 1994) Sosyalist Parti 1981 seçimine kadınlara pek çok vaatle bulunarak girdi ve seçimi kazanınca kadın politikalarını güçlendirmeye yönelik pek çok adım attı; feministler bakanlıklarda ve çeşitli kurumlarda görev aldılar, birçok feminist ayrıca sol partilerde aktif çalışmaya başladığı için "feminist düşüncelere alan açıldı" (Sirkis, 1994: 47). Anne-Marie Pavillard (1994) sosyalistlerin iktidara gelmesiyle, kadın kurtuluş hareketinde yer alan feministlerin partiye aktif bir şekilde katılmalarının, Mitterrand'ın bir seçim vaadi olarak Kadın Hakları Bakanlığı kurup başına bir feminist kadını atmasının hem feministler arasında bir bölünme yarattığını hem de kurumsallaşma eğilimini artırdığını belirtti. Ona göre bazı feministler bu tarz kurumsal yapılar içine girmeyi reddedip bağımsız duruşu korumayı savunurken, bazıları bakanlıkta kadınlar için yapılacak çalışmalara ve yasal düzenlemelere dâhil olmanın olumlu sonuçlarına değindi. Eğilim ise kadın hareketine lobicilik ve baskı grubu olma rolünü vermektense baskın çıktı ve kadın örgütleri giderek daha fazla kamu toplantılarına davet edildiler, ilk defa maddi destek aldılar (Pavillard, 1994).

Bourne (1994) Britanya’da Margaret Thatcher döneminde piyasacılığın ve muhafazakârlığın yükselmesiyle birlikte ortaya “Thatcherizmle uyumlu bir feministlik anlayışı” (1994: 68) çıktığını öne sürdü. Ona göre kurumsal yapılara girmek ve kadın sorunlarına sadece bu alanlar üzerinden çözüm üretmek, kamu kurumlarının fonlarıyla toplantı, hatta eylem yapmak feminizmin bir özgürlük hareketi olma niteliğini kaybetmesine ve yerini bireysel düzeyde ilerlemeyi temel alan bir anlayışa bırakmasına neden oldu. Ona göre bu yolla “Mücadele sokaktan, belediye koridorlarına ve parlamentoya taşındı” (Bourne, 1994: 69).

Avrupa Birliği (AB) mekanizmaları içerisinde oluşturulan kadın politikaları birimleri de politik fırsat yapılarında değişimlerin olduğunu gösteren bir örnek olarak ortaya çıktı. Sabine Lang (2014b) Avrupa’da toplumsal cinsiyet konusunda çalışan kurumsal ve sivil toplum aktörleri (aktivistler, akademisyenler ve bürokratlar) arasında oluşturulan ve “kadife üçgen” (2014b: 267) olarak adlandırılan etkileşim ve iletişim ağlarının kadın hareketlerinde bir kurumsallaşma yarattığını ileri sürdü. Burada amaç şeffaf ve akışkan bir süreç içerisinde kadınların siyasal süreçlere nasıl daha katılımcı bir şekilde dâhil olacaklarına dair stratejiler ve ittifaklar geliştirmektir. Bazı kadın örgütleri çeşitli AB programlarından doğrudan fon alırken, bazıları Avrupa Kadın Lobisi gibi ulus aşırı kadın ağlarıyla ‘ulusal temsilciler’ olarak ilişkilenebilmeye başladılar. Bazıları AB politikasını etkilemek için politika ağlarının parçası olurken bazıları yönetim mekanizmalarını kullanarak ulusal politikaları şekillendirmeye çalıştılar (Lang, 2014b). Lang’a (2014b) göre bu politik fırsat yapıları kadın hareketi için hem formel hem de enformel hareket alanları sağlarken, aynı zamanda eylemi ve katılımcıların seçimlerini yeniden şekillendirmeye başladı. Örneğin AB kurumları fon başta olmak üzere çeşitli olanakları formel kadın örgütlerine vermeyi tercih edince bu, formel örgüt eğiliminin yükselmesine neden oldu.

Bu gelişmeler Avrupa ülkeleriyle sınırlı değildir. Latin Amerika’da birçok ülkenin 1980’lerde sivil rejime ve seçim demokrasisine geçişiyle, kendilerini bir önceki dönemde sol örgütlerden, partilerden, sınıf örgütlerinden özerk tutan feministler kadın statüsünü geliştirmek için siyasi partilere ve devlete yöneldiler (Alvarez, 1998). Çünkü bu dönemde birçok muhalif parti hem hükümette hem de yerel yönetimlerde iktidar oldu ve kadın hareketleri kendi taleplerini bu yapılara taşımaya başladılar. Örneğin Brezilya’da muhalif partiler seçimlerde güç kazanıp hem devlet yönetimlerinde hem de

belediyelerde iktidar sahibi olunca feministler de taleplerini daha güçlü dayatmak için seçim politikasına yöneldiler ve eşitlikçi cinsiyet politikalarının uygulanması için baskı kurdular, bürokrasi içinde çalışmaya ve devletle diyaloga başladılar (Alvarez, 1998). Bu “katılımcı devlet feminizmi” (Sardenberg ve Costa, 2010: 258) daha eşitlikçi bir toplum kurmada kadınların taleplerine cevap verecek bir kamu politikası oluşturmayı öngörüyordu. Alvarez’e (1998: 298) göre ise bu gelişme, “radikal özerk örgütlenmeyi” ve feminist politikayı sarstı.

Devlet kurumlarının, yerel yönetimlerin, parlamentonun ve siyasi partilerin kadın hareketlerini içerecek şekilde kendilerini yeniden ayarlamaları yeni olanaklar anlamına geldiği gibi, ayrılıkçı ve bağımsız/özerk bir politikadan daha liberal ve ana akım bir politikaya kayma anlamına da gelebilir (Walby, 2002). Ana akım kurumlara ve iktidar yapılarına girmenin, kadın sorunlarıyla ilgili birimlerin, projelerin, programların oluşturulmasının kadın politikalarında kurumsallık yarattığı açıktır (Kandiyoti, 2011). Bu ise bir sonuçtur ve aslında kadın hareketleri ile ana akım yapılar arasındaki etkileşimler sonucunda olmuştur.

Daha önce belirttiğim üzere, kadın hareketlerinin her yerde güçlenmesi ve önemli bir toplumsal güç haline gelmeleri yerelden ulusala, sendikalardan siyasi partilere tüm yapıların kendilerini ‘kadın sorunu’ tarafları ve kadın örgütleri müttefikleri olarak yeniden düzenlemelerine neden oldu. Bu, kadınların sorunlarını ve taleplerini daha görünür kılabilecekleri, politika alanlarını genişletebilecekleri olanakların artması demektir. Ancak aynı zamanda ‘meşruiyet kazanma’ anlamına da geliyordu. Örneğin kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda devletin imza attığı bir uluslararası sözleşmeye dayanarak hak talep etmek, bu sözleşmenin uygulanmasında oluşturulan komisyonlarda görev almak mümkün olabildi. Bu aynı zamanda devlet için de uluslararası ilişkileri bağlamında bir meşruiyet anlamına geliyordu. Kadın hakları konusunda çalışmalar yapmak kurumlar ve siyasetçiler için aynı zamanda iyi bir imaj demektir.

3.2.2.4. Kaynak politikalarında değişimler

Bu gelişmeler kadın örgütlerine dış fonların daha sistematik bir şekilde aktarılmasını mümkün kıldı. Kadın sorunlarını ve kadınlara yönelik çalışmalarını kurumsal yapılara getirmek, çalışmalar için formel örgütler kurmak ancak maddi kaynakların, sık kullanılan isimle fonların varlığında sürdürülebilir. 1980’lerden, ama özellikle

1990'lerden sonra dünyanın her yerinde kadın örgütlerine fonlar ulusal ve uluslararası kuruluşlardan, AB gibi ulus üstü yapılardan, çeşitli vakıflardan, devlet ve hükümet kurumlarından, hatta şirketlerden geldi ve gelmeye devam ediyor. Kadın sorunlarının taraflarının artması ve kadın örgütlerinin bu taraflarla kurdukları ilişkiler, maddi kaynakların paylaşılması yönünde de bir atılım getirdi. Birçok kurumsal yapının içinde kadınlar konusunda yapılan çalışmalara bütçe ayrıldığı gibi, tek tek kadın örgütlerine de örgütsel çalışmalarını sürdürmeleri ve kadın projeleri üretmeleri için fonlar verilmeye başlandı.

Fransa, Hollanda ve Britanya gibi kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği pek çok yerde 1980'lerden sonra hem politik fırsat yapılarındaki değişimler nedeniyle hem de çalışmaların daha kurumsal ve bürokratik alanlara kaymasıyla kadın örgütleri yerel yönetimlerden ve bakanlıklardan maddi destekler almaya başladılar (Bourne, 1994; Ophuysen, 1994; Pavillard, 1994). Yine Türkiye'de 1990'larda kurulan pek çok kadın örgütü, yurt dışından fon alarak çalışmalarını sürdürdü ve projeler üretti.

Örgütsel kaynak ve fon meselesi, içinde çok çeşitli aktörlerin olduğu, farklı bağlamlarda farklı anlamlar ve sonuçlar üreten bir mesele olduğu için karmaşıktır. Üstelik bu sadece kadın örgütleriyle ilgili de değildir. Genel olarak sivil toplum gruplarını ve örgütlerini fonlama eğilimi 1990'larda hemen her yerde yükseldi. Dahası bu fonların verilme nedenleri de ülkeler ve bölgeler bağlamında çok farklılık gösteriyordu. Kadın hareketleri açısından, kendilerini kadın sorunlarının tarafı olarak kurgulayan aktörlerin örgütlere finansal kaynak yaratılması için girişimlerde bulunmaları bu bağlamda elverişli koşullar yarattı.

Sivil grupların, dernek ve vakıf gibi STK tipi örgütlerin her dönemde bağış toplama girişimleri olmuştur. Bu anlamda, dışarıdan maddi kaynaklarla çalışmak ve örgütsel yapıyı sürdürmek yeni bir mesele değildir. Sosyal çalışmalar yapan ve sosyal değişim için hareket eden örgütlerin ana akım kurumlar tarafından sistematik bir şekilde finanse edilmesi, McCarthy ve Zald'a (1973) göre ABD bağlamında 1960'larda başlayan bir 'yeni' durumdu. 1990'ları ve sonrasını bundan da 'yeni' kılan, önemli yapısal dönüşümlere paralel olarak fon akışının ulusal ve uluslararası alanda bir uzlaşısı sonucunda sistematik bir işleyiş kazanmasıydı. Neoliberal politikalarla birlikte birçok Güney ülkesinde uygulanan yapısal uyum programları, devletin sosyal politika alanından el çekmesi; buna paralel olarak sivil topluma atfedilen rolün ve önemin daha fazla artması

gibi değişimler bununla doğrudan ilgilidir. İkincisi, Sovyetler Birliği'nin ardından sivil toplum ve demokrasi geliştirme hedeflerinin görünürlük kazanması da hükümet ve devlet dışında kalan aktörlere yapılan vurguyu artırdı. 1989'dan sonra eski sosyalist ülkelere 'sivil toplum'u geliştirmek, 'demokratik kurumlar' oluşturmak ve serbest piyasa yaratmak (Ghodsee, 2004), "açık topluma geçmek" (Grünberg, 2014: 250) amacıyla ABD'den, Batı Avrupa hükümetlerinden, tek taraflı ve çok taraflı uluslararası kuruluşlardan milyarlarca dolar bağış ve destek yağdı. Bunun için proje geliştirecek STK'lar kuruldu ve kadın örgütlerine çalışmalarını yürütmeleri için fonlar verildi (Hement, 2014; Sundstorm, 2010). Sivil toplum ve demokrasi geliştirmede büyük potansiyele sahip olduğu varsayılan STK'lar muazzam bir biçimde idealleştirildiler (Grünberg, 2014).

Görüldüğü gibi kaynak artışı ile STK tipi formel örgüt artışı arasında bir ilişki vardır. Bugün çoğu fon kuruluşunun ve bağışçının finansal destek ölçütlerinden biri söz konusu örgütün bir tüzel kişiliğe sahip olmasıdır. Bu nedenle aslında 1990'larda STK'lar yeniden keşfedildi ve büyük bir ilgiye mazhar oldular. Bu bağlamda, örgütlere finansal kaynakların daha yoğun ve sistematik bir şekilde verilmesiyle STK tipi formel örgütlerin kurulmasını teşvik eden bir ortam oluştu. Latin Amerikalı akademisyen ve aktivist Sonia Alvarez (1999) bu süreci "STK Patlaması" (*NGO Boom*) olarak adlandırdı. Bu bölümde 1990'lardan sonra kadın hareketlerinde kurumsallaşma ve profesyonelleşme eğilimlerinin yükselmesinde bu gelişmelerin önemini, daha geniş yapısal bağlantılarıyla tartışarak göstermeye çalışıyorum.

3.3. Kurumsallaşmanın Ötesinde: STK'lar ve STK'laşma

3.3.1. STK'ların yeniden keşfi ve kaynak mobilizasyonu

Şimdiye kadar kurduğum çerçeve aslında kadın hareketlerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısal dönüşümlere ve aynı zamanda kendi iç dinamiklerine paralel olarak eylem ve hareket alanlarının kurumlara ve formel yapılara nasıl girdiğini gösterdi. Bu çerçeve hem olanakları hem de kısıtlılıkları içerir. Parlamento, devlet kurumlarına, üniversitelere ve çeşitli ulusal/uluslararası mekanizmalara dâhil olmak kadınlar için muazzam bir hareket alanı yarattı. Ancak ana akım yapılarla bu denli yoğun ilişkiler geliştirmek aynı zamanda uzlaşmalar getirdiği için dili, söylemi, eylemi, kısacası muhalefeti uysallaştırma sonucunu da getirdi. Öte yandan BM kadın konferansları ve küresel kadın hareketi bağlamında bir 'kadın STK' ya da "feminist STK" (Alvarez, 1998:

306) modeline artan vurguya daha önce değinmiş, STK'lar hakkında kısaca bilgi vermişim. Bu model, kadın örgütlenmesinin formel temsili olarak önemsendi ve çok aktörlü bir çerçevede kurgulandı. Ancak meselenin hem sadece kadın hareketleriyle sınırlı olmadığını hem de kadın hareketleri bağlamında daha geniş bağlantılara sahip olduğunu göstermem gerekiyor.

Seksenlerden başlayarak ve doksanlarda artarak dünyanın pek çok yerinde formel örgütlerin simgesi olarak STK'lar muazzam bir şöhret kazandılar. Küresel çapta hem sivil toplumun hem de örgütlenmenin sembolü haline geldiler. Örneğin yirmi birinci yüzyıl “STK yüzyılı”⁴² ilan edildi. Bu hızlı artış ya da ‘STK patlaması’ (Alvarez, 1999) dünyanın hemen her yerinde oldu. Batı Avrupa ülkelerinde⁴³, ABD’de⁴⁴, Merkez ve Doğu Avrupa’da⁴⁵, ama özellikle Asya⁴⁶, Afrika⁴⁷ ve Latin Amerika⁴⁸ bölgelerinde kayda değer bir sıçrama şeklinde gerçekleşti. Türkiye’de de 2000’lerden sonra dernek sayısında istikrarlı bir artış başladı.⁴⁹

Bu artışın çok çeşitli nedenleri vardır, ancak nicel artış kadar önemli bir diğer şey, daha önce değindiğim kaynak politikalarındaki değişimle ilgilidir. Bu da STK'lara 1990'lar boyunca Batılı hükümetler, uluslararası bağışçılar ve kuruluşlar, şirketler ve ulusal hükümetler tarafından finansal kaynaklar, bilinen adıyla fonlar verilmesidir. 1990 sonlarına kadar Afrika'daki STK'lara üç buçuk milyar dolarlık dış bağış yapıldı ve bunun

⁴² BM eski Genel Sekteri Kofi Annan 2007 yılında yaptığı bir konuşmada “21. yüzyıl STK'ların çağıdır” (Lang, 2014a: 2) ifadesini kullandı.

⁴³Örneğin Fransa’da sadece 1990 yılında 60 bin STK kuruldu. Bu sayı 1960’larda 10 ila 15 bin arasındaydı. Yine Almanya’da önemli bir artış gerçekleşti. Bkz. World Resources Institute (2003). *2002–2004: Decisions for the Earth: Balance, Voice, and Power*. Washington, D.C. s. 70. http://pdf.wri.org/wr2002_fullreport.pdf (Erişim tarihi: 27 Ekim 2017).

⁴⁴ABD’de 2003 itibarıyla STK sayısı iki milyona yakındı. Bunların yüzde 70’i son otuz yılda kuruldu. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 70.

⁴⁵Sovyetler Birliği’nin sona ermesinden iki yıl sonra sadece Macaristan’daki STK sayısı 13 bindi. Bunun en az yarısı iki yıllık süreçte kurulmuştu. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 70.

⁴⁶Filipinlerde 1984 ile 1993 arasında STK’ların sayısı yüzde 148 artarak 58 bini buldu. Bkz. Gerard Clarke (1998). *Non-Governmental Organizations and Politics in the Developing World*. *Political Studies* (1998), XLVI: 36. 1990’ların ortalarında Filipinler’deki sayı 96 bine ulaştı. Bu tarihlerde sadece Hindistan’da bir milyon, Tayland’da 11 bin STK vardı. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 70.

⁴⁷Örneğin Kenya’da 1996’da kayıtlı STK sayısı 511’ken 2003’te 2 bin 511’e yükseldi. 2002’de hem formel hem enformel örgüt sayısının 150 bini bulunduğu tahmin ediliyor. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 85.

⁴⁸1990’ların ortalarında Brezilya’da 210 bin, Şili’de 27 bin STK vardı. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 70.

⁴⁹Türkiye’de Ekim 2017 verilerine göre faal dernek sayısı 111 bin 480’ken fesih dernek sayısı 173 bin 445’tir. Toplam dernek sayısı 284 bin 925’tir. 2000 yılında bu sayı 72 bin 417’ydi. Bunun 23 bine yakını İstanbul’dadır. Bkz. Dernekler Dairesi Başkanlığı, <https://www.dernekler.gov.tr> (Erişim tarihi: 31 Ekim 2017).

yaklaşık bir milyar doları sadece 1990 yılında verildi (Chege, 1999). 1998’de tahmini olarak on milyar dolar (Edwards ve Fowler, 2002), 2000 yılında ortalama on üç ila on beş milyar doların ‘gelişmekte olan ülkelerdeki’ STK’lara aktarıldığı tahmin ediliyor (Fowler, 2000: 6). DB 1994’te Güney ülkelerine yaptığı dış yardımın yüzde on ikisini STK’lar aracılığıyla dağıttı, 1996’da dünya çapında verdiği fonun miktarını yedi milyar dolara çıkardı (Chege, 1999). Dış yardımlar hükümetlerden ziyade STK’lara verilince bazı Güney ülkelerinde “STK sektörü” hükümet kurumlarından daha güçlü hale geldi (Bernal ve Grewal, 2014a).

STK artışı ve onlara kaynak aktarımı her ülkede aynı nedenlerle olmadı. Batılı ve uluslararası bağışçılar 1990’larda ‘demokrasi’, ‘sivil toplum’, ‘iyi yönetim’ ‘çevre’, ‘insan hakları’ ve ‘cinsiyet eşitliği’ gibi çeşitli konularda yapılan STK çalışmalarına öncelik verdiler. Örneğin Hindistan gibi Güney Asya ülkelerinde ekonominin yeniden yapılanması ve neoliberal politikalara geçişle birlikte daha çok kalkınma odaklı, eski Sovyet ülkelerinde ise sosyalizm sonrası dönemde ‘sivil toplum’ inşası gibi amaçlarla teşvik edildiler (Lang, 2014a).

Bu mesele 1990’lardan sonra kadın hareketlerinin gündemine daha fazla girdi. Son otuz yıllık süreçte, yukarıda ana hatlarıyla belirttiğim şekilde, kadın örgütleri BM konferanslarında, devlet kurumlarında, çeşitli ana akım kuruluşlarda çok çeşitli ilişkiler geliştirdiler. Feminist aktivistler siyasi partilerde, devlet kurumlarında, üniversitelerde ve sayısız kurumda çalıştıkları gibi, kendileri de kurumlar ve STK’lar kurdular. Dış fonlardan yararlandılar, proje yaptılar, devletle ve kurumlarla ortak çalışmalar yürüttüler. Birçok kişiye göre bu süreç feminist hareketlerin radikalliğini eriten, kadınları sokaklardan ofislere ve kurumlara sokan, apolitik hale getiren bir kayma yarattı. Kadın güçlenmesine, kadın refahına, toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan STK fazlalığından bir toplumsal hareket olarak kadın mücadeleleri daha az görünür bir duruma çekildi (Bernal ve Grewal, 2014a).

Kimi zaman ‘kadın örgütü’ yerine ‘kadın STK’ kavramının kullanılması sadece bir kavramsal geçiş değil, bir nitel dönüşüme işaret eder. Örneğin hükümet yetkilileri sıklıkla ‘kadın STK’lar’ ile ‘istişare’ toplantıları yaparlar. Bu ‘kadın STK’lar’ da kuşkusuz radikal gruplar değildir. Kadın gruplarının da kendilerini bazen ‘kadın örgütü’ yerine ‘sivil toplum kuruluşu’ olarak ifade etmeleri, kendilerini hareketten ziyade öncelikli olarak sivil toplumun parçası olarak gördüklerini gösterir. Bu daha geniş bir

bağlamla ilgilidir ve 1990’larda ortaya çıkan bir “sivil toplum fetişizmi” (Sancar, 2011: 76) akımından ve bunu teşvik eden yapısal dönüşümlerden bağımsız değildir. Ancak örgütsel bir form olarak yeni olmayan STK’lara vurgu neden bu kadar arttı ve STK’lar neden toplumsal hareketlerin gündemine bu denli merkezi şekilde yerleştiler?

Bugün Türkiye’de daha çok dernek, vakıf gibi formel örgütleri ifade eden STK, yeni değildir ve fikri temelleri yardımseverlik ve kendine yardım gruplarının uzun süreli dinsel ve felsefi geleneklerine dayanır (Lewis ve Kanji, 2009; Ryfman, 2006).⁵⁰ Türkçedeki STK ise İngilizcedeki “sivil toplum örgütü”nün (*civil society organizations*) değil “hükümet-dışı örgüt”ün (*Nongovernmental organizations-NGO*) karşılığı olarak kullanılıyor.⁵¹ ‘Hükümet-dışı’ terimi de ilk kez 1945’te BM tarafından bulundu. Nedeni tüzüğünde hükümet kurumları ile özel kuruluşlar arasında ayırım yapma ihtiyacıydı ve şöyle bir STK tanımı geliştirdi:

Yerel, ulusal ya da uluslararası düzeyde örgütlenmiş kar amacı gütmeyen, gönüllü yurttaş gruplarıdır. Ortak bir çıkar doğrultusunda görev temelli ve insanlar tarafından yürütülen STK’lar çeşitli hizmetleri ve insani yardım işlevlerini yerine getirirler, vatandaşların sorunlarını hükümetlere, izleme politikalarına iletirler ve halk düzeyinde siyasal katılımı teşvik ederler. Analiz ve uzman görüşü sağlarlar, erken ikaz mekanizmaları olarak hizmet ederler ve uluslararası sözleşmeleri izlemeye ve uygulamaya destek olurlar. Bazıları insan hakları, çevre veya sağlık gibi spesifik konular üzerinden örgütlenir (Birleşmiş Milletler, 1998).

BM bunu yaparak STK’yı icat etmedi, ama yeniden keşfetti (Lewis ve Kanji, 2009). Daha önce aktif olan gruplar dizisini yapısal bir şekilde kategorize ederek

⁵⁰ Ryfman (2006) STK’ların oluşum ve gelişim süreçlerine dair kapsamlı bir analiz geliştirdi. STK’ların felsefi ve ideolojik temellerini, on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa’da başlayan ve daha sonra Avrupalıların sömürgeleştirdiği Kuzey Amerika’ya doğru genişleyen hayır ve yardım işlerinin laikleşmesine dayandırdı. Buna göre laikleşme etkisini Katolik ülkelere yayınca, aşama aşama siyasal ve dinsel güçlerden özerk bir ‘hayır işi modeli’ ortaya çıktı. İslam’da da yoksullara ve ihtiyacı olanlara yardım etme geleneği çok güçlü olmakla birlikte İslam dünyası bu laikleşme sürecini yaşamadığı için hayır ve yardım işlerini ümmet temelinde devam ettirdi. Diğer faktör ise hukuk ve Aydınlanmanın yarattığı iklimle ilgiliydi. On yedinci yüzyılda hem devletlerarası çatışmaları bir mevzuata bağlamayı amaçlayan uluslararası hukukun gelişmesi hem de Aydınlanmanın entelektüel ikliminde yer alan ‘insan severlik’, ‘insan sevgisi’ gibi kavramların benimsenmesi, örgütlenmeye dair düşünceleri olgunlaştırdı. Daha sonra gelişen insan hakları öğretisi bu temel üzerinden oluştu. Dernek tipi örgütler ise on sekizinci yüzyılda yayılmaya başladı. Bu örgütler savaş mağdurlarına insani yardım ulaştırmanın yanı sıra on dokuzuncu yüzyılda birçok yerde köleliğin kaldırılmasına yönelik savunuculuk faaliyetleri de yaptılar. Özellikle sömürgecilik konusu, sonraki yüzyılda STK kavramının gelişmesine katkıda bulundu. Bkz. Philippe Ryfman. (2006). *Sivil Toplum Kuruluşları*. İstanbul: İletişim.

⁵¹Türkiye’de STK’lar “örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde faaliyet gösteren ve uluslararası hukuka göre haklar hukuku olarak adlandırılan mevzuat çerçevesinde düzenlenen tüzel kişiliklerdir” Bkz. Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (2011). *Sivil Toplum İzleme Raporu 2011*, s. 5.

etiketledi (Lang, 2014a).⁵² Bunu takiben yeni tanımlar üretme girişimleri oldu. DB STK'yı yoksulların çıkarlarını gözetme, çevreyi koruma, temel sosyal hizmetleri sağlama ya da toplumların kalkınmasını üstlenme hedefleri için faaliyet gösteren 'özel örgütler' olarak tanımladı.⁵³ Bu, BM'nin ortaya attığı geniş tanımın zaman içerisinde diğer uluslararası kuruluşlarca daha dar odaklı ve belli işlevleri içeren bir tanımlamaya dönüştüğünü gösteriyor.

STK'lar için literatürde belli ve herkes tarafından uzlaşılan bir tanım yoktur. Bunun nedenlerin biri ülkeler ve bölgeler bağlamında çeşitli görünüm almaları, farklı biçimlere ve rollere sahip olmaları ve bu nedenle genelleştirme yapmayı mümkün kılmamalarıdır. Diğer nedeni ise terimin kendisinin analitik bir kategori olarak karmaşık olmasıdır (Lewis ve Kanji, 2009). Bu nedenle STK'lar tanımları, tipolojileri, faaliyetleri ve rolleri bakımından çeşitlilik gösterirler. Tanım açısından ne olduğu ya da ne olmaması gerektiği üzerinden ayrımlar vardır. Willetts (2002) kesin olarak hükümet kontrolünde ve hükümete bağlı olmaması gerektiğini ilk sıraya koyar. Genel olarak kabul edilen diğer özellikleri siyasi parti olarak yapılanmaması, kâr elde etmemesi, şiddet içermemesidir. Bu elbette teorik olarak böyledir ve gerçeklikte sınırlar bu kadar net değildir. Pratikte bazıları bir siyasi partinin parçası olabilirken, bazılarının faaliyetlerinden gelir etmesi de sık karşılan bir durumdur. Her ne kadar hükümet-dışı dense de doğrudan hükümet eliyle kurulan ya da hükümetlerden yüksek miktarlarda fon alan ve bürokratik yapıda faaliyet gösterenler de vardır. Tüm bu karmaşıklığa rağmen Willetts (2002) bir STK'yı bazı ortak hedefler için sürekliliği olan temelde birlikte hareket eden insanların bağımsız, gönüllü birlikleri olarak tanımlar. Bu tanım aslında bir örgütü, hatta herhangi bir örgütü ifade eder, ama STK olarak ifade edildiğinde herhangi bir örgüt tipinden daha fazla şey söyler.

STK'nın tanımı gibi genel geçer sınıflandırmasını yapmayı da zorlaştıracak bazı nedenler vardır. Her şeyden önce birçok ülkenin ulusal mevzuatlarında belli bir kategori

⁵²BM'nin kendi içinde STK'lara verdiği pozisyonda da kayda değer değişimler oldu. 1952'de sadece 222 STK'ya danışman pozisyonu verirken, 2003'te bu sayı 2 bin 143 oldu. Bkz. World Resources Institute, a.g.e.

⁵³DB, içinde STK'ların da bulunduğu 'sivil toplum sektörü'nü son otuz yılda uluslararası kalkınma gündeminin önemli bir gücü olarak ortaya çıktığını söylüyor. Bu sektöre inanç gruplarını, sendikaları, yerli halk örgütlenmelerini, vakıfları, dernekleri dâhil ediyor. STK'lara önem vermesinin nedenleri ise sivil toplumun insani yardım, sosyal kalkınma ve yönetimin gelişmesi gibi konulardaki önemli rolleri ve işlevleri olarak açıklanıyor. Bkz. Dünya Bankası. *The World Bank and Civil Society Engagement*. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/CSO/0,,contentMDK:20092185~menuPK:220422~pagePK:220503~piPK:220476~theSitePK:228717,00.html> (Erişim tarihi: 16 Ocak 2016).

oluşturmayan ve sınırları net olmayan yapılardır (Ryfman, 2006). Böyle olduğu için irili ufaklı, hükümet dışı her tür sosyal, sivil grup kendilerini STK olarak tanımlama eğilimi gösteriyor. Örneğin örgüt olarak STK şeklinde tanımlanan, ama aslında bir örgüt özelliği taşımayan birçok STK tipi türemiştir.⁵⁴ STK'lar üyeliğe dayalı toplum temelli örgütleri ya da halk örgütleri kadar taban destek örgütlerini de içerebilir (Lewis ve Kanji, 2009). Bu çalışmada vurgu, sivil toplum gruplarının “daha organize bir form” (Yaziji ve Doh, 2009: 4) kazanmalarıyla STK adı verilen yapılar olarak tanımlanmalarındadır. Bu organize form, formel yapı kazanmayla ilgilidir. Ancak burada mesele sadece bir formel yapı ya da STK'nın kendisi değildir. Burada daha ziyade bir ‘teşvik olarak STK’ meselesine odaklanıyorum. Bunun nedeni, STK'nın kadın hareketlerinde ve sivil toplum alanında belli roller, anlamlar ve işlevler atfedilen bir yapı olarak teşvik edilmesidir. Örneğin BM nasıl sivil grupları STK olarak etiketlediyse, “kadın STK” (Bernal ve Grewal, 2014a: 15) ya da “feminist STK” (Alvarez, 1998: 306) modeliyle de kadın örgütlerini toplumsal hareketten ziyade sivil toplum alanı içerisinde tanımladı. ‘Hükümet-dışı’ terimi BM kadın konferanslarıyla birlikte uluslararası ölçekte öne çıkan bir terim olmakla kalmadı, STK'nın kendisi de bir kadın veya feminist örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkarıldı (Bernal ve Grewal, 2014a). Özellikle Pekin Konferansı'nda STK'lar “kadınların çıkarlarını temsil eden” (Bernal ve Grewal, 2014a: 8) örgüt formu olarak benimsendi. Dolayısıyla bunun nedenlerini, bunu mümkün kılan koşulları ve bunun toplumsal hareketlerle ilişkisini sorguluyorum.

3.3.2. Kadın sorunlarına neoliberal formüller

3.3.2.1. Sosyal politikalarda değişimler ve kadın emeği

Devletin kamu harcamalarını kısmasını öngören neoliberal politikaların yükselmesi ile devlet dışında kalan yapılara sosyal hizmetleri sağlama konusunda vurgunun artması arasında bağlantı vardır. Nitekim STK'ların artış nedenlerini araştıran çalışmalar (Lewis ve Kanji, 2009; Kamat, 2003; Silliman, 1999; Lang, 2014a, 2014b) bu bağlantı üzerinden analizler yaptılar. Her yerde yeni piyasaların açılması, bunların uluslararası sermaye ile entegrasyonu ve özelleştirmeler 1980 sonrası dönemlerin sadece

⁵⁴Bu tipteki STK'lara Ryfman (2006) şu örnekleri veriyor: “Tek kişili STK'lar” (*My own NGOs-MONGOs*), piyasadaki işlerini daha etkili bir şekilde yürütmek için dernekleşen iş STK'ları (*Business-organised NGOs-BONGO*), uluslararası sermayenin fonlu projelerini hayata geçirmek için kurulan bağış STK'ları (*Donor-organised NGOs-DONGO*), bizzat, resmi bağlantıları olmasa da, hükümet teşvikiyle kurulmuş STK'lar (*Governmental NGOs-GONGOs*), Güney'in elit yöneticileri tarafından kurulmuş “yalancı STK'lar” (Ryfman, 2006: 12).

ekonomi politikalarını değil, toplumsal ve siyasal alanı da yeniden yapılandırdı. Özellikle Güney ülkelerinde uygulanan yapısal uyum programlarının ve kemer sıkma politikalarının sonucu, devletin kamusal hizmetlerden elini çekmesiyle sosyal hizmetlerin giderek zayıflaması, derinleşen yoksulluk ve işsizlik oldu. DB ve DTÖ gibi finans kurumları ülkeleri borçlandırma, yapısal uyum programları uygulama ve serbest ticaretinin önünü açma yoluyla bunu küresel ölçüğe yaydılar. Fraser'ın (2016) ifadesiyle Güney ülkelerini yeni piyasalar açmaya ve kemer sıkma politikaları uygulamaya zorlayan bu yapısal uyum programları “borç silahıyla” (2016: 82) zorla dayatıldı.

Elyachar (2002) yapısal uyum programlarıyla özel sektör olgunlaşınca kadar işsizliğin ve yoksulluğun geçici olduğu varsayımının ters yüz olduğunu belirtiyor. Çünkü Latin Amerika, Afrika ve Güney Asya ülkelerinde uygulanan bu programlar sağlıktan beslenmeye en temel ihtiyaçlarda bir yoksunluk yarattı, işsizliği ve yoksulluğu artırdı. Bir yandan da kemer sıkma politikalarına karşı toplumsal muhalefeti ve protestoları yükseltti. Bu sonuçlar nedeniyle DB bu sefer ‘yoksullukla mücadele’ ya da ‘yoksulluğu azaltma’ stratejileri geliştirmeye başladı (Elyachar, 2002; Eisenstein, 2016). Bu bağlamda sosyal fonlar devreye sokuldu ve bu fonlar ağırlıklı olarak STK’lar denetiminde dağıtılan mikrokredileri teşvik için kullanıldı (Elyachar, 2002).⁵⁵

Bu nedenle birçok çalışma STK’ların öneminin artmasının neoliberalizm ve özelleştirmenin ortaya çıkışıyla mümkün olabildiğini gösterdiler. Çünkü DB ve UPF gibi kurumlar, kalkınma ajansları ve uzmanlar, devleti “yozlaşmış ve etkin olmayan yapılar”, STK’ları ise “refahın doğrudan ve dürüst sağlayıcıları” (Bernal ve Grewal, 2014a: 302) olarak sundular. Üstelik bu sadece Güney ülkeleri için öngörülmedi. Örneğin Sabine Lang (2014a) çalışmasında 1990’ların başında Almanya’da kreş gibi birçok kamu kurumunun kapatıldığını ve hükümet tarafından fonlanan STK programlarının arttığını gösterdi.

STK’ların kamusal hizmetleri hükümet bürokrasisinden daha etkin bir şekilde sağladığına dair neoliberal inanç, bunları hizmet tedariki için tercih edilen kanallar

⁵⁵Uluslararası ölçüğe yayılan mikrokredi programları Bangladeşli ekonomist Muhammed Yunus’un 1983’te kurduğu Grameen Bankası modeline dayanıyor. Amaç klasik bankacılık sisteminin ‘kredi verilemez’ gördüğü yoksullara kendilerine gelir getirici proje üretecekleri küçük miktarlarda krediler sağlamaktır. 2000’ler itibarıyla bütün dünyaya yayılan bu programların hedef kitlesinin tamamına yakını kadınlardır. Yoksulluğu azaltma ve kadınları güçlendirme varsayımlarıyla bütün ana akım neoliberal kuruluşlar tarafından teşvik ediliyorlar.

(Silliman, 1999; Chahim ve Prakash, 2014) ve hizmetleri hesap verebilir biçimde icra ettikleri için modern kamusal alanın yasal ve meşru aktörleri (Lang, 2014a) haline getirdi. Dolayısıyla bunlar devletin kamusal hizmetlerden çekilmesiyle refahı, kalkınmayı, yoksullukla mücadeleyi ‘aşağıdan’ sağlayan yapılar olarak teşvik edildiler ve oluşan boşlukları doldurmaya başladılar. Bu durum finansal kaynakların hükümetler yerine STK’lara yönlendirilmesi akımını getirdi ve STK’lar kamu sektörünü tamamlamaya çalıştılar. Elyachar (2005) bunu kalkınma yardımlarının doğasında ve yönünde önemli bir dönüşümün işareti olarak gördü. Çünkü ona göre 1982 Latin Amerika borç krizi öncesi Güney ülkelerine verilen borçlar ve hibeler kendi vatandaşlarını istihdam edecekleri ekonomik projeler üretmeleri için devletlere gidiyordu. Devlet bu parayı büyümenin bir aracı olarak kullanıyordu. Keynesçi ekonomi de buna haklı bir çerçeve sağlıyordu. Ancak neoliberal politikalar yayılınca kalkınma borçları ve dış yatırımda “yeni bir model” oluşturuldu (Elyachar, 2005: 170).

STK’lar birçok Güney ülkesinde hızla büyüdü ve başlı başına bir sektör haline geldi. Bazı yerlerde kamusal hizmetlerin büyük kısmını bizzat onlar karşıladı.⁵⁶ Hatta Bangladeş gibi 1980’lerden sonra serbest piyasa ekonomilerine geçen bazı yerlerde STK’lar temel kamusal hizmetleri sağlamada “gölge devlet” (Karim, 2008: 8) haline gelecek kadar güçlendiler. Yine Filistin gibi birçok Orta Doğu ülkesinde klinik, okul, kreş ve gelir getirici projeler gibi hizmet veren dış fonlu STK’lar birçok kurumdan daha güçlü hale geldi (Jad, 2007).

Bu nedenle STK’lar birçok durumda dezavantajlı grupların yaşamlarını iyileştirmeye çalışan, özel, kâr amacı gütmeyen, profesyonel ve kamu refahı sağlama hedefleri güden, ayırt edici bir yasal karakteri olan örgütler haline geldiler (Clarke, 1998). Sosyal hizmet uygulayıcısı olarak STK’lara vurgunun artması ‘hizmet STK’ları’ (Yaziji ve Doh, 2009) kategorisini güçlendirdi ve ihtiyacı olan insanlara sosyal hizmet sağlamak neoliberal dünyada bir STK faaliyeti haline geldi (Lewis ve Kanji, 2009). Dolayısıyla devletin hizmet sağlamadığı ya da yetersiz sağladığı durumlarda STK’ların “güvenli ağlar” (Yaziji ve Doh, 2009: 9) haline gelerek hizmet rolünü üstlenmelerini ancak

⁵⁶ Bunun en dramatik örneklerinden biri Kenya’dır. 1999 yılında hastanelerin yüzde 50’si, sağlık klinikleri ve tıp merkezlerinin yüzde 87’si, bakım ve doğum evlerinin tamamı STK’lar tarafından yürütülüyordu. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 85.

1990'lerden sonra 'yukarıdan' bir teşvikle yaygınlaşan bir gelişme olarak görmek gerekiyor.

BM'nin yanı sıra bunu teşvik eden DB'ye göre STK'lar 'gelişmekte olan ülkelerin' kurumsal zayıflıklarının maliyetini hafifleten yapılar olarak kalkınma sürecinin önemli bir gücüne dönüştüler (Gibbs, Fumo ve Kuby, 1999: 135). 'Sivil toplum sektörü'nün ya da 'üçüncü sektör'ün son on yıllar içerisinde uluslararası kalkınma gündeminin önemli bir gücü olarak ortaya çıktığını belirten DB, STK'ları önemli bir aktör ve paydaş olarak görüyor.⁵⁷ Bernal ve Grewal'in (2014b) işaret ettiği üzere STK'lara artan vurguyu sosyal çalışmaları özelleştirmenin ve neoliberalizmin "başarısız devlet" (2014b: 10) tezinin bir parçası olarak görmek gerekiyor.

Seksenlerden beri genişleyen neoliberal politikaların yarattığı yeni eşitsizlikler doğrudan kadınların hayatlarını etkileyecek sonuçlar yarattı ve yaratmaya devam ediyor. Kemer sıkma politikaları ve yapısal uyum programlarıyla gelen kesintiler kadınları orantısız bir biçimde etkiledi (Hemment, 2014). Birincisi, sosyal hizmetler devlete ait bir kamusal sorumluluk olmaktan çıkınca bunlar özel alana, aileye daha fazla itildi. Aile ile kadınları özdeşleştiren yeni sağ muhafazakâr iktidarların çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi sorumlulukları üstlenen kişiler olarak kadınları hedef göstermelerine yol açtı. Kamu sektörünün daralması ve sosyal hizmetlerin paralı hale gelmesi ailelerin yaşam stratejilerinde kadın emeğini asıl bileşen yaptı (Eisenstein, 2016, Safa, 1990). Bunun sonuçlarından biri kadınların ev eksenli üretim yapıp dışarıda satmasını ve mikrokredileri de içeren enformel ekonominin büyümesi oldu (Elyachar, 2002; Eisenstein 2016).

Dolayısıyla ekonomik krizler kadın emeğine ihtiyacı artırdı. DB ve UPF gibi uluslararası finans kuruluşlarınca dayatılan bu politikaların maliyeti birçok Güney ülkesinde kadınlara çıkarıldı (Costa, 2014) ve kadın emeği daha önce olmadığı kadar yaygın bir kullanım alanına girdi. Örneğin Latin Amerika'da kadınlar kemer sıkma politikaları karşısında ev işçiliği, sokak satıcılığı, ev eksenli üretim gibi alanlarda

⁵⁷ DB şu rolleri nedeniyle STK'ları önemli bir aktör ve paydaş olarak görüyor: "Yoksul ve marjinalize edilmiş insanların sesinin hükümetler tarafından duyulmasını ve onların görüşlerinin politika kararlarına girmesini sağlamak; hükümetlerle ortaklık kurarak, özellikle çatışma sonrası düzenlemelerde sosyal hizmetler dağıtmak; mahalli sorunlara teknik uzmanlık ve yenilikçi, katılımcı, düşük maliyetli çözümler sunmak ve iyi yönetim için gerekli olan desteği şeffaf bir şekilde sağlayarak kamu sektörünün hesap verebilirliğini güçlendirmek." Bkz. Dünya Bankası. *The World Bank and Civil Society Engagement*. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/CSO/0,,contentMDK:20092185~menuPK:220422~pagePK:220503~piPK:220476~theSitePK:228717,00.html> (Erişim: 16 Ocak 2016)

yoğunlaşarak genişleyen enformel ekonominin parçası haline geldiler (Safa, 1990). Dolayısıyla muhafazakârlık ve kökten bir piyasacılıkla sosyal hizmetlerin özelleştirilmesi kadının hem ev içindeki durumunu hem de emek biçimlerini güçlü bir şekilde etkiledi (Bourne, 1994).

İkincisi, bu bakım hizmetkârları rolünün ve enformel ekonominin öznesi haline gelmenin yanı sıra, klasik muhafazakârlıktan farklı olarak, kadınların ücretli işçiler olarak çalışmaları da teşvik edildi ve kadınlar ağırlıklı olarak yeni hizmet sektörlerinde yoğunlaşmaya başladılar. 1980'lerden sonra istihdam alanları üretimden hizmet sektörlerine kayınca kadınların çalışma hayatlarında “kökten bir değişim” (Bourne, 1994: 66) gerçekleşti. Kadınlar hizmet sektörlerinin yanı sıra Güney ülkelerindeki serbest ticaret bölgelerinin ve tekstil atölyelerinin ucuz işgücü ordusu haline geldiler.

Bu durum kadınları evde ücretsiz, piyasada düşük ücretli, esnek, güvencesiz ve “vahşi çalışma koşullarında” (Eisenstein, 2016: 50) çalışan bir kitleye dönüştürdü. Nancy Fraser (2016) neoliberalizmin kadınları doğrudan nasıl etkilediğini şöyle açıklar: “Neoliberal kapitalizmin temelinde Silikon Vadisi ve Google olduğu kadar, Walmart, İkiz Fabrikalar (*maquiladoras*) ve mikrokrediler de bulunmakta. Ve buralarda çalışan işçilerin büyük bir çoğunluğu vazgeçilmez bir biçimde kadınlardan oluşur” (2016: 85). Yine Eisenstein (2016) refah devletinin tasfiyesiyle Güney ülkelerinde yaygınlaştıran mikrokredilerin ve serbest bölgelerin kadın emeğini nasıl yaygın bir sömürü alanı haline getirdiğini anlamadan neoliberal kapitalizmin anlaşılamayacağını vurgular.

Üçüncüsü, sosyal politikaların tasfiyesi, yoksullaşma ve kadın emeğinin yaygın kullanımı kadın örgütlerini de önemli ölçüde etkiledi ve biçimlendirdi. Hizmet sağlamada nasıl genel olarak STK'lara önemli bir rol verildiyse, kadın örgütleri de bu alanda faaliyet göstermeleri için teşvik edildiler. Bernal ve Grewal (2014b) neoliberalleşmenin kadın örgütlerini ya da sık kullanılan ifadeyle ‘kadın STK’ları teşvikinin altında yatan önemli bir unsurunu daha vurguluyorlar: Bu da devletin elini çektiği sosyal hizmet alanlarının zaten her zaman kadınların ücretli ve ücretsiz emeğiyle yüklü olmasıdır. Bu hizmetlerin karşılanmasında kadın örgütlenmesinin önemi tekrar gündeme geldi. Örneğin Latin Amerika’da kent yoksulluğunun daha eski bir tarihi olması nedeniyle kadınlar ailelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında kolektif ve enformel dayanışma ağları kurdular (Safa, 1990). Neoliberalizmin kemer sıkma politikalarından sonra ise yoksulluk şiddetlenince, bir nevi hayatta kalma stratejisi olan komünal mutfaklar, kolektif tüketim örgütleri ve

kooperatif tipi yapılar daha kurumsal ve formel örgütlenmelere dönüştü (Safa, 1990: 357).

Kadınların bu toplumsal rolleri, mahalli örgütlenme ağları, sosyal sermayeleri ve geçmişten gelen yardım temelli çalışmaları neoliberal dönemde ana akım kuruluşlar tarafından bir potansiyel olarak görüldü ve yeniden kurgulandı. Birçok yerde hizmet ve refah dağıtımları için STK'ların açılması teşvik edilirken, kadın STK'lar da yardımseverlikle, 'iyi şeyler' yapmakla ilişkilendirildi (Helms, 2014). Kadınlara toplumsal olarak atfedilen hanelerin bakımından sorumlu olma, çocuklarının geleceğini düşünme söylemleri özellikle savaş sonrası dönemlerde ve kemer sıkma politikalarının olduğu ülkelerde kadın STK'ların sosyal hizmetler sunmasına bir normatif çerçeve sundu. Sağlıktan eğitime, gelir getirici faaliyetlerden sığınaklara kadar bir dizi alanda faaliyet gösteren kadın örgütleri bu nedenle DB, BM ve çeşitli BM kurumları tarafından yoğun bir şekilde fonlanmaya başladılar (Diner ve Toktaş, 2010). Kümbetoğlu da (2001) kadın örgütlerinin hizmet sağlamaya yönelmesini büyükşehirlerle göçlerin artmasına ve aynı zamanda devletin sunmadığı hizmetleri özellikle yoksul kadınlara sunma ihtiyacına bağladı. Birçok yerde kemer sıkma daha çok STK üretirken devletler ve fon kuruluşları çalışmalarını yoksul gruplarla yapmaları için kadın örgütlerini görevlendirdiler (Ewig ve Ferree, 2003).

3.3.2.2. STK'larla kalkınma

STK'lar 1980'lerin kalkınma çalışmalarında çok fazla yer almıyordu, ama 1990'lardan itibaren bu durum değişti ve konunun ana akımlaşmasıyla kalkınma politikalarında ve literatüründe yeni bir şöhrat kazandılar (Lewis and Kanji, 2009). Soğuk Savaş'ın bitimini takiben özellikle kalkınma odaklı STK'lara uluslararası yardım camiasının ilgisi çok arttı. Hem devletin kemer sıkmasına neden olan neoliberal ekonomi iklimi ve hizmet sağlamada oluşan boşluklar, hem de STK'ların sadece kamu birimlerinden daha etkin hizmet sağlayıcılar değil, aynı zamanda yoksullara ulaşmada daha etkin ve 'demokratik' olduklarına dair bir inanç söz konusuydu (Ebrahim, 2003). STK'lar yoksulları 'güçlendirme' ve 'yukarıdan aşağı' kalkınmanın başarısızlıklarına deva olacakları varsayımıyla "sihirli değnek" (Hearn, 2007: 106) olarak sunuldu. Buna göre STK'lar yerelerde çalışarak hem kaynak kısıtlılığı nedeniyle bürokrasinin ulaşamadığı yoksullara daha demokratik yollarla ulaşırlar, hem de tabandan katılımı gerçekleştirme konusunda çok daha esnek ve etkin yapılarıdır.

Dolayısıyla STK'lara yönelmenin nedenlerden biri kamu kurumları gibi hiyerarşik olmayan, azınlıklara ve ikincilleştirilmiş gruplara hizmet ve refah sağlamaya kendini adanmış ve devletten daha az maliyetli yapılar olduğu inancıydı (Bernal ve Grewal, 2014b). Kalkınma fonları STK'lara yönelince bu yapılara kendilerini genişletmeleri ve çalışma ölçeklerini büyütmeleri için baskı arttı ve bazı durumlarda devlet hizmetlerinin yerini alacak kadar ilerlediler⁵⁸ (Ebrahim, 2003). STK'lar kendilerini tabanla ilişkili, kaynakları etkin kullanan ve kadın gruplarını temsil eden örgütler olarak konumlandılar (Bernal ve Grewal, 2014b).

Daha önceki bölümlerde BM kadın konferanslarının kadın ve kalkınma konusunda nasıl uluslararası bir gündem yarattığını göstermiştim. STK'lar bu bağlamda kalkınma ile ilişkilendirildi ve kadın refahını ve güçlenmesini hayata geçiren “kurumsallaşmış bir form” (Bernal ve Grewal, 2014b: 1) olarak benimsendi. Kalkınma dünyasının kadınları hedeflemesi hiç kuşkusuz yeni değildi, ama bunu BM konferansları ve mekanizmalarıyla küresel bir gündem haline getirmek yeniydi. Bu, neoliberal yeniden yapılanma ile uyumlu bir şekilde gelişti ve neoliberalizme uygun kalkınmanın öncelikli hedefi tüm dünyada kadınlar oldu (Bernal ve Grewal, 2014b).

Bununla birlikte taban örgütlenmesine ve yerelden çalışmaya ilgi arttı. Güney ülkelerinde, kırsal bölgelerde bir tür yaşamı sürdürme ve özyönetim stratejisi olan ‘tabandan örgütlenme’ modeli neoliberal dönemde bir “anahtar kelime” (Sharma, 2014: 94) olarak kalkınma kuruluşlarının plan ve programlarına girdi. STK'lar da yerelden kalkınmanın bir aracı ve örgütlenmenin “vaat edici bir formu” (Bernal ve Grewal, 2014b: 11) olarak teşvik edildiler. Bu, STK'lara atfedilen ‘uygulayıcı’ ve ‘katalizör’ rolleriyle ilgilidir (Lewis ve Kanji, 2009). 1980'lerden sonra başlayan özelleştirmeler ve kemer sıkma politikalarıyla STK'lara hizmet sağlama rolü verilince, bunlar sağlık ve eğitim hizmetlerinden tarımsal büyümeye ve mikrofinans sistemlerini uygulamaya kadar bir dizi programı uygulamak için kaynakları harekete geçiren örgütler oldular (Lewis ve Kanji,

⁵⁸Ebrahim'in (2003) çalışmasındaki örnek STK sektörünün nasıl büyüdüğünü çok iyi gösteriyor. Buna göre 1994 yılında Avrupa Komisyonu Batı Hindistan'daki kırsal kalkınma programlarına ve çevre aktivistlerine normalde hükümetlere verilecek büyüklükte bir miktar, 14 milyon dolarlık fon verdi. Ülkenin en büyük iki STK'sı da “Doğal Kaynakların Topluluk Yönetimi” başlıklı bu hibeli projenin ortağı olarak çalıştı. Amaç çevresel bozulmanın azaltılmasıyla yoksulluk sorununu çözmektir. Bu da deneyimine ve uzmanlığına güvenilen STK'lara havale edildi. Çünkü bu STK'lar ülkenin 182 köyünde hâlihazırda zaten faaliyet yürüten STK'lardı. Bu projenin toplamda 460 yoksul köye ulaşarak tahmini 350 bin insana etki etmesi bekleniyordu. Yapılmak istenen şuydu: Bu STK'ların faaliyetleri aracılığıyla bu insanların su ve toprak gibi kaynakları etkin kullanıp tarımsal faaliyetleri büyütürken gelir getirici iş fırsatları yakalaması ve kendi geleceğini kurtarıp buna yatırım yapmasıydı (Ebrahim, 2003).

2009). Değişim yaratmanın yolunun taban örgütlenmesini güçlendirmek, toplumsal cinsiyet ve güçlendirme çalışmaları yapmak; gerektiğinde lobicilik ve savunuculuk kanallarını kullanmaktan geçtiği iddia edildi (Lewis ve Kanji, 2009).

Öte yandan tabandan kalkınmaya yönelik bu vurgunun bir nedeni de modernleşme paradigmasıyla uygulanan önceki büyük kalkınma programlarının özellikle kadınlar açısından istenen sonuçları getirmemesiydi. Türkiye de dâhil olmak üzere ‘gelişmekte olan ülkeler’ adı verilen yerlerde bölgesel düzeyde sosyoekonomik kalkınma amaçlı büyük çaplı projeler hedeflerine ulaşamadı. Hatta ‘yukarıdan’ dayatıldığı ve tabanın ihtiyaçlarını karşılamadığı gerekçesiyle kadınların yaşamlarını geliştirmek bir yana, eşitsiz konumlarını daha fazla pekiştiren ve hatta artıran sonuçlar getirdiği ileri sürüldü (Kümbetoğlu, 2002; Parpart ve Marchand, 1995). Bu nedenle 1980’lerden ve 1990’lardan sonra ‘verimli’ ve ‘sürdürülebilir’ olacağı düşüncesiyle daha az sayıda insanı kapsayan, birey katılımına önem veren ve proje başarısını katılımcılıkla ölçen projeler benimsendi (Kümbetoğlu, 2002). Kadınları güçlendirmeyi de amaçlayan bu projelerin uygulayıcıları kadınlarla doğrudan ilişki kurabilme potansiyeline sahip ve küçük gruplarla çalışabilecek STK’lar oldu (Kümbetoğlu, 2002).

Bu nedenle uluslararası kuruluşlar ve kalkınma ajansları Güney ülkelerinde (O’Reilly, 2014; Sharma, 2014; Karim, 2008, Mitra, 2010), Merkez ve Doğu Avrupa’da (Helms, 2014; Hemment, 2014; Grünberg), Orta Doğu’da (Mohgadam, 2005; Rabbani, 2005) ve Türkiye’de (Diner ve Toktaş, 2010; Kümbetoğlu, 2002) kadın kalkınması ve güçlenmesi temalı STK projelerini fonluyorlar. Genellikle BM ve alt kuruluşları, DB, AB kurumlarından ya da Ford Vakfı gibi uluslararası kuruluşlardan gelen ve ulusal hükümetlerle işbirliği içinde STK’lara dağıtılan bu fonlar, söz konusu yerel kalkınma ve kadın güçlenmesi bağlamında formüle ediliyor. Bu nedenle kadın güçlenmesi STK’ların ve devletlerin de kullandığı bir uluslararası kalkınma stratejisi haline geliyor (Sharma, 2014). Kadınların uğradıkları eşitsizliklerin farkına varmaları ve haklarını öğrenmeleriyle kalkınma sorunlarının da çözülebileceği varsayılıyor. Kalkınma projelerinde amaç genellikle mahalli ve kırsal kadınların seslerinin duyulacağı bir alan yaratmak ve projelerin başarısını kadınların “katılımcılık” (O’Reilly, 2014: 152) derecesine göre ölçmek oluyor.

Bu tablonun bir parçası, kadın örgütlenmesinin, özel olarak STK tipi örgütlerin nasıl hem ulusal hem de uluslararası boyutta ekonomi politiğin bir parçası haline geldiğini

gösteriyor (Elyachar, 2005). Diğer parçası, bunun yüklü olduğu sosyal anlamları işaret ediyor. Uluslararası finans kuruluşlarının ve hükümetlerin kadınlara yönelik kalkınma politikalarında STK'lara atfettikleri rol görüldüğü gibi 'katılımcılık', 'güçlenme', 'taban örgütlenmesi' gibi ekonomi-dışı olduğu varsayılan kavramlarla örülüyor. Bu, özellikle 1990'larda oluşan iklimin bir özelliğidir. İktisadi olanda sosyal olanın, sosyal olanda iktisadi olanın açığa çıkarılması ya da bunların böyle sistematik bir biçimde tasarlanması kadınlara yönelik tüm çalışmaların, plan ve programların iskeleti haline gelmiş durumdadır.

Bu bağlamda tekrar, özellikle kalkınmada gündeme gelen kavramlardan biri sosyal sermayedir. Bu kavram esasında kolektif eylem, sosyal uyum gibi anlamlar taşır, ancak özellikle 1990'larda ekonomik anlamlar içerdiği teşhisiyle ekonomistler, kalkınma uzmanları ve DB gibi kuruluşlar tarafından kalkınmada "kayıp halka", refahın ve ekonomik büyümenin potansiyeli olarak görüldü (Staveren, 2003: 415). Bunu yine bu dönemde anaakım kapitalist kuruluşlarca piyasaya sürülen yoksullukla mücadele politikaları bağlamında düşünmek gerekiyor. DB yoksul ülkelerde yaptığı araştırmaları raporlayarak taban örgütlenmelerinin ve sosyal ağların refahın gelişmesinde ve kalkınmada önemli bir işleve sahip olduğunu kanıtlamaya çalıştı.⁵⁹ Burada teşhis edilen, ekonomik büyümenin sosyal boyutuydu.

Elyachar (2002: 507) bu politika kaymasını "kötü devlet-iyi piyasa" koalisyonu olarak bilinen Washington Uzlaşısı modeline gelişen bir karşıtlığa bağlıyor. Uzlaşısı 1980'lerde DB, UPF ve ABD Hazinesi tarafından geliştirilen bir dizi ekonomi politikasının ve tedbirlerinin belirlendiği bir çerçeveye oluştu. Rekabetçi piyasalar yaratma, bölgeler arası ticareti serbestleştirme gibi tedbirler güçlü piyasa ve devlet ile piyasa karşıtlığı vurgusu içeriyordu (Fine, 2011). Bu Uzlaşısı serbest piyasa yaklaşımı da

⁵⁹Örneğin Tanzania'da 87 köyden binlerce insanın katılımıyla yapılan bir araştırmaya göre sosyal sermayesi yüksek köylerdeki hanelerin gelir düzeyi, olmayanlara göre daha yüksektir. Bu nedenle sosyal sermaye sosyoekonomik kalkınma için çok önemli bir potansiyele sahiptir. Sosyal sermayesi yüksek köylerdeki bireysel gelirler de daha yüksektir. Sosyal sermayenin niceliksel etkisi de şaşırtıcı derecede geniş ölçekte bulunmuştur. Buna göre köy düzeyindeki sosyal sermayenin artması, köylerdeki her bir hanede kişi başına yapılan harcamanın yüzde yirmi ila otuz arasında artmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra kamusal hizmetler daha iyi sağlanmış ve kredi kullanımı da fazla artmıştır. Çalışmada sosyal sermaye toplumsal ilişkilerde, toplumsal yapılarda önemli yer tutan ve bireylerin bireysel ya da toplumsal hedeflere ulaşmasına olanak sağlayan kurallar, normlar, yükümlülükler, karşılıklı güven gibi unsurlarla tanımlanmıştır. Sosyal sermaye ölçümlerinden biri formel ya da enformel gruplara ve derneklere üyelik üzerinden ölçülmüştür. Bkz. Deepa Narayan (1997). *Voices of the Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania. Environmentally and Socially Sustainable Development Studies and Monograph Series 20*, Washington D.C. :World Bank.

denebilecek, neoliberal pratiklerin dünyanın her yerine yayılmasının uzlaşısıydı (Gautney, 2010).

Doksanlardan sonra bu katı ayırma yönelik eleştiriler ortaya çıkmaya başladı ve sonucunda Post-Washington Uzlaşısı çıktı. Söz konusu politika kaymasını gösteren en önemli gelişme budur. Çünkü buradan, devlet ile piyasa arasında kesin karşıtlık yerine bu iki alanı birbiriyle çalışan ve birbirini tamamlayan yapılar olarak görme, insan odaklı kalkınma ihtiyacını vurgulama ve en önemlisi ‘toplumsal’ olanın önemini gösterme uzlaşısı çıktı (Fine, 2011). Sosyal sermaye özellikle DB için bu geçişte daha önemli hale geldi. Ben Fine (2011) sosyal sermayeye yeniden ilgi gösterilmesinin nedenini, piyasa ile devlet arasında katı bir karşıtlığın oluşturulduğu neoliberal dünyada bir alternatif bulma arzusunun sonucu olarak görmeyi önerdi.

Bu nedenle esasında liberal seçim teorilerine (Rankin, 2002) dayandırılan sosyal sermaye, devlet ve piyasa başarısızlıklarını düzelten bir güç, bir ‘sihirli değnek’ olarak benimsendi. Bu aynı zamanda STK’lara vurguyu da artıran bir liberal seçim yaklaşımına dayanıyordu (Rankin, 2002). Örneğin Francis Fukuyama (2001) gibi liberaller sosyal sermayenin ekonomik işlevini, sözleşmeler, hiyerarşiler, bürokratik kurallar gibi formel mekanizmalar nedeniyle oluşan maliyetleri azalttığını vurgulayarak savundu. Ona göre Batılı STK’lar ve diğer kuruluşlar sosyal sermayenin önemini ve potansiyelini fark ettikleri için 1990’larda ‘gelişmekte olan ülkeler’de sivil toplumu ve yerel STK’ları teşvik ettiler (Fukuyama, 2001). Oysa Ben Fine (2011: 324) bunu Kuzey’in bir ‘icadı’ ve Güney ülkelerine yoksulların yoksulluklarının nedenini sorgulamadan kendi kendilerine yardım edecekleri kanallar açarak refahtan pay alacakları spekülasyonunu yayan “zenginlerin sesi” olarak gördü.

Kalkınmada STK’lar, hatta genel olarak ‘teşvik edilen haliyle STK modeli’ büyük ölçüde Fine’in (2011) belirttiği gibi bir ‘kendine yardım’ ve ‘bireysel kurtuluş’ çerçevesi üzerinden işliyor. Kemer sıkma politikaları bir yandan kadınların hayatını daha şiddetli bir şekilde etkilerken, bundan kurtuluş için aslında yerel ve taban gruplara özgü ‘kendine yardım’ kavramı, STK formunda bir neoliberal retoriğe dönüştürülüyor (Costa, 2014). Burada STK’nın basitçe bir formel örgüt tipi olmadığını, ona ulusal ve küresel ölçekte atfedilen rollerle anlaşılabilir bir etiket olduğunu yeniden hatırlatmak istiyorum. ‘Teşvik edilen örgütler olarak STK’lar’ dediğim model, ancak devlet, piyasa ve çeşitli ana akım kuruluşlarla olan ilişkileri, yani iktidar ilişkileri bağlamında

değerlendirilebilir. STK'lar, Bernal ve Grewal'ın (2014b) çok yerinde tespitiyle, kadınlar için talepler ve iddialar üreten, kadınların sorunları için çalışan “yasal temsilciler” (2014: 8) olarak devlet, fon kuruluşları ve ilgili diğer yapılar nezdinde “makul kamusal katılım” (2014b: 9) biçimi olarak benimseniyorlar.

Birçok yerde STK'lar güdümünde uygulanan kalkınma projelerinin esas hedefi sesini duyuramadığı varsayılan kadınların ‘sesini duyurmak’ ve onları kamusal alanla buluşturmadır. ‘Katılımcılık’ vurgusuyla uygulanan bu program ve projelerin varsayımı, kadınlara yapılacak yatırımın daha uzun vadeli sonuçlar getireceğidir ve bu büyük ölçüde kadınların geleneksel toplumsal rolleri esas alınarak yapılır. Örneğin O'Reilly (2014) Hindistan'da dış fonlu ve hükümet desteğiyle uygulanan bir kalkınma projesinin özellikle evli kadınları katılımcı olarak tercih ettiğini gösteriyor. Çünkü uygulayıcılara göre anneler ailelerinin refahını sağlayan kişilerdir; hem temiz su gibi kaynaklara erişim tekniklerini daha kolay öğrenip çocuklarına öğretirler hem de diğer kadınlarla olan komşuluk ve akrabalık ilişkileri aracılığıyla programa daha fazla kadının katılmasını sağlarlar (O'Reilly, 2014).

Doksanlardan sonraki mesele, sosyal sermaye kavramını da tekrar piyasaya sürerek yoksulların taban örgütleri yoluyla hayatta kalma ve kendilerini sürdürme stratejilerinin önemini keşfedilmesi ve uluslararası yardım bağlamında yeniden kurgulanmasıydı (Elyachar, 2002). Daha önce modernleşme paradigması ekseninde ‘yukarıdan aşağı’ uygulanan kalkınma programlarının yerini ‘aşağıdan’ olduğu varsayılan mikro ya da minimal programlar aldı. Dolayısıyla hem taban örgütlenmesi hem de sosyal sermaye ana akım kuruluşların yeniden keşfettiği ve ‘toplumsal cinsiyet eşitliği’, ‘güçlenme’, ‘kalkınma’ ve ‘kapasite geliştirme’ gibi anahtar sözcüklerle STK'ların taşıyıcılığında yeniden formüle ettikleri kavramlar oldu. Bu yapılırken hem sosyal sermayenin liberal perspektifinden yararlanıldı hem de sosyal grupları nitelemek için feminist ve sendikal gelenekleri yansıtan ‘dayanışma grupları’ ifadesi sıklıkla, özellikle kadınlar bağlamında kullanıldı (Rankin, 2002). Fraser (2016: 87) bunu “piyasa mekanizmalarının yenilikçi sentezi” olarak tarif etti ve neoliberal kapitalizmin feminist ve sol hareketlerin kavramlarını çarpıtıp nasıl piyasa diline tercüme ettiğini tartıştı.

Açık bir şekilde, kadın ve kalkınma alanında çalışan STK'lar finansal desteklerin de alıcısı oluyorlar. Grünberg (2014: 250) Sovyet-sonrası dönemde fonların sırasıyla ‘toplumsal cinsiyet’, ‘topluluk kalkınması’ (*community development*),

‘sürdürülebilir kalkınma’ ve nihayetinde ‘sosyal sermaye’ temaları üzerine çalışacak STK’lara verildiğini belirterek, uluslararası kuruluşların örgütleri finanse etme motiflerini de gösteriyor. Ona göre kadın odaklı projelerin artması ve bunların kadınların yararına, kadınlarla birlikte yapılması fon verenler açısından sosyal sermayenin kalkınmadaki etkisini de ölçmeye yarıyor (Grünberg, 2014).

Daha önce STK’nın ancak ilişki ağları ve teşvik edildiği bağlam içinde anlaşılabilirliğini belirtmiştim. Bu ilişkiler ve teşvikler ya da teşvik edilen ilişkiler kadın örgütlerinin eylem biçimlerini, değişim yaratma kapasitelerini, uzlaşma düzeylerini, muhalefet imkânlarını ve dolayısıyla kadın hareketlerinin eğilimlerini belirlemede çok önemlidir. Birçok yerde kadın hareketleri/feminist hareketler nasıl son otuz yıllık süreçte çeşitli ana akım alanlara girerek kurumsallaşma eğilimi gösterdilerse, örgütlenme ve kolektif eylem repertuarları ya da “mobilizasyon repertuarları” da (Lang, 2014b: 273) bu oranda yeniden biçimlendi. Fonların örgütlere daha fazla dağıtılmasıyla STK sayısı artarken, aynı zamanda her gündemin ve programın, hatta her projenin de bir STK’sı oldu (Bernal ve Grewal, 2014b; Roy, 2014). Ebrahim (2003) özellikle kalkınma, insani yardım ve sosyal hizmet alanlarında çalışmaya kaynaklar tahsis edilmesinin bir sonucu olarak, uzun erimli bir geçmişe sahip olan STK’ların da bizzat örgütsel anlamda evrim geçirdiklerini kapsamlı bir analizle gösterdi. Bunu da büyük ölçüde STK’ları finanse eden uluslararası ağlara ve gelişen yeni tür ilişkilere bağladı (Ebrahim, 2003).

3.3.2.3. Sivil toplum, demokrasi, yönetim

Neoliberalizm sadece iktisadi değil, bununla birlikte siyasal ve sosyal alanı, gündelik yaşamı da düzenleyen ve bu alanlara müdahale eden bir sistemdir. 1990’larda Güney ülkelerinden eski Sovyet ülkelerine dek uzanan hatta yapılan STK teşvikleri ‘demokrasi’, sivil toplumu güçlendirme’ ve iktidar bölüşümünü içeren yeni yönetim biçimleri savunusuyla yapıldı. STK’ların sivil toplumu güçlendirmede, demokrasiyi geliştirmede, politik katılımı artırmada gerekli olduğu varsayımı, STK’ları ideal bir örgüt tipi haline getirdi (Grünberg, 2014). Kadın STK’lar da bunun en önemli araçlarından biri olarak görüldü (Funk, 2006).

Sömürge sonrası Güney Afrika’da insan hakları, cinsiyet eşitliği ve sivil toplum bağlamında STK’ların teşvik edilmesi ve kadınlar konusunda çalışmaları yapan STK sayısında ciddi bir artış olması bunun örneklerinden biridir (Salo, 2010). Orta Doğu’da da benzer şekilde STK’lar otoriter devleti sınırlayabilen ve bölgede demokrasiyi aşağıdan

yukarı getirme gücüne sahip bir Arap ‘sivil toplum’un kalkınması olarak görüldü (Jad, 2004). Özellikle Mısır’daki STK patlaması bunun çok tipik bir örneğidir (Al-Ali, 2005).⁶⁰ Bosna gibi yerlerde ise savaş sonrası dönemde insani yardım amaçlı STK teşvikleri oldu ve Helms’in (2014: 21) ifadesiyle sayıca “yağmur sonrası mantar gibi” çoğaldılar. Helms bu STK’ların yerel bir dinamik olmadığını, uluslararası kuruluşlar ve diğer ülkeler tarafından “üretildiğini” (2014: 25) özellikle vurguladı.

Bazı ülkelerde sivil toplum, demokrasi ve STK bağlantısını kuran en önemli neden AB ile ilişkilerdir. 1990’larda ve sonraki dönemlerde bazı Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB’ye katılım başvurusunda bulunmaları, bu ülkelerdeki kadın hareketlerini güçlü bir şekilde etkilediği gibi, STK’ların önemini de artırdı (Lang, 2014b). Örneğin Helms (2014) Bosna’da savaş sonrası dönemde sivil toplum söyleminin güçlenmesini ve STK’ların artışını AB’ye katılabilecek seviyede bir sivil toplum geliştirme hedefine bağladı ve burada kadın STK’lara atfedilen rolün önemini gösterdi. Yine Grünberg (2014) uzun yıllar bir tür “kurumsal azınlık” (251) olduğunu söylediği STK’ların Romanya’nın “genç demokrasisi”nin (251) devası olarak görüldüğünü ve AB entegrasyonunda anahtar taşıyıcılar haline geldiğini belirtti. STK’lar AB için sivil toplumla iletişim kanalı olduğu kadar, AB’nin kurumsal normlarını sivil topluma taşıyan “vatandaşların sesi” (Lang, 2014b: 270) olarak kabul edilmiştir.

Türkiye’de STK’ların öneme haiz olmasında ve artmasında asıl etken AB üyelik sürecidir. Adaylığın kabul edilmesiyle Türkiye insan hakları ve kadın statüsünün iyileştirilmesi ölçütlerine uymak zorunda olduğu için yıllık raporlar yayınlama sorumluluğu üstlendi ve bu süreç STK’ların yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı (Diner ve Toktaş, 2010). Türkiye’nin Avrupa ile bütünleşmesinin yollarından biri sivil toplumu ve STK’ları güçlendirmek, hedef ise bu yapıları ‘iyi yönetim’in ve politika yapım süreçlerinin bir parçası haline getirmek oldu (Örnek, 2004). Bununla birlikte şeffaflık, kurumsal yeterlilik ve finansal hesap verebilirlik (Lang, 2014b) gibi kriterlerin

⁶⁰1990’ların ortasında Mısır’da STK sayısı 20 bindi. Bkz. World Resources Institute, a.g.e., s. 70. Orta Doğu’da STK’lar her ne kadar otoriter devlete karşı halkın sesi olarak teşvik edilseler de Elyachar (2005) Mısır’da ekonomik amaçlı STK’ların artışına dikkat çekiyor. Ona göre ‘sivil toplumu güçlendirme’ sloganıyla kurulan STK’ların çoğu uluslararası kuruluşlar tarafından fonlanan mikrokredilerin dağıtımının asıl aracıları oldular ve bu nedenle ülkenin ekonomi politikasının merkezine oturdular. STK’lar ve enformel ekonomi bu fonların önemli bir kaynağı haline geldi.

çok fazla önemsenmesi, STK'ların da kendilerini buna göre yeniden biçimlendirmelerine neden oldu.

Daha önce kadın örgütlerinin ve genel olarak STK'ların ekonomi politikğine dair bir çerçeve oluşturmaya çalıştım. STK'ları özellikle AB gibi yapılar içerisinde önemli kılan diğer neden, bunların aynı zamanda 'kar amacı gütmeyen' taahhütleri ve savunuculuk faaliyetleridir (Lang, 2014b). Bilhassa kadın STK'lar AB gibi yapıların cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada bu bağlamda ideal ortaklar olarak görülüyorlar. Çünkü cinsiyet eşitliği AB nezdinde hem demokratik katılımın hem de ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanmasında anahtar role sahiptir (Lang, 2014b).

Bu çerçevede ağırlıklı olarak 2000'lerden beri Türkiye'nin hemen her bölgesindeki kadın STK'lara AB'den muazzam yükseklikte fonlar veriliyor. 1980 darbesinin ardından neoliberal ekonomi politikalarına geçiş, bu politikaların 2000'ler itibarıyla pekişmesi ve yayılması, serbest piyasa ile uyumlu bir sivil toplum, AB üyeliği müzakereleri bir bütün olarak Türkiye'de sivil toplum güçlenmesine, STK'lara ve kadın projelerine vurguyu artırdı. Çoğu AB'den gelen finansal desteklerle uygulanan programlardan biri, son yıllarda popüler hale gelen 'kadın STK'ları güçlendirmek' oldu. 'Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi' başlığında yapılan bu hibe programlarından birinin açılışında yapılan konuşma şöyledir:

Projenin genel amacı, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki kadın örgütlerinin kapasitesinin geliştirilmesi ve bu bölgelerde yürütülecek bilinçlendirme çalışmaları yoluyla kadınların belediye, sosyal ve yargı hizmetlerine erişiminin artırılması ve kolaylaştırılmasıdır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları sınır tanımayan konulardır. Bununla birlikte bu konuda Türkiye'de, bölgeler arasında birtakım farklılıkların bulunduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Bu bağlamda AB ve Türk makamları arasında ortak bir anlayış söz konusu olduğundan Türkiye, bugün burada bir araya gelmemize vesile olan bu projeyi teklif etti ve AB de bu yönde beş milyon Euro'luk destek vermeyi kabul etti.⁶¹

⁶¹Bu açıklamayı yapan kişi Şanlıurfa Kurumsal Yapılanma ve Sivil Toplum Bölüm Başkanı, Birinci Müsteşar Erwan Marteil'dir. Bkz. "Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerinde Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi - Hibe Programı Açılış Töreni." 16 Mayıs 2012. <https://www.avrupa.info.tr/tr/news/turkiyenin-az-gelismis-bolgelerinde-kadınların-ve-kadın-stklarının-guclendirilmesi-hibe> (Erişim tarihi: 20 Ekim 2017). Yine bu program kapsamında Mart 2012'de kadına yönelik şiddetle ilgili çalışan kadın örgütlerine 3 milyon Euro'luk hibe programı açıldı. 'Az gelişmiş' bölgelerde kadın STK'ları güçlendirme programlarından birinde 36 kadın örgütüne, tamamen AB'den

Her sene milyonlarca Euro hibe verilen bu programların hedefi AB ölçütlerine de uygun bir cinsiyet eşitliği ve demokrasi oluşturmak, kadınların yerel düzeyde çeşitli olanaklara erişmelerini sağlamak, aynı zamanda devlet, kadın STK'lar ve AB kurumları arasında işbirliklerini artırmaktır. Bu açıklama, STK'ların, genel olarak kadın örgütlerinin neoliberal dönemde nasıl sivil toplum-devlet ilişkilerinin temel parçalarından biri haline geldiğini gösteriyor. Neoliberal dönemin anahtar kavramlarından bazıları nasıl 'güçlenme' ve 'aşağıdan kalkınma' olduysa, 'devlet-sivil toplum işbirliği' de "neoliberal yönetimin" (Sharma, 2014: 94) temel özelliklerinden biri oldu ve STK'lar bu ilişkinin kurumsal araçları oldular.

Bunun bağlamı ise AB'den öte, küresel ölçekte yapılan iktidar düzenlemeleri ve paylaşımlarıyla ilgilidir. Bu düzenleme bazı Güney ülkelerinde 1990'lardan itibaren DB teşvikleriyle oldu. DB'nin 1980'lerde başlatıp 1990'larda ağırlık verdiği bu teşvik, kredi verdiği çoğu Güney ülkelerinde devlet ile devlet dışı yapılar arasında bir ortaklık geliştirme çabasıyla ilgiliydi. Bu, sivil toplum yapılarına ve STK gibi örgütlere başta kalkınma alanında, daha sonra siyasi stratejiler geliştirme ve politika oluşturmada devletin ortağı olma ayrıcalığı tanınmasıydı (Bräutigam ve Segarra, 2007). Böylelikle "hesap verebilir bir hükümet modeli" (Bräutigam ve Segarra, 2007: 149) oluşturulacaktı. Bununla, 1980'lerden sonra, 90'larda ise yaygınlaşarak, hem ulusal hem de uluslararası alanda normatif bir söylemle devletlere sivil toplumu ve STK'ları desteklemeleri için bir baskı oluştu ve bu söylem sivil toplum alanındaki yapılara önemli bir meşruiyet ve alan bahşetti (Reimann: 2006).

Bu bahşetme, 'yönetişim'⁶² adı verilen yeni yönetim biçimleri ve iktidar ilişkileriyle bağlantılıdır. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ulusal egemenliğin

gelen toplamda yaklaşık 9 milyon Euro fon verildi. Derneklerin isimlerine bakıldığında birinin adında hem töre cinayetlerini önleme hem de kadın potansiyelini değerlendirme var. Çoğunda 'sosyal kalkınma', 'yardımlaşma', 'değerlendirme', 'geliştirme' gibi kelimeler göze çarpıyor. Bkz. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Merkezi Finans Ve İhale Birimi <http://www.cfcu.gov.tr/tr/program/250> (Erişim tarihi: 27.10.2017).

⁶² Yönetişim kavramı ilk kez DB'nin 1989 tarihli Sahra Altı Afrika: Krizden Sürdürülebilir Büyümeye adlı raporunda yer aldı. Bu raporda dönemin başkanı Barber B. Conable, Afrika'nın yüz yüze olduğu zorlukları aşmak için herkesin sorumluluk alması; bunun için taban örgütlerinin ve STK'ların yoksulların ve özellikle yoksul kadınların kendilerini güçlendirmelerine ve yaşam koşullarını iyileştirmelerine yarayacak faaliyetlerde bulunmaları gerektiğini ifade etti. Ortak sorumluluk için Afrika hükümetlerini, uluslararası kuruluşları, bağışçıları, özel sektörü ve STK'ları birlikte hareket etmeye çağırdı. Bkz. Dünya Bankası. (1989). *Sub-Saharan Africa Crisis to Sustainable Growth*. World Bank, Washinton D. C. Dünya Bankası yönetim kavramını 1990'lar boyunca revize ederek 1994 ve 1997 yılında iki rapor daha yayımladı (Bayramoğlu, 2002).

yapısındaki değişimler ve uluslar üstü kurumların ortaya çıkışına, devlet, piyasa ve sivil toplum ya da ‘üçüncü sektör’⁶³ arasında dengeli bir ilişki ve iktidar dağılımı geliştirilmesi gerektiği savunusu eşlik etti (Gautney, 2010). Bununla, “devlet toplumu yönetir” (Bayramoğlu, 2002: 85) inancının terk edilmesi, devlet yapıları dışındaki çeşitli kurumların ve sivil toplum alanındaki örgütlerin yönetime ve iktidara katılması gerektiği savunuldu. Bu durum, Elyachar’a (2005) göre devlet, piyasa ve sivil toplum arasında eskiden olduğu varsayılan keskin ayrımların “modasının geçmesi” (2005: 170), bu yapıların yeni bir iktidar ilişkisiyle yeniden formüle edilmesi demektir.

STK’lar bu bağlamda demokrasinin ve sivil toplumun gelişmesinin de anahtarları olarak görülüyorlar. Ekonomik anlamların yanı sıra sıklıkla ‘gönüllülük’ ‘kar amacı gütmeme’, ‘sivil toplum’ ‘kamu yararına çalışma’ gibi kavramlarla tanımlanıyorlar.⁶⁴ Bazı teorisyenler sivil toplumun otoriter rejim müdahalelerine, küresel ekonomik neoliberalizme ve sosyal adaletsizliğe karşı tampon rolüne vurgu yaparken, bazıları sivil toplumu ekonomik zenginliğin, bireysel mutluluğun ve topluluk yaşamının kaynağı olarak görüyor (Lang, 2014a: 33). Örneğin Fukuyama (2001) sivil toplumun, devletin iktidarını dengede tutma ve bireyleri devletin iktidarından korumaya hizmet ettiğini, onun yokluğunda devletin, kendi kendilerini örgütlenme yetisinden yoksun bireyleri sıklıkla organize etmek için onlara müdahale gereği duyduğunu ileri sürmüştür.

Neoliberalizmde devletin refah sorumlulukları kısıtlanırken yönetim kavramıyla birlikte devletin iktidarını sivil toplumla ve STK’larla paylaşması öngörüldü. Bu, kamunun, devletin ve sivil toplum bileşenlerinin birbiriyle doğrudan muhatap oldukları ve ‘şeffaf’, ‘katılımcı’ bir şekilde yönetimi paylaştıkları iddia edilen bir bağlama gönderme yaparak oluştu. Esasında çeşitli konulardaki programları ve STK’ları fonlama

⁶³ ‘Üçüncü sektör’ STK’lar için tanım geliştirme ve etiket bulma arayışından çıkan görece yeni bir kavramdır. Kurumlar dünyasının hükümet, piyasa ve örgütler olmak üzere üç sektöre ayrılabilereceği düşüncesine dayanır ve ‘kar amacı gütmeyen’, ‘gönüllü’, ‘hükümet dışı’ gibi temel özelliklerle tanımlanır. Bu nedenle hem bir örgütler grubu hem de hükümet ve piyasa arasında bir sosyal alan olarak kabul edilir. ‘Formel’, ‘özel’ (kurumsal olarak hükümetten ayrı), ‘kar-amaçsız’, ‘özyönetim’ (*self-governing*) ve ‘gönüllülük’ üçüncü sektörün temel özellikleri olarak görülür Bu çerçevede, STK’lar bu geniş ölçekli üçüncü sektör örgütlerinin belirli bir altkümüsi olarak kabul edilir (Lewis ve Kanji, 2009: 8-11).

⁶⁴Ancak birçok durumda farklı bağlamlarda kullanılan bu terimler herhangi bir kesinliği yansıtmaz. Bunları daha ziyade farklı kültür ve tarihlerin ortaya çıkışı ve sonuçları bağlamında düşünmek gerekir. Örneğin Britanya’da “gönüllü örgütlenme” ya da “hayırseverlik” kavramlarının yaygın olmasının nedeni Hristiyan değerler ve hayırseverlik hukuku temelinde ortaya çıkan gönüllülük ve gönüllü çalışma konusundaki uzun geçmişli gelenektir. Piyasanın hâkim olduğu ve yurttaş örgütlenmelerinin ticaret yapmayarak kamu yararı sağladıkları ABD’de de ise “kar amacı gütmeyen örgütler” terimi yaygın bir şekilde kullanılır (Lewis ve Kanji, 2009: 7).

gerekçeleri bir şekilde bu bağlamla meşrulaştırıldı. Konu ister çevre ister kalkınma ister cinsiyet eşitliği olsun, çoğunun çerçevesi bu ortaklıklara ve işbirliklerine atıfla kuruldu. Nihayetinde hepsinin daha ‘demokratik’ süreçlere yol açacağı varsayıldı.⁶⁵

Her ne kadar STK’ların kalkınmayı ve demokrasiyi ‘aşağıdan’ ya da ‘yerelden’ getirme gücüne sahip yapılar oldukları iddia edilse, bu tablo devletler, uluslararası kuruluşlar ve ulus-üstü yapılar tarafından eşzamanlı olarak teşvik edildiklerini gösteriyor (Reimann, 2006). Devlet, piyasa ve sivil toplum ilişkileri üzerinden kurulan bu bağlam, Bernal ve Grewal’ın (2014b) belirttiği üzere cinsiyet meselesini de içeren bir jeopolitik bağlamdır. STK’lar burada modern ve gelişmiş ülkelerin “bilgi ve iktidar çerçevesi” (Bernal ve Grewal, 2014b: 8) içerisinde hareket eden ve bunu genişleten yapılar haline geliyorlar. Çünkü kalkınma, toplumsal cinsiyet, uzmanlık gibi bir dizi fikir, söylem ve pratik STK’lara uluslararası aktörler tarafından sunuluyor (Ebrahim, 2003) ve STK’lar bunun taşıyıcısı, uygulayıcısı oluyorlar. Bu çerçevede kurulan sivil toplum, demokrasi ve kalkınma tahayyülünün merkezinde kadınlar ve kadın örgütleri yer alıyor. Örneğin AB’nin Türkiye’ye verdiği hibelerin bir kısmı ‘Sivil Toplum Destek Programı’⁶⁶ adıyla dağıtılırken, ‘kadın STK’ bunun altında ayrı bir kategori oluyor ve daha önce belirttiğim gibi sivil toplumu ve demokrasiyi güçlendirme, sosyoekonomik kalkınmayı ve cinsiyet eşitliği sağlama hedefleriyle tanımlanıyor.

STK’lar devlet, sivil toplum ve uluslararası yapılardaki değişimlerin merkezi bir parçası haline gelirken kadınların, kadın örgütlerinin ve genel olarak kadın hareketlerinin bu yapılarla da ilişkilerini başkalaşılıyor (Bernal ve Grewal, 2014b). Bu basitçe kadın örgütlerinin ana akım yapılar içerisine girerek devletle ilişkilerinde uğradığı değişimlerden ve bununla gelen uzlaşmalardan ibaret değildir. Ulusaldan küresele varan

⁶⁵1991’den itibaren üç ABD Vakfı - Charles Stewart Mott, Marshall Fonu ve Rockefeller-Merkez Avrupa ülkelerindeki çevre STK’larına on beş milyondan fazla fon verdi ve bununla binlerce proje yapıldı. Çevresel korumaya yatırım yapmanın ‘demokrasiyi güçlendirme’ ve ‘sivil toplum inşası’ için çok büyük bir potansiyel araç olduğu düşünülüyordu. Bu vakıflar tarafından fonlanan Merkez Avrupa Çevre Ortaklığı (Environmental Partnership for Central Europe) adlı konsorsiyum beş ulusal vakıf tarafından yürütüldü ve aynı zamanda Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerindeki savunuculuk projeleri için çok önemli bir para kaynağı oldu (World Resources Institute, 2003)

⁶⁶ Türkiye Avrupa Birliği Bakanlığı her dönem ‘Sivil Toplum Destek Programı’ adıyla hibe programı açıyor ve STK’lara AB’den gelen bu fonları dağıtıyor. Örneğin 2018 Bahar döneminde açılan programın hibe miktarı üç milyon Avrodur. Her projeye 60 bin Avro ile 150 bin Avro arasında hibe verilen programın hedefi ise şöyle ifade ediliyor: “Hibe programı ile sivil toplum kuruluşlarının idari ve mali sürdürülebilirlikleri, iletişim ve savunuculuk yetenekleri, karar alma süreçlerine aktif katılımları ile şeffaflık ve hesap verebilirliklerinin desteklenmesine yönelik projelerin desteklenmesi hedeflenmektedir.” <https://sivilalalan.com/2018/03/19/sivil-toplum-destek-programi-ikinci-donem-hibe-programi-teklif-cagrisi/> (Erişim Tarihi: 19 Mart 2018).

ölçekte bir uzlaşa sonucundaki ‘sektör üretimi’ ile ilgilidir. 1990’lar itibarıyla her yerde STK artışını mümkün kılan, bu çok taraflı uzlaşıyla uluslararası olanakların artırılmasıydı. Herhangi bir hibe programından hangi örgütlerin yararlandığına bakıldığında, Türkiye’de kadın hareketiyle hiçbir bağı olmayan ve daha önce adı duyulmamış çok sayıda kadın STK görmek mümkündür. Fon verenlerin nezdinde bunlar Türkiye’nin sivil toplum temsilcileridir ve desteklenmeleri gerekir. Sektör üretimi olarak vurguladığım şey belli roller, işlevler ve ilişkiler üzerinden bir sivil toplum ve ona uygun STK tipi yaratmaktır. Bu meseleyi STK’laşma kavramıyla tartışıyorum.

3.3.3. STK’laşma

Kuzey ülkelerinden Güney ülkelere, 1990’lardan beri kadın hareketleri/feminist hareketler bağlamında tartışılan ve şimdiye kadar oluşturduğum tabloyla bağlantılı önemli bir mesele STK’laşma (*NGO-ization*) kavramıyla ilgilidir. Bu bazen ‘profesyonelleşme’ ve ‘kurumsallaşma’ gibi kavramlarla eş anlamlı kullanılsa da, bu bölümde bu kavramlarla da ilgili, ancak ayırt edici bir mesele olduğunu gösteriyorum. Çünkü kadın hareketlerinde kurumsallaşma eğilimi formel örgüt sayısında artış, devlet gibi iktidar yapılarıyla olduğu kadar çeşitli ulusal ve uluslararası anaakım yapılarla ilişkilendirilme, değişen politik fırsat yapılarına ve kaynak politikalarına dahil olmayı içeren karmaşık bir süreçtir. Çoğu örnekte bu süreçler kaçınılmaz bir şekilde profesyonel çalışmaya vurguyu artırdı ve feministleri, aktivistleri, kadın örgütlerini kurumsal yapılarla ilişkilendirerek daha formel ve bürokratik alanlara soktu, uzlaşmalar getirdi.

STK’laşma ise daha önce STK başlığı altında tartıştığım yapısal süreçlerle ilgili bir meseledir ve kadın hareketlerine önemli sonuçları vardır. Bu kavrama dair ilk önemli çalışmalardan birini Almanya örneği üzerinden yapan Sabine Lang (2002) STK’laşmayı toplumsal hareketten STK’ya geçiş sürecinin bir özelliği olarak gördü. Ona göre feminist hareket kapsayıcı ve kitlesel halinden küçük ölçekli, tekil konular üzerinden çalışan profesyonelleşmiş örgütlere dönüşerek varlığını sürdürdü ve demokratik bir kamusal alan kurmak yerine devletle güçlü bağları ve ilişkileri olan STK’lara yöneldi (Lang, 2002).

Bunu izleyen başka çalışmalar da Orta Doğu’da (Jad, 2004; 2007), Güney Asya’da (Nazneen ve Sultan, 2014; Roy, 2014a; Sangtin Yazarları ve Richa Nagar, 2011) STK’laşmayı, kitle hareketlerinden, topluluk temelli aktivizmden STK’lara ve profesyonel çalışmaya geçiş olarak gördüler. Mesele bir anlamda taban aktivizmine karşı devletler ve uluslararası yapılar tarafından desteklenen STK’ların mücadele alanlarını

daraltması, toplumsal eylemi dar gruplarla çalışmaya dönüştürmesi olarak anlaşıldı (Krishnaraj, 2003). Örneğin İslah Jad (2004) Orta Doğu Arap kadın hareketinin gelişiminde yaygın eğilimin sağlık, eğitim, gelir getirici faaliyet ve yasal haklar konularında çalışan, az üyeli, projelerin sayısına bağlı olarak profesyonel çalışan istihdam eden ve dar bir yönetici kadroya sahip STK sayısında “istikrarlı” (2004: 34) artışı ve büyüme STK’laşma olarak tanımladı.

STK’laşmayı niteleyen özelliklerden biri de sıklıkla ‘konu-odaklı’ (Al-Ali, 2005, Lang, 2002) çalışma biçimi oldu. Lang’ın (2002: 292) “belli tekil konular” dediği bu örgütsel pratik eskiden kurtuluşu “bütün cephelerde birden” (Mitchell, 1985: 81) savaşmak olarak gören feminist hareketin, sorunları konulara bölerek ve birbirinden kopararak çözmeye çalışmasını anlatıyor. Örneğin sadece kadın istihdamı üzerine çalışan bir kadın örgütünün, bunu daha geniş bir ezilme biçimiyle ilişkilendirmeden ve yapısal unsurlarla bağlantısını kurmadan çalışması buna örnektir ve STK’laşmanın özelliklerinden biridir.

STK’laşma yarattığı bölünmeler ve muhalefeti gerileten etkileriyle, yani sonuçlarıyla da değerlendirildi. Ancak bu analizlerin çoğunun temelinde kadın hareketlerinin neoliberalizm ve devlet ile artan ilişkilerine ve aynı zamanda “kalkınma aygıtları” (Hodžić, 2014: 225) içerisine dâhil olmalarına dair eleştiriler vardır. Bu meseleleri daha önce hem kadın hareketleri hem de özel olarak STK’lar bağlamında tartıştım. Bu noktada STK’laşmayı kavramsallaştırmak için konuya dair erken dönem çalışmalar yapan Sonia Alvarez’e (1998, 1999, 2009) başvuruyorum. Alvarez (1998: 306) Latin Amerika’da 1990’larda öncü hale gelen “feminist STK” modelinin yaygınlaşmasını sağlayan yapısal süreçlere baktı. Uzmanlaşma ve profesyonelleşme eğilimleriyle bağ kurduğu bu gelişmeyi kadın hareketlerinin BM konferansları (özellikle Pekin Kadın Konferansı), devletle ilişkileri ve kalkınma politikalarındaki yeri bakımından analiz etti. Sonraki çalışmasında Alvarez (1999) ‘feminist STK patlaması’ sürecine yol açan nedenin, neoliberalizmin yükselişiyle hükümetlerin sosyal programlarını uygulamada cinsiyet konusunda uzmanlık bilgisine sahip kadın örgütlerine artan talebinin bir sonucu olduğunu saptadı. Alvarez (2009) nihayetinde önceki çalışmalarını da gözden geçirerek benim de bu çalışmada kullandığım bir STK’laşma tanımı geliştirdi. Ona göre STK’laşma basitçe devletten, uluslararası kuruluşlardan, vakıflardan fon alan; ücretli ve profesyonel çalışan istihdam eden formel [feminist] STK sayısındaki artış değildir. Daha ziyade kadın

hareketleri ve sivil toplumun belli bölümlerinde ulusal ve küresel neoliberalizmin teşvik ettiği ve desteklediği belli örgütsel biçim ve pratiklerdir. Devlet, uluslararası kuruluşlar ve fon verenler “söylem olarak kontrol edilebilen, politik olarak işbirlikçi ve teknik olarak uzman” STK’ları teşvik ettikleri için bir “STK patlaması” gerçekleşti (Alvarez, 2009: 176).

Alvarez bu analizleri Latin Amerika deneyimi bağlamında yaptığı için neoliberalizm vurgusu yüksektir, ancak bu çerçeve daha önce STK’ların neoliberal politikalar, kalkınma, sivil toplum ve yönetim bağlamında nasıl yeniden formüle edildiklerine dair kurduğum çerçeveye uyumludur ve Türkiye de dâhil olmak üzere dünyanın hemen yerinde buna benzer süreçler yaşanmıştır. Tekrar etmek gerekir ki, STK statüsünde olan her örgüt STK’laşma kapsamına girmez. Bugün Türkiye’de dernek, vakıf ve hatta kooperatif statüsünde olup kadın mücadelesinin parçası olan çok sayıda kadın örgütü vardır. Kendilerini ‘STK’ değil, ‘kadın örgütü’ olarak tanımlarlar. STK’laşma aşağıda görüleceği üzere farklı örgütsel pratiklere sahip olmaya işaret eder; bağlamı basitçe sosyal örgütlenme değildir ve toplumsal mücadelelere çeşitli düzeylerde olumsuz etkileri vardır.

3.3.3.1 Bağlam bağımsız politika: Projecilik

Örgütlere dış fonların daha yaygın ve sistematik bir şekilde verilmesi ‘proje’ adıyla bir örgütsel ‘eylem’ biçimini yaygınlaştırdı. Genellikle tüzel kişiliği olan STK tipi örgütlere verilen fonlardan yararlanmak için öncelikle fon kuruluşuna bir proje yazılır. Projenin konusu, hedefleri, faaliyetleri, çalışma programı belirlenir ve belli bir süre içinde bunların gerçekleştirileceği taahhüt edilir. Projenin süresi fon kuruluşlarının ölçütlerine göre değişmekle birlikte, genellikle altı aydan bir ya da iki yıla kısa vadelidir. Bir örgütün örgütsel varlığını ve çalışmalarını bu tarz fonlu projeler üzerinden sürdürmesi projecilik olarak adlandırılabilir ve bu STK’laşmanın bir özelliğidir.

Kuşkusuz dış fon alıp proje üreten her kadın örgütü projeci olarak adlandırılmaz. Ancak burada şimdiye kadar kurduğum çerçeveye özel bağlantıları olan birkaç meseleyi vurgulamak istiyorum. Birincisi, 1990’lar itibarıyla devletler, uluslararası kuruluşlar ve fon kuruluşları kendilerini kadın sorunlarının tarafı olarak konumlayınca ‘toplumsal cinsiyet’ kavramı bir teknik planlama meselesine dönüştü (Alvarez, 1999). Neoliberal düzende nasıl refah, başarı, kalkınma, güçlenme bireyselliğe ve girişimciliğe bağlandıysa, çeşitli toplumsal grupların sorunlarının çözümü için de

bununla uyumlu reçeteler sunuldu. Bu reçetelerden biri küçük gruplarla çalışmaya dayalı ve kısa vadeli STK projeleri oldu. Aslında ‘proje’ kelimesi öyle bir yaygınlık kazandı ki, sadece sivil toplum alanındaki örgütler değil için değil, kamu kurumlarının da toplumsal sorunların çözümünde bir politika yapma biçimine dönüştü.

Bu nedenle 1990’lardan beri hemen her konunun bir projesi, hatta STK’sı vardır. Arundhati Roy’un (2015: 40) ifadesiyle “bir bölgede ne kadar çok sorun varsa o kadar çok STK oluyor”. Bu STK’lar da belirlenen sorunlar üzerinden proje geliştirip çalışıyorlar. Örneğin 1990’larda eski Sovyet ülkelerindeki STK’lara finansal destek getiren proje konuları kadın hakları, toplumsal cinsiyet, topluluk kalkınması, nefret söylemi, hatta ‘toplumsal cinsiyet kesişimselliği’ idi (*intersectionality of gender*) (Grünberg, 2014: 258). Her bir sorunun kendinden menkul olduğu ve hiçbir politik-yapısal bağlantısı yokmuşçasına kısa süreli projelerle çözülebileceğine dair yaygın inanç, bu nedenle kadın hareketlerinde tekil ya da ‘konu odaklı’ örgütlenme ve çalışma biçimlerini güçlendirdi (Al-Ali, 2005; Lang, 2002). Ophuysen (1994) 1970’lerde kadın kurtuluş hareketinin güçlü olduğu Hollanda’da 1980’lerden sonra kurumsallaşmanın etkisiyle eylem gruplarının fonlu projeler uygulayan gruplara dönüştüğünü ve bunun ideolojik ve politik bir zeminden ziyade “özellik sorunlar” (1994: 39) üzerinden bir çalışma tarzı yarattığını gösterdi. Ona göre kadınlara bireysel yardımlar yapan, mesleki eğitimler veren, belli konularda birbirinden bağımsız çalışan kadın örgütü sayısı arttı ve kadın çalışmaları “günlük işlerin yapılması” (Ophuysen, 1994: 39) şeklinde sürdü.

Konu odaklı çalışma, örneğin kadına yönelik şiddetle ilgili geniş çaplı bir kampanya, örgütlenme ve eylem hattı kurmak gibi değildir. Daha ziyade şiddete uğrayan kadınların projelerle güçlenebileceğine olan inancı ifade eder. Aynı şekilde yoksul kadınların gelir getirici faaliyetleri içeren projelere katılarak yoksulluğu yeneceği ve kendisini güçlendireceği varsayılır. Bu yapılırken sorunun ana kaynağı, yani sistemi ile bağlantısı kurulamaz. Örneğin kadınların dünyanın birçok yerinde neden en kötü işlerde ve koşullarda çalıştıkları, neden en yoksul grup oldukları, neden sürekli erkek şiddetine maruz kaldıkları gibi, sorunu daha geniş bir bağlama ve dolayısıyla mücadele hattına bağlayacak sorular sorulmaz.

Bu bağlantısızlığın nedenlerinden biri, çoğu kısa ömürlü olan bu projelerin fon kuruluşları açısından ölçülebilir çıktılar sağlamaları zorunluluğudur. Örneğin projede belli sayıda kadına ulaşılacağı ve onlarla çalışılacağı hedeflendiğinde, bu sayıya ulaşmak

temel bir mesele olur, çünkü projenin ‘başarısı’ buna bağlıdır. Al-Ali (2005) konu odaklı ve proje bazlı çalışmalardaki temel sorunun, bu projelerin yerel ihtiyaçlardan ve gündemlerden ziyade fon verenlerin ihtiyaçlarına cevap olmak olduğunu belirtiyor. Yine Nazneen ve Sultan (2014) Güney Asya ülkelerinde kadın örgütlerinin bir soruna müdahil olma tarzlarının giderek etkinlik ve medya odaklı çalışma olduğunu, çünkü ancak bu şekilde fon verenlerin projenin etkisini ölçebildiklerini gösteriyorlar.

Hemment (2014) kadına yönelik şiddet meselesi dâhil olmak üzere kadın sorunlarına dair geliştirilen bu çalışma biçiminin ekonomi politiği bağlamında düşünülmesini öneriyor. Öncelikle kadınların ezilmesini ev içinden iş yerine, sokağa dek yayılan bir sistem olarak gören ve ‘kişisel olan politiktir’ sloganıyla bunu gösteren kadın kurtuluş hareketinden, bugün yapısal faktörleri dışarıda tutarak ‘sorun’ çözmeye çalışan bir örgütlenme biçimine kayma olduğu bir gerçektir. Bu kuşkusuz her yerdeki kadın hareketlerinin baskın eğilimi olmadı. Ancak bu tarz bir örgütlenme artık bugün kadın mücadelesini yakından ilgilendiren ‘kalıcı’ bir pratiğe dönüştü. Daha önce STK’laşmanın devletler, fon kurumları ve neoliberalizm tarafından teşvik edilen bir örgüt ve çalışma biçimi olduğunu vurgularken bu farkı göstermek istemiştım. Bu, apolitik ve bağlam bağımsız bir örgütlenme ve çalışma biçimi olarak anlaşılmalıdır. Bir yanıyla Hemment’in (2014: 125) “rahatsız edici bir yoldan neoliberalizmin özelleştirme niyetiyle örtüşüyor” iddiasını da doğrulamaktadır. Çünkü on yıllara yayılan yapısal dönüşümlerin birçok alanda getirdiği parçalanma ve neoliberal inanç, temelde daha köklü değişim yaratma fikrini ve inancını sarstı. Sosyal sorunlara yönelik çözüm yöntemlerini bağlamlarından ve kökenlerinden kopardı.

Türkiye’de de feministler arasında bu konu ‘projecilik’ veya ‘proje feminizmi’ adıyla tartışıldı (Bora, 2006; Bora ve Günal, 2002; Kardam ve Ecevit, 2002; Koçali, 2002; Hacıvelioğlu, 2009). Bora ve Günal (2002: 8) proje feminizmini “politik hedeflerin teknik proje amaçlarına, militanlığın aktivistliğe dönüştüğü” bir tarz olarak yorumladılar ve bunu feminist hareketin önündeki en önemli sorunlardan biri olarak gördüler. Bu eleştirinin arkasında, çoğu 1990’larda kurulan formel feminist örgütlerin dış fonlu proje üretmeleri yatıyordu. Koçali (2002) bunu, “feministlerin kendilerini projelerle tanımladıkları” yeni ve feminizmin başkalaştığı bir dönem olarak gördü. Genel olarak bu yıllar kadın örgütleri arasında bir kopukluğun yaşandığı ve politik olarak bir eylemlilik hattının oluşturulamadığı bir dönem olarak görüldü. Bu nedenle o dönemi

değerlendirenler, kadın örgütlerinin daha çok projeler üreterek kendi gündemleriyle uğraştıkları (Bora ve Günel, 2002), içlerine kapandıkları (Kardam ve Ecevit, 2002) ve “iş üzerine bir araya geldikleri” (Koçali, 2005: 138) bir yeni durumda işaret ettiler. Buna göre 1980’lerin politik ve kitlesel eylemleri, kampanyaları 1990’larda yerini “problem temelli projelere” (Bora ve Günel, 2002: 9) bıraktı ve bu projeler hareketin “politik içeriğinin seyrelmesine” (Bora ve Günel, 2002: 9) neden oldu.

Bu yorumlar aslında tipik bir STK’laşma sürecini gösteriyor. Ancak 1990’ları STK’laşmanın getirdiği bir projecilik eğiliminden ziyade kurumsallaşmayla bağlantılı bir gelişme olarak görmek gerekiyor. Çünkü bu dönemde formel örgüt sayısındaki artışın nedenlerinden biri feminist hareketin büyük şehirlerden çıkıp her yere yayılmasıydı. Söz konusu gelişme aslında örgütlenme çalışmalarının hız kazanmasıyla ilgiliydi (Kardam ve Ecevit, 2002). Bu örgütlerin çoğu formel STK’lar ya da dergiler olarak kurulmuş olsalar da, hareket bağlantılı örgütlerdi ve örneğin devletin yerine sosyal hizmet sağlamak gibi faaliyetlere yönelmediler. Dolayısıyla yukarıda tartıştığım haliyle bir ‘yukarıdan teşvikle’ kurulmadılar. Örneğin Pazartesi Dergisi de dış kuruluşlardan fon olarak proje üretti, ancak feminist politika yaptı. Yine Mor Çatı Vakfı’nı var eden şey 1980’lerdeki feminist mücadeleydi.

Bununla birlikte kadın örgütleri dış fonlu proje yapmanın olumsuz sonuçlarıyla, yarattığı çelişkilerle yüz yüze kaldılar ve eleştirel bir yaklaşım geliştirebildiler. Projelerin kısa vadeli oluşu, bu nedenle sürekli yenisinin yapılması için kaynak arayışı, kaynakların kısıtlı olması, bunun yarattığı “mali krizler” (Kardam ve Ecevit, 2002: 102), aynı anda birkaç proje yürütmek ve dahası fonlar üzerine rekabet 1990’lardaki kadın örgütlerinin proje eksenli çalışma sonucunda yaşadıkları bazı sorunlardı (Kardam ve Ecevit, 2002). Yine Pazartesi Dergisi bir sayısındaki ‘siyasi’ kapak fotoğrafı nedeniyle fon veren kurumun fonu kesme tehdidiyle karşılaşınca, feministler bunu “Avrupa demokrasisinin gerçek yüzünü gördük” (Düzkan, 2005: 166) diye eleştirdiler. Bu, fonu veren kurumun projelere müdahale ettiğini gösteren erken dönem örneklerden biriydi.

STK’laşma bağlamında projecilik ise Türkiye’de daha çok 2000’lerde yükselen ve bugün kalıcı hale gelen bir tarzdır. AB üyelik sürecinin güçlendirdiği sivil toplumculuk ve STK akımı, bu bağlamda fonların yükselmesi ve neoliberal politikaların giderek daha fazla güçlenmesi bir bütün olarak 1990’lardan daha farklı bir durum yarattı. Kadınlara ve kız çocuklarına yönelik eğitim programları uygulamak, gelir getirici faaliyetleri teşvik

etmek ve en önemlisi mikrokredi programlarını yaymak 2000'lerin özelliklerinden biri oldu. 'Toplumsal cinsiyet eşitliği', 'kadın güçlenmesi', 'verimlilik', 'sürdürülebilirlik', 'insan hakları', 'sivil toplum güçlenmesi' yine her yerde olduğu gibi hem fon veren kurumların ölçütleri ve anahtar sözcükleri hem de fon almanın bileti oldu. Son birkaç yıldır kadın örgütleri üzerinden sivil toplumu güçlendirme, işbirliklerini pekiştirme, ağlar oluşturma gibi çeşitli amaçlarla kadın örgütlerine kaynaklar sağlanmaya devam ediliyor.⁶⁷

Bunun dışında BM alt birimleri, büyükelçilikler, şirketler ve ulusal/uluslararası vakıflar, aynı zamanda çeşitli bakanlıklar bugün STK'ların diğer temel fon kaynaklarıdır. 2011 Suriye savaşından sonra Türkiye'ye gelen ve bugün sayıları üç buçuk milyonu bulan mülteciler ise son yılların önemli proje konularından biri oldu. Mülteciler için çalışan STK'lara da öncelikli olarak fon verilmeye başlandı. Bazı kadın örgütleri de proje üretimi konusunda bu alana yöneldiler.

Bu nedenle projecilik eleştirisi 2000'lerde de sürdü. Örneğin Amargi Dergi'nin 2006 tarihli üçüncü sayısının dosya konusu 'projecilik'ti.⁶⁸ Dergide dikkat çeken nokta, projenin bir "eylem planı"⁶⁹ haline dönüşmüş olmasıyla ilgili tespiti. Burada projeler "politik öznelerin hareket hatlarını belirleyen, hedefleri somutlaştıran ve eylem sonuçlarını değerlendirmeyi mümkün kılan bir politik araç"⁷⁰ olarak tanımlandı. Bu tanımlama aslında yukarıda ana hatlarıyla çerçevesini çizdiğim STK'laşma bağlamında projecilik sorununu tanımlıyor. 2000'lerdeki projecilik akımının önceki dönemden farkı fon kurumlarının çok çeşitlenmiş olması, bazı hükümet yapılarının da finansal destek sağlayan yapılara dönüşmeleri ve 'konu odaklı' çalışma biçiminin, hizmet sağlayan STK'ların daha fazla yaygınlaşmış olmasıydı. Bu dönemde çok sayıda STK'nın hızla açılmasını mümkün kılan gelişme buydu.

⁶⁷Yakın dönem projelerden birinin başlığı 'Avrupa Birliği-Türkiye Kadın Sivil Ağı' idi. Projenin amacı şöyle açıklanıyor: "Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının AB karar alma mekanizmaları ve politika oluşturma süreçlerinde daha aktif rol almaları için deneyim paylaşımı yoluyla kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen proje, Türk ve AB STK'ları arasında sürdürülebilir bir işbirliği ve iletişim ağı kurulmasına da destek veriyor." 12 aylığına ve 160 bin Euro ile fonlanan bu projede yapılacak etkinlikler ise STK'lar arasında ağ kurmak, kadınların siyasi yaşama katılması konusunda eğitim müfredatı hazırlamak ve 'sivil katılım diyalog toplantıları' düzenlemek, çalıştay ve sempozyum yapmak, yurt dışı ziyaretler ve 'Türk STK'lar için lobi faaliyetlerinin nasıl yapılabileceği konusunda bir kitapçık hazırlamak şeklinde belirtiliyor. Bkz. <http://siviltoplumdiyalogu.org/project/ab-tr-siyasette-kadin-sivil-agi/> (Erişim Tarihi: 28.10.17)

⁶⁸ Amargi Dergi, Sayı 3, Dosya konusu: Projen Var mı?, 2006.

⁶⁹ Amargi Dergi, s. 16.

⁷⁰ Amargi Dergi, s. 16.

Bu dönemin STK'laşma ve projecilik akımına en önemli politik itirazlardan biri Sosyalist Feminist Kolektif (SFK) tarafından geldi. 2008 yılında kurulan SFK kapandığı yıl olan 2015'e kadar ne çıkardığı dergi Feminist Politika ne de örgütlenme çalışmaları için fon aldı. Henüz kuruluş aşamasında bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştı:

“Önümüzdeki bir başka sınav da, kolektifin tüm faaliyetlerini ve çıkaracağımız dergiyi dayanışmaya dayalı bir işleyişle sürdürebilmek. Hedefimiz, hiçbir yerden fon almamak ve hiçbir yere proje vermemek. Varlığımızı, her birimizin kendi olanaklarına göre yapacağı katkılarla sürdürmeyi amaçlıyoruz. Bunu gerçekleştirebilirsek çok önemli bir şeyi başarmış olacağımızı düşünüyoruz.”⁷¹

Bu açıklama aslında kadın örgütlerinde yaygın ve kalıcı bir eğilim haline gelen fonlu proje uygulamalarına bir itirazdı. SFK üyelerinden Fatoş Hacıvelioğlu (2009) projeciliği STK'laşma ile paralel bir mesele olarak gördü ve neoliberalizmle, AB'nin sivil toplum hedefiyle bağlantısını kurarak bunun kadın hareketinin kolektif politik eylem imkânlarını baltaladığını savundu. Yine kadın kurtuluş perspektifinin geri plana atılarak girişimcilik, mikrokredi ve hizmet sağlayan STK'ların aratışıyla bireysel kurtuluşa vurgunun artmasını eleştirdi.

3.3.3.2. Uzman ve profesyonel ortaklar olarak STK'lar

Kadın hareketlerinde/feminist hareketlerde uzmanlaşma ve profesyonelleşme eğilimini tetikleyen nedenlerden biri daha önce belirttiğim üzere kadın sorunlarının çeşitli kurumsal yapılara dağılmasıydı. Örneğin BM kadın konferanslarından çıkan kararları izlemek, devlete baskı uygulamak, uluslararası mekanizmaları işletmek ve politika süreçlerine katılmak için kadınların ve kadınlar konusunda çalışacak örgütlerin belli bilgilere, ağ bağlantılarına ve uzmanlık bilgisine sahip olmaları gerekiyordu. Ulusal ve uluslararası politikaya müdahil olmak bu anlamda kadın örgütlerinde uzmanlaşma ve profesyonelleşme eğilimini yükseltti (Alvarez, 1998).

Örgütlerin profesyonel çalışma biçimi ve genişleyen uzmanlık bilgisi STK'laşmanın da özelliklerinden biridir. Birçok çalışma STK'ların kadın hareketinde/feminist harekette profesyonel çalışma biçimlerini ve örgütsel tarzları yükselttiğini gösterdi (Al-Ali, 2005; Alvarez, 1998; 1999; Costa, 2014; Grünberg, 2014; Jad, 2004, 2007; Lang, 2002, 2014b; Mitra, 2010). Bu meselenin önemli iki yönü vardır.

⁷¹Sosyalist Feminist Kolektif. *Biz Kimiz?* <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/biz-kimiz/biz-kimiz/> (Erişim tarihi: 31.10.17)

Birincisi, fonlu proje uygulamak bir dizi kural, prosedür, belli beceri ve uzmanlık bilgisi gerektirir. Özellikle dış kurumlardan fon almak için yabancı dil bilgisi, proje yazım teknikleri, raporlama, iletişim kurma ve birtakım bürokratik süreçler gerekir. Dolayısıyla varlığını içi ya da dış fonlarla sürdüren STK'lar belli konularda uzmanlık bilgisi kazanır, profesyonel bir örgütlenme tarzı geliştirmek zorunda kalır ve mali açıdan hesap verebilir hale gelir (Mitra, 2010). Bununla birlikte Lang'a (2014b) göre aktivistlerin STK kurmalarının nedenlerinden biri, yasal statüye sahip olunması durumunda hükümetlerin ve fon kuruluşlarının nezdinde meşru ve profesyonel birimler olarak görülecekleri, dolayısıyla fonlarının artacağı varsayımdır.

Meselenin diğer yönü, kadın örgütlerinin devletler, kamu kurumları, uluslararası kuruluşlar ve bağışçılarla geliştirdikleri karmaşık ilişkilerde yatıyor. 1990'larda kadın sorunlarının hemen her kuruma ve yapıya girmesi bu kurumların cinsiyet ve kadın politikalarında ortak çalışabilecekleri, bu konuları danışabilecekleri kadın örgütlerine ihtiyaçlarını artırdı. Bunu kadın sorunlarına dair gelişen ulusal ve uluslararası mekanizmalar da, neoliberalizmle birlikte değişen sosyal politikalar ve sivil toplum yaklaşımı da etkiledi. Alvarez'e (1999) göre STK'laşmanın en ayırt edici özelliklerinden biri, devletlerin, kamu kurumlarının, ulusal/uluslararası kuruluşların ve fon kurumlarının kadın/feminist STK'lara, hak savunuculuğu yapan örgütler oldukları için değil, "cinsiyet uzmanları" (*gender experts*) (1999: 183) olmaları nedeniyle yönelmiş olmalarıdır. Bunun nedeni STK'ları hem "sivil toplumun vekilleri" (Alvarez, 1999: 183) hem de sosyal hizmetlerin sağlayıcıları olarak gören neoliberal eğilimin güçlenmiş olmasıdır.

Söz konusu aktörler ve yapılar açısından özellikle yerel kadın STK'lar hem kadınlar ve cinsiyet konusunda uzmanlık bilgisine sahip hem de kadınlara doğrudan ulaşma imkânları olan, kadınların ihtiyaçlarını ve sorunlarını yerinde görebilen örgütlerdir. Bu STK'lar bu nedenle giderek kadınlar ile devlet, kadınlar ile toplum, hatta kadınlar ile piyasa arasında aracı ya da köprü yapılar, Alvarez'e (1999: 194) göre ise hükümetin kadın programlarını uygulayan "taşeronlara" (*sub-contractor*) dönüştüler.

Profesyonel kadın örgütleri 1970'lerde de vardı, ancak 1990'larda yeni olan durum, kadın sorunlarını çözmeye 'aday' yapı, kurum ve aktör sayısının artmasıyla birlikte kadın örgütleriyle işbirliğine, ortak çalışmaya talebin ve ihtiyacın artmasıydı. Örneğin BM konferanslarının itici gücüyle yerel yönetimler ile kadın örgütleri arasındaki işbirlikleri arttı (Ecevit, 2001). İdeal ortak arayışında STK modelinin bu bağlamda

benimsendiğini ve teşvik edildiğini daha önce belirtmiştim. Bu ortaklık arayışı basitçe her STK'ya değil, belli bir uzmanlık bilgisine ve teknik donanıma sahip STK'lara yönelmeyi getirdi. Alvarez'in (1999) belirttiği üzere ana akım yapılar tarafından istenen STK tipi, politika odaklı örgütlerden ziyade ana akım hale gelen 'toplumsal cinsiyet' programlarını işleyecek, proje yürütecek ve hizmet dağıtımına destek verecek STK'lardı. Örneğin Lang (2002) Almanya'da STK'ların artışının devletle ilişkileri güçlendirdiğini ve feministlerin devletle çatışmak yerine sosyal refahı artırma ve istihdam sağlama gibi hizmet çalışmalarına yönelerek nasıl devlet ve bürokrasinin ortakları haline geldiklerini gösterdi. Ona göre STK'ların olumlu ya da olumsuz etkileri bir yana, gerçek olan, kadın hareketinin bu yolla profesyonelleşmesiydi (Lang, 2002).

Sivil toplum güçlenmesi ve yerelden/tabandan politika akımının da güçlendirdiği bu süreçte STK'lar ayrıca sorunların çözümündeki belli işlevleri nedeniyle "ilerici, yenilikçi, yaratıcı" (Ecevit, 2001: 231) yapılar olarak görüldüler. Dolayısıyla sosyal refahın sağlanmasında, sosyal sorunların çözümünde, belli grupların ihtiyaçlarının karşılanmasında devlet-sivil toplum ortaklığı ya da "devlet-STK koalisyonu" (Alvarez, 1999: 194) profesyonel ve uzman ortaklar olarak STK'lara ilgiyi artırdı. Yükselen sivil toplum ve devlet ortaklığı söylemi ise yine cinsiyetli anlamlarla oluştu. Örneğin Sovyetlerden sonra "kadın dostu sivil toplum" (*women-friendly civil society*) (Lang, 2002: 291) söyleminin yükselmesi bunun en iyi örneğiydi.

Bu gelişmeleri bir bütün olarak STK'ların profesyonelleşmesinde ve uzmanlaşmasında itici güç olarak görmek gerekiyor. 'Cinsiyet eşitliği' ve 'kadın sorunları' kavramlarının devletlerin, neoliberal kurumların ve fon kuruluşlarının programlarına ve hedeflerine girmesi feminist bir yerden olmadı, olmuyor (Alvarez, 1999). Bu, neoliberal kuruluşların ve neoliberal politikaları kolaylaştıran/uygulayan hükümetlerin elinde teknik, sonuç odaklı ve belli işlevlere karşılık gelen bir meseleye dönüşüyor. Bugün kadınların sosyoekonomik kalkınmasını, gelir elde etmesini piyasa ile bütünleşmelerine bağlayan, bunun için STK'lar güdümünde mikrokredi programlarını uygulayan, gelir getirici faaliyetler yürüten projelerin desteklenmesi bunun en önemli göstergesidir.

3.3.3.3. Yeni profesyoneller ve liderler sınıfının oluşumu

Fonlu projelerle çalışmaya bağlı olarak STK'lar aynı zamanda birçok eğitimli kadın için istihdam ve kariyer alanı haline geldi (Krishnaraj, 2003). STK'larda oluşan

çalışma imkânlarının artmasıyla bu tarz örgütler kadın ve toplumsal cinsiyet konularında kadınların kendilerini geliştirebildikleri, iletişim ağlarını genişlettikleri ve uzmanlık, bilgi, beceri kazanabildikleri alanlar oldu. Özellikle fonlu projelerle çalışan STK'ların bir özelliği, çok çeşitli ilişkiler geliştirmek zorunda olmalarıdır. STK sektörü devlet kurumlarıyla, politikacılarla, bürokrasiyle ve fon verenlerle ilişki kurmayı gerektirdiği için de profesyonelleşmeye vurgu arttı (Salo, 2010).

Birçok çalışma STK artışı ve STK'laşmayla birlikte orta sınıf, eğitilmiş, yabancı dil bilen, uzman ve profesyonel kadınlara önemli bir hareket alanı açıldığını gösteriyor (Bernal ve Grewal, 2014a; Costa, 2014; Helms, 2014; Hemment, 2014; Lang, 2014b; Mitra, 2010; Salo, 2010; Sangtin Yazarları ve Nagar, 2011). 'Proje koordinatörü', 'proje yürütücüsü', 'örgütlenme uzmanı', 'STK yöneticisi' ve 'cinsiyet uzmanı' gibi birçok yeni unvan bu süreçte yaygınlaştı. Bu yaygınlaşmayı ve ortaya çıkan 'tip'i, Lang (2002: 290) "yeni femokratlar sınıfı", Costa (2014: 173) "elit kadın aktivizmi", Bernal ve Grewal (2014a: 306) ise "toplumsal cinsiyet uzmanları sınıfı" ya da "yeni uzman sınıf" (2014a: 307) olarak adlandırdılar.

Yetmişlerde, hatta daha öncesinde⁷² örgütlerde ücretli ve profesyonel çalışma varken, bunu yeniden başka bir biçimde analiz etmeye neden olan şey şimdiye kadarki tartışmalarla bağlantılıdır. Kaynak mobilizasyonu teorisyenlerinden McCarthy Zald (1973) henüz 1960'larda ve 70'lerin başında toplumsal hareket örgütlerine 'dışarıdan' verilen fonların artmasıyla ücretli ve tam zamanlı çalışan profesyonellerin arttığını buldular. Bununla bağlantılı olarak "toplumsal hareket lideri" (1973: 15) adını verdikleri bir kariyer modeli oluşturduğunu ve bunun klasik toplumsal hareketlerden kesin bir ayrımı yansıttığını iddia ettiler. Yine takiben Jenkins (1983) ve Staggenborg (1988) toplumsal hareketlerde ücretli çalışmaya, profesyonel liderliğe dayalı, kitle tabanı ya da geniş bir üyelik sistemi olmayan dar grupların yeni bir eğilim olduğunu gösterdiler. Bunun bir özelliği, doğrudan o gruplara katılmak yerine onlar adına konuşmak ve çalışmak (Jenkins, 1983), politikaları etkilemek ve örgütlenme çalışmaları yapmaktır.

Aslında genel olarak kadın örgütleri, kamusal alanların kadınlara sınırlandırıldığı ya da kapatıldığı erkek egemen yapılar içinde kadınlar için önemli bir

⁷²Profesyonel kadın örgütlerinin geçmişi uzundur. Örneğin İngiltere'deki en militan süfrajet gruplarından Kadınların Toplumsal ve Siyasal Birliği'nin (Women's Social and Political Union-WSPU) binlerce Sterlin mali kaynağı, yüzden fazla profesyonel çalışanı ve yaklaşık bin üyesi vardı. Dernek ayrıca yüksek tirajlı bir gazete de çıkarıyordu (Mitchell, 1985).

katılım ve eylem alanı oluştururlar. Politik, sosyal, hatta ekonomik güçlenme sağlayabilirler. Kadınlar ‘üye, ‘başkan’, ‘yönetici’, ‘gönüllü’, ‘sözcü’, ‘temsilci’ gibi sıfatlarla bu örgütlerin devam ettiricisi olurlar. Kısacası kadın örgütleri kadınlara, özellikle orta sınıf ve eğitilmiş kadınlara “statü pozisyonları” [*status vacancies*] (Taylor, 1989: 765) yaratırlar. Bunun bir sektöre dönüşecek şekilde genişlemesi ve yaygınlaşması ise örgütlere fon kaynaklarının küresel ölçekte sistematik bir şekilde dağıtılmasıyla mümkün oldu. BM konferansları, piyasa ekonomisinin genişlemesi, devlet yönetimlerinde değişimler, sivil toplum ve demokrasi ‘geliştirme’ vurguları sivil örgütlere vurguyu artırdı ve en ideal formun STK olduğundaki uzlaşma bu örgütleri fonların alıcıları yaptı. BM, AB, ulusal ve uluslararası kuruluşlar, özel vakıflar, devlet kurumları, hatta şirketler eş-zamanlı ve yoğun bir biçimde STK’lara finansal destek sundular. Dolayısıyla örgütlerdeki profesyonel ve kimi zaman bürokratik çalışma tarzını güçlendiren ve yaygınlaştıran eğilim, bu gelişmelerin bütünüyle ilgilidir.

Bu tarz bir çalışmayı ve örgütsel yapıyı sürdürmek için profesyonel kadrolar gerekir. Fonlu projeler uygulayan kadın STK’ların profesyonel kadrolar istihdam etmesinin bazı önemli sonuçları vardır. Birincisi, daha önce belirttiğim üzere, kadın ve toplumsal cinsiyet konularında uzmanlık bilgisine sahip profesyonel çalışanların daha fazla görünür olmasıyla ilgilidir. Grünberg (2014) eski Sovyet ülkelerinde fonlu STK’ların artışı ve kadın hareketinin profesyonelleşmesiyle ortaya “toplumsal cinsiyet uzmanlarının” (2014: 255) çıktığını belirtiyor. Bernal ve Grewal (2014a: 307) STK sektörüyle oluşan bu “becerikli, örgütleyici ve profesyonel orta sınıf kadınlar grubunu”nun hep tabandaki ‘yararlanıcı’ kadınları güçlendirme hedefiyle özdeşleşen STK’ların aslında bir yandan orta ve üst sınıf kadınları da güçlendirme anlamına geldiğini gösteriyorlar. Dolayısıyla yazarlar sadece ‘taban kadınları’ güçlendirip güçlendirmediklerine bakarak STK’ların neden yükseldiğini ve getirdiği sonuçları anlayamayacağımızı iddia ediyorlar (Bernal ve Grewal, 2014a). Örneğin Nazneen ve Sultan (2014) Güney Asya’da STK’laşmanın bazı olumsuz sonuçlarına vurgu yapsalar da, proje bazlı çalışan STK’ların kadınlara iş olanakları sağlamaları nedeniyle daha geniş bir çevreyle iletişim kurma, örgütsel becerileri geliştirme gibi sonuçları nedeniyle olumlu sonuçlar yarattığını da ekliyorlar.

İkinci mesele, bu uzman ve profesyonel kadın gruplarıyla gelen çelişkiler ve ikiliklerdir. Projelerin bir önemi, farklı sınıflardan, statülerden ve arka planlardan

kadınları buluşturmaktır. Kümbetoğlu (2002) farklı kadınlar arasındaki buluşmaların, kadınların sosyal çevrelerini genişletmesi ve farklı bakış açılarını tanımalarına vesile olması nedeniyle önemli katkılarda bulunabileceğini düşünüyor. Ona göre bu ayrı dünyalar ya da “geleneksel ile modern” (Kümbetoğlu, 2002: 166) buluşması kadınlar arası ilişkilendirme ve bütünleşmeye katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Öte yandan giderek birçok çalışmada STK’laşma ve projecilik bağlamında kadınlar arası bölünmelere ve oluşan yeni hiyerarşilere dikkat çekiliyor ve STK’laşma en çok bu yönüyle eleştiriliyor. Bu ise özellikle yoksul ve taban kadınlara yönelik projelerde oluşan bir durumla ilgilidir. Buna göre STK’larda çalışan yüksek eğitilmiş, orta ve üst sınıf profesyonel kadınlar hedeflerini başka kadınları güçlendirmeye yönelttiklerinde ve onları hizmetlerin yararlanıcıları (Helms, 2014) ya da müşterileri (Nazneen ve Sultan, 2014) olarak gördüklerinde ortaya yeni hiyerarşiler çıkıyor (Sharma, 2014; Helms, 2014; Hemment, 2014; Costa, 2014; Sangtin Yazarları ve Nagar, 2014; Bernal ve Grewal, 2014a; Salo, 2010).

Bu analizlerin çoğu ‘güçlenmiş kadın’ ile ‘güçlenmesi gereken kadın’ arasında oluşan bölünmelerin devlet ve neoliberal yönetim mantığına içkin olduğunu ve bununla birlikte cinsiyet ve sınıf hiyerarşilerinin yeniden üretildiğini gösteriyor. Örneğin Sharma (2014: 102) Hindistan’daki bir kadın güçlenmesi projesinde asıl ikiliğin ücretli çalışanlar ile taban kadınlar arasında oluştuğunu belirterek bunun aslında “kadınların gündelik hayatını yönetimselleştirme” olarak görülmesi gerektiğini ileri sürüyor. Ona göre bütün kadın projelerinin ‘yukarıdan’ bir neoliberal müdahale olarak görülmemesi gerekiyor, ancak bu tarz bir ilişki biçimi devlet ve neoliberal yönetim modelleriyle uyumlu olabiliyor. Çünkü projeye katılan kadınlara gündelik yaşamlarını nasıl idame ettirecekleri, bürokratik işlerin üstesinden nasıl gelecekleri öğretilirken, burada güçlenme stratejisi devlet ile kadınları bir araya getirmek üzerinden kuruluyor. Dolayısıyla Sharma (2014: 107) yoksul kadınlara yönelik STK projelerini, güçlenmeyi bürokrasiye ve “uzman müdahalesine” bağlamaları nedeniyle eleştiriyor ve güçlenme gibi önemli potansiyele sahip bir meselenin devlet ve neoliberal yönetim müdahalesine açık hale geldiğini iddia ediyor.

STK’laşma bağlamında projecilik, uzmanlaşma ve profesyonelleşmenin ayırt ediciliği burada yatıyor. Kadınlara yönelik kalkınma ve güçlenme projeleri uygulayan kadın örgütleri, Kuzey ülkelerinin verdiği fonlarla onların sivil toplum ve kalkınma

hedeflerine uygun projeler ürettiklerinde sadece belli bir örgütsel formda belli örgütsel faaliyetleri yerine getirmiş olmuyorlar, aynı zaman “kadın özneler”i (Bernal ve Grewal, 2014a: 308) yeniden inşa eden süreçlerin taşıyıcısı oluyorlar. Bir yandan yoksunluk ve yoksulluk yaşayan kadınları ‘yararlanıcı’, ‘mağdur’ ya da ‘güçlenmesi gereken’ kadınlar olarak kurarken, diğer yandan bu işleri yüklenecek ve sürdürecektir ‘profesyonel’, ‘lider’ ya da ‘uzman’ kadınlar sınıfını oluşturuyorlar. Nasıl STK’lar ‘sesini duyuramayanların sesi’ olarak sunuluyorsa, STK’lardaki daha eğitilmiş, orta sınıf ve ‘güçlenmiş’ kadınlar, yöneticiler, başkanlar da sesini duyuramayan kadınların ‘temsilcileri’ ya da ‘vekilleri’ rolünü üstleniyorlar (Bernal ve Grewal, 2014a).

STK’lar projeler yoluyla hem ücretli çalışma hem de enformel çalışma alanları yarattıkları için neoliberalizmin teşvik ettiği devlet-dışı bir istihdam ve kendine istihdam alanları olarak da görülmelidirler (Bernal ve Grewal, 2014a). Bunun yanı sıra ortaya çıkan bu “cinsiyetli sektör” (Bernal ve Grewal, 2014a: 307) belli eğitim düzeyi ve sınıftan kadınlar için muazzam bir eylemlilik ve ‘kendini geliştirme’ alanı yaratıyor. Kadınlar yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde ilişki ağları geliştiriyor, kariyer yapıyor, toplumsal cinsiyet alanının diline hâkim olarak uzmanlık kazanıyor ve en önemlisi ‘kadınlar’ hakkında bilgi üretiyorlar (Bernal ve Grewal, 2014a). Costa (2014) STK’laşmayla birlikte kadın sorunlarının tanımlanmasında söz söyleyenlerin profesyonel ve uzman kadınlar olduğunu ve bunun taban kadınlar ile kentli, orta sınıf, eğitilmiş STK çalışanı kadınlar arasında toplumsal hiyerarşiler yarattığını ileri sürüyor. Ona göre STK lideri kadınlar uluslararası iletişim ağlarına sahip oldukları, finansal, örgütsel ve politik kaynakları bir araya getirebildikleri için dış bağışçılara daha kolay ulaşıyor ve fonların “bekçisi” (2014: 174) haline geliyorlar. Costa (2014) ayrıca bu kadınların, çıkarları kendileriyle taban tabana zıt olan alt sınıf kadınlar adına konuşarak hem sömürgeciliği hem de Kuzey kökenli kalkınma anlayışını yansıtmaya yoluyla iktidar ilişkilerini yeniden ürettiklerini iddia ediyor.

Burada ücretli, profesyonel çalışmanın ötesinde başka bir mesele vardır. STK’ların bu denli önemsenmesinin bir nedeni de ‘kar amacı gütmeme’ özelliğine sahip oldukları varsayımdır. İçerisinde ücretli çalışan eleman istihdam edilse bile, bunun diğer tür ücretli çalışmalardan farklı olduğu düşünülüyor. Örneğin Sharma (2014) araştırmasında, STK’larda ücretli çalışmanın devletin sosyal hizmet sorumluluğunu nasıl aşındırdığını gösteriyor. Çünkü projeye istihdam edilen çalışanlar her ne kadar kamudaki

gibi sosyal güvenlik haklarına sahip olmasalar da, kendilerini sadece maaş derdinde olmayan, daha ziyade insanlara yardım etmeye adanmış kişiler olarak sunuyorlar. Sharma (2014) bunun, projeye katılan ‘yararlanıcı’ grupların algısında derdi sadece maaş olan, tembel devlet çalışanlarının karşısında “yaratıcı, kendini insanlara adanmış STK çalışanı” (2014: 101) imajını güçlendirmeye hizmet ettiğini tespit ediyor. Burada sosyal çalışmaların artık daha fazla ekonomik boyutlar kazanmasının yanı sıra, STK’lar hem sosyal hem ekonomik hedeflerin bir arada gerçekleşmesinin mümkün olduğu yapılar olarak da benimseniyor. Dolayısıyla STK çalışanları devlet bürokrasisinden, kar amaçlı kurumlardan farklılıklarını iddia ederek uzmanlar haline geliyorlar ve bu yolla STK formunu bir “üstün yapı” (Bernal ve Grewal, 2014a: 307) olarak kuruyorlar. Bu durum, kadınlara yüklenen geleneksel toplumsal rolleri de güçlendiriyor. Çünkü STK’lar profesyonel kadrolar kadar gönüllü emeğe de ihtiyaç duyuyor. Örneğin Türkiye’de bu eğilim özellikle 1990’larda belirginleşti, 1999 Marmara Depremi ile güçlendi ve İpek’e (2006: 17) göre sosyal devletin aşınmasıyla da bağlantılı olarak bir tür “gönüllü öznellik” kuruldu.

Nazneen ve Sultan (2014) Güney Asya’da STK’laşmanın en olumsuz etkisinin ücretli ve gönüllü emek arasında bir ikilik yaratması olarak görüyor ve bunun sınıfsal boyutunu vurguluyorlar. Onlara göre orta ve üst sınıf mensubu kadınlar ücretli çalışmanın dışında STK’larda gönüllü çalışmaya da işçi kadınlardan daha fazla zaman ayırma ve orada pozisyon elde etme şansına sahipler. Bir yandan STK ve sivil toplum bağlamında “normatif gönüllülük ideali” (2014: 124) oluşturulurken, diğer yandan bir ücretli çalışan kategorisi de oluşturuluyor ve Nazneen ve Sultan’ın (2014: 118) ifadesiyle “emek parasallaştırılarak” ücretli ve ücretsiz çalışanlar arasında ikilikler ve gerilimler yaratılıyor.

3.3.3.4. Toplumsal hareketlere karşı STK’lar mı?

STK’ların ana akım kapitalist kuruluşlar tarafından teşvik edilmesi ve özellikle Güney ülkelerinde yayılması, birçok kişi tarafından toplumsal hareketlerin massedilmesi, radikal özgürlükçü taban hareketlerine, toplumsal mücadelelere karşı ‘yukarıdan’ müdahale ve bölme politikası olarak görülüyor (Chahim ve Prakash, 2014; Petras, 1997; Petras ve Veltmeyer, 2011; Roy, 2015). Bu meselenin sadece kadın hareketleri bağlamında tartışılmadığını belirtmek gerekiyor. James Petras (1997) bu konuyla ilgili erken dönem eleştirel yaklaşımlardan birini neoliberalizm ve emperyalizm bağlamında

geliştirdi. Ona göre Latin Amerika’da kemer sıkma politikalarına ve küresel ekonomik sistemin yarattığı eşitizliklere ve sömürüye karşı toplumsal muhalefet yükselince, bu devrimci hareketleri etkisizleştirmek için STK’lar devreye sokuldu. Petras (1997) küresel fonlarla yoksullara yönelik gelir getirici faaliyetleri ve girişimciliği içeren projelerin apolitik yapılar olduğunu ve kitleleri depolitize etmeye hizmet ettiklerini ileri sürerek bunları sömürgeciliğin yeni biçimleri olarak gördü.

Daha sonraki makalesinde Petras (1999: 429) STK’ları yeni-emperyalizmin hizmetinde çalışan yapılar, STK liderlerini de “yeni komprador grup” olarak tarif etti. Bunun anlamı, Petras’a (1999) göre, bu yapıların ve kişilerin yoksullara hizmetler götürerek sosyal grupları kontrol etmeleridir. Bu aslında STK’lar ve projeler yoluyla bireylerin kendi koşullarını iyileştirebilecekleri, yoksulluklarıyla baş edebilecekleri inancını içeren neoliberal ideolojiye içkindir. Petras ve Veltmeyer (2011) bununla nihayetinde yoksul kitlelere kapitalizme uygun bir demokrasi ve reform anlayışının öğretildiğini ve onların devrimci bir değişim için mücadele eden toplumsal hareketlere katılmalarının engellendiğini ileri sürdüler.

Robins (2008) Güney Afrika’da sömürge sonrası dönemde Afrika Ulusal Konseyi’nin (*African National Congress-ANC*) bir kurtuluş hareketinden nasıl bürokratik bir makineye dönüştüğünü; sınıf mücadelesi, ‘halk devrimi’, ‘kapitalizme karşı direniş’ gibi radikal söylemler yerine ‘eşit haklar’, ‘liberal demokrasi’, ‘dönüşüm’, ‘ekonomik güçlenme’ kavramlarının nasıl hâkim hale geldiğini ayrıntılı bir şekilde gösteriyor. Ona göre uluslararası alanda Afrika’nın bu hak temelli anayasal demokrasiye geçişi bir mucize olarak görülürken, bir yandan 1990’lardan itibaren neoliberalizmle uyumlu bu dönüşüm dış fonlara ve devlet kaynaklarına ulaşmak için pragmatik stratejiler uyarlayan örgütlenmeleri ve STK’ları çoğalttı. Ancak ‘haklar’, ‘kalkınma’, ‘demokrasi’, ‘hesap verebilirlik’ gibi söylemler hâkim hale gelse de, daha devrimci bazı sendikalar ve partiler buna meydan okumayı sürdürdüler (Robins, 2008).

Arundhati Roy (2015: 4) Güney Asya’da neoliberalizmin sisteme karşı artan huzursuzlukları ve meydan okumaları bastırmak ve protestocuları “evcilleştirmek” için STK’ları teşvik ettiğini ileri sürüyor. Ona göre uluslararası özel vakıflar muhalif ve

militan hareketlere milyonlarca dolar bağış yaparak onları STK'lar yoluyla massediyor ve taban örgütlerine darbe vuruyorlar.⁷³

Görüldüğü gibi STK'lar birçok yerde muhalif ve radikal hareketlere bozucu etkilerde bulunan örgütler olarak algılanıyor. Öte yandan 1990'larda, ağırlıklı olarak 2000'lerde neoliberalizm karşıtı hareket dalgaları da yükselmeye başladı. Bazen 'küreselleşme karşıtı hareketler' olarak anılan, Gautney'in (2010: 4) ise "alternatif küreselleşme hareketi" dediği bu protestolar ve eylemlilikler dizisi 1999'da Seattle'da başladı ve daha sonra UPF, DB, DTÖ gibi yapıların toplantı yaptığı her yerde protesto düzenlemek bir hedef haline geldi. Bunların etkisiyle 2001'de Brezilya Porto Alegre'de kurulan Dünya Sosyal Forumu (*World Social Forum-WSF*) dünyanın her yerinden sol, sosyalist, Marksist, anarşit ve benzeri grupların her yıl bir araya geldiği önemli bir alana, bir nevi "küresel aktivist ağı"na (Gautney, 2010:5) dönüştü. Ancak zamanla STK'ların bu alanda da sayıca ezici çoğunluk haline gelmesi ve forum organizasyonunu finanse etmeleri ciddi bir sorun haline geldi; STK'lar birçok kişi tarafından forumu depolitize etmekle suçlandılar (Gautney, 2010).

STK'lar ve STK'laşma nasıl kadınlar arasında bölünmeler, hiyerarşiler ve ikilikler yarattıysa, aynı şey örgütler arasında da oldu. Funk (2006) Petras'ın (1997, 1999) emperyalizm eleştirisini, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerindeki kadın hareketleri üzerinden geliştirdi. Funk'a (2006) göre başta kadınları demokratik dönüşüme dâhil etme amacıyla açılması teşvik edilen ve dışarıdan ciddi miktarlarla fonlanan STK'lar, zamanla bir egemenlik ilişkisini yansıtmaya, Kuzey'in önceliklerini ve gündemlerini yaymaya başladılar ve yerel kadın örgütlerinden farklılaştılar.

Bu karmaşık meselenin bir yönü, aslında iktidar ilişkilerine son derece içkin olabilen STK'ların siyaset-üstü ya da siyaset-dışı yapılar olarak yeniden formüle ve teşvik

⁷³Roy (2015) bütün STK'ları aynı kefeye koymanın adil olmadığını ve bazılarının radikal politikalar ürettiğini teslim ediyor. Burada daha çok şirketlerin veya vakıfların finanse ettiği STK'lardan ve bunların ne kadar yaygın olduğundan bahsetmek istiyor ve bu girişimlerin 1970'lere dayandığını söylüyor. Örneğin bu vakıfların Kara Panterler gibi daha militan örgütlerin etkisinin artması üzerine 1970'lerde Siyahi örgütlere 15 milyon dolar bağış yapması örneğini veriyor. Diğer örneği ise Afrika Ulusal Kongresi'nin Rockefeller Vakfı'ndan desteklenmeye başladıktan sonra radikal örgütlerin saf dışı bırakılmasıdır. Bu konuda şunları söylüyor: "Mandela'nın aziz mertebesine yükselmesinin tek nedeni 27 yılını hapsede geçiren bir özgürlük savaşçısı olması değildi, aynı zamanda tamamen Washington Mutabakatına uymasıydı. Sosyalizm Afrika Ulusal Kongresinin gündeminden çıktı. Özelleştirmeler ve yapısal düzenlemeler geldi." (45) Hindistan'da ise ABD şirketleri tarafından kurulan vakıfların STK kültürü doğurduğunu ve bunun ağırlıklı olarak 1990'larda, neoliberal politikaların hız kazandığı dönemde başladığını söylüyor (Roy, 2015).

edilmeleridir. Bu, sosyal değişimin iktidar yapılarına muhalefet etmeden de gerçekleşebileceği inancıdır ve toplumsal hareketlerin karşısında konumlanır. Örneğin kadın hareketleri/feminist hareketlerin çoğu değişimin ancak iktidar yapılarına muhalefet ederek, hatta bunları yok ederek mümkün olabileceğini varsayımından yola çıktılar. Kurtuluşu daha geniş yapısal dönüşümlere bağladılar. Sayısız kadın örgütü bunun parçası olarak kuruldu. Oysa burada resmedilen ‘STK modeli’ ya da Alvarez’in (2009: 180) ifadesiyle “STK’laşmış STK” [*NGOized NGOs*] ile toplumsal hareket parçası olmayan, ama sivil toplum alanında, onun temsilcisiymiş gibi hareket eden; devletle, sermayeyle, çeşitli ana akım yapılarla işbirlikleri geliştiren bir örgüt modelini vurgulamaya çalışıyorum. Bu modelde bir örgüt kendi içinde radikal değildir (Bernal ve Grewal, 2014b), dahası böyle bir amacı yoktur. Devletin boş bıraktığı alanları doldurmaya, seslerini duyuramadıkları varsayımıyla ‘kenardakilerin’ sesini duyurmaya çalışan, onlara hizmet götüren ya da onlar adına savunuculuk yapan “uysal ve uyum sağlayan” (Bernal ve Grewal, 2014a: 302) yapılarıdır. Geliştirdikleri ilişki ağları, kimi zaman bürokrasiye benzeyen yapıları, fon aldıkları kurumlara karşı hesap verebilir olma zorunlulukları onların demokratik yapılar olduğu iddiasını da bu nedenle sarsıyor. David Harvey (2015: 186) bu nedenle “neoliberal yola eşlik eden STK’ların” aslında demokratik yapılar olmadıklarını ve iktidarla doğrudan müzakere ettikleri için tabanı temsil değil kontrol ettiklerini ileri sürüyor.

Birçok ülke deneyimi STK’laşmanın olumsuz etkilerinin asıl olarak söz konusu STK modeli ile toplumsal hareket ya da taban örgütlenmesi arasındaki ayrımın kristalleştiiğini ve kimi durumlarda STK’ların hareketin yerine geçtiğini gösteriyor. Chahim ve Prakash (2014) Nikaragua’da yaptıkları bir araştırmada dış fonlama ve STK sektörünün profesyonelleşmesinin yerel örgütlerde bir ikilik yarattığını buldular.⁷⁴ Buna göre hem sayıca hem de etki ve görünürlük bakımından artan bu modern ve profesyonel STK’lar karşısında, Nikaragua’da eskiden önemi yüksek olan geniş üyelik ve kitle temelli taban örgütleri⁷⁵ katılımcı sayısı açısından bir krize girdi ve sayıca azaldı. Diğer yandan bu gruplar tıpkı STK’lar gibi olmaları ve çalışmaları yönünde baskı gördüler (Chahim ve Prakash, 2014). Yine Srila Roy (2014a) Güney Asya’da STK’laşmanın en kötü

⁷⁴Nikaragua birçok Güney ülkesi gibi STK patlamasının yaşandığı ülkelerden biridir. Tahminlere göre 1990’da 300 olan STK sayısı 2005’e gelindiğinde 2 bine ulaştı. Bu STK’lara 2000 yılında 90 milyon dolar, 2006’da 289 milyon dolar fon verildi (Chahim ve Prakash, 2014: 493).

⁷⁵Bunlar Güney ülkelerinde genellikle taban örgütleri (*grassroots organization-GRO*) olarak adlandırılır.

sonuçlarından birinin birçok özerk ve tabandan örgütlenmiş kadın hareketinin kendilerini devam ettirebilmek için fonlu STK'lara dönüşmeleri olduğunu ileri sürdü. Bunun nedeni kalkınma yardımları ve kaynaklarla ilişki açısından koşulların onları, kendilerini yeniden konumlamaya zorlamasıydı (Nazneen ve Sultan, 2014).

Jad (2010) Filistin'de birçok başarılı taban kadın örgütünün dış fonlara bağımlı bir şekilde projeler üreten STK'lara dönüşmesiyle toplumsal hareketlerin de-mobilize olduğunu ileri sürdü ve burada söz konusu STK'lar ile toplumsal hareketler arasında kesin bir ayırım oluştuğunu belirtti. Çin (Zhang ve Hsiung, 2010) ve Afrika (Salo, 2010) deneyimlerini gösteren çalışmalar da çok benzer sonuçları vurguladılar. Bu analizlerin hepsinde profesyonelleşmiş dış fonlu STK sektörünün genişlemesi ile hem kadınlar hem de örgütler arasında bölünmeler oluştuğu ortaya kondu.

Lang (2002: 290) henüz bu meseleye dair ilk çalışmalarını yaptığında Almanya ve birçok AB ülkesindeki durumu “hareketten STK'ya geçiş” olarak gördü. Ona göre 1960'larda ve 70'lerde kurtuluş ve eşitlik perspektifini içeren geniş çaplı kadın hareketlerinin yerini istihdam ve girişimcilik gibi tek konu odaklı çalışan ve “pragmatist stratejiler” (Lang, 2002: 292) üreten örgütler aldı. Alvarez'in (1999) Latin Amerika ülkelerinde iki yüz görüşmeye dayanan çok önemli araştırması, kadınların 'STK' ile 'toplumsal hareket' arasında kesin bir ayırım yapmaya başladığını gösterdi. Buna göre görüşülen kadınlar STK'yı uzmanlaşmış, ücretli çalışan istihdam eden, uluslararası kuruluşlar ve özel vakıflar tarafından fonlanan, rapor ve proje geliştirerek stratejik planlar yapan, taban kadın hareketlerine ve yoksul kadınlara hizmet sağlayan örgütler olarak görürken, hareketi bunun tam tersi olarak tarif ettiler (Alvarez, 1999).

Bu tartışmalar hareketlerde dış dinamiklerin etkisiyle oluşan değişimleri ve bu değişimlerin kolektif eylemi nasıl yeniden biçimlendirdiğini anlatıyor. Bu dinamiklerden birisi hiç kuşkusuz örgütsel kaynaklardaki değişimlerdir. Profesyonel ve hatta bürokratik yapılarda faaliyet göstermek maddi kaynakların yokluğunda mümkün olamaz. Örgütlenmeyi ve eylemi hareketin/örgütün üyelerinin kaynaklarıyla sürdürmek ile AB, BM gibi yapılardan, özel vakıflardan, hükümetten, şirketlerden gelen fonlarla sürdürmek arasında çok büyük farklar vardır. Bu kaçınılmaz olarak eylem biçimini, örgütsel yapıyı, örgütler arası ilişkileri ve tek tek örgütlerin ilişki ağlarını değiştirir.

Bunun yaygın ve baskın bir eğilime dönüşmesinin ise genel olarak toplumsal hareketlere, meydan okuma ve değişim yaratma kapasitesine sonuçları vardır. Alınan fonları idare etmek, kimi zaman fon verenlerin ölçütlerine uygun proje üretmek, bütçelemek, çalışan istihdam etmek, raporlamak, hesap vermek, bürokratik işleri sürdürmek “yaparak öğrenmek”ten “faaliyetleri gerçekleştirmek”e (Grünberg, 2014: 259) giden yolu döşeyen taşlardır. Kadınlar hiç kuşkusuz bu süreçlere dair eleştirel bir bilinç geliştirebilirler, ancak böyle bir ‘eylem’ biçiminin yaygınlığının toplumsal muhalefeti zayıflatmada nasıl bir etkiye sahip olduğunu ve bunun risklerini tartışmak gerekiyor. Örneğin fonlar üzerinden kadın örgütleri arasında oluşan rekabet (Al-Ali, 2005; Mitra, 2010; Costa, 2014; Zhang ve Hsiung, 2010; Nazneen ve Sultan, 2014) basitçe bir ‘niyet edilmeyen sonuç’ ya da münferit bir durum değil, girişimcilik ve bireysel kurtuluş ile örülen STK sektörünün neoliberalizmle uyumlu çok temel bir özelliğidir. Bu, sosyal değişimin belli hedef kitlelerine yönelik, politik, toplumsal ve iktisadi bağlamından koparılmış projelerle gerçekleştirilebileceği inancı, ‘kadın kurtuluşu’ ya da ‘kadın özgürlüğü’ hedefiyle çelişir.

4. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

4.1. Alanın Hikâyesi

Çalışmanın bundan sonraki kısmı nitel bir araştırmaya dayanıyor. Veriler 2016 yılında⁷⁶ Batman’da ve Diyarbakır’da çalışmalarını aktif bir şekilde sürdüren farklı tiplerdeki kadın örgütlerinden toplandı. Kadın örgütlerine dair bir çalışma tasarlamamın ve araştırmayı bu illerde yürütmemin birkaç nedeni var. Türkiye’de feministlerin yükselttiği mücadeleyle kadınların özgürlük ve eşitlik talepleri, kimi zaman kesintiye uğrayan, ama her zaman süren yaygın bir toplumsal mücadele ve örgütlenme biçimine dönüştü. 1980’lerin sonundaki sokak gösterileri, protestolar, dergiler, feminist tartışmalar ve keşifler yeni politika yapma biçimleri ve örgütlenme imkânları doğurdu. 1990’lar her ne kadar formel örgütler kurma çabalarının ve kurumsallaşma süreçlerinin yoğunlaşmaya başladığı yıllar olsa da, kadın örgütlenmesi/feminist örgütlenme homojen bir biçimde oluşmadı. Yine de kurumsallaşma, profesyonelleşme ve birçok durumda politik bağlamdan koparak örgütlenme, STK’laşma dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de özellikle 2000’lerden sonra güçlendi ve bugün kalıcı bir duruma dönüştü.

Benim harekete katılmam ve kadın örgütlenmesi içinde yer almam hem bu durumun sürdüğü hem de SFK gibi projeciliğe, STK’laşmaya ve iktidara açıktan meydan okuyan feminist pratiklerin olduğu 2010’lara denk geldi. Bir yandan İstanbul’da bir kadın örgütünde ‘gönüllü’ çalışıyor diğer yandan kadın örgütlerinin ve feministlerin bir araya geldiği ortak gruplardaki çalışmalara katılıyordum. Erkek şiddetine ve kadın cinayetlerine karşı mücadele, barış, emek ve istihdam gibi farklı konular için oluşturulmuş olan girişim, platform, grup gibi bu ortak zeminler çok sayıda ve çok çeşitli kadın örgütüyle tanışmamı sağladı. Bu zeminler bağımsız kadın örgütlerinden olduğu kadar siyasi partilerden, sol gruplardan ve sendikalardan kadınların da katıldığı, kadın hareketi dediğimiz toplamın kendisini yansıttığı canlı alanlardı.

Hem proje uygulayan ve fon arayışında olan kadın örgütlerinde ‘gönüllü’ ve ‘ücretli’ çalışmak, hem de ortak zeminlerde çeşitli kadın örgütlerini tanımak, daha önce üzerine okuyup düşündüğüm, gözlemlediğim bazı konuları yeniden düşünmemi sağladı. Birincisi, her ne kadar fonlu proje yürütmek gibi ‘eylem’ biçimleri artık kadın örgütlerin çoğunun ayrılmaz bir parçası haline gelmişse de ortak zeminlerden çıkan sokak eylemleri,

⁷⁶Diyarbakır’daki araştırma 29 Mart 2016 – 7 Nisan 2016 ve 22 Eylül 2016-7 Ekim 2016; Batman’daki araştırma 16 Mayıs 2016 – 26 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirildi.

protestolar, kampanyalar gibi eylemlilikler kadın hareketinin muhalif yönünün sürdüğünü gösteriyordu. Ancak benim kafamda birbirine zıt olarak kurguladığım bu iki durumun nasıl bir arada sürdüğüne dair sorularım vardı. Çünkü radikal feminist söylemler ve sloganlar sokakta yankılanırken, kadınlar konusunda çalışan örgütlerin çoğunun gündelik işleyişi böyle bir yerden sürmüyordu.

İkinci ve bununla bağlantılı olan konu, bu ortak zeminlere katılan kadın örgütleri arasındaki farklılıklarla ilgiliydi. Örneğin kadına yönelik erkek şiddetiyle mücadele, kadın örgütlerinin çoğunun en önemli çalışma alanlarından, aynı zamanda kadın örgütlerini de bir araya getiren en önemli konulardan biriydi. Her sene yapılan Sığınaklar Kurultayı'na hem Kürt kadın hareketi hem de ülkenin hemen her yerinden çok sayıda kadın örgütü katılıyordu. Yine kadın emeği meselesi bir politika olarak hareketin her zaman gündeminde olmasa da, KEİG gibi on altı ilden otuzdan fazla kadın örgütünün bir araya geldiği bir ortak zemin vardı. Sokakta muhalefet sürerken bir yandan doğrudan bu muhalefetin parçası olmayan kadın örgütleri de bu zeminler aracılığıyla feministlerle, başka kadın örgütleriyle buluşuyor ve kimi zaman ortak çalışmalar yapıyorlardı. Bazen toplantılarda ve sığınaklar kurultayı gibi yerlerde 'buraya siyaset konuşmaya gelmedik', 'meselemiz sadece kadın', 'politikayı/ideolojiyi dışarıda bırakalım' gibi sözlerin çeşitli kadın örgütü temsilcileri ya da 'STK liderleri' tarafından çok sık söylenmesi başka bir durumu gösteriyordu. Bir yandan sokaklarda 'emeğimizi bedenimiz kimliğimiz bizimdir', 'kadın cinayetleri politiktir' 'erkek-devlet şiddetine hayır' gibi sloganlar yükselmeye devam ederken, diğer yandan kadın sorunlarını 'politika dışı' ya da 'politika ötesi' olarak gören, kadınlara yönelik çalışmalar yaparken devletle uzlaşan ya da devletten destek bekleyen kadın örgütü sayısı azımsanamayacak düzeye ulaşıyordu.

Benim açımdan 'kadın örgütü' olarak kurulan bu örgütlerin hareket parçası olup olmadığı tartışmalıydı. Kuşkusuz çoğu, kadınlar için 'bir şeyler' yapmak üzere çalışıyordu. Örneğin kadına yönelik şiddetin son bulmasını ya da kadınların istihdama katılmasını istiyorlardı. Ancak kadınların ilk etapta neden şiddete uğradıklarının ya da kadınların neden iyi işlerden dışlanıp kötü işlere, kötü çalışma koşullarına maruz kaldıklarının yapısal bağlantılarını kuramıyorlardı. Devletin erkek egemenliğine, iktidara ya da kadınları ezen aile yapılarına meydan okumak gibi bir hedefleri yoktu. Sıklıkla fon arayışına giriyor, proje uyguluyor ve başka kadınları bu yolla güçlendireceklerini

düşünüyorlardı. Bazıları kendilerini kadın hareketinin bir parçası olarak tanımlarken, bazıları ‘sivil toplum örgütü’ olarak tarif ediyorlardı.

Diğer yandan 2000’lerden, hatta 1990’lardan beri Türkiye kadın hareketinin bu ortak zeminlerinin ve eylemlerinin her zaman önemli bir parçası olan Kürt kadın hareketi, ‘özgün ve özerk’ olarak tanımladığı örgütlenme tarzını zamanla muazzam bir biçimde genişletmişti. Hem bölgede hem de Türkiye genelinde kendisi için hareket alanı yaratmıştı. Bu süreç Kürt kadın hareketinin hem yerel yönetimlerde hem siyasette eşit temsiline giden, onlarca kadın örgütünün olduğu bir deneyimler toplamı oluşturmuştu. 2000’lerden başlayarak Türkiye’deki kadın hareketiyle ilişkileri daha fazla güçlenmiş ve pek çok ortak platformun ana bileşenlerinden biri olmuştu. Ancak bölge bağlamında kadın örgütleri Kürt kadın hareketiyle sınırlı değildi. 1990’larda Güneydoğu Anadolu Projesi’ne (GAP) bağlı Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) gibi kadınlara yönelik çalışmalar yapan kurumların ve kalkınma projelerinin yanı sıra, kendilerini Kürt kadın hareketi dışında konumlandıran bağımsız kadın örgütleri ayrı bir koldan örgütlenmişlerdi.

Batman’da 2011 ve 2012 yıllarında yaptığım bir çalışmada, kadın örgütleri arasındaki farklı eğilimler dikkatimi çekmişti. Bir yanda iç ve dış fonlarla projeler yürüten, kadın sorunlarını ‘siyaset üstü’ bir alan olarak tanımlayan, kadınların güçlenmesine dair çeşitli projeleri bu perspektiften geliştiren kadın örgütleri, diğer tarafta Kürt kadın hareketi bileşeni olan ve kendilerini feminist olarak tanımlamakla birlikte ‘kadın özgürlüğü’ perspektifini benimseyen kadın örgütleri vardı. Kadın örgütleri arasındaki farklılıklara dair bir çalışma yapma arzum o zaman belirdi. Bu sırada kadın örgütlerinden kadınlarla görüşmelere ve sohbetlere devam etmekteydim. 2013 yılında Kürt kadın hareketi bileşeni olan bir kadın örgütünde çalışan arkadaşım, ÇATOM gibi kurumların yanı sıra bazı kadın örgütlerinin de fon alabilmek için hükümete yakın durduklarını ve yaptıkları çalışmaların kadınlara yarardan ziyade zarar getirdiğini söyledi. Ona göre bu örgütler bir fon yarışına giriyor ve kadınları güçlendirmek, kurtarmak amaçlı faaliyetlerinde onları projelerin “nesnesi” haline getiriyorlardı. Bu sırada bölgede kadınlara yönelik mikrokredi programları da hız kazanıyordu.

Aynı sosyoekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarda, aynı konularda çalışmalar yürüten kadın örgütleri arasında önemli farklılıklar olduğu çok açıktı. Bu örgütler kadına yönelik şiddetten kadının ekonomik güçlenmesine kadar bir dizi konuda oldukça farklı bakış açılarına ve örgütlenme biçimlerinde sahiptiler. Böyle bir çalışmaya başlamadan

önceki gözlemlerim, sorgulamalarım ve düşüncelerim bunlardı. Ancak zaman içerisinde kadın hareketine daha aktif katılmak, kadın örgütlerinde çalışmak, ortak zeminlerde hem Kürt kadın hareketinden hem de başka örgütlerden kadınlarla ortak çalışmalar yapmak meseleyi daha içeriden görmeme olanak sağladı. Bu süreçte bu çalışma fikri gelişti ve olgunlaştı. Batman'ı, bu çalışma fikrinin ortaya çıktığı ilk yer olduğu için seçtim. Ancak Kürt kadın hareketi örgütleri ve hareket dışındaki örgütler sadece Batman'la sınırlı değildi. Kadın örgütlerinin en yoğun ve canlı olduğu yerlerden biri Diyarbakır'dı. Bu iki ili seçmemdeki temel nedenler bunlardır.

4.2. Araştırma Tasarımı ve Süreci

Belki bu mesele 'politik-apolitik' olma, 'iktidar karşıtlığı-iktidarla işbirliği' yapma ikiliği üzerinden bir kestirmeyle düşünülebilirdi. Sonuç olarak Kürt kadın hareketi genel Kürt siyasi mücadelesi içinde oluşmuş ve daha sonra özerkliğini ilan etmişse de, ideolojik bakımdan ona bağlıydı ve örgütlenmesi bu nedenle de daha muhalif bir yerden oluyordu. Diğerleri ise siyasetle mesafesini koruyan, daha çok 'kadının insan hakları', 'kadın güçlenmesi' temaları üzerinden çalışan, kendilerini hareketten ziyade sivil toplumla tanımlayan, gerektiğinde devletle ve çeşitli ana akım kurumlarla ortak çalışan örgütler olarak düşünülebilirdi. Ancak benim anlamaya çalıştığım, örgütlenme tarzlarındaki farklılıklarla birlikte bunların oluştuğu ve sürdüğü bağlantı noktalarıydı. Kadın örgütleri çalışmalarını sürdürürken devletle, yerel yönetimlerle, siyasi partilerle nasıl ilişkiler geliştiriyorlardı? Kürt kadın hareketi örgütü olmak ve olmamak arasındaki farklar bu ilişkileri kurma biçimini nasıl etkiliyordu? Örgütler maddi varlıklarını nasıl sürdürüyor ve finansal destekçilerle nasıl ilişkiler geliştiriyorlardı? Tüm bu ilişkiler onların örgütlenme tarzlarını nasıl etkiliyordu? Genel bir kadın mücadelesine nasıl bağlanıyor ya da bağlanamıyorlardı? En önemlisi muhalefet etme imkânları ve kapasiteleri nelere bağlı olarak genişliyor ya da daralıyordu?

Her yerde kadın hareketlerinin/feminist hareketlerin gündemine giren kurumsallaşma, profesyonelleşme ve STK'laşma süreçleri burada da olmuş muydu? Bu soruları sormayı mümkün kılan elbette o örgütlere dair önceden var olan bilgilerimdi. Çünkü 2011 ve 2012'de Batman'daki gözlemlerim, bu durumun bazı örgütler bağlamında oluştuğu fikrini vermişti. Örneğin Kürt kadın hareketinden bir arkadaşımın hareketten olmayan bir kadın örgütü üyesi arkadaşına "Kadın cinayetlerine dair o kadar eylem, basın açıklaması yapıyoruz, hiçbirinde yoksunuz" benzeri sitemine karşılık, "iki kişi

çalışıyoruz ve üç projeyi birlikte yürütüyoruz, vaktimiz yok” cevabını vermesi de bu fikrimi güçlendiren bir etken olmuştu. Ancak 2014’teki yerel seçimle birlikte Kürt hareketi yüzden fazla belediye kazanıp kadınlar art arda kadın merkezleri, müdürlükleri, kooperatifler, atölyeler gibi sayısız formel örgüt kurunca bir yandan başka bir kurumsallaşma sürecinin Kürt kadın hareketi içerisinde de yaşandığını düşünmeye başladım.

Araştırma tasarımı sırasında birbiriyle bağlantılı üç düzeyli bir sorular yumağı oluştu. Birinci düzey bir kadın örgütünün hem iç hem dış yaşamını anlamaya yöneliktir. Bir kadın örgütü neden, hangi koşullarda kurulur? Neden özellikle formel yapılar tercih edilir? Çalışma alanları, karar alma mekanizmaları, üyelik ve gönüllülük sistemleri nasıl oluşur, nasıl işler? Bu sorular bir örgütün kurulduğu anı ve daha sonra iç işleyişinin nasıl oluştuğunu, kısacası iç yaşamını anlamaya yöneliktir.

İkinci düzey ilişkilene ile ilgiliydi. Bir kadın örgütü iletişim ağlarını (Freeman, 2015) ya da ağ bağlantılarını (Martin, 1990) nasıl kurar? Hangi bireylerle, gruplarla, kurumlarla ilişkilendirir? Başka kadın hareketleri ve örgütleri bu ilişki ağında öncelikli midir, değilse neden böyledir? Daha genel bir kadın hareketinin ve toplumsal mücadelenin parçası mıdır? Toplumsal hareket örgütü kavramı bu bağlamda nasıl düşünülmelidir? Hareket parçası olmak veya olmamak tercihlerinin ideolojik ve politik arka planı nedir? Maddi varlığını sürdürmek için kimlerle ya da hangi kurumlarla (devlet, fon kuruluşları, yerel yönetimler gibi) ilişkiler kurar? Kurulan ilişkiler örgütsel yapıyı ve eylemliliği nasıl etkiler? Bu sorular bir kadın örgütünün içeriden dışarıya uzanan bağlarını ve bu bağların içeriği nasıl etkilediğini anlamaya yöneliktir.

Üçüncü düzey, kadın örgütlerine dâhil olan kadınların deneyimleriyle ilgilidir. Çünkü kadın örgütleri aynı zamanda, ulaştıkları ve kendilerine dâhil ettikleri kadınların fikirlerini, yaşamlarını, bakış açılarını biçimlendirirler. Bu nedenle örgütlerde çalışan kadınların deneyimlerine bakmam gerekiyordu. Kadınlar bir kadın örgütüne girmeye neden ve nasıl karar verir? Bunda hangi faktörler etkili olur? Çalıştığı örgütte nasıl roller oynar? Ücretli ya da gönüllü emeğine nasıl bakar? Eylemleri örgütün hem iç hem dış yaşamına nasıl etki eder? Kendi hayatında nasıl değişimler yaşar? Örgütlenme çalışmaları ona neler kazandırır? Bu soruların da çeşitli kaynaklardan çıktığını belirtmem gerekiyor. Başta benim kadın örgütlerindeki deneyimlerim, gözlemlerim, henüz alan araştırması

başlamadan önce oraya dair gözlemlerim ve bilgilerim bunu büyük ölçüde şekillendiren etkenlerdir.

Bu noktadan sonra hangi kadın örgütleriyle görüşeceğimi ve bunu nasıl yapacağımı belirlemem gerekiyordu. Başlangıçtaki fikrim, araştırmaya sadece dernek ve vakıf gibi STK'ları almaktı. Hem Kürt kadın hareketinden hem de hareket dışındaki STK'lardan kadınlarla görüşmeler yapacak, bu örgütlerin deneyimlerini anlamaya çalışacak ve bir anlamda karşılaştırma yapacaktım. Ancak daha sonra bunun, araştırma yaptığım yerlerdeki kadın örgütlenmesi deneyimlerini yeterince yansıtamayacağını gördüm. Çünkü Kürt kadın hareketi sadece STK tipi yapılardan oluşmuyordu. Hareketin yapısını ve örgütlenmesini anlayabilmem için farklı tiplerdeki örgütleri mutlaka çalışmaya dâhil etmem gerekiyordu. Bu nedenle Kürt kadın hareketi bileşeni olan ve her biri belli bir çalışma alanına denk gelen kadın örgütlerinin tümüyle gördüm.

Bunların hepsi yasal statü olarak formel örgütlerdi. Ancak yarı-yapılandırılmış soru formunu büyük ölçüde STK tipi kadın örgütlerini baz alarak oluşturduğum için bazı soruları, görüşmeler sırasında o örgütlerin özelliklerine uyarlayarak sormam gerekti. Çünkü Kürt kadın hareketi bileşeni olan kadın merkezi, üretim atölyesi, kooperatif ve dergi gibi kadın örgütleri yapı, üyelik, gönüllü ve ücretli çalışma, yasal statü bakımından STK'lardan farklılardı. Örneğin “kaç üyeniz var sorusu” bir STK için anlamlıyken, bir kadın merkezinde üyelik sistemi olmadığı için soruyu “kaç çalışmanız var” şeklinde sormam gerekti. Bununla birlikte birkaç görüşmeden sonra soru formuna “bana önerileriniz var mı?” ya da “başka nelere bakmam gerekiyor?” gibi sorular ekledim. Bunun yapmamın nedeni, görüştüğüm kadınların fikirlerini ve önerilerini almanın hem gözden kaçırdığım noktaları görmemde hem de onların düşüncelerinin çalışmaya girmesini sağlamada önemli olduğunu fark etmemdi.

Bununla birlikte hareket dışındaki kadın örgütleri yapı olarak STK'lardı, ama çok çeşitliydiler. Bazıları genel kanının aksine konu odaklı olmayıp çeşitli alanlarda çalışmaları birlikte yürütüyorlardı. Örneğin başlangıçta sadece girişimcilik temelli çalışan kadın örgütleri olduğunu varsaymıştım, ama girişimcilik temelli çalışsa da başka birçok konuda çalışmalar yapan örgütler vardı. Dolayısıyla mümkün olduğunca çok ve çeşitli kadın örgütüne ulaşmaya çalıştım. Görüşmeler için önceden bazı randevular almış olsam da, hangi kadın örgütlerine ulaşacağıma görüşmeler yaptığım kadınların önerileri doğrultusunda da karar verdim. Varlığından habersiz olduğum bazı kadın örgütlerini,

görüştüğüm kadınların önerileri üzerine bu sırada keşfettim. Dolayısıyla araştırmam çok fazla önceden belirlenen ve planlanan şekilde gelişmedi. Sonuç olarak bu araştırma kapsamında Batman'da altı kadın örgütünden yedi kadınla, Diyarbakır'da on iki kadın örgütünden on yedi kadınla görüşmeler yaptım.⁷⁷ Yirmi dört kadından on sekizi o dönem Kürt kadın hareketinin çatı örgütlenmesi olan Özgür Kadınlar Kongresi (KJA) üyesiydi.

Diyarbakır'da kadın örgütleri oldukça çeşitliydi. Sadece Kürt kadın hareketi bileşeni olan kadın örgütleri kooperatif, dernek, kadın merkezi, dergi gibi formel yapılardan oluştuğu kadar, mahalle meclisleri ve komünler gibi enformel yapıları da içeriyordu. Ancak koşullar nedeniyle bu enformel yapıdaki örgütlerle görüşme şansım olmadı. Dolayısıyla araştırmanın böyle bir sınırlılığı oldu. Kürt kadın hareketi bileşeni olan bütün kadın örgütleri KJA bileşeni, kadınlar ise KJA'lı olarak tanımlanıyordu. Bu kapsamda Diyarbakır'da hem KJA Derneği'nin kendisiyle hem de bileşeni olan bir kooperatif, bir dergi, üç dernek ve belediyeye bağlı iki kadın merkezinden kadınlarla görüştim.⁷⁸

Görüştüğüm kadınların çoğu her ne kadar belli kadın örgütlerine üye olsalar da, esas olarak hepsinin ortak kimliklerinden biri KJA'lı olmaktı. Çoğu doğrudan söz konusu kadın örgütlerinin üyeleri ve çalışanları, bazıları bu örgütlerde çalışmayan ama genel KJA çatısı altında hareket çalışmalarını sürdüren kadınlardı. Örneğin kadın merkezlerinden birinin eski çalışanlarından biriyle yaptığım görüşmede, hem merkezin çalışmalarını hem

⁷⁷Bunun yanı sıra kadın örgütü olmayan, ama kadınlara yönelik çalışmalar yapan iki farklı kurumun koordinatörleriyle de görüşmeler yaptım. Bunlardan biri Batman'da yarı özel-yarı kamu statüsünde bulunan ÇATOM'du. Bu görüşme planımda yoktu, görüştüğüm kadınlardan birinin önerisi üzerine çıktı. Batman Belediyesine bağlı bir üretim atölyesinde çalışan Nesrin, çalışma tarzları arasındaki farkları görebilmem için mutlaka bu kurumla da görüşmem gerektiğini söyledi. Diğer kurum ise Diyarbakır Belediyesi'ne bağlı Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği (GABB) Kadın Politikalar Müdürlüğü'ydü. Bu da yine Kürt kadın hareketinden bir kişi tarafından, özellikle kadın hareketinin yerel yönetimler çalışmalarını anlamam için önerildi. Bu kurum doğrudan kadın hareketi bileşeni olmayan, ama kadın hareketiyle ortak çalışmalar yürüten bir kurumdu. Ancak bu kurumda görüşme yaptığım Nermin, yirmi yılı aşkın süredir Kürt kadın hareketini içindeydi ve bireysel olarak KJA üyesiydi. Bu nedenle onu aynı zamanda hareket üyesi olarak aldım. Görüşmenin büyük bir kısmı da hareketin başından beri nasıl örgütlendiğiyle ilgiliydi. Dolayısıyla Diyarbakır'da görüştüğüm on yedi kadından biri odur.

⁷⁸ Kadın merkezleri ve üretim atölyeleri yapı olarak belediyelere bağlıydı. Belki bu örgütleri, statü olarak bağımsız olmamaları nedeniyle çalışma kapsamına almam gerektiği düşünülebilir. Ancak görüşme tarihlerinde sayıları elliye yakın olan kadın merkezleri, Kürt kadın hareketinin en önemli bileşenlerinden biriydi. Yine üretim atölyeleri hareketin ekonomi perspektifinin yansıması olan örgütlerdi. Bunları sadece kâğıt üzerinde belediyeye bağlı oldukları için hesaba katmamak, hareketin örgütlenme deneyimlerinin önemli bir kısmının yok sayılması anlamına gelecekti. Dahası kadın merkezleri Sığınaklar Kurultayı gibi ortak zeminler aracılığıyla genel kadın hareketiyle de ilişki kuran yapıları ve kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda Kürt kadın hareketinin duruşunu yansıtıyorlardı. Bununla birlikte Batman'da KJA bileşeni olan kadın örgütlerinin hepsi belediyeye bağlıydı. Bunları hesaba katmamak, Batman'da KJA örgütlenmesini başlı başına yok saymak olurdu.

de genel KJA örgütlenmesini anlattı. KJA dışındaki kadın örgütleri ise kooperatif, dernek ve vakıf statüsündeydi. Bu örgütlerin hepsinden kadınlarla görüşüldü.

Batman'da ise hem benzer hem de farklı bir durum vardı. Burada yine KJA aktifti, ama bileşeni olan kadın örgütleri arasında bağımsız statüye sahip dernek, dergi, kooperatif tipi örgütler yoktu. KJA bileşeni olan örgütler belediyenin kadın müdürlüğüne bağlı bir üretim atölyesi, bir kadın merkezi ve bir spor merkezinden oluşuyordu. Bunlar yine harekete bağlı oldukları için, temel olarak aynı perspektifle ve ilkelerle çalışıyorlardı. KJA dışındaki kadın örgütü sayısı ise Batman'da üçtü. Biri Diyarbakır'daki kadın vakfının şubesi, diğer ikisi dernekti. Bu örgütlerin üçünden kadınlarla görüşmeler yaptım.

Araştırma sırasında her örgütten iki ya da üç kadınla görüşebilme umudum vardı, ama bu mümkün olmadı. Hem kadın örgütlerinin çok yoğun olması hem de bazı örgütlerde az sayıda kişinin bulunması, hatta bazılarının neredeyse bir kişinin çabalarıyla sürmesi nedeniyle böyle bir sınırlılık ortaya çıktı. Her örgütten genellikle bir, bazen de iki kişiyle görüştim.⁷⁹ İki görüşme haricindeki bütün görüşmeler kadın örgütlerinin mekânlarında yapıldı. Bu mekânların çoğuna birden fazla gidip geldiğim için, görüşme yaptıklarım dışında diğer kadınlarla da tanışma ve sohbet etme imkânım oldu.

Batman ve Diyarbakır arasında kadın örgütlenmesini şekillendiren bazı farklılıklardan bahsetmem gerekiyor. Diyarbakır hem genel Kürt siyasetinin hem de kadın örgütlenmesinin hep canlı olduğu bir yer olageldi. Bunu şekillendiren en önemli etkenlerden biri hiç şüphesiz tarihsel bağlamıdır. Burada kadın hareketinin örgütlenme alanının yaygınlığı, çok sayıda kadın örgütünün varlığı daha geniş bir kadın kitlesini mobilize etme potansiyeli yaratıyor. Batman petrol nedeniyle kapitalizme eklemlenen ve hızlı kentleşen, 1990'da il statüsüne kavuşan ve göçlerle büyümüş bir kenttir. Burada kadın örgütlenmesinin ve hareketliliğinin Diyarbakır'a nazaran daha zayıf olduğu söylenebilir. Bu araştırma kapsamında ulaştığım kadın örgütlerinin kuruluş tarihleri Diyarbakır'da 1990'ların sonuna ve hızla 2000'lerin ilk yıllarına denk gelirken, Batman'daki eğilimin 2008'den sonra hızlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Diyarbakır'da kadın örgütlenmesi ve hareketliliği daha net hissedilirken, Batman'da

⁷⁹ Sadece Diyarbakır'daki bir kadın merkezinden üç kişiyle görüştim. Ancak kadınlar görüşmeyi ortak yapmak istedikleri için birebir mülakat olmadı. Kadınlar merkezle ilgili bilgileri, çalışmalarını birlikte aktardılar ve kendi örgütlenme deneyimlerine dair sorulara ayrı ayrı cevaplar verdiler.

bunun oluşmakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun kamusal alandaki yansımaları ve kadın örgütlerinin oluşumu üzerindeki etkisi de dikkate değerdir. Örneğin Batman’da sadece kadınlara ait bir spor ve kültür merkezinin varlığı ilginç bir deneyimdi. Bu tip bir kadın kurumu başka yerde yoktu. Bu merkezin koordinatörü Leyla bu ihtiyacı Batman’ın yapısına bağlıyordu:

Batman’da özgür kadın yaşam alanları yaratmak üzerine bir şey[di]. Çünkü Batman’ın demografik yapısı belli, toplumsal yapısı belli. Kadınlar çok fazla yaşamda yok. Bir insan gelip burada bir hafta kaldığında zaten görebilir. Kafe denen yerler kahvedir, çay bahçesi de, yani her yer kahvedir. Yani kadınların burada yaşam alanı yok, soluk alabilecekleri hiçbir alan yok. Ama burada şöyle bir şey de yapılmamış, kadına özgü bir alan yaratalım, kadınlar bir araya gelsinler [denmemiş]. Ya sohbet etsinler, geç örgütleme[yi], sohbet edebilecekleri bir alanları yok. Bunun üzerine konuşup tartışılan bir kurum [bu] (Leyla, 39, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Batman).

Batman’da hem KJA bileşeni kadın örgütleri hem de bunun dışında kalanların çalışma alanları büyük ölçüde kadınların sosyoekonomik koşullarını iyileştirmek ve şiddete uğradıkları zaman onlara psikolojik ve hukuki destek vermek, çeşitli eğitimlere erişirmek temelinde gerçekleşiyordu. Bu elbette politik hareketliliğin olmadığı anlamına gelmiyordu. KJA bileşenleri hem hareketin perspektifi doğrultusunda bu çalışmaları yapıyor hem de kadınları politik olarak harekete geçiriyorlardı. Dahası çalışmalarının hepsini politik çalışmalar olarak tanımlıyorlardı.

Sonuç olarak Batman ve Diyarbakır’da on yedi kadın örgütünden⁸⁰ yirmi dört kadınla⁸¹ görüşmeler yaptım. Ancak araştırma olağanüstü koşullarda gerçekleşti. Çünkü 2015’te yeniden başlayan çatışmalar kentlerde sürüyordu. Açıkçası bu nedenle bu araştırmayı yapıp yapmamak konusunda çelişkiler yaşadım ve bir yerde vazgeçtim. Bunun esas nedeni kadınlara bu denli zor koşullarda ve bu büyük sorunlar arasında ayak bağı olma endişesiydi. Ancak bir yandan da kadın örgütleri hem orada hem de kadın hareketinin ortak zeminlerinde çalışmalarını sürdürüyorlardı. Henüz araştırma başlamadan önce farklı nedenlerle oraya gittiğimde kadın örgütlerinin çalışmaları ve mücadelesi devam ediyordu. Çalışmayı bitirdikten kısa bir süre Olağanüstü Hal (OHAL) kapsamın çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile KJA Derneği’nin kendisi de dâhil olmak üzere bileşeni olan örgütlerin önemli bir kısmı kapatıldı. Bu nedenle bu

⁸⁰Bakınız EK 1.

⁸¹Bakınız EK 2.

çalışma, onların henüz varlıklarını ve mücadelelerini sürdürdükleri bir dönemde yapıldığı için kadın hareketinin hafızasını yansıtan bir belge olarak da düşünülmelidir.

4.3. Varsayımlar, Çelişkiler, Keşifler: Batman'da ve Diyarbakır'da Kadın Örgütleri

Araştırma süreci çok fazla soru ve çelişki yarattı. Diğer yandan bu kadar çok örgütlenme deneyimiyle karşılaşmak, kadınlarla konuşmak ufuk açıcıydı. Ses kayıtlarını deşifre ettikçe ve tekrar tekrar okudukça, görüşme sırasında gözümden kaçan ya da dikkat etmediğim pek çok nokta ortaya çıktı. Alanın deneyimleri bazı başlangıç varsayımlarımı geçersiz kıldı, bazılarını haklı çıkardı. Ancak en önemlisi birçok şey öğretti ve yeni bağlantılar doğurdu. Öncelikle KJA bileşeni örgütler ve dolayısıyla KJA yapısının kendisi, Kürt kadın hareketinin nasıl zamanla bir toplumsal harekete dönüştüğünü gösteriyordu. Kürt kadınların 1990'larda siyasi partilerde, sendikalarda ve çeşitli karma yapılarıdaki mücadeleleri ve deneyimleri 2000'lerle birlikte daha özerk bir kadın örgütlenmesine dönüşmüş ve nihayetinde tüm kazanımlar KJA yapısında somutlaşmıştı. Bu aşama, hareketin hem bölgeyi hem de Türkiye'yi aşan genişlikte bir örgütlenme ağını ve giderek artan sayıda kadının katılımıyla hareket alanını nasıl genişlettiğini gösteriyordu. Başlangıçta sadece ulusal bilinç temelli ve siyasal karakterli olan bir hareketlilik ve eylemlilik, zamanla erkek egemenliğiyle mücadeleyi birincil hedef olarak belirlemiş ve toplumsal tabanını genişletmişti.

Bu nedenle araştırma deneyiminin kendisi ortaya 'Kürt kadın hareketi örgütleri' ile 'hareket-dışı örgütler' arasında kategorik bir ayrım yapmayı gerektirdi. Bu normatif bir yorum değil, araştırmanın ortaya çıkardığı bir durumdur. Her iki daldaki örgütler kendilerini bilinçli olarak böyle konumlandırmışlardı. Hareket örgütlerinin çoğu ve genel olarak Kürt kadın hareketi hem Türkiye genelindeki kadın hareketi hem de dünyanın başka yerlerindeki kadın hareketleri ile güçlü bağlar kurmuş, ama kendisini ayrı, özgüllükleri olan bir hareket olarak tanımlamıştı. Bu çalışmada bu örgütleri 'hareket örgütleri' olarak adlandırıyorum.

'Hareket-dışı' örgütler ise bu çalışma kapsamında ve bölgesel bağlamda Kürt kadın hareketi bileşeni olmamayı ifade ediyor, ancak genel kadın hareketi bakımından bir kesinlik taşıyor. Örneğin bu örgütlerden bazıları yerel düzeyde çalışıyor ve kendilerini genel Türkiye kadın hareketinin bir parçası olarak konumlandırmıyordu. Birkaçı ise kendilerini genel kadın mücadelesinin bir parçası olarak görüyordu. Kadın hareketiyle

ilişkilerini sağlayan, Sığınaklar Kurultayı, Kadın Koalisyonu gibi ortak zeminler ve zaman zaman projelerdi. Ancak bu ilişkilenenin genellikle dernek başkanları düzeyinde, daha sınırlı olduğunu belirtmem gerekiyor. Çünkü Kürt kadın hareketi bu ortak zeminlere hareket olarak çok sayıda kadınla/örgütle katılıyordu, basitçe bir kadın örgütü temsilcisi olarak değil. Yine de ‘hareket-dışı’ nitelemesi söz konusu kadın örgütlerinin hepsini yeterince ifade etmediği için çalışmada bu örgütleri ‘bağımsız örgütler’ ya da ‘bağımsız kadın örgütleri’ olarak adlandırıyorum. Bunun da normatif değil, pratiği yansıtmaya çalışan bir niteleme olarak anlaşılması gerekiyor. Bu örgütlerin devlet gibi çeşitli yapılarla kurdukları ilişkiler nedeniyle bağımsız olup olmadıkları politik olarak tartışılabilir, ancak hepsi yasal statü olarak STK olmalarının yanı sıra kendilerini bütün yapılara ve siyasetlere/ideolojilere eşit mesafede duran ‘bağımsız’ örgütler olarak tanımlıyorlardı. Bu bağlamda kullandığım ‘bağımsız’ ifadesi ise bir politik anlamı yansıtmıyor.

Bu temel ayırmadan sonra ‘hareket örgütleri’ ile ‘bağımsız örgütleri’ ayrı ayrı anlamak gerekiyordu. Hareket örgütü olmak ne demekti? Kadın merkezi, dernek, kooperatif, atölye, dergi, spor merkezi gibi çeşitli örgütlerin hareket bileşeni olması tek başına bir şey ifade ediyor muydu? Doğrusu kadınlara ve kadın çalışmalarına bakış açısı, ideoloji ve yöntem konusunda ortak bir şeyi ifade ediyordu. İster kadına yönelik şiddet konusunda hizmet verilsin, ister dergi yoluyla akademik çalışmalar yapılsın, bu örgütler çalışmalarını hareketin bakış açısı, ilkeleri, ideolojisi temelinde oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle başlangıçta toplumsal hareketi “eylem sistemi” (Melucci, 1985: 795), toplumsal hareket örgütünü ise hedeflerini belli bir toplumsal hareketin tercihleriyle tanımlayan örgütler (McCarthy ve Zald, 1977) olarak göstermiştim. Çünkü Kürt kadın hareketi zaman içerisinde çatısı altında kurulan çok sayıda kadın örgütüyle, geliştirdiği ilişki ve iletişim ağlarıyla, kaynaklarıyla, örgütsel çalışmalarıyla kendi içinde bir toplumsal harekete, bir eylem sistemine dönüşmüştü. Bu çerçevede kuşkusuz kadın hareketleri gibi çoğu zaman merkezlessiz, onu oluşturan örgütler arasında ilişkilerin gevşek olduğu, kimi zaman belirsiz bir toplam olarak görünen toplumsal hareketler için de geçerlidir. Burada Kürt kadın hareketinin ayırt edici özelliklerinden birini göstermek için ‘toplumsal hareket örgütü’ kavramını tekrar vurguluyorum. Bu örgütler basitçe bir grup kadın tarafından kadınlar için çalışmak üzere kurulmamışlardı. Onları ‘hareket örgütü’ yapan özellik, bir hareketin ilkelerine, ideolojisine ve hedeflerine göre çalışmalarıydı.

Bu örgütler çalışma konusu, örgütsel yapı ve üyelik/çalışma sistemi bakımından farklılık gösterebilirler. Bakılması gereken nokta, kendilerini parçası olarak konumlandıkları ve hedeflerini buna göre tanımladıkları hareketin ideolojisi, perspektifi ve yöntemi ile kurdukları bağlantıdır. Basitçe, hedefi kadın kurtuluşu olan hareketin örgütleri, kadın kurtuluşu için çalışırlar. Örneğin Kürt kadın hareketi çatısı altında üretim yapılan kooperatif ve atölye tipi örgütler kadın ve ekonomi konusunu hareketin antikapitalist anlayışı üzerinden kurmaya çabalıyordu. Çünkü kadın özgürlüğünde emeğin önemine vurgu yapıyor ve kooperatif, komün gibi yapıların kadın emeğini sömüren kapitalist yapılar karşısında bir alternatif olduğuna inanıyorlardı. Yine dernekler ağırlıklı olarak akademik çalışma, atölye çalışması ve eğitim konusuna odaklanıyor, bunu alternatif bir eğitim, bilgi üretimi ve teorik model olarak öneriyorlardı. Bu nedenle yapmam gereken, öncelikle Kürt kadın hareketinin neden bir toplumsal hareket olduğunu açıklamak, daha sonra bu örgütlerin deneyimlerini ayrıca ortaya koymaktı.

‘Bağımsız örgütler’ ise kendilerini bütün siyasi oluşumlardan ve ideolojilerden ayırdıklarını iddia ediyor ve kadınlar için yaptıkları çalışmaları genellikle ‘siyaset üstü’ bir ilkeyle sürdürüyorlardı. Dernek, vakıf ve kooperatif gibi formel yapılara sahip bu örgütler çok çeşitli konularda faaliyet gösteriyor ve kendilerini genellikle tek konuyla sınırlandırmıyorlardı. Örneğin işkadınlarına ve girişimciliğe yönelik çalışan bir dernek kentteki toplumsal sorunlarla da ilgileniyor ve gerektiğinde buna yönelik çalışmalar yapıyordu. Yine kadına yönelik şiddet alanında hem savunuculuk hem de hizmet çalışmaları yapan bir vakıf aynı zamanda kadınların ekonomik açıdan güçlenmesi için çalışıyordu. Diyarbakır’daki kadın kooperatifi ise çok yoksul bir mahallede çalışıyor ve genellikle çocuklara Kürtçe anadilinde kreş ve eğitim hizmeti veriyor; bir yandan dönemsel projelerle kadınları eğitim gruplarına katıyor, üretim yapmalarını sağlıyor ve çocuklarını bu kreşlere bırakarak nefes almalarına, yüklerinin hafiflemesine vesile oluyordu. Bu nedenle bu örgütlerin kendilerine nasıl alanlar yarattıklarını görmek, çalışmalarını ve mücadelelerini ayrıca anlamak gerekiyordu.

Bu araştırma, kadın örgütlenmesinde muhalefet etme ve uzlaşma alanlarının; bununla birlikte değişim yaratma kapasitelerinin nasıl oluştuğu üzerine kafa yormam gerektiğini gösterdi. Öncelikle meydan okuma, uzlaşma, uysallaşma eğilimlerinin bir arada var olduklarını, kesiştiklerini, ama aynı zamanda ayrıştıklarını gördüm. Bu örgütler,

kadın örgütlenmesindeki farklılıklar konusunda temel olarak iki perspektif sunuyordu: Toplumsal hareket ile daha önce 1990'lardan beri yükseldiğini belirttiğim sivil toplumculuk perspektifi. Oluşumlarını mümkün kılan koşullar ve dinamikler bu nedenle farklıydı. Kürt kadın hareketi daha geniş bir toplumsal dönüşüm iddiasında bulunan, belli bir ideolojisi olan ve kadınlar için 'kurtuluş', 'özgürlük' kavramlarını benimseyen bir bütünsel hareketti. Yaşam süresi içinde kurulan çatı örgütlenmelerinin isimleri sırasıyla Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH), Özgür Kadınlar Kongresi (*KJA-Kongreya Jinên Azad*) ve KJA, KHK ile kapatıldıktan Özgür Kadın Hareketi (*TJA-Tevgera Jinên Azad*)⁸² olmuştu. Başından beri çatısı altındaki örgütler de bu doğrultuda, 'toplumsal hareket örgütleri' olarak çalışıyorlardı. Hem ulusal bilinç hem cinsiyet baskısına karşıtlık temelinde hareket etmeleri, onları daha meydan okuyan, devlet gibi yapılarla uzlaşmayan, alternatifler arayan örgütler yapmıştı. Bu nedenle kendilerini büyük bir toplumsal değişime hizmet eden örgütler olarak konumlandırıyorlardı.

Bağımsız kadın örgütleri açısından daha farklı durumlar vardı. Hepsi yerelden kurulan bu örgütlerin birkaçı, Türkiye'de genel kadın hareketinin bazı eylem, etkinlik ve ortak zeminlerine katılarak kendilerini kadın mücadelesinin parçası olarak görürken, çoğunun bu anlamda ya çok gevşek bağları vardı ya da hiç yoktu. Aynı zamanda kendilerini kesin olarak Kürt kadın hareketi dışında konumlandırıyorlardı. Kuşkusuz bu örgütler homojen bir grubu temsil etmiyordu, ancak çoğu, kadın sorunlarını iç ya da dış fonlu projelerle çözmeye çalışan; devletle ve kamu kurumlarıyla stratejik olarak ilişkiler geliştiren örgütlerdi. Çoğunun devlet gibi iktidar yapılarına muhalefet etme amacı yoktu. Çoğu kendini sivil toplum alanında hareket eden STK'lar olarak tanımlıyordu. Kendilerini daha geniş bir mücadele alanına bağlayamamaları ve kurdukları bu ilişkiler kaçınılmaz olarak değişim yaratma kapasitelerini de sınırlandırıyorlardı.

Burada öncelikli olarak bakmam gereken iki temel mesele vardı: Kadın sorunlarına ve çözümlerine yönelik perspektif farkı ve ilişki ağlarının oluşum biçimleri. Kadına yönelik erkek şiddetiyle mücadele etmek için kadın merkezi ya da STK kurmak bir eylem biçimidir. Bu eylemi patriyarka ile mücadele ekseninde kurup daha büyük bir

⁸² KJA çatı örgütlenmesinin DÖKH'ten farkı, bir kongre tipinde örgütlenmesi ve çatının ismiyle bir dernek, KJA Derneği'nin kurulmuş olmasıydı. KJA'yı aşağıda ayrıntılı olarak anlatıyorum. Ancak Dernek 18 Ekim 2016 tarihli 675 Sayılı KHK ile kapatılınca, hareket isim değişikliğine gitmek zorunda kaldı. 20 Kasım 2016'da Diyarbakır'da Türkiye'nin farklı yerlerinden aktivistlerin ve feministlerin de katılımıyla kadın örgütlenmesine TJA ismiyle devam edeceklerini ilan ettiler. Bu gelişme, araştırmayı tamamladıktan sonra oldu.

dönüşüm yaratmayı hedeflemek, onu genel bir muhalefet hareketine bağlamak politik kolektif bir eylem biçimidir. Bunun için ilk etapta kadınların neden şiddet gördüğü, bunun iktidar ilişkilerine içkin doğası, güç eşitsizlikleri ortaya konur ve mesele politik bir sorun olarak tespit edildiği için çözüm bu bağlamda üretilmeye çalışılır. Bu yapılmadığında şiddet belli tedbirlerle ve kadınların yaşam koşullarındaki bazı düzeltmelerle sağaltılabilecek bir sorun olarak görülür.

Kürt kadın hareketi şiddetle mücadele, ekonomi/üretim, eğitim, akademi gibi çok sayıda konu başlığının ayrı örgütlenmesinin oluşturulduğu ve tüm bu örgütlerin bütünü bir parçası şeklinde hareket ederek kadın özgürlüğü ya da kadın kurtuluşunu hedeflediği bir yapı olarak kendisini ortaya koyuyordu. Kürt kadın hareketinin kurmaya çalıştığı örgütlenme modeli bir yanıyla, arada büyük farklılıklar olsa da, ikinci dalga feminist hareketin “tüm cephelerde birden” (Mitchell, 1985: 81) atılımına benziyordu. Bu, kurtuluşun her alanda ve her alanın da birbirine bağlanmasıyla mümkün olacağı varsayımıydı.

Diğer örgütler ise çalışmalarını daha çok kendi örgütlerinin sınırlarında ve kapasitesinde gerçekleştiriyor, mümkün olduğunca çok sayıda kadına ulaşarak onları çeşitli projelere ve faaliyetlere katmaya çalışıyorlardı. Hedefleri temel olarak kadın güçlenmesiydi. Aradaki temel fark bu örgütlerin kendilerini toplumsal hareketten ziyade sivil toplum alanı içinde tanımlamalarıydı. Bu küresel ölçekte 1990’larda yükselen, bölgede 2000’lerden sonra yansımaları bulan sivil toplumculuk ve ‘kadının insan hakları’ akımıyla ilgiliydi. Kendilerini ‘kadın STK’ olarak siyasetler ve ideolojiler üstü yapılar olarak kuruyor, kadın meselelerinin de siyaset ve ideoloji-dışı kalması gerektiğini savunuyorlardı.

Bu konumlanma farklılıkları, onların ilişki ağlarını biçimlendirmede de etkili olmuştu. 1990’lardan itibaren ‘teşvik edilen’ bir örgüt modeli olarak STK’ların bir özelliği çeşitli yapılarla ve kurumlarla işbirliklerine açık olmalarıdır. Kendilerini sivil toplum alanında tanımlayan bu kadın örgütlerinin biri hariç hepsi devletle, kamu kurumlarıyla müzakereler yapıyor, davetlere katılıyor ve kimi zaman hazineden fon alıyorlardı. Kadınların sesini duyurmak, sorunlarını, taleplerini yetkililere iletmek, faaliyetler için destek istemek gerekli görülüyordu. Kamu kurumları nezdinde de bu örgütler ortaklık kurulabilecek olanlardı. Kürt kadın hareketi ise devletle ilişkilenemeyi ve ortak çalışmayı reddediyordu. Dolayısıyla KJA ideolojik nedenlerle devleti kategorik

olarak ilişki kurulacak bir yapı olarak kabul etmezken, diğer örgütler kimi zaman stratejik ilişkiler geliştirmişlerdi. Bunun hem muhalefet etme hem de kadın örgütleri arasındaki ilişkiler bağlamında çeşitli ve karmaşık sonuçları vardı.

Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak tartışılıyor, ama ortaya çıkan bazı sonuçları, bunların anlamlarını ve politik yönünü şimdiden kısaca aktarmam gerekiyor. Birincisi, devlet kurumlarıyla ilişkilenecek ve bu kurumlarla ortak çalışmalar yapmak iki daldaki örgütler arasında çelişkilerin ve gerilimlerin ana nedenlerinden biri olarak ortaya çıkıyordu. Hiç şüphesiz devlet kurumlarından fon alan ve onlarla ortak çalışmalar yapan kadın örgütleri bunu kadınlara yarar sağlamak ve daha çok kadına ulaşmak için yapıyorlardı. Kimileri bu vesileyle devlete görevlerini hatırlatıyor, kendilerini kadınlar ve devlet arasında köprü olarak görüyorlardı. Sonuçlar ise kadın örgütlerinin niyetlerinden bağımsız bazı sorunlara işaret ediyordu. Her şeyden önce KJA üyeleri, isteseler bile devlet kurumlarından fon alamayacaklarını söylediler. Hükümetin fon kaynaklarını sadece KJA dışındaki örgütlere aktarması ve bu örgütleri bazı kadın çalışmaları için masaya davet etmesi onları ‘meşru müttelik’ olarak algıladığı anlamına geliyordu.

En başından devletle ilişkilerin kadın örgütlerinin eleştireliliğini ve muhalefetini yok edeceğini varsaymışım. Araştırma bunu doğruladı, ancak başka olasılıkları hesaba katmadığımı hatırlattı. Araştırma kapsamındaki bağımsız kadın örgütlerinin çoğu zaten bir toplumsal hareketin ya da başka bir radikal muhalefetin parçası olarak kurulmamıştı.⁸³ İktidara doğrudan eylemle muhalefet etmek gibi bir amaçları yoktu. Hedeflerine ulaşmak ve kadınların konumlarını iyileştirmek için mümkün olduğunca herkesle stratejik ittifaklar yapmaya açıktı ve çeşitli ilişki ağlarıyla kaynakları harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Hiç kuşkusuz devlet kurumundan alınan bir fonla proje yapıp devlete muhalif bir rapor yazamazlardı. Aynı şekilde devlet kurumlarıyla yoğun görüş alışverişleri ve toplantılar yaptıkları için de böyle bir tutum alamazlardı. Bazıları bunun bilincinde olduklarını ifade ettiler. Ancak zaten böyle bir amaçları olmadığı için kendi

⁸³ Bu örgütlerden ikisini daha farklı değerlendirmek gerekiyor. Biri 1990’larda bir grup kadın tarafından Diyarbakır’da kurulan, zamanla tüm bölgede şubeler açan ve kendisini genel kadın mücadelesinin parçası olarak gören bir örgüttü. Ancak hem devletle hem de başka aktörlerle ortak çalışmalar yapıyordu. Diğeri ise yine Diyarbakır’da başka bir kadın örgütünün girişimiyle ve bir grup kadınla kurulan kooperatif örgütlenmesiydi. Devlet kurumlarıyla ortak çalışmaya soğuk bakmıyordu, ama Kürtçe kreş hizmeti verdiği için kendisi de kimi zaman baskıya maruz kalıyordu.

içlerinde çelişkili bir durum yoktu. Bu durum 1990'lardan beri her yerde görülen "STK-devlet koalisyonu" (Alvarez, 1999: 195) modelinin bir örneğini gösteriyordu.

Yine başka STK'lar, yerel yönetimler, siyasi partiler ve fon kuruluşları bu örgütlerin çeşitli düzeylerde ilişkiler geliştirdikleri ya da çeşitli nedenlerle mesafeli durdukları yapılarıydı. KJA kendisini 'özgün ve özerk' bir hareket olarak adlandırdığı için doğrudan Kürt siyasi partilerine ve onun belediyelerine ait görmese de, KJA'yı oluşturan birçok kadının siyasi parti kimliği vardı ve aynı zamanda kadın merkezleri gibi pek çok kadın kurumu belediyeye bağlı kurulmuştu. Dolayısıyla aralarında güçlü bir bağ vardı. Bu durum kadın hareketlerinde kurumsallaşma eğilimini de yükselten "politik fırsat yapıları"ndaki (Walby, 2002: 544) değişimlerin etkisinin Kürt kadın hareketi bağlamında da etkisini gösterdiğine işaret ediyordu. Kürt hareketinin siyasal hareket alanı ve toplumsal tabanı genişledikçe, kadın hareketinin kurumsal yapılarını oluşturacağı alanlar artmıştı. Diğer kadın örgütlerinin ise yerel yönetimlerle gevşek bir ilişkisi varken, hepsi kendisini bütün siyasi partilere mesafeli olarak konumlandırıyordu. Sivil toplumun diğer bileşenleriyle ilişkiler de bütün kadın örgütleri için kimi zaman eğitim gibi ortak çalışmalar üzerinden oluyordu.

Diğer bir mesele kadın örgütleri arasındaki ilişkiler ya da ilişkisizliklerdi. Başında güçlü bağların ve ittifakların olduğu durumlarda eylemlilik ve muhalefet olanaklarının artacağını varsaymışım. Çünkü kurumsallaşma, STK'laşma ve projecilik süreçleri çeşitli düzeylerde kadın örgütlerinin içlerine kapanarak proje ve 'faaliyet yürüten' yapılara dönüşmelerini ve aralarındaki kopukluğun artmasını da getirdi. Bu kopukluğun esas nedeninin bölge bağlamında bundan değil, politik ve ideolojik farklılıktan kaynaklandığı ortaya çıktı. Bunun için kadın örgütlerinin yerel ve bölgesel ölçekte aralarında ve aynı zamanda Türkiye'deki diğer kadın örgütleri ve hareketleriyle nasıl ilişkiler kurduklarını anlamaya çalıştım. Bu, üç düzeyli bir açıklama gerektirdi: (1) KJA bileşeni örgütler arasındaki ilişkiler, (2) yerel ve bölgesel düzeyde hareket örgütleri ile bağımsız kadın örgütleri arasındaki ilişkiler, (3) tüm bu örgütlerin bölge dışında hem Türkiye hem de uluslararası kadın örgütleriyle ve hareketleriyle ilişkileri ve ilişki tarzlarında iki dal arasındaki farklılıklar.

Hareket örgütleri arasında güçlü bir dayanışma ve işbölümü olduğu açıktı. KJA'nın bu bütünsel yapısı daha toplam bir hareket haline dönüşmesinin de hikâyesidir. Ancak mesele yerel ve bölgesel düzeyde iki kategorideki örgütler arası ilişkilere

geldiğinde ortaya karmaşık bir tablo çıktı. Hareket örgütleri ile bağımsız örgütler arasında kimi zaman ortak çalışmalar olsa da, açının özellikle Diyarbakır’da genişlediğini gördüm. Buna neden olan temel faktör, siyasal ve ideolojik farklılıklardı. Diğer yandan devlete bakış açısı ve onunla ilişkilene de temel ayrışmalardan biriydi. Bu, iki dal arasında görece kopukluğa neden olmuş ve bu nedenle ortak hareketlilik çok fazla mümkün olmamıştı. Ulusal ve uluslararası kadın örgütleri ve hareketleriyle ilişkilerde ise KJA’nın çok güçlü bağları olduğu görülüyordu.

Fonlar ise devletle ilişkilere nazaran çok daha karmaşık bir meseleydi. KJA prensip olarak başka kurumlardan fon alınarak proje yapılmasına sıcak bakmıyordu, ama bileşeni olan örgütler çeşitli projeler yürütmek için dış fonlara başvurmuşlardı. Bu fonları daha çok başka kadın örgütleriyle ortak çalışmalar yapmak, eğitim toplantıları düzenlemek gibi amaçlarla kullanmış, ancak buradan profesyonel bir yapıya dönüşmemiş, ücretli istihdam yoluna gitmemişlerdi. Daha da önemlisi fonlar örgütlerin maddi varlığını sürdürmek amaçlı kullanılmamıştı, proje sıklığı yoğun değildi. Tabii bu durum aşağıda görüleceği üzere dernek tipi örgütler ile belediyeye bağlı kadın merkezleri arasında farklılaşabiliyordu. Bağımsız kadın örgütlerinin fon arayışı ve hem iç hem dış fonlu proje yapma sıklığı ise daha fazlaydı. Bazıları senede en az bir ya da birkaç fonlu proje yaparken, özellikle Batman’da daha yerel düzeyde çalışan derneklerin fonlara ulaşma imkânları daha kısıtlıydı. Fonlar genellikle devlet kurumlarından alınıyor ve dernekler de büyük ölçüde dernek başkanlarının kişisel çabaları ve imkânlarıyla sürüyordu. Bu aynı zamanda ortaya bir ‘STK liderliği’ modelini çıkarıyordu.

Bu araştırma sonucunda ‘toplumsal hareket’, ‘muhalefet’, ‘kurumsallaşma’, ‘STK’laşma’, ‘fon’, ‘proje’, ‘bağımlılık’, ‘bağımsızlık’ gibi kavramları yeniden düşünmem gerekti. Birincisi bağımsız örgütler zamanla STK’laşmadılar, daha ziyade zaten sivil toplumculuk anlamında dernekleşmenin meşru görüldüğü, kaynakların STK’lara kolaylıkla aktarıldığı koşullarda ortaya çıktılar. Dolayısıyla bunlar zaten “STK’laşmış STK” (*NGOized NGOs*) (Alvarez, 2009: 180) modelini mümkün kılan koşulların da yansımasıdır. Bu, örgütleri toplumsal muhalefet hareketlerinden ziyade çok aktörlü sivil toplum alanı çatısı altında gören bir akımla ilgilidir. Zaten STK’laşma bir örgütteki değişimden ziyade, teşvikle gelen bir örgütlenme biçimine işaret eder. Bununla birlikte bu örgütlerden kadınlar bölgede çok fazla STK’nın bazen sırf fon

alabilmek ve proje uygulamak için açılmasından ve ‘tabela’ derneklerinden şikâyet ediyorlardı. Dolayısıyla kendilerini bu kategorinin dışında görüyorlardı.

KJA ise bileşen örgütleri bakımından bir kurumsallaşma eğilimi gösteriyordu. Bu, hareketin bilinçli olarak hedeflediği bir durumdu. Sorunları konu başlıklarına ayırmak ve her biri için bir kurum oluşturmak isteniyordu. Kadın merkezleri gerçekten profesyonel çalışma eğilimi gösterirken, özellikle dernekler çok daha enformel ve esnek yapılara sahiplerdi. Ancak sonuç olarak hareket içinde de bir kurumsallaşma eğilimi ve hedefi söz konusuydu.

Tüm bu bilgiler görüştüğüm kadınların aktarımları ve aynı zamanda gözlemlerim sonucunda ortaya çıktı. Peki, bu bilgileri aktaran kadınlar örgütlerde nasıl deneyimler yaşamışlardı? Bu meselelere nasıl bakıyorlardı? Örgütlenme çalışmalarıyla birlikte hayatlarında neler değişmişti? Bu sorularla birlikte bazen teknik bilgi aktarımları nedeniyle sıkıcı hale gelen görüşmeler canlandı ve deneyim paylaşımını da içeren karşılıklı bir sohbet dönüşü. Görüştüğüm kadınlardan bazılarını önceden tanıyordum ve arkadaşlık ilişkim vardı. Bu anlamda bir kolaylık söz konusuydu. Ancak araştırma için görüşme vasıtasıyla henüz yeni tanıştığım kadınlar da deneyimlerini çok büyük bir açıklıkla ve içten bir şekilde paylaştılar.

Öncelikle kadınların ağırlıklı olarak orta sınıftan, görece yüksek eğitilmiş olduğu söylenebilir. Okula hiç gitmemiş bir kişi dışında, kalanlar lise (altı kişi) ve ağırlıklı olarak üniversite mezunuydu (on üç kişi). Yüksek lisans mezunu bir kişi vardı ve lise mezunlarından üçü üniversite, üniversite mezunlarından birisi yüksek lisans eğitimine devam ediyordu. Yaş ortalaması KJA’nın genç kadın üyesi çokluğu nedeniyle ağırlıklı olarak yirmi ila otuz arasında yoğunlaşıyordu. Bağımsız örgütlerden görüştüğüm kadınların yaşları ise ağırlıklı olarak kırk ve üstüydü. Örgütlerdeki konumları ise örgütün yapısına bağlı olarak, ‘başkan’, ‘üye’, ‘koordinatör’, ‘çalışan’ olarak değişiyordu. KJA bileşeni olan derneklerde ücretli çalışma yoktu, hepsi gönüllü olarak çalışıyordu. Kooperatif ise bir üretim komünü olarak tasarlandığı için kadınlar üretim yaparak para kazanıyordu. Belediyeye bağlı merkezlerde çalışan kadınların hepsi koordinatör, sosyal çalışmacı, sosyolog ya da psikolog olarak belediyenin ücretli elemanları olarak çalışıyorlardı. Bağımsız örgütlerden görüştüğüm kadınlardan ikisi STK çalışmaları yoluyla düzenli bir gelir elde ediyordu. Diğerleri, dernek ya da kooperatif çalışmalarından ya hiç gelir elde etmiyor ya da dönemsel olarak proje bazlı ücret alıyorlardı.

Örgüt çalışmalarından ücret almayan kadınlardan bazıları işsiz, bazıları öğretmen, mali müşavir gibi mesleklere sahiplerdi. Ancak bir meslek tanımlamaya itiraz eden iki KJA üyesi oldu. Örneğin Roza, kadınların kendilerini meslekle tanımlamalarının “eril zihniyetin bir ürünü” olduğunu, sabit meslek tanımlarının kadınların yetilerini sınırlandırdığını söyledi. Kendisi de dokumacılık, gazetecilik, belgeselcilik, yazarlık, araştırma, belediye başkanlığı gibi çok sayıda iş yapmıştı. Leyla da yine uzun yıllar çok çeşitli işler yapmıştı, ama meslek tanımlamadığını ve böyle tanımlamaları sevmediğini söyledi.

Roza benzer bir eleştiriyi ‘medeni durum’ sorusuna da yaptı. ‘Medeni’ kelimesinin devletin “klasik” söylemi olduğunu düşünüyor, mevcut durumda partnerle yaşamının özgürlükleri kısıtladığına inanıyordu. Ancak yine de mesele örgütsel çalışmaların kadınların hayatına etkileri olunca, bunun evli ve bekâr kadınları farklı etkileyeceği açıktı. Çünkü evlilik, çocuk olup olmaması, ev içi emek gibi meseleler kadınların örgütlerine ayracağı zamanı ve emeği belirler. Kadınlardan on sekizi bekâr ve ikisinin çocukları vardı. Geri kalan altı kişi ise evliydi. Kadınların anlatılarında örgütlenme süreciyle birlikte babayı, kocayı, erkek kardeşi, genel olarak aileyi dönüştürdükleri iddiası çok ön plandaydı.

Görüldüğü üzere araştırma kapsamında görüştüğüm kadınların çoğu genç, bekâr ve okul eğitimi yüksektir. Çalışma boyunca kadınların anlatılarını aktarırken hepsi için takma isimler kullanıyorum. Bununla birlikte KJA üyesi olanları ayrıca belirtiyorum. Ancak sekizinci bölümde kadınların örgütlenme deneyimlerini ve bakış açılarını aktarırken, örgütler arasında yaptığım gibi bir ayırım yapmıyorum ve ayrı başlıklar halinde sunmuyorum. Çünkü örgütleri ‘hareket örgütleri’ ile ‘bağımsız örgütler’ olarak ayırmam bir zorunlulukken, aynı yöntemi kadınların hikâyeleri söz konusu olduğunda kullanmamam gerektiğini düşündüm. Çünkü ‘KJA üyesi kadınların hikâyeleri’ ve ‘bağımsız kadın örgütlerinden kadınların hikâyeleri’ şeklinde bir ayırım, kadınları iki homojen grup olarak görme riski yaratabilirdi. Elbette KJA üyesi kadınların ideoloji, kimlik, perspektif ve politik duruş bakımından çok fazla ortak özelliği ve inancı vardı. Bu onları ‘KJA’lı’ yapıyordu. Birçoğu Kürt siyasetiyle politikleşmişti ve kendilerini ‘yurtsever’ olarak tanımlıyorlardı. Ancak bağımsız kadın örgütlerinden bazı kadınlar da bireysel olarak kendilerini böyle tanımlıyor ve Kürt siyasetini destekliyorlardı. Aralarındaki fark, KJA’lı kadınların bu politikayı kadın örgütlerinde sürdürmeleri,

diğerlerinin ise kimlikleri, siyasi görüşleri ile örgütlenme çalışmalarını ayırmalarıydı. Örneğin Hülya bireysel olarak politikti, ama kooperatifte çocuk çalışması yürüttükleri için siyasi görüşlerini dışarıda bırakmaları gerektiğini düşünüyordu. Yine Neşe Kürt partilerine oy veriyor, ama kadınlara yönelik çalışmalar yaparken bütün kadınlara ulaşmaya çalıştıklarını ve bu nedenle siyasetle mesafe koymaları gerektiğini söylüyordu.

Kadınların anlatılarındaki egemen tema değişme, dönüşme ve güçlenmeydi. Birkaçı içinse çalıştıkları örgütlerdeki deneyimler güçsüzleşme ve hayal kırıkları getirmişti. Bazıları için bu süreçler çok sancılı, çelişkilerle doluydu. Sadece kadınlarla çalışmak, hem olumlu hem olumsuz duyguları içeren ifadelerde kendisini gösteriyordu. Özellikle daha önce sendika, parti gibi karma siyasetlerde bulunan ve kadın hareketine görece geç katılan kadınlar için bunun farklı bir deneyim olduğu açıktı. Bazı kadınlar da 'lider' ve 'öncü' özelliklerini başkanlık ettikleri derneklerde keşfetmiş, pekiştirmiş ve kendilerine önemli statü alanları yaratmışlardı.

4.4. Araştırma Yönteminin Teorik Arka Planı

Altmışlarda ve yetmişlerde feministler sadece devlet ve aile gibi kurumları değil, aynı zamanda mevcut bilimin erkek egemen yapısını da hedef aldılar. Çünkü tarafsız, objektif ve evrensel olduğu varsayılan bilim, başından sonuna Batılı, beyaz ve burjuva erkeklerin bakış açısıyla biçimlenmiş ve bu da insanlığın bilgisi olarak sunulmuştu. Kadınlar ve ezilen gruplar bilgi üretiminin öznelere değil nesnelere olmuşlardı. Feminist teoriler kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği bu yıllarda bilgi üretimi ile iktidar pratikleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalıştı (Harding, 2004). Geleneksel bilim anlayışında bilimsel bilgiyi engellediği ve hatta bozduğu varsayılan politika, bu dönemin kurtuluş hareketleri tarafından araştırmanın ve bilgi üretiminin ayrılmaz parçası haline getirildi. Çünkü öncelikle her sınıftan, ırktan, sosyal konumdan, kültürden kadınlar için yeni bir bilim anlayışına ihtiyaç vardı (Harding, 1991). Bu da açıkça politik mücadeleden bağımsız olamazdı.

Feminist teori ve söylem içinde oluşan bir diğer önemli unsur, toplumsal yapıların ve süreçlerin cinsiyetli olduğuydu. Erkek egemenliğinin kendisini kurduğu en önemli alanların hiyerarşik örgütler olduğu saptaması bu anlamda çok önemliydi (Acker, 1990). Dorothy Smith (2004) bilimin erkekler tarafından işgal edilmesini sağlayan kurumlar ile kadınları baskı altında tutan kurumların aynı olduğunu öne sürdü. Bu yönetim ve yönetme ilişkilerinin sürdüğü kurumlar, kadınların ikincilleştirildiği ve

deneyimlerine yabancılaştıkları alanlardı. İkinci dalga feminist hareketin bilinç yükseltme grupları ve diğer örgütlenme çalışmaları bu nedenle ‘kadın deneyimi’ ve “deneyim siyaseti” (Mitchell, 1985: 26) temelinden yükseldi. Bu anlamda feminist araştırmanın ayırt edici özelliklerin biri kurumları, örgütlenmeyi, bilimi ve sorunları kadın deneyimleri perspektifinden mesele etmek oldu. Deneyimler burada test edilen hipotezlere karşı “gerçekliğin” göstergeleri olarak kabul edildi (Harding, 1988: 7).

Feminist araştırmacıların sıklıkla niteliksel veri toplama yöntemine başvurmalarının nedenlerinden biri budur. Araştırma yöntemi, deneyimlere dayanarak kanıtları bir araya getirme tekniğidir. Bu, yüz yüze mülakatlar (bilgi verenleri dinlemek), gözlemler ve tarihsel kayıtları incelemek gibi tekniklerden biri ya da hepsi kullanılarak yapılabilir (Harding, 1988). Yüz yüze mülakatlar yarı-yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış şekilde olabilir. Ben bu çalışmada yarı-yapılandırılmış mülakat yöntemine başvurdum. Bu yöntemin avantajı araştırmacı ve görüşülen arasında serbest bir etkileşimi sağlaması, fikir ve deneyim paylaşımı için olanak yaratması ve aynı zamanda konuşanların kendi bakış açılarıyla ve sözleriyle kendilerini ifade edebilmeleridir. Bu, görüşülen kişiler arasındaki farklılıkların standartlaştırılmadan görülmesini sağlar, araştırma sürecine görüşülen kadınların da katılmasına ve teori üretilmesine imkân verir (Reinharz, 1992).

Bu noktada birkaç meseleye açıklık getirmem gerekiyor. Birincisi, araştırmadaki epistemolojik topluluğun, yani ‘bilen’ (*knower*) olduğunu varsaydığım kişilerin kimler olduğuyla ilgilidir. Mevcut bilimin erkek egemen yapısı nedeniyle duruş teorisyenleri şu soruları sordular: “Kadınlar bilginin öznesi haline gelebilir miydi? Nasıl? Kadınlar bir grup olarak mı yoksa yerel, ulusal ve küresel sosyal ilişkiler içerisinde farklı sınıf, ırksal, etnik ve cinsel konumlarda bulunan kadın grupları olarak mı bilginin öznesi olacaktı?” (Harding, 2004: 4). Bu sorulara cevap ararken bilginin her zaman sosyal olarak konumlandığını ve bilgi üretiminin bu nedenle deneyimlere dayalı olması gerektiği sonucuna varıldı (Harding, 2004). Kuşkusuz ne ‘kadın’ ne de ‘deneyim’ kavramları homojen ve yekparedir. Bu çalışma kadın hareketi ve kadın örgütlenmesi üzerine olduğu için doğrudan öznesi olan kişilerle, yani kadınlarla görüşmek gerekiyordu. Ancak bu çalışmada ‘kadın’ bir biyolojik kimlik olarak değil, iktidar ilişkilerinin toplumsal olarak ürettiği ve sabitlediği bir kategoriye karşı geliştirilen politik bir kimlik olarak görülüyor. Bu, bilgilerimizi ve deneyimlerimizi biçimlendiren ve sınırlandıran bir yapıyı sorgulamak

ve ezilmeye karşı muhalif bilinci geliştirmek demektir. Irkçılık, cinsiyetçilik, homofobi, heteroseksizm gibi baskı sistemleri bilgiyi ve deneyimi biçimlendirip sınırlandırırken, aynı zamanda muhalif bilinci de geliştirir ve kuşkusuz kategorik olarak ‘ezilen’ bir gruba ait olmak bu bilinci otomatik olarak vermez. Örneğin tahsis edildiği haliyle ‘biyolojik olarak kadın olmak’ o kişiyi doğrudan bu grupların üyesi yapmaz. Ancak bu, o kişinin ‘kadın olarak’ ezilmediği anlamına da gelmez. Çünkü cinsiyet bizim kabullerimizden öte bize uygun görülen ve davranışların, tutumların buna göre geliştirildiği bir kategoridir. Yine ‘Kürt’ olmak o kişiyi doğrudan muhalif ve politik bir bilinç grubunun üyesi yapmaz. Ama bu yine de o kişinin Kürt olduğu için ayrımcılığa ve ırkçılığa maruz kalmadığı, kalmayacağı anlamına gelmez.

Toplumsal hareketlere ve örgütlere katılmak bu bilincin politik olarak gelişmesini sağlama potansiyeline sahiptir. Görüştüğüm kadınlara örgütlenme deneyimlerini ve kendilerini nasıl konumlandıklarını, nasıl tanımladıklarını sorduğumda bazı cevaplar bu bağlantının kurulabildiğini gösteriyordu. Örneğin Meryem kadın hareketine katılmadan önce “Kadın olmam beni rahatsız ediyordu (...) Çünkü baskısı vardı, zorlukları vardı” diyordu. Onun için hem Kürt hem kadın olmak örgütlenme süreciyle birlikte yeni anlamlar kazanmıştı. Kuşkusuz Kürt kadın hareketinin ürettiği ‘cins bilinci’ kavramı nedeniyle ‘kadınlık’ kimi zaman bir biyolojik kategori olarak da övülen bir durum olarak görülebiliyor ve kadın olmanın kendisinin doğrudan bilen, örgütlenen ve mücadele eden bir özne olduğu varsayılabilirdi. Ancak yine de ezilen kimliğin politik bağlamları ve geçişleri de tespit edilmişti.

Ancak ‘Kürtlük’ ya da ‘kadınlık’ konumları görüştüğüm tüm kadınların bilgisini ve deneyimini homojen bir biçimde yapılandırmamıştı. Politik aidiyet, ideolojik bakış, mensup olunan aile ve çevre, sosyoekonomik statü, sınıf farklılıkları kadınların hem bireysel hem de örgütsel düzeydeki deneyimlerini farklı biçimlendirmişti. Dolayısıyla güçlenme, özgürleşme, mücadele perspektifleri de farklıydı. Kimisi örgütlenme deneyimlerini cinsiyet baskısı ve etnik kimliğin kesişimiyle kuruyordu. Bu, ‘duruş’ (*standpoint*) için gerekli olan eleştirel bilincin bireyler değil, gruplar tarafından (Intemann, 2010) kurulduğunu gösterir. Konuştukları, bilgi aktardıkları konumu bu bağlam biçimlendirdiği için anlattıkları sadece kişisel hayatlarını değil, kişisel ile kolektif/politik olanın kesiştiği noktaları açığa çıkarıyordu. Görüştüğüm kadınlar, konumlarından ve duruşlarından anlatan kişiler olarak bu araştırmanın öznesidirler.

Aktarılan bilgiler, fikirler, deneyimler ise sadece bir duygu paylaşımı değildir; yaşamlarla, yapılarla, ezilme ve direnme biçimleriyle bağlantı kurmayı sağlarlar. Bu noktada araştırmacının duruşu ve bakış açısı meseleye daha fazla dâhil olur. Burada araştırmanın öznelere hem kendi yaşam gerçeklikleri içinde hem de başkalarıyla ilişkilerinde konumlanırlar (Smith, 1999).

Bununla bağlantılı olarak araştırma bağlamında diğer mesele araştırmacının duruşu ve dâhil olmasıyla ilgilidir. Geleneksel araştırma yöntemlerinde araştırmacı nasıl “görünmeyen”, “anonim” (Harding, 1988: 9) uzak, mesafeli bir ses, feminist araştırmacı kendisini bunun tam tersi bir şekilde kurmaya çalışır. Araştırmacının arka plan varsayımları, inançları, bakış açısı, konumu konunun seçiminden sorulan sorulara, analizlerden sonuçlara kadar sürecin içindedir ve bunu biçimlendirir. Bunu baştan belirtmek araştırma sonucunda geliştirilen iddialar için sunulan ampirik kanıtın bir parçasıdır (Harding, 1988). Nasıl araştırma için görüşülen kadınlar bu araştırmanın öznelere ve parçalarıysa, araştırmacı da kendisini özne olarak sunar ve Harding’e (1988) göre bu, araştırmanın nesnellikini artırır ve bu tarz kanıtları kamuoyundan gizleyen nesnelcilik biçimini asgariye indirir. Sosyal bilimlerde düşünömsellik olarak tartışılan bu konuya Harding (1988: 9) “yeni özne meselesi” (*new subject matter*) adını verir.

Harding’in (1988) burada anlatmak istediği, araştırmacının ezilen ve/veya direnen grupların mücadelesiyle kurduğu bağ ve aynı zamanda kendisinin de verdiği mücadeledir. Benim kendimi feminist olarak tanımlamam ve kadın hareketinin verdiği mücadelenin bir parçası olarak görmem, araştırmanın tasarımını, sorulan soruları mesele edilen şeyleri ve yapılan analizi biçimlendirdi. Örneğin kadınlara “kadın örgütlerinin proje yapması konusunda ne düşünüyorsunuz?” sorusunu sormamın nedeni benim de kadın örgütlerinde bununla karşılaşmış olmam ve bunun kadın hareketleri için mesele edilmesi gereken bir sorun olduğunu düşünmemdi.

Yine görüştüğüm kadınlarla paylaştığım diğer ortak kimliğim Kürt olmamdı. Kuşkusuz ailesi 1990’larda İstanbul’a göç etmiş biri olarak, deneyimlerimizi biçimlendiren koşullarda farklılıklar vardı. Ancak Kürt olmak nedeniyle ayrımcılığa uğramanın ne olduğunu çok iyi bildiğim için, kadınların örgütlenme süreçlerinde bununla mücadelenin neden çok önemli bir yer tuttuğunu anlıyordum. Kürt kadın hareketinin bir parçası değildim, kendimi ‘bağımsız feminist’ olarak tanımlıyordum, ama hem cinsiyet baskısına hem de ırkçılığa karşı mücadele, politik bilincimi biçimlendiren unsurlar

olmuştu. Bu nedenle doğduğum ve çocukluğumun bir kısmını yaşadığım Batman’da, tüm baskılara rağmen zamanla eşitlik ve özgürlük için mücadele eden kadın örgütlerinin kurulmuş olmasını görmek benim için ayrı bir anlam ifade ediyordu.

Dolayısıyla bu çalışmada ele aldığım konuları ve yaptığım tartışmaları hem görüştüğüm kadınların bakış açılarını yansıtacak hem de kendi bakış açımı, eleştirel incelemeye açık olacak şekilde sunuyorum. Bu basitçe bir fikir beyanı ya da duygu paylaşımı değildir. Analizlerin değer-bağımsız ve politika-dışı olmadığını, araştırmacının etik ve politik değerlerinin araştırmanın bağlamını etkilediğini (Intemann, 2010) gösterir. Burada benim yaptığım gibi, araştırmacı kendisini özne olarak sunduğunu başlangıçta beyan eder ve bunu temellendirir.

Bununla bağlantılı olarak yüz yüze görüşmeler genellikle kadınlar arasında ‘eşit’ ilişki yakalama potansiyeline sahip olduğu için de benimsenir. Feminist araştırmacı burada kadınlarla eşit, hiyerarşik olmayan demokratik bir etkileşim kurmaya çalışır. Ancak bu, görüşülen kişilerin sınıfı, sosyoekonomik durumu gibi bazı unsurlara bağlı olarak zor olabilir. Örneğin yoksul mahallelerde çalışma yapan bir feminist araştırmacı ile görüşülen kadınlar arasındaki sınıf, eğitim düzeyi, sosyoekonomik statü farklılıkları ya da uçurumlar nedeniyle iletişim zorlukları yaşanabilir. Yine araştırma yapılan yerlere dair önceki bilgilerin düzeyi de bunda etkili olabilir. Kürt kadın hareketinden kadınların, bölgeye araştırma için giden akademisyenleri bazen bu nedenlerle eleştirdiklerini biliyordum. Bazılarına göre araştırmacılar orayı laboratuvar gibi görüyor ve bölgeye dair hiçbir bilgileri olmadan, yukarıdan bir bakış açısıyla ve gerçeği yansıtmayan çalışmalar yapıyorlardı.⁸⁴

Kuşkusuz bu sorunu aşmak kolay değildi, ama kadınlarla görüşmeye sadece tez yazan bir doktora öğrencisi olarak değil, aynı zamanda kadın hareketinde yer alan bir feminist olarak gittim. Görüştüğüm kadınlarla aramda kadın örgütlerinde çalışıyor olmak ve sınıf, eğitim, sosyoekonomik statü bakımından benzerlikler vardı. Ancak yine de İstanbul’da yaşayan ve İstanbul’daki kadın örgütlerinde bulunan biri olarak deneyimlerimiz farklıydı. Örneğin yoksul bir mahallede kadınlara yönelik çalışmalar yapmanın ne olduğunu bilmiyordum. Örgütlenme süreçlerinde yaşadığımız zorluklar,

⁸⁴ Kürt kadın hareketinin Jineoloji çalışmalarındaki eleştirilerden biri de budur. Buna karşı yerelden bilgiyi üretmelerini sağlayacak yöntemleri benimsiyorlar. Bu konuya ‘kadın dergileri’ başlığında yer veriyorum.

karşılaştığımız meydan okumalar çok farklı olabiliyordu. Örgütlenme meselesinde sorduğum bazı soruların anlaşılması ve bazıları tarafından kullandığım kavramların eleştirilmesi bunun en iyi göstergesiydi. Bu nedenle araştırma sürecinde kendimi sürekli eleştiriye tabi tutma halimi devam ettirmem gerekti.

Son olarak feminist araştırmaların sadece sosyal bilimlere kadınların bilgi ve deneyimlerini getirmekle kalmadıklarını, aynı zamanda kadın hareketlerine de katkıda bulduklarını önemle vurgulamak istiyorum. Feminist teoriler ve araştırmalar nasıl kadın hareketlerinin mücadelelerinden çıktılarsa, bu hareketleri güçlendirme sorumluluğunu da üstlenirler. Ben de bu çalışmada, doğrudan kadın örgütlenmesi gibi bir meseleyi ele alarak kadın hareketine karşı hem borçlu hem de sorumlu olduğuma inanıyorum. Mesele ettiklerim, tartışmalarım, çıkarımlarım ve böyle bir çalışmayı yapabilme cesaretim esas olarak feminist mücadelenin kendisinden kaynaklanıyor. Bu nedenle çalışmamın hem feminist literatüre hem de kadın hareketine katkıda bulunmasını umuyorum.

5. KÜRT KADIN HAREKETİ VE HAREKET ÖRGÜTLERİ

5.1. Özgün ve Özerk Kadın Hareketi

Bu çalışma Kürt kadın hareketini kendi içinde, mevcut haliyle bir toplumsal hareket olarak görmeyi öneriyor. Kuşkusuz Kürt kadınların özerk bir toplumsal hareket yaratmaları, ilk başlarda içinde örgütlendikleri genel Kürt siyasi hareketinden koptukları ya da ayrıştıkları anlamına gelmiyor. Ancak örgütlenme süreçleri, kadınların kimlik temelli siyasi mücadeleyi önemsemekle birlikte, erkek egemenliğiyle mücadeleyi baş hedef haline getirdiklerini ve örgütlenmeyi bunun üzerine kurduklarını gösteriyor. Bununla birlikte kadınlar sadece kadınlardan oluşan özerk örgütlenme alanlarını genişletip bir kadın politikası geliştirdikçe, genel hareketin de dönüşmesini sağlıyorlar. KJA üyelerinden Bahar bu durumu, “Biz hareketin içinden çıkan güçlü kadınlar değil, hareketi güçlendiren kadınlarız, hareketin kendisiyiz” diyerek ifade ediyordu.

Kadınların 1980’lerden başlayarak mobilize olmalarının en önemli itici gücü 12 Eylül sonrası dönemde tutuklamalar, eşlerinin ve çocuklarının öldürülmesi ya da dağa gitmesiydi. Tıpkı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi kadınlar ‘anne’ olmayı bir politik kimliğe ve kamusal protesto alanına dönüştürdüler (Safa, 1990). Barış Anneleri o zamandan beri Kürt kadın hareketinin temel gruplarından biri oldu. İkinci neden, Handan Çağlayan’ın da (2009) belirttiği gibi, 1993’te PKK ateşkes ilan edip ayrı devlet iddiasından vazgeçince, mücadelenin daha çok kadınların da özne olduğu sivil alana kaymasıydı. Dolayısıyla bu, hem hareketin “cinsiyet kompozisyonunun” (Çağlayan, 2009) değiştiğini hem de kadınlar için ‘politik fırsat yapılarında’ (Çağlayan, 2009; Walby, 2002) değişim olduğunu gösteriyordu. Buna bağlı olarak örgütlenmede “ideolojik ve stratejik değişimler” de ortaya çıkmıştı (Çağlayan, 2009: 115).

Kürt kadınlar 1990’larda siyasi partilerde kadın kolları ve komisyonları şeklinde örgütlendiler. Bu, zamanla baro, sendika ve diğer sivil toplum örgütlerine uzandı. Ancak bunların hepsi ‘genel mücadele’ içinde, ya siyasi parti ya da sendika çatısı altında sürüyordu. Aslında üçüncü bölümde gösterdiğim üzere Kürt kadınlar 1990’larda da bağımsız dernekler ve dergiler kurdular (Açık, 2002; Bozan ve Ekin, 2005). Dolayısıyla o dönemde de genel hareketten özerk ve sadece kadınlardan oluşan bir örgütlenme ihtiyacı söz konusuydu. Üstelik bu çabalar sadece bölgede değil İstanbul gibi büyük şehirlerde de sürüyordu. Ancak bu dönemde kurulan örgütlerin hemen hepsi kapandı ya da kapatıldı ve özerk örgütlenme çalışmaları belli bir sistematığe kavuşamadı. Bu nedenle

özellikle bölgede kadınlar konusunda yapılan çalışmaları ağırlıklı olarak kol adıyla siyasi parti çatısı altında sürdürdü. 1994 yılında Halkın Demokrasi Partisi'nde (HADEP) Kadın Birimi ve Kadın Komisyonları kuruldu. 1999'daki yerel seçimlerde üç kadın belediye başkanı seçildi. 2000'de partide kadın kolları kuruldu ve ilk defa dörtte bir kadın kotası uygulandı. 2003'te Demokratik Halk Partisi (DEHAP) döneminde kadın kotası yüzde otuz beşe çıktı. 2004 seçimlerinde kadın belediye başkan sayısı sekize yükseldi ve aynı zamanda erkek belediye başkanlarının bir kadın başkan yardımcısı ile çalışması kararı alındı.

2005 yılına gelindiğinde Demokratik Toplum Partisi (DTP) ile cinsiyet kotası yüzde kırka çıkarılırken Türkiye'de ilk defa eş-başkanlık sistemi uygulandı. 2007'de sekiz, 2011'de on bir kadın milletvekili meclise girdi. 2009 seçimlerinde kadın belediye başkanı sayısı on dörde yükseldi. 2014 yılında Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) eşit temsil ve yerel yönetimlerde eş-başkanlık sistemi kararı aldı. Bu sistemle DBP üçü büyükşehir olmak üzere toplam yüz üç belediyede eş-başkanlık sistemine geçti.

Siyasal süreçlere, belediyelere, partilere eş-başkan, milletvekili, parti üyesi gibi görevlerle katılmak Kürt kadınların kesintisiz hareketlilik kaynaklarından biridir. Bu, Kürt kadın hareketinin bir toplumsal güce dönüşmesinde çok önemli rol oynamıştır. Ancak henüz 2000'lerin başında siyasi parti ve sendika çalışmalarına sıkışmanın sınırlılıklar ve engeller getirmesi üzerine kadınlar, 'özgün ve özerk' olarak adlandırdıkları örgütlenme yoluna gittiler. Özerk bir toplumsal harekete dönüşmenin temelleri burada yatıyor. Buradaki 'özgün' kelimesi her alanda sadece kadınlar konusunda çalışmalar yürütmekle birlikte, Kürt kadınların özgünlüklerini ifade ediyor. Nermin bunu "Kürdistan'da olmak, sömürge bir halkın kadınları olmak, bir yandan siyasi mücadele yürütmek gibi özgün yaklaşımlarımız var diyerek" açıkladı. Dolayısıyla bu kavramı, diğer kadın hareketlerinden/feminist hareketlerden ayırt edici özelliklerini ortaya koymak için de kullandıkları söylenebilir. 'Özerk' kelimesi ise genel Kürt hareketinden özerkliği ifade ediyor. Bu nedenle Kürt kadın hareketi ilk çatı örgütlenmesi olan Demokratik Özgür Kadın Hareketi'ni (DÖKH) 2003 yılında kurdu.

Böyle bir örgütlenme, kadınların anlattıklarına göre, kolay, sancısız ve tartışmasız olmadı. Hem ulusal kimlik temelinde mücadele etmeye alışan kadınlar açısından, hem de hareketteki erkeklerle çatışma bakımından birçok zorluk sonucunda oluştu.

Doksanlı yılların başındaki o direnişler 2000’li yıllara doğru evirildiği zaman mücadelenin içerisine yoğun kadın katılımlarıyla birlikte sivil anlamda, legal siyaset anlamında da bir kadın hareketine evirdi kendisini. Önce işte daha çok dernekler üzerinden, dergiler üzerinden, dergi çevresi üzerinden işte 93, 94’ten sonra siyasal partinin kadın komisyonu, kadın kolları üzerinden, HADEP’le birlikte kadın kollaşması üzerinden başlayan bir süreç olarak görüyoruz. Politikleşme başladıkça, işte bu mekanizmanın içerisinde yer aldıkça kendi özgün özerk yapılanmalarını kurmaya başladılar. Yani zor süreci 96’dan sonra, 98’den sonra biz 2000’lere doğru özgün özerk yapılanmanın daha netleşmesiyle, daha da derinleşmesiyle başlayan süreç zorlu mücadele dönemleriydi (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

İnanın 2000’lerde bize özgün kadın yapılanmaları dediklerinde o ne dedik yav zaten kadın komisyonu var. Yani anlamadık. İki üç yıl biz sancı yaşadık. 2000’den 2004’e kadar şeyi kavrayamıyorduk, neden biz özgün örgütlenelim ki? Zaten yoldaşlarımızla, erkek arkadaşlarımızla birlikte mücadele ediyoruz. Bir de komisyon var, yeter! (...) Yani o bağlantıları kurmak o kadar zor oldu ki. Savaşların temelinde eril zihniyet diyoruz, eril zihniyetle ne alakası var. De ki kapitalist sistem, de ki işte milliyetçilik. Nasıl oluyor yani ne alaka cinsiyetçilikle savaş! (...) Ama şimdi çok daha kolaylıkla paradigmayı tartışabiliyoruz. Gençler daha şanslı. Biz ilk kuşak zorlandık, çok zorlandık, özgün kadın yapılanmasında çok zorlandık (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bu örgütlenme modelinin çatısı olan DÖKH, yerel bileşenleri de olan, ama daha merkezlerden yürüyen, formel bir yapısı, kurumsallaşması ve resmiyeti olmayan bir yapıya sahipti. İçerisinde yine siyasi partilerden, belediyelerden, örgütlerden, dergilerden kadınlar vardı. Bu çatı örgütlenmesi kadınlara, kadınlar konusunda çalışma ve politika yapma biçimine bir perspektif ve yöntem sunuyordu. Üyesi olan kadınlar kendilerini DÖKH’lü olarak tanımlıyorlardı. İlan edildiği döneme kadar olan süreçte kadınlar belediyelerde örgütlenmiş ve yerel yönetimlerde kadın politikasının altyapısını oluşturmaya başlamışlardı. Kadınların örgütlenme alanının genişlemesi bir çatı örgütlenmesine duyulan ihtiyacın temel nedeniydi. Kuruluş nedenleri ve yapılan çalışmalar broşürde şöyle yer alıyor:

Demokratik Özgür Kadın Hareketi 2003’de, tüm eşitsizliklerin kadın-erkek arasındaki eşitsizliğe dayandığı tespiti ile kuruldu. DÖKH kendi birikimlerini dünya kadın hareketlerinin deneyim ve tecrübeleriyle birleştirmeyi hedefledi. 25 ilde meclisler, 27 danışmanlık merkezi, 3 sığınma evi, 17 kooperatif, 9 dernek, 3 akademi, 12 ilde Barış Anaları Derneği, JINHA, Hevîya Jinê, Genç Kadın Meclisi ve bireysel katılımlardan oluştu. İstanbul’da gerçekleştirilen konferansa 198 delege katıldı ve kurucu meclisi oluşturularak, DÖKH ilan edildi. İlk kez siyasi partiler dışında, kadın meclisleri biçiminde, il ve ilçelerde örgünlendi.

Sonuç olarak başlangıçta siyasi partilerde ulusal kimlik temelinde yoğunlaşan mücadele zamanla cinsiyet eşitsizliğini temel sorun olarak gören; hem Kürt hem kadın olarak mücadeleyi esas alan bir kadın hareketine dönüştü. Asıl ittifakların kadın hareketleriyle olduğu ilan edildi ve çok sayıda kadın örgütü kurularak toplumsal taban genişletildi. Ancak kuruluşundan on bir yıl sonra yeni bir çatı örgütlenmesi kuruldu. 10 Ocak 2015'te DÖKH sekizinci ve son konferansını düzenleyerek, yeni çatı örgütlenmesi KJA'yı ilan etmek üzere kendini feshetti.

DÖKH'ün çatı örgütlenmesi olarak varlığını sürdürdüğü on bir yıllık süre boyunca onlarca kadın derneği, belediyelerde kadın merkezleri kuruldu ve belediyeler başta olmak üzere eş-başkanlık modeli bütün alanlarda hayata geçirildi. Karma örgütlerde de kadın temsili yüzde elli oldu. DÖKH bir yandan Orta Doğu'daki diğer kadınlarla ortak örgütlenme stratejisi belirlemeye başladı ve iki Kürt kadın konferansını⁸⁵ takiben 1. Orta Doğu Kadın Konferansı'nı düzenlendi.⁸⁶ KJA üyelerinden Roza bu konferansı düzenlemenin nedeninin Türkiyeli ve diğer yakın coğrafyadaki kadınlarla yol haritası oluşturma çabası olduğunu söyledi. Kürt kadın hareketi daha sonra Dünya Kadın Kongresi'nin üyesi oldu ve kadın hareketleriyle ilişki ağlarını hızla genişletti.

DÖKH kendisini feshettikten sonra 31 Ocak-1 Şubat 2015 tarihleri arasında Diyarbakır'da, Türkiye'den ve Orta Doğu'dan 501 delegenin katılımıyla 'Özgürlüğe Yürüyen Kadınla Demokratik Ulusa' başlıklı Birinci Kadın Kongresi yapıldı ve burada kadın hareketinin yeni çatı örgütlenmesi KJA olarak ilan edildi. Roza bu girişimin nedenini şöyle açıkladı:

Çeperimiz çok büyüyordu ve elli altmış tane kadın dayanışma merkezi, onlarca sivil kadın örgütü, yaşam evleri... Bu kadar örgütlenmede yüzde elli eşit temsiliyette kadın yasalarını belirleyerek bu alanları adaletli yönetmek çok yönlü bir şeydi (...) Bir de biz başından beri anlatmaya çalıştığım, her bir sorunun bir örgütlenmesini yapmak; mesela doğa tahribatına karşı ekolojik bir boyut, işte diyelim kaynaklar için ekonomik, siyasi alan, yerel yönetimler. Mesela hukuk ve yasayı adaletsiz olması dolayısıyla adalet ve yasa, eğitimin asimilasyon ve

⁸⁵ Bu konferanslardan birincisi 2010 yılında Diyarbakır'da, ikincisi 2011 yılında Irak, Erbil'de yapıldı.

⁸⁶ 1. Orta Doğu Kadın Konferansı 31 Mayıs-2 Haziran 2013'te Diyarbakır'da yapıldı. Bu konferansa 26 ülkeden 250'den fazla kadın katıldı. Konferansla ilgili bir değerlendirme yazısı için bkz. Yüksel Mutlu (2013). Ortadoğu Kadın Konferansı. *Amargi*, <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=764> (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2018).

cinsiyetçi olmasına karşı eğitim, sağlığın eril, cinsiyetçi olması. Ve Kürdistanî halklar girince gerçekten bir kongreye ihtiyacımız vardı (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Yeni bir çatı örgütlenmesi ihtiyacının diğer önemli nedenlerinden biri, kadınların anlatılarına göre, DÖKH'ün yeni gelişmelere ve özellikle taban örgütlenmesi ihtiyacına cevap verememesiydi. Buna göre kadın hareketi için DÖKH hem kurumsal hem de mahalle örgütlenmesi, yani taban örgütlenmesi açısından yeterli değildi. Hareket bileşeni kadın örgütlerinin, özellikle belediyelere bağlı kadın danışma merkezlerinin ve kadın derneklerinin daha merkezi konumlarda olmaları ve bu nedenle çalışmaların tabana ve yerele yeterince yayılamaması bir eksiklik olarak saptandı. KJA üyelerinden Helin'e göre "toplum bundan daha fazlasını isteyen bir şeye sahiptir ve çalışmaların daha fazla toplumsallaşması gerekmektedir". Hem yerel hem merkez örgütlenmesini sağlayacak yeni bir çatı örgütlenmesi bu bağlamda ortaya çıktı:

[DÖKH'ün] belli noktalarda bize yetmediğini fark ettik ve bir kongre örgütlenmesi şeklinde, meclislerini oluşturacak şekilde, her kadının örgütlenmesini amaç edinecek şekilde bir kongre çalışmasıyla aslında şekillendi. Çünkü bir yerde sadece kurum ya da dernek olarak kalmak alanda, mahallede birçok çalışma içinde kadınların kendisini görmemesi demektir. Bu noktada her alanda meclisleşme çalışmalarıyla, kadın meclisi çalışmalarıyla aslında derneklerinden tutalım da kurumlarına kadar; belediyelerinden tutalım da milletvekiline kadar, sokaktaki kadının da, evdeki kadının da kendisini bir meclis çatısı içerisinde görüp ifade edebilmesi için bir kongre çalışması örüldü (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Görüştüğüm kadınlardan bazıları, yeni çatı örgütlenme fikrinin kadınlar ve hareket bileşeni kadın örgütleri arasında uzun süre tartışıldığını söylediler. KJA üyelerinden Dicle'ye göre mevcut durumda tıkanıklık yaşandığı herkes tarafından hemfikir olunan bir durumken, yeni çatının isminin, örgüt tipinin, örgütlenme tarzının ne olacağına dair farklı fikirler vardı. Örneğin bazı kadınlar bölgedeki tüm Kürt halklarını içeren bir yapılanma önerirken bazıları enternasyonal olması gerektiğini ileri sürmüştü. Bununla birlikte, Dicle'ye göre, Türkiye'deki iç dinamikler de bu yeni çatı örgütlenmesinin hem oluşum fikrini hem de örgütlenme tarzını etkilemişti:

HDK⁸⁷ modelinin HDP'ye⁸⁸ dönüşme süreci hatırlarsan. Şimdi Kürtler artık DTP⁸⁹, BDP'den⁹⁰ HDP'ye dönüştüğü süreçte aynı şeyi kadın hareketi de kendi içinde tartıştı. Çünkü

⁸⁷ Halkların Demokratik Kongresi

⁸⁸ Halkların Demokratik Partisi

⁸⁹ Demokratik Toplum Partisi

⁹⁰ Barış ve Demokrasi Partisi

sen Ermenileri milletvekili olarak alıyorsun, Ezidileri alıyorsun, Alevileri alıyorsun, ama sen dönüp baktığında kadın hareketinde tek tip bir model var. Aslında demokratik işleyiş gereği bu darlık kendini artık daha evrensel normlara uydurmak durumundaydı. Orta Doğu Kadın Konferansı mesela bunu iyi şey yaptı, bunu iyi hatırlattı. Çünkü sen yeri geldiğinde dünya kadın hareketleriyle de modelini ortaya koyuyor, tartışıyor ve kendini model aldırıyorsun ya da modeller alıyorsun. Ama dönüp baktığında daha nasyonal bir ilişki içinde kalamazsın, sadece Kürt kadın olmaz yani. Mesela ben o dönem kendi kişisel fikrim de Kürdistanî olmaması ya da içinde Kürdistanî olmaması gerektiğini düşünüyordum. Çünkü hem HDP'nin siyasal çerçevesi hem bunu takip eden ve bunun beklentisi içinde olan Türkiyeli feminist kadınlar bu anlamda... KJA'nın şöyle bir ülküsü vardı: Çatı genişleyecek, farklı kadın örgütleri de bizimle ortaklaşma ihtiyacı içine girecek, o yüzden bizim de seçeceğimiz normlar ve ilkeler kucaklayıcı, kapsayıcı olmalı ama aynı zamanda şey de olmamalı, kendi bulunduğu yeri de çok hani kaybetmemelisin. Yani zeminini kaybetmeden açığı genişletmek (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

KJA gibi bir yapı ihtiyacını Kürt kadınların barış ekseninde Türkiyeli kadınlarla geliştirdiği ilişkileri daha ileriye taşıma ihtiyacı üzerinden de değerlendirmek mümkündür. 2000'lerin başında Roza'nın ifadesiyle "kendisini daha net bir şekilde dayatan barış ihtiyacı", Kürt kadınların Türkiyeli kadınlarla diyalogunu geliştirmesini sağladı. 2009 yılında Barış için Kadın Girişimi (BİKG) gibi bir ortak zemin kuruldu. KJA, ilanından beş ay sonra Türkiye'deki tüm kadınlara bir çalıştay çağrısı yaptı ve bu çalıştaydan Kadın Özgürlük Meclisi (KÖM) kurulması kararı çıktı. Müzakereyle birlikte Kürt kadın hareketi bunun da örgütlenmesini içerecek bir şekilde alanını genişletti ve tüm bu ilişkilerin ve çalışmaların kongre tipi bir örgütlenmede kalıcı olabileceği sonucuna vardı:

Biz Kürt kadınları sonra Kürdistanî kadınlar, Orta Doğu, dünya, Türkiyeli kadınlarla zaten çok özel dayanışma ortaya çıkıyor. BİKG'te, KÖM'de, hani onları zaten ortak mücadele alanlarımız, Türkiye'yi ortak mücadele alanımız olarak tanımlıyoruz. Bundan sonrası tabii ki bir kongre olmadan olmuyordu. Tüm bu alanları bir çatı altında konfederal olarak örgütlemek [gerekiyordu] (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

KJA hem içerik hem yapı hem de örgütlenme tarzı bakımından DÖKH'ten oldukça farklıydı. Kurulduktan beş ay sonra, Haziran 2015'te dernekleşerek STK statüsü kazandı. Dernek tipi örgütlenme hareket için yeni bir deneyim olmasa da, çatı örgütlenmesinin bu şekilde kurulması yeni bir şeydi. Kadınlara bu tercihin nedenlerini sorduğumda şu cevapları verdiler:

“Aslında şu anda dernek olarak kabul etmeleri de dernekler yasasını aşan bir şey. Hani bir resmi yüzünün olması gerekiyordu. Çünkü biz aslında çok özel bir şey yapıyoruz. Bir, kadın hukuku uyguluyoruz. Kadına hukukumuzu oluşturuyoruz, kadının devletle hukukunu. Yani böyle üçlü bir hukukla yani onu resmiyette şey yapıyoruz. Biz o resmiyete göre zaten yürümüyoruz. Biz ihtiyaçlarımızca. Sadece o dernek olması resmi yönüyle olma yani.” (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır)

Biraz da geçmiş deneyimlerle ilgili olan bir şey. Bir platformda kadın sözcüsü olarak yer alabilirsin ya da bir hareket noktasında kendinizi gösterebilirsiniz, ama yaptığınız işler zaten toplumsal işler olduğu için bunun tek yasal mevzuatı olayı bir dernek çalışması. Yani var olan yasal durumu da göz önünde bulundurmamak gerekiyor. Çünkü çok iyi biliyoruz ki yapılan her bir çalışmada devlet istediği anda gayri-meşru gösterebiliyor, saldırı politikaları geliştirebiliyor, hükümet profili de çok etkili bunda. Buna karşı biraz da yasalar boyutunda, yaptığımız işler gerçekten toplumu ilgilendiren şeyler, kadınların birebir yaşadığı sorunlar ve bunlar yine kadınların çözüm üretebileceği bir şey. Yani KJA’ya direkt dernek üyesi olduğunuz anda aslında bu çalışmaların içerisine girmiş oluyorsunuz (Helin, 30, KJA üyesi, Diyarbakır).

Görüştüğüm kadınlar KJA’yı dernek statüsünde olmasına rağmen bunu aşan konfedere yapıda bir ‘kongre derneği’ olarak tanımladılar. Hatta bazıları ‘STK’ demekten özellikle kaçındı. Bununla birlikte, Kürt hareketi ve kadınlar açısından çözüm sürecinde kurulan müzakere masasına kadın hareketi temsilinin kurumsal bir niteliğinin olması ihtiyacı da dernekleşme fikrinin nedenlerinden biri olarak düşünülebilir. KJA tanımını ve amacını şöyle açıklamıştır:

KJA, 21. yüzyılın en temel çelişkisinin cins çelişkisi olduğu gerçeğinden hareketle tüm toplumsal sorunların çözümünü demokratik, ekolojik, kadın özgürlükçü paradigma temelinde ele alır. Kapitalist modernitenin tekçi ve merkezîyetçi ulus devletine karşı kadınların demokratik konfederal çatı örgütüdür. KJA, Mezopotamya’da yaşayan tüm halk inanç, kültür ve toplumlara mensup kadınların ortak dayanışma, öz irade ve öz yönetim organıdır. Toplumun çoğulculuğu ve farklılığının kendisini ifade edebileceği, toplumsallığın ve toplumsal sorunların çözümünün örgütlenme aracıdır. Toplumun kadın eksenli yeniden inşasında aktif rol oynayan kongremiz tarihten günümüze kadar gelişen tüm toplumsal ve kadın mücadelelerini mirasçısı ve özgürlük ideallerinin gerçekleştiricisidir. Kadının özgürlük sistemini demokratik konfederal örgütlenme modeliyle Mezopotamya toprakları ve tüm dünya coğrafyasında gerçekleştirilmede öncülük görevi üstlenir (KJA Broşür).

‘Kadın özgürleştikçe toplum özgürleşir’ ilkesini esas alan KJA’nın amacı, tüm toplumsal kesim ve örgütlü yapılardan kadınların erkek egemen sisteme karşı mücadele gücünü ortaklaştırarak kapitalist moderniteye karşı demokratik moderniteyi inşa etmektir. Kadın özgürlük ideolojisinin toplumsallaştırılmasına, demokratik ulusun inşasına ve demokratik

komünal yaşamın geliştirilmesine öncülük eder. Siyaseti yerelden geliştirerek siyasal, sosyal, kültürel, ekolojik, ekonomik, öz savunma, diplomasi vd. tüm alanlarda demokratik konfederalizm esasına dayanarak örgütlenir (KJA Broşür).

Bu çalışmayı kadın hareketlerinin politik güce dönüşmelerini sağlayan muhalefet ve direniş hikâyeleriyle başlatmışım. 1960'larda ve 70'lerde 'yeni' olan, kadınların birçok yerde hem başka toplumsal hareketlerden özerkleşmeleri ve bağımsız örgütlenmeler kurmaları hem de bu yolla kendi içlerinde kalıcı bir politik güce dönüşmeleri idi. Kuşkusuz Kürt kadın hareketi üçüncü dalga feminizm adı verilen, çoğulculuk ve kimlik siyasetlerinin yükseldiği bir dönemde, üstelik bir ulusal hareketin içinden çıktı. Ancak, DÖKH'ten KJA'ya 'genel hareket'ten özerkleşme deneyimi bir bakıma kadın kurtuluş hareketlerinin yükseldiği yerlerdeki deneyimlerle hem benzerlik hem farklılık gösteriyor. Daha açık bir ifadeyle, feministlerin 1970'lerde ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde, 1980'lerde ise Türkiye'de izledikleri yolu, Kürt kadınlar 1990'lardan itibaren izlemeye başladılar ve 2000'lerde özerk bir kadın hareketi yarattılar. Çünkü başka özgürlük ve kurtuluş hareketlerinden özerk veya bağımsız kadın örgütlenmesi kurmanın nedeni, hem bu hareketlerdeki mevcut cinsiyetçilik ve ikincilleştirme hem de bu hareketlerin kadın sorunlarını ve kadın özgürlüğünü devrimden sonraya bırakmaları, bir "farazi geleceğe" (Dalla Costa, 2015: 34) ertelemeleri idi. Bu nedenle kadınlar kendilerini ayrıca "ezilen bir grup" (Mitchell, 1985: 31) olarak teşhis edip kurtuluşun da ayrı bir mücadele hattının oluşturulmasıyla mümkün olacağını varsaydılar. Başından beri Kürt kadın hareketinin içinde olan Roza, tıpkı dünyadaki başka kadın hareketleri gibi çelişkiler yaşayarak kendilerini kurduklarını söyledi. Başlangıç noktaları ulusaldı, ama dünyadaki başka sınıf ya da ulus hareketlerinden aldıkları ders, kadın sorunlarını tali gören ve çözümü devrim ya da kurtuluş sonrasına erteleyen ortak bir eğilimdi. Kadın sorunlarının çözümünün sadece ulusal çözümle gelmeyeceğini fark etmelerinin uzun sürmediğini söyledi. Onların da özerk bir hareket oluşturmalarının nedeni buydu. Yukarıdaki KJA broşüründen alıntılarda görüldüğü üzere "en temel çelişkinin cins çelişkisi" olduğu belirtiliyor ve "erkek egemen sisteme karşı mücadele" çağrısı yapılıyor.

Ancak Kürt kadın hareketi 1960'ların sonlarında ABD ve Batı Avrupa'da, 80'lerde ise Türkiye'de oluşan kadın kurtuluş hareketleri gibi kendisini feminist olarak tanımlamadı. Bununla birlikte Kürt kadın hareketi bunlar gibi genel hareketten bir kopuş değil, özerkleşme yaşadı. Çünkü aralarında ideolojik bağlar sürüyor. Daha da önemlisi Kürt kadın hareketi sadece genel hareketten bir özerkleşmeyi değil, aynı zamanda diğer

kadın hareketlerinden de ayrı bir örgütlenme biçimini temsil ediyor. Örneğin Kürt kadınlar 1980'lerdeki feminist hareket içinde yer almamış ve sonraki on yıl boyunca hem bazı örgütler kurarak hem de Kürt siyasi partilerinde örgütlenerek yine Türkiye'deki genel kadın hareketinden 'farklılıklarını' ortaya koymuşlardı.

Bu durum 1960'larda ve 70'lerde birçok yerde siyah kadınların feminist hareketin daha 'beyaz', 'orta sınıf' ve 'Batılı' karakteri nedeniyle kendilerini bu hareketlerle özdeşleştirememesine benziyor. Nasıl birçok ülkede siyah kadınlar ırkçılığa karşı siyah hareket içinde yer aldılarsa, Kürt kadınlar da ulusal kimlik temelinde genel hareket içinde yer aldılar. Bu bağlamda genel hareket ile özerk örgütlenme arasındaki çelişkiler kendisini daha güçlü hissettirdi. Örneğin Dadzie (1994) 1970'lerde Britanya'da siyah kadınlar ile beyaz kadınlar arasındaki öncelik ve gündem farklılıkları nedeniyle siyah kadınların nasıl cinsiyet baskısı nedeniyle siyah hareketten, kadın olmakla birlikte özgül sorunları nedeniyle de feminist hareketten özerk bir çatı örgütlenmesi kurduklarını gösteriyor. Türkiye'de de 1980'lerdeki feminist hareketi oluşturan kadınların çoğu eğitilmiş, orta sınıf ve kentli kadınlardı ve 1990'lara gelindiğinde Kürt kadınlar sadece Kürt hareketi içindeki erkek egemenliğini ve cinsiyetçiliği değil, aynı zamanda feminist hareketin "Türklüğünü" (Bora ve Günal, 2002: 8) sorguladılar. Görüştüğüm kadınlardan bu süreci bilenler, bu nedenle başka kadın hareketleriyle güçlü bağları olduğunu ama örgütlenmeyi ve politika yapmayı kendi özgüllüklerine göre oluşturduklarını söylediler.

5.2. Hareketin Perspektifi

Yukarıda KJA broşüründen alıntılarda görüldüğü üzere, 'özgün ve özerk' Kürt kadın hareketinin yeni bir toplumsal sistem kurma iddiası vardır. Bu sistemde toplumun özgürlüğü kadınların özgürlüğüne bağlıdır. Hareketin 'demokratik, ekolojik, kadın özgürlükçü' adını verdiği bu paradigma genel Kürt siyasetinin de çerçevesi olan, ama kadın örgütlenmesini de biçimlendiren ilkeleri kapsıyor. Ekonomi, siyaset, bilim, kadına yönelik şiddet gibi bütün alanlar bu bakış açısına göre oluşturulmak istendi ve mücadele yöntemi buna göre belirlendi. KJA kendisini 'erkek egemen sistemin milliyetçi, cinsiyetçi, eşitsiz, hiyerarşik ve şiddet üreten ideolojisiyle mücadeleye' adadığını ifade etti. Bu, kadınların sorunun kaynakları olarak gördükleri bakış açılarına, ideolojilere ve toplumsal yapılara alternatif duruş ve yöntem geliştirme girişimlerini getirdi. Kuruluş metinlerine ve ilkelerini içeren broşüre bakıldığında bu paradigmanın belli kavramlarla örüldüğü görülmektedir.

Bunlardan biri antikapitalist bir duruştur. Kürt hareketinin perspektifiyle bağlantılı olarak, KJA da sorunun kaynaklarından biri olarak saptadığı durumu ‘kapitalist modernite’ adıyla tanımladı ve karşısına ‘demokratik modernite’ kavramını koydu. Kendi ifadeleriyle “tekçi ve merkezîyetçi” bir yönetim yerine, ‘halkların’, ‘inançların’ ve ‘kültürlerin’ bir arada yaşamalarına olanak sağlayacak bir toplumsal düzeni temel aldılar. Kadın hareketi, ‘kapitalist modernite’ olarak adlandırılan yapıyı toplum karşıtı bir yapılanma ve cinsiyet baskısının, kadına yönelik şiddetinin kaynaklarından biri olarak gördü. KJA broşüründe bu konu şöyle ifade edilmiştir:

Kapitalist modernitede ulus devlet, toplumsallığın özünü boşaltmak için kadına yönelik her türlü kırım politikalarını geliştirmiştir. Toplumsallığın doğası olan farklılıklar tehdit olarak görülmüş, kadınların kendi kültür ve kimlikleriyle yaşamalarına olanak tanınmamıştır. Kadın, toplumda bir cins olarak yok sayılmış, erkek egemen sistemin en küçük iktidar birimi olan aile içine hapsedilerek tanımlanmıştır. Kâr ve sömürüye dayalı bir ekonomi içinde emeği görünmez kılınmış; ücretsiz işçi konumunda tutulmuş, mülksüzleştirilmiş, hatta metalaştırılmıştır. Kaba bilimcilik, erkek egemen zihniyetin sürekli üretilmesi esasına dayandırılmaktadır. Kadın, bir kavram olarak en çok tartışılan olsa da özgünlüğü, özgürlüğü ve toplumsallığı yok sayılmıştır (KJA tanıtım broşürü).

Bu esastan bir kapitalist sistem eleştirisi ve ona karşılık yeni bir toplum tahayyülüdür. Çünkü KJA’ya göre bu sistem kadınların ezilmesinin, baskı altına alınmasının, erkek şiddetinin asıl kaynağıdır ve kadın hareketinin mücadele odağı bu olmalıdır:

Kadına karşı şiddet, katliam, taciz ve tecavüzün en çok kapitalist modernitede yaşanması tesadüf değildir. Tecavüz, bir kültüre, sisteme ve siyasete dönüştürülerek; toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, siyasal, ideolojik tüm alanlarında meşrulaştırılmıştır. Erkek, doğanın hâkimi olarak tanımlanıp; iktidar zihniyeti kurumsallaştırılarak, toplum, kadın ve doğaya karşı amansız bir savaş geliştirilmiştir. Sonuç itibarıyla araçsallaştırılan kadın, toplumun örgütleneceği ve geleceğinin belirleneceği tüm karar mekanizmalarından uzaklaştırılmıştır. İktidarcılık, her türlü tahakkümle ve geliştirdiği araçlarla, kadını hücrelerine kadar köleleştirdiği bir sistemi inşa etmeyi hedeflemiştir (KJA tanıtım broşürü).

Bunun karşısına alternatif olarak konulan “demokratik modernite” ise kadın özgürlüğünü temel alan bir kavram olarak ele alınmış ve şöyle tarif edilmiştir:

Demokratik modernite, radikal demokrasiyi esas alan, ekolojik ve kadın özgürlükçü değerler dizisidir. 21. yüzyıl, cins çelişkisinin ve mücadelesinin yükseldiği, özgürleşen kadının ve toplumun çağı olacaktır. Demokratik modernite, tüm nitelikleriyle kadın devriminin ve özgür

toplumun ifadesidir (...) Kadın ve erkek arasındaki ilişki başta olmak üzere tahakküme ve cinsiyetçiliğe dayanan tüm ilişki biçimlerine karşı, ailenin ve toplumun demokratik sistemidir. Yıkım ve tüketim aracı olan endüstriyalizme karşı, insanı doğanın bir parçası olarak gören ekolojik bir sistemdir. Sınıfsal ayrımı ortadan kaldırmayı hedefleyerek, toplumun ihtiyaçlarını komünal ekonomiyle karşılamayı amaçlayan eşitlikçi bir sistemdir. Halkların ve toplulukların kendi öz iradeleriyle kurdukları demokratik özerk yönetimlerle, toplumsal sorunların çözüm sistemidir. Demokratik modernite, ahlaki ve politik toplumdur (...) Kapitalist modernitenin, iktidar eksenli geliştirdiği ulus devlet anlayışına karşı, demokratik ulusu, farklılıkların bir arada eşitçe yaşamasını ve çoğulculuğu hedefler. Kapitalist modernitenin savaş ve çözümsüzlük sistemine karşı, toplumsal barış için çalışır. Hiyerarşi, iktidar ve devletten kaynaklanan sorunların aşıldığı çağı ifade eder (KJA tanıtım broşürü).

Bu ‘demokratik, kadın özgürlükçü, ekolojik yeni toplum’ tahayyülünde kadınlar çok önemli bir yer tutuyor. Dahası toplumun özgürleşmesi kadınların özgürleşmesine bağlanıyor. Bu bağlamda kadınların örgütlenme alanları kurmaları ve mücadele etmeleri daha hayati bir anlam kazanıyor. Kadınlara burada çok büyük sorumluluklar da düşüyor, çünkü yeni toplumu kuracak olan onlardır. Görüştüğüm KJA’lı kadınların ortak vurgusu sorumluluğun ve kararların “toplumsallaşması” gerektiği idi. Roza bu çerçevede içerisinde kendilerini “erkeklerin ve devletin iktidarını devralan değil, bu iktidarla mücadele eden bir konumda” gördüklerini söyledi. Burada hedef, toplumun ihtiyaçlarının tek elden ve merkezden değil, kadınların öznesi oldukları toplumsal yapılar içerisinde karşılanmasıdır.

Bu yeni toplum tahayyülü alternatifler yaratma arayışları getirdi. Örneğin kadın hareketi mevcut aile birimini kapitalizmin ve devletin temel yapısı olarak kabul etti ve buna karşılık ‘özgür eş yaşam’ isimli kavram geliştirildi:

KJA; özgür eş yaşam perspektifi temelinde kadın ve erkek ilişkileri başta olmak üzere tüm toplumsal ilişkilerdeki tahakküme, iktidarcılığa ve cinsiyetçiliğe karşı mücadele eder. Erkek egemenliğinin kadın üzerinde kurduğu hegemonyadan kaynaklanan ve bugünkü yapısıyla kapitalist modernitenin ve erkek egemen ideolojinin her gün yeniden üretildiği ailenin demokratikleştirilmesini hedefler (KJA Tanıtım Broşürü).

KJA üyelerinden Roza, devletin kendisini aile üzerinden örgütlediğini ve ‘özgür eş yaşam’ kavramının da bu yapıyı değiştirme girişimi olarak anlaşılması gerektiğini söyledi. Ona göre nasıl hareket iktidar yapılarındaki açmazları ve çelişkileri saptamışsa, kendisini üzerinden örgütlediği mevcut aile yapısını da sorgulamıştır. Kürt kadın hareketinin aileye, yani ‘özel’ olarak tanımlanan alana dair bir yaklaşım ve alternatif

geliştirmesi yenidir. 1970’lerde kadın kurtuluş hareketinin ayırt edici özelliklerinden biri özel alanı kamusal ve politik bir mesele haline getirmesiydi. Evlilik, annelik, cinsellik, beden gibi meselelerin iktidar ilişkileriyle bağları kurulmuş ve özel olanın politik olduğu tespit edilmişti. Bu nedenle ikinci dalga feminist hareket birçok ülkede aynı zamanda ideolojik kurumlar oldukları gerekçesiyle aileyi hedef aldı. Ancak Güney ülkelerindeki kadın hareketleri ya da Kuzey’deki siyah kadınlar bu aile eleştirisini belli nedenlerle benimsemediler. Birçok yerde kemer sıkma politikalarının yarattığı tahribat nedeniyle ya da devlet baskısına ve ırkçı sisteme karşı ailelerini savundular (Dadzie, 1994; Safa, 1990).

Kürt kadın hareketi için de böyle olmuş olmakla beraber, ‘annelik’ zamanla kamusal ve politik bir kimlik haline gelmiş ve ‘Barış Anneleri’ hareketin en önemli gruplarından biri olmuştur. Dolayısıyla buradaki aile eleştirisini feminist politika bağlamında değil, daha ziyade kurulmaya çalışılan yeni toplumsal sisteme uygun bir alternatif olarak düşünmek gerekiyor. Aile burada erkek egemenliğinin ve aynı zamanda kapitalizmin kendisini örgütlediği ve yeniden-ürettiği bir alan olarak görülüyor, ancak ‘özgür eş yaşam’ kavramı ailenin reddiyesinden ziyade ‘demokratikleştirilmesi’ gerektiğini anlatıyor.

Diğer yandan Kürt kadın hareketi, kadına yönelik erkek şiddetini en temel sorunlardan biri olarak kabul ediyor. Bununla mücadele için henüz 2001 yılında yerel yönetimlerdeki ilk kadın merkezi kuruldu ve daha sonra bunu yeni kadın örgütleri takip etti. Ondan önce de Roza’nın belirttiği gibi kadınlar yerel yönetimler ile sendikalar arasında imzalanan toplu sözleşmede ‘kadına yönelik şiddete karşı yaptırım’ kararını aldırılmışlardı. 2008’den itibaren şiddet gören kadınlar için sığınaklar açıldı. Kuruluşundan sonra DÖKH’ün örgütlü olduğu bütün belediyelerde kadın merkezleri açıldı ve buralarda kadına yönelik şiddetle mücadelenin yanı sıra eğitim, danışmanlık, sosyal ve sanatsal aktiviteler düzenlendi.

Daha sonraki yıllarda kadına yönelik şiddetle ilgili bakış açısında ve mücadele yöntemlerinde yeni kavramlar üretildi. ‘Öz-savunma’ bugün Kürt kadın hareketinin erkek şiddetiyle mücadelede kullandığı temel kavramlardan biridir. Broşürde “KJA, kadına yönelik her türlü saldırıya, şiddete ve hak ihlaline karşı demokratik mücadele çizgisini benimser. Erkek egemen baskıcı, hegemonyacı, devletçi, ayrımcı yapılanmalar ve yönelimler karşısında kadının tüm siyasal ve toplumsal alanlardaki öz-savunmasını geliştirir” ifadesi yer alıyor.

Daha önce de aktardığım üzere, KJA ‘kapitalist modernite’ adıyla bir kapitalizm eleştirisi geliştirdi. Genel hareketin perspektifiyle bağlantılı olarak antikapitalist bir ekonomi hedefini ekolojik toplum hedefiyle birleştirdi ve kadın emeğininin iktisadi boyutla ilişkisini buradan kurdu:

KJA, kapitalist modernitenin insanı doğadan koparan, yabancılaştıran iktidarcı ve tahakkümcü toplum zihniyeti ve politikalarına karşı ekolojik toplum bilinciyle mücadele eder. Yoğunlaşan çevre yıkımının durdurulması için tüm toplumsal alanların ekolojik bilinçle oluşturulmasını hedefler. KJA, ekonomiyi kadının öz toplumsal mesleği ve eylemi olarak ele alır. Kapitalizmin içeriğinden uzaklaştırdığı, sömürme ve baskı alanına dönüştürdüğü ekonomiyi reddederek, komünal ekonomik toplumu hedefler. Kadının görülmeyen emeğini görünür kılmak için ekonomik politikalar belirler (KJA tanıtım broşürü).

Son olarak diğer özgün kavramlardan biri ‘Jineoloji’⁹¹ oldu. Bu, hareketin sosyal bilimlere itirazlarını ortaya koyduğu ve yine alternatif bir bilim anlayışı geliştirmeye çalıştığı bir örgütlenme biçimine dönüştü. Bu kavram da şöyle açıklandı:

KJA Özgür Yaşam bilimi olan Jineoloji ile kadın özgürlük mücadelesinin biriken deneyimlerini bilimsel ifadeye kavuşturur. Bilgi ve özgürlük arasında koparılan bağları tekrar kurarak toplumsallaştırmayı esas alır. Kadının varlıksal olarak yeniden gerçek tanımına kavuşturulmasını hedefler. Kadının kölelik tarihinden, ekonomik, sosyal siyasal, kültürel ve zihinsel alanlarda sömürgeleştirilesine değin gerçeklerin açığa çıkartılması ve çözümlerin geliştirilmesi için çalışmalar yürütür (KJA tanıtım broşürü).

Kısacası Kürt kadın hareketi KJA yapılanması ile birlikte çalışma alanlarını, yöntemini ve örgütlenme tarzını genel olarak bu çerçeve ve kavramlar üzerine kurdu. Bu kapsamda ‘ekonomi’, ‘siyaset’, ‘sosyal alan’, ‘diplomasi’, ‘hukuk ve insan hakları’, ‘ekoloji’, ‘basın’, ‘halklar ve inançlar’, ‘dil ve eğitim’, ‘kültür’, ‘yerel yönetimler’, ‘şiddetle mücadele ve öz-savunma’ olmak üzere toplamda on iki çalışma başlığı ve komisyonu oluşturdu. Tüm bu alanları örgütlemek ve bunların kurumlarını oluşturmak bir hedef olarak belirlendi. Kadınlar, bu alanların neye göre belirlendiği ve önceliklerinin ne olduğu sorusuna şu cevapları verdiler:

Devlet neye saldırırsa biz onu... Devlet gelir kaynaklarını talan ediyor, biz ekonomik olarak komünal tarzı. Doğayı talan ediyor, biz ekolojiyi. Diyelim devlet yerel yönetimler derken belediyeyi devletin taşeronu gibi yapıyor, biz onu kabul etmiyoruz. Dünyanın döngüsünü ele

⁹¹ Jineoloji önce bir kavram olarak çıktı, sonra bu isimli bir dergiye, kadın örgütlenmesi biçimine dönüştü. Aşağıda ayrıntılı olarak yer alıyor.

geçirmek isteyen sisteme karşı sorumluluğun toplumda olması gerektiğini [söylüyoruz] (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Önceliklerimiz aslında toplumda var olan kadın sorunlarının da ihtiyaç duyduğu mekanizmalar. Bugün eğer kadın ekonomiden dışarı atılmışsa belli başlı aslında öz-savunmasını oluşturan şey de ekonominin kendisidir, ekonomiye dair çalışmalardır ve bunlar komün ve kooperatifler şeklinde örgütlenir. Ya da mahallenin imece usulü kendisi arasında örgütleyebileceği şeylerdir. Eğer eğitim sorunumuz varsa, bu eğitimler genelde kadın bilincine dair, yani bilinç yükseltmeye dair çalışmalar, ama aynı zamanda teşvik edici eğitimler de söz konusu. Bundan belediyelere bağlı kadın merkezlerinin açmış olduğu kurslardan bir şekilde yararlanırlar. Mesela bir meclisin bir ihtiyacı vardır, kadın meclisinin, bunu gündemine aldığı anda oradaki belediyeye bağlı kadın kurumu dâhil olup o mahallede de açmayı teşvik etme noktasına da gelebiliyor. Sağlık dediğimiz noktada daha çok kadın sağlığı üzerinden giden çalışmalar, anne-çocuk sağlığı gibi, meme kanseri gibi bu tip önleyici şeyler. Yine örgütlenme dediğimiz, hani nedir örgütsüz olduğunuz anda zaten yine yalnız kalıyorsunuz, savunmanız gelişmiyor. Bu noktada da örgütlenme çalışmaları yapılıyor. Yine siyasal çalışmalarda, sonuçta bir politikanın içinde de yer alması gerekiyor kadınların. Bunun için de teşvik edici noktalarda destekleyici mekanizmalar oluşturuyor. Yine akademiler dediğimiz bir özellik var. Bu da işte kadın akademisi, feminist atölyelerdir, jineoloji gibi atölyelerle aslında bütünlüklü. Kadınlarla ilgili bütün alanlarda kendi özgün, özerk sistemini kurmaya dayalı aslında (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kürt kadın hareketi çatısı altında sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve birçok konuda politika yapma ve örgütlenme geliştirme aşamasına gelmek yıllar sürdü. Roza, dünya kadın deneyimlerine baktıklarında kadın sorunlarının kültür, siyaset, ekonomi gibi konulara ayrılarak gündeme getirildiğini, ama bunları birleştirmede ve alternatiflerini yaratmada eksiklikler gördüklerini söyledi. Bu bağlamda hareketin özerkleşme süreciyle birlikte örgütlenme biçimi de birçok açıdan farklılık gösteriyordu. Kadınlara göre hareketin böyle kapsamlı hale gelmesinin nedeni, içinde birçok ilişkinin, çatışmanın, etkileşimin olduğu deneyimlerden yola çıkarak kapsamlı ‘sistem inşası’, ‘sistem eleştirisi’, ‘iktidar-devlet eleştirisi’ geliştirmeleri ve bunun alternatiflerini oluşturma çabalarındaki başarılarıydı. Yine neredeyse yirmi yıldır hareketin içinde olan Nermin bunu çok güçlü tarih okumalarına ve yoğun politik eğitimlere bağladı:

Bizim tarih okumalarımız çok güçlüdür, eğitimler çok önemlidir bizim Kürt kadın hareketi açısından. Çünkü tarihi bilmemiz gerekiyor, geçmişi bilmemiz gerekiyor. Kadın hareketleri nerede tıkandı, nerede eksikti, nerede fazlaydı, nerede yapmaları gerekeni eksik tespit ettiler. Tarih okumalarımız güçlü olduğu için de tartışmalarımız çok güçlüdür. Haliyle mesela eğitimler bizim açımızdan, dedim ya eğitim birimleri kurduk, sorgulamayı da biz bunlar

üzerinden gerçekleştiriyoruz. İşte bunların hepsinin aslında ortak sonucudur bizim ortaya çıkardığımız kurumsallaşma ve sistem tartışması[nın]. Mesela ekonomiye ilişkin kadın hareketlerinin, belki eşit haklar noktasında bir yaklaşımı var, ama alternatifi nedir? Kadın eksenli bir komünal ekonomi nasıl inşa edilir? Buradan tam yola çıkıyoruz, arkadaşların okumaları üzerinden, tarih bilmeleri üzerinden. Ya da neden biz ekolojik bir yaklaşıma sahip olmalıyız? Mesela hep bu tartışmalar bu tarih bilinci ve günümüz eğitim tartışmaları üzerinden açığa çıkarıyoruz (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Böyle bütünsel, geniş kapsamlı ve ‘yeni’ bir toplumsal sistem kurmaya dayalı kadın hareketi, feminist hareketlerden farklı bir deneyimi gösteriyor. Her şeyden önce Türkiyeli feministlerin 1980’lerde yeni bir toplumsal sistem kurmak ya da toplumu demokratikleştirmek gibi bir hedefleri yoktu. Ancak kadın kurtuluş hareketinin bilinç yükseltme grupları kadınlara bir muhalif politik bilinç ve duruş veriyordu. Kadınlar bilinç yükseltme ve tartışma grupları aracılığıyla okuyor, düşünüyor, sorguluyor, keşfediyor; kolektif çalışmayı öğreniyorlardı. Bunlar aslında bir tür ‘politik eğitim’ ya da politik perspektif kazandırma işlevi görüyor ve harekete ‘militanlar’ yetişmesini sağlıyordu. Feministler mücadele etmeyi ve örgütlenmeyi bu yolla öğreniyorlardı. Bu tarz gruplar 1990’lar itibarıyla gerilemeye başlayınca, ortaya başka eğilimler çıktı. Örneğin ‘toplumsal cinsiyet eğitimleri’ ya da ‘kadın güçlenmesi’ odaklı eğitim ve faaliyetler yaygınlaştı.

Kürt kadın hareketi için, Nermin’in bahsettiği tarih okumaları gibi etkinlikleri de içeren eğitimler ise, hareketin sürekli yürüttüğü bir ‘güçlenme’ faaliyeti olmaktan ziyade hareketi ve hareketin perspektifini kavramanın ve politik iddialar oluşturmanın aracıydı. Bu nedenle toplumsal cinsiyetin yanı sıra verilen tüm eğitimler, yapılan atölyeler, tartışma grupları sadece ‘bilinçlenme’ için değil politik katılım ve aidiyet için gerekliydi. Bu, kadın kurtuluş hareketinin bilinç yükseltme grupları gibi ortaya bir kolektif ve politik bilincin çıkmasını sağlıyordu. Kuşkusuz yapı ve örgütlenme bakımından farklılıklar vardı, ancak mevcut yapıların, kurumların, hatta özgürlükçü hareketlerin sorunlarını ve eksiklerini tespit edip karşısına alternatifler koymaya çalışmak gibi bir ortak çaba söz konusuydu.

Diğer yandan eşitlik söyleminden ziyade özgürlük söylemi gördüğüm birçok kadının anlattısındaki ortak temaydı. Hareket, başka kadın hareketleriyle ve feminist hareketlerle etkileşime giriyor, ama buradan kendi özgünlüklerini öne çıkararak bir sorumluluk üstleniyor, özgürlüğün evrensellik iddiasını ortaya koyuyordu:

Kürt kadın hareketi mücadelesi yürüten arkadaşlar hiçbir zaman kendini dünya kadın hareketlerinden ya da Türkiye kadın hareketinden asla bağımsız, ayrı, kopuk olarak değerlendirmediler. Miraslarını sahiplenen bir noktadan baktık bütün feminist hareketlere. Tabii eleştirilerimiz var, tabii ki ön açmak gibi bir sorumluluğumuz olduğunu düşünüyoruz, daha ileri taşıma (...) Ama şöyle de bakmıyoruz, illa ki bu noktada kalalım, bu nokta yeterli gibi bir yaklaşımımız da söz konusu değil. Bunu bir sonraki aşamaya daha çok nasıl taşırsınız mücadelesini, tartışmasını da yürütüyoruz. Ve şöyle bakıyoruz, Kürt kadınlarının evet özgürleşmesi ulusal, cinsel ve sınıfsal temelli özgürleşme olarak tanımladığımız belki bir tanımlanın ötesinde dünya kadınlarının da özgürleşmesi, Türkiyeli kadınların da özgürleşmesi temelli genel bir evrensel yaklaşımımız da söz konusu (...) Ama özgünlüklerimiz var. Tabii diyelim ki Almanya’da feminist hareket, işte İngiltere’deki ya da Türkiye’deki feminist hareketin nasıl özgün yaklaşımları söz konusuysa bizim de özgün bir yaklaşımımız var. İşte Kürdistan’da olmak, sömürge bir halkın kadınları olmak, bir yandan siyasal mücadele yürütmek gibi özgün yaklaşımlarımız ve aynı zamanda toplumsal bakış açılarımızda özgünlüklerimiz söz konusu. Biz o özgünlükleri hiçbir zaman ayrıksı duruşlar olarak değerlendirmiyoruz. Tam tersine bir arada kalabilmenin, birlikte mücadele yürütebilmenin yol ve yöntemlerini geliştirmek olarak da değerlendiriyoruz (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Nermin’in anlattıkları aslında daha önce Kürt kadın mücadelesinin özerk bir harekete dönüşürken kendisini nasıl ‘farklı’ kurduğuna dair anlatmak istediğim durumu oldukça iyi özetliyor. Nermin gibi uzun süredir hareketin içinde olan Roza da buna benzer bir çerçeve çizmişti. Dünyadaki hemen hemen tüm kadın hareketlerine baktıklarını, deneyimlerini gördüklerini, onlarla bağ kurduklarını, ancak hem ulusal kimlik meselesi hem de kadın olarak farklı deneyimleri yaşamaları nedeniyle farklı bir bakış açısı, perspektif ve örgütlenme kurduklarını anlatmak istiyordu:

Biz tabii dünya deneyimlerine, kadın mücadelelerinin deneyimlerinin miraslarından yararlanmış bir kadın hareketiyiz. Mesela siyasette kadın sorununu çok ciddi ele almışlar ve siyasette kadın öne çıkmış. Bazı yerlerde ekonomik olarak çok ciddi ele almışlar, bazı yerlerde kültür ve sanatta, bazı yerlerde hukukta, bazı yerlerde eğitimde, bazı yerlerde sağlıkta. Bir konuyla kadını çok gündemleştirmişler. Genel olarak da stratejik, hani konu odaklı. Ama Kürt kadın hareketinde bundan ziyade, başlarken hani onu da ulusal bir şeyi var (...) Ama ulus sorunlarının çözümünden sonra kadın sorunlarının çözülmediği, işte sınıf sorununun da sosyalizm gibi çözülmediği, işte sadece kadın olduğunda, hani anlattığım tek tek konu başlıklarında böyle ele alındığında da çözülmediğini zaman içerisinde öğreniyoruz (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Roza'nın anlatısı hareketin örgütlenme perspektifine ve tarzına da açıklık getiriyor. Özellikle kadın sorunlarının “stratejik, konu odaklı” ele alındığına dair eleştirisi, üçüncü bölümde gösterdiğim haliyle diğer feminist eleştirilerle (Al-Ali, 2005; Lang, 2002) benzerlik gösteriyor ve 1990’larda başlayan bir eğilimi yansıtıyor. Dolayısıyla Roza kendilerini nasıl kurduklarını anlatırken aslında daha sistem-karşıtı olan kadın kurtuluş hareketini değil, 1990’larda sivil toplumculuğa, kurumsallaşmaya ve kimi yerlerde STK’laşmaya kayan kadın hareketlerini eleştiriyor. Bu eğilimin Türkiye’de de yükselmeye başladığı bir dönemde Kürt kadınların ayrı bir koldan yaptıkları örgütlenme çalışmaları ve 2000’lerde özerk bir harekete dönüşmeleri süreci bu bağlamda yine bir farklılık olduğunu gösteriyor. Bunun nedenlerinden biri, kendi içlerinde daha toplam ya da bütünsel bir hareket olmaları ve hareket bileşeni olan her örgütün belli sorunlar üzerinden çalışarak harekete bağlanmaları ve hepsinin bir bütün olarak yeni bir toplumsal sisteme hizmet edeceği varsayımıdır.

Bununa birlikte Kürt kadının hareketinin bu bütünsel halinin de onu feminist hareketlerden ayırdığını tekrar belirtmek istiyorum. Kadın kurtuluş hareketi kuşkusuz sistem-karşıtıydı ve mevcut iktidar yapılarını, kurumlarını, bürokrasiyi reddedip bunun karşısına enformel, yatay ve komün tipi yaşam alanlarını, örgütlenmeleri koyuyordu. Ancak bu hareketler ‘merkezsiz’, lidersiz ve dağınıktı. Kurulan sayısız kurtuluş grubu “herkes kendi işini yapar” (*everyone doing her own thing*) (Freeman, 2015: 16) ilkesiyle hareket ediyordu. Türkiye’de 1980’lerde yükselen feminist hareketin bir toplumsal dönüşüm yaratma ya da toplumu dönüştürme hedefi yoktu. Daha ziyade kadınlar ‘kadınlık’ kimliğinin ezilmişliğini asıl ortaklık olarak görüyor, bu ezilme biçimlerini diğerlerinden ayrı bir biçim olarak kabul ediyor ve eylemliliği, örgütlenmeyi buna göre oluşturuyorlardı. Kürt kadın hareketinin de yaklaşımını bu ayrı ezilme biçiminin kabulü güçlü bir şekilde biçimlendirdi, ancak mesele burada “Kadın özgürleştikçe toplum özgürleşir”⁹² ilkesiyle formüle edildi. Bu, 1980’lerde Türkiyeli feministlerin başkalarını değil önce kendilerini kurtarma (Savran, 2005; Aytaç, 2005) perspektifinden farklıdır. Feminist hareket daha sonra Türkiye’nin her yerine yayıldığında, tabanını genişlettiğinde ve çok sayıda kadın örgütü kurulduğunda; genel olarak bir politik güç olduğunu kanıtladığında başkaları tarafından ‘demokratik’ bir toplumsal hareket olarak görülmeye başlandı.

⁹² KJA tanıtım broşüründen.

Feminist hareketin ayırt edici özelliği sadece devlet gibi iktidar yapılarına muhalefet etmek değildi. Cinsellik, beden, kürtaj gibi ‘özel’ olarak kabul edilen meselelerin de iktidarla bağlantısı kuruldu ve bu feminist politikanın, eylemliliğin önemli bir özelliği oldu. Kürt kadın hareketi de yukarıda bahsedilen ‘özgür eş-yaşam’ kavramıyla mevcut aile kurumunu ve yapısını eleştiriyor, ancak bunu yeni toplumsal sistemin demokratikleştirilmesi gereken bir parçası olarak kuruyor. Harekete göre ‘kadın’ ailenin sadece erkek egemen yapısı değil, değil kapitalist sistem altında sömürülen, “ücretsiz işçiler, mülksüzler, metalar” haline getirilen ve “özgünlüğü, özgürlüğü ve toplumsallığı yok sayılan”⁹³ bir gruptur.

Bu antikapitalist perspektif, 1990’lardan sonra enerjisinin önemli bir kısmını BM kadın konferanslarına, lobicilik faaliyetlerine, ana akım yapılarla müzakerelere ayıran ve kimilerine göre meseleyi tanınma sorununa sıkıştırarak kapitalizm eleştirisinden kopan (Fraser, 2016) feminist hareketlere/kadın hareketlerine bir yanıt ya da alternatif kurma isteği olarak da düşünülebilir. Roza’nın daha önce “konu odaklı ve stratejik” çalışma biçimi vurgusunun bununla ilgili olduğunu tekrar hatırlatmak gerekiyor.

5.3. Hareketi Örgütlemek

‘Özgün ve özerk’ olarak adlandırılan hareketin örgütlenmesi bölge, il, ilçe, köy ve mahalle düzeyinde, sokaktan mahalleye, mahalleden ilçeye, ilçeden kente genişleyen bir ağ olarak tarif edildi. Bu, bazı kadınlarca ‘gönüllülük’ üzerine kurulu, tabanın kendi ‘komününü’ oluşturduğu bir örgütlenme olarak görülüyordu. Ana hatlarıyla hem merkezden hem de tabandan örgütlenme modeli olarak ortaya çıktı. Bir önceki bölümde Kürt kadın hareketinin başka kadın hareketlerinden farklılıklarını belirtmiştim. Bu çalışmada genel olarak kadın hareketleri için Melucci’nin (1985: 795) “eylem sistemi” kavramını kullanıyorum. Melucci bunu yeni toplumsal hareketler bağlamında kavramsallaştırdı ve ‘hareket’in analitik bir kategori, ‘örgüt’ün ise ampirik gözlem noktası olarak alınmasını önerdi. Kürt kadın hareketi, genel olarak toplumsal hareketlerden farklılıklarına rağmen, kendi içerisinde bir eylem sistemidir. Çünkü belli bir örgütlenme sürecinden geçen, bir “örgütsel yatırım” (Melucci, 1985: 792) üzerinden yükselen ve çok sayıda toplumsal hareket örgütünden (McCarthy ve Zald, 1977) oluşan bir harekettir. Zamanla ilişki ve iletişim ağlarını oluşturmuş, Kürt hareketinin değişimine

⁹³ KJA tanıtım broşüründen.

paralel olarak değişen politik fırsat yapılarının etkisiyle örgütsel alanlar ve kaynaklar elde etmiş; hem bu kaynakları harekete geçirerek hem de kurduğu örgütlenme ağıyla bir değişim hedefine yönelmiştir. Yukarıda ana hatlarıyla çizilen özerkleşme süreci ve oluşturulan perspektife bakıldığında, tıpkı diğer toplumsal hareketler gibi hedef yönelimli bir kolektif eylem biçimine dönüştüğü görülmektedir.

Bu araştırma sırasında hareketin çatısı KJA, statüsü dernek olan, ama kongre tipinde bir örgütlenmeydi. Kadınların sosyal, ekonomik, siyasal, yerel mekanizmalara daha kolay erişebilmelerinin yolunun mahalleden doğru bir örgütlenme yöntemiyle mümkün olabileceğini öngördü. Bunu nedeni, KJA üyelerinden Helin'e göre, kadınların sosyal ve ekonomik sorunların hem 'mağdurları' hem de özneleri olarak görülmesiydi. Buna göre kadınlar yaşadıkları yerelerde kendilerini ilgilendiren sorunlarda hem söz sahibi olmalıdırlar hem de çözüm yolları için karar alma mekanizmalarına aktif bir şekilde katılmalıdırlar. Dernek bu mekanizmaların oluşturulması ve örgütlenmesi konusunda kolaylaştırıcı, teşvik edici ve güçlendirici rolünü üstlenmişti. Helin'e göre kadınların tüm sorunlarını kendi meclis çatıları altında ortak bir platformda konuşmaları, çözüm üretmeleri ve "özneleşmeleri" amaçlandı.

Bu yerel birimler bir sözcü ya da delege seçerek KJA çatısı altına girebiliyordu. Örneğin mahallelerdeki gruplar sağlık, şiddet, ekonomi ya da eğitim gibi alanlarda ihtiyaçlarını ve sorunlarını saptayıp komisyon oluşturuyor, çözüm bulma konusunda çatı bileşeni olan diğer kadınlarla ve kurumlarla iletişim kurabiliyorlardı. KJA'nın temel bileşenleri, yerellerdeki kadın meclisleri ve komünleri, kent merkezlerindeki ya da ilçelerdeki dernekler ve kadın merkezleri gibi kadın kurumları, karma örgütlerdeki kadın grupları, belediye başkanı ve milletvekili düzeyinde seçilmiş kadınlar ve kongrenin ilkelerini ve sözleşmesini benimseyen bireylerden oluşmaktaydı. Kongre'nin 501 delegesinin seçimi de belli kotalara göre belirlenmişti. Örneğin yüzde 60'ı içinde Süryani, Ezidi gibi kimliklerden kadınların olduğu 'halklar ve inançlar', yüzde otuzu kurumlar ve yüzde onu bireyler kotasıydı. Bunun yanı sıra tüm delegelerin yüzde yirmisinin genç kadınlardan oluşmasını sağlayan bir kota sistemi koymuşlardı. Bu, KJA'nın genç kadınlardan oluşan dinamik yapısını göstermektedir:

Alanlardan seçilmiş ve çok özel bir deneyimimiz daha var: Genç kadın örgütlenmesi. Çünkü genç deyince hep erkek akla geliyor, genç kadınlar arada eriyor. Mesela kongrede yüzde yirmi temsil, genç olma koşulu koyuldu. Bu çok önemli, çünkü genç, dinamikten yoksun bir

kadın hareketi dünya deneyimlerinden de biliyoruz ki yenileyemiyor kendisini. Yaş hiyerarşisi yaratıyor. Biz öncülüğü genç kadına vererek başlıyoruz (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bu 501 delege Kürtler başta olmak üzere farklı inanç gruplarından (örneğin Ezidiler), kurumlardan ve kadın örgütlerinden kadınlardan seçildi. Kurumdan doğru katılımlar sadece kadın örgütlerinden değil, sendikalardan, siyasi ve ekonomik mekanizmalardan, bireysel katılımlar ise KJA ilkelerini benimseyen akademisyenlerden ve bağımsız kadın aktivistlerinden oluştu. Helin, katılımın ve ilişkilenemenin nasıl olduğunu şöyle anlattı:

Burada diyelim ki bir kadın kurumu şiddetle mücadele alanında çalışıyorsa, bu noktada ilişkilenebiliyor. Basında çalışan kadın arkadaşımız[ın] basın üzerinden bir ilişkilenebiliyor. O bahsettiğimiz toplumsal alanların hepsinde aslında bir şekilde kendisini burada sorunlarını çözüme götürebiliyor. Ya da bir toplantı noktasına getirebiliyor ya da bir çalışmaya çevirebiliyor burada. Alınan bir karara tartışmayı yürütebiliyor. Yılda iki defa toplanan bir kongre aynı zamanda, direkt yerelden sorunları da getiren. Ve hani sadece Diyarbakır merkezli çalışan bir şey de değil (...) Mesela biz kadın merkezleri diyelim kendi aramızda toplandık, Diyarbakır'daki kadın kurumları KJA'ya bir delege verdi. Mesela onlardan biri benim. Kadın merkezleri diyor ki bizim delegemiz işte iki kişi olacak kadın kurumundan sadece iki kişi, basın alanından diyelim iki kişi yani bütün basın noktasında. Diyelim ki kooperatiflerden şu kadar. Onun dışında nedir, mesela mahallelerden bu kadar gibi bir kota var. O kota üzerinden gidiyor. Kota da hani biraz da o bileşenlerin sayısına göre aslında belirleniyor. Diyelim kadın merkezleri bileşen olarak çok sayıdaysa o biraz daha artar (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

KJA genel kurulunun 101 kişilik meclisi, 45 kişilik yürütmesi ve 11 kişilik koordinasyonu vardı. Aynı zamanda dönüşümlü basın sözcülüğü de alınan kararlardan biriydi. Burada genel Kürt siyasetinde ve aynı zamanda diğer pek çok sol, sosyalist hareketlerde görülen 'kongre', 'temsil', 'koordinasyon', 'sözcü' gibi örgütsel hiyerarşiler (Alvarez, 1998) göze çarpıyor. Kadınlar KJA'nın hareket için merkezden karar verici bir mekanizmadan ziyade, koordine edici, kolaylaştırıcı, diplomasi ve diğer ilişkileri geliştirici pozisyonunda olduklarını vurguladılar. Yine de hareketin DÖKH gibi daha esnek ve enformel bir yapıdan, hiyerarşik örgütsel pratiklerin de alınmasıyla daha kurumsal bir yapıya dönüştüğü görülüyor. Ancak Roza ve Helin bu tespiti yerinde bulmayarak, yeni yapının öncekinden daha esnek ve katılımcı olduğunu söylediler:

Biz çok böyle bürokratik işlemler yapmıyoruz. Mesela yereller tam inisiyatiflidir. Kendi yerellerinde yaşanan bir sorun varsa KJA adına yapabiliyor. Hiçbir şey koymuyoruz.

Türkiye’de de kadına yönelik bir şey olursa kendisi karar verip açıklama yapabilir, protesto edebilir, ihtiyaç duyuyorsa panelini kendisi yapar, kongresini yapar yani. Hani dedik ya demokratik özerklik demek bir kadın sistemi demek ve sorumluluğu alması demek. Yerelle ilgili her türlü soruna kendileri sahiptir (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Karar alma süreçleri konusunda daha katılımcı. Mesela diyelim hepimiz delegeyiz, diyelim ben bir KJA delegesiyim, ama aynı zamanda bir kurum delegesi de olabiliyorum. Mahalledeki kadın bir kurum delegesi olamıyor, ama bir KJA delegesi olup aslında o sürece katılmış oluyor otomatikman. Diyelim mesela kongreler olacak değil mi, iki yılda bir KJA kongresi yapılacak. Önümüzdeki Ekim’in işte onunda ya da yakın bir tarihte kongre olacak. E o kongreye aslında mahalledeki kadınlar da katılmış oluyor. Ve kongre sürecinde diyelim ki alınacak olan planlamalar, kampanyalar şeklinde. Onu bırak mesela diyelim ki bir örnek vereyim Şırnak’ta bir KJA delegasyonu var, Şırnak kendi sorunlarını mesela mahalle delegelerini toplayarak tartışmaya açar ve oradan ne yapar, mesela diyelim ki bizim bu konuda şunlara ihtiyacımız var o şekilde bir kararlaşılmaya gider. Diyarbakır aynı şekilde. Ya da küçük bir ilçede de bunu yapabilirsin (...) Dernek bir nevi, KJA derneği aslında bir nevi aslında biraz daha bunun diplomatik ilişkisini, belki de yol yöntem konusundaki kolaylaştırıcısı noktasında. Ama asıl işi yürütebilecek nokta, çalışmaları aktif götüren nokta delegasyonun kendisi (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

KJA bir çatı örgütlenmesi olsa da dernek statüsü kazandığı için diğer pek çok dernek gibi kadınların içinde çalışma yürüttükleri, tabelası olan bir binaya sahipti. Burada kadınlar ağırlıklı olarak genel işleyişi sağlama, teknik işleri yürütme, bağlantıları kurma, diplomasi yürütme gibi işlerle meşgullerdi. Aynı zamanda burası toplantı gibi etkinlikler için buluşma noktasıydı. Ancak örgütlenme adresi dernek binası değil, bileşenlerin buldukları yereller olarak gösterildi. Bu, yerelden merkeze yayılan örgütlenme ağını ifade ediyordu. Dernek bizzat bu çalışmaları kolaylaştıran ve daha teknik işleri yürüten pozisyondaydı.

Kadın hareketinin işleyişinin bir yanı buysa, diğer ve en önemli yanı, Roza ve Helin’in anlatımlarında da görüldüğü üzere yerel yönetim ve taban örgütlenmesiydi. Taban örgütü (*grassroots organization-GRO*) Latin Amerika’dan Güney Asya’ya tüm Güney ülkelerinde uzun erimli ve ‘aşağıdan’ oluşan temel bir örgütlenme modelidir. Birçok çalışmada bu örgütlerin sosyal değişimde ve daha geniş toplumsal hareketlerin başarısında oynadıkları role dikkat çekiliyor (Chahim ve Prakash, 2014; Costa, 2014; Safa, 1990).

Doksanlardan sonra DB, BM ve çeşitli ana akım yapıların teşvikiyle ‘tabandan’ ya da ‘aşağıdan yukarı’ örgütlenme, ana akım politikaların ve hedeflerin parçalarından biri oldu. Aslında bu iktidar yapıları yoksulluğun azaltılmasında ve yerelden kalkınmadaki potansiyeli nedeniyle bu tarz bir örgütlenmenin önemini keşfetmişlerdi. Üçüncü bölümde bu konuyu bir STK artışı bağlamında tartıştığımı hatırlatmam gerekiyor. Özellikle bu dönemde yoksulların sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında, sosyal refahın dağıtılmasında ve sorunlarının çözümünde yerel örgütlere ve STK’lara önemli roller bahşedildi. Bununla birlikte demokrasiyi de ‘aşağıdan’ getirme ve katılımı güçlendirmede önemli bir potansiyel olarak görüldüler. Aşağıdan yukarı örgütlenme bu anlamda kapitalist iktidar yapıları tarafından da bir “sihirli değnek” (Hearn, 2007: 106) olarak tanıtıldı.

Kadınlar bağlamında sosyal sermayenin (Molyneux, 2002), “katılımcılığın” (O’Reilly, 2014: 152) ve güçlenmenin vurgulanmasıyla yerel STK’lar teşvik edildi ve küresel ölçekte fonlandılar. Öte yandan küresel kadın hareketi bağlamında ve BM kadın konferansları süresince de yerel kadın örgütlerinin önemine dair gelişen uzlaşma taban örgütlenmesi teşvikini getirdi. Küresel kadın hareketi açısından fikir, kadınların ihtiyaçlarını kendilerinin tanımlamalarının ve bu doğrultuda mobilize olmalarının, kadınları Kuzey’de ‘müşteri’, Güney’de ‘yararlanıcı’ olarak tanımlayan paternalist varsayımlara da bir itiraz olacağıydı (Ferree ve Hess, 2003). Ancak bu mesele sadece feministlerin varsaydığı şekilde olmadı. Bu teşvikin bizzat BM ve çeşitli uluslararası kuruluşlar, hatta devletler tarafından gelmesi bunun belli işlevler ve roller üzerinden oluşma eğilimini güçlendirdi. Örneğin tabandan örgütlenme, kalkınma ve güçlenme teşviki sosyal refahın gerilemesinden bağımsız değildir. Çünkü devletin elini çektiği alanlarda kimsenin ulaşamadığı yoksul kadınlara yerel STK’ların ulaşma potansiyeli çok yüksektir. Bu araştırma kapsamındaki bağımsız örgütlerin de hepsi yerel STK’lardı ve büyük ölçüde bu çerçeveyi yansıtıyorlardı. Örneğin bunlardan birisi BM sürecinin ‘kadının insan hakları’ ve ‘evrensel düşünmek yerel çalışmak’ ilkelerini birebir uyguluyordu. Böylelikle hem birçok kadına ulaşarak onlara çeşitli eğitimler veriyor hem de ekonomik güçlenme amacıyla projeler üretiyorlardı. Ancak aşağıda Kürt kadın hareketinin öngördüğü taban örgütlenmesinin bundan farklı olduğunu gösteriyorum.

5.3.1. Yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesi

Kürt kadın hareketinin tabandan ve yerelden oluşturmaya çalıştığı örgütlenme modeli bu çerçeveden farklıydı. Hareketin öngördüğü mahalli ve taban örgütlenmesi daha ziyade Güney ülkelerindeki gibi bir “özyönetim stratejisi” (Sharma, 2014: 94) olarak görülüyordu. Roza yerel örgütlerin karar alma ve çözüm üretme konusunda tam inisiyatifli olduğunu ve çalışmalarını KJA parçası olarak, onun adına sürdürdüklerini söylemişti. Yine Helin buradaki hedefin, mahalli sorunların o sorunların öznelere olan kadınlar tarafından tartışılması, çözülmesi ve genel hareket perspektifi ile bağlantılı hale getirilmesi olduğunu ifade etmişti. Önceki çatı örgütlenmesi olan DÖKH de zaten taban örgütlenmesi ihtiyacına cevap veremeyen bir yapı olarak görülmüş ve KJA ile böyle bir örgütlenme çalışmasına ağırlık vermişti.

Aslında bu yerel/mahalli örgütler hareketin genel yerel yönetim sisteminin bir parçasıydı. Bu sistemi ‘yerel yönetimlerde kadın sistemi’ olarak adlandırmışlardı. Yerel yönetimler toplumsal sistemin önemli bir parçası olarak görülüyordu. Bu, mahalleden merkeze, merkezden mahalleye bir bütündü. Kürt kadın hareketi için yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesi, partide kadın kolları ve kadın merkezlerinin açılmasıyla 2000’lerin başında yoğunlaştı ve 2014 yerel seçimleriyle eş temsil modelini öngören eş-başkanlık sisteminin ve bununla birlikte birçok kadın biriminin hayata geçirilmesiyle deyim yerindeyse bir sıçrama yaşadı. Bu süreç kadın hareketi için STK değil, ama daha çok belediyenin çatısı altında kurulan kadın merkezlerinde bir patlama yarattı. Dolayısıyla buradaki belirleyici rollerden biri hareketin fırsat yapılarındaki değişimdi.

Kürt hareketi 2014 yerel seçimlerine Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) olarak girdi ve yerel yönetimler tarihinde hem sayısal hem de kadınların katılımı ve temsili açısından yeni bir eşik yarattı. Parti bu seçime belediyelerde kadın-erkek eş temsil modelini öngören eş-başkanlık sistemiyle girdi ve yüz altı belediye kazandı. Bu, yüz altı kadının eş başkan olması demektir. 2014’te eş-başkanlığa geçiş ve çok sayıda belediyenin kazanılmasıyla kadın hareketinin belediyeler içinde örgütlenme süreci hızlandı ve yayınladı. On yıl önce kadın kotasıyla başlayan süreç, bütün kurumlarda ve çalışma alanlarında eşit temsile evrildi. Ancak, kazanılan belediyelerin tamamında değil, 96’sında eş-başkanlık sistemine geçildi.⁹⁴

⁹⁴ 106 belediye kazanılmasına rağmen 96’sında eş-başkanlık uygulamasına geçilmesinin nedeni bazı yerlerde hazırlıksız yakalanmak ve gösterecek adaya bulamamak olarak ifade edildi.

Eş-başkanlık modeli hem siyasette hem yerel yönetimlerde olduğu kadar sendika gibi başka örgütlenmelerde kadın-erkek eşitliğinin bir sembolü olarak hayata geçirildi. Yerel yönetimlerdeki kadın sistemini ayrıntılı bir şekilde anlatan KJA üyesi Nermin, eş-başkanlığı “salt bir iktidar ve yetki paylaşımı” olarak görmediklerini özellikle vurguladı. Hareket üyesi kadınlar, bunu daha ziyade yerel yönetimlerde örmeye çalışılan ‘kadın sisteminin’ sadece bir parçası olarak görmekteydiler:

Sistemi zaten özgür eş yaşam, yani toplumsal karşılığı olan özgür eş yaşamın yerel yönetimlerdeki mekanizmasal karşılığı olarak değerlendirebiliriz. Ama salt mekanizmasal bir karşılık olarak değil, aynı zamanda bütün yerel yönetimler alanını özsel yedirme alanı olarak da ifade etmek gerekiyor. Özsel yedirme dediğimiz şey şu: Şekilsel olarak işte meclisleşmeler, koordinasyonlar, yürütmeler temelli bir sistem var. Ama aynı zamanda bütün belediyeçilik çalışmalarının bütününde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, eşit temsiliyetin sağlanması noktasında bir özsel mücadelemiz de söz konusu (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Dolayısıyla KJA kadınlar konusunda yapılan çalışmalarının sadece belli kurumlar ve bu kurumlardaki kadın-erkek eşit temsiliyle olmayacağı, aynı zamanda cinsiyet eşitliğinin ve eşit temsilin bütün belediyeçilik çalışmalarına ‘zihnen’ de işlenmesi gerektiği fikrine sahipti. Anladığım kadarıyla Nermin ‘özsel yedirme’ derken bundan bahsediyordu. Bu perspektif, yerel yönetimleri ve toplumsal ihtiyaçları sadece imar, yol, altyapı olarak gören ve hizmetleri belli teknik meselelere indirgeyen yapıya bir itiraz olarak gelişti. Kadınların hareketten erkeklerle en çok çatışma yaşadıkları alan da yerel yönetimlerdi. İktidarı her zaman tek başında elinde tutmaya alışık olan, belediye hizmetlerini sadece teknik meseleler olarak gören erkeklerin dirençleri de kadınların mücadele etmesi gereken başlı başlına bir alan olmuştu:

Çok ciddi bir dirençle karşılaşılıyor. Şimdi şöyle, bir toplumsal sistem inşası olarak değerlendiriyoruz biz bunu, hani genel toplumsal sistemden çok farklı olarak görmüyoruz, ama yerel yönetimleri de toplumsal sistemin önemli bir parçası olarak değerlendiriyoruz. Toplumsal sistem siz de biliyorsunuz eril ve devletli bir mantık. Haliyle iktidar alanları, rant alanları olarak değerlendirilen yerel yönetimler de devletin mantığının yansıması olduğu için erkek alanlar olarak tanımlanıyor, erkek alanlar olarak görülüyor. Ki öyle de görülmüştü. Ama kadın 2014’le birlikte eş-başkanlık, eş temsiliyet üzerinden alanlara girmeye başladığı anda, tabii bizim arkadaşlar politik arkadaşlar, bu mücadelenin geleneğinden gelen eş-başkanlar, ancak zihniyet meselesi söz konusu olduğu zaman o zihniyetten arınmak çok kolay değil. Biraz önce de dedim, şeyi bilir arkadaşlar kadına dair kararlara karışılmaz edilmez falan bilir yani, bir politik gelenekleri vardır, yaklaşımları vardır, ama o zihniyetin aşılmasına

geldiğimiz zaman ciddi anlamda çarptığımız duvarlar söz konusu yani. E öyle şekillenmiş. Hani ne kadar bu yurtseverlik bizim politik mekanizmalarımız içerisinde yer alsın da bir şekillenmesi var. Bu şekillenme erillik üzerinden bir şekillenme ve haliyle alanları kadınlarla paylaşmak çok zor (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bu çatışmalar özellikle 2014'ten sonra daha belirgin hale geldi. Kadınlar biçimsel olarak eş temsilin tek başına cinsiyetçiliğin ve cinsiyetçi işbölümünün sona ermesini sağlamayacağını farkındaydılar. Bu, onların yeni stratejiler geliştirmelerini ve deneyimler kazanmalarını sağladı. Yerel yönetim çalışmalarını 'gerçekten' cinsiyet eşitliği temelinde kurmaya çabaladılar. Örneğin 'erkek işi' olarak görülen otobüs şoförlüğü, zabıtalık gibi işlere kadınların girmeleri için politikalar geliştirdiler.

Çok sayıda belediyenin kazanılmasından sonra yerel yönetimlerdeki kadın sisteminin bir ayağını örmek için kadın politikaları daire başkanlıkları ve kadın müdürlükleri kuruldu. Diyarbakır, Van ve Mardin gibi üç büyükşehirde kadın politikaları daire başkanlıkları, otuz üç belediyede kadın müdürlükleri, nüfusu yeterli olmayan ilçe ve beldelerde kadın birimleri, belediyelerdeki kadın çalışmalarını koordine etmek için de Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği (GABB) bünyesinde kadın politikalar müdürlüğü kuruldu. Bu müdürlük doğrudan kadın hareketi bileşeni olmasa da, kadın hareketi ile çalışmalar yürüterek kendisini bir ortak olarak tanımlıyordu. Bu müdürlüğün bünyesinde diplomasi, ekonomi, basın ve proje birimleri vardı.

Kadın politikaları daire başkanlığı modeli, kadın hareketi içerisindeki fikir alışverişlerinden ve tartışmalardan çıktı. Bu model oluşana kadar belediyelere bağlı kadın merkezleri kendilerine ait bütçeleri olmadan sosyal hizmetler daire başkanlıklarına bağlı olarak çalışıyorlardı. Kadın merkezlerinin çalışma alanları genişledikçe, bunun tek bir müdürlük altında olmaması ve konu başlıklarının birimlere ayrılarak bir daire başkanlığı altında örgütlenmesi gerektiği sonucuna varıldı. Diyarbakır'ın ve bölgenin ilk kadın merkezinde çalışan kadınlar o süreci şöyle aktardılar:

Tek bir müdürlük adı altında ayrı bir bütçemiz olmadan çalışmaları yürütüyorduk. Daire başkanlığı olduktan sonra artık kendi bütçemiz oldu. Hani başka herhangi bir daire başkanlığına bağlı olmadan direkt kadının özgün bir bütçesi oldu. Altında da işte üç müdürlük kuruldu. Bizim tek müdürlük çatısı altında yaptığımız çalışmaları üç müdürlüğe ayırdık: İşte eğitim müdürlüğü ayrı, şiddetle mücadele ayrı, ekonomi ayrı. Bu şekilde olunca biraz daha yoğun o çalışmaları yürütebileceğimizi düşündük. Herkes kendi alanında, 'profesyonel' kelimesini kullanmak istemiyorum ama (gülüyor), hani daha iyi yapabilmek

için bu işleri böyle bir ayrışmanın olması biraz daha çalışmalarını disipline etti (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Büyükşehir belediyelerinde daire başkanlıkları vardı. Biz dedik o zaman, isimle ilgili de çok tartışmalar yürüttük, içerisinde ne olabilir arkadaşlarla kafa kafaya verdik. [Kadın Merkezi] çalışanları olarak dedik ki, kadın politikaları daire başkanlığı ismi evet, çünkü kadına dönük politikaları üreteceğiz ve bunları geliştireceğiz. Üç müdürlük olsun, şiddet hattı olsun, artı sığınaklar, İlk Adım [İstasyonu] olsun, araştırmalarımızı ve eğitim kısmını ayıralım, şiddetle çalışmayı ayıralım, artık iç içe gitmesinden hani [Mizgin] dedi ya 'profesyonelleşme', biraz kendi alanında daha çok profesyonelleşme. Çalışmaları ayrıştırarak, ekonomi kısmında hani kadını güçlendiren olmazsa olmazlardan birisi, ayrıştırarak daha çok profesyonelleşerek bu çalışmalarını yürütebiliriz [dedik]. Müdürlüklere dönüştürelim [dedik]. Ve ilk hani daire başkanlığı yine buradan çıktı, ilk kurulan yer yine Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, sonra Van ve Mardin'de. Sonra da ilçe belediyelerinde de kadın müdürlükleri [kuruldu]. Bu tarzda; kadın politikaları müdürlüğü, eğitim birimi vs. olarak onlar da çalışmalarını yürütüyorlar (Nuray, 37, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

KJA tipi konfedere bir çatı örgütlenmesine gitmekteki amaçlardan biri de zaten örgütlü olan kadın hareketinde şiddet, ekonomi, eğitim gibi belli başlı çalışma ve sorun alanlarını örgütlemek ve bunun için yeni kurumlar oluşturmaktı. Yerel yönetimler bunun en hızlı şekilde hayata geçirildiği alan oldu. Ancak kadın daire başkanlıklarını ve müdürlüklerini oluşturma süreci sorunsuz olmadı. Kadınlar bir yandan belediyelerde eşit temsil kazanmalarına karşı partili erkeklerden gelen dirençle mücadele ederken, diğer yandan mevzuattan kaynaklanan engellere de takıldılar. Çünkü daire başkanlıklarının her alanda kurulmasını sağlayan bir yasal zemin varken, kadın müdürlükleri için yoktu. Müfettişler birçok yerde kadın politikalar müdürlüğü statüsünü kabul etmeyip bunların 'kadın ve aile müdürlüğü' statüsünde kurulmaları için baskı oluşturdular. KJA ise Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na en büyük şerhi kendisinin koyduğunu söyleyerek kadını ve aileyi eşitleyen, kadına aile içinde rol yükleyen yaklaşımı kabul etmedi:

[Van'da] Kadın ve aile müdürlüğü şeklinde, kadın ve aile hizmetleri müdürlüğü. Çünkü gelen müfettişler kadın politikalar müdürlüğünü birçok yerde kabul etmediler, kadın ve aile müdürlüğü şeklinde yapın gibi bir yaklaşımları oldu. Biz birçok yerde aslında hukuksal bir süreç başlattık. Çünkü Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na en büyük şerhi biz koymuştuk. Hani kadın bakanlığıdır, kadını eşittir aile temelli görmek eril bir yaklaşımdır, kadına rol tanımlamasıdır. O yüzden kadın politikaları müdürlüğü [olarak] bakıyoruz, resmi bakış açısının bizler için çok anlamı yok. Genel bakış açımız kadın politikaları müdürlüğü temelinde (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kadın daire başkanlıkları ve müdürlükleri altında eğitim, ekonomi ve kadına yönelik şiddetle mücadele olmak üzere üç temel birim oluşturuldu. Araştırma tarihinde bölge genelinde 106 belediyenin 43'ünde kadın merkezleri, dört sığınak, Alo Şiddet Hattı ve büyükşehirlerde İlk Adım İstasyonu bulunmaktaydı. Kadın merkezlerinin sayıca artışına bakıldığında kadına yönelik şiddetle mücadele birimlerinin yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesinin en temel çalışma alanı haline geldiği görülmektedir. Bu kapsamda şiddet başvurusu alma, gerekli ihtiyaçları karşılama ve başvuruları sonuçlandırmanın yanı sıra eğitimler de bu birimin faaliyet alanlarındandı:

Bizim temel çalışma alanlarımızdan biridir şiddetle mücadele. Çünkü devlet şiddetinin beslediği bir erkek şiddeti var, aile içi şiddet var. Hani burada mesela bizde Batı kadar yaygın olmadığını düşünüyoruz açıkçası. Niye öyle düşünüyoruz? Burada hakikaten bir kadın bilinçlenmesinin, kadın mücadelesinin yükseldiğine inanıyoruz. Ama daha çok yolun başındayız. Yolun daha emekleme dönemi diyelim şiddetle mücadelede. Çünkü erkek ve devlet sürekli besliyor kurumlarıyla, kuruluşlarıyla. Bir yandan beslerken bir yandan da alternatifini yarattığını iddia ediyor. Oysa biz kadınlar artık burada güvenmiyoruz hiçbir mekanizmalarına. O açıdan yoğun olarak belediyelerimizin şiddet birimleri, kadın danışma merkezleriyle kadınlar ilişkilenebilir çalışıyorlar. Bir yandan mağduriyet yaşayan kadınlarla buluşmaya çalışıyoruz, bir yandan da mahallelerde farkındalık eğitimleri, farkındalık çalışmaları ve mağduriyetleri çözme noktasında bir çalışmamız var (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Ekonomi ise hem genel Kürt hareketinin hem de kadın hareketinin görece yeni tartışmaya ve olgunlaştırmaya başladığı konulardan biriydi. Kadın hareketi bu konuyu olgunlaştırmak için kadın ve ekonomi konulu bir dizi atölye ve çalıştay düzenleyerek buradan oluşturduğu çerçeveye 2014 yılında Birinci Ekonomi Konferansı'nı Van'da düzenledi. Birçok ilde kadın kooperatifleri ve belediyelere bağlı kadın üretim atölyeleri modeliyle kolektif ve komünal bir ekonomi perspektifi geliştirmeye çalıştı. Kooperatifler her ne kadar yasal statü olarak belediyelere bağlı olmasalar da, genellikle belediyeye bağlı kurulan üretim atölyeleriyle birlikte aynı örgütlenme modelinin ve perspektifinin ifadeleri sayıldılar.⁹⁵ Ekonomi birimleri çatısı altında örgütlenen kooperatifler ve atölyelerde tekstil, deri gibi üretimler yapılırken, Van ve Şanlıurfa gibi illerde belediyeler tarafından tahsis edilen bostanlarda tarımsal faaliyetler de yapılıyordu. KJA'nın ekonomi temelli örgütlenmesi antikapitalist bir çerçevede kurulmuştu:

⁹⁵ Bu çalışma kapsamında da görüşülen bir kooperatif yasal statü olarak bir yere bağlı değildi. Ancak hareket bileşeni olduğu için hareketin 'ekonomi' başlığındaki çalışmaları kapsamına giriyordu.

Ekonomi birimlerimizin temel hedefi, ekonomi dışına itilen, kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte bu... Sonuçta kadın ekonomi dışına itildi, ekonomik yaşam dışına itildi. Ekonomi aslında kadının elinden alındı. Ekonomik yaşam kadının elinden alındı, gasp edildi. İşte birikime, finans kapitale dönüştürüldü, öyle tanımlayalım, metaya dönüştürüldü. Şimdi biz yeniden, o hani kadının kaybettiği özüyle yeniden buluşmasını hedefliyoruz. Birikme, biriktirme, metalaştırma değil, alternatif bir sistem örmeye çalışıyoruz. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması, toplumsal eşitlenmenin sağlanması gibi temel bir alternatif sistemimiz var. Kooperatifleşmeyi de biz bunun resmi boyutu olarak değerlendiriyoruz. Hani baktığımız zaman tam karşılamıyor tabii bizim komünal ekonomimizin tam karşılığı değil, ama hani ikili bir hukuk durumu söz konusu. Haliyle bir yandan kendi mevcut sistemimizi oluşturmaya çalışıyoruz, bir yandan da devletin mevzuatına ilişkin belediyelerin böyle [bir durumu var] (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Eğitim birimleri ise hem yerelerde hem de belediye içi kurumlarda erkeklere ve kadınlara toplumsal cinsiyet, demokrasi gibi eğitimler vermek üzere oluşturuldu. Kısacası eş-başkanlık, kadın politikalar daire başkanlıkları, kadın müdürlükleri; eş başkanlık ile kadın grupları, belediye meclislerinde oluşturulan kadın-erkek eşitlik komisyonları, belediyelerde çalışan kadınlar ile eş-başkan ve milletvekili kadınların ortaklaştığı belediye meclisleri ve bunun yanı sıra mahalle meclisleri yerel yönetimlerde kadın sistemi olarak tasarlandı. Koordinasyonları ve yürütmeleri olan kadın meclisleri genel belediye meclis toplantılarından önce kendi grup toplantılarını gerçekleştirerek kadınlarla ortak alınan kararların ne kadarının belediye meclislerine nasıl gireceğini, bu noktada kadınların ortak tavrının ne olacağını, nasıl bir kadın yaklaşımı izleneceğini tartışma ve karara bağlama üzerinden bir araya gelinen yapıları. Bu örgütlenmenin temel modeli ve kadın sisteminin temel ayağı 'kadın meclisleri' olarak belirlendi.

Kadın meclisleri, belediye eş-başkanı ve milletvekili düzeyinde seçilmiş kadınlar ile bütün yerel ve merkezi kurumlarda çalışan kadınların bir araya gelerek oluşturdukları ortak zeminlerdi. Belediyelerdeki meclisler bütün kadınların bir araya gelerek kadın gündemlerini tartıştıkları, önceliklerini sıraladıkları ve çalışma programlarını belirleyerek karar aldıkları yapıları. Bunların yanı sıra yerel yönetimlerde bir taban örgütlenmesi modeli olarak mahalle meclisleri oluşturulmuştu. Bu mahalle meclislerinin içindeki kadın meclisleri de yine yerellerdeki kadınların kendi çalışma yöntemlerini tartıştıkları, gündemlerini ve ihtiyaçlarını belirledikleri, ortak karar aldıkları yapıları. Mahalle çalışmaları kadınların ihtiyaçlarının ve taleplerinin yerinde belirlendiği temel bir çalışma olarak görülüyordu. Dahası, mahallelerdeki kadın meclis

örgütlenmesi bir toplumsal sistem çalışması olarak ele alınıyor ve mahallelerdeki herkesin karar alma sürecine katılması öngörülüyordu:

Kadın meclislerimiz var bizim. O genelde toplumsal sistem çalışmasıdır. Ama şöyledir, belediyelerdeki arkadaşlar karar süreçlerini kadınlarla birlikte yapıyorlar, mahalleye gidiyorlar, kadınlarla toplanıyorlar. Mahalledeki tüm kadınlar var, sadece ideolojik politik çevrelerle değil. O mahallede yaşayan, o mahallede yaşamını kuran kadınların hepsiyle yapılıyor toplantı ve karar süreçlerine onlarla birlikte karar veriliyor. O yüzden kararlar çok rahat sahipleniliyor. E kendi talepleri çünkü kendi ihtiyaçları. Biz bunların hiçbirini hani gidelim a mahallesine bir tandır yapalım, b mahallesine bir çamaşır evi yapalım temelli tepeden bir belirleme değil. Tamamen mahallenin talebine göre, kadınların talebine göre belirleniyor. İşte mesela birçok mahallede tandır evleri yapıldı çünkü kadının temel ihtiyacıdır bu. Birçok yerde de çamaşır evi yapıldı. Mahallelerde evinde makine olmayan sayısı fazla. Hem buralar bir sosyalleşme alanı olarak hem kamusal bir alan olarak kullanılıyor hem de mahallenin temel ihtiyaçları karşılanıyor. Mesela Gültan [Kışanak] başkan geçen bir örnek verdi, dedi ki biz muhtarlarla toplantı yapıyoruz, diyorlar ki muhtarlar işte köylerin bağlantı yolları çok daha önemli işte şehre gideceğiz geleceğiz. Sonra bir fark ettik ki aslında kadın için hiç önemli değilmiş o yol, daha çok köyün içindeki yol önemli. İşte nedir, köyün içerisinde çamurdur, çocuk gidiyordu dışarıya ayağını kirletiyor, yükü artıyor, işi artıyor. Bir fark ettik ki, biz aslında biz aynı zamanda özeleştirici de yapıyoruz, ve fark ettik ki diyor biz köylere giderken hep muhtarlarla görüşüyoruz baktık olmadı kadınlarla tekrardan yapmaya başladık (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Meclis modelinin temel hedefi bütün belediye hizmetlerini kadınlara ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı hale getirmek ve kadınların yerel yönetimlerde kendilerine dair kararları almalarında, Nermin'in deyişiyle "iradeleşmesini" sağlamaktır. Bu tablo Kürt kadın hareketinin yerel yönetimler sisteminde temel iki boyutu olduğunu gösteriyor. Birincisi, mahalle meclisleri ve komünler kurumsal olmayan bir taban örgütlenmesi modeli, kendi deyimleriyle bir 'toplumsal sistem' çalışması olarak kabul ediliyor. İkincisi belediyelerde sayısı elliye bulan kadın merkezleri, ekonomi birimlerine bağlı atölyeler ve kooperatifler, çeşitli kadın birimleri yerel yönetimlerde kadın çalışmalarının formel ve kurumsal boyutlarıdır. Daha önce aktarılan anlatılarda görüldüğü üzere kadın hareketi ekonomi, kadına yönelik şiddet gibi konuları temel birimlere ayırmış ve kurumsallığı teşvik etmiştir. Bu bağlamda işin daha teknik ve uzmanlık gerektiren kısımları profesyonel çalışmalarla sürdürülmüştür.

Kadın hareketinin taban örgütlenmesi stratejisi ve belediyeler üzerinden kurduğu formel yapılar ve kadınlara yönelik çalışmaları basitçe bir 'yerel yönetim-kadın örgütü

işbirliği' (Ecevit, 2001) değildir. 1990'lar itibarıyla kadın hareketlerinin her yerde genişleyen ilişki ağlarında devlet kurumları, yerel yönetimler ve çeşitli kurumlar esas olarak işbirlikleri ve stratejik ortaklıklar temelinden yükselmişti. Birçok yerde siyasi partiler, belediyeler ve devlet kurumları uluslararası bir uzlaşma temelinde kendilerini kadın sorunlarının tarafı olarak görmüş ve kadın örgütlerini sorunların tespitinde ve çözümünde daha fazla muhatap olarak onları kabul etmeye başlamışlardı. Kadın konusu belediyelerin stratejik planlara girmeye başlamış, birçok yerde 'toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme' yaklaşımı geliştirilmiş ve kadın örgütleri bu süreçte danışılan, fikirleri alınan, öneriler sunan yapılar olarak da önemsenmeye başlamışlardı.

Neoliberal yeniden yapılanma süreçlerine eşlik eden BM konferansları, zirveler, ilan edilen küresel sivil toplum bunun altyapısı oldu. 'Katılımcılık, 'iyi yönetim', 'demokrasi geliştirme' STK'ları karar alma ve politika süreçlerine katmadan olamazdı. Kürt kadın hareketi yerel yönetim sistemini bu çerçevede kurmadı. Kuşkusuz Kürt hareketinin yerel iktidarı kazanmasıyla bu sistemin hayata geçirilmesi daha fazla mümkün hale geldi, ancak bu sistem kadınları 'eklemek' üzerinden değil, bizzat kadın hareketinin oluşturduğu ve içinde kendi mekanizmasını kurduğu ayrı bir alan olarak oluştu. Daha önce Nermin'in anlatısında bu konunun erkekler tarafından nasıl dirençle karşılandığı görülmüştü. Çünkü kadınlar konusunda yapılan çalışmalar, belediyelerin salt bir birimi ya da başka çalışmalara 'yedirecek', 'eklemlenecek' bir unsur olarak görülmedi, kadınların eşit temsil ve iktidar paylaşımıyla bir sistem olarak kuruldu. Bunun nedeni de Kürt kadınların genel siyasete ve yapılara sonradan eklenmeleri değil, başından beri içinde olmaları ve örgütlenmeleridir. Onların böyle bir sistem kurmalarının nedeni aynı zamanda uluslararası alanda gelişen sivil toplum, katılımcılık, yönetim yaklaşimleri değil, tam tersi neoliberal kapitalizm karşıtı bir model geliştirmektir.

5.3.2. Kurumsallaşma eğilimi

Aşağıda görüleceği üzere Kürt kadın hareketi çatısı altında zamanla çok sayıda formel örgüt kuruldu. Görüştüğüm kadınların bazılarına göre bu, uzun süreli bir örgütlenme sürecinin sonucu ve kazanımıydı. Üçüncü bölümde formel örgütlenme eğiliminin yükselmesini kurumsallaşmanın bir parçası olarak değerlendirmiş, ancak tek başına muhalefet imkanlarını daraltmayacağını belirtmiştim. Burada bakılması gereken şey, örgütlerin kadın hareketiyle ve genel mücadeleyle kurdukları bağ, esas olarak bir toplumsal hareket örgütü olarak varlıklarını sürdürmeleridir. Mücadele, bazı zorlayıcı

yanlarına rağmen, kurumsal yapılar içinde ve aracılığıyla da sürebilir. Kürt kadın hareketi açısından kurumsal yapılar oluşturmak ve kurumsallaşmak niyet edilmeyen bir sonuç ya da kaçınılması gereken bir şey değildir ve bu açıdan Türkiye'deki genel kadın hareketinden farklıdır. Bunun nedeni, deneyimlerini farklı koşulların şekillendirmiş olmasıdır.

Nazik Işık (2002: 59) 1990'larda ilk işaretlerini veren kurumsallaşmanın sadece "kadın hareketinin eseri" olmadığını söylerken önemli bir bağlama işaret ediyordu. Türkiye'de feministlerin bir kısmı bu dönemde BM kadın konferanslarında yer aldılar, devletin uluslararası yükümlülükleri nedeniyle oluşturduğu kadın mekanizmalarının parçası oldular, sözleşmeleri takip ettiler, devlete baskı uyguladılar. Bu çalışmalar için örgütler kurdular. Bununla birlikte üniversitelerde kadın araştırma merkezleri kurdular ve yürüttüler. Kadın örgütleri belediyelerle ve çeşitli kurumlarla ortaklıklar ve işbirlikleri geliştirdi. 'Kadın' konusu Türkiye'de kurumlara dağılırken feministler de kurumlar kurdular; sokak mücadelesinden vazgeçmediler, ama ana akım yapılara girmek ve bu alanlarda söz söylemek, politika üretmek için de çok çabaladılar. Kürt kadın örgütleri bu süreçlerin parçası olmadılar. Örneğin Türkiye devletinin Pekin Konferansı sonucunda ya da diğer uluslararası mekanizmalardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeleri için çalışmadılar.⁹⁶ Daha çok devlet karşıtı bir tutum aldılar.

Kürt kadın hareketinin kurumsallaşma eğilimini asıl destekleyen gelişme daha önce sıkça vurguladığım politik fırsat yapılarındaki değişimle yakından ilgilidir. Bir önceki başlıkta aktarmaya çalıştığım siyasi partilerde ve yerel yönetimlerde 'kadın sistemi' de bununla ilgilidir. Politik fırsat yapılarındaki değişim toplumsal hareketlerin hedeflerine ulaşmak için ihtiyaç duydukları desteğin oluşmasında ve tabanlarının genişlemesinde önemli bir rol oynar. Bu da esasında bir iktidarla ilişkilenebilir demektir. Bunun farklı ülkelerde farklı bağlamları vardır. Üçüncü bölümde politik fırsat yapılarının değişmesinin kadın hareketlerini nasıl etkilediğini farklı örneklerle göstermeye çalıştım. Örneğin Fransa'da 1981'de Sosyalist Parti feminist hareketin gücünü ciddiye alıp kadınlara dair birçok vaatle girdiği seçimi kazanıp iktidar olunca, ülkenin bir feminist bakanı ve kadın sorunlarıyla ilgilenen birimleri oldu, feministler kurumsal yapılara daha

⁹⁶ Ancak barış sürecinin oluşması ve müzakerelerin yapılması için hem Türkiye içinde hem de dışında çeşitli çalışmalar yürütüyorlar. Örneğin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 'Barış, kadın, güvenlik' konulu 1325 sayılı kararını çok önemsiyor ve kadınların barış süreçlerine katılmaları, savaş ve çatışma süreçlerinde kadınlara karşı işlenen suçların gündeme getirilmesi konusunda mücadele ediyorlar.

güçlü bir şekilde girdiler (Sirkis, 1994). Yine AB mekanizmaları içinde oluşan kadın politikaları birimleri Avrupa kadın hareketlerinde kurumsallaşma eğilimini yükseltti (Lang, 2014b). Latin Amerika ülkelerinin çoğunda 1980'lerden itibaren seçim demokrasileriyle birlikte sol partiler belediye ve hükümet kazanınca feministler parlamentoya, belediyelere ve hükümet kurumlarına girip kadınlara yönelik politikaları buralardan sürdürdüler (Alvarez, 1998; Sardenberg ve Costa, 2010). Alvarez (1998) açısından bu radikal bir özerk örgütlenmenin aşınması demektir. Pavillard (1994) Fransa'da bu tarz bir kurumsallaşma deneyiminin, kadın kurtuluş hareketinin ortaya koyduğu daha radikal söylemlerin ve taleplerin yumuşatılmasına neden olduğunu ileri sürdü.

Kürt kadınlar da parlamentoda vekil, belediyelerde de eş-başkan oldular. Kota sistemi nedeniyle tüm kurumlarda bir eş-temsili ve katılım kazandılar. Kazanılan belediye sayısı arttıkça daha fazla kadın merkezi açıldı, belediyelerde kadın politikaları daire başkanlıkları ve müdürlükleri kuruldu. Bu tarz bir 'yüksek siyaset'e katılım ve bürokratik yapılar içerisinde kadın örgütlenmesi hiç kuşkusuz bir taban örgütlenmesinden, hatta bir dernekten oldukça farklıdır. Ancak burada Kürt kadın hareketi özelinde ayırt edici birkaç noktayı göstermem gerekiyor. Kürt kadınlar bu alanlara, söz konusu örneklerdeki gibi sonradan eklenmediler; bu alanlar kurulurken vardılar ve bunun aktif katılımcılarıydılar. Yukarıda verdiğim örnekler, bağımsız feministlerin sol ve sosyalist iktidarların kamu kurumlarında ve parlamentoda açtıkları alanlara sonradan dâhil olduklarını gösteriyor. Bir anlamda bu yapılarla ittifaklar kuruyorlar ve kadın konusunda çalışmalar yapmak için kendilerine de alan açıyorlar. Oysa Kürt kadınlar hareketinin siyasi parti düzeyindeki başarı aşamalarında hep vardılar. 2000'lerden sonra partilerdeki kadın kotasının giderek yükselmesi ve özerk örgütlenme süreci kadınların mücadele hattını sağlamlaştırdı. Kısacası Kürt kadın hareketi özerk bir hareketken genel harekete bağlanmadı, bu hareketten özerkleşti. Genel hareketteki erkekler ile kadınlar arasında kimi zaman çelişkilerin ve çatışmaların da olduğu, ama stratejik olarak her iki hattı da güçlendiren bir zemin olması nedeniyle kadınların varlığı mücadelenin ayrılmaz parçası oldu:

[Erkekler] çok dirençliler. Hem de hiç taviz vermiyorlar. (gülüyoruz). Erkekler şunu çok fark etti: Kadınlar olmasa kapılar açılmaz. Mesela seçim dönemleridir, örgütlenme çalışmalarıdır, kongrelerdir, diyorlardı ki 'sadece erkekler giderse kapılar açılmaz'. Çünkü kapıların kadınlarla açılacağına dair şeyleri oturmuştu, çok önemli bir şeydi aslında. O yüzden artık

örgütlenme deyince kadın olmadan olmazı kabul ettiler. Belki zihniyet olarak değişim çok kolay değil tabii biz bunu en iyi bilenlerdeniz, ama bir kabul ölçüsüne ulaştılar içlerine sinmese de. Mesela o kota uygulamaları sırasında çok tartışma oluyordu. Mesela dünyada bir ilkti kotanın olduğu yerde erkeğin başvuramaması. Hiçbir erkeğin dosyası kabul edilmiyordu. DÖKH olarak aldığımız bir kararı siyasi parti kendi tüzük programına koyacak, diğer dernekler (mağdur aileler, tutuklu ve hükümlü aileler vs.) koyacak. Böyle bir kadın yasasıyla tüzük programı oluşturmak. DÖKH ile birlikte o kararları aldık. Bağımsız örgüt deyince neredeyse kendi siyasi partimizle ittifak kuruyorduk (gülüyoruz). ‘Bu olmazsa tüm üyelerimizi geri çekeriz’ [diyorduk]. Bu gerçekten çok ciddi bir deneyim. ‘Kadının beyanı esastır’ı aldığımızda erkekler ‘ya kadın hata yapmaz mı’ [diyordu]. Evet, ama hata yaptığına kadın karar verir. Erkek egemen zihniyetin öğrendiği bir şey var, bir kadının şahitliği bile kabul olmaz, bir de beyanını esas alıyorsun. Bu boylarını aşan bir sıçrama (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bu deneyimler kadınların siyasal yapılara girip oradan bir örgütlenme hattını nasıl yarattığını gösteriyor. Bu nedenle kalıcı örgütler oluşturmak elde edilen kazanımları sağlamlaştırmanın ve sürdürmenin nedenlerinden biri olarak düşünüldü. Bu bir bakıma formel ve kalıcı örgütlerin toplumsal hareketi sürdürmede ve canlı tutmada, hareketin hedeflerine ulaştırmada enformel örgütlere nazaran daha etkili olacağını ileri süren kaynak mobilizasyonu teorisyenlerini de (Jenkins, 1983; McCarthy ve Zald, 1977; Staggenborg, 1988) doğruluyor. Kürt kadınlar zamanla eşit temsile kavuştular, kendilerine ait bir örgütlenme alanı ve karar alma mekanizması yarattılar. Belediyeler altındaki kadın birimleri ve merkezlerinde görüldüğü gibi kendilerine ait bütçeleri oldu ve dolayısıyla kaynakları bu yolla daha rahat harekete geçirebilirdiler.

Bununla birlikte Kürt kadın hareketi kendisini feminist olarak tanımlamayan ve kadın mücadelesiyle birlikte ulusal kimlik mücadelesini de sürdüren bir harekettir. Bu eşit temsili ve özerk örgütlenmeyi daha büyük bir toplumsal tahayyülün, projenin ya da kendi deyimleriyle ‘devrimin parçası’ olarak görmek anlamına geliyor. Bu anlamda başka kadın hareketleriyle ve onların kurumsallaşma süreçleriyle benzerlik gösterse de, özgün bir deneyim olarak düşünülmelidir.

Kürt hareketinin 1990’larda daha kitlesel, esnek, kurumsallaşmamış olduğu, ama hem genel hareketin hem de Kürt kadın hareketinin giderek daha bürokratik ve kurumsal yapılar oluşturduğuna dair bir düşüncem vardı. Helin bu kurumsallaşmanın mücadele sonucunda gelen bir kazanım olduğunu söyledi:

Doksanlarda neydi? Partinin kadın kolları gibi bir şeyi vardı. Daha çok siyasal bir ayak üzerinden gidiyor, siyasal kaygılar üzerinden gidiyor[du]. Ama yine de kendi özgün örgütlenmesi var[dı] tabii ki. Ama şimdiki sürece baktığında bir sürü bileşen var. Kadın merkezleri bunun bir parçası. Mahalle meclisleri dediğimiz bir gerçeklik de var. Bir yandan uzman olan var, bir yandan uzman olmayan var. Bir yandan okumayı yazmayı çok iyi bilen, hitabet sanatı olan var, bir yandan okuma yazma bilmeyen kadın da var. Ama bu kadınlar aynı şey üzerinde birleşiyorlar bir şekilde. Hani karşılıklı bilgi alışverişine dönüşüyor bu, deneyim paylaşımına dönüşüyor. Şimdi doksanlarda bu kadar avantaj yok, daha çok dezavantajlar var. Ama nedir, gündemden düşürmemişler o dönemde bile. İşte bizim neden kurumlarımız yok gibi bir şey yok, tam tersi o mücadelenin sonu böyle kazanımlar getirmiş. E o kazanımlar da durmadan büyüyor. Kongre olma süreci o kazanımın bir sonucu aslında. Var olan bütün kazanımların sonucu aslında kongreye götürüyor seni. Mesela diyelim ki örneğin sadece kadın merkezleri üzerinden yerel yönetimleri aldığımızda şimdi yüz üç belediye, elliye yakın, elliden hatta fazla kadın merkezi var. Kırk beşe yakın kadın politikalar müdürlükleri var ve hala açılmaya devam ediyor, takip edemiyoruz artık. Çünkü genel kararlar bunlar. Yani kadın özgün karar aldıkları süreci genele aktarıp, genelin artık yapması gereken ödev ve sorumluluğunda olan şeyler olduğu için belediyeler içerisinde kadın sistemi diye bir gerçeklik var (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bir yandan çok sayıda formel örgütün kurulması ve kurumsallaşma niyeti, diğer yandan komün tipi esnek ve merkezsiz örgütlenme modeli kurma çabası, Kürt kadın hareketinin tıpkı diğer kadın hareketleri gibi formel ve enformel bileşenlerden oluştuğunu gösteriyor. Daha önce formel örgüt artışının farklı kaynakları olabileceğini ve birçok prosedür, hatta bürokratik süreç yaratmasına rağmen mücadeleyi ve muhalefeti engellemeyebileceğini belirtmiştim. KJA çatısındaki bu örgütlerin konumlanması ve ilişki/etkileşim biçimlerinin de daha merkezsiz ve örgütler arası ilişkilerin gevşek olduğu yeni toplumsal hareketlerden, özel olarak kadın hareketlerinden farklı olduğunu belirtmek gerekiyor.⁹⁷ Aşağıda görüleceği üzere dernek, kadın merkezi, kooperatif, dergi gibi farklı örgüt tipleri genellikle belli bir temayı veya çalışma alanını karşılayan ve bunun üzerinden hareketin belli hedeflerini yerine getiren örgütlerdir. Bu örgütlerin hepsi kendilerini belli bir ideolojisi ve perspektifi olan hareketin örgütleri olarak konumluyorlar ve aralarında ortak bir hedefe yönelik ortaklıklar, hatta işbölümleri oluyor. Bu, çok sayıda kadın örgütünün bir araya geldiği platform ya da koalisyon gibi ortak zeminlerde

⁹⁷ Örneğin ‘Türkiye kadın hareketi’ kavramını kullandığımızda aklımıza ülkenin her tarafına yayılmış çok sayıda kadın örgütü gelir. Bu örgütler ortak çalışmalarla, eylemlerle, kampanyalarla kendilerini ortak bir kadın mücadelesinde gösterebilirler. Ancak her bir kadın örgütünün kendi iç işleyişi, projeleri, çalışma ilke ve yöntemleri vardır. Örgütler arası kesin bir işbölümü yoktur.

geliştirilen bir ortaklık gibi değildir. Daha ziyade bir hareketin organik parçası olmaktadır. Helin bu örgütlerin tekil değil kurumsal kaygılarla hareket ettiklerini ve “toplumsal durduklarını” söyledi. Dolayısıyla örgütler ve kadınlar arası işbölümü, deneyim, fikir alışverişleri aynı zamanda hareketin kendi içinde bir mübadele sistemi (Melucci, 1985) kurduğunu gösteriyor. Burada her örgüt kendi başına varlığını sürdüren, kendi alanında eyleyen yapılardır, ama daha geniş bir bütünsel hareketin parçası olmaları nedeniyle aralarında güçlü bir etkileşim vardır.

Formel ve kurumsal yapıların hareketler üzerindeki etkisi birçok kere muhalefet olanaklarına etkisi üzerinden tartışıldı. Bazıları esnek enformel yapıların daha radikal olma potansiyelleri nedeniyle başarılı bir muhalefet geliştirebileceğini iddia ederken, bazıları, özellikle kaynak mobilizasyonu teorisyenleri (Jenkins, 1983; McCarthy ve Zald, 1977; Staggenborg, 1988) formel yapıların kaynakları harekete geçirmede, stratejiler belirlemede hareketin başarısına daha büyük katkı sunacağını iddia etmişlerdi. Görüştüğüm kadınlar genellikle bu kadar çok formel yapının, on yıllara yayılan mücadelenin bir kazanımı olduğunu söylediler.

Diğer yandan kurumsal yapılara girmenin ve daha önce kadın merkezi çalışanları Mizgin ile Nuray’ın anlatılarında yer bulan ‘profesyonellik’ vurgusunun örgütsel çalışmalara etkisini merak etmiştim. Çünkü onlar belediyelerde kadın daire başkanlıklarının kurulmasıyla ekonomi, şiddetle mücadele ve eğitim gibi konuların başlıklara ayrılarak daha sistemli örgütlenme alanlarına dönüştürülebileceğini öngörmüşlerdi. Mizgin her ne kadar ‘profesyonel’ kelimesini kullanmayı çok tercih etmediğini söylese de durumun buna işaret ettiğini, Nuray da çalışma konularının “kendi alanında profesyonelleşme” olarak düşünülebileceğini söyledi. Bu tarz bir çalışma modeli üçüncü bölümde verdiğim örneklerden yine farklılık gösteriyor. Çünkü dünya deneyimlerine bakıldığında kurumsallaşmayı ve profesyonelleşmeyi mümkün kılan, ulusal ve küresel bir bağlamda oluşan geniş etkenler yelpazesiydi. Bir yanı sıra ‘yukarıdan’ ve ‘dışarıdan’ oluşan etkilerin güçlenmesiydi. Uluslararası mekanizmaların gelişmesi, devletle ilişkilerin artması, politik fırsat yapılarındaki değişimler, yoğun dış fonlar, bu fonlarla birlikte proje temelli STK çalışma eğiliminin yükselmesi kadın hareketlerini/feminist hareketleri çeşitli düzeylerde etkiledi. Kadın sorunlarının ve kadınlar konusunda yapılan çalışmaların kalkınma politikalarına, sosyal politikalara,

üniversitelere, kamu kurumlarına, hatta şirketlere yayılması meseleyi sadece kadın hareketlerinin meselesi olmaktan çıkardı.

Doksanlardan beri sürekli genişleyen STK sektörü ve ‘STK olarak’ çalışmak daha önce gösterdiğim gibi, kadın hareketlerinde/feminist hareketlerde profesyonel çalışma biçimlerini ve kurumsal örgütsel tarzları güçlendiren en önemli gelişmelerden biriydi (Al-Ali, 2005; Alvarez, 1998; 1999; Costa, 2014; Grünberg, 2014; Jad, 2004, 2007; Lang, 2002, 2014b; Mitra, 2010). Bu eğilim aynı zamanda hareketlerin militanlığını ya da en azından muhalefetini geriletken bir faktör olarak görüldü. Ancak Kürt kadın hareketi açısından meselenin STK ve STK’laşma kavramlarıyla açıklanamayacağını gördüm.⁹⁸ Bu araştırma kapsamında görüştüğüm kadınların bazıları ‘profesyonelleşme’ kavramını kullansalar da, aslında bu Kürt kadın hareketi bağlamında henüz belirgin ve ayırt edici bir karaktere dönüşmemişti. Kurumsallaşma eğilimini yükselten etkenlerden biri, kadınlar konusunda yapılan çalışmaların özellikle yerel yönetimler bağlamında bir resmi biçim kazanmasıydı. Bu ise 2014 yerel seçimlerinin kazanılmasından sonra elliye yakın kadın merkezinin, kadın daire başkanlıklarının, müdürlüklerinin ve birimlerinin kurulmasıyla güçlenmişti. Ancak bu gelişmeler kısa zamanda ve çok hızlı gerçekleştiği için sonuçlarının kestirilmesi de zordu. Örneğin 1990’larda Türkiye kadın hareketinin kurumsallaşmasını feministler 2000’lerde değerlendirebildiler (Acuner, 2002; Bora ve Günal, 2002; Işık, 2002). Dolayısıyla bu kısıtlılığın da akılda tutulması gerekiyor.

Ancak yine de yeni bir çalışma tarzının gelişmeye devam ettiği açıktı. Çünkü birçok kadın bu kurumlarda ücretli istihdam ediliyor; sosyolog, psikolog, sosyal çalışmacı olarak çalışıyor ve kadınlar konusunda çalışmalarını buradan sürdürüyorlardı. Staggenborg (1988) çalışmasında formel ve enformel örgütlerin toplumsal hareketleri hedeflerine ulaştırma rolleri üzerine tartışırken, formel olmanın ve kurumsal taktikler uyarlamasının hareketlerin “daha az radikal” (1988: 604) hale gelmesine neden olmayabileceğini buldu. Daha doğrusu bu ikisi arasında kesin bir neden-sonuç ilişkisi kuramadı. O bu durumu, hareketlerin talep ve temsillerinin sadece daha ana akım politikalara kayması olarak yorumladı. Benim de Kürt kadın hareketi bağlamında

⁹⁸ Bu durum araştırma kapsamında görüştüğüm bağımsız kadın örgütleriyle ilgili bir durumdu. Bu konuyu altıncı bölümde tartışıyorum.

gördüğüm, bu denli yoğun bir formel örgütlenme eğilimi ve kurumsallaşma niyetine rağmen, söylem ve hedefler açısından ‘radikal’ yönünü devam ettirebildiydi.

KJA üyelerinden Dicle, bu kurumsallaşma ve örgütlerde profesyonel çalışma biçiminin artmasına rağmen muhalefeti besleyen iki noktaya dikkat çekti. Birincisi, hali hazırda savaşın sürmesi, ikincisi hareket örgütlerinin daha büyük bir harekete ve dolayısıyla onun ilkelerine, kurallarına bağlı olmalarıydı. Bu çalışma kapsamında yer verdiğim hareket örgütleri kendi iç çalışmalarına ve karar mekanizmalarına sahip olsalar da, temelde harekete bağlıydılar ve ona hesap veriyorlardı.⁹⁹ Dicle bu nedenlerle süreci başka kadın hareketlerinden farklı yaşadıklarını söyledi:

Yani burada hâlihazırda süren bir sıcak savaş var, bu besliyor radikalizmi. Aynı zamanda örgütün kendi şeyi de besliyor. Yani bu katı çerçeve, daha merkezden yürütme, daha işte önüne plan program koyma örgütleri esnek ve karar alabilir, alabilmelerinin önünde engel. Dolayısıyla bu örgütler bağımsız ve iç rahatlıklarını kurabilen örgütler değil. (...) Toplumsal olayların ivmesi, bu anlamda hareketlerin ivmesi ile de paralel gidiyor. Yani burada hayat sokakta, şiddet, kadınların değişimi dönüşümü ve bir sürü mevzu hala daha çok canlı. Türkiye’yi ikiye ayırırsan aslında Avrupa ve Türkiye’nin yaşadığı sorunun Türkiye içinde kendi sınırlarına ayrılmış hali. Yani burada yeni bir değişim ve dönüşüm süreci, yeni bir dalga var. Bunu yürüten bir hareket var, aynı zamanda bunun karşılığını bulan reel ve rasyonel durumlar var. Yani bugün sokağa baktığında gerçekten kadına yönelik şiddeti görüyorsun, işte toplumsal şiddeti, devlet şiddeti[ni] görüyorsun. Hani bütün bunların aslında o sıkışmışlığının çok iyi karşılığını bulan bir hareket (...) Bir de burada şey, farkı şu, burada politikleşmiş, gerçekten çok fazla siyasetle yaşayan, siyasetle yatıp kalkan bir nüfus ve bir kent var ya da bir köy var. Bunu politize etmek zaten, politize edilmiş bir kesimi sen sadece kadın mevzularıyla daha iyi örgütölüyorsun. Zaten politik, hazır dinamik bir kesim var burada. İşte Barış Anneleri zaten çocuğunu kaybetmiş, zaten hayatında evinden, köyünden çıkmamış kadın kentlere gelmiş, göç almış, evi yıkılmış ve bütün bu mağduriyetin dibine vurmuş kadınlar. Partiyle, örgütle, sokakla kurdukları bu ilişkide daha iyi kendilerini ifade etme alanı buldular, daha güçlendiler, daha açığa çıkardılar (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Burada toplumsal hareket ve örgüt ilişkisinin önemi bir kez daha ortaya çıkıyor. Son otuz yıllık değişimler toplumsal hareketlerin ya da kitlesel taban örgütlenmelerinin

⁹⁹ STK’lar ve STK’laşma eleştirilerindeki en önemli vurgulardan birinin ‘hesap verebilirlik’ olduğunu hatırlayalım. Petras (1997) ana akım yapılar tarafından teşvik edilen ve fonlanan STK’ların topluma değil fon verenlere karşı ‘hesap verebilir’ olduğunu iddia etti ve bunları toplumsal hareketleri demobilize eden yapılar olarak gördü. Yine Helms (2014) bu tarz bir yapının tabanla iletişimi kopardığını ve örgütleri fon verenlerin gündemine bağladığını, onlara hesap verebilir kıldığını belirtti. (Bernal ve Grewal, 2014a) yine bu iddiayı sürdürerek STK’ların bu haliyle fon kuruluşları tarafından manipüle edilebilir yapılara dönüştüklerini eklediler. Bu tartışma üçüncü bölümde yer alıyor.

STK'lara (Alvarez, 1999; Jad, 2007; Lang, 2002; Roy, 2014a); "militanlığın" proje yürütücülüğüne (Pavillard, 1994: 57) ya da "militanlığın aktivistliğe" (Bora ve Günel, 2002: 8) dönüşümü olarak tartışıldı. Bunun nedeni kuşkusuz örgütsel çalışma biçimlerinin ve kolektif eylemin yapısının değişmesiydi. Bu gelişmeler 'tekil' çalışma biçimlerini ve örgütsel tarzları güçlendirdi (Al-Ali, 2005; Lang, 2002). Bunun en somut göstergesi kadın örgütlerinin dönemsel projelerle 'faaliyet' yürütmeye yönelmeleri ve bu faaliyetleri örgütlenme ile eş anlamlı görmeye başlamaları, örgütsel çalışmalarının bazen bunlardan ibaret olması; girdikleri ilişki ağlarının da karmaşıklığı ve bürokratik süreçler nedeniyle daha fazla içe kapanmaları ve hareketle bağlarını koparmalarıydı (Salo, 2010). Dicle'nin anlatımı ise Kürt hareketinin hegemonik gücünün etkisiyle hâlihazırda politik kitlelerin varlığının etkisini ve kadın hareketinin bu bağlamda oluştuğunu, sürdüğünü gösteriyor. Bir kadın merkezinde çalışan Nuray ve Mizgin de çalışmalarını yürütürken topluma ve harekete karşı sorumlu olduklarını ve örgütlerinin bunun bir parçası olarak konumlandığını söylediler.

Bu bağlamda kadınlar hareketin başarısını ve devamlılığını büyük ölçüde tabanla, mahallelerle kurdukları güçlü ilişkilere bağladılar. Yerel yönetimlerde kadın yapılanması bu nedenle daha fazla önem kazanmıştı:

Bizim gerçekten toplumla, kadınlı bağımız güçlü, mahalleyle bağımız çok güçlü. Bu bütün mekanizmalar içerisinde kadınların güçlü yer alıyor olmaları bu bağın bir sonucudur. Çünkü hiçbir kararlaşma süreci mahalleden, kadından ayrı ele alınmıyor. Ya da onlara rağmen, kadına rağmen bir karar alınmıyor, alamıyoruz. Çünkü kadına rağmen kadın için karar alınmaz. Kadınlı birlikte, o açıdan en çok dayandığımız nokta kadınlı birlikte bir arada olarıktan. İrade kadındır, güç kadındır, karar verici kadındır ve haliyle sistemi, mekanizmayı da kadın kendisi çok güçlü sahipleniyor (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Sonuç olarak fırsat yapılarındaki değişimler, kadınların uzun yıllara yayılan örgütlenme deneyimleriyle ve özerk kadın politikalarıyla birleşince hareket kendisini çok sayıda bileşenin olduğu bir ağ ve eylem sistemine dönüştürmüş görünüyordu. Bu araştırma kapsamında sadece formel örgütlerle görüşme yaptığım için aşağıda bu örgütlerin yapıları, çalışma biçimleri, işleyişleri ve eylem kapasitelerini buraya kadar çerçevesini çizmeye çalıştığım hareketin yapısıyla bağlantılı olarak sunuyorum ve bu örgütlere daha yakından bakıyorum.

5.3.3. Formel ve enformel yapıların birlikteliği

Bu araştırma kapsamında, KJA bileşeni mahalle meclislerini ve enformel taban örgütlerini görme olanağım olmadı. Ancak yine de hareketin hem enformel hem de enformel örgütlerden oluştuğunu belirtmem gerekiyor. Görüştüğüm örgütlerin bazıları merkezde bulunan dernek bazıları belediyelere bağlı kadın danışma merkezi, üretim atölyesi ve bağımsız kooperatifti. Bu, hareket bileşeni formel örgüt sayısında önemli bir artış olduğunu da gösteriyordu. Dolayısıyla hareket tıpkı yeni toplumsal hareketlerde yaygın görülen hem formel hem de enformel örgütlerden oluşuyordu. Örneğin kolektif, komün ve bilinç yükseltme gibi enformel, yatay ve lidersiz örgütler ikinci dalga feminist hareketlerin yükselttiği bir eğilimdi. Türkiye’de de 1980’lerde feministler bu tip örgütler kurdular. Bunun dayanağı büyük ölçüde kurumsallaşma, uzmanlaşma ve bürokrasi karşıtlığı ve “doğrudan eylem” Staggenborg (1988: 604) tarzını benimsemeleri idi.

Kürt kadın hareketi açısından dernek, dergi gibi tüzel kişiliği olan örgütler kurmak 1990’lardan beri süren bir eğilimdir. Komün ve mahalle meclisi gibi enformel yapıların ise daha çok söz konusu toplumsal sistem kurma iddiası temelinde, 2000’lerin ortalarından itibaren hayata geçirildiği görülüyor. Ancak bu tip örgütlerin kuruluş koşulları, amaçları ve işleyişleri feminist hareketlerinkinden farklıdır. Örneğin Türkiye’de feministler 1980’lerde tıpkı kadın kurtuluş hareketlerinin yükseldiği yerlerdeki gibi, onlardan esinlenerek lidersiz, yatay ve enformel ‘yapısız’ gruplar kurmayı önemsediler (Ovadia, 2013). Öncelikle Kürt kadın hareketi bu dönemde ve böyle bir bağlamda oluşmadı. Kürt kadınların kendi örgütlerini kurmaya başlamaları, Türkiye’de feminist hareketin artık büyük şehirlerden çıkıp ülkenin her yerine yayıldığı ve enformel örgütlerden ziyade dernek ve vakıf gibi STK’larla birlikte danışma merkezi ve dergi gibi formel yapılara yöneldiği bir döneme denk geldi. Feministlerin 1990’lardaki yaygın örgütlenme çabaları önceki on yılın birikimleri üzerine kuruldu; çok sayıda ve çeşitlilikte kadın örgütü kuruldu.

İkincisi Türkiye kadın hareketinde 1990’larda başlayan ve 2000’lerde güçlenen formel örgütler fon kaynaklarının artmasıyla birlikte ağırlıklı olarak proje temelli çalıştılar, çalışmaya devam ediyorlar. Bu her yere dağılmış çok sayıda kadın örgütünün kimi zaman ‘kendi çaplarında’ çalışmaları, örgütler arasında ortak bir dil ve politikanın oluşmasını ve ortak çalışmayı engellediği kadar bir ölçüde dağılma da getirdi (Işık, 2002; Kardam ve Ecevit, 2002). Dolayısıyla projelerle birlikte daha kurumsal ve profesyonel

çalışma tarzı formel örgütlenmeyle birlikte geldi. Kürt kadınların 1990’larda kurdukları dernek, vakıf, dergi gibi formel örgüt denemeleri uzun ömürlü olmasa da, sonraki özerkleşme sürecine ve bu süreç içerisindeki kurumsallaşma denemelerine katkı sağladı (Bozan ve Ekin, 2005). Ancak daha sonra kurulan kadın merkezi, dernek, dergi, kooperatif gibi formel yapılar önce DÖKH, sonra KJA çatısı altında birer toplumsal hareket örgütü olarak konumlandılar. Nasıl 2000’lerle beraber STK tipindeki kadın örgütü sayısında artış önceki on yılın dağınıklığını bir adım daha ileri taşıdıysa, Kürt kadın hareketinin altında toplanan formel ya da enformel örgütler daha toplam ya da bütünsel bir hareketin ifadesi oldular. Mahalle meclisleri ve komünleri de kadın dernekleri de hareket bileşeni

5.3.4. Formel hareket örgütleri

Diyarbakır’da KJA bileşeni formel örgütler dernek, kooperatif, kadın merkezi ve dergi olarak kurulmuştu. Batman’da ise KJA sözcülüğü vardı, ama kadın örgütleri belediyenin kadın müdürlüğüne bağlı danışma merkezi, üretim atölyesi ve kadınlar için bir spor/kültür merkezinden oluşuyordu. Bu anlamda Batman’da hareket bileşeni olarak STK tipinde bağımsız örgüt yoktu. Ancak hepsi tüzel kişilik olarak resmi statüsü bulunan ve dolayısıyla kâğıt üzerinde devlete bağlı yapılarıydı.

Bu deneyimleri daha önce ana hatlarıyla aktardığım şekliyle hareketin perspektifi, örgütlenmesi ve örgütlenme sürecindeki eğilimleri ışığında okumak gerekiyor. Araştırmayı yaptığım dönemde kadın merkezlerinin sayısı elliye ulaşmış, kooperatifleşme çalışmaları hız kazanmış, dernekler kendilerini eğitim çalışması yapan, atölyeler ve tartışma grupları oluşturan yapılar olarak kurmuşlardı. Bunlar hareketin her ‘sorun alanı’ için bir örgütlenme alanı yaratma hedefiyle uyumlu bir şekilde çalışıyorlardı. Örneğin kadın merkezleri daha çok erkek şiddetine uğrayan kadınlara sosyal, hukuki ve psikolojik desteklerin verildiği yapılarıydı. Bununla birlikte eğitim ve araştırma çalışmaları yapanlar da vardı.

Kooperatifler ve üretim atölyeleri hareketin komünal ekonomi hedefine uyarlanmaya çalışılan ve kadınlara üretim yapabilecekleri alanlar sağlayan örgütlerdi. Kendilerini komün olarak tarif ediyorlardı. Dernekler, içinde ücretli çalışmanın olmadığı, hareketin politik perspektifine uygun eğitim verme, atölye ve tartışma grupları oluşturma gibi etkinliklerin yapıldığı örgütlerdi. Bunlardan birisi akademik çalışmalar yapıyordu. Kürt kadın hareketinin 1990’lardan beri sürdürdüğü dergicilik deneyimleri Jineoloji

adıyla sürüyordu. Bu, hareketin kadınlar için bir alternatif sosyal bilim üretme ve teorik tartışmalar yapma ihtiyacının sonucunda oluşmuştu. Bunlar hedeflerini bir bütün olarak hareketin öngördüğü perspektif temelinde kuran toplumsal hareket örgütleriydi (McCarthy ve Zald, 1977). Her ne kadar bazıları özellikle şiddet gibi konularda hizmet sunmaya benzer etkinlikler gerçekleştirse de, asıl hedefleri düzenli hizmetler sağlamak değil, belli değerler ve bir ideoloji temelinde bireyleri ve toplumsal yapıyı değiştirme (Zald ve Ash, 1966) olarak ortaya çıkıyordu.

Bu örgütlerin hareket bağlamında nasıl konumlandıklarını ve aralarındaki etkileşim biçimlerini şimdiden ana hatlarıyla belirtmem gerekiyor. KJA üyelerinden Meryem, hareketi büyük bir yapboza, örgütleri ise bu yapbozun parçalarına benzeterek “mükemmel bir bağ” ifadesini kullandı. Bunların hem kendi örgütsel hem de hareket kimlikleri vardı. Belediye bünyesinde olanlar ise doğrudan harekete bağlı olsalar da kâğıt üzerinde yerel yönetimlere bağlıydılar. Bölgedeki sokak gösterileri gibi eylemler bu bileşen örgütler tarafından organize ediliyor ve yapılıyordu. Basın metni hazırlamak, eylem hazırlıklarını örgütlemek gibi işler ortak toplantılar sonucundaki görev dağılımlarından çıkabiliyordu. Örneğin akademik çalışmalar yapan derneğin sorumluluklarından biri basın metnini yazmak olabiliyordu. Yine 8 Mart, 25 Kasım gibi günlerde ortak eylem planları çıkarılıyordu.

Bileşenler bazı durumlarda bu ikili örgütsel kimlik arasında denge kurma gereksinimi duyabiliyorlardı. Örneğin kimi zaman eylemler, basın açıklamaları ve basına demeç verme işleri örgütsel kimlikle yapılırken, bazen bu kimlik hareket kimliğinin arkasında kalabiliyordu. Dicle bazen bir örgütün belli bir çalışmayla başından sonuna kadar ilgilendiğini, bütün sorumluluğunu üstlendiğini ve sonuçlandırdığını, ama hareket adıyla kamusal alana yansımaları nedeniyle örgütsel kimliğin görünür olamadığı durumları eleştirdi. Çünkü kurumu yeterince tanıtamamak sorunuyla karşı karşıya kalabiliyorlardı.

Diğer yandan, görüldüğü üzere genellikle her örgütlenme tipi belli çalışma alanlarına tekabül ediyordu. Örneğin dernekler daha çok eğitim veren ‘okul’ gibi yapılarıydı. Bu nedenle örgütler kendi çalışma alanlarını ve sorumluluklarını belirlemek ve diğerlerinin sorumluluk alanına giren çalışmalarını üstlenmemek üzerinden de bir denge kurmaya çalışabiliyordu:

Çalışma ilkelerimizden birisi KJA’nın bileşeni olan diğer kurumların sorumluluklarını almamak. Çünkü aldığımız zaman hukuksal olarak karışıklıklar oluyor. Mesela buraya

eşinden şiddet gören bir kadın arkadaş geldiğinde evet, ayakta dinliyoruz, çay içiyoruz birlikte, ama biliyoruz ki başka bir kurumumuz o işle ilgileniyor. Ne yapıyoruz, oraya götürüyoruz. Ama orada bırakıyoruz. Ya da yardım talep ediyor, Sarmaşık diye bir dernek var. Ne yapıyoruz, adres gösteriyoruz. Bu bir ilke, çünkü böyle olduğunda burası bir yardım kuruluşu algısı da yaratabilir. Oluyor ister istemez. Geçen sünger istemeye geldiler. Şimdi akademi sünger istenecek bir yer değil, sünger veren yerin adresini gösteren bir kurumdur (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Kadınlar, örgütler arası ilişkileri genellikle 'paslaşma' kelimesiyle ifade ettiler. Hareket örgütleri arasındaki bu etkileşim biçimine genellikle toplumsal hareketlerde ve özelde kadın hareketlerinde çok sık rastlanmaz. Zald ve Ash (1966) toplumsal hareket örgütleri arasında bu tarz bir belli etkileşim ve işbölümü biçiminin, devrim veya bütünsel hareket faaliyetleri bağlamında mümkün olabileceğini iddia ettiler. KJA'nın ve genelde Kürt hareketinin daha merkezi ve sınırları belli olan bir hareket olması söz konusudur. Bu da daha büyük bir toplumsal dönüşümün ancak bu tarz bir toplam/bütünsel örgütlenmeyle olabileceğine dair inançla bağlantılıdır. Bu örgütler Türkiye'deki diğer kadın örgütleriyle yapılan ortak toplantılara örgüt olarak gitseler de aslında hareketi temsilen orada bulunuyorlar. Dolayısıyla burada belli bir örgütten ziyade hareket kimliği ön plana çıkıyor:

Evet, bizler kurumlar olarak açılmış olsak da biz bir kadın hareketiyiz, Kürt kadın hareketiyiz. Biz böyle mücadele ettik. Bu merkezleri de böyle açtık (...) Mesela kadın hareketiyiz dediğimiz halde 'sen DİKASUM olarak konuşmalısın' gibi [şeyler söylüyorlar]. Evet, ben DİKASUM olarak geldim, ama sonuçta nasıl Ankara'da bir kadın platformu varsa, Türkiye'de başka başka platformlar varsa Kürdistan'da da bir Kürt kadın hareketi, böyle bir platform, böyle bir hareket var. Yıllarca mesela kadın hareketinin, mesela Adana'da yaptığımız sunum biraz genelden özele indik yani. DÖKH nasıl kuruldu, kadınlar nasıl mücadele etti, nerelere geldi, şimdi ne yaparız ne ederiz... Yani Kürt kadın hareketini kabul etmiyor. Diyor ki tamam, evet mesela senin bir Kürt kimliğin yani Kürt'sün, ama burada konuşacağın şey kadındır, bunu konuşacaksın. Ve kendi kadın kurumunun ismini kullanarak konuşacaksın. Sonuçta biz bir bütün olarak mücadele ettik (...) [Ayşe] açmadı bu kurumu mesela. Bedeller ödene ödene açıldı. Biraz anlatmak istediğimiz bu (Nuray, 37, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Bu durum Kürt kadın hareketinin ayırt edici bir özelliği olarak ortaya çıkıyor. Çünkü kadın örgütleri genellikle 'örgüt' olarak hareket eder ve dış ilişkilerini, belli yerlerde temsillerini böyle kurarlar. Oysa burada, aşağıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, 'hareket' adına 'yapmak' ve 'eylemek' eğilimi vardır.

5.3.4.1 Kadın dernekleri

Kürt kadınların 1990’larda kurdukları derneklerin hepsi sona ermiş, 2000’ler boyunca yeni denemeler devam etmişti. Uzun zamandır hareketin içinde olan Roza’ya 1990’lardaki deneyimlerini sorduğumda, dernekleşme tarzı kurumsallaşmaya devletin o dönem “yaşam hakkı” tanımadığını ve bu nedenle hepsinin kapatıldığını söyledi. Bu aynı zamanda formel yapıların kağıt üzerinde bulunma hallerinin kaygan bir zemin üzerinde durduğunu da gösteriyor. Çünkü resmi kaydı bulunmayan enformel bir yapıyı fiilen ‘kapatmak’ mümkün değilken, devlet bir dönem açılmasına izin verdiği bir derneği ya da başka formel yapıları başka bir dönem kapatabiliyor. Nitekim bu araştırma kapsamında görüştüğüm hareket derneklerinden üçü, KJA Dernek de dâhil olmak üzere KHK’larla kapatıldı.¹⁰⁰ Yine kadın merkezlerinin çoğu da belediyelere kayyum tarafından kapatıldı.

Araştırma sırasında Batman’da harekete bağlı dernek yoktu. Diyarbakır’da ise 2015’te kurulan KJA Derneğinin yanı sıra üç kadın derneği daha vardı. Bunlar sırasıyla 2001, 2008 ve 2010 yıllarında kurulmuşlardı. Bu dört dernekten kadınlarla görüşmeler yaptım. Bunların zamanla yaşadıkları değişim ya da içinde kuruldukları iklim, hareketin gelişim evrelerini de yansıtıyor. Ortak özellikleri ücretli çalışma olmaması ve hizmetten ziyade eğitim, atölye ve tartışma grupları odaklı çalışmalarıydı.¹⁰¹

2001 tarihli dernek, bölgede çok az kadın örgütünün olduğu bir ortamda kuruldu ve bu nedenle başlangıçta hizmet sağlama amaçlı bağımsız bir kadın danışma merkezi olarak çalıştı. Kuruluş amacı kadınlara okuryazarlık kursları vermek, kilim ve ebru gibi beceri atölyeleri yoluyla ‘kadınları evden çıkarmak’, bir araya getirmek ve örgütlemektir. Ancak zamanla belediyelere bağlı kadın merkezlerinin açılmasıyla hem çalışmalarını kadın merkezlerinden ayırmak hem de daha bağımsız bir statü kazanmak için 2008’de dernek oldu.

Kadınlara şiddetle karşılaşmaları durumunda destek vermeyi amaçlayan, aynı zamanda eğitim ve mahalle çalışmaları yapan kadın merkezlerinin kurulmasıyla derneklerin işlevleri de değişti. 2008 yılında kurulan diğer dernek de hizmet benzeri çalışmalardan ziyade kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda eğitim vermek,

¹⁰⁰ OHAL kapsamında çıkarılan 16 Kasım 2016 tarihli KHK ile Türkiye genelinde toplamda 370 dernek kapatıldı. Bu araştırma kapsamında görüştüğüm KJA bileşeni dernekler de bunlar arasındaydı.

¹⁰¹Burada belki eğitim de hizmet olarak düşünülebilir. Ancak bunu hizmet niteliğinden ayıran bazı nedenler vardı. Kadınlara okuryazarlık, beceri kursu gibi eğitimler vermekten ziyade ideolojik temelli, politik katılımı güçlendirecek eğitimler veriliyordu.

cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak için kadınların bilinçlenmesini ve örgütlenmesini sağlamak amaçlarıyla kuruldu. Bu iki dernek her ne kadar şiddet başvurusu alsalar da, bunları daha çok kadın danışma merkezlerine yönlendiriyorlardı.

2010 tarihli dernek ise öncekilerden farklı bir ihtiyaçtan doğdu. Kürt kadın hareketinin ilk çatı örgütlenmesi olan DÖKH hemen her alanda örgütlenmiş, kurumlarını oluşturmuş ve alanını oldukça genişletmişti. Ancak, KJA üyelerinden Bahar'ın ifadesiyle, "hareketin öngörüsünü, perspektifini derli toplu bir şekilde eğitimlerle sunan ve bu çalışmaları organize eden bir kadın örgütünün eksikliği" saptandı ve bu nedenle "hem epistemolojik temelde çalışmalar yapmak hem de verilen eğitimlerin yöntemlerini açığa çıkarmak" için yeni bir dernek kuruldu. Bunun, hareketin 2000'lerin sonlarına doğru Jineoloji deneyimini yaratan teorik ve akademik çalışmalar yapma ihtiyacıyla bağlantılı olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu dernek tam da bu ihtiyaca cevap vermek üzere kuruldu.

Derneklerin çalışmalarında ve faaliyetlerinde öne çıkan temalar alternatif eğitim, kadına yönelik şiddetle mücadele ve akademik çalışmalarıdır. Eğitimler kadın hareketinin bütün örgütlerinde olan, her koşulda devam eden en önemli örgütlenme alanıydı ve politik katılım anlamında çok önemli bir rolü vardı. Kadınlar, KJA'nın, tüm zor koşullarda her şeye ara verilse bile kadın eğitimlerinin hiçbir şekilde durmayacağına dair bir kararı olduğunu söylediler.

Hareket derneklerinin eğitimlere yoğunlaşmasının temel nedeni alternatif ideolojik bir perspektif sunmaktı. Bir dernek üyesi olan Şilan, savundukları eğitim modelinin okullardaki eğitimle mümkün olmayacağını, dahası eşitsizliği yaratanın bizzat sistemin kendisi olduğu kabulünden yola çıktıklarını söyledi. Dernekler bu eğitimleri mahallelerden ilçelere ve kent merkezlerine, kurum çalışanlarına, kurumlarda çalışmaya yeni başlayan kadınlara, gönüllülere ve mahalledeki kadınlara veriyorlardı.

Bununla birlikte kadın örgütleri hangi alanda çalışırlarsa çalışsınlar, kadına yönelik erkek şiddetiyle yolları kaçınılmaz bir şekilde kesişiyor. Hareket örgütleri açısından bakıldığında, belediyelerde kadın merkezlerinin artmasıyla danışmanlık olanakları artarken, dernekler de kendilerine gelen şiddet başvurularını ihtiyaçlara göre bu kurumlara yönlendiriyorlardı. Dolayısıyla dernekler, böyle bir imkânları olmadığı ve ihtiyaç da olmadığı için, bizzat sorun çözmek için belli çalışmalar yürüten kurumlar

olmaktan ziyade, Berfin'in ifadesiyle, "kurumlar arası paslaşma" yöntemiyle şiddet başvurularını ilgili yerlere iletiyorlardı.

Akademik çalışmalar yapan dernek ise kadına yönelik şiddetle ilgili çalışma yapmıyor, ama örneğin erkek şiddetinin ideolojik altyapısına dair açıklamalar yapıyor ve yazılar yayımlıyordu. Partiler, sendikalar ve kadın örgütleri içindeki akademik çalışmaları ve hareketin perspektifi doğrultusuna eğitimleri koordine etmek amacıyla kurulan bu dernek kendisini, üyelerden Bahar'ın ifadesiyle, "kadın özgünlüğünün açığa çıkarıldığı, kadınların kendilerini bulmaya çalıştıkları" bir kurum olarak tarif ediyordu. Kurulduğu ilk dönemlerde mahalle çalışmaları, sözlü tarih, anket ve hatta çocuk çalışmaları yürütürken, zaman içerisinde çalışma alanlarını değiştirdi. Bunun nedenlerinden biri bu tarz çalışmaları belediyeye bağlı açılan kurumların ve sendikaların üstlenmiş olmasıydı. İkincisi, 'özgün' alanlarını sadece kadın olarak tanımlamak istediler. Çalışma konularını da zaman içerisinde zenginleştirdiler. Örneğin yakın dönemde başlayan Jineoloji çalışmaları, derneğin düzenli atölyeler oluşturduğu bir konu haline geldi. Dolayısıyla temel çalışma alanları kentteki ve bölgedeki kadınların bir araya geldiği eğitimler yapmak, atölyeler kurmak, panel, seminer, konferans gibi etkinlikler düzenlemek ve aynı zamanda bunlara katılmak, kitap ve makale yayımlamaktı. Tüm bu çalışmalar Bahar'ın ifadesiyle "zihinsel devrime katkı sunmak" amacıyla yapılıyor ve hareketten kadınların "düşünsel tartışmalar ve bilgi üretimi yapmaları için bir kapı" görevi görüyor, "kadın kadına düşünmeyi, tartışmayı" sağlıyordu.

Bu dernekler klasik STK'lar gibi ortalama yirmi kişilik yönetim kurullarına ve 76'dan 244'e değişen üye sayısına sahiptiler. Bütün üyeler kadınlardan oluşuyor ve sosyoekonomik statü, yaş ve eğitim düzeyleri açısından oldukça çeşitli bir profil gösteriyorlardı. Örneğin akademik çalışmalar yapan dernekte sosyolog, biyolog, memur, öğretmen, emekli, lise mezunu üyeler olduğu kadar okula hiç gitmemiş ve Bahar'ın ifadesiyle "bilerek ve isteyerek sistemin okullarını reddetmiş" üyeler de vardı. Bu dernekten görüştüğüm Meryem de hiç okula gitmemişti. Diğer derneklerdeki üyeler arasında öğrenciler, barış anneleri, ev kadınları olduğu kadar belediye yöneticileri ve milletvekilleri de bulunuyordu. Bu dernekler kendilerini üyeliklere açık, esnek yapılar olarak tarif ettiler:

Bizde en fakiri de var en üst düzeyde olanı da var. Daha çok hepimizin ortak paydası kadın bilincini, kadın farkındalığını yaratmak ve kadın örgütlülüğüne bir öncülük yaratmak

üzerinden bir yaklaşım. Ev kadını bile kendi üyemiz yapabiliyorken aynı zamanda bir milletvekili de bizim üyemiz olabiliyor. Hiç fark koymuyoruz. Bir avukatla bir üniversite öğrencisi ya da bir ev kadını rahatlıkla yönetici olabiliyor. Daha çok geniş bir bakış açısına sahibiz. Şiddet gören kadını bile kendi üyemiz yapabilecek düzeyde örgütlemeye çalışıyoruz. Daha çok gönüllülük temelinde (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Hani bize başvuruya gelen kadınlar diyelim kurslardan ya da şiddet mağdurudur, hiçbir zaman ideolojik kimliği sorgulanmaz o kadının; kimdir, nedir, ne yapar, hiçbir şekilde. Bizim için kadın olması, kadın kimliği önemlidir. Öğretmeni de var, sağlıksız da var, terzi de var. Çalışanı da var, çalışmayan da var, öğrencisi de var (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Her kesimden gelmesini isteriz. Her kesimden geliyor. Öğrencisi geliyor, avukatı geliyor, ev hanımı geliyor ya da genç kızlar geliyor. Görüp gelip de çalışmak isteyen ve burada zaman geçirmek, bir şeyler öğrenmek, kendini geliştirmek, hani biraz daha çevreyi ve kurumu tanımak amaçlı gelen çok fazla var. Farklı kesimler önemlidir bizim için (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Dernekler de dâhil olmak üzere hareket örgütlerinin ortak özelliklerinden biri, akışkan ve değişken bir üyelik ve çalışma sistemine sahip olmalarıydı. Bu örgütlerde hem üyeler hem de yönetim kurulu üyeleri belli aralıklara değişiyordu. Kadınların ortak vurgularından biri, Türkiye’de kadın örgütlerinin genellikle uzun yıllar aynı kişiler tarafından yönetilmeleri, kendilerinin ise bunun tersi bir yöntem izledikleriydi. Kendi örgütlenmelerini bu noktada farklı görüyorlardı:

Fazla sabit değiliz biz. Çok dinamik bir yapı, çok genç bir yapı, sürekli değişkendir. Örneğin diyelim ki iki sene, üç sene önce daha çok hukuk öğrencileri, sosyoloji okuyan öğrenciler yöneticiydi. Çoğu okulu bitirdi, bu sene değiştirdik. Bu sene biraz daha mesela evde oturan kadını da koyduk, üniversite öğrencisini de koyduk, avukatını da koyduk, kadın çalışması yürüten kadını da koyduk, başka kurumlar da çalışan arkadaşları da. Çok akışkan ve her şekilde katkı sunabilecek insanlar (...) Sığınaklar kurultayına veya başka kurultaylara katıldığımızda şunu görebiliyoruz: Bir kurumun on beş yıllık, yirmi yıllık bir tane yöneticisi var. Artık kronikleşmiş, bütün herkes o kişiyi tanıyor. O kurumun artık iktidarcı bir anlayışı, algısı da çıkıyor. Ama bizde öyle bir şey yok. Bir gün [Berfin] tanınır, ikinci gün [Ezgi] tanınır. İki sene sonra farklı bir arkadaş tanınır. Bizde çok akışkan bir şey ve dinamiktir. O konuda sıkıntımız yok. Her gelen bu geleneği sürdürüyor. O iktidarcı anlayışı ortadan kaldırabilmek, yetkici anlayışı ortadan kaldırabilmek için sürekli aynı kişiyi yönetici yapmıyoruz (Berfin, 34, KJA ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Genel olarak dernekler için üye, gönüllü, ücretli çalışan gibi ayrımlar yapmak çok kolay değildi. Çünkü ücretli çalışmanın olmamasının yanı sıra, üyelikten ziyade bu

dernekler kadınlar için atölyeler, tartışmalar, eğitimler aracılığıyla bir buluşma noktası ve hatta bir okul işlevi görüyordu. Bu anlamda hareket dernekleri kadınlar için ekonomik gelir amacının olmadığı bir sosyal ve politik alan niteliği kazanmıştı. Örneğin bunlardan birine hem görüşmeler için hem de başka zamanlardaki gidişlerimde, her defasında avlusunda çok sayıda kadının oturup sohbet ettiğini, atölyeler yaptıklarını gördüm. Çok yoğun bir ziyaretçi ve gönüllü dolaşımı vardı. Bazen hem mahalleden hem de hareketten gelen çok sayıda kadın için bu kurum eğitimlere katılma, sohbet etme, saatlerce vakit geçirme mekânı olarak kullanılıyordu. Bu derneğin üyelerinden Bahar bu bakımdan Türkiye'deki diğer kadın örgütlerinden farklı olduklarını düşünüyor ve şöyle bir eleştiri yapıyordu:

Bana hesap soruyor KJA sen mahallende kaç kadınla oturup sohbet ettin. İçeri rahat girebiliyorlar mı kuruma. Mesela İstanbul'daki kurumların bunu düşünmesi lazım. Yoldan geçen bir kadın, ya yoruldu geldim bir çayınızı içmeye diyebiliyor mu? Yok yani. Orası çok kapalı; kim ne yapıyor kimse bilmiyor. Dönemsel paneller, anketler ya da 8 Martlar [dışında] (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Öte yandan burada bir ikircikli durum vardı. Bahar'ın anlatımı vesilesiyle bu örgütlerin kâğıt üzerinde STK olmalarına rağmen kendilerini bu yapılardan neden farklı gördüklerini göstermem gerekiyor. Örneğin Bahar meseleyi şöyle değerlendiriyordu:

Eğer sisteme çok bağımlı bir STK ise problemlidir, kendi ayakları üzerinde duramıyorsa, amacı sadece günü kurtarma üzerinden vicdani olarak, hümanist yaklaşarak, bazen işte ben de insanlık için bir şey yapıyorum anlayışıyla yaklaşmaksa problemlidir bir şey bu aslında bu STK'lı olmak. Zaten bana göre devletsiz toplumlarda komünler olur, meclisler olur hatta çok fazla muhalif STK'lara bile ihtiyaç olmaz. Çünkü komünlerde herkes olacak, kendini ifade edebilecektir. Ama bu haliyle STK'lar yani bir adım atamıyor, sesini çıkaramıyor. Çünkü karşısında gözaltı, tutuklama, kapatılma, malvarlığına el koyma var yani. Ben açıkçası şey görüyorum devlet denetiminde, daraltılmış, binalar içinde sıkıştırılmış bir yapılanma var STK'larda, çok güçlü değil. Biz kendimizi o yüzden STK olarak çok değerlendirmek istemiyoruz, ama ister istemez muhataplık çerçevesinde yapılacak olan açıklamalarda yer alıyoruz (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bahar'ın eleştirisi STK'ları apolitik, bürokratik, içine kapalı ve tabandan kopuk, uysal, sosyal değişim yaratmaktan uzak yapılar olarak değerlendiren, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak gösterdiğim analizlerle benzerlik gösteriyor (Bernal ve Grewal, 2014a; Chahim ve Prakash, 2014; Costa, 2014; Jad, 2010; Lang, 2002; Petras, 1997, 1999; Salo, 2010). Bu elbette tek tek STK'lar üzerinden değil, 1990'lardan beri genişleyen ve bir

sektöre dönüşen STK modeli bağlamında böyle değerlendirildi. Roza çatı örgütlenmesi olan KJA'nın dernek statüsünde, ancak bunun "dernekler yasasını aşan" bir durum olduğunu vurguladı. Aynı zamanda STK'ları ve sivil toplumu "üçüncü alan" olarak tanımladıklarını, "bir dinamik olarak" önemsediklerini, ancak bu haliyle STK'ların tıpkı devlet gibi hiyerarşik yapılar geliştirdikleri için onlara eleştirel yaklaştıklarını söyledi. Bu nedenle KJA'yı bir dernek değil 'kongre' olarak tanımlıyorlardı. Bu durum yine STK ile toplumsal hareket/toplumsal hareket örgütü ayrımına (Alvarez, 1999) dair bir fikrin burada da oluştuğunu gösteriyor. Ancak bu eleştirel yaklaşımlarına rağmen neden STK kurdukları meselesi tartışmalıdır. Anladığım kadarıyla, bu tarz bir 'bağımsız' statüye de duyulan ihtiyacın varlığı söz konusuydu. Hem dışarıyla ilişkilerde 'kurumsal temsil', hem yasal statüye dayanarak çalışmalarını daha rahat yapabilme olanağı söz konusuydu. Çünkü hareketi oluşturan formel örgütlerin çoğu kadın merkezliydi ve bunlar nihayetinde belediyelere bağlı oldukları için dışarıdan 'bağımsız kadın örgütü' olarak görülüyorlardı.¹⁰² Öte yandan üçüncü bölümde STK meselesini tartışırken, bunu sadece dernek ya da vakıf gibi tüzel kişilikli yapı temelinde tartışmanın sınırlılıklarına işaret etmiştim. Kadın örgütlerini yapılarından ziyade, mücadele, örgütlenme ve eylem kapasiteleri, harekete bağlanma biçimleri üzerinden değerlendirmeyi önermiştim. Bu nedenle başlangıçta STK ile Alvarez'in (1999) kullandığı ifadeyle 'STK'laşmış STK' arasında ayırım yaptım ve kadınların dernek kurarak da mücadele edebileceğini belirttim. Hem Türkiye'deki bazı feminist örgütler hem de Kürt kadın dernekleri böyle bir ayırımı gerekli kıldı.

Bu dernekler harekete bağlı olmaları nedeniyle, hareketin hedefleri doğrultusunda toplumla ve tabanla güçlü ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. Örneğin eğitim kadınlara ulaşmanın ve onları örgütlenmenin temel yoluydu. Derneklerde ücretli çalışma olmaması, fonlu projeler uygulanırsa bile yine eğitim ve bilinç yükseltme odaklı olması dernekleri bir okula ve örgütlenme alanına dönüştürmüştü. Bu nedenle görüştüğüm dernek üyelerinin vurguları bunun üzerinden oldu:

Kadın örgütlülüğünü, kadın mücadelesini yükseltmek, gitmedik kadın bırakmamak. Hani bazen şey de olabiliyor, mesela karşılaştığım bir kadın 30 yaşında falan yani belki daha büyük, derneği tanıttım o kadar hoşuna gitti o kadar sevindi ki! Ama bir yandan da şey dedi, ben dedi çok gelmek isterim, ama anneme babama sormam gerekiyor. Hani şeyi isterim

¹⁰² Bunu Sığınaklar Kurultayı gibi kadın hareketinin ortak zeminlerinde yaptığım gözlemlere dayanarak söylüyorum.

hiçbir kadının örgütsüz kalmamasını (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Çok fazla arayışı olan kadınlar geliyor. Mesela kafası karışmaya başlamış olan, adres arayan, rotasını çizmek isteyen kadınlar var. Bu biraz daha entelektüel düzeydeki arayışları olan kadınlar. Ya da kendisini bu konuda biraz daha geliştirirse çalışmalara katkı sunacağını düşünen kadın arkadaşlar var eğitimlere katılabilecek. Okuyan, yazan arkadaşlar var. Bir de problemleri olan arkadaşlar var, çıkış arayan; eve kapanmış, çocukları olmuş, belki büyümüş, yıllarca uzak kalmış, ama bir çıkış arıyor. Tesadüflerle de tanışma oluyor ya da yönlendirmeler oluyor. O arkadaşlarla da görüşüyoruz (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bu derneklerin işbölümü konusunda esnek davrandıkları, belli bir işbölümü ve rol dağılımına gitmedikleri söylenebilir. Daha ziyade, belki de ücretli çalışmanın yokluğuna bağlı olarak, herkesin yapabildiği kadarını yaptığı, daha iyi bildiği konular üzerinden görev aldığı esnek ve adı konmamış iş paylaşımı temelinde işliyordu. Karar alma süreçlerinin de bununla bağlantılı olarak esnek bir şekilde yürüdüğünü söylediler. Bir dernek belli aralıklarla bir araya gelip yönetim kurulu olarak karar alırken, bir diğeri böyle bir toplantıya ihtiyaç duymadan duruma göre karar alıp diğerlerini bilgilendiriyordu. Kentte ya da kent dışında yapılacak bir toplantıya kimin gideceğine dair görevlendirme kararı ortak bir şekilde alınabildiği gibi, acil durumlarda üyeler inisiyatif kullanabiliyorlardı. Bu dernekler aynı zamanda hareket bileşeni oldukları için bazı konuları hareketle de görüşüp karara bağlıyorlardı.

Kendilerini hiyerarşik olmayan, hiyerarşiye karşı mücadele eden yapılar olarak tanımladılar. Örgütlerde bazen işi belli kişiler yürütse de, hem üye profiline çeşitliliğini yansıtacakları hem de iletişim kurma ve toplantılar yoluyla üyelerin kendilerini dâhil hissedebilecekleri bir yöntem izlediklerini söylediler. Yine de bazen kadınlar arası bilgi, deneyim, eğitim farklarının hiyerarşik bir algıya neden olabildiği durumlar da yaşanabiliyordu:

Şöyle bir durum var. Örneğin kendi adıma ya da [Fatma] bazen bunu yaşıyor. Üniversite mezunu diplomalı olmanın kendisi bazı arkadaşlarda ‘sen daha çok biliyorsun, sen en iyi biliyorsun, bak sen çok güzel konuşuyorsun’u getiriyor. Onu aşmak için de bazen ben çok sertleşiyorum. Bu da yine çok üstenci bir şey oluyor. ‘Yapmayın böyle’ diyorum, ‘böyle bir durum yok’. Böyle bir sıkıntı var. Bir de eğitime giden arkadaşlara genelde ‘o her şeyi daha iyi bilir’ [gibi] bir yaklaşım [var], o da sıkıntılı. Biz eğitimlerde bir şey öğretmiyoruz kimseye, paylaşıyoruz deneyimleri. Evet, daha fazla okuyorum çünkü bana böyle bir görev

verildi. Ben bu görevi severek kabul ettim. Daha çok okuduğum için paylaşma sorumluluğum var. Bu tür sıkıntılar yaşıyoruz. Sistemin o öğrettiği 'bilene saygılı olunur' mantığı bizde biraz daha böyle davranışlarda kimi zaman hissettiriliyor. Biri deneyimlidir diğerine aktarıyor, paylaşıyor (Bahar, 48, KJA ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Son olarak STK'ların ve genel olarak kadın örgütlerinin karşılaştıkları temel sorunlardan biri maddi kaynakların olmayışı ve bazen kendilerini devam ettiremeyecek aşamaya gelmeleridir. Söz konusu hareket dernekleri öz kaynakları olmayan, kendilerini ağırlıklı olarak aidatlarla, üyelerin ve gönüllülerin destekleriyle sürdüren örgütlerdi. Aralarında bir derneğin, bulunduğu ilçedeki belediye ile protokolü olması ve böylelikle mekân, fatura desteği almasının dışında diğer iki dernekteki üyeler kurumsal destek almadıklarını, bunu tercih etmediklerini söylediler.

5.3.4.2. Kadın merkezleri

Kadın Danışma ve Dayanışma Merkezleri (kısaca kadın merkezleri) statü olarak buldukları yerlerdeki belediyelere bağlı kurumlardı. 2014 seçimlerinden sonra kadın politikaları daire başkanlıkları ve kadın müdürlüklerinin kurulmasıyla bu birimlere bağlandılar ve kendilerine ait bütçeleri olan, bağımsız karar alan bir yapıya kavuştular. Aslında bu merkezler DÖKH zamanında da belediyelere bağlıydı, ancak o zaman kadın daire başkanlıkları ve müdürlükleri yoktu. Yine de kendi deyimleriyle 'özgün' karar mekanizmalarına ve hem belediye birimi hem de hareket bileşeni olarak ikili örgütsel kimliğe sahiptiler. Araştırmanın yapıldığı dönemde Diyarbakır'da sekiz¹⁰³, Batman'da bir kadın merkezi vardı. Ancak OHAL ilanının ardından kapatılan birçok derneğin yanı sıra, belediyelere atanan kayyumlar tarafından bu kadın merkezlerinin büyük kısmı da kapatıldı.¹⁰⁴

Bu çalışma kapsamında Diyarbakır'da hareketin ilk deneyimi olan bir kadın merkezinin çalışanları Nuray, Betül, Mizgin ve 2012'de kurulan bir kadın merkezinin

¹⁰³ Görüştüğüm KJA üyelerinden biri Diyarbakır'da toplamda sekiz kadın merkezi olduğunu söyledi. Ben bunlardan ikisiyle görüştim.

¹⁰⁴ 15 Ağustos 2016 tarihinde çıkarılan bir KHK ile DBP'li 106 belediyenin 44'ünün eş-başkanları görevden alındı ve yerlerine kayyum atandı. Bu sayı daha sonra giderek arttı ve Aralık 2017 itibarıyla kayyum atanan belediye sayısı 94'e yükseldi. 43 kadın merkezinin 36'sinin çalışmaları bu kapsamda tamamen durduruldu. Bkz. "Kayyım kadını hedef aldı: 43 kadın merkezinden 36'si kapandı", *Evrensel*, <https://www.evrensel.net/haber/321653/kayyim-kadini-hedef-aldi-43-kadin-merkezinden-36si-kapandi> (Erişim Tarihi: 2 Haziran 2017). Yine Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği tarafından hazırlanan "Yerel Yönetimlerde Kadın ve Kayyum" raporu için bkz. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/370_1.pdf. Bu araştırma kapsamında görüştüğüm tüm kadın merkezleri de kapatılanlar arasındaydı.

kuruluşunda yer alan, ancak görüşme tarihinde orada çalışmayan Dicle ile görüşme yaptım. Yine Diyarbakır'da hem bir ilçe belediyesinin kadın müdürü hem de KJA delegesi olan Helin, kadın merkezleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler aktardı. Batman'da ise kentin tek kadın danışma merkezinden Berçem ile görüştüm. Bu kadın merkezleri ufak tefek farklılıklarına rağmen aynı çalışma ilkeleri ve mekanizmasıyla işleyen yapılarıdır. Bunun yanı sıra Batman'da yine kadın danışma merkezleri gibi kadın müdürlüğüne bağlı kurulan bir 'kadın spor merkezi'nden Leyla ile görüştüm. Bu kurum her ne kadar diğer kadın merkezleri gibi danışmanlık hizmeti vermese ve kadına yönelik şiddetle ilgili çalışmalar yapmasa da, kadınlara hizmet sağlayan bir merkez olarak kurulduğu için bu başlıkta yer alıyor.

Kuruluş amaçlarına bakıldığında ilk deneyimlerin çok acil ihtiyaçlardan çıktığı görülüyor. İlk kurulan merkez 1990'larda süren savaş nedeniyle Diyarbakır'a çevre illerden giden yoğun göçlerin yarattığı sorunlara çözüm arayışlarından ortaya çıktı. Partili kadınlar Diyarbakır'a giden göçün belli mahallelerde toplandığını, yoksulluğun kadınlar üzerinde şiddetli etkiler yarattığını tespit ederek kadınların bir araya gelebilecekleri ve sorunlarına çözümler bulabilecekleri bir kadın merkezinin ihtiyacını gördüler. İlk kurulduğu zamanki amaçları göçün yoğun yaşandığı mahallelerde kadınlara hizmet vermek, yaşam koşullarını iyileştirmek, kadınların merkeze giderek danışmanlık hizmeti almalarını sağlamaktı.

Merkez bu amaçlar doğrultusunda göçün yoğun yaşandığı üç mahallede şubeler ve çamaşır evleri açtı. Çamaşır evlerinin açılmasının nedeni hem kadınların iş yükünü hafifletmek hem de bunu kadınların merkeze gitmeleri ve örgütlenmeleri için bir araç olarak kullanmaktı. Kadınlar merkeze gittiklerinde çocuklarını okul öncesi eğitimlere bırakarak okuryazarlık kurslarına, toplumsal cinsiyet ve sağlık eğitimlerine, kadına yönelik şiddet konusunda bilinçlendirme çalışmalarına, 8 Mart ve 25 Kasım gibi belirli gün ve haftalarda tiyatro, sinema, piknik gibi sosyal ve kültürel etkinliklere katılıyorlardı. Merkezin ilk çalışanlarının biri olan Nuray'ın ifadesiyle burası kadınların "hem rahat nefes aldıkları hem de birbiriyle dayanıştıkları" bir yer haline gelmişti.

2012'de Diyarbakır'da kurulan diğer kadın merkezi ise hareketten küçük bir grup kadının çabasıyla yoksul ve göç alan bir mahallede, mahalle çalışmaları yapmak ve kadınlara özellikle şiddet konusunda danışmanlık hizmeti vermek amacıyla kuruldu. Yoksul bir mahallede böyle bir merkeze ihtiyaç duyulmasının nedeni şiddet, taciz ve

tecavüz gibi durumlarda orada yaşayan kadınların doğrudan başvuracakları bir örgütün olmamasıydı.

Batman'daki kadın merkezinin kuruluş nedenleri yine bunlarınkiyle benzerdi. Ancak örgüt sayısı ve örgütlenme yoğunluğu bakımından iki şehir arasında farklar vardı. Kadın hareketi Diyarbakır'ın hemen her ilçesinde kadın merkezi kurarken, Batman'da sadece bir kadın danışma merkezi ve daha geç bir tarihte spor merkezi kuruldu. Kadın danışmanlık merkezi 2005 yılında hareketten bir grup kadının girişimiyle başladı. Başlangıçta psikolojik danışmanlık gibi hizmetler vermekten ziyade kadınlara ulaşmak için mahalle çalışmaları yaptı. Tanıtım broşüründe kurulma gerekçeleri şöyle ifade ediliyordu:

Dünyanın birçok yerinde kadınlar, sisteme yerleşmiş toplumsal cinsiyetçi yargıların yükünü taşıırken bir de bölgesel çatışmaların, erkek egemen hırsların da bedelini ödemek zorunda bırakılmıştır. Ataerkil sistem kendini değerler üzerinden tarif ederken, kadını ikincil rollerle kurgulamıştır (...) Coğrafyamızda yaşanan savaş ve çatışma ortamı da aynı bakış açısının izlerini taşımaktadır. Bu savaşın ağır sonuçlarından biri de zorunlu göçtür. Göç eden kadının kentli yaşamda kendi karşılığını bulamaması gündelik hayattan izole kadınlar yaratmıştır. Bütün bunların yanı sıra hızla değişen dönüşen kavramlar, ekonomik yoksunluk kadının gündelik yaşantısını derinden etkilerken kolektif hafızada onarılması zaman alacak yaralara sebep olmuştur. Cinsiyetçi sistemin tahakkümüne uğrayan kadınlar siyasal, sosyal ve ekonomik haklara sahip olmada ve bu hakları kullanmada eşitsizliğe uğramışlardır (...) Bedeni, emeği sömürülen, görmezden gelinen, kırımdan geçirilen kadınları görünür kılmak, özgür, demokratik bir dünyanın mümkün olabileceğini anlatmak üzere yola koyulduk.

Görüldüğü üzere 1990'lar boyunca süren savaş, olağan üstü hal, göçler ve göçlerin kadınlar üzerindeki etkileri hem Diyarbakır'da hem Batman'da kadınlara yönelik çalışmalar yapacak kadın merkezlerinin kurulmasında önemli bir etken oldu. Bunu değerlendirirken Batman'ın Diyarbakır'a göre daha kapalı, geç kentleşen ve kadın örgütlenmesi bakımından son yıllarda hareketlenme gösteren bir kent olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Bu nedenle danışmanlık merkezinin yanı sıra bölge genelinde ve hatta Türkiye'de rastlanmayan bir kadın kurumu tipi, spor merkezi 2015 yılında bir 'kadın kurumu' olarak kuruldu. Bu her ne kadar yukarıda sayılan kadın merkezi örgütlenmesine benzemese ve farklı amaçlarla kurulmuş olsa da, kadınların sosyal

aktivitelerde bulunmaları ve güçlenmeleri için tasarlanan bir kadın merkezi olarak görülüyordu.¹⁰⁵

Kadın danışma merkezleri sosyolog, sosyal çalışmacı ve psikolog gibi mesleklerden kadınların ücretli çalıştıkları ve ortalama beş çalışandan oluşan örgütlerdi. Bu yapılar yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesinin kurumsal boyutlarıydı. Yerel yönetimlerde kadın örgütlenmesinin diğer önemli boyutların biri olan mahalle meclislerinden en önemli farkları buydu.¹⁰⁶ Temel çalışma alanları ağırlıklı olarak şiddete uğrayan kadınlara psikolojik, sosyal ve hukuki destek vermek, varsa sığınak ihtiyaçlarını karşılamaktı. Aynı zamanda kadınların mahalle çalışmalarına ve eğitimlere dâhil olmaları için de önemli bir yapı olarak görülüyordu. Ancak bazı derneklerde olduğu gibi, kadın merkezlerinde de zaman içerisinde çalışma alanları konusunda değişimler olmuştu.

Diyarbakır'da kurulan ilk kadın merkezi daha önce belirttiğim üzere başlangıçta yoğun göç alan mahallerdeki kadınlara destek vermek ve kadınların sosyal, ekonomik sorunlarını çözmek üzere kuruldu. Bu merkezin çalışanları büyük bir gururla bütün ilkerin kendilerinde toplandığını söylediler. Kadınlar dört mahallede çamaşır evi, 2008'de bölgenin ilk kadın sığınağını açmışlardı. Kadınlara göre "ilk kadın merkezi, ilk kez mahallelerde şube açma ve örgütlenme, kadın örgütlülüğünü, dayanışmayı geliştirme, ilk kadın sığınağı" hepsi onların harekete kazandırdıkları önemli deneyimlerdi. Ancak daha sonra, mahalle örgütlenmelerinin gelişmesiyle, bu tarz danışmanlık ve destek verme odaklı faaliyetlerden ziyade eğitim, kültür ve sanatsal faaliyetlerle yollarına devam etme kararı aldılar. Eğitim, ekonomi, kadına yönelik şiddet ve araştırma temel faaliyet alanları oldu.

Batman'daki kadın danışma merkezi ilk kurulduğunda psikolojik destekten ziyade mahallelerdeki kadınlara ulaşmak ve onları 'evden çıkarmak' için çeşitli kurs

¹⁰⁵ Batman Diyarbakır'a oranla kadınların sosyal hayata ve kamusal alana katılımlarının daha sınırlı olduğu bir kent. DBP Belediyesi bunu kırmak için son yıllarda bazı girişimlerde bulunmuştu. Örneğin kadınların, özellikle yoksul kadınların, kent merkezine daha rahat gidip gelmelerini sağlamak ve teşvik etmek için haftanın bir gününde toplu taşıma araçları ve sinema kadınlara ücretsiz bir hizmet olarak sunuldu. Daha sonra toplu taşıma araçlarına her gün indirimli binmelerini sağlayan *Jin Kart* (Kadın Kartı) uygulamasına geçildi. Bu spor merkezi girişimini de bu açıdan değerlendirmek gerekiyor. Burası kadınların hem spor faaliyetleri hem de sinema, toplantı gibi kültürel faaliyetler yapacakları, aynı zamanda kadınların aralarında sosyal ilişkilerini geliştirebilecekleri bir hizmet binası olarak tasarlandı.

¹⁰⁶ Kadın hareketi 5393 sayılı yasa kapsamında belediyelerin, nüfusu yüz bini geçen yerlerde sığınak açma yetkisine dayanarak bu sorumluluğu belediyelere yükledi ve kadın merkezlerinin açılmasını teşvik etti. Bu merkezlerde işleri yürüten kadınların hepsi hem kurumları çalıştıran hem de saha ve mahalle çalışmalarını aktif bir şekilde yürüten hareket üyesi kadınlardı.

faaliyetleri yürüttü. Çalışanlarından Berçem, merkezin kentte kadın sorunlarına ve kadın bakış açısına dair büyük bir eksiklik ve boşluk olması nedeniyle kurulduğunu söyledi. Ancak kadın müdürlüğünün açılmasıyla bu müdürlüğün şiddet birimi çatısı altına girdi ve çalışan sayısının artmasıyla kadınlara psikolojik ve hukuki desteğe odaklandı. Aynı zamanda mahalle çalışmalarına da devam etti. Bu mahalle çalışmaları kadın merkezlerinin diğer kadınları 'bilinçlendirme' ve örgütlenme konusundaki en temel zeminleriydi:

Önce kadının bir mücadelesi olması gerekiyor. Bunun için de bir örgütlülüğün olması gerekiyor. Kadın örgütlülüğünün oluşması lazım. Bunu nasıl şekillendirebiliriz, işte meclislerle, kadının işte birimlere ayırarak o alanlarda çalışmalarıyla. Gidiyoruz mahallelere, mahallelerde ne yapabiliriz diye sorduğumuz zaman şiddet farkındalık, şiddet algı, aile-iktidar ilişkisi, çocukları nasıl yetiştirmemiz konusunda, hani aklına gelebilecek her şey. Ne oluyor da biz şiddete maruz kalıyoruz, ne oluyor da döngü nasıl dönüyor da her şey bizim üzerimize yıkılıyor ve her şey bizim bedenimizin üzerinden bir hale geliyor? Bunu açmaya çalışıyoruz. Tabii ki algı kırmak ve algılarla direkt temas etmek hem çok zor, çünkü çok hassas bir konu. Hani örgütlülük için önce farkındalık lazım. Önce ne olduğunu, ne yaşadığını bilecek ki, o kaosun içinden bir aydınlığa ulaşabilsin. Amaç bu (Berçem, 29, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Batman).

Diğer hareket bileşeni tüm örgütlerde olduğu gibi kadın merkezlerinde de eğitimler vazgeçilmez faaliyetlerden biriydi ve hem kadın merkezlerinde çalışanların aldıkları hem de dışarıya verdikleri bir çalışma türüydü. Yerel yönetimlerde kadın tarihi, basın gibi pek çok alanda eğitimler veren akademiler vardı. İçinde biyolog, tarihçi, arkeolog, antropolog bulunduran bu akademiler kadın merkezleri de dâhil olmak üzere tüm kurumlara eğitim veriyordu. Kadın merkezlerinde çalışan kadınlar başka kadınlara eğitim verebilmek için bu eğitimleri mutlaka alıyorlardı. Bu eğitimlerde hem hareketin kendi kaynakları hem de Marksizm, feminizm gibi kaynakların okunması ve üzerinden tartışma ortamının oluşturulması mümkün oluyordu. Aslında yerel yönetimler bağlamında da oldukça sistematik bir eğitim sistemi vardı:

[Eğitim] olmazsa olmaz. Mesela diyelim ki kadın merkezi şiddetle mücadele veren bir merkez, bir sonuçla ilgilenen, vaka demek istemiyorum ama kendisiyle ilgileniyor değil mi? Gerekli noktalarda psiko-sosyal destekler vermeye çalışıyor, yeri geldiğinde hukuki sistemi işletmeye çalışıyor. Bir de tedbir dediğimiz meseleler vardır ki tedbir eğitimidir aslında. Nedir, mahallede, birçok kurumda hem kadınlara hem erkeklere verilme noktası yaşanır. Mesela kadın merkezleri olsun, kadın dernekleri olsun bunlar daha çok nedir, şiddetle mücadele üzerine eğitim verir. E bunda zaten hani nedir, bunda daha deneyimli olan kurumlar

da var, onlardan da besleniyor. Yeri geldiğinde biz dışarıdan eğitim alıyoruz. Mesela Mor Çatı'dan da eğitim aldığımız dönemler oldu. Yeri geldiğinde biz kendi kendimize eğitim veriyoruz. Mesela diyelim ki kurumdaki sosyologlar yan yana geliyor, psikologlar yan yana geliyor bir eğitim atölyesi oluşturuyorlar. Diyelim ki nedir, şiddetle mücadele yöntemleri üzerine bir tartışma; bölgede şiddetle mücadeleyle nasıl bir yöntem izlenir, mesela bu bir eğitim çalışması, ama aynı zamanda kendi yerelinde de belediyesidir, diğer bağımsız derneklerdir, yeri geldiğinde mahallelerdeki komisyonlarda yer alan erkeklerdir, bir de karma komisyonlar da var sonuçta, yine meclis üyeleridir bunun gibi birçok kişiye de eğitim vermeye çalışır. Hani eğitim sistemi aslında böyle bir sistematığe doğru gidiyor (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kadın merkezleri hareket bileşeni olsalar da derneklerden daha farklı bir hukuka ve karar alma mekanizmasına sahiptiler. Hem ihtiyaçları belirleme hem de karar alma konusunda birçok kurum ve aktörle ilişki içine giriyorlardı:

Şimdi bir kadın kurumunun kendi ihtiyacı nedir? Önce kendi yerelinde bir ihtiyaç üzerinden gider. Örgütlü yapılarda ne olur? Kendi yerelinle beraber, örgütsel alandaki yapılarla beraber gidersin. Yani bugün diyelim ki örnek veriyorum, [bir] kadın merkezinde donanım noktasında iyi bir noktadaysa, 'benim durumum çok iyi' Bismil kendi başının çaresine baksın demez, dememesi de gerekir zaten. Ne yapar mesela orayı desteklemek durumunda kalır yeri geldiğinde. Yani böyle bir şey var. Mesela biz KJA Derneği ile evet, bir noktada nedir, perspektiftir, duruş noktasında ortaklaşıyoruz. Ama şimdi kadın merkezlerinin büyük bir kısmı yerel yönetimlere bağlı olduğu için yerel yönetimlerde de bir kadın yürütmesi üzerinden şekilleniyor aslında. Diyelim ki, örnek veriyorum ilçelerde kadın merkezleri, kadına yönelik şiddetle ilgili mücadele yürütürken tıklandıkları sorunları önce kendileri masaya yatırıyorlar ve bu masaya yatırılma sürecinde belli birtakım ihtiyaçlar çıkmış oluyor. Ya da yapılacak olan çalışmalar, hedefler belirleniyor ve bu çalışmayı yürütecek kişileri yine kendi aralarından seçiyorlar ve gerekli olan, mesela yerel yönetimler noktasında bir mekanizma mı var, DBP midir bu? Onlarla bu sefer tartışma yürütülür. Ve o tartışma sonucunda yeniden bir planlama çıkar. Onun içerisinde KJA mı yer alacak? KJA ile bir tartışma yürütür, bu şekilde gider. Yani yerel yönetim dediğimiz, yerelin kendisi içerisinde bir tartışma süreci var aslında. Aslında tüm kurumlarla bir şekilde ilişki içindesin (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Aslında KJA ve DÖKH'ün yerel yönetim perspektifiyle alakalı işleyen bir mekanizma ve süreç var. Mesela belediyelerimizde kadın meclisleri var. Bütün kadınların, kadın eş-başkanların toplandığı, orada kadın gündemlerinin tartışıldığı, önceliklerin sıralandığı ve çalışma programlarının belirlendiği bir meclis var. Bununla beraber bir mahalle meclisi de var. Mahalle meclisinin de kendi içinde böyle bir kadın meclisi var, yine kendi çalışma yöntemlerini tartıştıkları, gündemlerini belirledikleri. Bir de kurumun kendi ihtiyaçlarına dönük aldığı şeyler var. Şöyle oluyor; mesela biz kurumda bir çalışmayı, örneğin 8 Mart

yaklaşıyor ve bir çalışma planlıyoruz. Bu çalışmayı kendi meclisimize sunuyoruz. Meclisteki kadınlarla ortaklaşıyoruz. Aynı zamanda kentteki kurumlarla ve yapılarla ortaklaşıyoruz ve çalışmanın hem yereli hem de geneli ilişkilenmesini sağlıyoruz. Karar alma süreçleri bu anlamda yani kurum içinde ortak, ama kurum dışında bazen farklı olabiliyor (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bu kurumlardaki kadınlar kadın hareketinin perspektifini ve kadın kurtuluş ideolojisini temel aldıklarını ifade ettiler. Derneklerden farkı, hem yasal olarak belediyelere bağlı örgütsel yapıları hem de çalışma alanları ve biçimleri itibarıyla daha formal ve rutin çalışmaları, bürokratik süreçlerle daha fazla karşılaşmalarıydı. Bazı kadın merkezi çalışanları iş hukukuyla da bağlı oldukları bu örgütlenme içerisinde belli kurallara uymak zorunda olduklarını ve kendileri dışında gelişen bir hiyerarşi olduğunu söylediler:

Sonuçta belli, resmi bir kurum. Bir hiyerarşik yapılanması var; daire başkanlığı, müdürler, şefler. Şemada öyle olsa bile biz daha çok kadın çalışmalarında onu uygulamıyoruz, o hiyerarşiyi. Daire başkanı da mutfakta çalışan arkadaşımız da ortaklaşıyoruz her konuyla ilgili. O anlamda bir hiyerarşi yok. Ama tabii belediyenin içerisinde o hiyerarşi olduğu için bazen bizim çalışmalar da o bürokratik işlemlere takılabiliyor. Öyle bir gerçekliğimiz de var. Onunla ilgili o zorluklar oluyor. Karar alma noktasında da eş-başkanların onayını isteyebiliyoruz. Sadece biz, evet daire başkanlığı var ama sadece bizim onayımızın olması yeterli olmayabiliyor bir yerde (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

İş hukukuyla bağlı olduğumuz için bizim dışımızda kurallar vardı tabii. Kurumun açılış kapanış saatleri gibi, nelerin yapılıp nelerin yapılmayacağı gibi, yani temel bir kadın çalışması nasıl yürür, bu çalışmanın temel ilkeleri nasıl olmalıdır, çalışanların tarzı ve yaklaşımı nasıl olmalıdır, bakış açısı nasıl olmalıdır gibi kendi içimizde aslında oturtmaya çalıştığımız temel ilkeler vardı. Ama bunlar çok şey değildi hani çok keskin, çok tartışmasız şeyler değildi. Mesela iş hukukuyla bağlı olduğumuz belediyeler bizi bu anlamda daha zorlayıp sınırlandırıyor. Mesai sonrası çalışma yapıyorduk. Yani yedide bir kadın geldiğinde beni arıyorlardı ve tabii ki gidiyordum ya da hafta sonları ful çalıştığımız oluyordu yani. Çok esnek ve mesai kavramı aslında o sınırların çok dışındaydı (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kadın merkezlerinde hem toplumsal cinsiyet ya da hak temelli eğitimleri aşan bir eğitim sisteminin varlığı hem de kadın hareketi bileşeni olmaları nedeniyle sokak eylemlerinin de sadece katılımcıları değil, kimi zaman örgütleyicileri de olmaları, bu kurumsal yapının yarattığı resmiyeti ve hiyerarşiyi dengede tutmaya yarayan faktörler

olarak düşünülebilir. Bu örgütler aynı zamanda Türkiye kadın hareketinin ortak platformlarına ve toplantılarına aktif bir şekilde katılıyor ve ilişkiler de geliştiriyorlardı. Örneğin bu kadın merkezlerinden biri Türkiye kadın hareketinin ortak çalışmalarına katıldığı gibi, kendisi de bulunduğu yerde Türkiye'nin farklı yerlerinden kadınların ve feministlerin buluşacağı ortak toplantılar ve çalıştaylar düzenliyordu. Dolayısıyla farklı kadın örgütlenmelerinden beslenme hali de bu resmi yapıları esnetmede rol oynayan bir unsurdu:

Birbirimizi besleyen yerdeyiz aslında hani. Türkiye'de bizden önce eğitim çalışmalarını yapan ya da diğer farklı çalışmaları yapıp o deneyimi kazanan feminist örgütlerle de ortaklaşp hani kendi çalışmalarımızı onların sahada pratik uyguladığı, sonuç aldığı örnekleri biz de alabiliyoruz. Yine Kürt kadın hareketinin zaten kadın kurtuluş ideolojisi var, oradan da besleniyoruz. İkisini beraber harmanlayıp güncel karşılaştığımız sorunları nasıl çözeceğimize dair buradan bir şeyler çıkarmaya çalışıyoruz (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Başka önemli bir nokta ise kadın merkezlerinin kendi bütçelerine sahip olmalarına rağmen kimi zaman dış fonlarla proje yapmış olmalarıydı. Hatta Batman Belediyesi Kadın Politikalar Birimi altında eğitim, ekonomi, kadına yönelik şiddet birimlerinin yanı sıra bir de proje birimi kurulmuştu. Bu birim, belediyeye bağlı kadın kurumlarının ihtiyaçları doğrultusunda projeler geliştiriyordu. Bu tarz yapıları sürdürmek sadece kadınların kendi imkânlarıyla olmayacağı için belediyeler içerisinde böyle ayrı ve geniş ölçekli bir mekanizma ve sistem kurulmuş olması güçlendirici bir deneyim olarak düşünülebilir. Türkiye'de feministlerin 1990'lardaki en büyük çabalarından biri de kadın danışma merkezi ve sığınak açmaktı. 1990 yılında kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı bunun erken dönem örneğiydi. Ancak feministlerin danışma merkezi ve sığınak deneyimleri büyük zorluklarla oldu. Örneğin hem Mor Çatı hem de Ankara Kadın Dayanışma Vakfı'nın sığınakları 1999'da kendini devam ettiremez hale gelince geçici olarak kapandılar (Işık, 2002). Çünkü bağımsız kadın örgütü oldukları için öz kaynakları yoktu ve mali sorunlarla karşılaştılar. Kürt kadın hareketinin bir avantajı belediyeler içinde kendilerine ait bir alan açıp merkezleri bu yolla kurmuş olmasıydı.

Kadına yönelik şiddetle mücadele Türkiye kadın hareketinin en önemli çalışma alanı ve aynı zamanda örgütler arası ortaklıkları da kuran en temel mesele haline geldiği için kadın merkezleri kadın hareketlerinin kazanımları olarak görülmelidir. İlki 1998 yılında yapılan Sığınaklar Kurultayı da ülke genelinde kadın örgütlerini şiddetle

mücadele düzleminde bir araya getiren bir çatı, Işık'a (2002: 54) göre aynı zamanda "kadına yönelik şiddetle mücadelenin kurumsallaşmasında yeni bir boyut ve ortak güç" haline geldi. Kürt kadın hareketi bileşeni olan birçok kadın merkezi de Sığınaklar Kurultayı'nın bileşenlerinden ve her sene aktif katılımcılarından oldular.

5.3.4.3. Kadın kooperatifleri ve üretim atölyeleri

Kooperatifler yasal statü olarak belediyelere bağlı olmasalar da, belediyelere bağlı kurulan üretim atölyeleriyle birlikte kadın politikalar müdürlüklerinin ekonomi çatısı birimi çatısı altında düşünüldü. Daha açık bir ifadeyle, bu iki tip örgüt hareketin ekonomi paradigmasının kurumsal ifadeleridir. Üretim genellikle tekstil, yöresel kıyafet, çanta gibi ürünlerde yoğunlaşıyordu. Hareket, kooperatifleşmeyi, Nermin'in ifadesiyle, "toplumsal ihtiyaçların karşılanması, toplumsal eşitlenmenin sağlanması" için öngörülen alternatif sistemin resmi, kurumsal boyutu olarak değerlendiriyordu. Nasıl dernekler kendilerini 'STK ötesi' yapılar olarak tanımlıyorlarsa, kooperatifler ve atölyeler de kendilerini kurumsal bir yapıdan öte, alternatif bir ekonomi yaratımının boyutları olarak değerlendiriyorlardı.

Bu çalışma kapsamında Diyarbakır'da 2005'te kurulan ve hareketin kentteki tek kadın kooperatifinden Serap ve Batman'da belediyeye bağlı olarak 2010'da kurulan üretim atölyesinden Nesrin ve Dilek ile görüşmeler yaptım. Diyarbakır'daki kooperatif hem belediyenin desteğiyle hem de Kürt siyasetinde yer alan ve yönetici pozisyonlarında bulunan birkaç kadının girişimiyle kuruldu. İlk dönemlerde dışarıdaki kurumlara yemek hizmeti verdi ve aynı zamanda çocuk ve kadın sağlığı gibi eğitimler yaptı. 2010'larla beraber faaliyetleri büyük ölçüde yöresel kıyafet ve deri çanta üretiminde yoğunlaştı. 2015'te ise hareketin komün ve atölye çalışmalarına ağırlık vermesiyle, kooperatif bünyesinde *Eko Jin* adlı bir tekstil atölyesi kuruldu. Bu tarz atölyeler bölgede birçok ilde açıldı. Kadın hareketi bu tip örgütlenmeyi bütün bölgeye yaymayı hedefledi. Ancak *Eko Jin* ilk deneyimlerden olduğu için birçok ürüne yoğunlaşarak sistemi oturmaya çalışıyor ve komün olarak tanımlanıyordu:

Varsayalım Kayapınar, şu anda Kayapınar'dayız ya, burası yöresel ve otantik yapar. Yenişehir pazara yönelik tekstil üretimi yapar. Biraz bunu belirlerken komünün düşüncesini alıyoruz komün oluştuğunda. İhtiyaç olan kalem ne olur? Bölgelerin, ilin veya ilçenin ihtiyacına göre komünler bir araya gelir, komünün sözcüleri. Tabii sözcü gelmeden önce kendi komünüyle toplantı alır. Bütün sözcüler komünün ortak fikriyle gelip toplantı yapılır, o kararlaştırılacak. Kurmayı düşündüğümüz sistem bu. Böyle olacak olursa muhtemelen bu

diğer oluşacak olan komünler bizim kadar zorluk çekmeyecek. Çocuk kıyafeti mi yapacak, kendini çocuk kıyafeti üzerinde geliştirecek. Bizim hem çocuk hem otantik hem yöresel hem şu hem bu, sipariş alıyoruz, mağaza açtık. Mağazada üretiyoruz. Ondandır ayrıyeten dışarıdan sipariş alıyoruz. Seri üretmeye çalışıyoruz. Toplu sipariş almaya çalışıyoruz. İleriki hedeflerimizden biri belediyenin iş kıyafetlerini yapmayı düşünüyoruz, hatta birkaç görüşmemiz var. Tabii bunlar kalem arttıkça her bir komün bir alanı. O zaman sıkıntı da yaşanmaz (...). Kurmayı düşündüğümüz sistemde şöyle bir şey var. Biz bir mağaza burada açtık, bir kalem üreteceğiz ya. Bu bütün komünler kendi alanında bir kalem üreteceği için bütün komünlerden, diyelim Diyarbakır'a gelecek, bizim kalemimiz Ağrı'ya, Mardin'e, Batman'a, Van'a gidecek. Öyle bir hedefimiz de var (Serap, 35, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Diyarbakır).

Görüşme tarihinde atölyede bir koordinatör ve modelistin yanı sıra on dört kadından oluşan bir ekip vardı. Kadınlar üretim yapıp sattıktan sonra masrafları ve ham maliyeti çıkarıp kalan parayı aralarında bölüşüyorlardı. Serap, burayı "komünal bir ruh" ile oluşturduklarını söyledi. Ona göre atölyedeki kadınlardan bazıları her ne kadar farklı sorumluluklara sahip olsalar da aralarında eşit bir ilişki oluşmuş, herkes becerisine göre en iyi bildiği işi yaparak komüne katılmış, karar alma sürecine aktif bir şekilde katılmıştı. Başka yerlerde daha yüksek ücretlerle iş bulabilecekken oraya sadece gelir elde etme amaçlı değil, aynı zamanda sosyal açıdan güçlenmek için de katılmışlardı.

Batman'daki üretim atölyesi ise 2010 yılında kentin en yoksul mahallelerinden birinde belediyeye bağlı olarak kuruldu. İlk kuruluş amacı mahallenin kapalı ve yoksul yapısı nedeniyle kadınları evden çıkarmaktı. Mahalledeki kadınların talepleri üzerine kuaförlük, yöresel kilim, kadın giyim, bıçkı dikiş alanlarında üretime geçti. Atölyenin temel amacı kadınların üretime dâhil olabilmeleri için ekonomik alanlar oluşturmaktır. Çalışanlarından Nesrin, ekonomiye dair çalışmalarla birlikte yaşanan toplumsal olaylarda ve kadın sorunlarında atölye olarak kendilerinde bir "misyon ve sorumluluk" gördüklerini, kentteki diğer kadın çalışmalarına katıldıklarını, atölyedeki ve mahalledeki diğer kadınlar için piknik, film gösterimi gibi etkinlikler yaptıklarını söyledi. Düzenli mahalle çalışmaları yaparak kadınların ihtiyaçlarına ve taleplerine göre atölye çalışmalarını oluşturuyorlardı. Burası da hem komünal üretim yapan hem de genel kadın mücadelesi içinde hareket eden bir örgüt olarak tanımlanıyordu:

Mutlaka ki biz kendimizi toplumun değişimine dönüşümüne, kadının değişimine dönüşümüne dönük, toplumdaki yerini daha da belirgin kılabilme, cins mücadelesi yürütüyoruz aynı zamanda. Doğal olarak biz de cins mücadelesi yürüten, farkındalık

mücadelesi yürüten kadın savunucuları, kadın örgütlerinin bir bileşeni olarak kendimizi görüyoruz, tanımlıyoruz bu noktada sorunumuz yok, ama biz de resmi olarak belediyeye bağlı bir kadın kurumuyuz (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

Bu atölye ilk kurulduğunda kendisini komün olarak tanımlamamış, ancak zamanla hareketin perspektifine bağlı olarak bu yaklaşımı benimsemişti. Ancak henüz yeni bir süreç olmasıyla da bağlantılı olarak, bu perspektifi tabanla uzlaştırmada bazı çelişkiler yaşanmıştı. Bunda belki atölyenin bulunduğu yerin son derece yoksul olmasının etkisi de vardı. Bu nedenle kadınlar politik motivasyondan ziyade öncelikli olarak ekonomik gelir elde etmek ve kimi zaman karşılamaktan yoksun oldukları temel ihtiyaçlarını karşılamak için üretim faaliyetine katılmışlardı:

Ya şimdi şöyle bir şey, daha çok ev içerisinde, ekonomik özgürlüğü olmayan, yoksul aileler. Ve bir mücadele var. İnsanlar yoksullukla mücadele ediyorlar. Yani dertleri aslında karınlarını doyurmak. Yani çünkü açlar yani! İşsizlik çok fazla. Mesela ben evlerine gidiyorum, gerçekten hani burada da çok gördüm, mesela yatak odalarıyla, yattıkları odayla mutfak arasında bir perde var. Yani insan ister istemez hani üzülüyorsun, bir şekilde dokunabilmek kadına o bile seni mutlu edebiliyor. İşte buradayız, birlikteyiz o düşünceyi yaratabilmek (Dilek, 36, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

Mutlaka ki birinci koşul ekonomik gelir, bir şey öğrenebilme, ama yanı sıra bir toplumsal gerçekliğimiz var. Kadın çok böyle evden çıkamayan pozisyonda ne yazık ki hala. Bu nedenle kendine bir yer arıyor, bir yol bulmaya çalışıyor. O yolu ararken de böyle kendini burada buluyor. Biraz hani kendini ifade edebileceği, iş çıkarabileceği, üretim yaptığı, yaptığı işin sonucunu göreceği mekânlar var. O yüzden sorun olmuyor yani. Biraz da onlara sormak lazım. Bizim gözlemimiz kendini iyi hissettiği. Ya mutlaka ki bizim bazen eksiklerimiz oluyor. Bizim için belirleyici olan, iyi gidiyoruz, iyi bir yol izliyoruz hatırlatan şey sayının çoğalması, talebin artması, bizden bir şey talep edilmesi. Hani bir şey talep ediliyorsa ciddiye almıyoruz ve iş yapıyoruz hani. Bu biraz mutlu ediyor. Ama şey de var yani, gerçekten de onlara sormak lazım hani, ne görüyorsunuz ya da nasıl bir değişiklik fark ettiniz. Bizim fark ettiğimiz değişim, bize yansıyan, kendini iyi hissettiği, emek verdiği, üretimde olması yani, iş yapması. Düşün böyle hantal, tembel, kaderimse çekerim gibi, işte evde bekleyen, başıma ne gelecek onu bekliyorum gibi o melankolik hallerden çıkıp aslında iş yapabileceğini, güçlü olabildiğini... (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

Kadın kooperatifleri ve kadınların üretim yapıp gelir elde etmesine imkân sağlayan kadın örgütlerinin artışı 2000'lerden beri yükselen bir eğilim olmaya devam ediyor. Özellikle kadın kooperatifleri hükümet, uluslararası kuruluşlar ve kalkınma ajanslarının ortak bir şekilde teşvik ettikleri ve destekledikleri yapılar oldu. KEİG

Türkiye’de birçok ilde yaptığı araştırmada (2015: 15) kadın kooperatiflerinin kalkınma çözümünde “çok taraflı bir sosyo-politik uzlaş” alanı olduğunu buldu. Bu durum sosyal refah programlarının gerilemesiyle kendine-istihdam, kendine-yardım modellerinin gelişmesinden ve bunun bizzat devletler tarafından teşvik edilmesinden bağımsız değildir. Üçüncü bölümde STK artışının sosyal hizmetlerin gerilemesi ve yeni kalkınma çözümleriyle güçlü bir bağlantısı olduğunu göstermişim. KEİG’in (2015) araştırması da kadın kooperatiflerinin küçük ölçekli gelir getirmeye ve aynı zamanda kadınların sosyal ihtiyaçlarına çözüm ve hizmet sağlamaya yönelik yapılar olduğunu gösteriyor.

Kooperatifler her ne kadar Gümrük Bakanlığı’na bağlı işletmeler olsalar da, kadın kooperatifleri aynı zamanda sosyal amaçların en az ekonomik amaçlar kadar ön planda olduğu (KEİG, 2015), hatta bazen önüne geçtiği alanlardır. Çünkü mesele kadınlar olduğunda tüm sorunların birden ‘sihirli değnek’le çözüleceği varsayılıyor. STK’lara kalkınma ve sosyal sermaye bağlamında yapılan atıflar da büyük ölçüde kadınların sosyal güçlenmesi ve toplumsal rolleri üzerinden örülüyor (Molyneux, 2002). Kürt kadın hareketinin ise kadın ve ekonomi meselesini böyle kurmadığı görülüyor. Burada daha ziyade Güney ülkelerinde komünal dayanışma ekonomisi temelinde kurulan kooperatif modellerinden esinlenme var. Kadınların üretimleri ve satış süreci üzerindeki kontrolleri ve arada farklı kurumların müdahalelerinin olmaması bir ölçüde emek sürecini daha demokratik kılıyor. Ancak bu yapılar yine de yoksul kadınların belki de temel ihtiyaçlarını karşılamak için yine kadınların geleneksel rollerine dayalı dikiş, nakış gibi ürünler ürettikleri yapılar olarak kalıyorlar. Kadın örgütlerinde gelir getirici faaliyet ve ekonomik güçlenme çalışmalarının bölgedeki diğer bağımsız kadın örgütlerinde daha temel bir mesele olduğunu aşağıda görüyoruz.

5.3.4.4. Kadın dergileri

Dergicilik Kürt kadın hareketinin 1990’lardan beri sürdürdüğü bir çalışma ve örgütlenme biçimidir. 1996’da *Roza*, daha sonra *Jujin* ve *Jin û Jiyan* (Kadın ve Yaşam) dergilerini çıkardılar. Bu üç deneyim daha sonraki girişimleri cesaretlendirdi, ancak bunlar genellikle güncel politika üzerinden olduğu için teorik tartışma ve bilgi üretme gibi akademik meseleler hep arka planda kaldı. Kadınlar bunun üzerine uzunca bir süre *Jineoloji* (kadın bilimi) tartışması üzerinden yeni bir aşamaya geçtiler. 2015’te *Jineoloji*’yi bir dergi formunda resmi olarak Diyarbakır’da kurdular ve 8 Mart’ta yayın hayatına başladılar.

Derginin ilk sayısının editör sunuşunda *Jineoloji*'nin hayatlarına nasıl girdiğini, bu kavramdan ne anladıklarını ve amaçlarını şöyle ifade ediyorlardı:

Jineoloji kavram olarak 2008 yılında Kürt halk önderi Abdullah Öcalan'ın Özgürlük Sosyolojisi kitabı ile gündemimize girdi. Bu kavramdan kadın eksenli bir bilim anlayışıyla tarih boyunca direnen ama bir sisteme kavuşamayan demokratik uygarlık güçlerinin kendini içinde bulacağı bir toplumun inşasını anlıyoruz (...) Bunun için kadın etrafında çizilen sınırların, örülen toplumsal kördüğümünün aşılmasına ihtiyaç vardır. Çünkü kadın kimliği bir cins olmanın ötesinde çok kapsamlı ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları olan anlamları taşır. Bu açıdan kadın doğasının aydınlanması aynı zamanda toplum doğasının da aydınlanmasını beraberinde getirecektir (...) Kadın bilgeliğini arıyoruz. Hayattan damıttığımız bilgilerimizi ortaklaştırmak, biriktirdiğimiz anlamları hayatın her alanında yeniden paylaşmak, kavram-kuram ve kurumlarını yaratmak, kendi sistemimizi oluşturmak için kadın bilgeliği şart diyoruz. Bunun için birlikte kuramlarımızı oluşturmamız gerektiğine yürekten inanıyoruz. Hayatın anlamını zamanın anlarında mekânın izdüşümlerinde hep birlikte yaratalım istiyoruz. Ortadoğu topraklarının tanıklık edeceği ikinci kadın devriminin bu bilimin kılavuzluğunda yaratılacağına inanıyoruz. Bu arayışı yaşayan, özgür, barış içinde ve demokratik bir toplumsal yaşamdan yana olan tüm kadınları Jineoloji dergisinde düşünce üretmeye, tartışmaya ve paylaşmaya çağırıyoruz. Bu dünya, kadın eli ve yüreğiyle yeniden dokunmalı diyoruz.¹⁰⁷

Kadın hareketi bu tarihe kadar meseleyi hem kendi içinde yoğun atölye çalışmalarıyla hem de Türkiyeli feministlerle görüşmeler yaparak tartıştı. Bir yandan iç tartışmalar yürüttü ve atölye çalışmaları yaptı. Dergi çalışanı Lorin, bu atölyelerin bir "anlamlandırma" çabası olarak sürdüğünü söyledi. Atölyelerde tarih, sağlık, politika gibi başlıklar belirlendi, bu alanlar üzerinden gruplar oluşturuldu, böylelikle herkesin özel olarak ilgilendiği konu başlığında yoğunlaşmasının olanakları yaratıldı. Bu sırada Almanya'da bir konferans düzenlendiler ve tüm tartışmalar olgunlaşınca dergi kurmaya karar verdiler.

Toplumsal hareketler kendi bilgilerini üretmeye ihtiyaç duyarlar. Feminist teoriler 1970'lerde kadın kurtuluş hareketinin yükselmesiyle ortaya çıktı. Bu bilginin içeriden, mücadelenin bizzat kendisinden gelmesi gerektiği 1970'lerin feminist teorilerinin öğrettiği en önemli şey oldu. Geleneksel sosyal bilimlerin politikanın bilimsel bilginin üretimine zarar vereceği iddiasına feministler meydan okuyarak bir eleştirel yaklaşım, duruş teorileri geliştirdiler (Harding, 2004). Ezilen grupların bilincini açığa

¹⁰⁷ Jineoloji, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2016, s. 6.

çıkarmak ancak bilginin üretilmesi ile iktidar pratikleri arasındaki ilişkileri açığa çıkarmakla mümkün olabilirdi (Harding, 2004). Kürt kadın hareketinin Jineoloji ile birlikte ortaya koyduğu iddiaların arka planını aslında bu oluşturuyor. Kürt kadın örgütlenmesinin toplumsal hareket olma sürecinde de böyle bir bilgi üretimi ve teorik tartışma ihtiyacı ortaya çıktı. Teori ve bilgi de deneyimden ve eylemden çıkmalıydı.

Önceki dergi deneyimlerinden oldukça farklı olan bu girişim temel olarak bölgede, dergi çalışanı Lorin'in deyiimiyle "etkili kadın politikalarının üretilmesi ve teorisinin yapılması" konusundaki eksiklerin tespitinden çıktı. Kürt kadınlar açısından bölgedeki kadın çalışmaları genellikle 'oryantalist' bir noktadan yapılmış ve bu nedenle yanlış bir yerden şekillenmişti. Kendi ifadeleriyle "özgün kadın politikası ve kadın bilme biçimleri" üretebilmek, bölgedeki kadınların bilgilerini ortaya çıkarmak gibi epistemolojik bir dayanaktan yola çıktılar. Nasıl feminist teorisyenler geleneksel bilimlerde kadınların nesne olarak görülmesini eleştirip buna karşı kadınları "bilginin öznesi" (Harding, 2004: 4) haline getirmeye çalıştırlarsa, Kürt kadınlar bu sefer kendi coğrafyalarında araştırmaların nesnesi olmaya itiraz ettiler. Uzun yıllara yayılan bir kadın hareketinin varlığına rağmen sürekli kimlik politikaları ve siyaset kıskacında olmak teorik çalışmaların çok az yapılmasına neden olmuş ve bu çalışmaların yapılacağı bir dergi ihtiyacı ortaya çıkmıştı:

Bizim için en temel eksikliklerden biri buydu. Kadın hareketleri olarak özelde Kürdistan genelde Orta Doğu coğrafyası için etkili kadın politikalarının üretilmemesi ve bunun politikayı bırak genelde teori üzerinden ilerlerse bile kadın çalışmaları vs. teorisi dahi yapılmamış aslında. Aslında anti-teorisi üzerinden, oryantalizm üzerinden sürekli şekillenmiş. Buradaki çalışmalar da onun üzerinden şekillenmiş. Aslında en büyük kaygı oydu. Buraya dair özgün bir kadın politikası ve kadın bilme biçimleri üretebilmek. Orta Doğulu kadınların kendi bilgilerini ortaya çıkarmak. Epistemolojik bir şey. Şeyi fark ettik çünkü araştırmaya başlayınca da fark ettik, buralarda saklı kalan çok fazla kadın bilgisi var. Ve biz el atmadığımız sürece yani bu bölgenin kendi kadın hareketi el atmadığı sürece, bu bilgileri çıkartmadığı sürece kimse gelip bunu dışarıdan yapmadı, yapmayacak da yani (...) Burayı düşünerek yazan kadınlar da aynı dili kullandılar, oryantalizm mevzuu yani. Burası üzerine yazanlar kadın kimliği içerisinde bile o ayrımı yapıp kendi özne, karşı taraf nesne ve onun üzerinde hak söyleyebilme üzerinden ilerlediler. Burada Kürdistan'ın bir köyünde yaşamadan, o kadınlarla beraber vakit geçirmeden, Batının bir köşesinde oturup onlar hakkında yazı yazmak haksızlık! Buradaki kadınlara karşı da çok büyük haksızlık. Bu noktada biz şey yapmak istiyoruz gerçekten, yerelleşme mevzuu, oturduğun yerden bilgi

üretme mevzusu değil. Pratik üzerinden bilgi üretme mevzusu (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışanı, Diyarbakır).

Lorin'in anlatımıyla birlikte hareket buradaki meseleyi önce epistemolojik bir çerçeveye, yani bilgi teorisi meselesiyle kurdu. Bu "bilen kimdir?" (Harding, 1988) sorusuna cevap arayışı olarak gelişti. Feminist teorisyenler kadınları 'bilenler' olarak kabul ettiler ve bunu deneyime dayandırdılar. Çünkü geleneksel bilim dünyası kadınların 'bilen özneler' ya da 'bilginin özneleri' olma olasılıklarını sistematik olarak dışarıda bırakmıştı (Harding, 1988). Jineoloji ile birlikte Kürt kadın hareketinin eleştirisi sadece bilimin pozitivist yapısına değil, aynı zamanda feminist araştırmacıların da bölgedeki kadınları 'araştırma nesnesi' olarak görmelerine de oldu. Bunu, 'hangi kadınlar' ve "kimin deneyimi" (Harding, 2004: 7) sorusuyla da tekrar düşünmek mümkün.

Hareket açısından bölgeye araştırma yapmaya gidenler bazen üniversitelerdeki ya da çalıştıkları kurumlardaki ayrıcalıklı konumlarından bilgi üreten ve onların deneyimlerini yanlış yansıtan araştırmalar yaptılar. Bu, tüm kadınların yekpare ve homojen bir epistemik grup olamayacağını en iyi göstergelerinden biridir. Bilgilerimiz ve deneyimlerimiz nasıl cinsiyet baskısının olduğu sosyal yapılar tarafından belirleniyor ve kısıtlanıyorsa, bu yapıların ürettiği sınıfsal, etnik ve bununla birlikte coğrafi eşitsizlikler de bu baskıyı kesiyor ve yeni ezilme türleri yaratıyor. Bu deneyimler kuşkusuz olumsaldır. Örneğin ırkçılık sona erdiğinde etnik kimlik, duruşu ve deneyimleri önceki kadar güçlü bir şekilde biçimlendirmez (Intemann, 2010). Ancak bu baskının ve ezilme biçiminin sürdüğü yerde bilgiyi ve deneyimi biçimlendirir. Bu nedenle görüştüğüm kadınlardan bazıları, cinsiyet baskısının en temel mesele olduğunu, ancak Kürt olmaktan kaynaklanan ezilmenin de hayata bakış açılarını ve örgütlenmelerini önemli ölçüde biçimlendirdiğini söylediler. Örneğin KJA üyelerinden Bahar kimliklere dair düşüncesini şöyle ifade etti:

Kimlik dediğimiz şey aslında belki de nereniz kanarsa kimliğiniz orası oluyor sizin. Belki yaralarımızı tedavi ettiğimizde o kimliğe de ihtiyaç duymayacağız. Doğalında sürecek. Ama ben her gün Kürtlüğümü, kadınlığımı bazen de sendikal mücadelede emekçiliğimi ısrarla söylemde dile getirmek zorundayım. Belki bir gün gelecek burada 'Kürdüm, Kürdüm, Kürdüm' demeye de gerek kalmayacak. Çünkü kazanacağım, haklarımı alacağım, kendimi yöneteceğim, kültürümü yaşayacağım. Dolayısıyla belki de çok övünmeyeceğim işte ben ezilen bir halkım, Kürdüm [demeye] gerek kalmayacak (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Lorin'in ifade ettiği yeni bir "kadın politikası ve kadın bilme biçimleri üretme" arayışını bu ışıkta düşünmek gerekiyor. Örgütlenme hatlarını nasıl daha fazla tabanı ve yereli içerecek şekilde genişletmeye çalıştılsa, bilgi ve teori üretme çabalarını da bununla uyumlu olacak şekilde genel hareketin parçası yaptılar. Aynı şekilde nasıl kendilerini feminist hareketin parçası olarak görmedilerse, mevcut feminist bilimin bazı açılardan kendilerini kesmediğini iddia ettiler. Ancak yine de temel olarak feminist teorisyenlerin bilgiyi deneyime dayandırdıkları bakış açısını izlediler. Çünkü problematiğin kadın deneyimleri perspektifinden üretilmesi feminist araştırmanın ayırt edici bir özelliklerinden biri olarak ortaya çıktı (Harding, 1988).

Dolayısıyla bilginin yerelden, tabandan, öznenen çıkması gerektiğini varsaydılar. Aynı zamanda bunun yerele, tabana dayanması gerektiğini de düşündüler. 'Etik-estetik', 'ekonomi', 'demografi', 'ekoloji', 'tarih', 'sağlık', 'eğitim', 'politika' gibi sekiz ana başlık (kendileri eylem kılavuzu diyor) üzerinden atölyeler ve tartışma grupları oluşturdular. Burada net bir pozitivizm ve pozitivist sosyal bilim eleştirisi vardır. Örneğin derginin ilk sayısının dosya konusu 'Sosyal Bilimlerin Krizi ve Jineoloji' idi. Bu sayıda hem Kürt kadın hareketinden kadınların hem de Türkiye'deki ve dünyanın başka yerlerindeki feminist kadınların mevcut sosyal bilimlerin durumu, feminist teori ve yöntem üzerine yazıları bulunuyordu. Lorin bu bağlamda itirazlarını ve argümanlarını şöyle anlatıyordu:

Şöyle bir mesele var aslında, bilimin ilk çıkış aşamasına biz baktığımız zaman aslında bir kapitalist ideolojiye hizmet amaçlı kurulmuş bir mesele, şu andaki bilim meselesi. Kurulduğu yer, baktığı nokta, hizmet ettiği nokta ideolojiyle bilimin iç içe geçmiş olduğu nokta. Yalnız şuradan baktığımızda ya da bu şekilde bakıyoruz denebilir, günümüz koşullarında sosyal bilimler ve ideoloji meselesi birbirine çok fazla yanaşmış durumda. Bunun hizmet ettiği noktayı değiştirebilmek, araçsallaştırma meselesi. Bilim mi ideolojiye hizmet edecek, ideoloji mi bilime hizmet edecek? Aslında bizim de şu an en fazla tartıştığımız meselelerden biri de bu. Handikaba düşmek istemiyoruz. Yani ikisinin paralel ilerlediği bir noktada ideolojiler en nihayetinde değişken tabanları olan şeyler (...) Birincisi, yöntemsel olarak sosyoloji bir bilim alanı, toplum bilimi olarak baktığımızda kesinlikle ilk yapmaya çalıştığımız şey özne-nesne, araştırın-gözlemlenen meselesini ortadan kaldırarak bir şekilde etik değerleri ortaya koymak. Salt akıl üzerine şekillenen bir mevzu olmaması, etik-ahlaki değerleri de ortaya koyarak gerçeği, hakikati ortaya çıkarma üzerinden aslında. Yani sosyoloji toplum bilimi dediğimiz şey toplumun hakikati olması üzerinden doğmuş bir bilim zaten. Hakikate ulaşabilme meselesinde kullandığın yol, yöntem ve neler yapabileceğın, nasıl yorumlayabileceğın. Bu konuda kullanılan sosyolojik yöntemler, teknikler vs. meselesini

zaten alaşağı etmek istiyoruz. Yani şu anki var olan bilimin tıkanıdığı nokta, aklın tıkanıdığı nokta, hem pozitivistin hem postmodernizmin bilgiyi, hakikati ortaya çıkaramama noktasındaki sıkıntılardan ele aldığımızda yöntemi aslında değiştirip, var olanı çok farklı bir şey yapmak değil, yöntemi değiştirip yöntemsel olarak bir değişiklikle bilgiyi açığa çıkarmaya çalışıyoruz (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışmanı, Diyarbakır).

Buradaki özne-nesne, araştıran-gözlemlenen ikiliği eleştirisi de yine feminist teorisyenlerin pozitivist sosyal bilimlere itirazlarının nedenlerinden biriydi. Bu aynı zamanda araştırmancının ve biliminin değer-bağımsız olması gerektiğini savunan hâkim bakışa da itirazdı. Jineoloji ile birlikte bu itirazların devam ettirildiği görülüyor. Hareket bu eleştiriler ve iddialar üzerinden alternatifler geliştirmeye yöneldi. Jineoloji ile sosyal bilimlere ve kadın çalışmalarına bir yöntem önerisi ve perspektif sunmak istediklerini söyleyen kadınlar, bunu aynı zamanda bir evrensellik, yani sadece Kürt kadın hareketi ya da bölge için değil, dünyadaki tüm kadın hareketlerine yön verebileceği ve geçerli olabileceği iddiasıyla yapıyorlar. Jineoloji'ye özellikle Türkiyeli feministlerden gelen eleştirilerden biri de meseleyi çok fazla 'bütüncül', 'evrensel' kavramlarıyla ele almalarıydı. Ben de açıkçası pozitivist eleştirilerine rağmen özellikle *Jineolojiye Giriş* kitabında sosyal ve politik olanı çok soyutlayan, genelleştiren ve kesin/değişmez kavramlarla ele alan bir dil kullandıklarını düşünmüştüm. Lorin'le bunu paylaştığımda şöyle bir cevap verdi:

O kesinlik meselesinde şöyle, şimdi Jineolojiye Giriş kitabı ilk, giriş mairyetinde olan bir kitap. O tartışmalar hala süren tartışmalar. Yani nasıl ele alacağız ne yapacağız... İddia konusunda evet, bir iddia üzerinden şekillenen bir şey var, ama onun böyle algılanmaması gerektiğini düşünüyorum. Pozitivist bir bakış açısıyla yazılan bir meseleden ziyade aslında biraz daha şöyle bir şey, kendine güven. Kendimize güveniyoruz anlamında değil, kendimize o güveni vermek istiyoruz daha doğrusu aslında. Buradaki kadınların, özellikle benim gözlemlediğim bir şey var, hala yıllardır kadın çalışması yürüten kadınlar da dâhil, müthiş bir sömürge psikolojisi ve alttan alma, kendini küçük görme... Yıllardır kadın hareketleri de bunu yapmış Kürt kadın hareketine karşı. O kabuğu kırmak istiyoruz aslında biraz da. Yani biz sadece vicdani duygularıyla ya da işte insanların ölümü üzerinden bir araya gelen bir kadın hareketi değiliz. Belli bir iddiamız da olabilir. Diğer kadın kurumları gibi net cümleler de kurabiliriz ve kendimizi öyle de ifade edebiliriz. Ama dediğim gibi biz jineolojiyi zaten bir yöntem olarak ele aldığımızda en büyük eleştiri zaten pozitivist eleştiri üzerinden (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışmanı, Diyarbakır).

Lorin'in anlatımı Kürt kadınların kendilerini neden ayrı bir hareket olarak kurduklarının arka planını da çok iyi yansıtıyor. Kürt kadın hareketinin Türkiye kadın

hareketiyle ilişkilerindeki gerilimler ve anlaşmazlıklar¹⁰⁸ uzun bir geçmişe sahiptir ve birçok yoldan Kürt kadınların örgütlenme, burada ise yöntem anlayışını güçlü bir şekilde etkilemiştir. Çünkü Jineoloji sadece pozitivist bilime itiraz olarak oluşmadı. Her ne kadar feminizmden beslense de feminizm eleştirisi geliştirdi. Bu eleştiriye daha çok ‘sistem’ kavramı üzerinden tartışıldı. Bu, feministlerin üniversitelerde ve başka kurumsal yapılarda bilgi üreterek sisteme ve kurumlarına eklenmedikleri eleştirisine dayanıyor:

Jineoloji tartışmalarıyla birlikte feminizmin neden bugüne kadar sistemi aşamadığını, neden o sınırlara takıldığını, yani iki yüz yıllık bir mücadelenin, bu dünya nüfusunun yarısı ya! Yaşamın anlam gücü, yaşamı üreteniz yani. Doğum anlamında söylemiyorum, her anlamda söylüyorum. Buna rağmen bu savaş nasıl bitmez? Erkeğin açtığı bir savaş bize karşı. Bunun bir sebebi olmalı. Bunun sebebi nedir? Biz sebeplerinden birini şöyle görüyoruz, feminist hareketlerin bilgi yapılanmalarında sistemi aşamadıklarını, yani var olan bilgi yapılanmalarından etkilendiklerini, hem o kurumlarda çalışıyor olmak yani Batıdaki feminist arkadaşların çoğu üniversitelerde akademisyen, çok değerliler. Ama cümlesini yazarken bile inanıyoruz ki acaba hani bu cümle, çünkü işinden olacak ister istemez ya da üniversitesi kabul etmiyor böyle bir projeyi. Şimdi sen mesela tezinde ‘Kürdistan’ diyemeyeceksin ya da ‘önderlik’ diyemeyeceksin yani. Ama ben makalemde diyebiliyorum. Ya da burada ben her şeyi konuşabiliyorum, saatlerce konuşuyoruz bazen cinselliği çok açıyoruz diyoruz ‘daha sessiz konuşalım’ (gülüyor) (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Buna göre üniversiteler içerisinde kadınlara dair bilgi üretmek, kendileri de erkek egemen ve pozitivist kurumlar olan bu yapılarla ilişkilenecek ve dolayısıyla eleştirel bir bakış açısı geliştirememek anlamına geliyor. Bahar beni de kattığı bu eleştirisinde bir bakıma haklıydı. Çünkü Türkiye’de üniversiteler içinde yapılan araştırmaların belli kurallara ve prosedürlere uyması gerekiyor. Politik ve muhalif bir dille tez yazmak üniversitelerin çoğunda mümkün değildir. Örneğin tez yazım kılavuzlarında araştırmacının kendisinden üçüncü tekil şahıs olarak bahsetmesi isteniyor. Çalışmada feminist yöntem kullandığımı iddia edip, araştırmacıyı yukarıda, anonim ve uzak bir ses olarak gören hâkim anlayışa uymak; araştırmacının kendisini başında özne olarak sunduğunu belirtip, daha sonra kendinden üçüncü tekil şahıs olarak bahsetmesi tartışmasız çelişkidir. Yine çalışmalarda oto-sansür uygulandığı da bir gerçektir. Araştırma kapsamında bu konumuzun yeniden eleştirilmesinin ve buna itiraz edilmesi

¹⁰⁸ Bu konuyu aşağıda kadın hareketleri arasındaki ilişkiler başlığında ayrıntılı olarak tartışıyorum.

gerektiğinin tekrar ortaya çıkmış olması önemlidir. Bunu feminist araştırmanın bir gücü olarak da düşünmek gerekir.

Hareketin daha farklı bir bilimsel yaklaşım geliştirmek için alternatif akademiler kurması bu çerçeveye bir itiraz olarak ortaya çıktı. Lorin ‘gerçek’ kadın bilgisinin ve hakikatinin sistem dışında durarak ve alternatifini yaratarak mümkün olabileceğini düşündüklerini söyledi:

Aslında sistem eleştirisi üzerinden bir kopma mevzuu yaşandı. Sistemin içinde durduğumuz nokta itibarıyla buradan belli bir kadın bilgisi üretilmeyeceği fikri üzerinden çıktık aslında. Yani sistemin dışına çıkmadığımız oranda, kaldığımız oranda yine aynı epistemoloji, yine aynı ontoloji üzerinden ve aynı mekânsal üzerinden bu bilginin üretilmeyeceği, üretilmediği, aslında geçmişten de alınan bir pay var. Onun üzerinden aslında, alternatifini, devletsiz, sistemsiz, bu çarkın içinde olmadan da bilgi üretim meselesi yapılabilir fikriyatı üzerinden doğdu aslında (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışanı, Diyarbakır).

Feminizme yönelik diğer eleştiri hareketin ‘toplumsallaşma’ hedefiyle yakından ilgilidir. Yukarıda Kürt kadın hareketinin KJA yapılanmasıyla birlikte yerelleşme ve toplumsallaşma hedefinin temel öncelik haline geldiğine, örgütlenmenin de bu temelde oluşturulduğuna yer vermiştim. Jineoloji de bunun akademik boyutu olarak düşünülmelidir. Görüştüğüm kadınlar toplumsallaşma hedeflerinin salt bireysel değil, toplumsal özgürleşmeyi içermesi bakımından diğer kadın hareketlerinden ayırt edici bir nokta olduğunu söylediler. Feminist hareketten ve mevcut bilim yapısından en fazla bu noktada ayrıldıklarını vurguladılar. Bununun için kimi zaman feminizmi ‘elitist’ kelimesiyle nitelediler. Onlar açısından feminizm ve özellikle akademik çalışmalar yapan feministler hem kullandıkları dil itibarıyla ‘yukarıda’ bir yerlerde duruyorlar hem de ürettikleri bilgileri tabana yayma ve dolayısıyla toplumsallaştırma hedefleri olmadığı için etki alanlarını genişletemiyorlardı:

En büyük eksiklerinden biridir feminizmin elitist kalma mevzuu, bizim için çok büyük bir sıkıntı. Bu toprakların gerçeklerini, hakikatini bilmeden teori üretmek çok zor. Biz mesela derginin diline o kadar çok dikkat etmeye çalışıyoruz ki yani dili nasıl hafifletebiliriz [diye]. Çünkü bizim kitlemiz öyle bir kitle değil. Ve biz öyle de olsun istemiyoruz gerçekten. Bir bilgi üretilabiliyorsa bunun herkes tarafından anlaşılabilir olması, en azından bütün kadınlar tarafından tartışılabilir olması gerekiyor (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışanı, Diyarbakır).

Yine de feminizmi temel aldıklarını ve feminist kaynaklardan da beslendiklerini söylediler. Hareketin feminizme ilişkin görüşlerinin ve tutumlarının daha çok Türkiye deneyimi bağlamında şekillendiğini belirtmek gerekiyor. Uzun yıllar ortak platformlarda süren tartışmaların, çatışmaların Kürt kadınların feminizm algısını şekillendirdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. En azından görüştüğüm kadınların feminizme ilişkin algısının bu noktadan şekillendiği gördüm. Diğer yandan Jineoloji çalışmalarının feminizmi de referans alması, feministlerle bu temelde buluşmaların artması hem muhasebelerin yapılması hem de keşiflere olanak tanınması açısından oldukça önemliydi:

Kaba bir yaklaşımımız vardı feminizme karşı. Eleştirilerimiz belki haklıydı, ama çok bütünlüklü bir değerlendirmeden de yoksunduk aslında. Neydi bu, işte sistem içi hareket ediyorlar, darlar vs. biliyorsun bu eleştirileri belki. Yine Öcalan sayesinde (gülüyor), savunmalarda şey dedi yani en güçlü, en direngen cephe, olması gereken, en eski sömürgeci başkaldırısıdır. Çok sevmiştim bunu. Bir kitap var hani Eski Sömürge: Kadınlar, ama bu en eski sömürgeci başkaldırısı deyişi öyle hoşuma gitmişti ki. Femeninlikten bahsediyordu. Şöyle bir silkindik yani biz feminizmi eleştiriyoruz, doğru temelde de eleştiriyoruz, ama çok mu hiçleştiriyoruz, çok mu şey yapıyoruz aslında. Bildiğim kadarıyla bazen 8 Martlarda falan da sıkıntılar yaşanıyordu Batıda, işte sahneye kim çıkacak işte siz önde yürümeyin yani böyle şeyler (...) Bence geldiğimiz aşama geçmiş yıllardaki gitmelerin, buluşmaların, eleştirilerin, deneyimlerin, birbirini anlayamayıp daha sonra anlamaya başlamaların bir ürünü (...) Son dönemlerde belki postmodernizmin etkisi oldu feminizmde, feminist akımlar da çok ciddi kendisini dönüştürdü. Ama çok fazla buluştuk, kovulduk, dövüldük, biliyorsun yani. Anlaşılmadık. İşte bir erkek liderin şeyi gibi görüldük. Bizi en çok yoran şey anlaşılammaktı yani. Hep savunmaya geçiyorduk (Bahar, 48, KJA ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Jineoloji akademi ve eğitim çalışmaları yapan dernekler için alan genişlemesi ihtiyacı da yarattı. Dahası hareketin daha çok iletişim ve ilişki kurmasında olanakları artırdı. Hareket bu meseleyi feministlerle de tartıştı. Konferanslar, paneller, toplantılar farklı gruplardan kadınlarla bir araya gelmeyi sağladı. Burada deneyim farklarının önemi, farklı bir ezilme, bilme biçimi ve güçlenme yöntemi ortaya çıktı. Kürt olmaktan kaynaklanan ezilme ve ayrımcılığa uğrama duygusu hareketten olmayan bazı kadınlarda da vardı, ama hepsi için bu temelde bir politik kolektif kimlik oluşturmuyordu. Hareket üyesi kadınlar içinse ezilen bir ulusal kimliğe sahip olmak politikanın başlangıç noktalarındandı. Bahar katıldıkları ya da düzenleyicisi oldukları konferanslarda bakış açılarının ve deneyimlerin nasıl farklılaştığını şöyle anlattı:

Mesela burada dünya kadın konferansı yapıldı, batıdaki çalışmalara çağırıyoruz gidiyoruz. Biz de çağırıyoruz çok değerli görüyoruz, ama ısrarla da şunu söylüyoruz: Lütfen bizim coğrafyamıza, bizim kültürümüze gelirken kendi deneyimlerinizi paylaşmak için gelin, bir şey öğretmek için değil. Biz artık bu Batı merkezli bakış tarzından bıktık. Gerçekten bıktık, çünkü sizin gerçekliğiniz [farklı], bizim gerçekliğimiz farklıdır. Ama deneyimlerimizi buluşturalım. Mesela benim bir eleştirim olmuştu, ekonomi konferansı olduğunda ben moderatördüm, mesela akademisyenler gelmişti ve çok değerliydi hepsi ama hep kitabı [idi]: Hangi projeye hangi kadınlar kurtulur. Kadını istihdam ettirmek mesela, bakıyorsun bizim hareketimizde zaten bütün bunlar problem, ücreti tartışmamız gerekiyor. Ya da kurtarmak, kurtarılmaları tartışmak gerekirken mesela bazı akademisyen arkadaşlar işte dünya deneyimi, devleti şöyle zorlamak lazım, yasaları böyle. Bunu eleştirdim, sen deneyimini sun ama lütfen bana şunu söyleme: Siz de şu projeyi yaparsanız kurtulursunuz. Böyle bir şey yok çünkü (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bu anlatılar 1990'larda feminizme Batılı olmayan kadınlardan gelen eleştirilere benziyor. Hareket hem cinsiyet hem de kimlik temelli baskıyı ve ezilmeyi nasıl bir teoriye dönüştüreceğini, bilme biçimlerini nasıl kuracağını sistematik olarak tartışabilmek için bu girişime ihtiyaç duydu. Son otuz yıllık süreçte birçok yerde kurtuluş hedeflerinin güçlenmeye, başkalarını güçlendirmeye, kolektif eylemin projelere dönüştüğü bir ortamda buna karşı gelişen bu iddiaları tartışmak, üzerine düşünmek ve yol, yöntem belirlemek gerekiyor. Bahar sadece mevcut durumu eleştirmiyor, aslında çalışmanın başından beri göstermeye çalıştığım uzlaşma ve uysallaşma eğilimlerine dair genel bir eleştirel çerçeve çıkarıyor. Anlatısındaki projelerle çalışmaya ve değişim için devleti zorlamak gerektiğine duyulan inanca dair eleştirileri, aslında ana akımlaşma eleştirisidir. Feministlere yönelttikleri 'sistem içi' olma eleştirisi de büyük ölçüde bundan kaynaklanıyor.

Bu bölümde Kürt kadın hareketini ve örgütlenmesini sunmaya çalıştım. Burada, şimdiye kadar ortaya çıkan birkaç önemli noktaya özellikle dikkat çekmek istiyorum. Her şeyden önce Kürt kadın hareketi toplumsal hareket olarak ve toplumsal hareket perspektifiyle hareket ediyor. Bunun anlamı, mevcut sistemi değiştirme hedefidir. Çatısı altında kurulan örgütler de hareketi, toplumsal değişim hedeflerine ulaştıracak şekilde çalışıyorlar. Bunlar bir nevi, hareketin iddialarını ve hedeflerini somutlaştırıyorlar. Bu hedefler cinsiyet baskısına, ırkçılığa ve kapitalizme karşıtlık gibi kesişim noktaları üzerinden kuruluyor. Bu nedenle onları toplumsal hareket örgütü olarak adlandırıyorum.

Toplumsal hareket olmakla birlikte, Kürt kadın hareketinin başka feminist hareketlerden/kadın hareketlerinden, özel olarak Türkiye'deki kadın hareketinden farklılıklarını tekrar vurgulamak istiyorum. Birincisi, cinsiyet baskısı ile ulusal kimlik temelli baskıyı birleştirerek bir örgütlenme hattı kuruyorlar ve bununla 'toplumsal dönüşüm' ya da 'yeni bir sistem' hedefliyorlar. Örneğin yerel yönetimlerde kurdukları 'kadın sistemi', tabandan merkeze doğru genişleyen örgütlenme ağı bu hedefin parçası olarak görülüyor. Böyle bir ağın oluşması ve hareket alanlarının genişlemesi genel Kürt hareketin genişlemesi ve bununla gelen politik fırsat yapılarındaki değişimlerle de ilgilidir. Dolayısıyla 'bütünsel' bir hareket olduklarını gösteriyorum. Türkiye'deki feministleri ve kadın örgütlerini eleştirmelerinin nedenlerinden biri de, onların bu tarz bir toplumsal dönüşüm hedeflerinin olmaması ve yeterince 'sistem-karşıtı' durmuyor olmalarıdır.

Bu bağlamda örgütlenme modellerini 'özgün ve özerk' olarak tarif ediyorlar. Bu, hem genel hareketten özerkliklerini hem de 'kadınlar' olarak özgünlüklerini ifade ediyor. 'Kürt kadın' olma nedeniyle deneyimlerinin farklı olduğunu ve bu nedenle feminist hareketlerden ayrıldıklarını düşünüyorlar. Jineoloji tartışmaları bunun en fazla netleştiği gelişmedir. Her ne kadar feminist teorilerden ve hareketlerden etkilenseler de, tüm örgütlenme ve bilgi üretim çabalarını bu özgünlükleri ve farklılıkları vurgulayarak kuruyor, böylelikle ayırt ediciliklerini gösteriyorlar. Yine cinsellik, beden, annelik gibi feministlerin özelden politik alana taşıdıkları birçok konuda da farklı bakış açılarına sahipler. Örneğin anneliği reddetmiyorlar ya da Bahar'ın gülerek söylediği gibi cinsellik konusunu "daha sessiz" konuşuyorlar.

Sonuç olarak Kürt kadın hareketi kendisini feminist olarak tanımlamıyor, ama kadın kurtuluş ideolojisini benimsiyor. Çatısı altında birbirine bağlı çok sayıda kadın örgütüyle ve belli bir ideolojik perspektifle daha bütünsel bir hareketi ifade ediyor. Dolayısıyla sistem karşıtı meydan okumalar ve bu doğrultuda örgütlenme, alternatif yaratma ve daha köklü değişim yaratma kapasitesini artırıyor. Üyesi olan kadınlara ya da yeni katılımcılara bir perspektif sunabilmek, alternatif programlar geliştirmek, yaygın eğitim ve örgütlenme kanalları kurabilmek bir süreklilik sağlıyor. Bu nedenle, bu örgütlenme modelinin, kadınlara yönelik çalışmaları STK ve sivil toplumculuk perspektifiyle yapan kadın örgütlenmesinden farklı olduğunu öne sürüyorum. Bu farkı

daha iyi göstermek için, Batman ve Diyarbakır'da hareket dışında konumlanan bağımsız kadın örgütlerini aşağıda ayrıntılı bir şekilde sunmaya çalışıyorum.

6. HAREKET DIŞINDA ÖRGÜTLENMEK: BAĞIMSIZ KADIN ÖRGÜTLERİ

Doksanların sonlarına doğru bölgede kendilerini Kürt kadın hareketi dışında konumlandıran kadın örgütleri de kurulmaya başladı. Araştırma yaptığım dönemde bunlardan Diyarbakır'da ve Batman'da üçer tane olmak üzere altısına ulaşabildim. Diyarbakır'da¹⁰⁹ bir dernekten Serpil, bir kooperatiften Hülya ve bir vakıftan Müzeyyen; Batman'da¹¹⁰ ise iki ayrı dernekten Selma ve Ayten, Diyarbakır'daki vakfın şubesinden Neşe ile görüşmeler yaptım. Kürt kadın hareketini 'toplumsal hareket' ve 'toplumsal hareket örgütü' kavramlarıyla düşünmek ne kadar mümkünse, bu örgütlerin çalışma ve örgütlenme tarzları birçok açıdan bundan başka bir durumu gösteriyordu. Örneğin bunlardan biri BM kadın konferanslarının güçlendirdiği 'kadının insan hakları' perspektifiyle çalışıyor ve kadınları 'güçlendirme' amaçlı projeler üretiyordu. Kooperatif olan yine kadınları güçlendirme çalışmalarının yanı sıra çocuklara yönelik Kürtçe anadilinde eğitim veriyor ve hizmet odaklı çalışıyordu.

Hem bunları hem de bunlardan özellikle dernek olanlarını, 1990'larda gelişen ve Türkiye'de 2000'lerde güçlenen 'sivil toplumculuk', 'kadının insan hakları', 'kadın güçlenmesi' dalgasının sonuçları ve yansımaları olarak düşündüm. Bu örgütler kendilerini toplumsal hareketten ziyade sivil toplum alanında tanımlıyorlardı. Aynı dönemde siyasal iddiaları olan Kürt kadın örgütlerinin de varlıklarını sürdürdükleri bu çerçevede, kadın örgütlenmesinde temel olarak iki farklı eğilimi gösteriyordu. Kürt kadın hareketi, daha önce vurguladığım gibi, nihayetinde bölgede uzun yıllardır hegemonik güç olan Kürt siyasi hareketin içinden çıktı. Bu hareketin içinde kadın örgütlenmesi hep vardı. Bu bağlamda, böyle radikal bir hareketin içinden çıkan özerk kadın hareketi de bu oranda radikal politik hedeflere sahip oldu. Kürt hareketinin alanı genişledikçe o da kendi alanını genişletti ve kendi içinde bir harekete dönüştü. Bunun dışında kalan kadın örgütlerinin ise Kürt kadın hareketi gibi radikal politik hedefleri ve özellikle devlet gibi yapılara muhalefet etme amaçları yoktu. Dahası, kooperatif örneği hariç, diğerleri devlet ve kamu kurumları ile ortaklıklar geliştiriyor ve bir tür 'kamu kurumu-STK işbirliği' ya da "devlet-STK koalisyonu" (Alvarez, 1999: 194) modelini yansıtıyorlardı. Çoğunluğu bunu devlet

¹⁰⁹ Araştırma döneminde Diyarbakır'da hareket bileşeni olmayan sadece iki derneğin bilgisine ulaştım. Her iki dernek de işkadını derneği olduğu için biriyle görüştüm.

¹¹⁰ Araştırma döneminde Batman'da hareket bileşeni olmayan iki dernek ve bir vakıf vardı. Alan araştırmasının bittiği tarihten kısa bir süre sonra Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) şubesi açıldı.

yanlısı oldukları için değil, kadınların sorunlarına çözüm bulmada gerekli gördükleri için yapıyorlardı.

Bu örgütleri toplumsal hareketlerden ziyade sivil toplumculuk bağlamında görmemin en önemli nedenlerinden biri, kurucuları ve kuruluş amaçlarıyla ilgilidir. Bu örgütlerin kurucuları genel Kürt hareketi içinde değillerdi. Belki bazıları bireysel düzeyde hareketi destekliyordu, ancak bana aktarılanlardan anladığım kadarıyla siyasal ve örgütsel olarak bir bağı yoktu. Bunda da bir ‘tuhaflik’ yoktu, çünkü Kürt hareketi siyaseten orada egemen ve ciddi bir kitle tabanına sahip olsa da, hareket dışında duran, kimi zaman devletle iyi ilişkiler geliştiren, Kürt partilere oy vermeyen ya da verse bile hareketi ‘radikal’ bulduğu için belli bir mesafe koyan gruplar ve kitleler her zaman vardı, vardır.

Bölgedeki ilk bağımsız kadın örgütlerinden birinin kurucusu, 1990’larda Türkiyeli feministlerle iyi ilişkileri olan ve muhtemelen feministlerin o dönemde Türkiye genelinde STK’lar kurmalarından etkilenen biriydi. Bu kadın örgütünün aynı zamanda, başta şirket olarak kurulmasına rağmen yurt dışından fon alabilen ilk örgüt olması, yine o döneme özgü bir durumu, fon ve proje meselesini gösteriyordu. Bu deneyimi, 1990’lar boyunca bölgede hep siyasi partilerin çatısı altında gelişen kadın örgütlenmesine karşı, Türkiye’deki gelişmelerin de etkisiyle, bir tür bağımsız kadın örgütlenmesi geliştirme girişimi olarak değerlendirdim. Zaten bu örgütten görüştüğüm kişi de bunun ihtiyacını vurgulamıştı. Bu anlamda, esasında sivil toplum olarak adlandırılan, çoğu kere ‘güçlenme’ ya da ‘demokrasi geliştirme’ hedefleriyle örtüşen bir apolitik ya da nötr alanın göstergesiydi.

2000’lerde kurulan örgütler sivil toplumculuk temsilini, ekonomi politikalarındaki dönüşümü ve siyasal gelişmeleri de yansıtacak biçimde daha güçlü gösteriyorlardı. Bu dönemin bölge bağlamında en önemli gelişmesi, 1990’lar boyunca süren çatışmalar nedeniyle sürekli uzatılan OHAL’in 2002 itibarıyla kaldırılmaya başlanmasıydı. Bu dönemde bölgenin dışarıyla iletişim kanalları artmaya başladı. 2000’ler boyunca genel olarak dernek sayısında bir artış olması da bu nedenle tesadüfi değildi. Örneğin Batman’da 2000’de 134 olan dernek sayısı 2017’de 425’e; Diyarbakır’da 2000’de 358 olan dernek sayısı 2017’de 1.064’e yükseldi. Burada sadece 2013 yılında 100 dernek kuruldu.¹¹¹ Çatışma sonrası dönemde bölgeye kalkınma

¹¹¹Kaynak: Dernekler Dairesi Başkanlığı.
<https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-gore-faal-dernek.aspx> (Erişim tarihi: 27.10.2017).

programlarının ve fonların daha yoğun girmesi, Kürt sorununda çözüm sürecinin devam ediyor olması bu bağlamın özellikleri olarak düşünülebilir.

Bu araştırma kapsamında görüştüğüm bağımsız kadın örgütlerinin çoğunun girişimcilik ve ekonomik güçlenme temelli çalışıyor olması da ayırt edici bir bağlamı işaret ediyordu. Bir dernek, 2000'lerden beri süren 'girişimcilik' rüzgârını yansıtacak biçimde, girişimci işkadınları tarafından kurulmuştu. Kooperatif, Türkiye genelinde kadın kooperatifleri kurmayı hedefleyen ve kadınlara mikrokredi gibi finansal araçlar sağlayan başka bir kadın örgütünün girişimiyle, küçük bir grup kadın tarafından açılmıştı. Batman'daki dernek tek kişi tarafından, kadınlara mesleki eğitimler vermek ve onları girişimci yapmak; bir diğeri yine girişimcilik amacıyla tek kişi tarafından kurulmuştu. Bu son iki örnekteki derneklerin başkanları güçlü bir 'sivil toplum' vurgusu yapıyorlardı. Biri, daha önce başka bir bağımsız kadın örgütünde çalışmış, o süreçte hem yurt içinde hem yurt dışında STK'larla, sivil toplum meselesiyle karşılaşmış ve bundan etkilenmişti. O örgütten ayrıldıktan sonra kendisi bir kadın derneği kurmuştu. Aşağıda görüleceği gibi, kadınlar konusunda çalışmaların kesin olarak 'siyaset-dışı' bir düzeyde yapılması gerektiğini söylüyorlardı. Onlar açısından sivil toplum siyaset-dışı, herkesi kapsayan, nötr bir alandı. Yine Diyarbakır'daki derneğin başkanı Serpil de pozisyonlarını ifade etmek için 'sivil toplum' ya da 'üçüncü göz' kavramlarını kullanıyordu.

Benim açımdan buradaki risk ve belki de eleştirilecek şey, bu kadın örgütlerinin hepsini standartlaştırarak ve homojen bir model şeklinde sunarak çabalarını ve mücadelelerini görünmez kılmaktı. Kürt kadın hareketini ideal ve ulaşılması gereken model, bağımsız örgütleri ise bunun karşıtı olarak konumlanan, mücadeleyi bölen yapılar olarak görmüyorum. Ancak toplumsal hareketlerin ve kadın örgütlerinin ana akım iktidar yapılarına muhalefet ettiği ve buna alternatifler geliştirdiği ölçüde değişim yaratabileceğini öne sürüyorum. Kadın kurtuluş hareketi bunun olabileceğini göstermişti. Bu örgütler ile Kürt kadın hareketi örgütleri arasında perspektif, ideoloji, çalışma biçimleri, kaynakları harekete geçirme, kurulan ilişki ağları ve ittifaklar bakımından çok büyük farklılıklar vardı. Bağımsız örgütler kendilerini bilinçli olarak hareket dışında konumlandırıyor; siyasetleri ve ideolojileri dışarıda bırakmak gerektiğini ileri sürüyor ve kadın sorunlarını politika-dışı ya da ötesi bir mesele olarak görüyorlardı. Bu tablo birçok yönden üçüncü bölümde tartıştığım ve 1990'lardan itibaren dünyanın hemen yerinde

teşvik edildiklerini belirttiğim ‘kadın STK’ modelinin benimsendiğini gösteriyordu. Bu bölümdeki tartışmaların çoğunu bu bağlamda yaptığımı şimdiden belirtmem gerekiyor.

Bu çalışmaya gelebileceğini düşündüğüm bir diğer eleştiri, etki, ölçek ve güç bakımından eşit olmayan bu iki grup örgütü karşılaştırıyor olmamdı. Gerçekten de Kürt kadın örgütlenmesi hareket ve etki bağlamında muazzam geniş bir alana sahipti. Çatısı altındaki kadın örgütleri sayıca çok fazlaydı. Kaynakları ve bunları harekete geçirebilme olanakları daha genişti. Dahası bir kitle tabanı vardı. Bağımsız kadın örgütleri ise hem sayıca azlardı hem de bir tabanları yoktu. Ancak, kadın örgütlenmesi araştırması yaptığım ve farklı örgütlenme eğilimlerini anlamak istediğim için, sadece Kürt kadın örgütlerini kapsama alıp diğerlerini dışarıda bırakamazdım. Temel olarak iki grup ayrımını yapmamın nedeni oradaki deneyimlerin kendisiydi; dolayısıyla bu ayrım deneyimden çıktı. Üstelik farklı örgütlenme eğilimlerinin sadece yerel dinamiklerden kaynaklanmadığını, bunun çok daha geniş bir bağlamı olduğunu göstermek için üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde Türkiye’den ve başka yerlerden deneyimlere yer verdim. Kuşkusuz Kürt kadın hareketi özgün bir deneyimdi, ancak bu tarz bir politik örgütlenme eğilimi dünyanın başka yerlerinde de vardı. Yine buradaki bağımsız kadın örgütleri de yerel düzeyde oluşmuş ve buradaki dinamiklerden etkilenmişlerdi, ancak bu tarz örgütleri Türkiye’nin her yerinde görmek de mümkündü. Bununla birlikte, araştırma kapsamındaki bağımsız kadın örgütlerini bir grup olarak alsam da, deneyimlerini sunarken aralarındaki farklılıkları gerekli yerlerde vurguladığımı şimdiden belirtmek istiyorum.

Hareket örgütlerini örgüt tiplerine göre ayırarak aktarmayı mümkün kılan, her bir örgüt tipinin temel bir çalışma alanına karşılık gelmesiydi. Ancak bölgedeki bağımsız kadın örgütleri için böyle bir yöntem uygun değildi. Bu örgütler kooperatif, dernek ya da vakıf olarak kurulan formel örgütlerdi ve bazılarının faaliyetleri girişimcilik, mesleki eğitim gibi tek konu üzerine yoğunlaşsa da, bazıları aynı anda birkaç alanda çalışıyordu. Örneğin bir dernek kesinlikle ‘hak temelli’ çalışmadığını söylerken, bir başkası hak ve savunuculuk temelli çalıştığını da söylüyordu. Bu bölümde, örgütler arasındaki farklılıkları da gözden kaçırmadan, onları hem Kürt kadın hareketi hem de daha önce ortaya koyduğum genel çerçeveye bağlantılı olarak tartışıyorum.

6.1. Kuruluş Koşulları ve Başlangıç Hikâyeleri

Kuruluş koşulları, kimler tarafından neden kurulduğu bir kadın örgütünün oluşum bağlamını anlamak için oldukça önemlidir. Hareket bileşeni örgütlerin doğrudan hareketin hedefleri ve perspektifi bağlamında hareket üyesi kadınlar tarafından kurulduklarını belirttim. Diğer kadın örgütleri ise ya küçük bir grup kadın tarafından ya da doğrudan tek kişinin liderliğinde kurulmuşlardı. Bunlardan biri kendisini feminist örgüt olarak tanımlıyordu ve kuruluşunun temelleri 1990'lara dayanıyordu. Diğer örgütler ise 2004-2009 yılları arasında kurulmuşlardı.

Diyarbakır'da temelleri doksanlı yıllara dayanan kadın örgütü, insan hakları örgütlerinde ve sendikalarda çalışan yaklaşık on kadın tarafından, henüz savaşın ve OHAL'in devam ettiği koşullarda kuruldu. Kuruluş fikri 1990'ların başına denk gelse de, ilk kez 1997'de bir şirket olarak resmi statü kazandı. Müzeyyen o dönemin siyasal koşullarının dernekler üzerindeki baskısı nedeniyle ve riskli olduğu için böyle bir karar verdiklerini söyledi. Hatta şirket statüsünde olmalarına rağmen AB'den fon alabilen ilk kurum olduklarını da ekledi. Bir süre dernek olarak çalışmaya devam ettikten sonra 2000'lerin ortalarında vakıf statüsü kazandı. Bu vakıf 2000'lerde aşama aşama tüm Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde yirmi üç şube açtı. Çıkış noktası kadına yönelik şiddetle mücadele idi. İlçelerde ve köylerde yüzlerce kadınla yaptıkları anket çalışması sonucunda şiddetin çok yaygın ve ciddi bir sorun olduğunu tespit ettiler. Müzeyyen'in aktarımına göre kadınlar çok yoğun bir şekilde ev içi şiddete maruz kalıyor, eğitim olanaklarından yoksun bırakılıyor, yaşadıklarının şiddet olduğunun bile farkına varamıyor ve fark etseler bile başvuracak hiçbir yer bulamıyorlardı. Bölgede bağımsız bir kadın örgütü fikri buradan çıkmıştı:

Hani genelde böyle işte nedir? Belli işte gruplar var, atıyorum işte kim kime yakınsa o tarafa doğru yöneliyor ve biz şunu dedik, çünkü biz her kesimden kadınla görüştük: Öyle bir yerimiz olmalı ki bağımsız olmalı, yani kadınlar çok rahat gelebilmeliler. Biri işte şu partiye yakındır, bu partiye yakındır diye ayırmamalılar. Çünkü kadınlık, kadın sorunu aynı, hangi kesimden olursan ol. Ve oradan yola çıkarak [burayı] bağımsız bir şekilde kurduk (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Müzeyyen'in 'bağımsızlık' vurgusu, herhangi bir siyasi partiye ya da oluşuma bağlı olmadan bir kadın örgütü kurmanın önemiydi. Bu anlamda kendilerini Kürt kadın örgütlerinden ayrı konumlandırıdılar. Diğer kadın STK'ların kuruluşu OHAL'in yavaş yavaş kaldırıldığı dönemlere denk geldi. Diyarbakır'daki kooperatifin kuruluşu İstanbul

merkezli bir kadın vakfının girişimlerine dayanıyordu. Bu, vakfın Türkiye genelinde kadın kooperatifi açmaya öncülük etme hedefiyle ilgiliydi. Diyarbakır'da da böyle bir politika izleyerek başka bir kadın örgütü aracılığıyla bir grup kadına eğitim vermeye ve onları mahallelerde örgütlemeye başladı. Birkaç yıllık örgütlenme çalışması sonucunda bir kadın kooperatifinin kurulmasına öncülük etti. Kooperatif tipi örgütlenmenin klasik STK'lardan farkı, şirket statüsünde olduğu için yüklü vergiye tabi olmasıdır. Bu kooperatifteki kadınlar da zamanla gelir getirici iş yapmayı bıraktıkları için bu statünün onlara maliyetli olduğunu gördüler. Hülya kooperatif yerine dernek olmayı tercih edeceklerini söyledi.

Diyarbakır'da 2004 yılında kurulan kadın örgütü bu iki örnekten farklı olarak bir 'işkadınları derneği' olarak kuruldu. Kuruluş nedeni kadınları örgütlemek, şiddetle mücadele etmek ya da kadınlara doğrudan gelir getirici bir faaliyet sağlamak değil, belli bir sınıftan kadınların liderliğinde işgücüne katılımı artırmak için çalışmaktı. Başkanı Serpil kuruluş aşamasında yoktu, ama kurucu kadronun daha çok 'işadamı eşlerinden' oluştuğunu söyledi:

On beş, yirmi kadar sayı kadınla Diyarbakır'ın önde gelen çalışan ve iş kadınlarıyla beraber kuruluyor. Aynen kurulan diğer iş kadın örgütlerinin amacı gibi, farklı bir amacı yok aslında. Kadın işgücünün daha güçlenmesi için hem niceliksel hem de niteliksel olarak kadın işgücünde belli bir farkındalığı artırmak için kuruluyor. Tabii birçok sıkıntıyı yaşıyor bölgede. İlk etapta çok benimsenen, çok kabul edilen, çok böyle formel göstermelik bir kabul edildi. Kendi ifadelerinden işte 'elinizin hamuruyla yani gidin kendi işinize bakın'. Ve ilk kuruluşunda da ağırlıklı zaten mevcut işadamlarının eşleri aslında. Yani çok fazla birinci elden üreten kadınlardan ziyade kendi eşlerinin çalıştığı yerlerde bazen aslında gidip gelmeyen, ama kendileri için bir oda tahsis edilen kadınlar oluyor. Öyle bir durumu var gözlemlediğim. Ama derneğin de onların üzerinde şöyle bir etkisi oluyor, o çok fazla üretken olmayan kadınları da daha üretken kılıyor eşlerinin yanında. Yani eşler biraz daha belki işte eşlerimizin de görünürlüğü hem bir statü hem de onunla beraber zamanı geçirsin mantığı varken kadınlarda şey etkisini görüyorsunuz, yani üretme arzusunun arttığını ve o sivil toplum örgütçülüğündeki yerini kendi iş yerindeki işini daha aktif hale getirecek bir güdü yarattığını görüyorsunuz kadında. Ondan sonra zaten çalışan kadın, girişimci kadınlar diye böyle bir süreç oluyor (Serpil, 32, kadın örgütü başkanı, Diyarbakır).

Batman'daki kadın örgütlerinin kuruluş koşulları ve hikâyeleri daha farklıydı. Birisi, zaten Diyarbakır merkezli kadın vakfının bir şubesi olarak kuruldu. Çalışma alanları da benzer şekilde kadına yönelik şiddetle mücadele etmek, farkındalık yaratmak

ve aynı zamanda çeşitli kadın projeleriyle gelir getirici faaliyetler üretmekti. Diğer iki dernek ise tek kişilik çabalar ve mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştı. Batman merkezde bir mahallede, avlulu müstakil bir evde bulunan derneğin hikâyesi karşıma kurucusu Ayten'in hikâyesi olarak çıktı. Ona derneğin nasıl, neden, kimler tarafından kurulduğunu sorduğumda “kendi hikâyemden yola çıkmam lazım” cevabını verdi.

Ayten kırk yıl önce, Batman'da henüz kadınlar çalışma hayatında yokken, ev eksenli çalışan annesini rol model almış ve kendi deyimiyle “böyle bir kültürle” yetişmişti. Ayrıca hem ailede hem de akrabaları arasında okuyan ilk kız çocuğuydu. Her zaman çevresindeki kadınların hayatlarına dokunmuş, ona danışanlara fikir vermişti. Çevresindeki kadınların ihtiyaçlarını karşılamak için onların devlet kurumlarındaki bürokratik işlerine koşturmuş, işlerini kolaylaştırmıştı. Bu gidiş gelişler ve kendi ifadesiyle girişimcilik, öncülük ruhu nihayetinde 2008 yılında bir dernek kurma fikriyle sonuçlanmıştı:

Valilikte bir arkadaş, il koordinasyondan bir arkadaş dedi ki ‘[Ayten] Hanım dedi, ‘siz yıllardır hani böyle dışardasınız, aktifsiniz, hani siz bu çalışmayı yapıyorsunuz, insanlara gönüllü destek falan oluyorsunuz, öncülük yapıyorsunuz’ dedi, ‘bir dernek falan bir şey kursanıza, niye kurmuyorsunuz?’ Dedim ‘hani nasıl kuracağız? Benim o kadar çok şeyim yok, bilgim falan yok.’ Dedi ki ‘ya işte Dernekler Müdürlüğü’ne gidin, arkadaşlarla falan görüşün şey yapın, onlar size yardımcı olurlar.’ Öyle, gittim dedim ki hani evet gerçekten bir çalışma yapıyorsam onu biraz resmi olarak da, kurumsal olarak da yapsam. O yüzden hani dedik bir dernek kuralım, en azından daha kurumsal, bireysel değil kurumsal olalım (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Ayten “bireysel değil kurumsal” olma hedefine çok kolay ulaşmamıştı. Derneği kurma sürecinde neredeyse hiçbir yerden maddi destek almadan, “harabe durumda” dediği küçük bir ofisin tadilatlarını yaptırmış ve orayı bir kadın derneğine çevirmişti. Bu süreçte çeşitli zorluklarla ve tepkilerle karşılaşmıştı:

Kendi vekil öğretmenlik yaptığım dönemdeki birazcık birikmişimle işte tadilatlarını yaptım, tavanını, alçısını vesaire yerlerini, lavabosunu şeyini falan. Bayağı bir düzenleme yaptık. Orada gelen ustalar bile diyordu ‘abla burası ne olacak?’ İşte [kadın derneği]. ‘Ya kadınları şımartmayın, başımıza çıkarmayın’ falan [dediler]. E ben de diyordum ‘biz işte daha çok kadına mesleki eğitimler vermek, kadını istihdama katmak amaçlı derneği kuruyoruz. Hani kadın haklarına yönelik çalışmalarımız çok olmayacak’ falan. ‘Ha o zaman başka’ falan diye şeyler alıyorduk, tepkiler alıyordum. Bu şekilde işte kurduk. Hatta ilk başlarda çok da ciddiye alınmıyorduk. Dernek böyle biraz bayağı süründü, ilk etaplarda hep benim üzerimden

çalışmalar yürüdü falan. Kadınlar arasında sivil toplum bilincini birazcık oluşturmak çok zorlaştı. Zordu yani o dönemde özellikle. Ve Batman’da hemen hemen ilk kurulan kadın derneklerinden yani, sivil toplum kuruluşu olarak. İşte biz önce tabii biraz süründük gerçekten, sonra biraz emeklemeye başladık. Hiçbir yerden destek almadım (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Selma da benzer şekilde, ama farklı bir gerekçeyle “kendi derneğini” kurmaya karar verdiğini söyledi. Onu buna yönlendiren temel neden Batman’da başka bir bağımsız kadın örgütünde yaşadığı kötü deneyimlerdi. Selma orada birkaç yıl çalışmış, ama onu güçsüzleştiren, uzun bir süre psikolojisini kötü etkileyen olaylar yaşamıştı. Ama kadınlar için çalışmayı bırakmak istememiş ve bu nedenle bir arayışa girmişti. Aklında yeni bir dernek kurmak vardı, ama daha önce kurulmuş ve atıl durumda, sadece kâğıt üzerinde varlık gösteren bir derneği aktif hale getirme fırsatıyla karşılaşmıştı:

Ben ayrıldım [oradan]. Dedim ki ‘kendi derneğimi kuracağım, bağımsız, benim gibi, sivil toplum örgütüne benim gibi bakan insanlarla.’ Tam kurma aşamasındayken bir arkadaşım şey dedi işte, ‘[Selma] dernek kuruyormuşsun benim bir derneğim var, biz çok aktif hale getiremedik’. Ben 2011’de şeye gittim Amerika’ya gittim, geldiğim yıl hemen dernek kurmak istedim. Arkadaşım şey dedi, ‘kurulmuş bir dernek var, istersen sana verebilirim’. ‘Öyle mi?’ Öyle, tamam gittik devraldık resmi prosedürlerini tamamlayıp devraldım. 2009’da kuruldu, 2011’de devraldım ben (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Selma’nın asıl isteği, tek başına örgütlenmek mümkün olmadığı için bunu başka kadınlarla yapabileceği bir alanı yaratmaya öncülük etmektir. O da tıpkı Ayten gibi başlangıçta çok az destek aldı. Birçok defa yalnız kaldı, ama derneği tek başına aktif hale getirerek yeniden hayata geçirdi:

Şimdi bireysel olarak da hani çok fazla şey yapamıyorsun, harekete edemiyorsun, ama yanında senin gibi düşünen insanlarla, senin bakış açınla, evet bunun böyle olması lazım ya da değişmesi lazım noktasındaki kadınlarla aslında yol almak istedim (...) Hani kadınların ekonomik olarak güçlenmesi gerektiğine inandığım için, benim gibi insanlarla yol almak istedim. Diğer sivil toplum örgütlerinde de vardı, mesela onlar da kendi bünyelerinde ev yemekleri yapan yerler ya da yanlarında çalıştırıp kadınlar hani bunların hepsi ihtiyaçtı aslında. Evden çıkamayıp mesela hani evde neler yapabilirler şeklinde düşündüm. Mesela pastaneye evde yapın getirin, evden çıkamıyorsanız da hani gelin ya da mutfağı kullanın, üretin, paranızı alın. Hani böyle şeyleri teşvik ettim (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Serpil’in “sivil toplum örgütçülüğü” vurgusu, Ayten’in ‘kadın hakları’ değil, ‘kadın istihdamı’ ve ‘sivil toplum bilinci’ geliştirmek için dernek kurmak istemesi,

Selma'nın "kendi derneğimi kuracağım, bağımsız, benim gibi, sivil toplum örgütüne benim gibi bakan insanlarla" ifadesi ve genel olarak biri dışında bu örgütlerin kadın ve ekonomi/istihdam hedefleri, Kürt kadın örgütlerinden farklı bir tabloyu gösteriyordu. Bu 'kadınların ekonomik güçlenmesi' hedefi Türkiye'de 2000'lerden beri güçlenen bir eğilimi de yansıtıyor. Daha geriye gidildiğinde kadın kurtuluş hareketinin yükseldiği birçok Avrupa ülkesinde 1980'lerde sonra başladığı görülüyor. Bunun işaretlerinden biri, üçüncü bölümde gösterdiğim üzere, istihdam gibi "konu temelli" (Zhang ve Hsiung, 2010: 186) ve konuyu kendinden menkul ele alan, Lang'a (2002: 292) göre "pragmatist stratejiler" üreten kadın STK'ların artmasıydı.

Serpil, Selma ve Ayten'in anlatıları, ekonomik güçlenme ve girişimcilik hedeflerinin 'sosyal' yönünü ve sivil toplum alanındaki yerini vurgulayan bir eğilimi de gösteriyordu. Çünkü kadın ve ekonomi meselesinin, 'istihdam', 'girişimcilik' kavramları ve mikrokredi gibi gelir getirici faaliyetleri yaygınlaştıran mekanizmalarla formüle edilmesi, STK'lara yönelişi artırdı. Başka kadınlara istihdam alanları sağlayan, mesleki eğitimler veren ve bu örneklerdeki gibi ev-eksenli üretim biçimlerini destekleyen kadın örgütleri ön plana çıktı. Bu, devletin sosyal refah programlarını uygulama ve istihdam yaratma kapasitesindeki daralma ve neoliberalizmin vaaz ettiği bireysel girişimcilik ve güçlenme ideolojisinin yaygınlaşmasıyla da yakından ilgilidir. Bu koşulların varlığı, bu örneklerde olduğu gibi, zaten bireysel olarak 'girişimcilik' ve 'liderlik' özellikleri taşıyan kadınlar için alan yarattı. Bölge bağlamında 1990'larda Müzeyyen'in belirttiği gibi dernekler 'siyasi' yapılar olarak görülürken, 2000'lerde bir kamu görevlisinin Ayten'e 'dernek kurun' önerisinde bulunması, bunun artık meşru görüldüğünü ve devlet tarafından da desteklendiğini gösteriyordu.

Bu bağlamda kadınların kendi çaplarında her tür gelir getirici faaliyet girişimi hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve aynı zamanda fon verenler tarafından desteklendi ve teşvik edildi. Bunun normatif çerçevelerinden biri de 'sivil toplum güçlenmesi' oldu. Bu, 'sosyal sorunlara STK çözümleri' inancının güçlenmesiyle ilgilidir. Ayten'in ve Selma'nın anlatımları da bunu gösteriyor. Burada şirket yerine dernek kurmaları, büyük ölçüde değişimi ve kalkınmayı sadece ekonomiye değil, ekonomi ile sosyal olanın bir arada oluşuna bağlayan ve bunu başarmada STK'lara önemli rol atfeden genel anlayışla ve özellikle 'mikro' olana yönelen kalkınma ve sosyal sermaye politikalarıyla ilgilidir (Elyachar, 2002; Rankin, 2002). Nancy Fraser (2016: 87) bu durumu "piyasa

mekanizmalarının yenilikçi sentezi” olarak adlandırdı. Dolayısıyla bu örgütlerin kendilerini ‘daha az politika daha çok sivil toplum’ bağlamında devam ettirmelerini mümkün kılan ve onları kadın girişimciliği ve istihdamı gibi alanlarda çalışmaya yönelten koşulların bir yönü buydu.

6.2. Yapı ve Örgütlenme

6.2.1. Üyelik, gönüllülük ve ücretli çalışma

Bu örgütler üye sayıları otuz ila elli arasında değişen, yönetim kurulları ise ortalama beş kişiden oluşan yapılarıdır. Sadece yirmi üç ilde şubeleri olan vakfın kesin üye sayısını öğrenemedim. Çünkü burada üyelikten ziyade kadınların belli çalışmalar üzerinden katılımının esas alındığı bir yöntem izleniyordu ve bu nedenle bir sayı verilmedi. Örneğin Batman şubesinin bir başkan ve iki üyeden oluşan küçük bir kadrosu vardı. Batman’daki diğer iki dernek ise büyük ölçüde başkanlar tarafından yürütülen liderlik temelli örgütlerdi. Dolayısıyla burada, değişen gönüllü sayısı ile birlikte dar yapıda, az sayıda kadının aktif katılımıyla faaliyetlerini sürdüren örgütler söz konusuydu. Sadece Diyarbakır’daki kooperatifin çok geniş bir gönüllü ağı vardı ve mahalle çalışması yaptığı için diğerlerine nazaran dışarıya çok daha açık bir yapıydı. Ancak bunların genel olarak kitle tabanı ve geniş bir üyelik sistemi bulunmayan örgütler olduklarını hatırlatmak gerekiyor. Bu bakımdan her biri birbirinden ayrı, az üyeli, genellikle koordinatörlük ve başkanlık ya da liderlik temelli, görece dar yapılarda çalışan ve çeşitli ilişki ağları bulunan örgütlerdi. Başka kadınlara genellikle yaptıkları faaliyetler ve projeler yoluyla ulaşıyorlardı. Dış fonlarla proje yapma yoğunlukları Kürt kadın örgütlerine göre çok daha yüksekti. Bu tarz yapıların Orta Doğu (Al-Ali, 2005; Jad, 2004; Rabbani, 2005), Güney Asya (Nazneen ve Sultan, 2014; Roy, 2014a; Sangtin Yazarları ve Richa Nagar, 2011), Doğu Avrupa (Helms, 2014; Hemment, 2014; Grünberg, 2014) ve daha birçok yerde 1990’larda hızlı bir şekilde yayıldığını üçüncü bölümde göstermiştim. Bunlar aynı zamanda bugün de Türkiye’nin de her ilinde mevcuttur. Aslında bu tarz bir ‘kadın STK’ bugün kadın örgütlenmesinin baskın modelidir.

Üye profillerinde bakıldığında ise Batman’daki iki derneğin genellikle ev kadınlarından ya da ev eksenli çalışan, eğitim durumları ilkokuldan liseye değişen kadınlardan oluştuğu görülüyordu. Sadece Diyarbakır’daki iş derneğinin üyeleri en az lise veya üniversite mezunu, hepsi çalışan ve bazıları girişimci kadınlardı. Bu derneğin ve aynı zamanda Batman’daki bir derneğin erkek üyeleri de vardı. Neden erkek üye kabul

ettiklerini sorduğumda, Ayten çalışmalarını sadece kadınlarla değil erkekler de yapmak istediklerini söyledi. Görüşme gününde dernekte bulunan erkek üyelerden birine neden bir kadın derneğine üye olmayı tercih ettiğini sorduğumda, destek olmak istediğini ve derneğin ihtiyaçları doğrultusunda bazı bağlantılar sağlayarak bu desteği sunduğunu belirtti. Dört erkek üyesi bulunan iş derneğine aynı soruyu sorduğumda, Serpil erkeklerin kart takarak derneği temsilen hiçbir etkinliğe katılmamak şartıyla üye olmayı kabul ettiklerini ve çalışmalara destek olma, fikir verme konusunda kendilerine yardımcı olmak istediklerini söyledi:

Geçen yıl erkek üyeleri de alalım dedik, işadamlarını da alalım dedik. Ben (...) Sanayici İşadamları Derneği'ndeyim, oranın ilk yönetim kurulu üyesiydim kadın olarak. Ve işadamları adı altında ben çalıştım hani dernek olarak. Oradaki adam kelimesi tamamen erkek anlamında kullanılmış bir kelimedir, yani insan olarak adam kullanılmamış orada hepimiz biliyoruz. Hiçbirimiz erkekleşmedik. Onların da bu örgütte kadımlaşmayacağını düşünüyoruz (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Diyarbakır'daki kooperatif ise erkek üye kabul etmiyordu, ama çok sayıda erkek gönüllüleri vardı ve çocuk çalışmalarında oldukça aktif yer alıyorlardı. Bu örgütlerdeki üyeler arasında farklı yaş, eğitim düzeyi, sosyoekonomik statüden kadınlar bulunsa da, yöneticileri en az lise mezunu, orta sınıf ve çoğu iş deneyimine sahip yerelden kadınlardı. Bazıları kadın örgütü çalışmalarıyla birlikte yarım kalan eğitimlerine devam etmiş ve üniversite diploması almışlardı. Üyelik ölçütleri de çeşitliydi. Örneğin Ayten için 'sivil toplum bilinci' bunlardan biriydi:

Kriterim işte birazcık gönüllülük esasıyla hani sivil toplum bilinciyle hareket edebilecek kişiler olması lazım. Mesela direkt gelip 'acaba nasıl kazanacağım buradan, benim kazancım ne olur' hani maddiyatı biraz daha ön planda tutan kişileri ben şey yapmıyorum. Diyorum ki arkadaşım ben sekiz yıldır bu alandayım ve hep ben gönüllü olarak bu işi yaptım, benim hiçbir kazancım olmadı hatta cebimden katıyorum. Projelere bile, bazı projelerde de yani (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Esas kriter referans. Yoksa aidatı verebilip verememesi çok önemli değil bizim için. O zorunluluk değil. Bir, referansı iki, katılımı. Diyelim ki referansla geldi ama çok fazla katılmıyor ya da hiç gelmiyorsa bir süre sonra çıkarıyoruz ya da istifasını istiyoruz. Bazen çıkarmayı şey yapıyorlar, hani çıkarırsanız başka dernekte üye olamam vesaire ya da şey bir tedirginlikleri oluyor. Tamam diyoruz istifanızı verin işleme alalım (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Şiddetten yana olmayacak, yani aslında her türlü şiddeti, hani bunun şu tarafı haklı şiddet bu tarafı haksız şiddet değil, haklı şiddet yoktur diyoruz. Bu anlamda bu bizim en önemli kriterimizdir. Şiddetten yana olmayacak, ondan sonra, ayrımcılıktan, işte tabii ki dayanışma duygusu, paylaşım ve dayanışmadan yana olacak, ondan sonra, fikirlerini de rahatça söyleyebilecek (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Bu örgütler ağırlıklı olarak bir ya da birkaç kadının aktif katılımıyla sürüyor, ancak zaman zaman gönüllülere de ulaşıyorlardı. Örneğin Diyarbakır'daki kooperatifi ayakta tutan asıl şey muazzam bir gönüllü ağına sahip olmasıydı. Çocuklara anadilinde kreş ve eğitim gibi bir hizmet, birçok kişinin ücretsiz emeğiyle veriliyordu. Diğerlerinde ise gönüllüler temel örgütsel faaliyetleri sürdürmekten ziyade zaman zaman çeşitli kadın projelerine ya da eğitimlere katılarak örgütlerle ilişkiliniyorlardı. Bunlar da bir bakıma projelerde ve STK literatüründe 'yararlanıcı' (Bernal ve Grewal, 2014a; Helms, 2014; Sharma, 2014) olarak geçen gruba giriyorlardı. Örneğin Neşe önce kendi projelerine katılımcı olarak gelen ve daha sonra gönüllü olarak çalışan kadınların olduğunu söyledi. Yine diğerleri, dernekleriyle çeşitli düzeylerde ilişki kuranların kısmi desteklerinin olduğunu söylediler:

Bizim eğitimlerimizden faydalanan, üye olmayan fakat işte buraya gelip çayını kahvesini içen, işte arkadaşlarıyla mekân olarak bile kullanan gençlerimiz var. Bazen gelip doğum günlerini falan kutlarlar, ne bileyim, ben diyorum ki burası her ne kadar bensem başkanı (...) herkese açık bir yer. Ama bir aidiyet duygusu olacak. Buraya gelip faydalandığın zaman işte çayını içip orada mutfakı kendin kullanabilirsin. Yeni işte bir kumbara oluşturduk, arkadaşımız illa dedi ki [Ayten] Hanım böyle olmaz, sonuçta proje varken zaten var, ama proje olmadığı zaman ya geliriz bir lira atarız. Geliyoruz çünkü oturuyoruz. Bazen işte arkadaşlar geldiğinde elinde bir paket şekerle gelebiliyor, bir paket çayla gelebiliyor, şey yapabiliyor. Çünkü hani gelip oturuyor hani, en azından o vicdani olarak da rahat hissedebilmek için. Bu şekilde şey yapabiliyoruz (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Gönüllülerimiz var, ama sadece bir faaliyet olacağı zaman hani çağırabileceğim arkadaşlarım var. Çok sık olmasa da mesela sohbet arasında mesela gönüllü destek verebilirim şeklinde olabiliyor (...) Genelde ev kadınları. Öğrenciler de geliyor. Onlar da burs için geliyorlar (gülüyor) ya da tatil dönemlerinde iş istiyorlar, nasıl çalışabiliriz diye (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Gönüllülük şöyle var, diyelim ki yaptığımız çalışmalar içerisinde üye değildir bize resmiyette, ama bir üye gibi maddi olarak da desteğini sunar, böyle yeri geldiğinde de birçok alanda illa maddi değildir bir şeylerin kapısını açma yönünde de destek olan işadamlarımız var (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Hareket örgütlerine katılımında çeşitli nedenler ve motivasyonlar vardı. Örgüt sayısındaki çeşitlilik, hemen her konuda örgütlenme yapılması kadınların ihtiyaçlarına ve arayışlarına cevap olabiliyordu. Hareket üyesi olmayan kadınlara hem üye hem de gönüllü kadınların hangi amaçlarla ve beklentilerle kendi örgütlerine katıldıklarını, aynı zamanda kendilerine başvuran kadınların neler beklediklerini sordum. Bazıları buna ‘ekonomik beklenti’ cevabını verirken bazıları sosyal güçlenme ve dayanışma, Serpil ise ilişki ağı kurma, sosyal etkinlik ve statü boyutlarına vurgu yaptı:

Kadınlar geliyor, fakat bu şöyle bir şey, İŞKUR’un mesleki kurslarda bir ücreti var son yıllarda verilen bir ücret var. Şu an mesela bize başvuran kadınların çoğu diyor ki, ‘siz ücret veriyor musunuz?’ Ben de diyorum ki ‘biz ücret vermiyoruz da almıyoruz da’. Çünkü siz bu alanda kendinizi evet, gerçekten geliştirmek istiyorsanız bizim kursumuza başvurursunuz, katılırsınız. Bu alanda kendinizi geliştirmek istemiyorsanız ya da sadece bu harçlık için bu kursa katılacaksanız bizim o harçlığımız yok. Daha verimli de olduğunu düşünüyorum. Çünkü mesela işte bizim brandamızı asmışız ‘aşçılık kursu kayıtlarımız var’ diye mesela ya da kuaförlük ya da başka bir alan, hangi alanda olursa olsun. Başvuru geldiği zaman ‘bu kursunuzun içeriği nedir?’ falan buraya taleple geldikleri zaman, diyorum ki ‘biz harçlık da vermiyoruz. Para vermiyoruz da almıyoruz da.’ Genellikle ‘acaba hani biz ne iş kurabiliriz ya da işte dernek acaba bizi bir yerlere yerleştirebilir mi?’; daha çok maddi beklenti yani. Mesela evde kadın artık çoluğunu çocuğunu da büyütmüş, okutmuş hani fazla bir sorumluluğu kalmamış, artık kendi içindeki girişimci ruhunu işte o aktifliği aktarabileceği bir alan arayan kadınlar oluyor bazen. Geliyor diyor işte ben mesela artık unumu eledim eleğimi astım, ben ne yapabilirim? Biraz kendini gerçekleştirmeye ilgili bir şey (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Gelen kadınlar zaten önce bir talebiyle geliyor. Mesela diyor ki ‘ben iş istiyorum’, en başta [bu]. Kimisi diyor ki ‘evden çıkmak istiyorum, sıkıldım, bunaldım, küçük bir kurs da olsa gelmek istiyorum’. E kimisi zaten şiddet, aile içi şiddet başvurusuyla geliyor. Şiddeti birebir yaşamış aynen daha sıcakken geliyor. Karakola gidiyoruz, adli yardım alıyoruz raporlama için yani. Yani kadının talebine göre (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Valla şey, dayanışma. Bir etkinlik, bir program olacağı zaman hani onlara katacağımız neler olabilir. Mesela bir çalışma, bir faaliyet yapıldığı zaman içinde olmak istiyorlar sosyalleşme anlamında (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Birkaç tip var. Tek tip yok. Mesela derneğe gelirken ben bu derneği yaptığım işte nasıl bir pazara çeviririm. Kadın kıyafetleri satıyor, mağazası var buradan reklamını da yapıyor. Çünkü bizde şey de var, diyelim ki bu işyeri olan kadınların ziyareti, bazen sosyal medya paylaşımı, bazen basında paylaşımı ve vs. de oluyor. Onun dışında ortalama belli bir kitlesi var derneğin üyelerinin. Hani buradan böyle bir ilişkiler ağı kurma, bu amaçla gelen var.

Tamamen gönüllülük esaslı gelen çok az insan var onu söyleyebilirim. Onun dışında da çok para vermeyeyim, giderim az olsun vs. olsun sosyal anlamda kendine bir etkinlik olarak görmek istediği bir yer oluyor. Kimisi kendine statü olarak da görebiliyor bulunmayı, yer almayı (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bu anlatıların sahibi kadınlar yönetici ya da koordinatör pozisyonlarına sahiptirler. Eğer başka bir ücretli işte çalışmıyorlarsa, sadece fonlu projeler dönemlerinde ücretli çalışabiliyorlardı. Ancak hem Diyarbakır'da hem de Batman'da şubesi bulunan örgüt haricindeki diğer örgütlerde sürekli maaş almayı sağlayacak bir fon akışı yoktu. Düzenli olarak proje başvurusu yapıyorlardı, ancak bunların hepsi kabul edilmiyordu. Örneğin Batman'daki her iki dernek de başkanlar tarafından ve onların imkânlarıyla yürütülen örgütlerdi. İşbölümü meselesi de bu anlamda az sayıda kadından oluşan kadrolara sahip olmaları nedeniyle birkaç kişinin yüklendiği bir sorumluluğa dönüşmüştü. Bu nedenle bu örgütler, birkaçı hariç, ücretli çalışanı ve aynı zamanda sürekli katkı yapacak gönüllü sayısı da az olan, birkaç kadının yoğun emeğiyle süren örgütlerdi.

6.3. Çalışma Alanları

6.3.1. Eğitim

Hareket bileşeni olsun olmasın, bütün kadın örgütlerinin çok belirgin çabalarından biri kadınlara çeşitli eğitimler vermektir. Eğitim bazen kadını bireysel olarak güçlendirmek, bilinçlendirmek, bazen gelir getirici faaliyet yapmasını sağlayacak bilgi ve becerilerle donatmak için veriliyordu. Örneğin Diyarbakır'daki kooperatifin başlangıçta gelir getirici üretim yapma girişimi, kadınların yeterli teknik, pazar, iletişim gibi becerilerini geliştirememeleri nedeniyle başarılı olamamıştı:

İlk kurulduğu zaman mum atölyesiyle başlamıştı. Mahalleli kadınlarla mum üretip satıyorlardı falan, ama o kadar acemiydiler ki hem ekip hem kooperatif olarak. Böyle üretip satmak için birçok aşamayı geçmiş olmak gerekiyor. Para kazanmak kolay iş değil. İşte dışarıya çıkacaksın, sosyal hayata ilk defa katılacak o kadınlar, işte iletişim becerileri buna müsait değil. Bir dizi eğitimden geçmiş olmaları gerekiyordu bana göre. O yüzden fiyaskoyla sonuçlandı (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Kooperatif yakın dönemde tekrar üretim faaliyetine girmişti ve bu kapsamda kadınlara liderlik, finansal okuryazarlık, iletişim gibi eğitimler vermişti. Hülya kadınların bu eğitimlerde güçlendiğini ve artık gelir getirici faaliyet yapma olgunluğuna eriştiklerini düşünüyordu. Gerçekten de üretim atölyesinde çalışmış, para kazanmış ve kooperatife de

kaynak sağlamışlardı. Hülya, bunun kadınların kooperatife girişini artırdığını ve bir kadın hareketliliği oluşturduğunu söyledi. Bu çarpan etkiyle bir yılda yaklaşık iki yüz kadına toplumsal cinsiyet, demokrasi, şiddet, kadın hakları konularında eğitimler verebildiler. Bu kooperatifin esas çalışma alanlarından biri, erken çocukluk eğitimi ve aynı zamanda 7-14 yaş grubu çocuklara alternatif eğitimler vermektir. Kooperatife üretim yapmak ve eğitim almak için giden kadınların çocuklarına da ücretsiz eğitim imkânının sunulması, bu kooperatifi eğitim odaklı bir örgüt yapmıştı. Hülya bunun çok önemli bir hizmet olduğunu düşünüyordu:

Biz şimdi kadınlara eğitimler veriyoruz ya, kadınlara çocuklara eğitimler veriyoruz. Aslında bu da çok önemli bir hizmettir yani. Biz bunu da böyle değerlendiriyoruz. Verdiğimiz eğitimler de genelde savunuculuk, ama şöyle biz değil, hep birlikte. Bizim temel prensibimiz o. Ne yaparsak yapalım, hani böyle politik katılım da sağlayacaksa yine mahalledeki gerçek sorun sahipleriyle birlikte yapıyoruz (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Yine başka bir kadın örgütü farkındalık grup çalışmaları, çocuklarla beraber oynama grupları, toplumsal cinsiyet gibi eğitimlerin yanı sıra, gelir getirici faaliyetlerde bulunacak kadınlara beceri eğitimi veriyordu. Çünkü bu ürünler çeşitli firmalara satıldığı için işi öğrenmeleri, belli bir standart ve kalitede üretmeleri gerekiyordu. Eğitimi yine ekonomik güçlenme üzerinden kuran bir dernek de ağırlıklı olarak mesleki eğitim, girişimcilik gibi eğitimlere odaklanmıştı:

Kadınların ekonomik düzeyde iyi bir noktada olması, hem kendileri anlamında kişisel bir artı değer kadınlarla hem de kadınların ekonomi üzerine bir artı değer yaratmasını istiyoruz. Yani toplumsal anlamda da, sadece kadın kazanmasın, toplum da kadından dolayı kazansın. Bunlar zaten birbirini besleyen şeyler aynı zamanda. Yani güçlü toplum güçlü kadını üretiyor, güçlü kadın da güçlü toplum üretiyor. O yönde de bu kimi zaman kadınların işgücü içerisinde kalifiye eleman çalışması olabiliyor, bunlarla ilgili mesleki eğitimler olabiliyor. Ya da bazen dönemin popülerliğine göre biliyorsunuz projeler belli yerlerde yığılıyor. Bunlardan birisi girişimcilik eğitimi oluyor. Kadınları yeni girişimci yaratma yönünde eğitim ve çalışmalar oluyor (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Dernek bunun dışında 8 Mart gibi günlerde kadına yönelik şiddete dikkat çekmek için afiş, billboard çalışmalarının yanı sıra seminerler, paneller düzenliyor ve kadınlara hukuki eğitimler veriyordu. Batman'daki derneklerin eğitimleri ise ağırlıklı olarak mesleki beceri kazandırmaya yönelikti. Bu çerçevede genellikle kadınların 'evden çıkması', 'bilinçlenmesi', 'farkına varması' ifadeleriyle kuruluyordu. Bu araştırma kapsamındaki örgütlerin bir kısmı yoksul muhitlerde ve yoksul kadınlara yönelik

çalışmalar yapıyorlardı. Mekân olarak daha merkezi ve orta sınıf mahallelerde çalışanlardan bazıları da bir şekilde ya kendilerine ulaşan kadınlarla ya da mahalle çalışmalarını yoluyla yoksullukla karşı karşıya geliyorlardı:

Öncelikle kuruma ilk gelenler hemen iş, hemen hızlıca para istiyorlar. Çünkü gerçekten ekonomik seviyesi çok çok düşük insanlar yaşıyor buralarda. Zamanında buraya göç etmişler. Çoğunun eşi cezaevinde. Ciddi sıkıntılar yaşıyorlar. Bu kadar sıkıntı yaşayan kadının sizden ilk talebi de haliyle hızlıca para kazanmak oluyor. Bize öyle geliyorlar. Ama tabii bizim hedeflerimiz başka. Biz kadın güçlenmesi istiyoruz. Dolayısıyla da onlarla böyle ilişkiler geliştirdikten sonra eğitimlerimize dâhil ediyoruz (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Örgüt başkanlarının daha eğitilmiş ve orta sınıf olması, ulaştıkları kadınların ise sosyoekonomik statü ve eğitim bakımından daha alta sıralanmaları eğitim veren-eğitim alan kadınlar arasında farklılıkları ve zorlukları açığa çıkarabiliyordu:

İlk başlarda çok zor, çok yorucu. Şeyi anlamıyorlar, kadınların neden örgütlenmesi gerektiğini bir türlü anlatamıyoruz. Mesela ilk toplumsal cinsiyet eğitimimiz fiyaskoydu. Biz verdik toplumsal cinsiyet eğitimini, ama o kadar kanıksamışlar, o kadar kabullenmişler ki senin söylediğin şeyi garipsiyorlar. Diyorsun ki ‘bak bu ülkede kaç tane kadın vali var, say hele kaç tane milletvekili var’ falan. Şey diyorlar, ‘tabii ki yani erkekler daha akıllı’. O kadar kabullenmişler ki! O değişime de kapatmışlar dolayısıyla kendilerini. Her şeyi kabullenmişler. O yüzden ilk zamanlarımız kadınlarla çok zordu. O eğitimin sonunda kadın bana ne dedi biliyor musun? İki kızım var ya benim, ‘Allah sana hayırlı bir erkek evlat nasip etsin’ dedi. Toplumsal cinsiyet eğitiminden taze çıkmışız. (gülüyoruz). Ya işte bazen böyle olabiliyor. Ama yılmıyoruz. Çok kolay değil, ama imkânsız da değil (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Bu kadın örgütlerinden bazıları kadınlara şiddete maruz kalmaları durumunda çeşitli destekler de veriyordu. Ancak bir yerde ekonomik gelir ve çalışma talepleriyle karşılaşılıyorlardı. Kadınların üretime katılmaları için eğitim verme gerekliliği daha çok bu noktada ortaya çıkıyordu. Bu aynı zamanda toplumsal cinsiyet gibi eğitimlerin de verilmesine olanak sağlıyordu. Dolayısıyla bu örgütlerin sadece eğitim ve erişim politikası izlediklerini, kadınları cinsiyet baskısı konusunda bilinçlendirmedikleri söylenemez. Ortak tespitleri kadınların kamusal alana sınırlı katılımları, evden çıkamamaları ve çıkamadıkları için de bir güçlenme sürecine giremedikleriydi. Evden çıkışı sağlayan temel unsur, kadınlara haklarını öğreteceklerini, onları bilinçlendirecekleri ve sosyal yaşama katacakları eğitimlerdi.

Ancak yine de Hülya'nın 'politik katılım' vurgusu dışında eğitimlerin bu yönüne değinen başka biri olmadı. Bazıları için eğitim, hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğini öğrenmekle birlikte, kadınlara mesleki beceri edindirme ve piyasaya girişlerini kolaylaştırmada önemli bir adım olarak görülüyordu. Buradaki güçlenme yaklaşımı da, daha önce gösterdiğim gibi, esas olarak kadınları kaynaklara ve olanaklara erişirmeyi hedefleyen WID yaklaşımıyla (Goetz, 1997; Razavi ve Miller, 1995) benzerlik gösteriyordu. Üçüncü bölümde kadın ve kalkınma meselesini tartışırken, WID yaklaşımının, Chowdhry'nin (1995) ifadesiyle bireysel seçime dayalı liberal piyasacılık ile uyumlu bir yaklaşım olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştim. Çünkü bu bağlama, kadınların piyasada seçim yapacak ve hareket edebilecek duruma geldiklerinde 'gelişecekleri' ve hem kendilerini hem de ailelerini kurtaracakları anlamı gömülüdür. Bu nedenle birçok ülkede yoksul kadınlara yönelik eğitim programları çok yaygındır. Bu örnekte STK'lar bazen kendi imkânlarıyla bazen de fonlarla eğitim programları yapıyorlardı. Bazılarında toplumsal cinsiyet gibi ekonomik hedefleri olmayanlar eğitimler olsa da, hepsinde gelir getirici faaliyetlerle bağlantılı eğitimler veriliyordu. Örneğin Serpil kadınların ekonomik olarak kazandıkları, hatta "artı-değer" yarattıkları bir toplumda herkesin kazanacağını düşünüyor ve "güçlü kadın güçlü toplum üretir" diyordu. Bu nedenle bu örgütlerin en önemli faaliyetlerden biri mesleki eğitim vermek ve gelir getirici faaliyetler üretmektir.

6.3.2. Emek ve istihdam

Bu örgütlerin hepsinde kadınlara ekonomik kazanç olanakları yaratma çabası vardı. Bazıları başlangıçta istihdam odaklı çalışmasalar bile, kadınlardan gelen talep onları bu alana yöneltmişti. Kadınların kadın örgütleri aracılığıyla üretime ve istihdama katılması birkaç şekilde oluyordu. Birincisi, bazı örgütler kendi yapıları içerisinde atölye oluşturuyor ve kadınların burada üretim yapmalarını sağlıyorlardı. Diğer yol kadınların ev eksenli ürünlerini alıp satmaktı. Üretime katılan kadınların hemen hepsi kadın örgütlerinin mahalle çalışmaları aracılığıyla ulaştıkları ya da kendilerine şiddet başvurusu için giden, çeşitli eğitimlere katılan kadınlardı. Bazıları daha sonra gönüllü veya üye olabilirken, birçoğu 'yararlanıcı' düzeyinde kalan mahalli yoksul kadınlardı. Atölyeler ayrıntılı mahalle ve fizibilite çalışmalarının ve eğitimlerin sonucunda oluşturuluyordu. Ağırlıklı olarak takı, geleneksel ürünler, sabun, reçel, salça, dikiş-nakış gibi geleneksel kadınlık rolleriyle bağlantılı olan bu ürünler, çoğunlukla iç piyasaya, bazen de uluslararası firmalara arz ediliyordu.

İkincisi, mesleki eğitimler yoluyla bazı sektörlere ara eleman yetiştiriliyor ya da girişimcilik teşvik ediliyordu. Batman'daki derneklerden biri aşçılık, tekstil, ebru, kuaförlük, el sanatları gibi alanlar üzerinden Halk Eğitim ortaklığıyla mesleki beceri kazandırma kursları açarken, bir diğeri KOSGEB¹¹² üzerinden kadınlara girişimcilik sertifikası kazandırıyor. İlki, ortalama dört ya da beş aylık kurslarla kadınlara temel beceri kazandırıyor, daha sonra kalfalık, ustalık, usta öğreticilik belgelerini almaları için kadınları Mesleki Eğitim Merkezi'ne yönlendiriyordu. Bu dernek rolünü 'köprü vazifesi' olarak tanımlıyor ve belli sektörlere ara eleman yetiştirmeyi hedefliyordu. Bu kurslara katılan bazı kadınlar dernek aracılığıyla tekstilde ara eleman olarak istihdam edilmişti. Diyarbakır'daki iş derneğinin esas amacı da kurslarla ve eğitimlerle mesleki beceri kazandırarak girişimci kadın yaratmaktı, ama istihdam olanaklarının sadece kadınların geleneksel rolleri üzerinden yapılmasını benimsemiyordu:

Burada istihdam odaklı çalışma gitmek zorunda. Kadınlarda da öyle. İşgücüne dayalı, istihdama dayalı yani mesleki eğitim, istediğin zaman staj yapabileme imkanı, her yaşta eğitime ulaşabilme imkanı, esnek çalışma modellerine uygun iş sahaları. Bunlar geliştirilmediği sürece sen burada en fazla bir kadına ev yemeği açtırabilirsin yani. Ötesi yok. Şimdi güzellik salonu diyoruz, ama oradaki kadınların çoğu zaten bu eğitimi almış, ustalık kalfalıktan geçmiş yani, bir mesleki eğitimi var, becerisi var. Bunun dışında ev yemekleri yani gelen giden başka yok (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Üretim temelli çalışma atölye ve kooperatif tipi hareket örgütlerinde de vardı ve onlar da mesleki eğitim kanallarına başvuruyorlardı. Ancak bağımsız örgütlerin bazılarında kadınların iş bulmasında aracılık rolü de oynanıyordu. Kadın örgütleri bazen kendilerine iş talebiyle başvuran kadınları eleman arayan kişi ve kurumlarla buluşturuyordu. Gerekli durumlarda kadınlar için İŞKUR'la görüşmeler yapıyor ve kayıtları sağlanıyordu. Kimi zaman da çevrelerinde sekreterlik, aşçılık, ev işçiliği ya da çocuk bakıcılığı gibi alanlarda eleman arayan kişilerle kadınları bir araya getiriyorlardı.

Son olarak bu örgütlerde üye, başkan ya da koordinatör olarak çalışan ve bu araştırma kapsamında görüştüğüm kadınların ücretli-ücretsiz çalışma biçimlerinden bahsetmem gerekiyor. Görüştüğüm kadınlardan ikisi projeler üzerinden tam zamanlı, bir kişi ise dönemsel projelere bağlı olarak tam zamanlı ya da yarı zamanlı çalışma üzerinden ücret alıyordu. Diğer üç kişi ise örgütsel faaliyetlerden herhangi bir ücret ya da maaş

¹¹² KOSGEB-Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı.

almadıklarını söylediler. Proje sıklığı ve fon miktarı daha fazla olan örgütlerde kadınların istihdam olanakları daha yüksekti. Dolayısıyla bu örgütler hem çevrelerindeki kadınlara çeşitli projeler ve çalışmalar yoluyla gelir getirici faaliyetler yapma hem de tüm bu çalışmaları koordine eden, kolaylaştıran kadınlara ücretli çalışma olanakları sağlıyorlardı.

6.3.2.1. Gelir getirici faaliyetler ve kadın emeği

Diyarbakır'daki örgütlerden biri kendisini hizmet sunan, yardım yapan bir örgüt olarak tanımlamasa da, çok sık yaptığı mahalle çalışmalarında iş talepleriyle karşılaşılıyor ya da kendisine şiddet başvurusu için giden, çeşitli eğitimlere katılan kadınlar bir süre sonra çalışmak istediklerini söylüyorlardı. Kadınların taleplerine göre çeşitli üretim atölyeleri kurmak bunun üzerinden gelişmişti. Özellikle mahalle çalışmalarında kadınların becerileri tespit ediliyor ve talepler doğrultusunda takı, sabun, reçel, salça, tandır ekmeği, geri dönüşüm ya da kaybolmaya yüz tutan bazı geleneksel ürünler için atölyeler kuruluyordu. Bazen de bu ürünlerden bazılarını kadınlar evlerinde, mahallelerinde üretiyor ve bunlar kadın örgütü üzerinden satılıyordu:

Bu atölyelerde hem kadınlara bir şekilde diyelim ki bu çalışmalarımıza da katılıyor, sonrasında çıkıp o atölyelerde bir şekilde para kazanmaya başlıyorlar (...) Yani şunu gördü kadınlar, aslında ilk etapta aile izin vermiyordu, işte evden çıkıp bir yere gidecek, oradan işte bir şeyler öğrenecek, sonra para kazanacak. O karşı çıkan aileler zaman içerisinde, şimdi mesela ailedeki bireyler destek vermeye çalışıyor. Mesela babalar, abiler. O file yapan kadınlara mesela iplerini sarıyorlar (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Burada gelir getirici bir faaliyette bulunmak sadece ekonomik güçlenme ve amacın kendisi olarak görülüyordu. Bünyesinde üretim yapan ve istihdam sağlayan kadın örgütleri, birkaçı hariç, çok açık bir biçimde hem sosyal hem ekonomik güçlenme alanı olduklarını varsayıyorlardı. Eğitimlerle gelen özgüvenin, bilgi ve becerinin, evin dışında bir hayat keşfetmenin, farkındalığın hem sosyal hem de ekonomik güçlenmeye yol açtığı, ekonomik güçlenmenin hem ev içinde hem de sosyal alanda kadınların elini ve pazarlık yapma kapasitesini güçlendirdiği inancı vardı. Burada maddi gelir, katalizör rolü oynuyordu:

Evden çıktığın zaman üç gün geldin, beş gün geldin ve senin bir getirin yoksa evin içerisinde de bu defa hani çok da fazla konumun değişmiyor. Ama küçücük de olsa bir şey getirdiğin zaman adama hesap vermiyorsun. Elini güçlü kılıyor. İşte kadınlar geliyor boncuk yapıyor, onu öğreniyor. Onun yanında gelip farkındalık grubuna katılıyor. Onun yanında geliyor, çocuğuyla birlikte beraber oynama grubuna katılıyor. Onun yanında büyük salon toplantıları

oluyor, oraya katılıyorlar. Bir sürü şey duyuyorlar. İşte ‘şurada şöyle bir destek var, gidip onu araştırıyım’ [diyorlar]. ‘Çocuğumun işte atıyorum bir sağlık sorunu var, şurada şöyle bir birim açılmış oraya gidebilirim’ [diyorlar]. Yani bütün bunlar seni adım adım götürüyor. Bir kerede olmuyor (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Mücadele zaten kadınların ayakları üzerinde durabilmesidir. Bizim tek derdimiz o, kadının ekonomik özgürlüğünün olması, en azından evden çıkabilmesi. Evden çıktığı zaman, buraya geldiği zaman zaten gerisi geliyor. Eğitimine devam etmek istiyor, hemen bir arayışa giriyor. Çünkü çıktı ya, o anladı dışarıda değişik bir hayat var onu bekleyen. Başka bir kursa gitmek istiyor veya İŞKUR’a kaydını yapıyor. Başka bir iş arayışına giriyor. Ya bu anlamda zaten, ama onu evden çıkarmak en zor [şey]. Çünkü kenar mahalleler. E çocuğu var. Eşler izin vermiyor. Kimisi gizli geliyor, eşinden habersiz geliyor. Kimisinin biz eşiyile muhatap oluyoruz. [Diyor] ‘bu ne siz gelmişsiniz bu kartı bırakmışsınız, bir de demişsiniz ki çalışmamız var anlatın bize’. Biz direkt bazen muhatap oluyoruz, anlatıyoruz. Biz anlatınca daha da iyi oluyor. Kafası çünkü farklı çalıştığı için, boşatacağız [sanıyorlar] zaten feminist kadınlar geldi diye (gülüyor). Hâlbuki derdimizin o olmadığını iletişimin çok önemli olduğunu o şekilde hani çocuklarla iletişim, eşlerle iletişim, böyle damardan giriyoruz (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Atölyelerde belli bir el işi ve ürünü geliştirilip pazarı oluşturuluyor ve mahallelerde ulaşılan kadınları bu yolla örgütlemek mümkün oluyordu. Kadınlar on ila on beş günlük eğitimlerle ürünleri belli standart ve kalitede yapmayı öğreniyorlardı. Hangi ürüne talep varsa, o ürünün atölyesi kuruluyor ya da kadınların evlerde yaptıkları ürünler kadın örgütünde satılıyordu. Burada ev eksenli çalışmayı ve parça başı üretimi de içeren çeşitli çalışma modelleri vardı. Ürünler genellikle kadınların zaten evde yapabildikleri geleneksel cinsiyet rolleriyle bağlantılı ürünlerdi. Müzeyyen, bu ürünlerin kadınların evde de yapabildikleri geleneksel ürünler olduğunu kabul ediyor, ama kadınların ancak bu yolla evden çıkabildiklerini söylüyordu. Hatta çeşitli isimlerle kurulan ve kadınları sadece kermeslere yönlendiren örgütleri eleştiriyordu:

Sadece kermes düzenlemek kadın hareketi değildir. Mesela hani biz ne diyoruz, zaman zaman hani işte evet kadın geliyor buraya boncuk işliyor, belki bu geleneksel olarak kadınlar sürekli zaten boncuk işliyor. Ama sadece boncuk işlemiyor, parasını kazanıyor. Hesap vermeden harcadığı bir para alıyor. Çünkü bu boncuğu evet evde işliyor ama hiçbir şekilde karşılığı yok. Ve hani o bir araçtır, evden çıkması için, kendisi için atacağı adımı hani ilk adımın bir aracıdır, amaç değil hani kadınların burada boncuk işlemesi. Çünkü onu yaparken bir şekilde de okuma yazma öğreniyor. Ondan sonra gidiyor işte atıyorum, okuma yazmayı öğreniyor, belgesini alıyor, sonra ortaokulu okuyor, sonra liseyi okuyor, sonra üniversiteyi okuyan bir sürü kadın var (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Diğer mesele, bu ürünlerin, yani kadın emeğinin piyasayla nasıl buluştuğudur. Bazı örneklerde ürünler hem iç hem dış piyasaya arz ediliyordu. Üretim yapan kadınlara ödenecek ücret ise belli bir maliyet hesabına göre yapılıyordu. Bu, asgari ücret baz alınarak günlük parça üretimi ve zamana göre belirleniyordu. Örneğin bir çift takı için kadınlara verilen ücret on liraydı.

Burada bir ara verip bu tarz bir çalışma biçimini bölgede yaygınlaştıran başka bir kurumdan, ÇATOM'dan¹¹³ bahsetmek istiyorum. 1995'ten beri faaliyet gösteren bu merkezler ilk açıldığında Kürt hareketinden çok büyük tepkiler aldı. Kürt kadın örgütleri “kadınların yararına” (Açık, 2002: 295) iddiasıyla faaliyetler yürüten bu merkezleri, Kürt kadınları “asimile etmeye” ve Kürt kadın hareketinin “direnişini kırmaya” (Açık, 2002: 295) hizmet etmek için kurulan yapılar olarak suçladılar. Ancak ÇATOM'lar bu itirazlara rağmen büyümeye ve bölgede yoksul kadınlara ve çocuklara yönelik programlar uygulamaya devam etti. Bu araştırma kapsamında ÇATOM'la görüşme planım yoktu, ama Batman'da harekete bağlı bir kadın üretim atölyesinde çalışan Nesrin özellikle kadın emeği ve üretim konusunda aralarındaki farklılıkları görebilmem için görüşme yapmamı önerdi. Bunun üzerine Batman'ın yoksul bir mahallesindeki şubelerden birine gittim. Birkaç katlı bu binada çeşitli üretim atölyeleri ve aynı zamanda katılan kadınların çocuklarını bırakabilecekleri bir kreş vardı. Şubenin koordinatörü Suna amaçlarını şöyle anlattı:

Özellikle kamusal alana kadınların yönlendirilmesi, ondan sonra, hani bu cinsiyet ayrımcılığı konusunda da dezavantajlı gruplardan özellikle kadınların girişimciliğini artırmak, kendi ayakları üzerinde durabilmelerini sağlamak, inisiyatif kullanabilmelerini sağlamak, bu tür amaçları var ÇATOM'ların. O yüzden buralarda faaliyetler yürütülüyor. Zaten ÇATOM'lar da işbirliğiyle yürütülüyor; illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar destekliyor. İşte Milli Eğitim'le, Halk Eğitim'le, İŞKUR'la, zaten kurslar açılıyor. Onun dışında kadın örgütleriyle de burada ortak çalışmalar var. Mesela KAMER'le bizim yürüttüğümüz çalışmalar oldu bu yıl. Olabildiğince kadınların faydasına olabilecek faaliyetleri biz burada yürütmeye çalışıyoruz yani. Bizim için hani yeter ki onlara bir fayda sağlasın, biz herkesle işbirliği yapıyoruz (Suna, 33, ÇATOM çalışanı, Batman).

¹¹³ÇATOM ilk defa 1995'te Şanlıurfa'da kuruldu ve zamanla tüm bölgeye yayıldı. Bunlar Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) idaresine bağlı olan yarı resmi yarı özel kuruluşlardır. Ağırlıklı olarak bölgede “dezavantajlı” dedikleri gruplardan kadınlara ve çocuklara yönelik faaliyetler yürütüyorlar. Görüşme tarihinde Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na bağlı 44 ÇATOM vardı. Bunlar Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun, GAP'ın devam ettiği Batman, Siirt, Diyarbakır, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Şırnak gibi illerde bulunuyorlar.

Valiliklerin tahsis ettiği binalarda çalışan ÇATOM'larda kadınlara mesleki kurslar, eğitimler ve seminerler veriliyordu. Okuryazarlık, el sanatları, makine nakış, hazır giyim, kuaförlük, pastacılık, aççılık, yöresel kilim dokuma gibi kurslara katılan kadınlardan bazıları Suna'ya göre kendi iş yerlerini açmış, girişimci olmuş ya da başka yerlerde iş bulmuşlardı. Hiçbir yerde iş bulamayan ve girişimci olamayan kadınlar ise ev eksenli çalışarak gelir elde etmişlerdi. Bunun yanı sıra kadınlara atölyelerde ürettiklerini çeşitli fuarlarda ve sergilerde satabilme olanağı sunulmuştu. Ürünler fuarlarda sergileniyor ve çeşitli firmalara satılıyordu.

ÇATOM tüzel kişiliği çok net olmayan, Suna'nın dediğine göre yarı özel-yarı kamu statüsüne sahip bir yapıydı. Ancak Suna'nın tarifinde görüldüğü üzere tıpkı bir STK gibi hareket ediyordu. Bunlar aslında bir tür 'hükümet STK'sı', literatürdeki adıyla GONGO (*Government-organized non-governmental organization*) (Sharma, 2014) olarak düşünülebilir. İktidarla doğrudan bağları, kamu kurumlarıyla yakın ilişkileri ve yoğun fon kaynaklarıyla kendi başlarına bir yapı olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Buradaki esas meselelerden biri ise yoksul kadın emeğinin kullanımı ve bunun piyasada dolaşıma sokulmasıydı. Mahalledeki kadınlar bazen sosyal sorumluluk projeleri kapsamında büyük hazır giyim firmaları için ÇATOM üzerinden fason iş yapıyorlardı. Örneğin kadınlar çok büyük bir hazır giyim firmasının 'sosyal sorumluluk projesi' kapsamında gönderdiği tişörtlere boncuk ve desen işliyor, ortalama üç dört saat süren her bir parça işçilik için beş lira alıyorlardı. Bu ürünler büyük firmalara ulaşıp mağazalarda yüksek fiyatlara satılıyor ve aynı zamanda şirketler sosyal sorumluluk projesi altında ucuz işgücü bulmuş oluyorlardı.

Burada bağımsız kadın örgütleri ile ÇATOM'u aynı kefeye koymuyorum. Çünkü kadın örgütleri ile bu kurumlar arasında yapı, ideolojik bağlam ve hedefler bakımından büyük farklılıklar vardı. Basitçe ufak çaplı gelir elde etme olanağının kadınların konumlarında iyileştirme yapabileceğine inanıyor ve bu vesileyle onları STK faaliyetlerine katıyorlardı. Örneğin Müzeyyen kendilerini 'yardım yapan' ya da 'hizmet eden' bir konumda görmediklerini söyledi:

Biz fark ettiğimiz, öğrendiğimizi bir şekilde paylaşıyoruz. Hizmet sağladık dersek kendimizi başka bir yere koymuş oluruz. Yani hani böyle hiçbir şekilde biz kadınlara yardım ediyoruz diye bir şey söylemiyoruz. Çünkü zaten kadınların hani buraya çok rahat gelmeleri, kendilerini rahat hissetmeleri bu anlamda şey. Mesela daha yeni bitirdik grubu, şey diyor kadın, ya burası öyle bir şey ki diyor ben daha önce hiçbir kuruma gitmedim, hiçbir yere

gitmedim, burada değer gördüğümü hissediyorum, çünkü bana farklı davranmadınız, farklı birini görmedim, kendimden birini gördüm (Müzeyyen, 50, kadın örgütü başkanı, Diyarbakır).

Ancak yoksul kadınlara ulaşım onları gelir getirici projelere dahil etme biçimlerindeki benzerliğe ve niyetten bağımsız bazı sonuçlara dikkat çekmem gerekiyor. Üstelik bu bağımsız örgütlerden biri ÇATOM ile ortak çalışmalar da yapıyor ve tıpkı onun gibi kadınların ürünlerini uluslararası firmalara satıyordu. Burada kadın örgütlerinin kimi zaman piyasaya ucuz kadın emeği arz etmenin yaygınlaşmasına nasıl katkıda bulduklarını tartışmak ve bunu kadın hareketinin de meselesi olarak görmek gerekiyor. Bölgede yoksul kadınlara yönelik projelerin fonlanması, şirketlerin oraları ucuz kadın emeği deposu olarak görmesi, bu örnekte bazı kadın örgütlerinin ya da ÇATOM gibi STK olarak hareket eden¹¹⁴ yapıların bunu meşrulaştırmaya hizmet etmeleri bir problemdir.

Alınan fonlar dışında, kadınları üretim sürecine sokmak, onlara çeşitli mesleki eğitimler vermek, aracılık yaparak başka yerlerde istihdam edilmelerini sağlamak da kadın örgütlerinin ekonomi politikasını işaret ediyor. Kadınların ürettikleri parça başı ürünlerin aşama aşama iç ve dış piyasaya dahil olması, bunların bazen sosyal sorumluluk projesi kapsamında yapılması STK'lar aracılığıyla kadın emeği üzerinden yaygınlaşan bir enformel ekonominin (Elyachar, 2005) varlığının burada da olduğunu gösteriyor. Bunun anlamı parça başı fason üretime dayalı ve sosyal güvencesiz işlerin kadın emeği bağlamında yeni bir görünüm kazanmış olmasıdır. Bu projeleri kimi zaman devlet kurumları kimi zaman dış kuruluşlar fonluyor. Kadın örgütlerinin istihdam sağlayan rolü elbette bu örgütlere ve bölgeye özgü değildir, ama ayrı bir bağlamı vardır. GAP İdaresi üzerinden aktarılan AB fonları genellikle 'az gelişmişlik' ve bölgesel kalkınma üzerinden kadın örgütlerine veriliyor ve kadınların gelir getirici projelere katılmaları sağlanıyor.

Üçüncü bölümde tartıştığım bu meseleye tekrar dönmek istiyorum. Bu tarz bir çalışma biçiminin STK'lar aracılığıyla yaygınlaşmasının ana akım kuruluşlar ve hükümetler tarafından yapılan yoğun bir teşvikle yakından ilgili olduğunu göstermiştim. STK'ların neden özellikle 1990'lar boyunca çok fazla yaygınlaştığı sorusunun

¹¹⁴ ÇATOM'un kendisi aslında bir projedir. Ancak GAP sürekli uzatıldığı için onlar da varlıklarını sürdürüyorlar. Bu kurumların bir tüzel kişiliği olmadığı için fon ve hibe alamıyorlar. Bu nedenle yaygın olarak arka planda içinde kadın kelimesi geçen dernekler kuruyorlar. Bu araştırma kapsamında gördüğüm ÇATOM'un da erkek üyeleri de olan böyle bir 'tabela' derneği vardı ve binanın içerisinde buna bir oda tahsis edilmişti. Bu yolla Avrupa Birliği, Kalkınma Bakanlığına bağlı Sosyal Destek Programı (SODES) gibi kurumlardan ve diğer bakanlıklardan fon alıp kadın projeleri uygulayabiliyorlardı.

cevaplarından biri, neoliberal politikaların yaygınlaşmasıyla kemer sıkma politikalarının yükselmesi; kamu harcamalarının kısılması ve sosyal refahın gerilemesiydi (Harvey, 2015; Kamat, 2003; Silliman, 1999; Lang, 2014a, 2014b). Kadın örgütleri sosyal devlet eksikliğinin, özellikle bölgenin sürekli ‘geri kalmışlığı’ üzerinden söylemlerin yarattığı boşlukları doldurmaya çalışıyorlardı. Kadınların yoğun bir şekilde iş için kadın örgütlerine başvuruda bulunmaları ve gelir elde etmek için projelere katılmaları örgütlerin ‘devlet kapısı’ olarak algılandığını gösteriyordu. Bu örneklerde de, tıpkı başka her yerde olduğu gibi, devletin istihdam kapasitesinde ve piyasada yer bulamayan kadınlar (Elyachar, 2002) STK ve benzeri yapılar aracılığıyla gelir getirici işler yaparak piyasaya dâhil oluyorlardı. Bunu Kürt kadın hareketi gibi belli bir toplumsal dönüşüm hedefine de bağlayamadıkları için projelerle, arada bir çalışıp ufak çaplı gelir elde etmekle çözülebilecek meseleler haline getiriyorlardı. Son otuz yıllık süreç içerisinde nasıl ‘toplumsal cinsiyet’ kavramı bir teknik planlama (Alvarez, 1999) meselesine dönüştüyse, ekonomik güçlenme ve refah da hükümetlerin, uluslararası kuruluşların, şirketlerin ve STK’ların uzlaşısıyla tüm yapısal bağlamından koparılıp belli proje ve programlara indirildi.

Buradaki diğer sorunlardan biri, kadın emeğinin yaygın kullanımına rağmen iktisadi rolünün arka planda olmasıydı. Hem yöneticilerin emeği¹¹⁵ hem de gelir getirici faaliyetlere katılan kadınların emeği iktisadi boyuttan ziyade sosyal ya da psikolojik güçlenme boyutlarına vurgu yapılarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla kadınların bu iktisadi rolünün arka plana atılması, “emeğin ucuzluğunu” (Mitchell, 1985: 194) örtüyordu. Örneğin Müzeyyen, kadınların saatlerce zaman ayırarak ürettikleri ürünlerle “küçük de olsa” bir kazanç elde ettiklerini ve böylelikle evdeki “adama hesap vermediklerini” düşünüyordu. Çünkü ona göre bu, kadının evden çıkması için bir araçtı. Ancak bu ürünlerin birçok durumda büyük firmalara gittiğinde şirketlerin ucuz kadın emeği üzerinden elde ettikleri kazancı sorgulamıyordu. Üstelik bu çalışma biçimi “zaten evde yapıyor ama orada karşılığı yok, burada en azından para alıyor” düşüncesiyle temellendiriliyordu.

Bu iddia ‘tepeden’ ya da ‘yukarıdan’ bir tavır olarak anlaşılmalıdır. Şüphesiz kadın örgütleri yoksul kadınlarla çok sık karşı karşıya geldikleri için, onların talepleri

¹¹⁵Aşağıda sekizinci bölümde ‘gönüllülüğe övgü’ başlığında görüleceği üzere zamanlarının çoğunu kadın örgütlerine adayan kadınlar da emeklerini iktisadi boyuttan ziyade başka faktörlerle açıklıyorlar.

doğrultusunda bu tarz çalışma biçimlerine yöneliyorlardı. Yine kadınların kazandıkları paralar hayatlarını kolaylaştırma ve aynı zamanda ev içinde erkeklere karşı pazarlık gücü geliştirme potansiyeli de taşıyabilirdi. Ancak bu tarz bir 'güçlenme' bireyseldi ve getirileri de geçiciydi. Kadınların neden herkesten yoksul olduklarının, dahası evden ilk etapta neden çıkamadıklarının kaynağı sorgulanmıyor ve iktidar ilişkileriyle bağı kurulamıyordu. Bu sorgulamama ve bağlantıları kuramama durumu da alternatif geliştirme ve daha geniş bir değişim yaratma kapasitesini daraltıyordu. Dolayısıyla sorun 'bağlam bağımsız' çözülmeye çalışılıyordu. Bu da sadece bu örgütlere ve bölgeye özgü bir durum değildi. Daha önce üçüncü bölümde 'Bağlam Bağımsız Politika: Projecilik' başlığında tartıştığım çok genel bir eğilimle bağlantılıydı.

6.4. Fonlar ve Kadın Projeleri

Kadın sorunlarının bağlamından kopuk bir şekilde geçici tedbirlerle ve faaliyetlerle çözülmeye çalışılması, STK'laşma süreçlerinin güçlendirdiği bir eğilim oldu. Bu sorunlar yeni olmasa da, çözüm önerileri kadınların katılımlarının artırılması gerektiği söylemleriyle örüldü. Sosyal sorunlar arttıkça STK çözümlerine ve projelere vurgu arttı (Roy, 2015). Bunun başarıya ulaşması kadınların 'katılımına' (Sharma, 2014) bağlandı. Sorunların çözümüne kadınlardan başlamak kalkınma politikalarının, STK faaliyetlerinin, mikrokredi programlarının temel hedefi oldu. Araştırma kapsamındaki örgütlerin çoğunun hedefi şüphesiz kadınlara ulaşmak ve onları örgütlemektir. Bunun ağırlıklı olarak belli faaliyetler ve projeler üzerinden yapılması ise daha çok bağımsız kadın örgütlerinde görülen bir durumdur.

Bu örgütlerden sadece birin öz kaynağı vardı ve bununla birlikte her sene en az bir ya da birkaç fonlu proje uyguluyordu. Diğerleri hem başkanlarının ve üyelerinin destekleriyle hem de fonlu projelerle çalışmalarını sürdürüyorlardı:

Tamamen benim üzerimden gidiyor (gülüyor). Yani şimdi şey, gelen kişiler zaten benden bir beklenti içinde olan kadınlar. Hani çalışan kadınlar falan değil. Adımız [girişimci] ama üyelerimiz çoğu mahalleden kadınlar, ev hanımları işte ya da küçük çaplı ev eksenli ya da küçük iş yeri olan kadınlar. Ben hiçbir zaman üye aidatı falan hiçbir şey talep etmedim, şey yapmadım. Biraz da işte diyorum ya benim birikmişimle, benim lokantanın geliriyle şeyiyle falan. Hep böyle benim üzerimden. Başkan olunca öyle oluyor, Batman'da öyle oluyor. Biraz daha kurumsallaşmak gerekiyor ama. Aslında sivil toplum kuruluşlarının genelinde o, kurumsallaşana kadar öyle oluyor yani (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Ben kendim karşıyorum şahsi olarak. O kurslar açılacağı zaman daha çok gider olur, şu an çok fazla değil (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Mali açıdan projeler götürüyor bu işi ve başkanlık düzeyinde gidiyor (...) Bu tarz derneklerde bizde başkan ve başkanla beraber yönetimden bir iki kişi işi yükleniyor. Üyeler çok fazla katkı koymuyor. Şöyle söyleyeyim, yüzde yetmiş, sekseni başkanın üzerindedir, yüzde yirmi otuzu kalanın üzerindedir ki bu kadın örgütlerinde çok daha fazla. Şöyle mesela, bizde kadınlar bize üye olmak istiyor, mali durumu da var, ama derneğe para vermek biraz şey geliyor, onlardan ziyade eşleri de buna karşı çıkıyor. Öyle enteresan bir durum var. Mesela o kadın dışarıda gitse yese içse sorun değil, ama bunu üye olduğu derneğe verdiği zaman 1-1h (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bu örgütlerin kitle tabanları bulunmadığı gibi, az sayıda üyelik de daha çok kâğıt üzerinde olan bir durumdu ve çoğu liderlik, başkanlık temelliydi. Bazılarında “profesyonel yönetici” (Staggenborg, 1988: 587) denebilecek bir pozisyon vardı. Bu kişiler örgütlerin maddi varlığını sürdürmede, ilişkiler kurmada ve kaynaklara ulaşmada anahtar kişilerdi. Ancak bu örgütlerin çeşitli kuruluşlardan hibe ve fon olarak projeler üretmeleri, kimi zaman çok karmaşık ve ihtilafli bir mesele haline gelebiliyordu. Hepsi yoğun bir şekilde fon arayışına giren, bazıları her sene en az bir ya da birkaç projeyi birlikte sürdürmeye çalışan örgütlerdi. Bunun farklı gerekçeleri ve nedenleri vardı:

Kurumsal olmadığın zaman ya da bir yere bağlı olmadığın zaman, bir yerden bir kaynağın olmadığı zaman muhakkak bir kaynağın olması gerekiyor. Bir yere bağlı olmadığın zaman, işte bizim gibi kendi yağında kavrulduğun zaman sıkıntılar yaşıyorsun, tıkanığın noktalar oluyor. Bu işte projeler, bu fonlar ya da bu hibeler senin nefes almanı gerçekten sağlıyor. Ya da işte faaliyetlerini yürütebilmen için ciddi bir katkı sağlıyor. İşte kadınlar arasında, ben kendi alanımı söyleyeyim yani, alan neyse ya da o bilincin artmasını, senin öneminin daha artmasını şey yapıyor, katkı sağlıyor (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Araç, ama tabii ki de sosyal devlet zaten olsaydı kadın örgütleri de bu kadar mücadele içinde olmazdı. Ama hani projelerle biz ayakta kalıyoruz. Nasıl kalacağız ayakta? Kıramızı nasıl ödeyeceğiz? E bizim de bir ücretimizin olması lazım. Bizim de bir ailemiz var, eşimiz var, çocuğumuz var. Çünkü çok büyük bir zaman, çok büyük bir emek (...) Yani ne bileyim proje olmasa ne olacak yani? Ben üretim yapıyorum diyelim. Reçelle turşuyla burası dönmez ki. Sabunla şunla bunla dönmez ki tahmin edersiniz (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Bu anlatılar çeşitli ihtiyaçlara işaret ediyor ve sürdürülebilirlik meselesini ortaya koyuyordu. Projeler ihtiyaç olarak görülüyor ve kadınların yararına toplumsal çalışmalar olma niyetini taşıyordu. Ancak Batman örneğindeki gibi daha yerel düzeyde çalışan kadın örgütlerinin fonlara ulaşması çok kolay olmuyor ya da fonlar çeşitli devlet kurumlarıyla

sınırlı kalıyordu. Bu nedenle Ayten birkaç kez bunu ‘kurumsallaşamama’ sorunu olarak nitelendirdi. Çünkü ona göre kurumsallaşmasını tamamlamış bir örgüt bu tarz sorunlarla daha az karşılaşır. Bir bakıma haklıydı, çünkü görece daha uzmanlaşmış ve profesyonelleşmiş, dış ilişki ağlarını güçlü kurmuş örgütlerin uluslararası fonlara daha kolay ulaştığı görülüyordu. Örneğin bölge genelinde yirmi üç ilde şubesi bulunan örgütün hem ulusal hem de uluslararası fonlara erişimi vardı. Ayten ve Selma’nınki gibi daha dar ölçekte ve mahalli düzeyde bulunan dernekler kaynak bulma sıkıntısıyla daha fazla karşılaşıyorlardı. Bazen proje yazmada zorluk yaşıyor ve projeleri kabul edilmiyordu. Bu konuda yeterince uzmanlaşamadıklarını düşünüyorlardı.

Her iki ilde kadın örgütlerinin fon veya hibe aldıkları yurt içi kurumlar genellikle Kalkınma Bakanlığı’na bağlı Sosyal Destek Programı (SODES), bölgedeki kalkınma ajansları, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Gençlik ve Spor Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi hükümet kurumlarının yanı sıra Sabancı Vakfı gibi özel kuruluşlar da olabiliyordu. Dış fonlar ise genellikle AB, Sivil Düşün, İsveç Kalkınma Ajansı (SIDA), İsveç Olof Palme Vakfı, Kreist Vakfı, Küresel Kadın Fonu, Küresel Çocuk Fonu, Açık Toplum Vakfı ve büyükelçilik gibi yerlerden geliyordu. Altı aydan üç yıla değişen, ama genellikle ortalama bir yıl süren projelerin fon miktarlarının ise on bin liradan iki yüz bin liraya kadar değişebildiğini söylediler.¹¹⁶

Kadın örgütleri gelir getirici faaliyetler, kadına yönelik şiddet, eğitim gibi alanlarda ve çeşitli toplumsal sorunlar konusunda ‘farkındalık’ yaratmak için projeler uyguluyorlardı. Hemen hepsi proje konularına çevrelerindeki kadınların ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda karar verdiklerini söylediler. Evde çocuk bakıcılığı için eğitim, girişimcilik ve çeşitli mesleki eğitimler vermek, kadın cinayetleri ve erken yaşta evlilikler konusunda toplumsal farkındalık yaratmak ve bu projelerle kadınları ve kamu görevlilerini buluşturmak öne çıkan proje konularıydı. Diğer bir önemli proje konusu kadınlara gelir getirici faaliyetler yaratmaktı. Mesela birisi, hem tandır ve sac ekmeği gibi yöresel bir ürünü projelendirmiş hem de bölgede artan çilek yetiştiriciliğinden yola çıkarak, bakanlığın da önerisi üzerine, kadınların çilek reçeli yapıp satabilecekleri bir proje uygulamıştı. Bunun yanı sıra erken yaşta evliliklere dikkat çekmek de için sermaye

¹¹⁶ Diğer örgütlerden çok daha yaygın ve yüksek miktarlarda fon alabilen bir kadın örgütü üyeleri aldıkları en yüksek fon miktarını söylemek istemediler.

sınıfından ulusal bir vakfın fonuyla köy çalışması yapmıştı. Dolayısıyla yöresel ekmek üretimi de erken yaşta evliliklerle mücadele de proje konusu olabiliyordu. Bu kadın örgütünün mahalle çalışmaları çok güçlü olduğu için alanla sıkı bir bağı vardı ve bazı proje fikirleri buradan çıkıyordu:

Şimdi mahallelere gittik, kadınlar bize onu ikram ettiler ya, bunu projeye çevirsek, tandırları kursak, kadınlar gelse. Bizim amacımız kadınları evden çıkarmak, araç yani. O tandır hani çok işlevli bir şey, ama böyle [buranın] sürekli yapacağı bir şey değil. Kadının evden çıkıp onun hani gelir getirici faaliyet olduğunu görmesi lazım. Hani onu görmesi açısından. Şimdi evde kadınlar mesela tandır ekmeği yapıp satıyor, kimisi sac ekmeği yapıyor. Hani burada gördü, a bak bu satılabilir, on kadın geldi yani (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

“Satılabilir” ürün tespit etmek ve onu projelendirerek üretecek kadınların bunu görmesini sağlamak piyasada bir ürün keşfedip ona yatırım yapmak gibidir ve bir tür girişimcilik olarak görülebilir. Farkı, kadın örgütünün bunu bir sosyal çalışma olarak yapmasıdır. Mesela Ayten kendisinin “sosyal girişimci” olduğunu söylüyordu. STK’lar sadece savunuculuk ve demokrasi geliştirme konusunda “yenilikçi, yaratıcı” (Ecevit, 2001: 231) yapılar olarak görülmediler, aynı zamanda bu ekonomik faaliyetleri nedeniyle sosyal ve ekonomik olanı birleştiren bir tür “yenilikçi sentez”i (Fraser, 2016: 87) temsil ettiler. Bu nedenle STK çalışanları maaş alsalar da sahaya kadınlarla buluşmaya bir kamu görevlisi ya da memur gibi değil, kadınlara destek olmak isteyen, sorunlarına çözüm bulmaya çalışan “yaratıcı, kendini insanlara adanmış” (Sharma, 2014: 101) yerelden kişiler olarak giderler. Bununla bağlantılı olarak projelerin yararlanıcılarının ve ulaşılan ortalama kadın sayısının kaç olduğunu sorduğumda, projelerin kadın örgütleri açısından başka bir önemi daha ortaya çıktı. Daha fazla kadına ulaşmada ve kendilerine daha fazla kadını çekmede önemli bir araçtı:

Mesela kadınlar için bir proje yazıyoruz, kadınların güçlenmesine yönelik bir eğitim çalışması. Böyle bir hedefi olduğunu düşün projenin. Ve biz bu proje kapsamında yüz kadına ulaşmayı hedefliyoruz. Bu doğrudan ulaştığımız sayıdır. Gerçekten o yüz kadına ulaşıyoruz yani. Kendi kooperatif merkezimizde o eğitimlere alıyoruz. Ama dolaylı olarak aslında bir sürü kişi faydalıyor o projeden. O eğitimlere girmiş kadınların çocukları, işte komşuları, ailesi. Dolayısıyla aslında her projede yüzlerce kişiye ulaşmış oluyorsun dolaylı yoldan. Doğrudan zaten verdiğimiz sayıya her zaman ulaşıyoruz (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Çok kadına ulaşıyorsunuz. Çarpan etkisi oluyor. O kadın çevresine anlatıyor, bu anlamda hani siz başarıya ulaştınız. Küçük bir projeydi belki hani tandır, bu ne projesi denir belki,

ama çok kişiye ulaştınız (...) On kadın geldi. O on beş, yirmi oldu. Diyelim kırk geldi, o seksen oldu. Diyorum ya hani şu anda mesela şu anki projede kırk beş kadın bak buraya ulaştı, buraya geldi, farkındalıkla beraber oynama grubu; bizim çalışmamızı proje haline getirdik. Kadınlara ücret verme, proje derken hani kadınlara da bir katkısı oluyor. O kadının evden çıkmak için bir mazereti olmalı (...) Mesela biz evde çocuk bakıcılığı hizmeti projesini gerçekleştirdik. Kırk tane genç kadın geldi. E bu kırk genç kadının kız kardeşi de geldi hani merakından, e onun eltisi de geldi (gülüyor) (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Bu örnekler projelerin başarısını çok sayıda kadının katılımına bağlayan genel yaklaşımdan farklı değildir (Kümbetoğlu, 2002; O'Reilly, 2014). Neşe aynı zamanda projelerden yararlanan kadınları hemen kendi farkındalık çalışmalarına dâhil ettiklerini, onları proje bitiminde evlere “kuru bir eğitimle” göndermediklerini söyledi. Çünkü asıl amaçları kadınların oradan güçlenerek çıkmasıydı. Kendi ana çalışmaları olan farkındalık grup çalışmasını da projelendirmişlerdi. Özellikle gelir getirici faaliyet odaklı ya da ücret almaya dayalı eğitim projeleri mahallerdeki kadınlar ile kadın örgütleri arasında bağ kuruyor, projeden sonra bazıları gönüllü olabiliyorlardı.

Proje yapmak bu örgütler için çok önemli ve olmazsa olmaz temel bir faaliyet biçimine dönüşmüştü. Bazıları bu konuda daha çok yol kat etmeleri gerektiğini düşünüyor ve bu alanda uzmanlaşmak istiyordu. Bu örneklerdeki projelerin bir özelliği, genel durumla benzer olarak kısa vadeli oluşlarıydı. Ancak bazıları sonraki süreçte kadınlarla ilişkilerini sürdürerek faaliyetlerini proje dönemiyle sınırlı tutmadıklarını söylediler. Yine de bu tarz bir çalışmanın sosyal değişim yarattığı tartışmalıdır. Örneğin belli sayıda kadını gelir getirici ya da mesleki eğitim faaliyetine katmak bazılarının hayatında değişim yaratabilir, ancak bu genel olarak kadınların yoksulluğuna çözüm olamaz. ‘Kadın güçlenmesi’ meselesini de bireysel düzeylere indirger.

Projecilik aynı zamanda literatürde çok sık geçen ‘konu odaklı’ (Al-Ali, 2005; Lang, 2002) ya da “problem temelli” (Bora ve Günal, 2002: 9) çalışma biçimini güçlendiriyor. Bu durum kadın örgütlerinin niyetlerinden bağımsız, sosyal sorunları “özelleştirme”ye (Hemment, 2014: 125) dayanan neoliberal mantıkla uyumludur. Bu daha önce KJA üyelerinden Bahar’ın STK eleştirisinde ifade ettiği “günü kurtarmak üzerinden” yapılan çalışma biçimlerinin yaygınlığını da gösteriyor.

Diğer sorun projeler dönemselsel olduğu için fon kaynaklarının kesintilere uğraması ve sürekli yeni proje üretme çabasına girmektir. Projeler yoğun emek, enerji ve

aynı zamanda çeşitli bürokratik prosedürlerle uğraşmayı gerektirdiği için STK'larda çalışan kadınların da kimi zaman ücretsiz emeğine ihtiyacı artırıyordu.

7. KADIN ÖRGÜTLERİNİN İLİŞKİ AĞLARI: İTTİFAKLAR, ORTAKLIKLAR, AYRILIKLAR

7.1. Örgütler Arası İlişkiler

Türkiye’de STK’lar ve projeciliğin bir sonucu, kadın örgütlerinin içlerine kapanmaları, kendi çaplarında faaliyet gösteren yapılara dönüşmeleri ve aralarındaki kopukluğun artmasıydı (Kardam ve Ecevit, 2002; Bora ve Günel, 2002). Bazıları ise, üçüncü bölümde gösterdiğim üzere, bu tarz STK’ların, toplumsal hareketlerin ve taban örgütlerinin güçlü olduğu yerlerde bir ikilik ve bölünme yarattığı ileri sürdüler (Chahim ve Prakash, 2014; Costa, 2014; Jad, 2010). Buna göre hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen bu tarz STK’lar mücadele alanlarını daraltmış ve toplumsal eylemi dar gruplarla çalışmaya dönüştürerek taban aktivizmine karşı konumlanmışlardı (Krishnaraj, 2003).

Bu araştırmadaki bağımsız kadın örgütleri de devlet kurumları ve uluslararası kuruluşlar tarafından destekleniyordu. Yine dar gruplarla çalıştıkları bir gerçektir. Ancak birçok bakımdan bu deneyimlerden farklılardı. Eleştirilerin çoğu aynı zamanda taban örgütlerinin modern ve profesyonel STK’lar, daha net bir ifadeyle “STK’laşmış STK” [*NGOized NGOs*] (Alvarez, 2009: 180) modeli karşısında geriledikleri ya da ona dönüştükleri iddialarını taşıyordu (Chahim ve Prakash, 2014; Costa, 2014; Jad, 2007, 2010; Nazneen ve Sultan, 2014; Roy, 2014; Roy, 2015; Sangtin Yazarları ve Richa Nagar, 2011). Bu araştırma kapsamındaki bağımsız kadın örgütleri ilk etapta toplumsal hareketin ya da daha özel olarak Kürt kadın hareketinin bir parçası olarak kurulup sonradan bir ‘kadın STK’ modeline dönüşmüş değillerdi. Doğrudan STK’lar olarak kurulmuşlardı ve çoğu kendisini sivil toplumun bir parçası olarak konumlandırıyordu. Yerel siyaset ve iktidar dışında bir sivil toplum çalışmasının temsilcileriydi ve hedefleri hiçbir zaman ideolojik ve politik bir dönüşüm yaratmak olmamıştı.

İkincisi, bunların hepsi yerel örgütlerdi ve ‘yukarıdan’ bir müdahaleyle kurulduklarına dair bir kanıt yoktu. Kürt kadın örgütleri ile bu örgütler arasındaki farklılıkları ve ayrışmaları büyük ölçüde ülkeye ve bölgeye özgü siyasal durum şekillendirmişti. Aynı zamanda kurdukları ilişkiler ve ittifaklar da çok farklıydı. Bu örgütlerin mücadele ve politik eylemlilik bakımından ikilik ve bölünme yarattığı da tartışmalı bir meseleydi. Görüştüğüm bazı KJA üyeleri kimi zaman bu örgütlerden bazılarını, kimi zaman bölgede genel olarak kendileri dışında kadınlara yönelik

çalışmalar yapan kurumları işaret ederek bu tarz bir ikiliğin olduğunu düşünüyorlardı. Bazıları ise böyle bir etkileme kapasitesine sahip olmadıklarını söylüyordu. Dolayısıyla kadın örgütleri arasındaki ilişkileri ya da karşıtlıkları bölgenin kendine özgü dinamikleriyle değerlendirmek gerekiyor.

Batman ve Diyarbakır'da kadın örgütleri arasındaki ilişkiler farklı düzeylerde ve yoğunluklarda oluşuyordu. Daha önce aktardığım üzere, KJA bileşeni örgütler aynı hareketin parçaları oldukları için aralarında güçlü ilişkiler ve dayanışma vardı. Bu parçalar birbirini tamamlıyor ve bir hareket oluşturuyorlardı. Bağımsız kadın örgütleri arasında ise bazen ortak çalışmalara dayalı, daha çok çalışma alanlarının benzerliği üzerinden ilişkiler geliyordu. Ancak konu bu iki kategori arasındaki ilişkilere geldiğinde karmaşık, kimi zaman çatışmalı bir tablo açığa çıkıyordu. Hareket örgütleri açısından buluşmayı zorlaştıran temel neden, çok farklı bakış açılarına ve örgütlenme tarzlarına sahip olmalarıydı. Bu fark özellikle Diyarbakır'da daha belirgindi:

İlişilenme düzeyimiz, ilkelerimiz, koşullarımız birbirinden çok farklı. Mesela hareketin dışındaki bazı kurumlar direkt zaten valilikle, büyükelçiliklerle, patronlarla çalışıyor bildiğim kadarıyla. Ya da sürekli belediyeden hep beklentili. Ya da ideolojik olarak da AKP'li kurumlar da var, örneğin küçük küçük dernekler açıyorlar. Bizde tam tersine birbirini besleme var (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Diyarbakır'da toplamda yedi sekiz kurum ediyoruz. Şimdi bir şey olduğu zaman bir araya geliyoruz, bir eylem planı çıkarıyoruz, bir taciz tecavüz olayı oldu mu, bir şiddet olayı oldu mu. Ama biz bunların böyle bir çalışmalarını görmedik burada. Bugüne kadar hiçbir şeylerini görmedik. Ne bir basın açıklamalarını görmüşüz, ne yürüyüşünü görmüşüz. Görmemişim yani ben. Gerçekten kadın mücadelesi yürüten insanlarda bir şeyde tepki göstermeleri gerekmiyor mu? Yaşanan bu kadar şeye rağmen. Herhangi bir şeylerini görmediğim için bir şey de diyemem yani. Evet, bu çalışmayı yapıyorlar, şu çalışmayı yapıyorlar diyemiyorum (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Burada temel ayrışma ideolojik, politik ve toplumsal hareket örgütü olup olmamak düzleminde açığa çıkıyordu. Bağımsız kadın örgütlerinin de bu farklılıklar ve ayrışmalar konusunda kendi gerekçeleri vardı:

Toplantılarına çağrıldığımız zaman katılıyoruz. Katıldığımız şeyler, sert eleştirdiğimiz şeyler de oluyor toplantılarında. Çünkü biz bir toplantıya giderken ideolojik bir toplantıya gitmek istemiyoruz. Kadına dair bir toplantıya gitmek istiyoruz. Bana gittiğim toplantıda bir ideolojiyi dikte edip kadınla ilişki kurduğunu, ama sadece o ideoloji üzerinden bir şey yaptığın zaman ben orada kendimi görmüyorum açıkçası. Ama gidiyoruz yine de mümkün

mertebe gidiyoruz. Onlar da sağ olsun dinliyorlar (gülüyor). Biz sözümüzü sakınmıyoruz onlar da dinliyorlar (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

KJA'ya bağlı bütün kadın örgütlerinin aslında siyasal hedefleri var. Resmi olarak olmasa da bu gerçekte öyle maalesef. Ve hiçbiri bizim gibi çocuk çalışması yürütmüyor. Biz eğitim veriyoruz ve çocuklara veriyoruz. Siyasetin de çocuklardan uzak durması gerektiğini düşünüyoruz. Bir de bir yere bağlı olmamak daha özgür kılıyor bizi (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Serpil'in "Toplantıya giderken ideolojik bir toplantıya gitmek istemiyoruz. Kadına dair bir toplantıya gitmek istiyoruz." İfadesi yine kadın sorunlarını ideoloji ve siyaset dışı gören genel sivil toplumculuk anlayışıyla ilgilidir. Özel olarak Kürt hareketinin egemen olduğu bölgede bağımsız bir 'STK' olarak varlığını sürdürme isteğini ifade ediyor. Yine Hülya'nın siyasal hedefleri olumsuzlaması da bu bağlama giriyor. Dolayısıyla burada temel ayrılığın siyaset ve ideoloji olduğu görülüyor. Örneğin Hülya kooperatif olarak birçok durumda KJA ile ortak çalıştıklarını ve birbirlerine karşıt olmadıklarını söyledi. Ancak çalışmalarını 'siyasetler üstü' yapma gereği nedeniyle ortak çalışma alanlarının kısıtlı olduğunu da ekledi.

Batman'da iki kategori arasında yine benzer nedenlerle ayrılıklar olmasına rağmen, ortak çalışma alanları daha genişti ve bu açı daralıyordu. Bunun en önemli nedeni kentteki tüm kadın örgütlerinin katıldığı Kent Konseyi'nde kadın meclisi gibi ortak bir zeminin olmasıydı. Bu zeminden zaman zaman, özellikle kadına yönelik şiddet ve kadın cinayeti gibi konularda ortak basın açıklaması ya da eylem kararı çıkabiliyordu:

Kürt kadın örgütleriyle de yeri geliyor aynı çizgide durabiliyoruz. Mesela basına yansımış toplumsal bir olay oluyor, tepkisel anlamda aynı şeyde durabiliyoruz (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Gelip görüştüler hani 'tekrar gelin, farklı ideolojilerdeki sivil toplum kuruluşlarına da siz köprü vazifesi görün, hani onlar da katılsın hani bir mozaik olalım yine' falan filan (...) Kadın cinayetleriyle ilgili şey olduğunda mesela Gülay Algan cinayeti oldu Batman'da, Gercüş'te adam işte baltayla öldürmüştü, ona bir şeyimiz oldu. Yine ben... Farklı, Batman'da çok zor gerçekten, farklı ideolojilere sahip kadınların, sivil toplum kuruluşlarının bir araya gelmesi. Ama Gülay Algan cinayetinde, Hatice Daşlı olayında mesela basın açıklaması yaptık. Ben farklı ideolojilerdeki sivil toplum kuruluşlarını bir araya, hepsiyle görüşerek, şey yaparak, ortak paydamız kadın olmak. Biz bu olaya ya da işte her neyse etkinliğe duyarsız kalamayız. Yani ortak bir tepki göstermemiz lazım. Sonuçta bir kadın ideolojisi, giyimi kuşamı, şeyi ne olursa olsun dini, dili, ırkı falan ne olursa olsun biz buna bir tepki göstermemiz lazım ve

birlikte hareket etmemiz lazım. Ortak mesela bir araya geldik işte açıklamamızı da yaptık, ortak bir dille tabii ki (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Ayten Kürt kadın hareketinin “parmağını şıklattığında” çok sayıda kadını harekete geçirebilecek güçte olduğunu, Neşe de bölgede daha çok siyasi bir kadın hareketi olduğunu, kadınların bu sayede evden çıktıklarını ve kendilerine alan açıldığını söyledi. Aslında Ayten’in “farklı ideolojiler” ifadesi önemlidir, çünkü bu örgütler Kürt siyasetinin ideolojisine uzaktı, fakat bu bir ideolojilerinin olmadığı anlamına gelmiyordu. STK’ların radikal olmaması ve siyasetler ötesi çalışması gerektiğini savunan ana akım liberal sivil toplumculuk da bir ideolojidir. Ancak bazı durumlarda Kürt kadın hareketinin ideolojik pozisyonu bir “tedirginlik” nedeni olarak görülebiliyordu:

Herkes çok tedirgin ya. Ben mesela belediyeyle yaptığımız o kadın komisyonundaki duruşumuz, diğer sivil toplum örgütlerine bakıyorum hakikaten kadın örgütlerini tedirgin eden bir duruş var. Bazen şey yapıyorlar, çok siyasi şeyleri ön plana çıkarıyor. Kadın çalışması adı altında, ama siyasi görüşleri çok ön planda olduğu zaman diğer kadın örgütleri orada olmak istemiyor. Çünkü her kesime hitap ediyorsa, bütün kadınların ortak bulunduğu noktaysa eğer, o kadınların da siyasi görüşleri var, ama dışarıda bırakıp o sivil toplum örgütlerinin içinde bulunuyorlar. Sizin de siyasi görüşünüzün o kadın komisyonunun dışında olması lazım çünkü kadın bakış açısıyla bakıyorsunuz (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Dolayısıyla bağımsız kadın örgütlerinin temel ve ortak özelliği kadın çalışmalarını ‘siyaset üstü’, ‘siyaset dışı’ bir temelde, ‘insan hakları’, ‘sivil toplum’ kavramlarıyla kurmalarıydı. Bir toplantıya gitmenin ve bir arada olmanın tek ölçütü Selma’nın sözleriyle “ortak paydamız kadın olmak” ifadesinde ortaya çıkıyordu. Bu daha önce çeşitli ortak kadın toplantılarında da karşılaştığım bir durumdu. Bu bakış açısı, kadın örgütlenmesini siyasetler dışı yapılar olarak kabul ediyor ve ancak siyasetle mesafe kurulduğunda ‘bağımsız’ olunabileceğini varsayıyor. Bunun bölge özelinde ise bazı ayırt edici yanları vardı. Birincisi, KJA’lı kadınlar tarafsızlığın ve ideolojik yansızlığın mümkün olmadığını iddia ediyorlardı. Aslında feminist hareketlerin ve teorilerin ayırt ediciliği de burada yatıyordu. Kadın sorununun politik olduğu ve cinsiyet baskısının başlı başına bir iktidar yapısıyla mümkün olabileceği tespit edilmişti. Bunun yıkılması için mücadele de politik olmalıydı. Ancak diğer örgütler iddialarını Kürt kadın hareketinden çok farklı kuruyorlardı. Mesela devlet kurumlarıyla da yerel yönetimlerle de ittifaklar yapılabileceğini, ama bunun herkesle ‘eşit mesafede’ kurulması gerektiğini savunuyorlardı. Ancak koşullar bunu çoğu zaman mümkün kılamıyor ve çatışma yüklü

bir ‘sivil toplum’ alanı yaratıyordu. Bazı kadınlar kimi zaman devlet ile Kürt siyaseti arasında kaldıklarını ve bunun da sivil toplum misyonlarını olumsuz etkilediğini düşünüyorlardı:

“Sivil toplum örgütü olarak şu an görünürlüğümüz bile tehlike arz ediyor. Öyle bir süreçten geçiyorsunuz. Söylediğiniz her söz, iki taraf eleştirdiğinizde de kızıyor. Birinden birine zaten doğru diyemiyorsunuz. Yani hani artık öyle bir hale geldi ki kimin toplantısında olduğunuz bile, sivil toplum örgütü olarak çağrıldığımız vs. hiçbir şey söylemeseniz bile, bulunmanız gereken yerler bile şu an sıkıntı halinde. Hükümetin bir programına katıldığımız zaman yereller sizi fişliyor, yerelin bir programına katıldığımız zaman hükümet sizi fişliyor. Bir şey yapıp yapmamanız önemli değil yani orada bulunmuş olmanız yeterli oluyor. Bu çok kötü ya! (...) ‘Ya tarafsın ya bertarafsın.’ Ama iki taraf da bunu söylüyor yani şu an. Bu işi zorlaştırıyor. Bu sizin üçüncü göz olma misyonunuzun önünde büyük bir engel teşkil ediyor bir kere. İkincisi toplumdaki inandırıcılığımız zedeleniyor burada. Bir tarafın sizi bu şekilde fişliyor vs. olması sizin bağımsızlığımızı etkiliyor, kamuoyundaki diğer insanların size bakış açısını etkiliyor. E bu etkilendiği zaman sizi taraf olarak gördüğü andan itibaren söylediğiniz her şeyi o tarafa bağlar. O da inandırıcılığımızı etkiliyor. Bunlar da prestiji açısından bir kere sivil toplum örgütünü kötü anlamda etkiliyor. Geleceğe yönelik de söylediği sözlerde inandırıcılığının etkisinin bitmesi sözünün de geçerliliğini yitiriyor. Yine ayakta kalmaya çalışmıyor muyuz, kalmaya çalışıyoruz yani bununla ciddi anlamda mücadele ediyoruz. Yine diğerlerine göre mevcut durumda iyiyiz. Hala iyi olan çokça da sivil toplum örgütümüz var. Öyle bir gerçek var, ama zorlanıyoruz (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Diyarbakır’daki örgütlerin çok büyük bir kısmı ya belediyeye bağlıdır, işte KJA’ya, siyasi partinin bileşenidir ya da valiliğe bağlıdır, bir şekilde devletle ortak çalışıyordu. Bağımsız çok az örgütüz. Bunlardan biri biziz (...) Burada şöyle bir şey var. Valiliğin desteklediği hiçbir kurumu belediye desteklemez Diyarbakır’da. O kötü çocuktur. Belediyenin desteklediği, beraber çalışma yaptığı hiçbir örgüte de valilik asla destek vermez. Onun için de o kötü çocuktur. Biz işte aradayız (Hülya, 31, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Hareket üyesi olmayan kadınların da bir kısmının Kürt siyasetine yakın bir ideolojisi ve bakış açısı vardı. Dolayısıyla bireysel olarak apolitik değillerdi. Ancak siyasi görüşleri bireysel düzeyde kalıyor ve buldukları örgütlerin başkanları ya da yöneticileri olarak kadınlar konusunda yaptıkları çalışmaların siyaset dışı olması gerektiğini düşünüyorlardı. Kimi zaman örgüt olarak KJA ile de iletişim kuruyorlardı. STK faaliyetleri için hem devlet kurumlarıyla hem de yerel aktörlerle işbirliklerine ihtiyaç duymaları, onların bu ‘bağımsız’ konumu kaybetmemek için çabalamalarının da temel nedenlerinden biriydi.

Bağımsız kadın örgütleri, bağımsızlığı bir STK statüsünde olup mümkün olduğunca her yapıya mesafeli durmak ve gerekli durumlarda işbirliği yapmak olarak görüyorlardı. Örneğin Serpil dernek olarak KJA'nın ya da başka bir yapının parçası olurlarsa her kesimden kadına ulaşamayacaklarını ve dolayısıyla alanlarının daralacağını söyledi. Yine Hülya hareket bileşeni olurlarsa devlet kurumlarıyla çalışamayacaklarını ve bu nedenle faaliyetlerinin aksayacağını söyledi. Batman'daki dernekler de her kesimden kadına ulaşabilmek için bu statüyü korumaları gerektiğini söylediler:

Yeri geldiğinde Kürt kadın hareketiyle de dayanışabiliyoruz. Ben o ayrımı yaparsam Türk kadını gelmez ya da Kürt kadını gelmez ya da Arap'ı gelmez ya da bilmem nesi gelmez. Bizim bakış açımız şu, bizde herkesi kucaklayan bir şey var, bir bakış açısı var. Buraya gelen rengi ne olursa olsun burada inandığı şeyi dışarıda bırakarak, kadın bakış açısıyla gelir buraya. Hani ortam olur, belki sizin görüşünüz farklıdır orada çakışabilirsiniz ama aranızdaki diyalog, kadın diyalogu bozulabilir (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Kadın çalışması benim için siyaset üstü bir çalışma. Ben buraya gelen kadınların siyasi görüşünü, ideolojisini hiçbir zaman sormuyorum, işte ya da giyimiyle ya da dili, dini, ırkı ne olursa kadın benim için temeldir (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Kadınlarla ilgili çalışmaları, genel olarak sosyal çalışmaları Ayten'in dediği gibi bir "siyaset üstü çalışma" olarak görme eğilimi yeni değildir. İki yüz yıl önce de dernekler mahalli yardım ya da ihtiyacı olanlara yardım amaçlı faaliyetler yapıyorlardı. Bu tarz bir kadın örgütlenmesi modelinin günümüzde yaygınlaşmasını mümkün kılan unsur, bir uzlaşdır. Üstelik bunun, daha radikal bir muhalefet hareketinin varlığında oluşması ve sürmesi de bu uzlaşıyla ilgilidir. STK'lar son otuz yıldır hükümetler, uluslararası örgütler ve bağışçılar tarafından belli işlevleri yerine getirmeleri ve bazı boşlukları doldurmaları için teşvik ediliyorlar. Bazı durumlarda STK'lar hak temelli çalıştıkları için demokrasiyi geliştirecekleri varsayımıyla teşvik edilseler de, söz konusu uzlaşının özelliklerinden biri, üçüncü bölümde değindiğim gibi, STK'ların hak savunucularından ziyade, hem "sivil toplumun vekilleri" (Alvarez, 1999: 183) hem de belli sosyal programları uygulayan yapılar olarak görülmeleridir.

STK'lar kadınlar bağlamında ise "cinsiyet uzmanları" (Alvarez, 1999: 183) olarak görülüyorlar. Çünkü yerel STK'lar kadınlara doğrudan ulaşıyor, onların sorunlarını ve ihtiyaçlarını yakından görüp tespit ediyor ve aynı zamanda onlar hakkında bilgi üretiyorlar (Bernal ve Grewal, 2014a). Bu, Kürt kadın hareketinin Jineoloji ile yapmaya çalıştığı türde bir bilgi üretimi değildir. Projeler aracılığıyla kenarda bırakılmış

yoksul kadının, hatta bölge bağlamında düşünüldüğünde ‘Kürt kadının’ bilgisi fon kuruluşlarının ve hükümetlerin raporlarına giriyor. Bu sorunlar yine çeşitli faaliyet raporlarıyla kamuoyuna da duyurulabiliyor. ‘Sesini duyuramayanların sesi’nin bu vasıtayla duyurulacağı varsayılıyor ve bu kuruluşlar daha fazla desteğe çağırılıyor. Bağımsız kadın örgütleri kendilerini her ne kadar siyaset-dışı yapılar olarak kursalar da, bu bağlam son derece siyasi ve iktidar ilişkilerini içerecek şekilde oluşmaktadır.

7.2. Kadın Hareketleriyle İlişkiler

Kürt kadın hareketi özellikle 2000’lerin başından beri Türkiye kadın hareketiyle ve feministlerle birlikte birçok ortak zeminde bulunuyor, kadın hareketinin ortak eylem ve kampanyalarına katılıyor ve aynı zamanda bunların örgütlenmesinde de aktif olarak yer alıyor. Bu ortak örgütlenme zeminleri BİKG ve KÖM gibi barış ve çözüm gündemli zeminler olduğu kadar, Sığınaklar Kurultayı, Kadın Koalisyonu, KEİG Platformu gibi Türkiye’nin hemen yerinden kadın örgütlerinin katıldıkları ve kadın sorunlarını gündeme getirdikleri yapılar da olabiliyor. Kürt kadın hareketinin aynı zamanda uluslararası kadın hareketleriyle de çok güçlü ilişkileri vardır. Bu ilişkiler özellikle KJA yapılanmasıyla birlikte daha olgunlaştı ve derneğin diplomasi çalışması olarak ayrı bir faaliyet alanı oldu.

Bağımsız örgütlerin bazıları kendi çalışma alanlarıyla benzerlik gösteren başka kadın örgütleriyle ve ağlarıyla (örneğin girişimcilik ve kooperatifçilik gibi konularda) ilişkilendirirken, bazıları Sığınaklar Kurultayı, Kadın Koalisyonu, Kadın Cinayetlerine Karşı Acil Önlem Grubu gibi ortak zeminlere de katılıyorlardı. Bunlardan ikisinin aynı zamanda Avrupa Kadın Lobisi ve Kalkınmada Kadın Hakları Derneği (AWID) gibi ulus ötesi ağlarla ilişkileri vardı.

Batman ve Diyarbakır’daki yerel örnekler bazı ideolojik ve siyasi nedenlerle kadın örgütlerinin ayrıştıklarını ve ortaklık geliştirmelerinin ne kadar zor olabileceğini gösterdi. Kadınlara Türkiye kadın örgütleri ve hareketiyle nasıl ilişkiler kurduklarını, nasıl ortaklıklar geliştirdiklerini ve kendilerini daha büyük bir kadın hareketinin bileşeni olarak görüp görmediklerini sorduğumda, bu ayrışma yeniden ve daha geniş boyutta ortaya çıktı. Kürt kadın hareketinin Türkiye kadın hareketiyle geliştirdiği bu yoğun temaslar, toplantılar, ortak zeminler olumlu bir gelişme olsa da, kadınların anlatıları bu sürecin çok derin sancılarla ve çelişkilerle dolu olduğunu gösteriyordu. Bunun kendisini en yoğun gösterdiği yer ise Sığınaklar Kurultayı’ydı:

Sığınaklar kurultayından başlayabiliriz. Sığınaklar kurultayı biliyorsun çok fazla bileşeni var. Hem Türkiye’den hem bu coğrafyadan işte bizlerin dâhil olduğu. Kürt ifadesi her zaman için böyle karşı çıkılması gereken bir tanım olarak görüldü (...) Hep şey deniyor; ‘biz kadınız, kadın kimliğimizle varız, başka bir kimlik olamaz’. Biz de bunu kabul etmiyorduk. Sonuçta bizim özgün yürüttüğümüz bir alan var, özgün örgütlendiğimiz bir alan var ve o alanda biz kendimize Kürt kadın hareketi diyoruz. Nasıl Türkiye kadın hareketi deniyorsa burada da böyle bir hareket var. Uzun yıllardır bunun mücadelesini yürütüyor ve biz de kendimizi böyle ifade ediyoruz. Yoksa orada Türklük, Kürtlük mevzusu değil. İlk başlarda tabii linçlere varan şeyler [oldu]. İlk İzmir, Adana, sonra Nevşehir. Ama en sonunda kabul edildik. Gerçekten hani böyle geniş bir çevrede artık Kürt kadın hareketinin gerçekten bu sisteme karşı uzun yıllardır mücadele verip bir sürü kazanım elde etmiş ve artık bizim kazanımlar üzerinden Türkiye kadın hareketi bile bizim yaptıklarımızı model alıp sahada uygulayabiliyor. O yüzden hani onlar aşıldı. En son Diyarbakır’da yaptık işte Kobane olaylarına denk gelmişti. O zaman biz ev sahibiydik. Mesela çoğu kişi katılmadı. Biz organizasyonu yaparken defalarca dedik hani bütçe ayırdık, çok masraf yapılıyor, gelecekseniz biz alalım biletleri dememize rağmen sanki kasıtlı olarak, gelmeyeceklerini bile bile biletler aldırıldı bize. Ama ona rağmen hani buradaki şey iyiydi. Belki tartışmalar savaşın gölgesindeydi Diyarbakır’da, hani gelmeyenler olsa bile öylesi bir ortamda böyle bir şey yapmak herkese moral vermişti. Bir güç vermişti yani (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Bu “kadın kimliğimizle varız, başka kimlik olmaz” ifadesi ‘Kürtlüğünüzü dışarıda bırakın gelin’ demektir ve yine ‘kadın’ olmayı kendinden menkul ve başka hiçbir faktörden etkilenmeyen bir ‘şey’ olarak görmektir. Ancak buradaki Türklük-Kürtlük meselesinin elbette uzun tarihi vardır ve milliyetçilik meselesi göz ardı edilerek düşünülemez. Buradaki sorun Kürt kadınların özel olarak yaşadıkları bazı ayrımcılık biçimlerinin inkâr edilmesidir. Sürekli devlet baskısıyla karşı karşıya gelmek, gözaltılar, tutuklamalar, kurdukları kurumların rutin olarak kapatılması bunlardan bazılarıdır. Bu deneyimlerin sistematik inkârı ve meselesinin devletçi bir mantıkla düşünülmesi şiddete varacak tutumlar getirmiş ve Kürt kadın hareketinin bir yerde geçici olarak Kurultay’dan çekilmesine neden olmuştu:

Bu Sığınaklar Kurultayı mesela İzmir’de Kürt kadın hareketi geri çekildi. Orada çok tartışma yürütüldü (...) Kürt kelimesi bir ayrışmaya götürdü. Türkiye’deki işte kadın çalışmaları, Kürdistan’daki kadın çalışmaları ve Kürt kadınları olarak ‘geri çekiliyoruz’ dedik ve ‘Sığınaklar Kurultayı’na gelmeyeceğiz’ dedik. Kaç yıl sonra işte tekrar Sığınaklar Kurultayı’na gidildi. Adana’dakinde zaten çok ciddi tartışmalar yürütüldü. Orada Türkiye’deki bazı kadın örgütleri mesela ‘hani artık bu şey yanımızı bırakmalıyız’ deyip bizden sonra çekilenler oldu. DTP kapatılmıştı o zaman. Biz mesela ilk gün tebliğ okuduk. İlk kadın sığınağı olduğu için tebliğ okuduk, işte neydik, ne olduk hani kadın hareketi olarak

aslında [kadın merkezi] olarak değil, Kürt kadın hareketi olarak nerelerden nasıl, hangi zorluklarla geldik, nasıl çalışma yürütüyoruz, şu an sığınak çalışmasını nasıl yürütüyoruz gibi bir tebliğ okuduk. Yemek yenilen kısımla toplantının yapıldığı yer aynıydı. Böyle ikiye ayrılmıştı. Yemek yenilen masalar da hazırlanmıştı zaten. Çatal kaşık sesleri duymaya başladık. O dönemin mesela CHP'nin milletvekili, AKDAM'ın da kurucularından o dönem işte Adana'daki üniversitede kadın kürsüsünde yer almış [X] ben konuşurken çıktığını gördüm. Zaten sesler ve mırıldanmalarla çıktı. Ben kestikten sonra alkışlayanlar da oldu. Sonra sivil polislerin geldiğini gördük. AKDAM'da bir arkadaş vardı (...) şimdi başka çalışmada da birlikteyiz, sivil polislerle o zaman o muhatap olmuştu işte 'giremezsiniz' diye. Kadınlar arayıp ihbar etmişler, terör örgütü üyeleri burada diye. Nevşehir'de daha fena. Orada linç girişimi yani, üniversitedeki öğrencileri örgütleyerek oradaki kadın örgütünün işte üniversitede hoca mıymış... Arkadaşlar gittiğinde anlatmışlardı. Orada da mesela bir arkadaşımız daha önce Selis'te çalışma yürüten, Cizre'de kadın merkezinde bulunan bir arkadaşımız tutuklanmıştı. Cezaevinden gönderdiği mektubu okuduktan sonra, cezaevinden Sığınaklar Kurultayı'na bir mektup gönderiyor, o mektup okunduktan sonra böyle bir şey yapmışlardı (Nuray, 37, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Biz mesela kurultayda eski arkadaşlar da gittiğinde, en son Muş ara kurultayı dediğimiz zaman artık KJA'yı tanıyan, Kürt hareketini tanıyan bir kurul olarak düşünmüştük açıkçası. Mesela orada bile bariz şeyler ortaya çıktı yani. Mesela Kemalist bir kadın oradan gösterdi kendini; 'Kürt hareketi nedir ya, KJA kimdir?' Orada tanımak istemediğinin bariz göstergesi ortaya çıktı yani. Artık KJA'yı ve Kürt kadın hareketini tanımayan bir örgüt yok yani. Hani dünyada da yok açıkçası. Ama şöyle bir şey var, oturup anlattığın zaman çok farklı bakıyorlar. Bilmeden çok farklı bakıyorlar. Batıya sen Kürt hareketini anlattığın zaman, Diyarbakır'ı anlattığın zaman anlamaz. Çünkü görmediği için, yaşamadığı için bilmez. KJA da Kürt kadın hareketi de öyle. Anlatmadığın zaman çok farklı şekilde kafalarında büyütüyorlar. Farklı bir duruma sokuyorlar. Mesela biz orada anlatmaya çalıştık, söylemeye çalıştık, amacı budur şöyle, şöyle aslında kadınlar içindir, kadın hareketi içindir, aslında hiç kimseyi reddetmiyoruz ve kesinlikle herkesin ortaklaşa çalışabileceği bir şekilde yapıyoruz. Kürt olduğumuz için, kadın olduğumuz için, ezildiğimiz için yaptığımızı söylediğimiz zaman bir nebze anlamaya çalıştıklarını söyleyebilirim. Bir nebze ama. Biraz daha o kalıbını yıktığımı söyleyebilirim, ama sonuçta katılmış bir kalıplaşma olduğu için... Mesela şey meselesi vardı, ben yoktum ama ana kurultay Nevşehir'de yapılmıştı. Orada bile o kadar ırkçı saldırılara maruz kalmışlar ki Kürt olduğu için, Kürt kadını olduğu için çok feci bir şekilde saldırmışlar. Büyük gelişme kaydettik (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çünkü hareket üyesi kadınlara örgütlerinin Türkiye kadın hareketiyle ilişkilerini sorduğumda hemen hepsi önce Sığınaklar Kurultayı'nda neler yaşadıklarını anlattılar. Bu deneyimler sadece bununla da sınırlı

değildi, başka ortak toplantılarda da yaşanmıştı. Örneğin Nuray ve Mizgin 2013'te İzmir'de birçok kadın STK'nın davet edildiği bir sivil toplum toplantısına katıldıklarını ve yine Kürt ifadesi kullanıldığı için ihbar edildiklerini, polislerin toplantıyı bastığını söyledi.

Kürt kadın hareketinin Türkiye genel kadın hareketleriyle ilişkileri giderek artıyor. Hareketin katılmadığı bir ortak zemin neredeyse yok. Hatta darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL KHK'ları ile örgütleri kapatıldığında bile bu ortak eylemlilik zeminlerine katılmaktan vazgeçmediler. Görüşmelerde giderek karşılıklı güvenin tesis edildiğini anlatan ifadeler de vardı. Ancak anlatılarda çatışmaların çok daha baskın olduğunu söylemek gerekiyor. Kürt kadınlar bunun kaynağını, Türkiye kadın hareketinin bazı bileşenlerine sinen devletçiliğe ve milliyetçiliğe bağlıyor ve bunu ilişkilerdeki asıl engellerden biri olarak görüyorlardı:

Engel olan milliyetçi anlayış. Biz devleti bir erkek olarak görüyoruz, erkek zihniyeti, erkek iktidarı olarak görüyoruz. İktidarı erkek zihniyeti olarak ele alıyoruz. Batıdaki kadın bir tartışma yaratıldığında, en son kurultayda da fark ettim, bir şeyi eleştirdiğin zaman hemen erkekleşmiş bir kadın olarak devam ediyorlar. İdeolojik olarak erkek mantığıyla savunma pozisyonuna geçebiliyor. Ben devleti bir erkek olarak gördüğüm için eleştiriyorum orada, ben bir millet, milliyet ya da din, ırk üzerinden ele almıyorum. Ama sen milliyetçi duygular üzerinden ele alıyorsun, savunmaya geçiyorsun devleti. Vatan, devlet, millet diyorsun. Tek vatan, tek millet diyorsun. Burada bir sıkıntı var yani. Biz kadınlar olarak eğer sadece kadın üzerinden bir çalışma yürütemezsek asla Türkiye'de ortaklaşamayız (Berfin, 34, KJA ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Ya şimdi, işin içinde devletçi, devlet mantığı var, ama bir yandan milliyetçiliği de çok dışarıda görmemek gerekiyor. Milliyetçilik de üstün olma, ben bilirim meselesi ya da orada bunlar yaşanıyor, ama burada yaşanmıyor ikilemi yaratıyorlar. Devlet bu politikayı hep yürütmüştü. Cahil Kürt meselesi, işte kandırılmış Kürt meselesiyle. Bütün bir Türkiye toplumlarına bunu empoze ediyordu. Şimdi kadın kurultaylarında şunu düşün, Türkiye'deki feministler ya da kadın mücadelesi veren ya da belli bir sınıfla, devletle ilişkisi olan kadınlar olsun. Kürdistan'dan gelen kadının orada 'kadın özgürlük' diye bir kelime kullandığı anda sanki tüyleri diken diken oluyor, 'o bunu söyleyemez bizim söylememiz lazım', 'bizim onlara özgürlüğü anlatmamız lazım, onlar bize özgürlüğü anlatamazlar' gibisinden. 'Siz önce kendi yerinizdeki kadın cinayetlerini durdurun' sözleri gibi (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).¹¹⁷

¹¹⁷ Helin'le görüşme yaptığım dönemde Adana'da yapılacak Sığınaklar Kurultayı yaklaşıyordu ve o da kadın hareketiyle alınan ortak karar doğrultusunda kurultaya katılacaktı. Aslında ilişkilerin zamanla

Helin'in anlattığı ikilik ve ikilemler üzerine düşünmek gerekiyor. Bahsettiği “belli sınıfla, devletle ilişkisi olan kadınlar” aslında ağırlıklı olarak sivil toplumculuk rüzgârının etkisiyle dernekler kurmuş ve buralarda yönetici pozisyonlarına gelmiş kadınlardı. Dicle de onların politik feminist kadınlar olmadığını düşünüyor ve onlar için “mücadeleye memur” olarak atanmış kişiler ifadesini kullanıyor ve eleştiriyordu:

Bir de bu kadınlar[ın] aslında birçoğu kadın çalışmalarına ya da mücadeleye memur gibi, projeci gibi giriyorlar ve seninle dirsek teması kuracağı noktalarda buluşuyorlar. Ve onlar da feminist olduklarına inanıyor ya da öyle hissetmek istiyorlar. Ama ortaya çıkan manzara[ya] mesela kurultaylarda gördük. Faşist feminist kadınlar, işte ‘evliyim, mutluyum, kocamı da çok seviyorum, erkek düşmanı değilim ben, ama feministim’ diyen kadınlar ya da işte jilet gibi böyle topuzlu saçla, topuklu ayakkabıyla gelip ‘böyle de feminist olunur’ [diyen kadınlar]. Ama aslında feminizmin ne tarihini ne mücadelesini ne de bir kadının davasına tanıklık etmeyen kadınlar (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Dicle'nin anlatımı, muhalif bir duruşa sahip olmadan da kadınların kendilerini feminist olarak tanımlamalarının artık mümkün olduğunu gösteriyor. Bu “topluma bir fiske bile vurmada kendine feminist demek olanağı” (Bourne, 1994: 68) kurumsallaşma ve bazı yerlerde STK'laşmanın ürettiği ve yaygınlaştırdığı “orta sınıf kariyer feminizmi” (Bourne, 1994: 68) tipiyle de ilgilidir. Bilhassa STK'laşma ve projecilik süreçleriyle belirginleşen bu ‘tip’e ve yarattığı ikiliklere üçüncü bölümde ‘Yeni profesyoneller ve liderler sınıfının oluşumu’ başlığıyla yer vermiştim. Bununla birlikte bu tarz bir ikilik ve hiyerarşi, Helin'in aktardığı haliyle “O bunu söyleyemez bizim söylememiz lazım. Bizim onlara özgürlüğü anlatmamız lazım, onlar bize özgürlüğü anlatamazlar” algısı kuşkusuz bölgedeki yerel örgütler arasında yoktu. Kadın örgütleri buna bölge dışındaki toplantılara ve etkinliklere gittiklerinde maruz kalıyorlardı. Bazı kadınlar belli bir sınıftan ve egemenlik konumundan kendilerini STK liderleri olarak kuruyor ve kadın hareketinin on yıllardır süren mücadeleye kurduğu alandan kendilerine böyle bir egemenlik ilişkisi kurarak pay kapmaya çalışıyorlardı.

Buradaki ‘kurtulmuş-kurtarılması gereken’, “medenileşmiş-medenileşmesi gereken”, ‘özgürleşmiş-özgürleştirilmesi gereken’ algısı, Kuzeyli ve Güneyli kadınlar arasındaki ikiliği yansıtan kategoriler olarak ortaya çıktı (Parpart ve Marchand, 1995). Bu

iyiye gittiğini, Türkiye kadın hareketi ile ilişkilerinde karşılıklı bir güven oluştuğunu söylüyor, ama bir yandan da ‘acaba bu sefer de aynı şeyler olacak mı?’ diyordu. Endişesinde haklıydı, çünkü benzer şeyler yine tekrarlandı.

ikilikler kadın hareketlerinde ve kadın örgütlerinde de vardır. STK sektörü ve bu sektörün yarattığı uzman ve profesyonel kadınlar sınıfı (Bernal ve Grewal, 2014a; Costa, 2014; Helms, 2014; Hemment, 2014; Mitra, 2010; Salo, 2010; Sangtin Yazarları ve Nagar, 2011) bazı yerlerde sınıf, ırk ve etnik konumlardan gelen ayrıcalıkları ve ikilikleri pekiştirdi (Costa, 2014). Türkiye'deki Kürt meselesi bağlamında bunun kristalleştiği yerlerden birinin de Sığınaklar Kurultayı gibi ortak zeminler oluyordu.

Üstelik sadece Kürt kadın hareketi üyeleri değil, bağımsız kadın örgütlerinden bazı kadınlar da Türkiye kadın hareketinin bazı bileşenlerinin bu 'Kürtler dışarı' tutumunu ve kendilerini daha 'yukarıda' konumlandıklarını eleştirdiler:

Bir kere bu kadın kurultaylarına bakalım işte bir dönem inanılmaz bir şey vardı, kutuplaşma vardı. Ve az çok siz de katılmışsanız biliyorsunuzdur. Bazı toplantılarda 'Kürtler dışarı çıkacak' diye bayağı yaygaralar koptu yani. Şu var, eğer feminist bir hareketi savunuyorsan, onun içerisinde de olduğunu savunuyorsan, fikrin, zihniyetin o ise, kadın kuruluşlarıyla kadın sorunu çerçevesinde bir araya gelirsın ve birlikte hareket edersin. Ama bu seni başka bir yere koymaz. Anlatabildim mi? Yani deneyimin de varsa gelip paylaşırsın, ama bu seni diğer kadın kuruluşlarının üzerinde bir üstünlük sağlamayı gerektirmez. İşte mesela diyelim ki [biz] şu dönemlerde kurultaylara katılmıyor[uz]. Çünkü biz bunları çok tartıştık. Çünkü bu davranış, bunu böyle bir ayrımcılık şeyi yapıyor. Sana kalkıp da oradan hani nedir, farklı yerden farklı bir şey söyleyebilirsin, ama bu davranışın diğer kadın kuruluşlarının üzerinde ne yarattığına da bakmalısın. Ondan sonra e konu konuş baktık bizim enerjimiz bölünüyor sadece, gidip orada bir sürü sorun, sıkıntı yaşıyorsun ve bir dönem hani nedir, böyle bir karar aldık kurumsal olarak, biz kurultaylara katılmıyoruz. Biz, zaten yaptığımız bir sürü iş var, yapıyoruz da, bunu gerek web sitemizde gerek isteyen herkesle de paylaşıyoruz. Enerjimizi götürüp orada harcayacağımıza biz kendi yerelimizde bu çalışmalarını devam ettiriyoruz (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Bizim feminist hareket de genel olarak ırkçı kokan bir hareket. Yani kadın hareketine bakılırken maalesef Kürt kadınlarının yaşadığı sıkıntılar çok böyle ırkçı bir yaklaşımla bakıldı. Batıdan doğuya çok yalnız bırakıldı, çok yalnızlaştırıldı. Böyle hani sanki bu kadınların bunları yaşaması bize kadermiş gibi. Kürt olduğumuz için bir Kürt kadın olduğun için bu senin kaderinmiş gibi, çok doğalmış gibi. Bir savaşın kadının yaşayabileceği normallik neyse bizimki de o normallikteymiş gibi ki aynı ülke sınırları içinde yaşamamıza rağmen. Enteresan olan o. Aynı kanuna, aynı anayasaya sözüm ona tanımlanmış olmamıza rağmen çok başka bir ülkenin insanıymış gibi, bunu birileri işte şey olarak hani biz zaten Kürdistan'dayız vs. diye değil, bu başka bir şey. Ama resmi şeyden bahsediyorsak eğer, objektif bir gerçeklikten bahsediyorsak hiçbir bölge ve kısıt ayırmadan aynı sınırlar içerisinde yaşayan kadınlardık ve bu da bence çok göz ardı edildi. Burada iki etki var. Bir, yerel Kürt

hareketi bunu hemen kendi ideolojisine çok fazla boğduğu için insanlar bundan korktu, çekimser kaldı. İkincisi, dışarıdakinin zaten buna bakış açısı normal ve şeydi. Çözüm süreci tam da bir şekilde yakınlaştırmıştı. Şimdi sorun, biz şimdi kimi ikna edeceğiz? Kimi tekrardan inandıracacağız? (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Öte yandan Kürt kadın hareketinin güçlü uluslararası ağları ve iletişimleri vardı. Örneğin Dünya Kadın Yürüyüşü üyesiydi. Bunun yanı sıra çeşitli uluslararası kadın ağlarına üyelikleri de vardı. Dünyadaki kadın hareketlerinden feyz aldıklarını, birbirlerinin mücadelelerini ‘selamladıklarını’ söylediler. Helin, Mapuçelerle¹¹⁸ bir buluşma yaptıklarında deneyimlerinin ne kadar benzer olduğunu gördüklerini söyledi. “Onlar da kendilerini feminist olarak tanımlamayan, ama kadın mücadelesi veren, anadil sorunu yaşayan, topraklarına kıymet veren, yurtsever bir kadın hareketi” diyerek aralarındaki benzerliği şöyle anlattı:

Bizim kendi kadın hareketi ideoloji ilkelerimizden biridir [yurtseverlik], ama hani yurtseverlik derken biz toprağı savunmaktan bahsetmiyoruz. O doğayı sevmek, kendi doğasına sahip çıkmak. O da toprağı korumak istiyor, ekolojisine sahip çıkmak istiyor. Bunlar tamam. Uzun yıllardır Mapuçeler de Kızılderili kadınlar da devletsiz yaşamak üzerinden aslında var olmuşlardı. Ve en büyük zulmü de devletler yaptı onlara. Bakıyorsun Kürtlere de aynı deneyim var. Bu yüzden bakıyorsun ilkelerde de ortaklık çıkar (...) Mesela birbirlerinden haberleri dahi yokken ki yeni haberleri oluyor, ama deneyimlerine bakıyorsun, yaşadığı acılara, kendilerini ifade etme biçimlerine. Ne bileyim, İspanyolcaı sevmiyorlar, ben kendimi İspanyolca ifade etmek istemiyorum diyor kadın. Malapa diye bir dilleri var, öyle ifade etmek istiyor. Toprak insanı hepsi. E şimdi Kürtlere bakıyorsun hiç Türkçe bilmeyen kadın var, kendini Kürtçe ifade etmek istiyor ama birileri hayır konuşmayacaksın deyip ağlatabiliyor (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Saida Hodžić (2014: 226) STK’laşma eleştirilerini eleştirirken önemli bir noktaya, kendi deyimiyle bir “kör noktaya” dikkat çekiyor. Ona göre kurumsallaşmanın, ana akım yapılara dahil olmanın ve STK’laşmanın kadın mücadelesini gerilettiği iddia edilirken kadın hareketlerinin kendisi bir “nostaljik tahayyülle” (2014: 228) “romantize ediliyor” (2014: 231) ve içindeki krizler, eşitsizlikler ve hiyerarşiler görünmez kılınıyor ya da yokmuş gibi davranılıyor. Bu araştırma vesilesiyle bu uyarının önemli olduğunu

¹¹⁸ Mapuçeler Şili ve Arjantin’deki yerli Kızılderili halklardır. Kürt kadın hareketi mobilize olma nedenleri bazen farklılaşsa da Latin Amerika’daki bazı kadın hareketleriyle benzerlikler taşır. Örneğin Meksika’daki Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN) içinde mobilize olmaya başlayan kadınlar zamanla kendi örgütlenmelerini kurdular. Örgütlenme tarzları ve ideolojileri bakımından büyük benzerlikler taşırlar. Zapatista kadın hareketiyle ilgili içeriden yapılan önemli bir çalışma için bkz. Hilary Klein (2017). *Companeras: Zapatista Kadınlarının Hikâyesi* (Çev. Arzu Karacanlar). İstanbul: Güldünya.

belirtmek gerekiyor. STK'laşma eğilimi ve projecilik kaçınılmaz olarak olumsuz etkiler yarattı ve getirdiği çalışma/örgütlenme tarzıyla, ilişki kurma biçimleriyle muhalefet olanaklarını daralttı. Muhalefet etmeden de kadın sorunlarının çözülebileceği inancını güçlendirdi. Ancak Türkiye'de kadın hareketi içindeki çatışmaların ve kutuplaşmaların önemli kaynaklarından birinin de Kürt kadınlar bağlamında bir milliyetçilik, hatta kimi zaman ırkçılık olduğunu gözden kaçırmamak gerekiyor. 'Hepimiz kadınız', 'kadın olma noktasında buluşalım' söylemlerindeki soyut evrensellik düşüncesi sınıf ve iktidar ilişkilerini gizlemeye hizmet edebiliyor (Bourne, 1994).

7.3. Kurumlarla İlişkiler

7.3.1. Devlet kurumları

Kürt kadın hareketi açısından devletle ilişkilene meselesi hem bağımsız kadın örgütlerinden hem de Türkiye kadın hareketinden bir ayrımı gösteriyordu. Türkiye'de ve dünyanın hemen her yerinde özellikle 1990'larda kadın hareketleri ile devlet ilişkilerini cesaretlendiren ve güçlendiren (Basu, 2010) gelişmelerden birinin BM kadın konferansları olduğunu üçüncü bölümde göstermiştim. Devletler uluslararası mekanizmalardan kaynaklanan yükümlülükleri nedeniyle de kadınlara yönelik programlar geliştirdiler. Kadın kurtuluş hareketlerinin yükseldiği pek çok ülkedeki devlet karşıtlığı zamanla devletle ilişkilere dönüştü. Bugün devlet kurumları ile kadın örgütleri arasındaki ilişkiler ortak toplantılarla, projelerle sürüyor. Ancak Kürt kadın hareketi ve bileşeni olan örgütler devletle ilişkilenemeyi kategorik olarak reddediyor, bağımsız kadın örgütleri ise çeşitli düzeylerde devlet kurumlarıyla ilişkiler geliştiriyorlardı.

Devletin genel olarak STK'ları, özel olarak kadın örgütlerini muhatap almaya başlamasının nedenlerinden birinin aynı zamanda 1990'larda güçlenmeye başlayan sivil toplumculuk ve yönetimle ilgili olduğunu belirtmiştim. Kadın örgütleri potansiyel çözüm ortakları ve meselenin muhatapları olarak devlet kurumları tarafından masaya davet edilmiş ve karar alma süreçlerine katılmaları öngörülmüştü (Bora, 2006: 27). Bu araştırmada iki farklı 'yönetişim' algısı ortaya çıktı. Kürt kadın hareketi çeşitli düzeylerdeki eş-başkanlık modeliyle, kadın daire başkanlıkları ve müdürlükleriyle, bunların altında kadın birimleri ve çok sayıda kadın merkezleriyle yerel yönetimlerde iktidarı ve yetkiyi paylaşan taraf oldu. Bu basitçe Kürt siyasi hareketin kadın sorunlarına taraf olmasını değil, kadınların özne olduğu ve karar alma mekanizmalarını kendilerine

göre işlettikleri bir sistemi ifade ediyordu. Dolayısıyla devletle değil, yerel aktörlerle ilişkiler söz konusuydu.

Devletle ilişkilenmemelerinin de çeşitli nedenleri vardı. Helin, Türkiye kadın hareketinin önemli bir bölümünün en önemli sorunlarından birini devletle ilişki kurmalarında görüyor ve kendilerinin neden devlet-karşıtı bir tutum aldıklarını şöyle açıklıyordu:

Devletle olan ilişkisini, bir türlü hani kendi yerelleşmesini, kendi toplumsal alanlarını, kendi özgün mekanizmalarını, özerkliğini ilan edemiyor kadın hareketi Türkiye’de. Bağımlı yaşamak diye bir şey var, bağımlı yaşamayı öğrendiğin anda devletsiz yaşayamazsın. Mesela bir kadın düşün her gün erkekten şiddet görüyor, ama eşinin onu bırakıp gitmesini göze alamıyor ve boşanmıyor, ‘asla boşanmam’ diyor. Niye diyor? ‘O giderse eve para kim getirecek, ben nerede barınacağım?’ Hele hele bir de diyelim aileler destek olmuyorsa o kadın şiddete kalıyor. Aynı mantığı devletle görmeye çalış. Devlete alışmışsan, devlet durmadan işte devlet bize sığınmaevi açsın, devlet kadınlara istihdam alanı yaratsın, devlet işte bunu yapsın, şunu yapsın... Sen bir süre sonra ŞÖNİM’ler¹¹⁹ gibi devlet senin mücadeleli ŞÖNİM’e çeviriyor ve ertesi gün diyorsun ki ŞÖNİM’ler çok berbat bir şey. Şimdi ŞÖNİM’ler çok berbat bir şeyi Kürt kadın hareketi arkadaşlar devletsiz düşünme yöntemlerini geliştirin dediğimizde, ama olur mu öyle şey, devlet yapsın, devletin görevi zaten [diyorlar]. Göreviyse istediğı gibi de yapacak ve orada yeri geldiğinde erkek çalıştıracak, kadın dahi çalıştırmayacak (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Helin kadın örgütlerinin devletle ve hükümet kurumlarıyla ilişki kurmaları ve bu yapılardan taleplerde bulunmaları durumunda mücadelenin gerilmesi ve massedilmesi riskinden bahsediyordu. Çünkü bu yapıların kendisini iktidar olarak görüyordu. Yine daha önce Berfin’in Sığınaklar Kurultayı hakkındaki anlatısında görüldüğü üzere, o da devleti “erkek olarak gördüğüm için eleştiriyorum” diyordu. Dolayısıyla burada devlet yapısının kendisini bir erkek iktidarı olarak görmeleri söz konusuydu. Devletle kurulan ilişkilerin bir massetme ve mücadeleyi geriletme sonucu getirmesiyle feminist hareketler çok erken dönemlerde karşılaştılar. Örneğin Fransa’da yapılan yasal reformlar feminist hareketin istediğı şekilde olmadı (Sirkis, 1994), hatta bakanlık gibi yapılarla ortak çalışmalar yapıldığı için feministler eski radikal taleplerini yumuşatmak zorunda kaldılar (Pavillard, 1994). Yine Türkiye’de henüz 1990’larda kurulan mekanizmalar kadın

¹¹⁹ ŞÖNİM, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun kapsamında kuruldu. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde çalışıyor. Hükümetin muhafazakâr ve aile temelli ideolojisinin yansımalarından biri olarak işliyor.

hareketlerinin talepleri doğrultusunda değil, daha çok devletin imajını iyi göstermek için, bir anlamda “adet yerini bulsun” (Acuner, 2002: 131) düşüncesiyle yapılmıştı. Kürt kadın hareketi açısından belirgin olan bu devlet karşıtlığı, aynı zamanda alternatif yaratma kapasitesini artırmıştı. Roza, devletle ilişkilerdeki ve devlet eliyle kurulan mekanizmalardaki çelişkiyi ve alternatifini şöyle anlatıyordu:

ŞÖNİM’leri oluşturduklarında biz belediyelerdeydik. Belediyelerde kadın müdürlükleri yasaktı. Biz uluslararası kadınlar olarak mücadele ettiğimiz kazanımlardan yola çıkarak onu engelledik. Bu sadece bizimle ilgili bir şey değildi. Biz mesela belediyenin meclisinde kadın müdürlüğü aldık. İçişleri Bakanlığına gönderirken CEDAW’ı örnek gösterdik, İstanbul Sözleşmesini. Sen CEDAW’ı imzalayarak demokrat, aydın, kadın özgürlüğünden yana bir devlet olarak kendini şey yapıyorsun, ama bir belediyede kadın müdürlüğünü yasana eklemiyorsun. Dünyadaki kadınlarla mücadelenin çok şey kazandırdığını düşünüyorum. Mevcut sistemin tabii ki bunu her zaman itibarsızlaştırmaya çalıştığını [da] (...) Onlar ŞÖNİM’leri yaptıklarında biz kadın dayanışma merkezleri, kadın müdürlükleri [kurduk]. Biz meclislerimizde reddettik ŞÖNİM’leri, buna bağlı olmayacağız dedik (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bununla birlikte görüştüğüm bazı kadınlar da devletten gelen yoğun bir baskıdan söz ettiler. Örneğin bunun ortaya çıktığı alanlardan biri kadına yönelik şiddetle mücadele idi:

Devletle ilişkilerimiz yok. Bariz yok. Çünkü kabul edilmeyen bir kurum, kabul edilmeyen bir Kürt hareketi. Şu oluyor, normalde kadın şiddet görüyor ve kendini karakola atıyor. Karakola attığı zaman ne yapıyor kadın bizim kurumları tanıyor. Bizden herhangi bir tane kurumu tanıyor. Bize bağlı, KJA’ya bağlı kurumları. Onun ismini veriyor. Normalde bir kadın kurumunun orada olması şarttır. Onun ismini veriyor. Devlet bunu göz ardı ederekten o kurumu değil de bakanlığa bağlı kurumu çağırıyor. Bizim arkadaşlar gittiklerinde ya tesadüfi duyuyorlar ya aile haber veriyor, gittiklerinde onları kabul etmiyorlar. Bizler bu yönden çok sorunlar, sıkıntılar yaşıyoruz. Hiçbir şekilde bize yardımcı olma pozisyonları yok. Aksine bize hiçbir şey yaptırmama pozisyonundadırlar (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Mesela kadın başvuru alıyor, geliyor şiddet ya da kadını karakolda bulabiliyoruz. Bizim eşlik edip karakola gitmemiz gerekebiliyor. Bu noktada bizim karakola nereden geldiğimizi önemsiyorlar, kime bağlı olduğumuzu önemsiyorlar. Ya da şöyle oluyor, sokakta o bahsettiğim cinayet mevzusunda işte cinayet masası geliyor, önümüzü kesiyor işte [başka kadın örgütünden] bir kadın gelmiş oluyor, sen de duymuş gelmiş oluyorsun. Senin onunla ilişkilenen ve benim ilişkilenenmem aynı olmuyor. Öncelik sonralık ilişkisi her zaman onların oluyor. İkincisi, işleri kolay halledemiyorsun. Üçüncüsü, zaten diyelim ki bir toplantıya

hasbelkader sen de çağırılıyorsun. Diyelim ki valilik bu bölgede madde bağımlılığıyla ilgili bir çalışma yapıyor ve bizi de çağırıyor. Belediyeden bir kişi istiyor onlar da beni gönderiyor. Hani o çalışmada bana verilen iş ve sorumluluğum, benim konulduğum pozisyon (...) Senin orada işin olmadığını hissettiriyor. Gereksizliğini anlatıyor. Terörize ediyor. Terörden sonra en önemli problemimiz deyip sonra madde bağımlılığı oluyor (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Diğer mesele fonlarla ilgiliydi. Daha önce bağımsız örgütlerin hükümet kuruluşlardan fon aldıklarını söylemiştim. KJA örgütleri SODES ve kalkınma ajansları gibi kuruluşlara başvursalar bile genellikle fon alamadıklarını söylediler.¹²⁰

Devlet bizi kabul etmiyor. Hani sadece burası üzerinden değil de genel olarak buradaki derneklerin projelerini pek kabul etmezler. Ama bir bakmışsın ki aynı projeyi onlar yapıyor. Böyle bir şey de var. Biz sivil toplum örgütleriyle bir araya geldiğimiz zaman, zaman zaman bu tür tartışmaları da gerçekleştiriyoruz. Hatta bir ara toplantı gibi bir şey de yapıldı burada. Genel bir çalışmaydı, STK'larla ilgili bir tartışma gerçekleşti. Açığa şeydi işte devlet kabul etmiyor, kabul etmiyorlar. AB değil buradaki kalkınma ajansları. Onlar daha çok AKP'ye yakınlığı olan örgütlere veriyorlar (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Mesela karma diğer kadın örgütlerinin olduğu toplantılara katıldığımızda mesela devletin fon verdiği daha kendisine yakın olan hani onu eleştirmeyen, muhalefet yapmayan kadın derneklerine, merkezlerine veriyor zaten fonları. Onun dışında hükümetin kadına yönelik politikasını eleştiren bir yerden bakan bir dernekse ona kesinlikle fon vermiyor (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Birçok kadın kurumu da gerekli dönemlerde yaptığı çalışmaları fonlandırmaya çalışıyor zaten. Mesela diyelim ki SODES projeleri, birçok belediyenin birimi buna başvuruyor, bunda kadın projeleri de yer alabiliyor, ama var olan egemen anlayış hani mümkün mertebe KJA'lı kadınlara, DBP'li belediyelere vermemek üzerinden gelişiyor. Onun için de ne oluyor, diyelim ki daha çok devlet söylemini sahiplenebilecek kurumlar çok rahat o fonları alabiliyorlar. Ama meselenin ortaklaşmayan yönü fon alıp almama da değil. Hani görüş ayrılığı aslında, politik duruşla da ilgili olan bir şey. Korku da var. Bu bütün alanlarda öyle, esnaf için de geçerlidir, bu bir avukat için de geçerlidir. Politik davalara girdiği anda marjinal gösterileceğini düşünür ve birçok davayı kaybedeceğini düşünür. Var olan bölgede de devletçi söyleme sahip olan kadın kurumlarında da fon alamazsak ayakta duramayız özelliği de çok fazla var. Bu yüzden mümkün mertebe orada duruyorlar (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

¹²⁰ Bu durumun birkaç istisnası vardı. Örneğin bir kooperatif kalkınma ajansına proje yazarak makine almıştı. Yine başka bir kadın merkezinden kadınlar, birkaç kadın örgütüyle ortak yazdıkları projenin SODES tarafından 'kaçınılmaz' olarak kabul edildiğini söylediler.

Bağımsız kadın örgütleri kimi zaman belediyelerden ufak destekler alsalar da çalışmalarını sürdürmek için fonlara KJA örgütlerinden daha fazla ihtiyaç duyuyorlardı. Bu örgütler sıklıkla mesleki eğitim, girişimcilik, gelir getirici faaliyet odaklı çalıştıkları için Halk Eğitim’le, İŞKUR’la, çeşitli bakanlıklarla ortak çalışmalar geliştirmek durumundaydılar. Bunun yanı sıra tamamına yakının öz kaynağı olmadığı için temel fon kaynaklarından biri devlet kuruluşlarıydı. Bu örgütler devletle temel olarak iki yoldan ilişkiliniyorlardı. Birincisi, yukarıda görüldüğü gibi, tamamına yakını bakanlıklardan ya da valiliklere bağlı SODES gibi kurumlardan fon alıyorlardı. İkincisi, bu örgütler hem bu fonlu projeler kapsamında hem de diğer faaliyetlerinde devlet kurumlarından yetkilileri kendi etkinliklerine davet ederek kadınlar ile devlet arasında ‘köprü vazifesi’ gördüklerini söylüyorlardı:

Amacımız kadınlarla görüşme birebir, [kendimizi] anlatmak, ama öncesinde de şey yaptık mesela, Valiye gittik, çalışmamızı anlattık, bize destek olmasını istedik (...) Aile ve Sosyal Politikalar [Bakanlığı’na] gittik, rica ettik, böyle bir çalışmamız var bize hani destek olun, gelin siz kendi kurumunuzu anlatın, Müftülüğe gittik dinde kadının yeri nedir siz anlatın [dedik]. Her alanda işbirliği geliştirdik. Zaten amacımız kurumlara gitmek, gidiyoruz her yıl. Mesela yenileniyor, değişiyor: Emniyet Müdürü değişiyor, Aile ve Sosyal Politikalar biliyorsunuz yani sık sık değişiyor. Zaten bizim amacımız o, kurumlara gitmek (...) Proje olduğu zaman gidiyoruz işbirliği için, hani bizimle çalışmaya mecbur bırakıyoruz gibi bir şey oluyor. Geldiler, gerçekten hepsi de artık... Erken yaşta evliliği amacımız hani çocuk evliliklerinin olmaması. Bir de kız çocuklarının okullaşmasıydı esas amacımız. Hani burada farkındalık, duyarlılık yaratmak. Bu konuda da artık herkes hassas olduğu için Validen tutun ta hani ellerinden ne gelirse yaptılar. Mesela kaymakamlara gittik (...) E bağımsız olunca onun etkisi çok vardır. Devlet, sosyal devlet eksikliği çok var bu bölgede. Onlar için de biz köprü gibiyiz yani kadınlara ulaşmak için (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Onlara işlerini hatırlatmak için sık sık gitmek gerekiyor. Gidiyoruz yani. Çünkü bu sonuç olarak 6284 sayılı yasaya baktığımız zaman gerçekten hani onun uygulama kısmında çok zorluklar oluyor. Çünkü o da zihniyetle alakalı bir şey. Bununla ilgili zaman zaman o bahsettiğim salon toplantıları düzenliyoruz yani. Sonuç olarak kadınlar için yapılmış bu (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Burada, biraz da kadın örgütlerinin çabaları ve zorlamalarıyla, devlet-STK ortaklığı diyebileceğimiz bir ilişki geliyor ve kadın örgütleri bu noktada devlet kurumları ile kadınlar arasında köprü rolü oynuyorlardı. Buradaki etkileşim kadın örgütlerinin çalışmalarını daha rahat sürdürmelerini de sağlayan karşılıklı bir yarar olarak anlaşılmalıdır. Kendilerini ‘gerçekten’ bir sivil toplum örgütü, siyasetler ve ideolojiler

üstü olarak konumlandırılan bu örgütlerin aynı zamanda mahallelere, köylere rahat girebilmeleri, alanı çok iyi tanımaları, onları devletin de çalışmalarında ortak olabileceği ideal örgütler yapıyordu. Örneğin bir bakanlık bu örgütlerden birine AB projesine ortak olması için teklif götürmüştü. Burada hem kadın örgütü proje uygulamış oldu hem de bu proje kapsamındaki gelir getirici faaliyetler yoluyla yoksul kadınlar para kazandılar ve devlet açısından bu kadın istihdamını sağlamak üzere geliştirilen bir proje oldu. Daha önce vurguladığım gibi, özellikle devletler STK'lara ve özel olarak kadın örgütlerine hak savunuculuğu yaptıkları için değil, yoksullukla mücadele, sosyal refahı artırma ve istihdam sağlama işlevleri nedeniyle yöneliyor ve onları kamunun ortakları yapıyorlar.

Kamu kuruluşları ve bürokratlarla ilişkiler 'kadınların yararına' olması nedeniyle gerekçelendiriliyordu. Buna göre göre imamlardan bürokratlara bir farkındalığın yaratılması gerekiyordu. Kadın örgütleri de bunun için aracı olmalıydılar. Kendilerini kadınları topluma, devlete, hatta piyasaya bağlamada köprü olarak gören bu tarz örgütleri Alvarez (1999: 194) hükümetin kadın programlarını uygulayan "taşeronlar" (*sub-contractor*) olarak adlandırdı. Bu kadın örgütlerinin bazıları, sahada doğrudan kadınlarla yüz yüze çalıştıkları için devlet kurumlarının ve ulusal ya da uluslararası kuruluşların giremedikleri yerlere ulaşma ve oluşan boşluğu doldurma olanaklarına sahiptiler. Özellikle saha çalışmalarında bağımsız STK kimlikleri kadınlara ulaşmada çok önemli rol oynuyordu. Diğer yandan devlet kurumlarıyla ortak çalışmak tanınırlık ve kabul görme de sağlıyordu:

Bağımsızlık bu anlamda çok güzel çünkü sahaya gittiğimiz zaman da mesele kadın ilk diyor ki 'nereden geldin, sen Valilikten mi geldin?'. 'Yok diyoruz biz Valilik tamam, iletişimimiz var, ama biz onlara bağlı bir kurum değiliz'. Diyor 'o zaman partiden geldiniz' (gülüyor). 'Yok' diyoruz, 'partiden de değil. Biz buralıyız. Tabii ki de biz de Kürt'üz, buralıyız ama hani partiyle bir bağımız yok.' Çünkü biliyorsunuz burada hemen o kurum nereye bağlı... İnanmıyorlar. Ama çalışmamızın içine girdikçe, gördükçe kadınlar geliyorlar bakıyorlar. En büyük kaygı o (...) Biz diyoruz 'sırf sizin için geldik, siz ne yapıyorsunuz, nasılsınız?'. Hakikaten kendimize dönüp hiç sormamışız, ben ne istiyorum, değil mi? Bir kadın olarak (Neşe, 47, vakfı başkanı, Batman).

Bizim yaptığımız çalışmalar artık kurumlar tarafından da valilik tarafından da kabul görmeye başladı. Biz kendimizi bu alanda biraz kanıtladık. Proje olsa da olmasa da faaliyetlerimiz oldu. O yüzden ciddiye alınmaya başladık ve projelerle bu şekilde, projelerimiz desteklendi, SODES'lerle ilgili olanı söylüyorum. O yüzden desteklendi. Yani işte küçük bir bütçe de olsa en azından bir nefes almamızı [sağladı]. Bu alanda ben kendi derneğim olarak kendimi

kanıtladım yani (...) Ben kendimi gerçekten bu alanda kanıtladığım için bugün hangi kurumun kapısını çalsam bana gerçekten saygı duyarlar, önlerini iliklerler. Çünkü gerçekten işte 2008'den bu yana hiç kimseye eyvallahımız olmadan kendi imkânlarımızla da, projelerle de, şeyle de bir şekilde yürüdük ve çıtamızı gerçekten bu alanda çok yükselttik. O yüzden kurumlarla da diyalogumuz falan iyi. Ama bazı şeylere de, bürokratik şeylere de gerçekten takılıyoruz ya da şey yapabiliyoruz. Dört dörtlük de değil yani (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Serpil, KJA örgütlerinin devletle ilişkilenebilecek seçeneğine sahip olduklarını, ama kendileri gibi 'üçüncü göz' işlevi olan, herkese eşit mesafeli örgütlerin herkesle iyi geçinmek zorunda olduğunu söyledi:

Sizin hem yerel iktidarla hem merkezi iktidarla iyi çalışmanız gerekiyor. Merkezi hükümetler de gelip geçici, yerel iktidarlar da öyle. Tamam, hani bu bölgenin yapısından kaynaklı stabil, ama ve siz de eğer bir şeyler yapmak istiyorsanız sivil toplum örgütü olarak ikisine de mecbursunuz. Bir de şu var, sonuç olarak biz bunu kişisel olarak yapmıyoruz. Benim hiçbir yerle ihaleli bir çalışmam yok. Ne devlet kurumlarından ne belediyelerden ne de başka bir yerden. Hiçbir yerle de kişisel olarak bir şeyim de yok. Ama eğer ben sivil toplum örgütü olarak çok sayıda kadına ulaşım bir şeyler yapmak istiyorsam ikisinden de yardım almak zorundayım. İkisine de ulaşmak zorundayım. İksinin de desteğine ihtiyacım var benim (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Devletle çeşitli nedenlerle ilişkilenen kadın örgütleri kendilerini devlete ya da hükümete bağlı örgütler olarak görmüyorlardı. Daha önce de sıklıkla değindiğim üzere, kendilerini siyaset üstü ve dışı, bağımsız örgütler olarak tanımlıyorlar ve kadınların yararı için gereken herkesle ve her kurumla ilişkiler, ittifaklar, stratejik ortaklıklar geliştirmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Bu, devlet kurumları olabileceği gibi siyasi partiler ve yerel yönetimler de olabiliyordu. Bu ilişkiler örgütlerin kendi hedefleriyle ve duruşlarıyla uyumluydu. Mümkün olduğunca çok sayıda kadına ulaşmayı, onları çeşitli projelere ve çalışmalara katmayı, onlara haklarını öğretmeyi amaçlıyorlar ve bunun için kurumlarla çalışmayı da görevlerinden biri sayıyorlardı.

Diğer yandan devlet kurumlarıyla ilişkilerinde zorluklar da yaşıyorlardı. Çeşitli yasal ve bürokratik engellere takılıyorlar, kamu kurumlarından destek almak için çok çabalıyorlar ve bazen destek bulamıyorlardı. Bu durum, ilişkilerin yoğunluğuna göre de değişebiliyordu. Bu araştırma kapsamındaki bağımsız örgütlerden birisi devlet kurumlarından fon almıyor, ancak eğitim çalışmaları için Halk Eğitim gibi kurumlarla ortak çalışmalar yapıyordu. Bu asgari düzeyli ilişkilene, diğer örgütlere nazaran bu

zorlukları yaşamamalarını sağlıyordu. Daha da önemlisi çocuklara anadilinde eğitim verdikleri için devletin kendilerine çok sıcak bakmadığını düşünüyorlardı. Hatta bazı dönemlerde devletten doğrudan baskı gördüklerini söylediler. Bu anlamda bu örgütün devletle ilişkilene bakımından KJA örgütlerine daha çok benzediği söylenebilir:

Kürdistan'da devletten bağımsız örgütlerden çok da hoşnut değil devlet. Mesela bizim yaptığımız çalışmayı çok çok destekler durumda değiller. Çünkü biz burada anadilde [eğitim] veriyoruz. O bunu çok istemiyor. Ve biz burada o çocuklara haklarını öğretiyoruz. Bunu da çok istemiyor. Biz kadınlara da haklarını öğretiyoruz (...) Burada mesela belediyenin kreşleri korkunç bir rakama ulaşmış durumda, yani ulaştıkları çocuk sayısı açısından. Çünkü biz Kürtler olarak neyi önemsiyoruz biliyor musun? Bir çocuk kendi anadilinde okul öncesi eğitimi almalı. Yedi çok geç, altıdır yaşı yani. Çünkü onun hayatındaki başarısını etkiliyor erkenden aldığı o eğitim. E devlet bunu istemiyor ki! Bunu biz istiyoruz. Çünkü sorunun gerçek sahibi biziz. Dolayısıyla da biz buna yönelik çalışıyoruz (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Diğer örgütlerin ise ilişkilerinin çok sorunsuz ve pürüzsüz olduğu söylenemezdi. Bu örgütlerin çoğu devletle ilişkilerde, özellikle fon alınması durumunda ortaya çıkan açmazların farkındaydılar:

Bu fonlar örgütleri devlete bağlıyor mu, bağlıyor aslında. O çok yanlış bir durum değil (...) Almış olduğunuz projeler de, ki bunlar görüyorsunuz genelde hazineye kaynaklı aldığınız projeler. Ben bugün hükümetin aleyhine rijit bir rapor çıkarsam ikinci kez bana proje vermezler. Karacadağ Kalkınma Ajansı bana ikinci kez vermez. Benim böyle bir amacım var mı? Yok, ama olabilir. Belki ben ekstrem bir şey çıkarmak istiyorsam eğer bunu onunla yapma şansınız yok. Yani bu ister istemez bağlıyor (...) Bir de şu var, bunu yer yer görüyoruz maalesef. Diyelim ki hükümetle çok yakın temasta olan örgütlerde ciddi anlamda bir besleme olayı var. Bu resmen bir arka bahçelik yapıyor. Bu tamamen zaten yüzde yüz (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Dolayısıyla devletle çalışmak ve ilişkilene tamamen tartışmasız ve çelişkisiz olmuyordu. Ancak bu süreçte kadın örgütlerinin niyetlerinden bağımsız bazı ikilemler ortaya çıkmıştı. Devletin bir yandan KJA örgütlerini, kadınların anlatılarına göre, yok sayarken, diğer yandan başka kadın örgütleriyle ortak çalışmalara yanaşması kadın örgütleri arasında 'meşru müttefik' algısına sahip olduğunu gösteriyordu. Dolayısıyla devlet makul gördüğü kadın örgütleri aracılığıyla kadın sorunlarının tarafı oluyordu. Bu durum kadın örgütleri arasında yukarıdan bir müdahaleyle kurulan ayrışma olarak düşünülebilir.

Ancak taraf olma halini devletin bölgeyle ilgili politikalarıyla birlikte düşünmek gerekiyor. Bağımsız kadın örgütleri eğer KJA örgütleri gibi ‘siyasi’ olurlarsa baskıya uğrayacaklarının ve aynı zamanda kaynaklara ulaşamayacaklarının farkındaydılar. Anlatılarındaki yoğun ‘siyaset-dışılık’ vurgularının altında bu yatıyordu. Batman’da hareket bileşeni olmasına rağmen hem İŞKUR hem de Halk Eğitim’le çalışan bir üretim atölyesi çalışanı Nesrin bunu çok sert bir şekilde eleştiriyordu:

[Fonu] niye alıyoruz? Hedef kitlemiz var. Bizim mesela şu an yürüttüğümüz bütün çalışmalar kadın mücadelesi açısından araç değil mi? Araç. Amaç nedir? Bilinçlendirmek, cins bilinci yaratmak, mücadelede bilinçli kadın arkadaşlar yaratabilmek, yani kendi ayakları üzerinde durabilen, toplumu değiştirip dönüştürebilecek bir düzey açığa çıkarabilmek. Bunun için de ne lazım? İlk önce mesleki bir beceri lazım, değil mi? Hani bir el üretkenliği lazım. Doğal olarak bu alanları yaratmak için teknik bir ekip de lazım, teknik bir donanım lazım. Ben bunu alabilecek durumda mıyım? Değilim. O zaman bunları değerlendireceğim. Şimdi bunları değerlendirirken yürüttüğüm cins mücadelesinin bazı ilkesel şeyleri de var. Misyonu var, statüsü var, değil mi? Kazandırdığı bir şeyler var. Bunlardan taviz vererek mi yapmak gerekecek bunları? Hayır. İşte bazı kadın kurumlarımız ne yazık ki, hani uzlaşma diyelim buna, iyi geçineyim de ben bu projeden olmayayım, çünkü bu kadının buna ihtiyacı var [diyorlar] (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

Nesrin devletle bu biçimde bir uzlaşının uzun vadede kadınlara yarar sağlamadığını düşünüyordu. Ona göre bu uzlaşma hem kadın örgütleri arasındaki ayrışmayı artırıyor hem de kadın mücadelesi için gerekli olan muhalifliği engelliyordu:

Ama bu kadının bir de özgürlüğe ihtiyacı var, özgür olabilmeye ihtiyacı var yani. Bu kadına sen bu işi verip, bu projeyi alıp her ay 500 milyon [lira] altı ay boyunca verebilirsin, ama bir örnek veriyorum, bir yasa geçiyor değil mi? Hükümet bir yasa geçiriyor. Sen bu yasaya karşı, iyi geçinmek zorundayım deyip muhalif olmuyorsun, ama o kadının yarın öbür gün o yasa karşısına çıkacak. Ve o aldığı 500 milyon [lira] bitecek. Bir sürü hakkı gasp edilecek yani (...) Yani biz de yapıyoruz. Birçok kadın projesinde kadın politikaları müdürlüğü olarak, belediye olarak imzamız var yani. Belki direkt kurum olarak değil, ama belediye olarak imzamız var. Ama biz muhalif olmamız gerektiği yerde olmamız gerektiğini biliyoruz. Ben valiyle görüştüğümde, örnek veriyorum, valilikle görüştüğümde şiddet masasında kadın kurumlarının olması gerektiğini vurgulamam gerekir. Ya da projelerin neden kadın kurumlarına verilmediğini söylemek bir vicdan borcudur. Kadın kurumlarını ayırıyorsunuz söylemek bir vicdan borcudur. Söylemek lazım bunları. Bu bürokrasiye bunları anlatmak lazım. Biz bürokrasiyle iyi geçinmek adına bazı şeylerden taviz veriyoruz yani, bu çok önemli. Şimdi [kadın] şiddet görüyor, şiddeti çözmek adına kadına altı aylık maaş için, proje için uzlaşıyoruz, ama şiddetin bir nedeni var yani. Şimdi o karakola gitmiş, neler yaşamış,

eşine yani dava açamıyor mesela, niye açamıyor? Bir sor kadına, bunu bir sorgula. Bununla ilgili böyle bir çözüm bul. Ama ne yazık ki kadın kurumlarının çoğu şey yapıyor, o an tek çözümü ona hemen bir iş vermek, hemen maaş bağlamak, işte bir projenin içerisine koymak. O altı ay sonra o para bittiği zaman da o şiddeti görecektir yani. O kadına dava açması gerektiğini anlat yani (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışkanı, Batman).

Nesrin'in anlatımı kadın sorunlarını bağlamlarından koparan ve tekil, teknik meselelere indirgeyen, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak sunduğum çok yaygın STK'laşma eleştirilerini yansıtıyor (Lang, 2002; Alvarez, 1998, 1999, 2009). STK'laşma basitçe hükümetten ya da çeşitli ulusal/uluslararası kuruluşlardan fon alarak proje yapmak değildir. Bununla birlikte ama daha ziyade devlet, uluslararası kuruluşlar ve bağışçılar tarafından teşvik edilen ve desteklenen belli örgütsel biçimleri ve pratikleri temsil etmektedir. Alvarez (2009: 176) bunların “politik olarak işbirlikçi ve teknik olarak uzman” yapılar olduklarını söyler. Bu tarz STK'ların radikal hedefleri, en azından muhalefet etme amaçları yoktur. Yoksullara ulaşma, kadınları güçlendirme, bazı ihtiyaçlar için destek verme gibi çoğu zaman hükümet programlarına da dâhil olan ve boş bırakılan alanları doldurmaya çalışarak, “uyusal ve uyum sağlayan” (Bernal ve Grewal, 2014a: 302) yapılar olarak ortaya çıkarlar. Kurdukları ilişki ağlarını ve bunun getirdiği olanakları elde tutmak için Nesrin'in dediği türden bir uzlaşmaya yatkındırlar.

Bu noktada örgütler arası ikilikleri ve bölünmeleri yeniden düşünmek gerekiyor. Araştırma kapsamındaki örgütler literatürdeki gibi ‘taban örgütlere karşı profesyonel örgütler’ (Chahim ve Prakash, 2014; Costa, 2014) olarak bölünmemişlerdi. Mesele daha ziyade devletle kurulan ilişkilerdeki farkta düğümleniyordu. KJA üyelerinin çoğuna göre hem muhalefeti gerileten hem de bölünmeyi yaratan esas konu buydu. Bu aynı zamanda devletle ilişkilerin ve fon meselesinin bağlamlara göre nasıl farklı boyutlar taşıyabildiğini de gösteriyordu.¹²¹ Öncelikle kadın örgütlerinin kaynak konusunda sıkıntı yaşadığı bir gerçektir. Kira, fatura gibi rutin giderleri karşılamak, fon alındığında bile miktarının az olması durumunda bir sonraki dönemi nasıl getireceğini bilememek, büyük ölçüde kadınların gönüllü emeğine dayanmak yaygın bir durumdur. Kadın örgütlerinin çalışmalarını, özellikle onları daha fazla kadına ulaştıracak faaliyetleri sürdürebilmeleri için gerekirse devletten fon almak dışında çok fazla seçenekleri yoktur.

¹²¹ Örneğin İstanbul'da kadın örgütleri gerektiği zaman belediyelerle, valilikle, bakanlıklarla görüşmek durumunda kalabilirler. Ancak buradaki etkileşim kent sınırları içerisinde başka kadın örgütleri ile bir ikilik üzerinden oluşmaz. İlişkinin kendisini tartışmak ise zaten başlı başına bir feminist meseledir.

Belediyelere bağılı çalışan kadın merkezlerinin kendi kaynaklarının olması ya da üretim yaparak kendilerini devam ettirebilmeleri onlara bir bağımsız bütçe ve özerklik sağlıyordu. Diğer yandan örgütler arasındaki dayanışma, kaynakların bazen ortak olarak harekete geçirilmesi devamlılığı sağlamada önemli bir rol oynuyordu. Diğerlerinin fonlara duydukları gereksinim, bu fonları da çoğunlukla yurt dışından sağlayamamaları onları daha fazla devlet kaynaklarına yöneliyor ve bunun için de kendilerini ‘meşru müttefik’ olarak kurmalarını ve kanıtlamalarını gerektiriyordu. Ayten’in kendilerini dernek olarak kanıtladıkları için SODES’ten fon alabildiklerini söylemesi bunun örneklerinden biriydi.

Bunun birkaç temel sonucu vardı. Bu, hem STK’ların hükümet dışı oldukları varsayılan bağımsız yapılarını bulanıklaştırıyor hem de bölgedeki Kürt kadın örgütleri ile bağımsız örgütler arasında, hem devletle hem de siyasi yapıyla ilişkiler bağlamında bir ikilik yaratıyordu. Bunu Hülya’nın “iyi çocuk”, “kötü çocuk” ifadesiyle açıklamak da mümkündür. Bazı kadın örgütleri genel Kürt siyaseti ile devlet arasında kalma halini, devletten yana ilişki geliştirerek aşmaya çalışabiliyordu. Böyle olduğunda kadın örgütlerinin ilişki ağlarında başka kadın örgütleri değil, devlet kurumları öncelik alıyordu. Bazı kadın örgütleri çok siyasi olduğu gerekçesiyle KJA ile ilişkilenmede çekinceler yaşarken, devletle ilişkilene konusunda çekince yaşamıyordu. Böyle olduğunda, kadın örgütlerinin niyetlerinden bağımsız olarak, devlet de kadın örgütleri bağlamında bir ‘meşruluk’ ve ‘gayrimeşruluk’ ikiliği üzerinden kadın sorunlarına ‘taraf’ oluyordu.

7.3.2. Proje süreçleri ve fon kuruluşları

Projelerin kendisi bir ilişki ve iletişim ağı yaratır. Bu ağda hiyerarşik bir sıra düzeni vardır. En yukarda fon kuruluşu ve onun denetçileri, görevlileri, sonra proje koordinatörü ve çalışanlar, en altta yararlanıcı kadınlar yer alır. Bu sıra düzeni kadın örgütlerinin proje konularına ve yöntemlerine göre değişebilir. Örneğin eğitim odaklı bir projede kadın örgütleri daha hiyerarşisiz bir yöntem izleyebilirler. Gelir getirici projelerde ise genellikle yoksul kadınların üretim sürecine dâhil olması söz konusudur. Proje süresince ağına içine devlet kurumları, yerel yönetimler, şirketler, siyasi partiler de girebilmektedir. Dolayısıyla bir proje çoklu, karmaşık, örgütsel sınırları aşan bir ağına kendisini bizzat oluşturmaktadır.

Fonlu projeler uygulamak, kadın örgütlerinin fon aldıkları kuruluşlarla çeşitli ilişkiler geliştirmelerine yol açıyor. Bu süreç öncelikle protokolleri, sözleşmeleri,

bürokratik prosedürleri, bütçeyi, denetlenmeyi ve hesap vermeyi içeriyor. Her fon kuruluşunun farklı işleyişi olabiliyor. Bazıları daha esnek işleyişlere sahipken, kamu kuruluşlarının, AB ya da çeşitli dış vakıfların prosedürleri çok daha katı ve ağır olabiliyor. Örneğin bir yurt dışı fon kuruluşu tarafından desteklenen kadın örgütü örneğinde denetçilerin kadın örgütünü çok sık ziyaret ettiği, kimi zaman karşılıklı ziyaretlerin olduğu, ara raporların istendiği, yılsonunda tekrar bağımsız denetçilerin denetleme yaptığı teferruatlı bir süreç görülüyordu. Bazı projeler ise sadece ara yazışmalar ve bir yılsonu raporuyla, Hülya'nın ifadesiyle “çok rahat ve sancısız” geçebiliyordu.

Devlet kurumlarından alınan fonlarda da kadınlar bürokratik süreçlerle karşılaşılıyorlardı. Neşe bu nedenle sürekli “evrak peşinde” koşturduklarını söyledi. Ancak sonuç olarak onun deyimleriyle bunlar hesap verebilirlik açısından “kafalarda soru işareti bırakmadığı” için gerekliydi. Daha profesyonel denebilecek, hemen her sene iç ve dış kuruluşlardan fon alan örgütlerin bu süreçleri daha iyi yönetebildiği bir gerçektir. Proje başvurusu, yazım süreci ve sonuçlandırılması teknik donanım ve dış fonlarda yabancı dil bilgisi gerektirdiği için ya bu örgütlerdeki kadınlar proje yazımı, proje döngüsü gibi eğitimler alıyorlar ya da proje uzmanı istihdam edip mali müşavirlerden destek alıyorlardı. Bazı durumlarda çevrelerinden ve başka kadın örgütlerinden destek istiyorlardı. Çünkü proje eğitimi almak da bu süreçleri sorunsuz yönetebilmeye yetmiyordu.

‘Hesap verebilirlik’ ve proje süreçlerinin başarıyla tamamlanması bazı kadın örgütlerinin kendilerini bu kuruluşlara kanıtlamasını ve fon akışının sürekliliğini sağlıyordu:

Demek ki öyle bir güven verdik ki, çünkü biz sürekli denetim geçiriyoruz. İşte bizim mali müşavirimiz vardır, yeminli mali müşavir vardır, ondan sonra işte sürekli nedir (...) Onlar mesela ayrı bir denetçi firmalarıyla anlaşılır, yılda bilmem kaç defa gelirler, denetlerler. Yani böyle bir güven verdik herhalde. Kaynak bulma kısmında şu anda bir sıkıntı yaşamıyoruz yani (...) Mesela onlar geldiler, bizimle tek tek araçla neredeyse bütün illeri gezdik, dolaştık. Oradaki şeyleri gördüler, kadınları dinlediler, ne tür çalışmalar yapıldığını gördüler (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Hareket derneklerinden biri de sadece bir yurt dışı vakfından aldığı fonla “kadınların siyasete ve demokrasiye katılımı” başlıklı dört yıllık proje uygulamış ve sorun yaşamamıştı. Onlar da fon kuruluşuyla karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, çalışmalarını belgeleyip rapor haline getirmiş, projeye dâhil olan kadınlarla toplantı yapmış ve onların

görüşlerini de rapor haline getirip fon kuruluşuna göndermişlerdi. Bu onlar açısından hem projenin devamlılığını sağlamış hem de iyi ilişkilere vesile olmuştu. Hareketten olsun olmasın, bazı kadınlar projeler aracılığıyla ortaya çıkan olumlu sonuçlara değindiler:

Yani o deneyim paylaşımlarıdır, en son İsveç'e gitmiştik orada başka ülkelerden de gelen kadın arkadaşlar vardı, STK'lar vardı. Hani onlarla bir araya gelmedir, yaptığımız çalışmaları birlikte paylaşmadır hani olumlu. Olumsuz herhangi bir şeyle karşılaşmadık (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Tanıtım açısından önemlidir. Avrupa Birliği'nden alınan projeler biraz daha seni uluslararası tanınma noktasında önemli kılıyor. Avantajların daha çoğalıyor. Bir referans oluyor başka bir projeye başvurmak açısından. Bir de bitirmiş olman, sağlıklı bir şekilde bitirmiş olman bir referans oluyor. Bu açıdan Avrupa Birliği projeleri önemlidir kurumlar açısından (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Mesela özellikle Amerika'daki Küresel Kadın fonu, mesela biliyorsun o savaş yoğunluğunda falan, o zaman bir proje de yazmadığımız halde defalarca bizimle görüşmek istediler. Ne yapıyorsunuz, nasılsınız, iyi misiniz, sizi merak ediyoruz [dediler]. Çünkü biliyorlardı bizim merkezimiz o savaşın ortasındaydı. Çok güzel ilişkiler gelişti. Böyle ilişkiler elbette ki o kurumu güçlendiriyor. Mesela bize ihtiyacımız ne olabilir, size nasıl destek olabiliriz diye mesela orada mağdur olan, savaş mağduru kadınlar için neler yapabiliriz hep birlikte sorusu bu sana o kadar iyi hissettiriyor ki. Biliyorsun sen o anda kadınlar için bir girişimde bulunsan hâlihazırda biri seni ekonomik anlamda destekleyecek bir kuruluş var. Bu insana kendine güvenini, kurumsal açıdan söylüyorum artırıyor yani. Diğer örgütler için nasıl bilmiyorum, ama böyle ülkelerden hibe alıyor olmak çok değerli (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Bu ilişkileri örgütsel işleyiş ve kadınlara etkileri bakımından birkaç noktada değerlendirmek gerekiyor. Birincisi, kadınlar fon bulmaktan proje başvurusuna ve projeyi yürütüp sonlandırmaya kadar, içinde bürokratik, teknik, ayrıntılı prosedürlerin olduğu süreçlere giriyorlardı. Bu süreçte çeşitli teknik donanımlar kazanıyorlar, ilişki kuruyorlar ve kimi zaman yurt dışı ziyaretlerini de içeren sosyal ilişkiler geliştiriyorlardı. Kimileri bunu ücretli çalışan olarak yaparken çoğu gönüllü olarak yapıyordu. Bu örgütlerin çok azında sürekli proje üzerinden gelir elde eden kadın vardı. Dolayısıyla burada ortaya çok ciddi bir ücretsiz kadın emeği çıkıyordu. Ancak proje kabul edilirse ve miktarı yeterse ücret alabiliyorlardı. Örneğin Berfin ve Emek bir hareket derneğinde gönüllü olarak çalışıyorlardı. Kadın hareketinden başka kadınların da desteğiyle çeşitli projelere başvurmuşlardı. Ancak başvurularının çoğu sonuçsuz kalmıştı. Berfin "Proje yazmak çok zor. Çok gıcık bir şey, çok prosedürü var. Çok masraflı ve bunun karşılığında kabul

edilmediğinde senin cebinden gitmiş oluyor. Bu konuda sıkıntı yaşadık, ama ona rağmen alamadık.” diyordu.

İkincisi, bu sürecin kadın örgütlerinin bağımsızlığını etkileyip etkilemediğiyle ilgiliydi. Bazıları etkilemediğini düşünüyordu. Hülya için yurt dışındaki kurumlardan fon almak onları güçlendiren bir şeydi:

Bağımsızlığını etkiler mi bilmiyorum ya da niye etkilesin ki? Sen eğer ondan bir bütçe talep ediyorsan senin bir projen vardır, onu destekliyordur. Onun dışında hiçbir çalışmanı etkilemez ki. Ama senin kurumun o proje dışında hiçbir şey yapmıyorsa o zaman zaten o kurumun problemidir o. Oradan aldım ben o parayı, proje için burada kullanıyorum okey, ama benim başka başka çalışma alanlarım da var, onları da yürütüyorum aynı zamanda. Sadece o projeye bağlı kalmak onun bağımsızlığını etkiler. Biz hiç proje olmadan da bir sürü çalışmalar yapıyoruz (...) Türkiye’de bir kadın kuruluşuna çalışmalarını için destek veren o kadar az kuruluş var ki. Ve bu zaten çok yerini bulmuyor. Mesela biz bağımsız bir örgütüz, kadın kooperatifiyiz ve Türkiye’deki hiçbir kuruluştan destek almadık şimdiye kadar. Bunu başka ülkelerden alıyor olmak bir kere şey oluyor, ya hani keşke benim ülkem de böyle yaklaşıyor. Çünkü sonuçta biz çok ulvi bir şey yaptığımız düşünüyoruz. Mesela Türkiye’nin yaklaşımı da böyle olsaydı ne kadar iyi olurdu. Onların sana bakış açısı bir kere sana kendini değerli hissettiriyor (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Diğer yandan, fon kuruluşlarıyla iyi ilişkiler geliştirilse de, bunun yoğun bir hesap verebilirlik haline dönüştüğünü unutmamak gerekiyor:

Projeler yazdığım zaman evet, A’dan Z’ye her şeyi istiyorlar, attığın adımın hesabını istiyorlar senden. Onunla uğraşmak çok zordur. Hesap tutmalardır, evraklardır. Özellikle AB çok fazla yapıyor bunu. Bu büyük sıkıntı yani. Bu ister istemez seni rahatsız edebiliyor yani. Keşke böyle şeyler olmasaydı, bağımsız bir şekilde sadece kendi içinde çalışsaydı çok daha güzel olurdu. Ama öyle bir imkân yok şu an, öyle bir durum yok. Ama bağımsızlığını bir nebze yapıyor. Çünkü sonuçta yarı gözetlenmiş şekilde oluyorsun. Ama onun dışında işleyişini ortak yaptığım zaman çok sıkıntı olmaz yani (...) İyi para veriyorlar, ama çok uğraştırıyorlar, öldürüyorlar yani (gülüyoruz) (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Kadınlar fon alınan yerlerle geliştirilen ilişkilerin ‘koşullu’ olduğunun farkındaydılar. Örneğin Serpil şöyle diyordu:

Parayı veren düdüğü çalar. Aynı şekilde diyelim biz nasıl raporlar çok hükümet aleyhine olmuyor diyorsak, bu diğer fonlama yapan yerler için de geçerli oluyor. Onlar da biraz vermiş oldukları fonlar içerisinde bir yönlendirme yapıyorlar, yapmıyorlar değil (Serpil, 32, kadın örgütü başkanı, Diyarbakır).

Yine üçüncü bölümde gösterdiğim gibi, STK'laşma bağlamında bu konuya dair en önemli eleştirilerden biri STK'ların fon kuruluşlarına bağımlı hale gelmesi (Costa, 2014; Jad, 2004; Lang, 2014b) ve gündemlerinin, önceliklerinin fon kuruluşlarınca belirlenmesi, hatta manipüle edilmesiydi (Helms, 2014, Hemment, 2014). Kadınlara proje konularını neye göre belirlediklerini sorduğumda, çoğu mahallelerde karşılaştıkları kadınların taleplerine ve ihtiyaçlarına göre belirlediklerini söylediler. Örneğin Müzeyyen proje fikrini ve nasıl uyguladıklarını şöyle anlattı:

Proje yaparken bir projeyi yapıp hani kadınlara götürüp uygulamıyoruz. Fikirler ve düşünceler genelde kadınlardan çıkıyor, ihtiyaçlar oradan geliyor. Biz ona göre projeler yapıyoruz. Ve daha çok mesela toplumsal anlamda farkındalık yaratacak şeyler de yapıyoruz. Mesela diyelim ki Siirt, Batman'da yürüttüğümüz bir proje vardı, bunu zaman zaman Mardin, Diyarbakır'da da yaptık. İlçelere ve köylere gittik. Orada işte öğretmenlere, kamu kuruluşlarında çalışanlara erken yaşta evlilik, namus adına işlenen cinayetler ve hani nedir, kurumların buradaki sorumlulukları nelerdir, neler yapmalılar, bununla ilgili inanılmaz büyük salon toplantıları yaptık. Ve diyelim ki hani imamlarla toplandık, camilerde toplantılar yaptık, hala yapmaya devam ediyoruz (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Ancak yine de fon süreçlerinin bir tür bağımlılık ve hesap verme ilişkisi yaratması kaçınılmazdı. Serpil de bunun tersinin iddia edilemeyeceğini söylüyordu. Burada kuşkusuz fon alınan kuruluşun da farklı süreçler ve sonuçlar getireceğini akılda tutmak gerekiyor. Bir kamu kuruluşundan fon almak ile bir vakıftan almak arasında farklılıklar vardır. Ancak süreçler ne kadar esnek olursa olsun yoğun prosedürlerle uğraşmak gerekir. Çünkü kullanılan paranın her kuruşunun hesabının verilmesi ve faaliyetlerin raporlanması gerekiyor. Örneğin Ezgi "attığın adımın hesabını istiyorlar senden" diyor ve bu durumu "yarı gözetlenme" olarak adlandırıyordu. Bu tarz bir hesap verebilirliğin projeye dâhil olan kadınlara ya da kadın hareketine verildiğine dair bir işaret yoktu. Bu bağlamda örgütlerin pratikte fon verenlere hesap verdiği de bir gerçektir ve bu da dünya genelindeki durumdan çok farklı değildi (Bernal ve Grewal, 2014a). Bu elbette daha çok bağımsız kadın örgütleri için geçerliydi. Dolayısıyla birçok kadın fonların yararından bahsetse de bunu, son derece emek ve zaman alan, bu nedenle kadınların potansiyelini de olumsuz etkileyebilen, bağımlılık ve "mali krizler" (Kardam ve Ecevit, 2002: 102) yaratma riski yüksek bir mesele olarak da görmek gerekiyor.

8. KADINLARIN BAKIŞ AÇISINDAN BAZI MESELELER

8.1. STK'lar, Fonlar ve Projecilik

Siyasetle ve devletle ilişkiler, çatışmalar, karşıtlıklar çeşitli koşullar bağlamında kaçınılmaz görünüyor. Bu, ne kadın örgütlerine ne de bölgeye özgüdür. Kadın örgütlerinin ideolojik pozisyonları, toplumsal hareketlere bağlanmaları ya da bağlanmamaları, kurdukları ilişki ağları ve hedefleri herhangi bir il, bölge ve ülke bağlamında çeşitli ve karmaşık görünüm alabilir. Meselenin diğer yönü bu örgütlerdeki kadınların kendilerini kurma biçimleri, deneyimleri ve meselelere bakış açılarıdır. Bu bize, örgütleri sadece buraya kadar çizilen çerçeve bağlamında ele almanın yeterli olmadığını da gösterir. Çünkü kadın örgütleri ve genel bağlamda kadın hareketleri katılımcılarının da yaşamlarını, algılarını ve bakış açılarını güçlü bir şekilde etkiler.

Bu nedenle kadınlara örgütsel çalışmalarıyla birlikte hayatlarında neler değiştiğini ve deneyimlerini sordum. Kadınların anlatıları ve belli meselelerdeki düşünceleri örgütsel bağlamlarda oluşan ikiliklerin ötesini gösteriyordu. Özellikle bağımsız örgütlerdeki kadınlar bazı konularda tahminim ötesinde bir eleştirel yaklaşım geliştirmişlerdi. Örneğin her iki örgütlenme hattındaki kadınlar da Batman ve Diyarbakır'da bir STK artışı gözlemlediklerini söylediler ve bunu eleştirdiler. Hareketten kadınlar, bu artışın nedenini yukarıdan bir müdahaleyle gerçekleşen karşı-hareket olarak görürken, bazıları bölgeye fon kaynaklarının artmasıyla beraber sadece bu fonlardan yararlanmak için bile derneklerin açıldığını düşünüyordu. Fon kuruluşlarının bölgede kadın örgütlerine neden kaynak aktardığı sorusuna dair de çeşitli düşünceler ve teoriler geliştirmişlerdi. Örgütlenme süreçleri ise hemen hepsinin kendilerini 'güçlü kadın' olarak kurmalarını sağlamıştı. Kimisi liderlik ruhunu bu vesileyle hayata geçirmiş, kimisi kariyer yapmış, kimisi politik olarak güçlenmişti.

8.1.1. Fon yarışları ve müdahaleler: Fason STK'lar, tabela dernekleri

KJA üyesi kadınlara göre, devlet kendilerine karşı bir hamle olarak kadın STK'lar ya da kadınlara yönelik çalışmalar yapan kurumlar kuruyordu. Şilan valiliğe bağlı bazı kurumların kadınlara yönelik çalışmaları kapsamında kurslara katılan kadınlara belli ücret ödediğini ve burada amacın kendi alanlarını baltalamak olduğunu söyledi. Dicle, kendi "özgürlükçü örgütlenme modellerinin" tabanda karşılık bulduğunu, devletin de bunun karşısına kendi modellerini koyduğunu düşünüyordu. Berçem ise çok sayıda kadın örgütü kurulduğunu, ama bunların içinin "bomboş" olduğunu, kadınlarla ilgili

hiçbir sorunda “ses çıkarmadıklarını” söyledi. Ona göre de bu yapılar kadın mücadelesini geriletliyordu:

Çünkü diyor ki bu senin STK’an bu da benimki. Benimki zaten ben devletim, güçlüyüm. O zaman senin bütün alanını ben kapsarım. Örneğin benim kurumumun hemen karşısına ÇATOM’ların açılması gibi. Artık yeni adları ÇATOM değil ama ÇATOM olarak açılmıyor, daha bilmem ne merkezleri, aile merkezleri, aile destek merkezleri gibi, aynen öyle. Örneğin biz kurs açıyoruz para vermiyoruz, ama kadın gelsin bu sayede bizimle ilişkilensin, bu sayede sorunlarını açığa çıkaracak, güçlenecek, kadınlarla bir araya gelecek diye ümit ederken diğer taraftan kurs başı aylık para veren devlet. Dolayısıyla parayla bu işi şey yapmaya başlıyor. ‘Oraya gitmeyin bize gelin, bizden para alırsınız’ [diyor] (...) Dolayısıyla devlet de bunun yerine kendince bir model koyuyor, ama bu modelin içi bununla paralel değil. Denetlemeye çalışıyor. Tabii devlet olmanın, erk olmanın bütün o mekanizmalarını, ekonomik rahatlığını da kullanıyor. Dolayısıyla senden daha güçlü erişebiliyor, ama sonuçta ortaya çıkan şey aslında amaca hizmet etmediği (...) Dolayısıyla yani sayı çok, nicelik çok, niteliğin çok az olduğu bir manzara var. Birbirleriyle pozitif ilişkilenemeyen, birbirinin ekmeğinin önünü kesen diyeyim, fonlarını çalan, işte birbirlerini projelerinin önüne benzer projeler üreten böyle bir *fason STK’lar* var (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kadın örgütlerinde artış var, ama nitelik yok. İçi bomboş. Daha çok kadın örgütü var, ama bak işte TBMM’den yasa çıktı, kimseden ses yok. Hadi çıksın o zaman. Ben görüyorum, dikkat ediyorum sadece buralardan, Kürdistan’dan feministler bir de üniversiteler, üniversitelerdeki kadın arkadaşlar. Başka kimseden ses yok. Mesela biz arkadaşlarla da konuştuk, önceden diyor burada küçük bir taciz olayı olduğu zaman diyor insanlar yığılırdı. Niye yok? (...) Evet, çok varlar ama neredeler? Nitelik olmayınca olmuyor işte. Yasalarla ancak bir şeyleri değiştirebilirsin. O da bomboş. Kurumu açıyor, içi boş. Ne bir çalışma var ne bir şey (...) Herkes bizim gibi düşünecek diye de bir şey yok, ama en azından geriletmesinler. Değil mi? (Berçem, 29, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Batman).

Roza sistemin her zaman “kendi kadınlarını” yaratmak istediğini, bunun dünya deneyimlerinde de gördükleri bir strateji olduğunu söyleyerek bu çabaların başarısızlığa mahkûm olduğuna inandığını söyledi. Yine Nermin benzer bir vurgu yaparak bu tarz girişimlerin, örneğin ÇATOM faaliyetlerinin toplumda karşılık bulmadığını ve dolayısıyla hareket için değerlendirmeye bile gerek duymadığını söyledi.

Hareket üyesi olmayan kadınların da kadın örgütleri ve genel olarak STK artışına dair, bundan daha farklı bir yaklaşımla da, olsa önemli eleştirileri vardı. Onlar, fon yarışı nedeniyle bir STK artışı yaşandığını düşünüyorlardı. Örneğin Neşe, kadınlar üzerinden daha rahat proje alındığı için kâğıt üzerinde bir dernek artışı olduğunu

gözlemlediğini ve bunun kendisini üzdüğünü söyledi. Yine Batman'daki bir dernek başkanı Ayten kendisine bu konuda gözlemleri olup olmadığını sorduğumda bu dertten çok mustarip olduğunu söyledi:

Tam da böyle benim yarama parmak bastınız. Bu dertten o kadar mustaribim ki! Şimdi şey var, herkes kalkıyor hemen bir dernek kurayım, özellikle kadın dernekleri anlamında da gerçekten bir artış var. Ya şimdi mevcut bir, mesela ben kendim Batman'da ilk hemen hemen kurulan kadın derneklerinden biriyim. Mevcut bir kadın derneği var, sen işte sırf işte bir koltuk için, işte ne bileyim proje yapayım da geçsin diye kalkıp hemen tak bir başka [dernek kuruyorsun] (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Serpil sadece kadın alanında değil, genel olarak Diyarbakır'da bir STK artışı gözlemlediğini söyledi ve bunu yine fon kaynaklarının varlığına bağladı. Bu amaçla kurulan birçok kadın örgütünün de kısa zamanda kapandığını söyledi ve 'STK mezarlığı' benzetmesi yaptı:

O kadar çok *tabela derneği* var ki! Sadece protokollerde oturup kalkan dernekler var. Sırf proje almak için açılanlar var. Ama onların çok sürdürülebilirliği olmuyor. Onlar kendilerini en fazla birkaç yıl götürüyorlar (...) Projelerle kendini ayakta tutabileceğini sanıyor, tutamıyor, gidiyor. Çok spesifik ideolojik anlamda belli bir amaca hizmet etmiyorsa ben ayakta kalanı daha hiç görmedim. Yoksa bini aşkın dernek var Diyarbakır'da. Yani şey, mezarlığa dönmüş durumda (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Serpil burada iki önemli noktaya dikkat çekti. Birincisi, kendilerini devam ettirebilen örgütlerde, olumlu bir sonuç olarak kadınların sayısının artmasıydı. İkincisi, denetim mekanizmasının artmasıyla özellikle dış fonların artık çok rahat dağıtılmamasıydı. Çünkü özellikle 2000'lerin başlarından itibaren fonlar onun deyimiyle "hoyratça" dağıtılmış, ama yakın dönemde bu dizginlenmişti:

Denetim mekanizması arttığı için öyle aldım, cebime attım olayı yok. Atıyorum yapmış olduğunuz projenin belki yüzde onu en fazla size kalabilir. Nedir, bir levhaya üç yüz lira yazmışsınızdır da iki yüz elli lira tutmuştur. Yani bu tarz şeyler. Ya da bir eğitimcinin bedelini üç yazmışsınızdır da iki tutmuştur. Çok fazla ben proje için açanları ki mesela hükümete çok yakın vs. olanları gördük, bir yıl olmadı, olmadı yani bir yılları tutmadı. Çünkü zaten mevcut derneğinizin giderleri onu yiyip bitiriyor. Çalışanı varsa, kirası varsa, şuyu varsa buyu varsa gidiyor yani götürüyor. Öyle kişisel anlamda zengin olabileceğiniz bir şey değil. Ama işte bir dönem çok hoyratça dağıtıldığı için bunlar, orada küçük küçük faydalananlar oldu. O faydalananlar da derneği kapattı gitti. İki projeden sonra cebine parasını attı gitti. Bu işte sizin tenezzül etmenizle alakalı bir durum (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Kadınların bu artan STK ve kadın örgütleri kapsamına kimleri dahil ettikleri bazen çok net değildi. KJA üyelerinden bazıları, kapsama bu araştırmadaki bazı bağımsız kadın örgütlerini de dâhil ediyorlardı. Bunun nedeni yine örgütlerin kurdukları ilişkilere dair eleştirileri ve aynı zamanda apolitik yapılarıydı. Ancak bu anlatılar, bu çalışma kapsamında görüştüğüm hiçbir kadın örgütünün en azından ‘tabela derneği’ olmadığını gösteriyor. Çünkü bağımsız kadın örgütleri de varlıklarını yıllardır sürdürüyor ve proje dışında da çalışmalar yapıyorlardı.

Öte yandan kadınların anlatımları, literatürde STK’laşmanın ve projeciliğin en kötü sonuçlarından birinin fonlar üzerinde rekabet olduğunu gösteren birçok çalışmayı destekliyor (Al-Ali, 2005; Mitra, 2010; Nazneen ve Sultan, 2014). Bu durum yine STK artışının fon kaynaklarının artışıyla mümkün olduğunu gösteren çalışmaları da doğruluyor (Grünberg, 2014; Helms, 2014; Hemment, 2014; Jad, 2004). Kadınlara dernek tercihlerinin nedenini sorduğumda, Serpil en kolay yolun bu olduğunu söylemişti, çünkü dernek açmak çok kolaydı. Aynı zamanda tüzel kişiliği nedeniyle hem fon almayı mümkün kılıyor hem de bir tür meşruiyet ve yasal dayanak sağlıyordu. STK tipi formel örgütler birçok yerde örgütsel sürekliliği sağlayan, yasal ve bu nedenle devlet, fon kurumları gibi yapılar tarafından tanınırlığı yüksek yapılar oldukları için tercih ediliyorlar (Lang, 2014b).

8.1.2. Çokluk ve bölünme

Diğer bir mesele, kadınların anlattığı bu STK çokluğu içerisinde çalışmalarının bundan nasıl etkilendiğidir. Ortak vurgular, bir bulanıklığın ve karmaşıklığın, bölünmenin varlığına işaret ediyordu:

Kadın çalışması Batman’da bölük pörçük yapılan bir çalışma. Herkes bir ben baş olayım sevdasında. O yüzden hemen hemen hiçbirimiz diyeyim, amacına ulaşamıyor. Çünkü bir dayanışma yok (...) Hâlbuki işbirliği, güç birliği olsa, bir çatı altında böyle bir şey yapılsa ve herkes ben bir başım demese, ne kadar güzel çalışmalar [olur]. Çünkü sivil toplum kuruluşlarının hali ortada, ücretli çalışanı bile yok. İşte o dayanışma olduğu zaman ne kadar güçlü bir sivil toplum kuruluşu ortaya çıkar. İşte bu zihniyeti biraz oluşturmak lazım (...) Ve bakıyorum mesela ben biraz daha en azından şey yapabiliyorum, bir yere bağlı olmadan çalışan bir kadın derneği olarak söylüyorum, kadınları bir araya getirebiliyorum etkinliklerde şeylerde falan. İnanın bazı kadın dernekleri var, üç kadını bir araya getirip bir etkinlik yapamıyor. Başkan (kendisi) tek başına bütün yükü yüklenip o çalışmayı yürütmeye çalışıyor. Kendini parlıyor resmen. Bir araya gelirse mesela. Bölük pörçük yani yapılan çalışma (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Diyarbakır’da bir kadın merkezinde çalışan Mizgin, kadın örgütlerinin sayısının artmasının kadın politikasına ilişkin nitelikli değişimler ve kazanımlar getirmediğini düşünüyordu. Yine Dicle bir kadın örgütü çokluğu içinde zeminin kaydığına inanıyordu:

Proje odaklı, proje için açılmış STK’lar var. Yani araçsallaşan kurumlar birçoğu, amaç odaklı bakmıyorlar. Bir de bu kalabalıklığın içerisinde bir kaybolma hali var. Yani çok fazla kurum olunca odak ve zemin kayıyor. Ben mesela hangisiydi, neydi, bu ne yapardı demeye başlıyorum. Oysa iki tane fonksiyonel çalışan örgüt yerine yirmi tane olmasını iyi bir şey olarak görmüyorum. Bir kere böyle bir durum var. İkincisi, bunlar kar amaçlı olmasaydılar zaten hepsi fonksiyonel olacaktı ve benim de bu derdim olmayacaktı (...) Yani dönüp baktığımda gerçekten sayının çok olması işi zorlaştırıyor. Kalabalıklaştırıyor ve aslında gerçekten bu işi yapanın önündeki şeyi kapatıyor, kolaylığı kapatıyor (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Görüştüğüm bazı kadınlar kurulan çok sayıda örgütün bir kısmının işlevsizliği ve Dicle’nin deyimiyle araçsallaşması bir yana, kaynak bölünmesi yarattığı kanısındaydılar. Bu bir bakıma STK kuranların piyasadaki girişimciler gibi hareket ettiklerini ve STK sektörünün bölgede de genişlediğini gösteriyordu. Hem Ayten hem de Dicle’ye göre, ‘gerçekten’ kadınlar için çalışmalar yapmak isteyen örgütlerin önü kesilmiş oluyordu. Tekrar hatırlatmak gerekirse, Dicle bu tarz örgütleri “birbirinin ekmeğinin önünü kesen fason STK’lar” olarak yorumluyordu. Kaynak bölünmesinin olumsuz sonuçlarını da şöyle değerlendiriyordu:

Bir örgüt bir yerde çok iyi ilişki kurup, parayı alıp bu işe hizmet edecekken yirmi örgüt o parayı yirmi parçaya bölüyor ve dolayısıyla kaynak bölünüyor. Bölünen kaynaktan aslında hiçbiri tam anlamıyla o işin layık olduğu şeyi alamıyor. Bir de şeyi söylemek istiyorum, bu hizmete çok fazla dönüşmüyor. Hizmetin gideri beş liraysa elli liralık para alıyor ve kırk beş lirayı gider gibi gösteriyor, dolayısıyla hiçbir zaman gerçekten o para da ne o kişiye ne o kuruma çok da şey olmuyor. Yani üç beş kişiye gidiyor (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Bununla birlikte kadın örgütlerinin çokluğunun olumlu bir potansiyele sahip olduğunu düşünüp, pratikte açmazlar yarattığına inanlar vardı:

Ya şimdi aslında baktığın zaman ne kadar kadın kurumu olursa iyi bir şey, güzel bir şey. Çünkü o kadar çalışma yapıyorsun. Ama bir yandan baktığın zaman aslında öyle olmadığını görebiliyorsun. Çünkü sadece açılıp kalması için, açıldığı için, hani sadece açmak için var olan ve içi boşaltılmış bir şekilde açılan çok fazla kurumlar var. Bu da büyük sıkıntılar oluyor. Çünkü var olan kurumların çalışmasını engelliyor. Ve engellemesiyle birlikte iyi çalışma yürütülmüyor. Biz insanlar yeniliklere açığız her zaman, yeni bir yer gördüğümüzde oraya gidebiliyor ve diğerini boş bırakabiliyoruz. Tabii ki kadın çalışması önemlidir. Herkesin

yapması gerekiyor. Ama önemli olan esaslı bir şekilde yapmaktır (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Az olması ve öz olması çok önemlidir (...) Her bir bölgede bir tanenin olması o farkındalığı daha iyi yaratıyor. Diyelim bir ilçede dört tane kadın kurumu varsa ve dört farklı bakış açısıyla bir çalışma yürüttüğünde çelişkiler de çok daha fazlalaşır ve kolektif bir yaşam çıkmaz. Bölünmeye çok neden oluyor. Biraz da eleştirdiğimiz bakış açısı da budur yani. Bir ilçede on tane kadın kurumu varsa birinin devlete birinin başka yere bağlı olması çok sıkıntılıdır (...) Dolayısıyla birçok STK'nın olması sıkıntı yaratıyor. Biz dediğimiz gibi, eğer cins bilincinden, farkındalık yaratmaktan, kadının kendisini o ilk cinsel kırılmadan kurtarması gerekiyorsa hiçbir ideolojiye hiçbir örgütlülüğe bağlı kalmadan kendi kolektif yaşamını kurmak ve kendi özgüvenini, iradesini açığa çıkarması gerekiyor her şeyden önce. Maalesef bu bizde çok sıkıntı (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Berfin'e göre KJA'nın farkı, bileşeni olan örgütlerin aynı perspektifle ortak çalışmalar yürütmeleri ve bu anlamda bir bütün hareket oluşturmalarıydı. Yaptıkları eylemlere, basın açıklamalarına, örneğin kadın cinayetleriyle ilgili eylemlere başka kadın örgütlerinin katılmaması onun için büyük bir sorundu. Yine Nesrin kadın örgütlerinin sayıca artışına olumlu yaklaşıyor, ama bir çekince koyuyordu:

Tabii ki olumlu. Yani farklı görüşler, farklı tüzükler, farklı yönetmelikler. Yani biz çoğaldıkça çoğalmalıyız aslında. Bu tek tipleşmenin önüne de geçer, bu tek bir bakış açısının önüne de geçer yani. Bence tartışmaları daha da derinli kılar, belki mücadeleyi daha da güçlendirir. Yani doğal olarak bence birçok kadın örgütü olmalı, birçok kadın bakış açısı ortaklaşacağı mutlaka ki özgürlüğü esas alan, kadın mücadelesini esas alan bir yerde olmalıdır mutlaka. Bence birçok kadın derneği açılabilmesi yani. Farklı zeminlerde niye tartışmayalım? Mesela Jineoloji tartışmaları birçok kadın derneği ve kadın kurumunun ortak bir araya gelip tartıştığı ve farklı bakış açılarıyla renk kattığını düşünüyorum. Keşke Batman'da da hani az önce bahsettiğimiz hani o uzlaşma, o muhalif kimliğini bir tarafa bırakma, kadın kimliğini bir tarafa bırakma algısı olmasa da birçok kadın derneği bir araya gelebilse bir noktada (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

McCarthy ve Zald (1977) henüz 1970'lerde, toplumsal hareketlerin yükseldiği dönemde örgütlere verilen dış fonların artmasıyla birlikte toplumsal hareket örgütlerinin profesyonelleşmeye başladıklarını bulmuşlardı. Dahası bu örgütlerin kaynaklarla bağlantılı olarak bir "toplumsal hareket endüstrisi" (1977: 1219) oluşturduklarını iddia etmişlerdi. Bundan önceki çalışmalarında da (McCarthy ve Zald, 1973) bir "toplumsal hareket girişimcileri" (*entrepreneurs*) grubunun oluşmakta olduğunu göstermişlerdi. Burada 'toplumsal hareket örgütü' yerine 'STK', 'toplumsal hareket endüstrisi' yerine

‘STK sektörü’, ‘toplumsal hareket girişimcisi’ yerine ‘STK kurucusu’ kavramı konulduğunda anlam çok değişmeyecektir. Bu teorisyenlerin aslında erken dönemde kurdukları bu çerçeveye o dönemden ziyade, 1990’lardan bugüne süren bir eğilimi anlamayı sağlıyor. Bu eğilim bir Güney ülkesinin köyünden, Batman’ın ve Diyarbakır’ın bir mahallesine kadar taşıyor.

8.1.3. Fonlara ilişkin görüşler

Kadın örgütlerinin fon alması ya da almaması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar vardı. Kimisi kesinlikle alınmaması gerektiğini düşünürken, bazıları bunu belli koşullara bağlıyor ve çekinceler koyuyor, bazıları da kesinlikle alınması gerektiğini düşünüyordu. Bununla birlikte bazı kadınların, fon kuruluşlarının kadınlara fon vermeye neden bu kadar istekli olduğuna dair çeşitli düşünceleri ve teorileri vardı.

Dış fonlu proje karşılığı daha çok hareket üyesi kadınlarda vardı. Mesela Bahar fonların kadın örgütlerinin bağımsızlığını engellediğini düşünüyordu. Ona göre “hazır parayla çalışmak üreten, direnen damarı” açığa çıkaramazdı ve kadın örgütlerinin “yokluk içerisinde” mücadele edecek kadar cesur ve inançlı olmaları gerekirdi. Roza da fon meselesine politik bir çerçeveden esastan itiraz ediyor ve kadın örgütlerinin bağımsızlığını etkileyeceğine inanıyordu. Ona göre bu meseleyi egemenlik ilişkileri çerçevesinde ele almak gerekiyordu:

Ben Roma’da bir toplantıya katılmıştım bu fon tartışmalarıyla ilgili. Gerçekten de egemen ülkeler diğer halkları aşağılayan bir şeyle geliyor: ‘Yoksul’, ‘yeteneksiz’. Üçüncü dünyayı zaten toplamışlar, gruplar öyleydi. Ben şunu çok gördüm: Biz emeğimizi ve fikirlerimizi bir araya getirerek trilyonların yapamayacağı bir şey yaptığımızı gördüm. O yüzden dünyadaki kadınların da aslında emeği ve düşünceyi bir araya getirerek yapmak, ben başta o yüzden dedim KJA’nın böyle bir stratejisi var. Zihniyet değişimiyle ilgili ortak çalışmalar yapmak çok önemli, ama onun ekonomiye, işte NGO’lardır, fonlardır gerçekten çok aşağılayıcı olduğunu düşünüyorum. Erkek egemen zihniyetin ‘para veriyorum’a dönen bir noktaya geldiğini ve kadının o projeye koyduğu emek ve fikirlerinin görünmez olduğunu, aynen hani kadınlar dünyanın tüm kirli bulaşıklarını çamaşırlarını yıkar, çocuklara bakar, tüm engellilerine, tüm yaşlılarına, ama tabii zaten bu onun görevidir yani. Bunu projelendirdiğinde ‘para veriyorum’a dönen çok benzer bir şey çıktığını [düşünüyorum] (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Yine KJA üyesi Lorin de bu meselenin çıkar ve egemenlik ilişkileriyle dolu olduğunu düşünüyordu:

İlk başta yaptığımız eleştiriler aslında içinde bunun da olduğu eleştirilerden biri. Biz sistemden bir şey umulmaması gerektiğini düşünüyoruz. Bana şöyle bir handikapı hatırlatıyor gerçekten: Biri seni dövüyor, ama seni döven kişiden gidip yara bandı istiyorsun. Biraz daha kapsamlı baktığımız zaman, kapsamlı sistem eleştirisi yaptığımız zaman, hele ki bu fon veren yerlerin birçoğu büyük kapitalist vakıflar, şirketler vesaire ve aslında içerisinde onu yaparken bile kadın meselesini tartıştırmak ve bu sorunu çözmek üzerinden değil de kendi çıkarları üzerinden aslında fon verme ihtiyaçları olduğunu düşünüyorum (...) Bağları koparmak istiyoruz yani. Onların olmadığı, devletin olmadığı, hiyerarşinin olmadığı, iktidarın olmadığı bir yer. Sen en ufak şekilde bağ kurduğun zaman, iletişime geçtiğin zaman bu öyle bir şeydir ki kapitalizm, elini verdiğinde kolunu kapıyorsun. Yarın öbür gün bu fon veren şirketlerin sana müdahale etmeyeceğini ya da fon üzerinden proje oluştururken seni yarı yolda bırakmayacağını bilmiyorsun. Öyle yapma ihtimalleri de çok büyük (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışanı, Diyarbakır).

Lorin'e göre kadın sorunlarını buradan çözmeye çalışmak ve kadınlar konusunda çalışmalarını bunun üzerine kurmak, bir "anlam yitimine" neden oluyor ve kadınların kendi öz-güçleriyle alternatif yaratmalarının önünde de engeller oluşturuyordu. Bu bağımlılık ve egemenlik ilişkisi yorumu, hareketten birçok kadının anlatılarındaki ortak noktaydı. Bu yorumlar literatürde STK'ları kapitalizm ve emperyalizm eleştirisiyle ele alan analizlerle (Ghodsee, 2004; Funk, 2006; Hearn, 2007; Petras, 1997, 1999; Petras ve Veltmeyer, 2011) oldukça benzerlik gösteriyordu. Örneğin Nermin kadın örgütlerinin kaynak sorunları yaşadıklarına dikkat çekiyor, ama fon ilişkisiyle oluşan bir bağımlılığın göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu düşünüyordu:

Ya şimdi proje meselesi dönem dönem bazen kadın merkezlerimizin veya belediyelerimizin yaptığı işler. Şimdi şöyle bakıyor, yani üçüncü dünya ülkeleri, az gelişmiş ülkeler diye tanımladığımız ülkelere işte diyelim daha gelişmiş ülkeler ya da oluşumlar, uluslararası kuruluşlar tarafından verilen hibeler, hibe projeleri [var], ama onların şartı şurtu çok fazla. Zaten kendi bakış açısına doğru evril[t]me gibi bir yaklaşımı söz konusu, bir ayağı bu. Bir ayağı da hakikaten kadın örgütlerinin kaynak problemleri çok ciddi, çok ciddi kaynak problemleri yaşıyorlar. Çok kolay, basit bir eğitimi bile yapmak istediklerinde kaynak problemi yaşıyorlar. Şimdi şöyledir, bir şeyi değerlendirdiğimiz zaman aslında üçüncü dünya ülkeleri diyelim, az gelişmiş ülke olarak tanımlanan ülkeler üzerinden kendi ideolojilerini var etmek için kullandıkları parasal yardımlar, katkılar olarak değerlendiriyoruz. Çünkü hani git ne yapıyorsan yap, kendi özgünlüğüne göre eğitimini yap, kendi özgünlüğüne göre binanı yap ya da kendi özgünlüğüne göre çalışmanı yap demiyor. Benim şu bakış açımına göre çalışmanı yap diyor. Bu konuda, bu çerçevede yap [diyor]. E bu başlı başına problemleri bir

durum. Seninle haliyle bir bağımlılık ilişkisi geliştiriyor. Haliyle senin onun düşünceni kendine aktarma ilişkisi geliştiriyor (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Hareket üyesi bazı kadınlar fon alıp almamanın kendisinden ziyade, hangi koşullarda, kimlerden alındığı, hangi ilkelerle ve perspektifle çalışmalar yapıldığını tartışmak gerektiğini söylediler. Burada fon almaya kategorik olarak itiraz olmasa da, koşullara bağlılık ve çekinceler vardı:

Bir, fonu kim veriyor? İki, ne amaçla veriyor? Ve uygulama alanında nelere dikkat ediliyor? Bunlar önemli aslında. Yoksa hani fon aldın, almadın, niye fon alıyorsun diye değil. Hani biraz daha senin ideolojik perspektifinle ilgili olan bir şey ve bunun üzerinden kimden fon aldığınla ilgili bir şey (...) Mesela diyelim ki KJA kendi diplomatik ilişkilerinde ne yapıyor, mesela Avrupa’da olsun, farklı yerlerde olsun fonunu alırken ya da projesini alırken, gerçekleştirirken o vakfın ya da şeyin hem kıstaslarına dikkat ediyor hem de ilkeleri nedir ona bakıyor. O şekilde oluyor yani birinden fon almak için fon alınmaz. Çünkü birinden fon aldığın zaman aynı zamanda onun sözcülüğünü de yaparsın ister istemez. Bir de herkes herkese fon vermez (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Sadece fon alıyorsa bir kadın örgütlülüğünden bahsedemeyiz. Çünkü tamamen bağımlılaşmıştır. Ve o projelerin o fonların dışına çıkamayacak bir duruma gelmiştir. Fon veriyor, o proje diyor ki sen bu çerçeveden çıkmayacaksın (...) Biz direkt halkın içinde kendimizi örgütlüyoruz. Fon da alsak biz yine kendi stratejimizle perspektifimizle çalışıyoruz. Prosedür gereği öyle yazsak bile kendi prosedürümüzü uyguluyoruz (...) Örneğin biz bir fon aldığımızda ya da proje aldığımızda mahalleye gittiğimizde kendi perspektifimizle veriyoruz. Perspektifimizi o fonun ya da projenin şeyine göre gitmiyoruz. Daha geniş açıdan bakıyoruz olaya. Bazen onların verdiği şeyler bizimkinin yanında çok kısır kalıyor. Biz daha geniş veriyoruz. Onlar daha çok odalara sıkıştırılmış, salonlara sıkıştırılmış yerlerde. Biz öyle yapmıyoruz, mahallelerde veriyoruz, ücretsiz de yapıyoruz (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Berfin’in “kendimizi halkın içinde örgütlüyoruz (...) salonlarda değil” ifadesi bu bağlamda çok önemliydi. Çünkü fonların tabanla iletişimi kesmeye neden olduğu bazılarınca önemli bir sorun olarak dile getirildi (Costa, 2014; Helms, 2014). Dolayısıyla burada bir toplumsal hareketin parçası olmanın ve onun hedeflerine yönelik çalışmanın önemi tekrar ortaya çıktı. Proje çalışmasında fon kuruluşunun değil, Berfin’in dediği gibi örgütlerin kendi perspektiflerini ve prosedürlerini temel almaları manipüle edilme ve bağımlı kılınma riskiyle de mücadele etmek anlamına geliyordu.

Yine KJA üyeleri Nesrin, Dicle ve Leyla örgütlü gücü koruyarak ve bağımsızlığı elden bırakmadan fon alınabileceğini düşünüyorlardı:

Ya aslında hangi bakış açısıyla yani kendi özünü, kendi statüsünü, kendi inandıklarını, özellikle uğruna mücadele verdiği kadını sekteye uğratmıyor, koruyor, gerçekten amacına uygun kullanılıyorsa yani ben alınması taraftarıyım. Uğraşılmalıdır da bence (...) Tanımını yaparız tamam mı yani, tembelleştiriyor, asıl yapması gereken, kendi vatandaşını, kendi insanını kendine güdümlü yapmaktansa kısa vadelerle, bu işi sosyal reformlar üzerinden tartışıp çözüm bulma gibi bir yetisi olmalı. Yani budur, devletin asli görevi bu, bunu yapmak zorunda kendi vatandaşına. Bu konuda tartışmasız katılıyorum kadın kurumlarına hani almayanlar açısından. Tartışmasız katılıyorum, ama şu, şu demek olmuyor; neden ben bir KOSGEB'i değerlendirmeyeyim ki? Elli milyar [bin lira] veriyor girişimci sertifikası. Ve bunları benim vatandaşı olduğum, vergisini ödediğim hükümet veriyor, niye almayayım yani bu benim param, bu yoksul halkın verdiği vergidir. Aldığım maaşın yüzde yirmisini neredeyse vergi olarak gidiyor ya. Niye ben bunun beş kadına getirisini tasarlayacak bir şey çıkarmayayım? Şimdi bu konuda tartışmak lazım yani. Biz çok tartışıyoruz ama hani işin sosyolojik boyutunu önümüze getiriyoruz çoğu zaman, tabii getirmeliyiz de, tartışmalıyız da bunları (Nesrin, 31, KJA üyesi ve kadın atölyesi çalışanı, Batman).

Bence gerçekten fon odaklıysa almalılar. Bu şeyi kullanmalılar. Bu kaynaklar kadın çalışmaları için kullanılmalı. Bir de böyle bir hareketlilik olmalı, yani kadınların bu anlamda ihtiyaçları, talepleri bütçelendirilmeli zaten. Ama bu arada örgütlerin o bağımlılık ilişkisini gözden kaçırmamaları gerekiyor. Kendi bağımsızlıklarının esasını ve zeminini kaybetmemeleri gerektiğini düşünüyorum. Yani parayı alabilirsin, ama sen bunun şeyini yapmamalısın (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Şöyle bir şey, kadın örgütlenmelerinde projesiz iş yapmak çok zor. Çünkü kadının şeyi yok yaşamda, örgütlü bir gücü yok, ekonomik olarak örgütlü bir güçten bahsediyorum. Ve sen bunu örgüt üzerinden yapmaya çalıştığında bir şey üretmeye çalışıyorsun, bir şey üretmen lazım (...) Alınmalı mı, yapılmalı mı, proje yazan biri olarak, evet. Yazmak zorundayız. Ama ben hep şeye takılırdım, projeyi aldığın yer. Benim için kolektif bir şey bu. Kadın örgütleri, kadın örgütlerinden proje alabilir. Rosa Luxemburg var mesela, bir sürü kadın örgütü var uluslararası alanda. Hani onlarla dayanışma içerisinde yazılabilir, çünkü bu coğrafya için söylüyorum, yurt dışındaki feminist örgütlerin kendilerine, mesela ben şeyi çok iyi biliyorum Güney Amerika'dan kahve getiriyorlardı ve onları orada satıyorlardı ve onun üzerinden sadece fon veriyorlardı (...) Hani oradan sen alabilirsin. Anlatabiliyor muyum? (...) Yapılmak zorunda, ama diyorum ya nereden aldığın, ne için kullandığın ve bunun örgütlenmeni nasıl etkileyeceği [önemli] (Leyla, 39, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Batman).

Leyla harekette çalışmaya başlamadan önce İstanbul'da feminist örgütlenmede yer almıştı. Kadın örgütlerinin fon alıp almamasının her zaman nasıl gerilimler ve

çelişkiler yarattığını uzun uzun anlattı. Ona özellikle AB gibi kurumların fon vermesi konusunda neler düşündüğünü sorduğumda, sistem bağlamında bir yorum yaptı:

Vardır bir çıkarları (gülüyor). Oturursun, bir sürü komplo teorisi geliştirebilirsin. Hani ben çok iyi niyetli bakmıyorum tabii ki, özellikle kadın konusunda. Ben bir şey söyleyeceğim, temel çelişkiyi, bu yüzyılın ya da belki insanlık tarihinin en temel çelişkisi; insan-doğa çelişkisi, kadın ile erkek çelişkisi. Şimdi mevcut sistem içerisinde, kim ne derse desin, inanmıyorum ki kadının güçlenmesi, kadın güçlensin ama bana göre. Hani bunu Kürtlerle Türklere benzetirim, Araplarla Kürtlere benzetirim, siyahlarla beyazlara benzetirim. İstemezler! Bana göre! ‘İyi Kürt’, ‘Kötü Kürt’, ‘iyi Kürt de var, onlar da Kürt’ ya da işte şey siyahiler de, itaat eden. Anlatabiliyor muyum? Sisteme adapte olan kadını güçlendirmek istiyorlar. Tabii ki koca bir sistem böyle örgütlendiği için Batman’daki küçük bir yapının da mantığı aynı. Amerika’da en üsttekilerin de mantığı aynı (Leyla, 39, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışkanı, Batman).

Nesrin AB ve BM gibi yapıların verdikleri hibelerde “kadın kurumları önceliklidir” ibaresinin dikkat çekici olduğunu söyledi. Çünkü ona göre Türkiye’de kadınlar öncelikli değildi. Bu projelerle kadınların kısa dönemli istihdamının istatistikleri yükseltme çabasıyla ilgili bir strateji olduğuna dair duyum almıştı, ama bundan emin değildi. Diyarbakır’da bağımsız örgütlerden birinin başkanı Serpil’in de bu fonların verilmesine dair ekonomi temelli bazı teorileri vardı. Ona göre kadın örgütlerine verilen bu fonlar özellikle AB ve BM gibi yapılar için büyük paralar değildi, ama çeşitli işlevleri vardı:

Biz buradan Cenevre’ye gittik, Cenevre çağrısının toplantıydı vesaire. Bütün ihtiyaçlarını karşılıyor, şunu alıyor, bunu alıyor. Peki, ne yapıyor? Yaptığı tek şey sana hem bir sunumdur vesairedir hem de görüş alıyor ve aldığı görüşleri raporluyor. O raporları ve görüşleri Birleşmiş Milletler ve diğerleriyle de paylaşıyor. Bunu önemsiyor. Yani Avrupalı bizim izlediğimiz televizyon programına kadar, ama sadece Türkiye ile alakalı değil, bütün ilgili olduğu dünya ülkeleriyle alakalı. Ve bunun üzerinden, bizim üzerimizden evet, modellemeler çiziyorlar. Yani şu an en karmaşık, şimdi iletişim çağı. Eskiden bir iletişim çağı yoktu. Biraz daha belki toplumda neyi verdiğin zaman neyi alacağını bilebileceğin bir mekanik yapı vardı. Ama şu an sosyoloji o kadar hızlı değişiyor ki ve şu an algı yönetimi o kadar fazla araç üzerinden, iletişim aracı üzerinden yapılıyor ki artık her ülkeye verdiğinizin karşılığında neyi alacağımızı bilemeyebiliyorsunuz. Bunların hepsi bence davranış modeli, şu an en önemli bilim onlar için. En çok üzerinde kafa yordukları şey. O yüzden de bunları vermelerini ben çok normal görüyorum. Çok böyle ‘a bir saniye buralarda az gelişmiş birileri var, siz de bir gelişin’ gibi değil (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Serpil aslında fonlara esastan karşı olan KJA'lı kadınlarınkine benzer bir çerçeve oluşturuyor, ancak bunu bir bağımlılık ve egemenlik ilişkisi çerçevesinden değil, daha çok yönetim ve piyasa mantığıyla işleyen bir gerçekliğe tekabül eden bir şey olarak yorumluyordu:

Şu var, biz onun pazarıyız aynı zamanda. Onun ürettiğini satın alan kesimiz. Ben ne kadar güçlü bir tüketiciysem o da o kadar iyi bir pazar sahibi oluyor. Onun ürettiği şeyin alıcısı benim, bunun farkında. O yüzden beni bir pazar olarak görmesinin faydası yine kendisine. Benim gelişmişlik düzeyim yine ona dönüyor. O yüzden kendine uzak mantıksız bir şey yapmıyor. İnsani anlamda gelişmişlik olarak da bu da aynı şekilde çünkü sizin sadece kültürünüz artmıyor. Sizin tüketim modeliniz de değişiyor. Sizin pazar olarak onun ürettiğini tüketme dediğimiz o modeli de değiştiriyor aynı zamanda. O açıdan da etkili oluyor. Ben işin bir kısmının da olduğunu düşünüyorum. Onun dışında da sizi sosyal anlamda ne kadar iyi yakından tanırorsa sizin üzerinizde de o kadar iyi müdahale etme şansı var yani (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Diğer yandan, fonun belli ilkeler ve şartlar temelinde alınması gerektiği hareketten olmayan kadınların da ortak görüşlerinden biriydi:

Bence senin eğer ilkelerine, şeyine bakıyorsun. Orada da bir kaynak vardır. Bunu kadınlar için kullanıyorsan, kendi ilke[m], amacım doğrultusunda ben o kaynağı alırım. Çünkü almazsam o çalışmayı yapamayacağım. Yani bir gerçek var bu ülkede. Hiçbirimiz hani trilyoner kadınlar değiliz (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Projemi kime sunduğun çok önemli. Kimden destek aldığın çok önemli. Sana katacağı değerler (...) nelerdir yani bunlar çok önemli. Mesela bir projenin sürdürülebilirliği de çok önemli, mesela o projeyi uygularken hani sonrası, sonuç noktası hani başlangıç değil, başlangıç hiç önemli değil. Yaparsın, bitirirsin, bitirdikten sonraki süreç benim için her zaman çok daha önemli (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman)

Selma'ya göre bu fonların verilme nedeni kadınları güçlendirmek ve bir 'toplumsal dönüşüm' yaratmaktı. Mesela Avrupa'daki STK'ları görünce kendilerinin daha ne kadar çok yol almaları gerektiğini düşünmüştü. Çünkü ona göre orada kadınlar zaten iyi eğitim almış ve "sivil toplum bilinci gelişmiş" insanlardı. Ama Türkiye, özellikle kadınların eğitimi konusunda geride olduğu için bu yönü güçlendirmek amacıyla fon veriyorlardı. Bu düşünceler birkaç kadında daha vardı. Mesela Neşe de gülerek "Çünkü Avrupa biliyor Türkiye her zaman başının belası" diyordu. Kadınların, çocukların, engellilerin çözülmesi gereken çok sorunu vardı. Hülya çeşitli kadın kuruluşlarından¹²²

¹²² Örneğin Global Kadın fon aldıkları kuruluşlardan biriydi.

aldıkları fonların da bu nedenlerle verildiğine inanıyordu. Ona göre de fon verenler zaten güçlenmiş kadın örgütleriydi ve kendi ülkelerinde sorunları azaldığı için fonları daha fazla sorun yaşayan ülkelere vermeleri normaldi. Ancak Selma bu fonların amacına ulaştığına inanmıyordu. Çünkü ona göre fonların çoğu amaç dışı kullanılıyor ve boşa harcanıyordu:

Projeler ihtiyaç temellidir, ihtiyaç temelli toplumsal bir çalışma yapıyorsak ve tabanda çalışıyorsak ihtiyaçları tespit ederiz, ona göre proje hazırlarız. Bir proje ihtiyaçsa, bir yılda toplumsal dönüşümü sağlıyor mu? Sağlamıyor. Sen sadece tabanını oluşturuyorsun. Neden o projeyi sürdürülebilir hale getirmiyorsun? Neden ikinci bir projeye ihtiyaç duyuyorsun? Yani bir şey döngüsüne dönüyor, para kazanma makinasına dönüyor. Anladın mı? Yani ben buradan biraz daha maaş alayım, biraz daha kiramı ödeyeyim noktasına geliyor. Yani bir projenin, ciddi rakamlardaki projelerin ne kadar gereksiz şeyler için kullanıldığını görüyorsun, yazık yani. Ben kiramı ödeyemezken beş yıldızlı otellerde, bazen diyorum ki ne gerek vardı (...) Çünkü o fonun belli bir bütçesi var. Sen programını yapıyorsun az bir ücretle, kalan fon geri gidecek, gitmemesi için! Ya gitsin, başka bir projeye destek olacak o para. Öyle değil mi? Ne bu açgözlülük bence yani. Genel görüşüm bu benim yani sadece Batman için değil. Öyle dernekler öyle örgütler var ki, mesela gerçekten iş yapmak isteyen bizim gibi, gerçekten farkındalığı olan, bir şeyler yapmak isteyen ama bizim hiçbir zaman projelerimiz geçmedi. Yani belli birikimi, deneyimi, tecrübesi olan insanların projeleri geçmiyor (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Fon ve projecilik üçüncü bölümde de görüldüğü üzere Türkiyeli feministler açısından 1990'lardan sonra tartışmalı bir mesele haline geldi (Bora, 2006; Bora ve Günal, 2002; Kardam ve Ecevit, 2002; Koçali, 2002; Hacıvelioğlu, 2009). SFK deneyimi fonla çalışmaya esastan bir itirazı yükseltmişti. Ancak mesele çoğu kere bu 'alınmamalı' kesinliğinde olmadı. Örneğin Ayşe Düzkan'ın (2005) bu konuya dair şöyle bir düşüncesi vardı:

Fon alma meselesiyle ilgili iki ayrı uç olduğunu düşünüyorum; her yerden fon alınabilir ve fon alınmamalı. Her şeyden önce fonun nereden geldiği çok önemli. Ayrıca kadınlarla ilgili olarak yapılması gereken bazı işler var; bu işleri dünyanın her yerinde sosyal devlet yapar. Yayıncılık değil tabii, ama sığınak, kadın merkezi gibi yapıları kurmak sosyal devletin görevleridir. Türkiye gibi sosyal devletin olmadığı yerde, emperyalist devletlerin bize böyle bir borcu olduğunu düşünüyorum; oradaki servette bir hakkımız var. Fakat bunun nasıl kullanılacağı meselesi önemli. Pazartesi'nin fon aldığı kuruluş, bütün bu tartışmalarla ilgisi olmayan bir kuruluştur. Türkçesi Kadınları Kışkırtma Vakfı olan, 1968 sonrasının en güçlü feministlerinin yer aldığı bir feminist vakıftı. Onlarla ilişkimiz her zaman bir fon ilişkisinden çok ötedeydi. Ciddi siyasi ilişkilerimiz oldu (Düzkan, 2005: 157).

Dış fonlu projelerle çalışmanın artık Türkiye’de kadın örgütlerinin çoğunun ayrılmaz parçası olduğunu kabul etmek gerekiyor. Düzkan’ın (2005) düşüncesi bu araştırma kapsamında görüşülen birçok kadının düşüncesini yansıtıyordu ve kadınların çoğu meseleyi kesin yargılarla ortaya koymuyordu. Burada belli ölçütler geliştirilerek bir kabul ölçüsüne varılıyordu. Bununla birlikte mesele çoğu zaman ‘olumlu’ ya da ‘olumsuz’ sonuçlarıyla düşünüldüğü için kaynağını tartışma ve politik eleştirisini geliştirme olanaklarının da daraldığını belirtmek gerekiyor.

8.2. Kadın Örgütlerinde Kadın Emeği

8.2.1. Ücretli çalışma ve gönüllülük arasında

Kadın örgütleri ve özel olarak STK’lar ücretli çalışma olanakları açısından bir sektör haline geldi ve kadınlara istihdam olanakları sundular (Bernal ve Grewal, 2014a; Helms, 2014; Krishnaraj, 2003; Nazneen ve Sultan, 2014; O’Reilly, 2014). Bu istihdam biçimlerinden biri daha önce belirttiğim gibi, projelere katılan ‘yararlanıcı’ kadınların gelir getirici faaliyetleriydi. Bu tarz faaliyetlerin genellikle kadınların kalkınmasına destek olmak, projelere katılımı artırmak için izlenen bir yol olduğunu (O’Reilly, 2014) ve aynı zamanda ağırlıklı olarak enformel ekonomi biçimini (Elyachar, 2002) temsil ettiğini belirtmiştim. Öte yandan STK’lar fonlu projeler aracılığıyla görece daha eğitilmiş kadınlara ‘danışman’, ‘koordinatör’, ‘proje yürütücüsü’ olarak da ücretli çalışma olanakları sunuyorlar. Bu nedenle Bernal ve Grewal (2014a) STK’ların genişlemesinin sadece ‘tabandan’ kadınları güçlendirip güçlendirmedine bakarak anlaşılmayacağını söylüyorlar. Çünkü bu pozisyonlardaki kadınlar da STK çalışmaları aracılığıyla bilgilerini ve becerilerini geliştirip bizzat “güçlenen kişiler” (Bernal ve Grewal, 2014a: 307) olabiliyorlar.

Bu araştırma kapsamındaki STK tipi örgütlerde ücretli çalışma çok yaygın değildi ve hareket derneklerinin hiçbirinde yoktu. Diğer örgütlerdeki kadınlardan sadece ikisi dernek çalışmaları yoluyla düzenli gelir elde ediyor ve hayatlarını bu yolla geçindiriyor, bir diğeri proje dönemlerine bağlı olarak geçici, düzensiz bir gelir elde ediyordu. Ancak bu örgütlerin çoğu aktif bir şekilde çalışmalarını yürütüyor ve dolayısıyla kadın emeğine gereksinim duyuyordu. Bu noktada bazı durumlarda ücretli-gönüllü çalışma ikileminin ortaya çıktığı görülüyordu.

KJA üyelerinden Helin, bu ikilemin derneklerde ortaya çıkmadığını, çünkü herkesin ücretsiz çalıştığını söyledi. Bu derneklerde genellikle birkaç kadın

koordinasyonu üstleniyor, yazışmaları, evrak işlerini ve kurumlarla ilişkileri sağlıyorlardı. Kadın merkezlerinde ise daha farklı bir durum vardı. Çünkü statü olarak belediyelere bağlıydılar ve burada kadınlar tam zamanlı çalışma olanaklarına daha fazla sahiptiler. Bu merkezlerin gönüllü çalışanları olsa da arada iş yükü ve emek yoğunluğu bakımından büyük farklar vardı. Ücretli çalışanlar hem merkezlerdeki çalışmalarını yürütüyor, sahada örgütlenme çalışması yapıyor ve birçok bürokratik prosedürü üstleniyor hem de hareket üyesi olmaları nedeniyle genel hareketin faaliyetlerinin parçası oluyorlardı. Dolayısıyla ikili rolleri vardı. Bu merkezlerin gönüllüleri ise belirli günlerde belirli etkinliklere katılan kişilerdi ve ücretli çalışanlar kadar sorumlulukları ve yükleri yoktu. Helin bu nedenle, kadın merkezleri özelinde gönüllü ve ücretli çalışanlar arasında bir denge kurmak gerektiğini düşünüyordu:

Şimdi bu gönüllü[ğü]nün de bir dozajı olmak zorunda. Yani bir parayla çalışıp ya da ücretli çalışanın diyelim ki sekiz saatini vermesi gereken alanda iki saatini verir öyle bir denge sağlar. Ama sekiz saat çalıştırıp birine ücret vermediğiniz zaman da bir çatışma olacaktır. Ve bu doğal bir çatışmadır. Ama şu da var, eğer gönüllüyse zaten bir insan ona o saatleri dayatmak gibi bir zorunluluğumuzun da olmaması gerekiyor (...) Gönüllüğün de aslında bir alıcı-verici ilişkisine de girmesi lazım (...) Diğer türlü hani iş anlamında gönüllü ve ücretli çalışan dediğimiz anda bir süre sonra diyecek ki ben de ücret almak istiyorum. Bunun da aşılması lazım yani (...) O yüzden gönüllüğü biraz daha sorgulamak gerekiyor. Gönüllü birini çalıştırmak orada, bir süre sonra beni ne zaman istihdam edeceksiniz sorusunu getirir. Ama belirli gün ve etkinliklerde onların gönüllü olarak gelmelerini sağlarsan, orası artık onun bir merkezidir. Aynı zamanda gönüllü olarak götürdüğü, kendisinin olabildiği, kendisiyle özdeş insanları beraber çalışma üretebileceği bir alan ve rahatlama yeridir aynı zamanda. Psiko-sosyal mekanizmanın kendisi haline gelir. Ama tam günlü bir duruma getirdiğinde iş psiko-sosyal travmaya çevirmeye götürür ki o çok tehlikeli bir durum. Bizde öyle bir durum yok (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Diğer yandan kadın örgütlerinde ücretli çalışma olanaklarının artışının gönüllüğü engellediği düşüncesi de vardı. Berfin kadınların örgütlerde ücretli çalışma olanağı varken bir dernekte gönüllü çalışmanın eskisi kadar rağbet görmediğini düşünüyordu. Yine Ezgi kimsenin gönüllü çalışmak istemediğini ve bunu anlayışla karşıladığını söylüyordu. Çünkü kendisi de çok emek vermesine rağmen ücret almıyordu ve bunun zorluklarını yaşıyordu. Neşe de “gönüllülük bir yere kadar” diyordu.

Ama hani şöyle bir şey var, evet, herkes bir yere kadar gönüllü çalışabilir (...) İnsan bu kadar iş yaparken tabii ki gönüllülük esastır, ekonomi o an senin aklına gelmiyor, ama senin ihtiyacıdır. İhtiyacın olduğu için düşünüyorsun ve zorluklarını çekiyorsun. Mesela ben

zorluklarını çekmiyorum diyemem. Gerçekten çekiyorum. İstiyorum, yapıyorum, ama bir o kadar da zorluğunu çekiyorum. Bir ücretimin olmasını isterim yani. Kendi paramı harcamayı isterim yani. Ya da kendi paramla bir yerlere gitmeyi çok isterim. Ama şu an biraz da buranın koşullarından kaynaklı öyle bir durum yok açıkçası (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Gönüllülük bir yere kadar, gerçekten bir yere kadar. Yani ben iki ay, üç ay düzenli her gün geliyorsam gönüllü olmuyorum ki. Artık çalışan olmalıyım. Bizim gönüllülerimiz öyle düzenli her gün değil. Mesela şenlik yaptık, mesela geçen hafta, gönüllülerimizi aradık bakın şenliğimiz var, gelmek istiyorsanız gelin. E kimisi dedi erken gelelim size yardımcı olalım. Geldiler, yardım ettiler, beraber şenliğimizi yaptık, gittiler. Hem eğlendik hem destek oldular, anlatabiliyor muyum? Hani bu gönüllülüktür, ama ben her gün ben düzenli geleyim değil zaten. O anlamda ben hiç kimseye, tamam, bir hafta gelir belki her gün, belki sıkışıklığım vardır, destek olur, ama onun dışında mümkün değil (Neşe, 47, kadın vakfi başkanı, Batman).

Proje dönemlerinde gelen paranın nasıl kullanılacağı, kimlerin istihdam edileceği ise çeşitli krizler yaratabiliyor. Bir kadın merkezinde çalışan Leyla'ya göre bu sorun kadınların hayatına fonlarla girdi ve paranın nasıl kullanılacağı, nasıl paylaşılacağı üzerinden kadınlar arasında hiyerarşiler oluştu, gönüllülük bağları çözüldü:

O hiyerarşik yapıyı oluşturdu çok ciddi, çok ciddi bir hiyerarşiyi oluşturdu. Yani bunu geçmişte de çok yaşadık. Böyle bir örgüt geleneğinden gelmiyor, feminist hareketten gelmiyor, yurtseverden gelmiyor. Örgütlülük profesyonellikten geçmez. Çok net. Bizim anladığımız artık şey oldu, ekonomisinin, finansmanın olduğu yerde profesyonellik oldu. Profesyonellik bizde şey, maaşını alıyor musun, evet, bu böyle değil ama. Hani ben Amargi'de uzun süre gönüllü de çalıştım ilk kurulduğu günden beri. Ben TİHV'de de gönüllü çalıştım. Gönüllülük başka bir şey. Biz böyle değildik ki, biz sonradan benzedik (...) Bunlar açıkçası, ben hep şey diyorum, sistem, bunu hangi sistemle nitelendirirsen nitelendir, içimize kendini sokarak örgütleniyor (...) Gerçekten eski örgütler içerisindeki, ben gençlik örgütüneydim mesela. Diyorum ya gönüllülük yani tartışılmayan bir şey. Kimsenin görev dağılımı yapılırken şey yok yani. Mesela şimdi gönüllülük dendiği zaman, gönüllü geliyor iş veriyorsun, gönüllüyüm ben diyor, ama bunun da ilkeleri, disiplini [olması gerekiyor] ama yok ki. Bizde nasıl şimdi, gönüllü olunca emeğini en kolayından nasıl sömürebilirim, stajyerlik gibi geliyor bana, yani sistemin stajyerlik mantığı; öğrenecek, öğrensün ben de bu arada işimi yapayım, ondan sonra bakalım işimize yararsa alırız kuruma. Böyle bir yaklaşım. Doğal olarak oradan bir şey çıkmıyor ve kadın hareketinin, genel olarak bizim hareketimizin de en büyük şu an çıkmazı bu. Birçok şeyimizden vermişiz. Bizim Kürt kadın hareketi de feminist hareketin bu şeylerini almış (Leyla, 39, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Batman).

Leyla'nın eleştirisi üçüncü bölümde 'Yeni profesyoneller ve liderler sınıfının oluşumu' başlığında tartıştığım meseleyle ilgilidir. Çünkü fonlu projeler doğası ve yapısı gereği profesyonel ve uzman çalışma biçimine gereksinimi artırdı ve bunu yaygınlaştırdı (Al-Ali, 2005; Alvarez, 1998; 1999; Costa, 2014; Grünberg, 2014; Jad, 2004, 2007; Lang, 2002, 2014; Mitra, 2010). Proje yazma becerisi, gerekli ilişkileri ve görüşmeleri ayarlama, takip etme, dış fon alınıyorsa yabancı dil ve raporlama bilgisi proje süreçleri için zorunludur. Bu, hem örgütleri hem de kadınları daha 'profesyonel' olmaya zorluyor. Diğer yandan feminist olmadan ya da kendini kadın hareketinin parçası olarak konumlamadan da, örneğin 'proje uzmanı' olarak, kadın örgütlerinde ücretli çalışmak mümkün oluyor. Leyla'nın eleştirisi de bu çerçeveyi yansıtıyor. Ne herhangi bir örgüt geleneğinden ne de hareketten geldiğini söylediği kişiler de fon olanaklarının artmasıyla örgütlerde kariyer yapan kişiler olabiliyorlar.

Dicle, kadın örgütlerinde ücretli çalışmanın bazı açmazlar yarattığını söyledi. Ona göre kadın örgütlerinde ücretli çalışma bir profesyonelleşme ve meslek edinme olanakları yarattı, ama aynı zamanda aktivizmi baltaladı:

Bu aslında mesleklerde oluyor. Yani hem meslekte oluyor hem kadında oluyor. Bir kere aslında ben aktivizmi önemsiyorum. Yani kadınlar yaptıkları işin tanımı, ücreti ne olursa olsun kadın aktivistliği üzerinden bu çalışmayı yürütebilmeli. Ama benim karşılaştığım profilde aktivizm zemini kayıyor. Profesyonel, masa başı işini yapan, mesaisini dolduran... Ben uygun muyum değil miyim, ben bir yeri işgal ediyor muyum, verim sağlıyor muyum? Bunun hiç derdine düşmeyen, ben burada kalmalıyım, müdür olmalıyım, bu masa benim olmalı, bu oda benim olmalı gibi dertler daha birincil sorunlar hayatlarında. Çok da amacına hizmet eden, aktivizm ruhunu hisseden, çok da gerçekten bunu içselleştiren bir dönüşüm olmuyor (...) Dönüp baktığımda geldiği noktayla dönüştüğü nokta arasında o zemini kaybediyor (...) Benim için tamamen bunların hepsi özünde hiçbirinin aktivist ruhu taşımamalarıyla alakalı. Ben mesela çalışsam da çalışmasam da kendimi sokaktaki şiddete uğramış bir kadının şeyini hissediyorum. Benim derdim bir kurumun çatısı altıyla sınırlı değil (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Ücretli ve gönüllü emek kadın örgütleri bağlamında tartışılması gereken çok önemli bir meseledir. Bunun sınıf, eğitim ve sosyoekonomik durumla bağlantılı yanları güçlü olduğu için hiyerarşiyi güçlendirme ya da yeni hiyerarşiler yaratma riski vardır. Nasıl fonlar örgütler arasında bölünme ve rekabet yaratabiliyorsa, aynı şey kadın örgütlerinde çalışan kadınlar için de geçerli olabiliyor. Nazneen ve Sultan (2014: 118) fonlu projelerin en olumsuz sonuçlarından birinin de "emeğin parasallaştırılması"

olduğunu ileri sürüyorlar. Çünkü aynı çalışma içerisinde bir emek ücretlendirilirken, bir diğeri dışarıda bırakılıyor ve bu durum gerilimler yaratabiliyor.

8.2.2. Gönüllüğe övgü

Bu ikilemlerin yanı sıra, kadınların anlatılarında en çok onaylanan tema gönüllülüktü. Gönüllülük kimi zaman ücretli çalışmanın zıddı olarak tanımlanırken, bazıları için ücretli çalışma ya da çalışmamanın ötesinde, bir bakış açısı, bir duruştu. Buna göre kadınların, örgütsel çalışmalarından ücret bile alsalar bile, öncelikle bu işte gönüllü olmaları gerekirdi. Ücretli çalışan bazı kadınlar kendilerini ‘işçi’ ya da ‘çalışan’ gibi kavramlardan ziyade ‘gönüllü’ olarak tanımlamayı tercih ediyordu. Örneğin Müzeyyen tam zamanlı çalışıyor, ama mesleğini ‘gönüllü’ olarak tanımlıyordu. Hülya da yine kimi zaman ücretli çalışsa da kendisini “tam zamanlı gönüllü” olarak görüyordu. Bu öncelikle kadın örgütlerinin ekonomi politiğine rağmen, yaptıkları işleri her zaman sosyal yönüyle ortaya koyan genel bir bakış açısı ve eğilimle ilgilidir. Kadınlar, kadınlarla ilgili örgütsel çalışmalarından maaş alsalar bile bunu klasik anlamda bir ‘iş’ değil, sosyal çalışma olarak gördükleri için bu yönü vurguluyorlar. KEİG’in (2015) kadın kooperatifleri araştırmasında görüştüğü kadınlardan birinin, “Kooperatife girmek yani hem maddi olarak sosyal anlamda bir takım şeyler kattı. Sanki iş yerimiz varmış gibi. İki senedir kalkıp sanki bir işim varmış gibi” (2015: 22) sözleri genel olarak kadın örgütlerinde yaygındır. Bu “iş gibi ama değil algısı” (KEİG, 2015: 23) kadınlara atfedilen toplumsal geleneksel rollerden bağımsız değildir. Erkeklerin formel ya da enformel ekonomideki tüm gelir getirici işleri ‘iş’ olarak görülürken kadınlarınki görülüyor, kadınlar da görmüyor. Yine de bu meselenin, bu araştırma bağlamında hareket üyesi kadınlar ile olmayanlar arasında farklı görünimleri vardı.

Görüşüğüm kadınlar arasında hem gelir elde eden hem de etmeyen kadınlarda çok güçlü bir gönüllülük inancı vardı. Hareket üyesi kadınlar kendilerini daha büyük bir davanın parçası olarak gördükleri için emeklerini ağırlıklı olarak değişim yaratma ve aidiyet üzerinden temellendiriyorlardı. Hatta Bahar gönüllülük kavramını çok garip bulduğunu ve kimsenin bir ücret ilişkisi üzerinden derneğe katılmadığını söyledi. Burada kadınların politik dava temelli farklı motivasyonları, beklentileri ve amaçları vardı. Kimisi kendisini eğitim vermeye adanmış, kimisi daha büyük bir mesele için harekete geçmek isteyen kadınlardı. Burada bireysel motivasyonları genel mücadeleyle birleştirme hedefi söz konusuydu. Roza bir “gönüllüler ordusu” olarak çalıştıklarını söyledi.

Bu mücadele güçlü bir gönül bağı ve gönüllülük inancı üzerinden kuruluyordu. Örneğin Dilek ücretli çalışmasına rağmen gönüllülüğü önemsiyor ve buna “vicdani bir durum” diyordu. Çünkü bölgenin kimlik, işsizlik, yoksulluk gibi problemleri vardı ve kadınlar için yapılan çalışmalar sadece ücretli bir iş olarak yapılamazdı. Mesaisi yoktu. Bir dernek üyesi Meryem de tam zamanlı ve ücretsiz çalışıyordu. Kadınlarla ilgili çalışmaların ücretli değil, gönüllü yapılacak çalışmalar olduğuna inanıyordu. Bu nedenle kadın örgütlerinin fon almasına da karşıydı:

Eğer gerçekten sen kadınlara yönelik bir şey yapıyorsan onu ücretlendirmemen gerekiyor. Gönülden yapmalısın yani. Hani gönül bağı diyorlar ya. Mesela sen gönüllü olsan, mesela ben kendimden yola çıkayım, eğer ben bir şeyden ücret alıyorsam, gönülsüz yapıyorsam o işi zaten iyi yapamam. Ama gönüllü alıyorsam ta dünyanın öbür ucuna da giderim çünkü gönülden yapıyorum (Meryem, 27, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Bazılarında büyük görevleri yerine getirme, çevrelerini etkileme arzusu vardı. Bu bazen, kişisel hedeflerin ve özelliklerin liderlik ruhuyla buluşmasıydı. Örneğin Ayten’de bu çok güçlüydü. Sivil toplumu gönüllülükle eşitliyor ve derneğe üye kabul ölçütünün de gönüllülük olduğunu söylüyordu. Ayrıca dernek çalışmaları için iş hayatını da bırakmıştı ve başka bir yerde ücretli çalışmayı düşünmüyordu:

Maddiyat ön planda olmamalı. Tamam, hepimiz ihtiyaç sahibiyiz, cebimizde bir şeyimiz olmadan bütçemiz olmadan yürümek tabii ki sıkıntılı, ama o bütçe olmadan da hareket edebilmeli. Önce gönüllülük, arkasından zaten şey gelir maddiyatı da gelir şeyi de gelir. Ben gönüllülüğü biraz da dayanışma olarak şey yapıyorum, hani ekip, dayanışma, birlikte çalışma falan (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Bu çalışmalar Neşe’nin de dediği gibi “çok büyük bir zaman, çok büyük bir emek” demektir. Neşe gönüllü olarak çalışmaya başlamış ve daha sonra ücretli çalışan ve başkan olmuştu. O bu ücreti farklı yollardan kazanabileceğini, ama kadın örgütü dışında hiçbir yerde çalışmak istemediğini söyledi. Örneğin valilikten gelen, daha yüksek ücretli iş teklifini reddetmişti. Çünkü kazançtan ziyade yaptığı işi severek ve gönülden yaptığını, bu noktada gönüllülüğün devreye girdiğini söyledi. Yine Hülya zamanının ve enerjisinin büyük çoğunluğunu, bazen çok az ücretle bazen ücretsiz, kooperatife adamıştı:

Ben küçük de olsa gönüllülere ücret verilmesini çok isterdim. Hani dedim ya daha çok öğrenciler ve atanamamış öğretmenler geliyor. Onların buraya gelirken verdiği yol parası bile çok değerli. İsterdik ki onlara da bir ücret çıkartalım. Ama bizim gibi örgütlerde çoğu zaman buranın ücretli personeli yok. Bir yıl içerisinde toplasan altı ay para ya alıyoruz ya

almıyoruz (...) Bak mesela bizim arkadaşımız gönüllüdür, hesapta ben buranın personeliyim. Mesela bu dördüncü ay bitmek üzere bir kuruluş para almıyorum. Ben buranın personeliyim, ama aynı zamanda gönüllüsüyüm. Personeli olduğum için tam zamanlı geliyorum. Hiç para almamama rağmen tam zamanlı geliyorum (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Kadınlar bazen aileden ve çevreden gelen tepkilere rağmen bunu sürdürmede kararlıydı. Çünkü başkalarına göre ücret almadan çalışmak irrasyonel bir durumdu. Ancak kimi zaman kocalarla kimi zaman çevreden gelen tepkilerle başa çıkmış ve galip gelmişlerdi. Çünkü bu çalışmalar onlar için mutluluk ve büyük görevleri, misyonları yerine getirebilmenin verdiği tatmin kaynağıydı. Bu çalışmalar ayrıca kendilerini kanıtlama açısından da paranın getiremeyeceği bir kazanım sağlıyordu:

[Eşim] çok karıştı falan. Çünkü çok daha iyi paralar kazanabileceğim, üstelik bunun açık açık tekliflerini aldığım dönemler oldu. Ben kabul etmedim, reddettim. O şeye inanıyordu, para kazanmamız gerek. Maalesef kapitalist sistemde bu gerekli. Ama böyle bir çalışma yapmak beni daha çok mutlu ediyor. E şimdi o mutluluğumu da görüyor. Alıştı galiba bu duruma. Ben bir senedir para almıyorum, artık sesini de çıkarmaz. Ne diyecek? Veriyor işte yol parasını, bak faturamı yatırdı. Ne yapacağız? Beni de çok etkilemez. Şeye ama çok alışkın değilim. Liseyi bitirir bitirmez kendi paramı kazanmaya başladım. Ortaokul lisede de sömestr tatillerinde illa bir yerlere gidip, abim istemezdi benim çalışmamı hiç istemezdi, gizli gizli de olsa illa. Temizliğe gitmişliğim vardır yani benim, para kazanacağım diye gündeliğe. Kendi paramı kazanmak benim için çok değerli. Liseyi de bitirir bitirmez çalışmaya başladım ya hiç kimseden para almadım. Kooperatifte parasız kaldığımız zamanlarda çok utanıyordum. Hiç istemiyordum para. Yani eşim eğer evde para bırakırsa param vardı, bırakmasa ne param vardı ne sigaram vardı. Ama şimdi öyle değil. Param bitince istiyorum çünkü benim yaptığım hizmet, benim yaptığım çalışma insanlığa hizmet. Ona da çalışıyorum, onun için de çalışıyorum yani. Öyle değil mi? Sonuçta eğer ben bir değişim yaratıyorsam bundan o da faydalaniyor. O zaman alsın sigaramı, yatırsın faturamı (gülüyoruz) (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

İlk etapta ailem o kadar şey değildi, yav sen ne yapıyorsun, ya bütün birikmişini harcadın, emek veriyorsun, vaktini veriyorsun hani bir şey de kazanmıyorsun. Ama sonradan mesela bu projeler işte tekstil makinaları aldık, ilk mesela özellikle projemizden. Ha evet, [Ayten] demek ki bunu görüyormuş yani, yapabilir, sivil toplumun hani gücünü biliyor, bir sivil toplum kuruluşu neler yapabilir. Tamamen hibe olarak işte atölyeler oluşturulabilir. Yani yavaş yavaş bunun farkına vardılar. Bunun zorluklarını ama çok yaşadım. Gerçekten zamanım da vaktim de gitti, çevreden tepkiler de aldım. Halen bile diyorlar sen bir şey kazanmıyorsun nasıl yapıyorsun bu çalışmayı. Ya diyorum Mevla'm da herhalde bana bu

misyonu yüklemiş ben ne yapayım yani (gülüyor) (Ayten, 43, kadın derneği başkanı, Batman).

Ayten yeni bir işe yatırım yapar gibi parasını ortaya koymuş ve belki risk almıştı. Ama onunki piyasada bir işe yatırım yapmak gibi değildi, bunu daha çok liderlik, girişimcilik, sosyal girişimcilik yönüyle temellendiriyordu. Bu ise zamanla sivil toplumda kariyer edinmeye dönmüştü. Anlatılarındaki güçlü ‘sivil toplum’ vurgusunun nedeni buydu. Bu kimlikle kamu yetkilileriyle görüşüyor, ilişkiler kuruyor, kamusal alana katılıyor ve mahalledeki yoksul kadınlara ulaşıyordu. Dolayısıyla kariyeri ücretli çalışmayla elde etmemişti. Bu kadınların birçoğu emeklerini, zamanlarının neredeyse tamamını ve bazen de maddi imkânlarını kadın örgütlerine seferber ederek, kendilerini adayarak bir statü ve kariyer kazanmışlardı. Bunu da büyük ölçüde sivil toplumculuğun ayrılmaz parçalarından biri olan gönüllülük ideolojisiyle temellendiriyorlardı.

8.3. Güçlenme mi, özgürlük mü?

‘Kadın güçlenmesi’ ifadesi kadın örgütlerinin çalışmalarında sıkça kullandıkları ve içini farklı anlamlarla doldurdukları bir kavramdı. Eğitim ve proje gibi araçlarla kadınları güçlendirme hedefi bu örgütlerden bazıları için açıktı. Örneğin örgütler toplumsal cinsiyet eğitimlerinin ve kadınlara gelir getirici faaliyet olanakları yaratmanın kadınları güçlendireceğini varsayıyorlardı. Ancak bu daha çok örgütlerin üyeleri dışındaki kadınlara yönelik faaliyetleriyle ilgiliydi. Öte yandan kadın örgütleri sadece başka kadınlara, genellikle de ‘yararlanıcı’ olarak adlandırılan kişilere yönelik faaliyetler göstermezler. Bu örgütlerde çalışan kadınlar da bir değişim sürecine girerler.

Kadınlara örgütlenme çalışmalarıyla birlikte hayatlarında neler değiştiğini sorduğumda, verdikleri cevapların çoğu muazzam bir değişim sürecini gösteriyordu. Kadın örgütlerinde çalışmak sosyal yaşamda ve sosyal çevrede değişim, özgüven artışı, ev içinde değişim getirmişti. Bazıları için sosyal statü ve kariyer, bazıları için çalışmalarını daha profesyonel icra edecekleri bir alan yaratmıştı. Birkaçı için ise hayal kırıklıkları ve güçsüzlük hissi getirmişti.

Öncelikle kadınlar çok çeşitli nedenlerle kadın örgütlerine katılmışlardı. Önemli bir kısmı için Kürt kimliğine yönelik baskı ve ulusal bilinç erken yaşlarda politikleşmenin temel nedenlerinden biriydi. Bazıları hem cinsiyet hem de etnik kimlik baskısını birlikte erken yaşta keşfetmiş ve meydan okumaya buradan başlamıştı. Ev içinde ya da sokakta

tanık oldukları ya da doğrudan maruz kaldıkları erkek şiddetini, Kürt kimliğinden dolayı maruz kaldıkları devlet şiddetiyle birlikte ele alıyorlardı:

Kürt kadın hareketine girmek biraz da çocukluktan geliyor. Bir Kürt olarak ilkokula giderken bile kendi dilinden soyutlanıyorsun. Ben ilkokula giderken çok fazla Türkçe bilmiyordum. Ve beni ilk tokatlayan bir kadın öğretmen olmuştu, Kürtçe konuştuğum için. Ve bu bende çok ciddi bir tepki yaratmıştı. Bu benim için önemli bir şeydir yani. Yine 91’de 92’lerde Hizbullah’ın çok yoğun olduğu bir dönemdi (...) Ve ben orta birdeyken benim çok yakın bir arkadaşım sırf pantolon giydiği için balyozla kafası parçalanarak öldürüldü. Bu benim için bir dönüm noktasıydı yani. Kadına bakış açısı noktası. Ve bu zamanla zaten hem senin çevrendeki algın değişiyor, anlamlandırma, evde annene bakış açısı, kardeşine bakış açısı. Çocukken bile bir farklılığım vardı yani. Öyle bir ortamda herkes etek giyerken ben pantolon giyiyordum. Babam mesela diğer bütün kardeşlerime pantolon giymelerine kızarken bana karışmıyordu, bir şey diyemiyordu (...) Yani bunlar bir nedendir. Sen büyüdükçe, kendini tanıdıkça, okudukça bir çelişki oluşuyor. Dolayısıyla sen bütün yönünü kadına, kadın örgütlülüğüne, kadın bakış açısına, kadını nasıl bir yere getirmen gerektiği noktasına bir şeye yöneliyor yani (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Önce ulusal ve sınıf bilinciyle başlayıp daha sonra kadın çalışmalarına katılan kadınlar da vardı. Bazıları hareketle bağlantıyı örgütlerde çalışmaya başlayarak kurmuştu. Kadınların çoğu ailede, sokakta, işyerinde ya da partide, sendikada erkeklerle karşı bir meydan okumadan yola çıkmışlardı. Çoğu Kürt kadın hareketinden olmak üzere bazı kadınlar güçlenme kavramının ötesine geçerek ‘özgürlük’ kavramını kullandılar. Mesela Nesrin “kadınların özgürlüğe ihtiyacı var” diyordu ve bunun projelerle olmayacağını düşünüyordu. Kadın örgütlerinin ancak “kadın özgürlüğünü” esas alınca başarılı olabileceğini söylüyordu. Bazılarının hayalinde tüm kadınların özgür olması vardı. Örneğin Roza ‘kadın kurtuluşu’ ideolojisine inanıyordu:

Ben kendimi kadın özgürlük hareketinin bir parçası olarak görüyorum. Kadın kurtuluş ideolojisi oluşturmaya çalışan bir kadın olarak görüyorum (...) Özgürleşme iddiam çok fazla. Örgütlü olmadan özgür olamayacağımız hepimiz tarafından biliniyor. Bir gün bile örgütsüz yaşayamayız. Çünkü eril zihniyetin kurtlar sofrası hala açık. (...) Egemen zihniyet karşısında dik durduğum kadar özgür hissediyorum. Özgürlüğün sınırları olduğuna, bir sistem kurulursa özgürleşeceğimize inananlardan değilim. Dünyada çok sistem değişti. Sistemlere karşı kadın özgürlüğü için, kendi özgürlük alanlarım geliştikçe özgür olduğumu düşünüyorum. Sosyalist mücadele olacak bitecek, ulusumuz kurtulacak bitecek: Dünyadaki devrim hareketlerinde bu eksik vardı. Hiçbirinde kavuşulmamış. Bu bize bir şey hatırlatıyor mücadele eden kadınlar

olarak. O yüzden de dik durduğum kadar ve düşündüklerimi söylediğim kadar ve yapmak istediklerimi yaptığım kadar özgürüm (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

Gerçekten kadınların özgür olduğu bir dünyayı görmek istiyorum şahsen. Hani bunu öldükten sonra torunum görsün gibi diyemiyorum. Yani görmek istiyorum. O yüzden hani bunun için mücadele veriyoruz, amaç da bu. Onu göreyim diyorum başka da hani bir beklentim yok. Zaten o olursa ne sorun kalıyor ne açlık kalıyor ne savaş kalıyor ne tecavüz kalıyor (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Hareketten kadınlar için daha büyük bir mücadelenin parçası olmak özgürlük tahayyülünü güçlendiren bir şeydi. Nermin uzun yıllar öğretmenlik yapmış, ama mesleğini hiç sevmemişti. Çünkü “özgürleştirici bir şey veremiyordum” diyordu. Şimdi ise kurumsal yapılarda ve mekanizmalarda çok yoğun çalışmasına rağmen kadın hareketinde olmanın özgürlük duygusunu verdiğini ve “Bu yoğunluğa gönüllü” olduğunu söylüyordu:

Yaşama daha umutla bakmayı öğreniyorsun, mümkün diyorsun, başka bir yaşam mümkün. Kadına verilen yaşam kader değil, mecburiyet değil. Alternatif bir yaşam var, alternatif bir yaşam modeli var ve sen bu yaşam modelini kendi yaşamında kurumsallaştırabilirsin, var edebilirsin görüyorsun. Bu gerçekten müthiş bir haz veriyor ve seni müthiş özgür kılıyor. Kadın hareketi hakikaten özgürleştirici bir hareket (...). Bunları bana kadın hareketinin kazandırdıkları olarak görüyorum. Ve bunları kazandıkça da şeyi görüyorsun işte tüm kadınlar bunu bilmeli, bütün kadınlar özgürleşmeli, bütün kadınlara ulaşabilmeliyiz, bütün kadınlarla paylaşabilmeliyiz. Çünkü her evin kadınlar için ne işkencelerle dolu olduğunu biliyoruz. O yüzden kendimi mesela kötü hissediyorum. Kadın hareketi bunları verdi bana, kadın bilinciyle kendimi gerçekten güçlü hissettim, ama ya diğer kadınlar? Onlara da mutlaka ulaşmamız gerekiyor ve bu bilinçle onları da bir şekilde yaşamın içerisine dahil etmemiz gerekiyor hissiyatı çok güçlü gelişti. Çünkü bir yaşam var dışarıda ve bir de sana verilen bir yaşam var veya senin ulaşmaya çalıştığın bir yaşam var ve bu yaşamın ortaklaştırılması ihtiyacı var. Biz kadın hareketi üzerinden kazanmak istiyoruz (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Burada önemli bir kavramsal ayrımı vurgulamak gerekiyor. Kadınlar genel olarak ‘güçlenme’ kavramını bireysel değişimleri ifade etmek için kullanırken, ‘özgürlük’ bütün kadınların kurtuluşu tahayyülüne işaret ediyordu. Ben de bu iki kavramı böyle görüyorum. Ancak ana akım dışında bir bireysel güçlenme ile kolektif kurtuluşun birbirini yadsımayacağını da vurgulamak istiyorum. Kadın hareketi örgütleri bireysel düzeyde güçlenme sağlayabilirler, ancak bununla birlikte kadınlara, kolektif kurtuluş ve özgürlük imkânları için mücadele etme gücü de verirler.

Meryem ve Bahar hem tüm kadınların özgürlüğünü istiyor hem de özgürlük kavramının hâkim anlamlarını sorguluyorlardı. Bahar İngiltere'den derneklerini ziyarete giden bir grup kadınla yaptıkları toplantıda onların bu kavramı algılama biçimlerini eleştirdi. Yine Meryem kişisel özgürlüklerden ziyade tüm kadınların özgürlüğünden bahsediyordu:

Avrupa'dakiler kendi gözleriyle bize baktıkları için kendi koşullarını özgürleştirilmiş, kendi demokrasilerini son kerte sanki ondan ötesi yokmuş gibi gördükleri için bana da onu öneriyorlar. Ama yani şimdi ben buradan baktığımda çok rahatlıkla Avrupa'daki kadınların da özgür olmadığını iddia edebilirim. İngiltere'den bir arkadaş jineoloji tartışmalarına geliyordu. Dedi İngiltere'de kadınlar özgür. Hah dedik tam aradığımız tartışma, harika, buyur dedik. Nasıl özgür dedik? Dedi ben gece üçte sokağa çıkabiliyorum. Çünkü dedi her adımda kamera var, düğme var, polis var. Dedim güzel de özgürlüğün olduğu ortamda kameraya ihtiyaç duyulmaz zaten. Suç yoktur orada (...) Gece üçte sokağa çıkıyor olmanın kendisini özgürlük olarak görüyor. Hadi dedim öyle olsun. Bugün Konya'da bir kadın eğer akşam sekizden sonra sokağa çıkamıyorsa bu senin problemin değil mi? İngiltere'de yaşayan bir kadının problemi değil mi? Ya da o kadın tatile Antalya'ya geldiğinde tecavüze uğrama korkusu yaşamıyor mu? (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Klasik bir şey söyleyeceğim, bütün kadınların özgür olmasını istiyorum. Bana sorarsan sen özgürsün, ben derim ki bütün kadınlar özgür olana kadar ben özgür değilim. Özgür olmayı nasıl tanımlayabilirim ki ben? Mesela düşün, mesela şöyle bir olgu olabilir, aa ben özgürüm, istediğim zaman dışarı çıkabiliyorum, yok çalışıyorum falan filan. Ama hala eğer kadınlar, bütün kadınlar özgür olana kadar sen özgür olamazsın ki. Özgürlüğü neyle tanımlıyorsun? Dışarı çıkmakla mı? Çalışmakla mı? (Meryem, 27, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Neşe Batman'da bağımsız bir kadın örgütünde çalışan bir kadın olarak örgütlenme sürecinin kendisini özgürleştirdiğini düşünüyordu. Burada kişisel anlamda bir özgürlük duygusunun olduğu görülüyordu:

Bana burada da özgür olabileceğimi hissettirdi. Gerçekten bunu ben yaşıyorum. Yollarda yürüyünce tek başıma feminist bir kadın olarak özgür yürüyorum. Takmıyorum hiç kimseyi, ne bakışları ne onu ne bunu. İstedğim kafede de gidip oturuyorum. Ben bunları yapamıyordum [buradan] önce (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Kadınların hayatlarındaki değişimler aslında sadece kadınlarla çalışmak ve örgütlenmekle yakından ilgiliydi.¹²³ Hem siyasi parti, sendika gibi karma gruplardan

¹²³ Bu çalışma kapsamındaki örgütlerden ikisinin erkek üyesi de vardı. Erkek üyeler görebildiğim kadarıyla örgütsel çalışmalardan ziyade çeşitli destekler sunmak için oradaldı. Ancak bu iki örgüt de

kadınlar hem de örgütlenmeye ilk defa kadın örgütleri üzerinden başlayanlar için sorgulamak, keşfetmek ve değişmek ancak kendilerini daha rahat buldukları ve ifade edebildikleri kadın örgütlerinde mümkün olmuştu.

8.4. Kadınlarla çalışmak ve örgütlenmek

Bu birçok kadın için keşfetmek, dayanışmak, güç almak ve güç vermek, dostluk kurmak olarak ifade edildi. Bazıları kadınlar arası ilişkilerdeki zorluklara, kavgalara ve kimi zaman hiyerarşilere değinse de, çoğu için sadece kadınlarla çalışmak hayatlarının vazgeçilmez bir parçası olmuştu. Özellikle siyasi parti ve sendika gibi karma gruplardan gelen kadınlar için bunun anlamı daha farklıydı. Örneğin Nuray bölgenin ilk kadın merkezinin kuruluşundan bu yana orada çalışıyor ve önceki sendika deneyimleriyle karşılaştırınca aradaki farkın büyüklüğünü görüyordu. Yine Betül harekete gençlik çalışmalarıyla katılmış ve yedi senedir sadece kadınlarla ve kadın örgütlenmesinde çalışıyor, hep orada devam etmek istiyordu. Bahar'ın harekete katılımı daha çok ulusal kimlik temelli olmuştu. Sendikalarda ve karma örgütlerde çalışmıştı. Ama o da kadın örgütlenmesini ve sadece kadınlarla çalışmayı başka bir yere koyuyordu:

İşçi sendikaları çok zor alanlar (...) Sendikaya ilk gittiğim zaman yeni doğum yapmıştım işte dört aylıktı bebeğim. Mesela sendika başkanının ilk yaptığı toplantıda söylediği şey işte 'bacımızın zaten bebeği var gelmeyebilir'. Çok zoruma gitmişti mesela. Bir görev olarak görüyorsun ya bunu aslında. Ben de dedim ki 'hayır ben buraya bebeğime daha rahat bakmak için gelmedim, kadın mücadelesini geliştirmek için geldim ve öyle de olacağım'. Mali sekreterlik görevi verilmişti [bana], orada başkanla epey birbirimize giriyorduk. Ama sendikal çalışmada olmak farklı, bir kadın hareketinde olmak daha farklı. Benim hayatımda bana kattığı çok şey oldu. Kürsüde konuşamazdık mesela, hala titreye titreye çıkarız, kürsü kadınlar için hiç şey değil, ama kendini ifade etme anlamında aslında kadın olarak kendini ifade edebiliyorsun. Kendini tanıyorsun. Ben hani kadın olarak kendimi tanıdım kadın çalışmalarında. Beni ben yapan şey bence kadın çalışması (Nuray, 37, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Bende çok büyük etki yarattı kadınlarla birlikte çalışmak, birlikte paylaşmak. Kadın gerçekliğini daha iyi görür oldum. Karma ortamlardaki duruşumuzla, diyelim ki sendikalardaki, partilerdeki ya da kurumlardaki o kadın olmakla hiç erkek arkadaşların olmadığı ortamlardaki kadın olmak arasında çok fark var. Daha rahat, çok daha özgüvenli. Aslında içimizdeki o özgüveni çıkarıyorduk, o doğallığı, o kendine olan güveni. Fark ettik ki aslında özgün örgütlenme çok gerekli. Yani erkeğin olmadığı ortamda kendimizin, kendi

ışkadinlarına ve girişimciliğe yönelik örgütlerdi ve aynı zamanda kadın örgütlenmesinin görece zayıf olduğu yerlerdi.

hakikatimizle biraz daha fazla tanıyıp... Neden böyle yani? Niye daha rahatız? Bu bende çok etki yarattı (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Kısacası insan kendisini seviyor. Pozitif bir ayrımcılığının olduğunu biliyorsun sonuçta. Özgüven zaten oradan geliyor. Bir yere gittiğin zaman kadın olarak zaten o özgüven geliyor sana. Sorgulamaya çalışıyorsun bazı şeyleri artık. Mesela en basit örneği arabada giderken bir şoför kadına bağırduğunda hiç ses çıkarmayan [Betül] şimdi en azından bir refleksle karşı taraftakine ses çıkarabiliyor. Benliğini tanıyorsun, kadın bakış açın değişiyor, kendini seviyorsun ya öyle diyeyim yani. Pozitif ayrımcılık olduğu için sen de kendini seviyorsun. Bende onu yarattı (Betül, 34, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Duyarlılık çok fazla oluyor. Özgüven veriyor tabii ki, daha rahat kendini kadın olarak ifade etmek çok önemli. Ve her yerde her platformda bunu çok fazla gözleyebiliyorum kendimde. Kadın kimliğimle her yerde cesurca o tartışmalara girebiliyorum, kendimi rahat ifade edebiliyorum. En çok kazandırdığı bu oldu sanırım (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Benim için kadın çalışması yürütmek çok önemliydi. İlişkilenmeyi seviyorum, kadınlarla ilgili bir şeyler yapmayı seviyorum. Ve hani bunu yaparken de gerçekten rahatlıyorum açıkçası. Bundan dolayı benim için önemlidir. Hep kadın çalışması yürütmek istiyordum (...) Herkesin bir kadın olarak her şeyi yapabilme gücü vardır. Yeter ki yapmak istesin. Aşamayacağı şey yoktur (Ezgi, 30, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Sorgulamak ve keşfetmek

Kadınlar için cinsiyet rollerini sorgulamak hem örgütlere katılımı hem de katıldıktan sonraki süreçte çok temel bir unsurdu. Örgütlenme süreci, kafalardaki soru işaretlerine cevap aranan, bazı kavramların oturmaya başladığı ve çoğu zaman çelişkili, çatışmalı, ama nihayetinde netlik getiren bir sonuca varabiliyordu. Örneğin Neşe evlenmiş, çocuk yapmış ve arada üniversite bile bitirmişti. Ancak bunun dışında başka hiçbir yerde çalışmamıştı. “Kapalılık çok kötü bir şey” diyordu. Bir kadın örgütünde çalışmaya başlaması bazı sorgulamaların başladığı bir zamana denk gelmişti. Müzeyyen ise yirmi yıldır çalıştığı kadın örgütündeki deneyimlerini anlatırken hayatını ‘öncesi’ ve ‘sonrası’ olarak ikiye ayırıyordu.

Tabii ben o ara kendimi sorgulamaya başlamıştım hani ben kimim, [Neşe] olarak ne yapıyorum. Birinin kızı olmuşum, birinin eşi olmuşum yani birinin annesi, yani bu sorgulama başlamıştı bende. Böyle yani, gideyim gitmeyeyim hani bir de evde olduğunuz zaman dünyanız hep o ya, belirli bir çevreniz oluyor akrabadır, arkadaşdır. Hani özgüveniniz olmuyor, ben çıkmamam, yapamam, nasıl giderim (...) Ben de zor çıktım, kendimle önce mücadele ettim. Bazen diyorlar kadınlara niye farkındalık yaşıyorsunuz, erkeklere yaşıtan,

ama biz fark etmeyene kadar boş. Yanındaki erkek seni itelese de boş. Önce ben isteyeceğim, ben gerçekten isteyeceğim (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Kadın olarak çok sorun yaşıyorsun, sıkıntı yaşıyorsun, adını koyamadığın bir sürü havada uçuşan sorular var. [Buraya] geldiğim zaman hani bir kere ben olduğumu, kendi duygu ve düşüncelerimi rahatça bireysel olarak ifade edebildiğimi, güçlü yanlarımı fark ettiğimi ve hani aslında görünmeyen birçok şey yaptığımı, emeklerimi fark ettim (...) Şimdiki hayatıma baktığım zaman şunu söylüyorum, hani biz o yüzden hani böyle çok şey düşünmüyorsun, küçük küçük böyle zaman zaman iğneyle kuyu kazıyorsun bu çalışmanın içerisinde. Zaten değişim ve dönüşüm bir kerede olmuyor. Çünkü o kadar yoğun şeyler yaşıyorsun ve bilinç olarak sürekli geriye atıyorsun. Çünkü önünde başka başka yapman gereken önceliklerin var. Kendini hep böyle geri plana atıyorsun. Belli bir zaman sonra da bütün bunlar birden bire böyle belirmeye başlıyor. Mesela diyelim ki belli bir travma vardır, şiddetin vardır, onu fark ettim. Ama bu çalışmanın içerisinde olduğun için onunla nasıl baş etmen gerektiği konusunda bir şekilde bir şey öğreniyorsun (Müzeyyen, 50, kadın vakfı başkanı, Diyarbakır).

Aslında kendi iç sorgulamalarımla başladı. Yani, tabii ki bizler de aslında şiddet görüyormuşuz. O farkındalığı yaşarken bunları da fark ettim. Bizler bile aslında sokakta bile şiddet yaşadık. Adını koyamadığımız bir şeyler yaşadık, ama adı şiddetmiş. Aile içinde de gene aynı şekilde, hani kendinden başlıyorsun sorgulamaya. O farkındalık alıyor seni başka bir yere, başka bir boyuta taşıyor. Birlikte yaşadığım aileden başlayalım, aile içerisinde birlikte yaşadığın insanlarla bu defa ayrışyorsun. Önce onlarla başlıyorsun değişime çünkü sen değiştin ve değiştirmeye başlıyorsun. Farklı bir diyalog, farklı bir iletişim kurmaya başlıyorsun (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Selma'nın anlatısı diğer kadınlarla benzerlik gösterse de, bazen kadın örgütlerinin 'güçsüzleşme' süreci yaratabileceğini de gösteriyordu. Çünkü 'kendi derneğini' kurmadan önce başka bir bağımsız kadın örgütünde üç yıl gönüllü çalışmış ve çok kötü deneyimler yaşamıştı. Bu durum onu, bu sefer örgütteki hiyerarşiyi sorgulamaya götürmüştü:

"Şeyi de çok fark ettim, kendi içindeki işleyişi, mesela şey var grup çalışmaları da işliyor. Grup çalışmalarının içerisinde kadımlar seçiliyor danışma merkezlerinde. Zaten senin içini dışını o farkındalık gruplarında her şeyini anlatıyorsun. Senin zayıf noktayı biliyor, hassasiyetlerini biliyor, seni nereden vuracağını da çok iyi biliyor. Anladın mı? (...) Hiyerarşik ve seni alıp savuruyor oradan oraya, tokat atıyor sana, çok ilginç bir şey yani. Tokatlıyor yani, tokatlıyor resmen yani. Ve [sana] kendini kötü hissettiriyor. Diyorsun ki aslında kendi içlerinde örgütlüler, seni bu şekilde köşeye sıkıştıracaklar, sana kendini kötü hissettiriyor (...) Ha demek ki ben hatalıyım. Kendini sorgulamaya, suçlamaya başlıyorsun, çünkü güvendiğin insanlar (...) Yani çok kötü şeyler yaşadım. Ben konuşmayı bile unuttum. Çünkü seni öyle bir duruma getiriyor ki, hani sen en çok sevdiğin, orada böyle empati

kurduğun, güvendiğin bir insan kalkıp sana, o seni alıyor alaşağı yapıyor. Anladın mı? Diyorsun ki bana yanlış bir şey yapmaz, ben hani suçluyum, psikolojik baskı yapıyorlar. Yani bunlar çok kötü şeyler.” (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman)

Büyük zorluklar yaşasa da Selma bu süreçten güçlü çıktığını söyledi. Çünkü çok emek vermiş, birçok kadınla dostluk geliştirmiş ve kadın örgütlenmesinden vazgeçemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle daha sonra çok az destekle ve çoğunlukla kendi çabalarıyla bir dernek kurabilecek gücü bulmuştu.

Sorgulama süreçleri bazen ‘kadın olmak’ denen durumun politik bağlamını, çelişkilerini açığa çıkarıyordu. Bunun özellikle Kürt hareketinde örgütlü kadınlarda çok baskın bir durum olduğu görülüyordu. Çünkü bir kadın örgütüne girmek onları sadece o örgütün çalışmalarına sokmuyor, aynı zamanda daha büyük bir kadın hareketinin parçası yapıyordu. Hareketin perspektifi ve ideolojisi temelinde alınan politik eğitimler bu keşfetme sürecini daha farklı şekillendiriyordu. Birçoğu bu süreci ‘kendini bulmak’, ‘kendini tanımak’, ‘keşfetmek’ ifadeleriyle açıklıyordu:

Kadınlarla birlikte çalışıyor olmak her şeyden önce kendi kimliğimle tanışmanın bir avantajı oldu. Ben belki sorumluluğum gereği biraz kadında var olan o hakikati açığa çıkarma gibi bir sorumluluğum var, ama kendimde de çok ciddi, mesela iç barışmayı çok yaşadım kadınlarla birlikte çalıştıkça. Paylaşmanın çok güzel bir şey olduğunu gördüm. Aslında kadın örgütlülüğünün çok güzel bir şey olduğunu gördüm (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Yani kendimi tanımaya başladım. Buraya geldikten sonra mesela öncesinde kitaplardan falan toplumsal cinsiyettir şuyudur buyudur okuyorduk, biliyorduk ama kitaplardan okuyorduk sadece. Burada bire bir yaşadık yani. Kadın tarihini mesela biz şeyi bilmiyorduk, kadın tarihini bilmiyorduk. Kadın tarihinin geçmişi olduğunu, beş bin yıla dayandığını bilmiyorduk. Bunların hepsini burada öğrendim. Kendimi tanıdım (Şilan, 35, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

Kadının yaşamından kadın mücadelesini çıkardığımız zaman geriye pek bir şey kalmadığını fark ediyorum. Niye fark ediyorum? İşte ne olacaktı belki annemin, nenemin, babaannemin modern hali olacaktım. İşte okumuş olan, üniversite görmüş, maaşlı bir halini aslında yaşayacaktık, yaşayacaktım. Ama kadın hareketiyle birlikte kendi kadınlık rollerimi sorguladım, en önemli noktalardan birisiydi. Kadınlık rolünü, toplumsal rolünü, annenin yaşantısını, en yakınımındaki kadınlardan başladım sorgulamaya, kendimi onlardan baz alarak. Bu sorgulamayla birlikte bu yaşamın yaşanılacak bir yaşam olmadığını, hani verilen mevcut yaşamı, işte üniversiteyi bitirdim, sonra evleneceğim, çocuğum olacak, e sonra ne olacak? Ya ben ne olacağım? Ya toplum ne olacak? Kadın gerçeği ne olacak? Ya gerçekten daha iyi

bir dünya yaratma idealimiz ne olacak? gibi böyle bir sorgulamayla aslında kadın hareketinin yarattığı soru işaretleriyle başlayan bir süreç. Daha sonra kendin gibi güçlü örgütsel bir mekanizmanın içerisinde hissetmek seni müthiş güçlü kılıyor (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Özgüvenin artıyor. Kendine önem veremeye başlıyorsun, irade noktasına önem veriyorsun. Ya hayatın değişiyor aynı kalmıyor, her yönüyle değişiyor. Kendin olmaya başlıyorsun. Korkularını yenmeye başlıyorsun. Bir sürü mücadele yöntemleri geliştiriyorsun. Analitik zekânda da duygusal zekânda da bayağı bir ilerleme oluyor. Yani çözüm odaklısın. Ben bu sorunu yaşadım, ben şu sorunu yaşadım, bu kadar ezildim, işte mesela örgütsüz kadınlarda şu vardır, ‘valla ben bunu çektim, bunu da yaşadım, her şey başıma geldi, bütün felaketler başıma geldi’, ama ben nasıl mücadele ettim sorusunun altında bir sıfır var. Çözüm üreten bir hale geliyorsun. Daha çok çözümleyici oluyorsun. Hem sorunu tespit ediyorsun, bu sefer o sorunun çözümüyle ilgili çözümler, o yüzden kendini daha çok tanımış oluyorsun (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Yaşattığı dönüşümse bir sürü nereye koyacağımı bilemeyeceğim kavram ete kemiğe büründü. Yani bir sürü yeni kavram girdi hayatıma, yeni tartışma alanları açıldı (...) Aslında ben ait olduğum şeyi buldum. Öyle diyeyim. Ben zaten buydum, burada olmalıymışım dedim. Çok rahat üzerime oldu bu elbise yani. Ama şey kısmı daha güzel oldu, bütün bu tartışmalarım daha netleşti. Mesela toplumsal cinsiyet benim için daha açık, berrak bir konu oldu. Ne bileyim şiddete nereden duracağım, nasıl karşı duracağım, şiddet konusunda insanlarla nasıl ilişkileneceğim daha profesyonelleşti. Erkeklerle ilişkilerimde de bu daha, her zaman feminist bir kadınmışım diyorum, ama bu daha şey oldu her mevzu kendi içinde daha uzmanlaştı, daha güzelleşti. Bu sefer de direnç daha zorlaştı. Bana karşı direnç daha zorlaştı (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

Meryem iki yıl öncesine kadar hiçbir örgütlenmede ve çalışma hayatında yer almamıştı. Hayatında hiç okula da gitmemişti. Evde çok ciddi bir baskıya maruz kaldığını anlatıyordu. Dernekte çalışmaya başladıktan sonra eğitim ve örgütlenme çalışmalarına katıldı. Bu süreç onun için ailesine karşı meydan okumada elini güçlendirdi, ama en önemlisi kendi deyişiyle “kendini buldu”. Yine Berfin on sekiz yıldır içinde olduğu harekette kadın mücadelesiyle birlikte kimliğini bulduğunu söyledi.

Kendimi keşfettim. Kadınları keşfettim (...) Kadınla çalıştığım zaman daha rahatım. Cins bilincim aslında gelişmiş. Son iki senedir ben kadın olduğumun... Önceden kadın olmam beni rahatsız ediyordu. Çünkü baskısı vardı, zorlukları vardı. Şimdi kadın olmanın şeyini yaşıyorum ha, derler ya hazzını, mutluluğunu yaşıyorum. Çünkü kadın isterse yapamayacağı hiçbir şey yoktur (Meryem, 27, KJA üyesi ve kadın derneği üyesi, Diyarbakır).

On sekiz yıllık yaşamda, kadın olarak çok genç yaşta katıldım çalışmalara. Çok farklı bir zihniyetle büyütülüyorsunuz. Çok farklı bir yaklaşımla büyütülüyorsunuz. Belki de ben kadın hareketiyle kendi kişiliğimi kazandım. Kendi kişiliğimi oturttum. Kimliğimi oluşturdum. Bu benim için bir avantajdır. Kendimi orada var ettim. Dolayısıyla bu benim bütün yaşamıma, bütün hareketlerime, bütün yaşam biçimime, bütün sohbetlerime yansiyabiliyor. Benim için büyük bir kazanım. Ve ben bundan da mutluyum. Kendi cinsimi tanıdıkça daha da çok sevmeye başlıyorum (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Tabii bizim yaşam biçimlerimiz, gerçekten önemli deneyimlerden geçiyoruz, çünkü doğuştan örgütlü olmuyorsun sonradan örgütlü oluyorsun. Sonradan örgütlü olduğun için örgütsüzken ya da erkek egemen zihniyetin karşısında tek başınayken yaşadığın o çelişkiler, güçsüzlük, iradesizlik, kadınla çok daha açık, rahat ve iradi olabiliyorsun. Kadının içinde irade kazanmayan zaten eril zihniyet karşısında çok irade kazanamıyor. Bu yüzden önce bağımsız kadın örgütlenmesinde kadının bu iradeyi kazanması ve kadınla paylaşmak ya da bir kadınla bu şeyi yaşamak bana çok daha pozitif geliyor. O yüzden örgütlü, kadınla yaşamak ve çalışmayı çok önemsiyorum. Kendin olarak çalışabiliyorsun (Roza, 51, KJA üyesi, Diyarbakır).

“Biz” olmak, paylaşmak ve dayanışmak

Kürt kadın hareketinin ‘cins bilinci’ vurgusu kolektif bir kimlik ve duygu geliştirmeyi sağlıyordu. Çoğunun söylediği, farklılıklarına ve bazen çatışmalarına rağmen birbirlerinin varlıklarından güç almaları ve birbirleriyle dayanışmalarıydı. Diğer örgütlerdeki kadınlar da mücadele ederken başka kadınların da yanlarında olduğunu bilmenin kendilerini güçlü kıldığını söylüyorlardı. Örneğin Müzeyyen, “Yanında duran birçok arkadaşın var, görüyorsun. Yalnız değilsin. Bence biz kadınları en fazla güçlü kılan yan bu” diyordu. Dicle bir kadın olarak haksızlığa ve ayrımcılığa uğradığında bir kadın topluluğunun yanında olacağı bilgisinin ona yalnız olmadığı duygusunu verdiğini söylüyordu. Meryem de “Senin sıkıntın sadece senin sıkıntın değildir. Sıkıntı birdir. Dayanışma var, yani çekinmeden bir kadın arkadaşına sorununu anlatabilirsin” diyordu.

Ben tekken kendimi iyi hissetmiyorum. Arkadaşlarım varken kendimi daha iyi hissediyorum. Ve bana dair ya da başka bir yere dair bir kötülük yaşandığında ya da haksızlık yaşandığında onu başkalarıyla paylaşmak istiyorum. Bu salt bir refleks verme meselesinden ziyade aslında kötülüğü de iyiliği de paylaşabilmek meselesi. Varlıksal olarak da öyle hissediyorsun (Lorin, 23, KJA üyesi ve dergi çalışanı, Diyarbakır).

Bu mücadeleyi tanımak, bu mücadelenin içerisinde yer almak beni güçlü kılmış. Topluma karşı yalnız olmadığımı, o mücadeleyi senin gibi yürüten bir hareketin olduğunu, birlikte

yürütebileceğimiz bir güç olduğunu, belki de hani kişisel yaşamım boyunca en büyük dayanağımdır (Nermin, 39, KJA üyesi, Diyarbakır).

Kadınlarla çok daha farklı bir dayanışma var. Sohbetlerimiz, kahve fallarımız, espriler bütün bunlar çok hoş. Hem acılarımızda hem de güzel günlerimizde birlikteyiz (...) Bu yönlü inanılmaz bir hayranlık var bende kadın hareketindeki arkadaşlara karşı. Bir sorumluluk yani keşfetmek, örgütle buluşturmak, kazanmak. Mesela [Meryem] yeni geldiğinde çok tanıımıyordu, ikinci yıldır ama herhalde karşılıklı bir emeğimiz oldu, birbirimizi güçlendirdik. Düşünüyorum geçen yılki [Meryem] ile şimdiki [Meryem] çok farklı. Muhtemelen bunda hareketin de katkısı var yani (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

“Başkalarının hayatına dokunmak”

Kadınlarla paylaşmak ve dayanışma geliştirmek başkalarının hayatına değme, etki etme duygusu verdiği için en büyük tatmin ve motivasyon kaynaklarından biriydi. Kadınlar bunu farklı şekillerde kuruyorlardı. Bazılarının anlatısında kendilerinin daha güçlü olan konumundan daha güçsüz konumdaki kadınlara destek vermek olabiliyordu. Bu bazen şiddete maruz kalan kadınlarla ilişkilerde oluşan bir durumdu. Kadınlar örgütlenme süreçlerinde belli bir değişim geçirdiklerini düşündüklerinde bunu başka kadınlara da yansıtmak istiyorlardı. Mesela Selma önceki örgütlenme deneyiminden sonra konuşmayı unutacak kadar kötü hissetse de, devam etmesini sağlayan buydu. Yaşadığı kötü şeylere rağmen daha çok kadına ulaşmayı “o farkındalık bir hırs yarattı” diyerek temellendiriyordu.

O bile beni güçlendirdi biliyor musun? Yani hakikaten orada yaptığım şeyler, o kadınlar geldi gözümün önüne ve ben onlara dokunmuşum. Ben orada iyi şeyler yapmışım dedim. Ve o kadınlar geri gelip bana teşekkür etmişler dedim. Biz sana geldiğimizde bu haldeyken geldik, ama şu an güçlenmiş durumdayız; eşim bana hesap soramıyor, ben eşime hesap sorabiliyorum, getiriyor maaşını masaya koyuyor diyor (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Başkalarına destek olma duygusu bölgenin zor koşullarında kadınlar konusunda çalışma yürütmenin ve çoğu zaman duvarlara çarpmanın yıldırıcı etkilerine karşı devam edebilmeyi sağlayan bir itici güçtü. Çünkü kadın örgütleri kendilerini ister savunuculuk ister hizmet temelinde kursun, çoğu kere yoksul mahallelerde çalışmalar yürütüyor ya da kent merkezlerinde olsalar bile bununla bir şekilde yüzleşiyorlardı. Örgütlerde çalışan kadınlar üzerinde çok büyük bir baskı ve yetememe duygusu yaratan bu durumlar, bazı olumlu geri dönüşler ve başka kadınları güçlendirme olasılıklarıyla dengeleniyordu.

Yoruluyorsunuz, çok yoruluyorsunuz. Bir de insanlar o kadar zor koşullardan, zamanlardan geçiyor ki, yaptığımız her şey bir anda o kadar anlamsız gelebiliyor ki bir kova emeğiniz, şeyiniz buna bir süre sonra normal diyorsunuz. İki, bölge zor bir bölge o yüzden çok fazla travmatik olayla karşı karşıya kalıyorsunuz. Önce her şeye yetişirim sanıyorsunuz. Sonra hiçbir şeye yetişemeyeceğinizi ve bunun imkânsız olduğunu anlıyorsunuz. O gerçeğe karşı karşıya geliyorsunuz. Bu motivasyonunuzu kırıyor. Ama şu da oluyor, bizim kadınların mesela o yardım zamanı inanılmaz düşerdi. Bende de böyle yedi yirmi dört o enerjiyi ayakta tutma çabası var. Diyelim ki siz kırk elli insanla görüşüyorsunuz, moraliniz bozuluyor şu bu, ama öyle bir yere gidiyorsunuz, öyle bir fayda sağlıyorsunuz ki ya hepsine değer diyorsunuz (...) Toplumsal anlamda bir şeye fayda sağlamak ya da birisinin teşekkür etmesi, Allah razı olsun demesi bile sizde inanılmaz bir duygu yaratıyor. Bu hoşunuza gidiyor (Serpil, 32, kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Dışarıda, iş yerinde arkadaşlarıyla ya da dışarıda gittiğin başka insanlarla diyalog geliştire geliştire kendini farkındalığın içerisinde, her şeye de yetemeyeceğini görüyorsun aslında. O da bir süreçtir. Hani elimizde sihirli değneğimiz yok, her şeye herkese yetişemeyeceğimizi fark ediyoruz, ama ben bunu fark ettiysem bir başkası da fark etmeli noktasına geliyorsun bu defa. Hani gittikçe çoğalıyorsun, çoğalıyorsun, çoğalıyorsun hani farkındalıkları başkaları da yaşasın istiyorsun. Paylaşmak ve konuşmak çok önemli (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Zor yanları zaten var. Ama iyi yanları nasıl biliyor musun? O da [kadının] hayatında bir şeyleri fark edip değiştirdiği zaman işte değişim dönüşüm, kolay değil, ama olduğu zaman o kadar motive oluyoruz ki. Bize o güç veriyor (...) Hiç hayatında evinden çıkmayan, veli toplantısına bile gitmeyen, kendinde o güveni bulmayan bir kadın geldi buraya (...) Düşün yani o umut oluyor sana (...) Yolları bilmeyen, bulamayan kadınlar geldi. İki üç sefer bile gelse mucize gibi bir şeydir. Diyorum ki Allah'ım ne kadar güzel bir iş yapıyoruz. O kadın bizi unutmuyor. Bizi hiç unutmuyor. Gelmese bile görmese bile unutmuyor. Biz de öyleydik. Ben de öyle oldum, hiç unutmuyorum yani hayatımın bir yerine dokunan o kişiyi. Hani biz işimizi iş olsun diye yaparsak zaten kadın örgütünde olmayalım. Bir sürü proje alayım, yapayım, kurs açayım, gelsin, işini yapsın bilmem onu yapsın, bunu yapsın, gitsin, hani bu ne! Ne anladım ki ondan (...) Kadına dokunmalı, bana dokunmalı bir kere, yüreğime, içselleştirmeli, çalışmasına inanmalı. Hedefi kadınsa kadınlara inanmalı. Kendine inanmalı, ama kadınlara da inanmalı. Bu anlamda içselleştirmeli yani (Neşe, 47, kadın vakfı başkanı, Batman).

Ben bir kere arkadaşlığı, onların hayatına dokunmayı, etkilemeyi, küçücük de olsa bir minik değişim yaratmayı seven bir kadını. Bunu yapmak gerektiğini düşündüm. Kadınlarla ilişkim hep böyle oldu. O yüzden geri bildirimleri hep çok iyi oldu benim açımdan (Dicle, 35, KJA üyesi, Diyarbakır).

8.5. Öncülük ve liderlik

Kadın örgütlerinde liderlik meselesi çoğu zaman ‘kariyer aktivizmi’ gibi bazen eleştirel ve hatta küçümseyici anlamlarla tartışıldı. Çünkü kadın örgütleri hep eşitliğin, demokratik örgütlenmenin ve hiyerarşinin olmadığı yapılar olarak idealize edildi. Bu araştırmada söz konusu durum kadınların örgütlerdeki rolleriyle ilgiliydi. Bazı örgütlerin neredeyse tek kişi tarafından yönetilmesi o kişileri kaçınılmaz olarak bir lider pozisyonuna sokuyordu. Kürt kadın hareketinin bir avantajı, örgütlerde sık rotasyon olması ve bir kişinin uzun süreler aynı yerde çalışmasının engellenmesiydi. Ancak yine de hareket içinde eğitim verme, danışma merkezinde danışılan kişi olma gibi roller kadınların kendilerini öncü ya da lider pozisyonunda görmelerine neden olabiliyordu.

Berfin on sekiz hareketin içindeydi ve yıllardır özellikle mahalle çalışmalarında yer alıyordu. Esas rolü kadınlara çeşitli konularda eğitim vermektir ve kendisini bunun üzerinden kurmuştu. Bu eğitimler yoluyla çok sayıda kadına ulaşıyor, onlarla dostluk geliştiriyordu. Ama aynı zamanda bu onun başkaları tarafından liderlik pozisyonuna çıkarılmasına neden oluyordu:

Benim hayatımda çok önemli bir yere sahip. Ailenin içine girdiğimde, mahalleye girdiğimde bir kadın olarak, erkek de beni bir kadın öncüsü olarak görebiliyor, ailem de bir sorun çözme noktasında yaşadığı bir sıkıntı varsa önceliğini getirip benimle sorun çözme noktasında bir yaklaşım içerisinde oluyor. Bir ortama girdiğimde aynı şekilde çevremdeki arkadaşlar üzerinde çok ciddi bir etki yarattığımı... Bir irade olarak görülme, hem ailede hem girdiğim ortamların tümünde. Erkek ortamlarına bile girdiğimde bir kadın iradesi olarak görülme ve bundan dolayı kaygı duyup kadına herhangi bir şey söyleyememe noktasına kadar bir etki var yani (...) Sonuçta bir çaba sonucu bu düzeye, kendimi eğiterek bu düzeye getirdiğim noktasında bir yaklaşımım var. Bu konuda kadın mücadelesini yürütebilecek güçte olduğumu düşünüyorum. Ama tatmin değildir, hala eksik olduğumu biliyorum (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Berfin kendisini kadınlara eğitimler vererek bir politik bilinç yaratmaya adanmıştı. Bunu bir kadın hareketinin parçası olarak, hareket için yapıyordu. Kadınların onu bir öncü olarak görmesini ise “otorite değil, doğalında gelişen bir yaklaşımdır” diyerek temellendiriyordu. Örneğin eğitim verdiği kadınlardan biri onun için “beni evden çıkararak kişi” dediğinde hissettiği şey bir politik başarıydı. Bu nedenle gelecek beklentileri ve hayalleri içinde de “kadınları eğitmek” vardı:

Bir erkekle [bile] saatlerce tartışabiliyoruz. O mücadeleyi anlatabiliyorum. Ya da şiddet gören bir kadının evine gittiğimizde saatlerce, gece yarısı bire ikiye kadar onu

dinleyebiliyorum. Eğitmeye çalışıyorum. Özgüven vermeye çalışıyorum. Bilinçlendirmeye çalışıyorum (...) Benim temel çalışmam kadın mücadelesi olduğu için, kadını bilinçlendirme, kadını örgütlenme olduğu için hiç fark etmiyor. Her kadın, kim olursa olsun, yabancı da olabilir ona bir şeyler kavratılabilmeli ve bir şeyler değiştirip dönüştürmek bu benim için kazanımdır (Berfin, 34, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Bahar'ın kadın hareketi içindeki konumu da buna benzerdi. Ancak Berfin'den farklı olarak kadın örgütlenmesiyle daha ileriki yaşlarda tanışmış ve keşif süreci daha yoğun devam ediyordu. Bu süreçte hem öğretmenlik mesleğinden gelen 'öğretici' pozisyonuyla hem de orta sınıf alışkanlıklarıyla mücadele etmeyi öğrenmişti:

Ben aslında [buraya] gelirken üç yıl önce, gerçekten de kavram olarak kabadır, eğitim verme, kadınları değiştirip dönüştürme misyonuyla geldim. Bu sorumlulukla geldim. Ama sürekli yoğunlaştıkça, okudukça, arkadaşlarla tartıştıkça bu üstten bakan kurtarıcı rolünü aşmam için kendime de çok yöneldim. Ve gerçekten yaşamın içine girmeye, yaşamdan kopmamaya çalıştım (...) Aldığım eleştiriler beni çok güçlendirdi. İşte diyorlardı klasik öğretmen gibisin, hep veren hep öğreten. İşte o konuda kendime çok yoğunlaştım, çok fazla okumaya başladım. Dolayısıyla dedim ki ben bu harekette sanki buraya çim ekebilirim (gülüyor) (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır)

Hani belki sınıfsal olarak orta sınıf bir yerdeyim (...) Hani yapı olarak sade bir yapım olsa bile sınıfsal karakterim ister istemez etki ediyor, ama öyle bir çetin mücadelem de var. Yani hala alışkanlıklarım var, hala değiştiremediğim şeyler var. Çünkü çok ciddi bir yoksulluğun içerisinde ben sabah dokuzda geliyorum akşam beşe, altıya kadar kalıyorum (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Hareketteki kadınların, birkaç örnek dışında, kendi konumlarını diğer kadınlarla daha eşit ve hiyerarşisiz kurma niyeti ve çabası kuşkusuz bu konuları da hareket içinde politik meseleler haline getirerek tartışmaları ve bu konularda eğitim görmeleriyle ilgiliydi. Yine de kişisel özelliklerin, hareketteki rolün ve sorumluluk düzeylerinin bu idealle çelişmesi her zaman olasıydı. Hareket dışındaki kadın örgütlerinde çalışanlar için de bu bir meseleydi. Özellikle yoksul mahallelerde çalışan kadınlar, başka kadınlarla eşit ilişkiler kurmanın yollarını arıyorlardı. Ancak benim görüştüğüm kadınların çoğu, özellikle o örgütlerde yönetici ve başkan konumunda olanlar, liderlik ve öncülük gibi kavramları yadsımıyor ve bu rollerini olumlu ifadelerle anlatıyorlardı.

Bir kadın kooperatifinde yöneticilik yapan Hülya zamanının çoğunu örgütsel çalışmalara ayırıyor ve bu nedenle evde de bazen eşiyle sorunlar yaşıyordu. Örneğin eşi çoğu zaman ücret almamasına rağmen zamanının tamamını bu çalışmalara harcamasını

kavrayamıyordu. Ancak zamanla bu durum değişmişti. Hülya, kendisinin güçlenmesi sürecinin aile içindeki olumlu yansıması nedeniyle eşinin bir kabul ölçüsüne vardığını düşünüyordu. Onun azmi ve liderlik ruhu, eşinden gelen eleştirilerin kesilmesini sağlamıştı. Bütün bu başarıları güçlü kişiliğine, başkalarını güçlendirmesine ve kişilik özelliği olan liderliğe bağlıyordu:

Güçlü kadın demek güçlü çocuklar, güçlü kız çocuğu yetiştiren anne demek aynı zamanda. Ben ister miyim yaşadığım sorunları kızlarım yaşasın? Ve bir kadın değişime önce ailesinden başlamalı. Küçücük feministlerim yaşıyor benim evimin içinde. Eşim de şimdi şeyi düşünüyor, hani annesini görüyor, kız kardeşini hatırlıyor kızları da öyle olsun istemiyor. Dolayısıyla onların da şimdiden güçleniyor olmalarından çok memnun görünüyor (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Bu kooperatifte ilk liderlik eğitimini alanlardanım ben. Ama zaten o eğitimi aldığım zaman da fark ettim ki çok önceden de liderlik yapmışım. Köyde çalıştığım dönemlerde aslında benim yaptığım bir liderlikmiş. Köyde kız çocuklarının okullaşmasını sağlamak, aile planlaması konusunda kadınlara eğitimler, bunların hepsini tek başıma yaptım ben. Okuma yazma öğrettim hiç yetkim yokken. Bunların hepsini parasız yaptım. Tek başıma yaptım. Köyün elektrik problemi vardı. Elektrik olmayınca kadınlar çamaşır makinalarını çalıştıramıyorlardı diye kadınları örgütleyip TEDAŞ'a götürüp elektrik sorununu çözdüm. Bunların hepsi için gerçekten lider olmak gerekiyormuş yani. Her şeyden önce sorunu fark edip onun çözümüne yönelmek, o yani. Ben zaten lidermişim. Sadece kendimi geliştirmeye ihtiyacım varmış. Onu da yapıyorum burada yavaş yavaş (Hülya, 31, kadın kooperatifi başkanı, Diyarbakır).

Bir derneğin hem kurucusu hem de yöneticisi olan Selma çok net olarak kendisini bir lider olarak görüyor ve kendi bilgilerini, deneyimlerini başka kadınlarla paylaşmayı, onlara yol göstermeyi bir görev sayıyordu:

Buranın şartlarına göre bir kadının alabileceği deneyimler, tecrübeler, bakış açısı, yaşanmışlıklar yaşadım. Bakış açımı değiştirdi, benim gibi düşünen kadın sayısının artması lazım, yani o bakış açısıyla bakan kadınların artması lazım (...) Yani benim hayatıma kattığı şeyler hakikaten çok fazla oldu. Ama ben bu farkındalıklarımı hep paylaştım, deneyimlerimi paylaştım. Önleri tıkalı olan kişilerin önleri açılsın diye mesela girişimcilik eğitimlerini destekledim. Ondan sonra süreci takip ediyorum, mesela [Fatma'yı] izliyorum şu anda. Hani o süreci en hafif nasıl atlatılabilir [diye]. Mesela buranın dışında başka illerde işlerini kuran kadınlar oldu (...) Özgüven bazen tavan yapıyor ondan korkuyorum (gülüyor). Hiç tanımadığım insanları bana yönlendirebiliyorlar mesela. Hani bu hiyerarşik olarak düşünülmesin, ama liderim ve öncüyüm. Bu bir bayrak, ben teslim edeceğim bayrağı. Kadın hareketinin hep içinde olacağım (Selma, 49, kadın derneği başkanı, Batman).

Ayten bir dernek kurucusu ve tek yöneticisi olarak sekiz yıllık süre içerisinde, onun deyimiyle, “kendisini kanıtlamış” ve derneğine çeşitli beklentilerle giden kadınlara elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmıştı. Başkan olduğu için hemen her şeyin kendisi üzerinden gitmesi ve ona yüklenmesi bir sorundu, ancak kadınlara destek olmak onun için çok önemliydi. Bazen kadınların onu “yarı yolda bırakması”, sorumluluklarını yerine getirmemeleri motivasyonunu kırsa da “kadınları itekleye itekleye” girişimciliğe ve çalışmaya yönlendirdiğini söyledi. Onun için bir kadın derneği yürütmenin anlamı ve sonuçları çok başkaydı. Girişimci ve öncü ruhu, dernek çalışmalarıyla gelen statü ve kariyer ona gelir getirmese de, muazzam bir tatmin duygusu veriyordu.

Bu Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisine baktığımız zaman hani o kendini gerçekleştirme şeyini ben gerçekten yaşamış oldum. Çünkü gittiğimiz yerlerde insanlar artık saygı duyuyor falan, ciddiye alınıyorsun, davet ediliyorsun. Gerçekten yaptığın çalışmanın meyvesini almaya başlıyorsun orada. Her şey maddi değil ama. Manevi yönden de insan tatmin olduğu zaman en güzel duygulardan biri yani (...) Kendimi gerçekten artık belli bir saygınlık toplumdan gördüğünüz zaman, kurumlardan gördüğünüz zaman, şeyden gördüğünüz zaman şey oluyorsun, onore oluyorsun. Bazen işte arkadaşlar falan bazı iş teklifleriyle bile gelenler oluyor. İşte diyor [Ayten] Hanım bizim falanca yerde gelin müdür olarak isterseniz, ne kadar istiyorsanız şey yapalım. Ben diyorum yok, ben şöyle bir misyonu yüklenmişim gönüllü olmayı, yani ticari şeyleri sevmiyorum. Daha çok sosyal girişimcilik yönüm ağır basıyor. Ben kendi işletmemi (lokantası) bile, ticari işletmemi bile işletmesini verdim yani düşünün. Bu alana adamışım kendimi. Ama işte şey, benim de şöyle bir şey var, gerçekten cebimde sadece yürüyebilecek kadar şeyim olsun, namerde de muhtaç olmayayım, işte buranın (derneğin) yükü de benim boynumda olmasın idari giderler vesaire ben bu çalışmayı sonuna kadar da gönüllü götürebilirim. Gerçekten sosyal girişimci bir insanım (Ayten, 43, kadın örgütü başkanı, Batman).

Dikenli bir konum: Kurtarıcılık

Liderlik ve öncülük sadece kadınların kendilerini konumlandıkları bir pozisyon değildi. Bazıları bunu çok benimsese de, kurulan ilişkilerdeki asimetri bazı kadınların kaçmak istedikleri ve çelişkilerini yaşadıkları bir durumun varlığını gösteriyordu. Danışma merkezlerinde çalışan kadınlar yoğun şiddet başvuruları aldıkları için kaçınılmaz olarak ‘kurtulmuş-kurtarılması gereken’ kadın ikiliğiyle karşılaşıyorlardı. Yine çalışmalarını yoksul mahallelerde yürüten kadınlar için de bu dengesiz durum söz konusuydu:

Özellikle kadın merkezlerinde çalışanların en büyük sorunlarından biri de ne yazık ki bu. Mesela diyelim ki bir merkezde çalışıyorsun, bir danışmanlık geliyor hani mümkün mertebe ona bu sorunu beraber çözeceğiz falan filan diye konuşuyorsun, ama seni öyle bir konuma koyuyor ki kurtarıcı noktasında. Bir tek sana güvenmesi, başkasına güvenmemesi, ne bileyim senden bir cevap bekliyor yani yaşamını yönlendirmeye dair, ama sen de biliyorsun ki hani kadının iradesi ve bilinçlendirme yapılır ki o irade o güven de çıksın. Kendi iradesini bilmeyen başkasının bu sefer söylediğine gidiyor ve bu daha kötü şeylerle sonuçlanıyor (...)

Bu süreçler yıpratıyor ister istemez. O bağımlılık ilişkisini artırabiliyor. Bu travmatiktir. Bir süre sonra şey yapıyorsun, uyuyamayabiliyorsun, o sorun çözülene kadar uğraşman gerekiyor onun ağırlığını yaşayabiliyorsun (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Berfin eğitimler yoluyla ulaştığı kadınlarla oluşan ilişkisinde öncü bir konumda görülmeyi çok mesele etmese de, bazen oluşan bağımlılık ilişkisinin ve kurtarıcı pozisyonunun onu zorladığını söylüyordu. Özellikle Kürt kadın hareketindeki kadınların çeşitli örgütlerde ciddi sorumluluklar üstlenmeleri, bu pozisyonlara kendilerini aşan nedenlerle itildiklerini gösteriyordu:

Kadın merkezinde çalışıyor olmak çevrende, ailedeki kadınların seni birinci dereceden kurtarıcı olarak görmesi çok zorlayan bir şey. O çok zorluyor mesela. Çünkü çözüm olamayabiliyorsun sen de. Evet, belki konuşursun, o kişinin çözümünün onda olduğunu, biz zaten çalışma yaparken de o yöntemi uyguluyoruz. Biz kurtarıcı falan değiliz. Kadının kendisi hayatıyla ilgili alacağı kararlar ilgili kendisi karar verir. Biz sadece kolaylaştıran bir yerdeyiz. Ama çevreden de ister istemez o kurtarıcı rolü verilebiliyor sana ve bu biraz zorluyor bizi (Mizgin, 36, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Öte yandan hareketteki kadınların duruşları, konumları ve sorumlulukları onları kısıtlayan ve zorlayan durumlar da yaratıyordu. Bu durum kadınların özellikle mahalle çalışmalarında bir otokontrol kurmasına neden oluyordu. Nuray kadın merkezinde çalıştıkları için dışarıda bir otokontrolün oluştuğunu söylüyordu. Bazen de kadınların deyimleriyle “özel yaşam” konusunda kısıtlamalar yapılabiliyordu:

Belli bir misyon biçiliyor mesela (...) Çünkü biz, hani kadın mücadelesini politik ve ideolojik bir yerden alıyorsun sen. Kendini de zaten öyle konumlandırıyorsun. O senin mücadele gerçekliğinin ve o yöntemlerle mücadele ediyorsun. Ama mesela dışarıda da belli bir misyon biçiliyor ya sana işte kurtarıcı misyonu, işte kadın mücadelesinin öncüsü gibi belli misyonlar biçiliyor. O yüzden ettiğimiz sohbetlerden kurduğumuz cümlelere, kurduğumuz ilişkilere sohbetlerindeki her bir kelimeye, diline dikkat etmen lazım. Daha çok bir otokontrolün de geliyor ki bazen bu daraltmıyor değil seni. Yani daraltabiliyor da. Öyle de bir yerde yaşıyorsun ki (...) Toplumsal kodlanmışlıklar [var], o kodlanmışlıklardan çıkıyorsun kadın mücadelesi yürütüyorsun. Bir de hele uzun yıllar kadın mücadelesinin içerisindeysen işte

böyle bir profil çiziliyor seninle ilgili. Aslında senin dışında, senin yaşadıkların dışında (...) Mahalleye giderken kıyafetine dikkat etmek zorundasın, çıkarken hani kuruma gelirken... Yani burada her şeyine dikkat etmek zorundasın. Şuradan ayrılp başka bir yere gittiğinde de dikkat etmek zorundasın. (Nuray, 37, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Aile içerisinde, çevrede sonuçta kadın grubunda çalışmak, üyesi olmak gerçekten de seni farklı kılıyor yani. Ona göre de şey yapıyorsun kendini hani derler ya kendine bir çekidüzen (...) Sosyal bir hayatımız, özel bir hayatımız kalmıyor (gülüşmeler) (...) O da kasıyor ister istemez (Betül, 34, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Bizim alanımız eğitimler olduğu için ve mahallelerdeki çalışmalar olduğu için mümkün olduğu kadar bir otokontrol sistemi geliştiriyorum kendimde. Her söylediğimiz, her bakışımız bütün bunlar eğitimlerde ve halkla diyaloglarda çok etkili çünkü (Bahar, 48, KJA üyesi ve kadın derneği başkanı, Diyarbakır).

Aynı zamanda bir KJA üyesi, aynı zamanda bir belediye çalışanı olduğun zaman çok da bireysel yaşamın kalmıyor. ‘Ay ben şunu söylerim sana ne, ben şunu yaşarım bana ne’ noktası olmuyor. Hani daha bir örgütsel, daha bir kurumsal kimlik ön plana çıkmış oluyor. Yani bu yüzden sosyal yaşamında biraz sıkıntılar oluyor. Kendine zaman ayırma biçimlerin de yani kendine diyelim iki saat ayırıyorsan, o iki saati dışarıda yaşarken ona da dikkat etmen gerekiyor (Helin, 31, KJA üyesi, Diyarbakır).

Hareket üyesi kadınlar hem harekete hem de topluma karşı hesap verme sorumlulukları olduğunu söylediler. Diğer yandan onlardan beklentiler de yükseliyordu. Örneğin Betül aile içerisinde kendilerini örnek alan insanlara karşı da sorumlulukları olduğunu hissediyordu. Nuray çocuğunun bile kendisiyle birlikte politikleştğini ve ona hafifçe sesini yükselttiğinde bile “bir de kadın çalışmalarında yer alıyorsun” şeklinde karşılık alabildiğini söyledi. Bununla birlikte mahalle çalışmaları yaptıkları için dünyaları hiçbir zaman sadece kadın örgütünün fiziksel çevresiyle sınırlı kalmıyordu. Bu nedenle kendilerini toplumun beklentilerine ve normlarına göre ayarlamaları ve koşullara uydurmaları gerekiyordu:

Zaten beraber hani karşılıklı birbirimizi güçlendiriyoruz. Mahallede zorluklar tabii ki oluyor. Sonuçta seni öncelikle kabul etmeleri gerekiyor. Kişi olarak da birey olarak öncelikle kabul ettireceksin kendini öyle bir diyalog, iletişim içerisinde girebiliyorsun. Kıyafettir, üsluptur, güneş gözlüğü bile taktığın zaman dikkate almayan, seni üstten gördüğü için muhatap almayan kadınlar da olabiliyor yani. Örgüt içerisinde farklı bir şey, ama mahallede fark oluyor. Diyorum ya hani örnek alınıyorsun, model alınıyorsun mahallede de özellikle. Kıyafettir, giyimdir, kuşamdır seni kendisinden gördüğü zaman rahat bir şekilde diyalog da

kurabilir ve o diyalogdan sonra zaten karşılıklı olarak birbirini güçlendirme oluşuyor yani (Betül, 34, KJA üyesi ve kadın merkezi çalışanı, Diyarbakır).

Doksanlardan beri kadın örgütlerine verilen kaynakların artması, kadın örgütlerinin sayıca artması, hesap edilemeyecek kadar çok sayıda uygulanan ve uygulanmaya devam eden projeler genellikle örgütler dışındaki kadınlara sağladıkları yararları ve etkileri üzerinden değerlendirildi. Bu çalışmada da görüldüğü üzere birçok örgüt çeşitli kaynaklardan gelen fonlarla projeler üretiyor ve kadınlara hem eğitim çalışmaları sunuyor hem de gelir getirici faaliyet gibi işlere yönlendiriyorlardı. Bu deneyimler ise başka önemli bir şeyi daha gösteriyordu. Kadın örgütleri, kadınlar için kamu kurumu ya da özel sektördeki gibi “statü pozisyonları” (Taylor, 1989: 765) yaratıyordu.

Bu örnekte hem Kürt kadın hareketi içerisinde hem de diğer örgütlerde böyle bir ‘pozisyon yaratma’ durumu vardı, fakat farklı biçimlerde gerçekleşiyordu. Birincisi, hareket bileşeni kadın merkezleri, atölyeler ve kooperatifler sayıca arttıkça buralarda kadınlar için ücretli çalışma pozisyonları arttı. Örneğin ortalama beş ücretli çalışandan oluşan kadın merkezlerinde sosyolog, psikolog, sosyal çalışmacı olarak istihdam sağlanıyordu. Çalışanlar orta sınıf, eğitilmiş kadınlar olduğu gibi, böyle olmayan kadınlar da olabiliyordu. Burada daha çok belediyeden ücretli çalışma durumu varken, hareketin imkânlarıyla sağlanan alanlarda komün ekonomisi adı verilen üretim biçimleri de kadınların gelir elde etmelerine olanak sağlıyordu. İkincisi, ücretli çalışma dışında da kadınlar için sosyal statü ve tanınma bakımından önemli bir hareket yaratıyordu. Özellikle Roza, Berfin ve Bahar hareket çalışmalarından ücret almayan, ancak verdikleri eğitimler ve örgütlenme çalışmalarıyla önemli ‘politik’ pozisyonlara sahip olan kadınlardı.

Hareket dışındaki kadın örgütlerinde ise kadınlar fonlu projelerin sayısına ve yoğunluğuna bağlı olarak tam zamanlı ya da yarı zamanlı ücretli çalışabiliyordu. Bu durum kadın örgütlerinin kadınlara istihdam sağlama rolünün burada da olduğunu gösteriyordu. Ancak ister ücretli ister ücretsiz çalışma olsun, kadın örgütlerinde var olmak kadınlar için çeşitli düzeylerde sosyal statü getirmişti. Yurt içi veya yurt dışı toplantılara katılmak için yapılan ziyaretler, kurulan ilişki ağları, çeşitli kurum ve kuruluşlarla ‘temsilciler’ olarak ilişki kurmak, basına demeç vermek kadınlar için tanınırlık ve özgüven yaratma açısından çok önemliydi. Kadın örgütleri, kamusal alanın

kadınlara sınırlandırıldığı ya da bazen kapatıldığı durumlarda, kadınların toplumsal aktörler olarak hareket alanlarını geliştirmeleri bakımından önemli bir potansiyele sahipti.

Ancak yine de oluşan liderlik ve kurtarıcılık pozisyonlarının kadınlar arasında yeni hiyerarşiler oluşturmaya neden olacağını unutmamak gerekiyor. Selma'nın önceki kadın örgütündeki deneyimleri, kadın örgütlerinde çok yoğun mobbing ve baskı pratiklerinin de olabileceğini gösteriyor. Özellikle fonlu projelerde yaşanan 'paylaşım' krizleri, oluşan rekabet, sürekli olarak aynı kişinin yöneticilik yapması, dahası 'yöneticilik' pozisyonunun kendisi ve rotasyon olmaması kadın örgütlerinin antidemokratik yapılar haline gelmesine neden oluyor. Dolayısıyla kadın örgütlerinde oluşan olanaklar aynı zamanda çatışmalar da getirebiliyor.

9. SONUÇ

Neredeyse son otuz yıl içerisinde kadın hareketlerinin meydan okuma ve muhalefet etme kapasitelerinde bir daralma olduğuna ve feminist mücadelenin gerilediğine dair endişeler dile getirildi. Bu endişeler bazen feminist akademisyenler için bir araştırma konusu haline geldi, bazen de feministler arasında bir tartışma olarak sürdü. Türkiye açısından 1990'lardan itibaren feministlerin mücadeleyi sokaklardan kurumlara ve STK ofislerine taşıdıklarına dair neredeyse ortak bir kanı oluştu. Üstelik her yıl 8 Mart feminist gece yürüyüşlerine on binlerce kadının katılmasına ve siyasal koşulların izin vermediği durumlarda bile sokağa çıkabilen tek toplumsal muhalefet hareketinin kadın hareketi olmasına rağmen, bu kanı varlığını sürdürmeye devam etti. Çünkü mesele, kadın hareketlerinin taşıyıcıları olan kadın örgütlerinde belli bir eğilimin yükselmiş ve kalıcı hale gelmiş olmasıydı. Bu eğilimi anlamaya çalışmak, bu çalışmanın çıkış noktalarından biri oldu.

Çalışmaya başlarken kendilerini kadın ya da feminist olarak tanımlayan örgütlerin, neden doğrudan onları uzlaşma alanlarına sokacak ve muhalefet imkânlarını daraltacak ilişki ağlarına girdiklerini ve değişim yaratmaktan uzak örgütsel pratiklere sahip olduklarını sorguladım. Bu sorgulamanın nedeni, devlet gibi iktidar yapılarıyla ilişkiler ve ittifaklar geliştiren ve kadın sorunlarını proje gibi geçici ve bağlam bağımsız 'eylem' biçimleriyle çözmeye çalışan apolitik bir kadın örgütü tipinin azımsanamayacak kadar yaygınlaşmış olmasıydı. Hatta projecilik çoğu kadın örgütü için temel bir örgütsel faaliyet haline gelmiş; devlet, uluslararası kurumlar ve fon kuruluşları gibi ana akım yapılarla ilişkilenecek bir norm olmuştu. Bu eğilimin yükselmesinin genel olarak kadın mücadelesinde bir dağılma ve gerileme getirdiğini varsaydım. Çünkü feminist mücadele iktidar yapılarına meydan okuma ve yaygın bir özerk ve bağımsız örgütlenme yoluyla siyasal güce dönüşmüştü.

Bir yandan feminizmin her yere yayılması ve bir anlamda 'popüler' hale gelmesi, Türkiye'de ilçelerden kent merkezlerine kadar her yerde, her ilde kadın örgütlerinin bulunması ve sayılarının tahmin edilemeyecek bir boyuta ulaşması, belki teorik olarak 'olumlu' bir gelişme olarak düşünülebilirdi. Ancak bu, pratikte meydan okuma temelinde bir mücadelenin güçlenmesine katkıda bulunmuyordu. 'Kadın örgütü' kavramının kendisinde bir bulanıklık meydana gelmişti. Bunun kaynaklarına ve bunu

mümkün kılan koşullara bakmam gerekirdi. Bu tarz bir eğilimin sadece Türkiye’de değil, dünya genelinde bulunuyor olması, daha geniş yapısal bağlantılar kurmayı gerektirdi.

Yetmişlerde kadın kurtuluş hareketlerinin yükseldiği yerlerde 1980’ler itibarıyla örgütsel anlamda kurumsallaşma ve profesyonelleşme eğilimleri başladı. Bilinç yükseltme grupları gibi enformel ve yatay örgütlenmelerin yerini genellikle konu odaklı formel kadın örgütleri aldı. Daha önceki iktidar ve sistem-karşıtı tutumun yerini ise giderek devlet kurumları, belediyeler ve parlamento gibi ana akım yapılarla ilişkiler aldı. Bu bir ölçüde, feminist hareketlerin siyasal güce dönüşmesiyle birlikte vardıkları bir noktaydı. Politik fırsat yapılarındaki değişimler ve ana akım kurumların feministlere ve kadın sorunlarına daha fazla alan açmaya başlamalarıyla ilgili bir durumdu. Özellikle üniversiteler ve bazı ülkelerde güçlenen sol ve sosyalist partiler, feministlerin kadın sorunlarını ve taleplerini taşıdıkları en önemli alanlar oldu. Ancak sonuç itibarıyla feministler, bizzat kendileri bürokratik ve kurumsal olan bu yapılar içerisinde uzlaşmalar temelinde çalıştılar ve birçok durumda feminist söz ve talepleri yumuşatmak zorunda kaldılar.

Bu çalışmada, 1980’ler ve 1990’lar boyunca dünya genelinde süren yeniden-yapılanma süreçlerinin; siyasal, ekonomik, yönetim biçimleri ve sivil toplum gibi alanlarda yaşanan dönüşümlerin genel olarak toplumsal hareketleri, kolektif eylemi ve örgütsel pratikleri değiştirmede ve biçimlendirmede etkili olduğunu gösterdim. Neoliberal politikalar sadece sosyal hizmetleri tahrip etmekle ve insanları daha fazla yoksullaştırmakla kalmadı, aynı zamanda bu sorunların çözümü için sivil toplumu, özel olarak STK’ları işaret etti. Kadın örgütleri giderek, kendilerini sosyal hizmetler sağlayacak şekilde de kurmaya başladılar. Bununla birlikte neoliberalizmin bireysel kurtuluş ve girişimcilik vaazıyla kolektif örgütlenme bilinci zayıfladı ve kadınları bireyler ya da küçük gruplar halinde ‘güçlendirmeyi’ ya da ‘kurtarmayı’ hedefleyen proje temelli kadın örgütleri ve kalkınma programları artmaya başladı.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından hedeflenen küresel sivil toplum rejimi ve yeni düzene, yeni piyasa mantığına uygun bir demokrasi ve sivil toplum geliştirme ihtiyacı, yine genel olarak toplumsal hareketleri, özelde kadın hareketlerini güçlü bir biçimde etkiledi. Birçok yerde STK’lar ‘güçlü demokrasi’ ve ‘güçlü sivil toplum’ hedeflerine ulaşacak biçimde yeniden tanımlandılar ve teşvik edildiler. Sivil toplum ve STK’lar artık ‘yönetişim’ adı verilen ve neoliberalizme uygun yeni iktidar ve

yönetme biçimlerinin parçası oldular. Devlet kurumları başta olmak üzere iktidar yapılarına daha güçlü bir biçimde eklemelendiler. Bir 'devlet-piyasa-sivil toplum ortaklığı' miti yaratıldı.

Bu önemli gelişmeler her şeyden önce cinsiyetli anlamlarla doluydu. Sivil toplum güçlendirme hedefinden kalkınma programlarına kadar birçok girişimin merkezinde kadınlar ve kadın grupları yer aldı. Ana akım yapılara göre hem yoksulluğu azaltma ve kalkınmada hem de demokrasi kurmada kadınların rolü merkezi olmalıydı. Bu, ana akım yapıların ortaklıklar geliştirecekleri kadın örgütlerine duydukları ihtiyacı artırdı. Kadın örgütleri bu bağlamda hem cinsiyet uzmanları hem de sosyal programların uygulayıcıları olarak meşru ve ideal ortaklar olarak görülmeye başlandılar. Bu, fon ve hibe kuruluşlarının kaynak politikalarını değiştirmelerine neden oldu. Eskiden hükümetlere verilen büyüklükte hibeler ve fonlar artık STK'lara dağıtmaya başlandı. Kaynak aktarımı, daha önce olmadığı kadar yoğun ve sistematik bir şekilde, küresel ölçekte oldu. 1990'larda Latin Amerika'dan Merkez ve Doğu Avrupa'ya kadar küresel ölçekte oluşan STK patlaması süreçlerine büyük ölçüde bu 'yukarıdan' teşvikler neden oldu.

Bu çalışmada STK'laşma eğiliminin ve 'STK'laşmış STK' modelinin oluşumunun bu çerçeveye bağlantısını gösterdim. Bunun aynı zamanda sosyal sorunların çözümünde ve değişim yaratmada, toplumsal hareket perspektifinden bir kopuşu simgelediğini öne sürdüm. Teşvik edilen haliyle STK'lar ve STK'laşma modeli, sorunları teknik meselelere indirgeyen, sorunların yapısal boyutlarını gizlemeye hizmet eden, işbirliğine yatkın apolitik ve uysal yapılar olarak oluştu. Dolayısıyla bunlar, özünde değişim yaratma hedefi olan, mevcut sistemin değişmesini isteyen ve buna göre stratejiler, taktikler ve örgütlenme ağı kuran toplumsal hareketlerden ve toplumsal hareket örgütlerinden bir ayrımı gösteriyordu.

Doksanlarda gelişen çoğulculuk ve kimlik siyasetleri, farklı kadınlıklar ve farklı feminizmler tartışmaları ve kolektif kimliklerin aşınması bu gelişmelerle uyum gösterdi. BM kadın konferansları, özellikle 1995 Pekin Konferansı bu yeni düzenin arka planında oluştu. Bu konferansların bir önemi, devletler ile dünyanın her yerinden katılan kadın örgütleri arasında ortaklıkları ve işbirliklerini teşvik etmesiydi. Bir yandan hükümetlere, uluslararası mekanizmalarından kaynaklanan yükümlülükleri hatırlatıldı, kadınlar için ulusal mekanizmalar kurmaları önerildi, kadınları plan ve politikalara dâhil edecek

çalışmalar yapmaları telkin edildi. Diğer yandan kadın örgütlerine, hükümetlerine baskı uygulamalarını, politikaları izlemelerini ve devlet kurumlarıyla ortak çalışmalar yapmalarını sağlayacak olanaklar yaratıldı. Bu koşullar aynı zamanda lobicilik faaliyetlerini ve ‘kadın STK’ denen bir örgüt tipini; aynı zamanda profesyonelliğe ve uzmanlığa dayalı çalışma biçimlerini güçlendirdi.

Başka önemli bir konu, kavramsal değişimlerle ilgiliydi. Özellikle BM Pekin Konferansı’nda toplumsal cinsiyetin ana akım hale gelmesi, ‘kadının insan hakları’ perspektifinin benimsenmesi ve ‘kadın güçlenmesi’ kavramının daha fazla ön plana çıkması, eşitlik ve özgürlük mücadelesinin kurtuluş perspektifinin de değiştiğini ya da arka planda kaldığını gösteriyordu. Bu kavramsal geçişler kuşkusuz Güney’den Kuzey’e farklı kadın hareketlerinin bir ortak dil bulma çabalarıyla da ilgiliydi, ama bununla birlikte kadın örgütlerinin ana akım yapılarla ortaklıklarında kuracakları ortak dil ihtiyacını da karşılıyordu. Bu daha nötr, ortalama, hatta apolitik dil bir bakıma özgürlük ve kurtuluş perspektifinden farklı bir eğilimin yükselmekte olduğunu gösteriyordu.

Tüm bu tartışmalar beni ‘toplumsal hareket’ ile ‘sivil toplum’; teşvik edilen haliyle STK ya da ‘STK’laşmış STK’ ile ‘toplumsal hareket örgütü’ arasında bir ayrım yapmaya götürdü. Batman ve Diyarbakır’da on yedi kadın örgütünden yirmi dört kadınla görüşerek yaptığım araştırma, özgünlükleriyle beraber, bu ayrımın kristalleştiği bir örnek oldu. Bu çalışmada Kürt kadın hareketi örgütleri ile bağımsız kadın örgütlerini iki ayrı grup olarak aldım. İlk gruptaki örgütler, kendisini feminist olarak tanımlamayan, ama kadın özgürlüğü ve kurtuluşunu benimseyen, radikal politik iddiaları olan bir kadın hareketinin bileşeni olarak konumlandırıyorlardı ve bir toplumsal hareket perspektifleri vardı. İkinci grup, Kürt kadın hareketi dışında kurulan ve konumlanan, çoğu kendisini daha çok sivil toplum parçası olan STK’lar olarak tanımlayan, kadınlar konusunda yapılan çalışmaların mutlaka siyaset-dışı ve ideoloji-dışı olması gerektiğini savunan örgütlerdi. Çalışmada bu örgütlerin ideolojik ve politik pozisyon, ilişki ağları ve kadın sorunlarına bakış açıları gibi konulardaki farklılıklarını; meydan okuma ve uzlaşma düzeylerindeki ve dolayısıyla değişim yaratma kapasitelerindeki farklılıkları tartıştım.

İlk olarak Kürt kadın hareketinin zamanla kendi içinde bir toplumsal harekete, bir eylem sistemine nasıl dönüştüğünü göstermeye çalıştım. 1990’larda bağımsız dernek denemeleriyle birlikte, ağırlıklı olarak genel Kürt hareketi içinde örgütlenen kadınlar 2000’ler itibarıyla ‘özgün ve özerk’ olarak adlandırdıkları bir hareket yarattılar. Hareket

kendisini büyük ölçüde çatı örgütlenmesi olarak sürdürdü. 2003'te DÖKH, 2015'te KJA ve bunun kapatılmasından sonra 2016'da kurulan TJA, bu 'özgün ve özerk' modelin somutlaşmış halleriydi. Araştırma yaptığım dönemde çatı örgütlenmesi KJA'ydı. 'Özgün' kelimesi her alanda sadece kadınlar konusunda çalışmayı, ama bunu bölgenin özgünlüklerine, Kürt olmaktan kaynaklanan deneyim farklılıklarına göre de yapmayı; 'özerk' kelimesi genel Kürt hareketinden özerkliği ifade ediyordu. Dolayısıyla ulusal bilinç temelinde başlayan bir mobilizasyon, zamanla cinsiyet baskısıyla mücadeleyi içerecek, hatta onu temel hedef olarak görececek şekilde genişledi ve özerk bir kadın hareketine dönüştü. Bunun çıkış noktası, dünyanın başka yerlerindeki özerk ve bağımsız kadın hareketleri örneklerindeki gibi, cinsiyet baskısının ulusal kurtuluşla sona ermeyeceği inancı ve aynı zamanda hareket içindeki cinsiyetçilikti.

Özerk bir harekete dönüşmeyi mümkün kılan gelişmelerin arka planında, yıllara yayılan örgütlenme çalışmaları ve genel Kürt hareketindeki değişimler, yani politik fırsat yapılarındaki değişimler vardı. Kürt siyasi partilerin parlamentoda ve belediyelerde güç kazanması; kadınların belediyelerde ve partilerde eş-başkan, milletvekili ve parti üyesi olarak görev almalarını içeren eşit temsil, Kürt kadın hareketinin en önemli ve Türkiye özelinde en ayırt edici mobilizasyon kaynaklarından biri oldu. Dolayısıyla Türkiye'de feminist mücadelenin radikalliğini kısmen kaybettiği ve muhalefetin gerilediği bir dönemde, ulusal bilinç temelinde başlayan bir kadın örgütlenmesi kadın kurtuluş perspektifini benimseyen bir radikal ve özerk harekete dönüştü.

Kürt kadın hareketinin hedefi, kadınların eşit ve özgür olduğu yeni bir toplumsal sistem kurmaktı. Dolayısıyla yeni bir toplum tahayyülü vardı. Bu nedenle hem Türkiye kadın hareketinden hem de başka birçok örnekten bu noktada ayrılıyordu. Bu yeni sistem iddiası, büyük ölçüde karşıtlıklar ve bu karşıtlık temelinde geliştirilen alternatiflerle kuruluyordu. KJA her şeyden önce kendisini, genel Kürt hareketinin 'demokratik, ekolojik, kadın özgürlükçü paradigma' olarak adlandırdığı radikal demokrasi perspektifine uygun bir 'konfederal çatı örgütlenmesi' olarak tanımlıyordu. Kapitalizme, kendi ifadeleriyle 'kapitalist modernite'ye karşı 'demokratik modernite', mevcut aile yapısına karşı 'özgür eş-yaşam', erkek şiddetine karşı 'öz-savunma', mevcut sosyal bilimlere karşı 'jineoloji', piyasa ekonomisine karşı 'komünal ekonomi' gibi kavramlar ve yaklaşımlar hareketin ayırt edici perspektif ve ilkeleri olduğunu gösteriyordu. Kadına

yönelik şiddetle mücadele, kadın emeği, siyasal katılım, bilim gibi birçok alan bu bakış açısında göre biçimlendi ve örgütler buna göre çalıştı.

Sorunları başlıklar halinde tespit etme ve buna karşı alternatifler geliştirme yaklaşımı, kadın örgütlerini de biçimlendirdi. Kadına yönelik şiddetle mücadele etmek için kadın merkezleri, akademi ve eğitim çalışmaları yapmak için kadın dernekleri ve kadın dergileri, komünal ekonomi için kadın kooperatifleri ve üretim atölyeleri kurmak, bir toplumsal değişim hedefine ulaşma amacı taşıyordu. Bunlar farklı alanlarda çalışan, ama hareketin perspektifine, ideolojisine ve ilkelerine uygun olacak şekilde, hareketi hedeflerine ulaştırmak için çalışan örgütlerdi. Daha geniş bir hareketin parçaları olarak hareket ediyorlardı. Bu nedenle onları 'toplumsal hareket örgütü' olarak adlandırdım. Bu araştırma kapsamında görüştüğüm örgütlerin hepsi formel örgütlerdi. Bu bağlamda, politik fırsat yapılarındaki değişimlerle de bağlantılı olarak bir kurumsallaşma eğilimi de gösteriyorlardı. Ancak burada kurumsallaşma aynı zamanda bir hedefti.

Başka önemli bir konu, genel olarak kadın örgütlerinin çalışmalarından biri olan eğitimlerdi. Özellikle 1990'lardan sonra kadın örgütleri 'toplumsal cinsiyet' ve 'kadının insan hakları' gibi eğitimleri yoğun bir şekilde vermeye başladılar. KJA açısından ise eğitimler bir 'güçlenme' faaliyetinden ziyade sürekli yapılan bir politik etkinlikti ve toplumsal cinsiyet eğitimleriyle sınırlı değildi. Hareketi ve onun perspektifini kavramayı ve politik anlamda iddialar oluşturmayı sağlamanın aracıydı. Bu aynı zamanda bir politik ve kolektif bilinç için gerekliydi. Yine Jineoloji ile birlikte geliştirmeye çalıştıkları kadın ve bilim yaklaşımı, bu sistemin içinde oluşturulmuş ve tahayyül edilen yeni toplumun bilimsel yaklaşımı olarak sunulmuştu. Bu aynı zamanda toplumsal hareketlerin bilgi üretme ihtiyacıyla da ilgiliydi. Pozitivizm karşıtlığıyla birlikte, mevcut feminist araştırmalara da eleştiriler getiriyor ve yine kendilerine özgü bir yaklaşım geliştirdiklerini iddia ediyorlardı. Bununla birlikte feminizmden beslendiklerini de belirtiyorlardı. İzledikleri yol da hem feminist teori ve araştırmaların yollarını takip ediyor hem de ondan ayrılıyordu. Onlar da bilginin deneyimden ve öznenen çıkması gerektiğini düşünüyor ve bu anlamda 1970'lerde ortaya çıkan feminist duruş teorileriyle benzerlik gösteriyorlardı. Ancak Jineoloji tanımlarında güçlü bir biyolojizm vardı. 'Kadın bilgeliği' ve 'kadın doğası' gibi bugün feminist teorilerde bulunmayan bir yaklaşıma sahiptiler.

Çatısı altında kurulan çok sayıda kadın örgütüyle, bu örgütlerin belli bir ideoloji ve perspektif temelinde çalışmasıyla, kaynaklara sahip olmakla ve kaynakları harekete

geçirebilme yetisiyle, toplumsal dönüşüm hedefiyle ve kurulan iletişim ve ilişki ağlarıyla, Kürt kadın hareketi kendi içinde bütünsel bir eylem sistemine dönüşmüştü. Yerel yönetimlerde ‘kadın sistemi’ dedikleri alan içerisindeki kadın daire başkanlıkları, kadın müdürlükleri ve kadın merkezleri bu eylem sistemin en önemli parçalarından biriydi. Dolayısıyla formelleşme ve kurumsallaşma hem kazanımları korumada hem de hareketi sürdürmede önemli bir rol oynuyordu. Bu da başka kadın hareketlerinin kurumsallaşma deneyimlerinden ya da politik fırsat yapılarındaki değişimlerle bağlantılı olarak kurumsal alanlara girmelerinden farklı bir durumu gösteriyordu. Çünkü Kürt kadın hareketi, başka örneklerde olduğu gibi, özerk bir hareketken genel bir harekete dâhil olmadı, içinde zamanla eşit temsile kavuşacağı bir hareketten özerkleşti. Kadınlar genel hareketin tüm aşamalarında vardılar ve her zaman mücadelenin ayrılmaz parçası oldular.

Bölgede Kürt kadın hareketi dışında kurulan ve konumlanan kadın örgütleri bundan çok farklı bir deneyimi gösteriyordu. Araştırma kapsamında gördüğüm dernek, vakıf ve kooperatif statüsündeki toplam altı kadın örgütü, ya küçük bir grup kadın tarafından ya da bir kişinin öncülüğünde kurulmuştu. Aralarındaki farklara rağmen ortak özellikleri, kadınlar konusunda yaptıkları çalışmaları siyaset-dışı ya da ideoloji-dışı bir iddiayla hareket etmeleriydi. Bu örgütlerin kurucuları, başkanları ya da üyeleri kadın sorunlarının siyaset dışı ve ötesi olduğunu ve çalışmalara siyasetin ‘karıştırılmaması’ gerektiğini savunuyorlardı. Diğer ortak özellikleri, biri haricinde hepsinin devlet kurumlarıyla ilişkiler geliştirmeleri ve ortak çalışmalarıydı. Kendilerini, siyaset-dışı olduğunu varsaydıkları bir sivil toplumun parçası STK olarak konumlandırıyor ve kadınların sorunlarının çözümünde herkesle ortaklıklar kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Yine hepsi iç ya da dış fonlar alarak sıklıkla dönemsel projeler uyguluyor ve bu yollara kadınlara ulaşıyor, onların sorunlarını çözmeye çalışıyorlardı. Birkaçının Türkiye kadın hareketiyle gevşek ilişkileri olsa da, çoğunun yoktu. Bu örgütlerin çoğu dar yapıda ve az sayıda kadının hem ücretli hem ücretsiz emeğine dayalı olarak süren liderlik temelli örgütlerdi. Bir kitle tabanları yoktu.

Kuruluş nedenleri ve amaçları; kendilerini tanımlama ve konumlandırma biçimleri; fon alma ve proje yapma sıklıkları; iktidar yapılarıyla ilişkilene biçimleri bakımından onları başka bir örgütlenme eğilimi olarak tanımladım. Kuşkusuz aralarında farklılıklar vardı ve hepsi kadınlar için mücadele ediyorlardı, ancak özellikle ekonomik güçlenme hedefine yönelmeleri, kadın girişimciliğini teşvik etmeleri ve gelir getirici

faaliyetler yapmaları; kadın sorunlarını ‘kadının insan hakları’ ya da ‘kadın güçlenmesi’ temelinde ele almaları, 1990’larda yükselmeye başlayan ve her yere yayılan bir eğilimin yansımalarıydı.

Bu çalışmada Kürt kadın hareketini ideal ve ulaşılması gereken bir model, bağımsız örgütleri ise bunun karşıtı olarak konumlanan ve mücadeleyi bölen yapılar olarak görmediğimi belirttim. Ancak, kadın örgütlerinin ana akım yapılara ve iktidara muhalefet ettikleri, alternatifler ve alternatif programlar geliştirdikleri ölçüde değişim yaratabileceklerini öne sürdüm. Gerçekten de, özellikle devletle ilişkiler konusu hem iki gruptaki örgütler arasındaki gerilimin baş nedeniydi hem de kadın örgütlerinin meydan okuma kapasitelerini etkiliyordu. KJA örgütleri devlet-karşıtı bir tutum alıyor, devletin kadınlar için kurduğu mekanizmalara güvenmiyor ve alternatiflerini yaratıyordu. Bağımsız örgütler ise kimi zaman devlet hazinesinden fon alarak, kimi zaman ortak etkinlikler aracılığıyla devlet kurumlarıyla ilişkiler kuruyordu. Bazıları kendilerini devlet kurumları ile kadınlar arasında bir köprü olarak görüyordu. Zaten en başından devlete muhalefet etmek gibi bir amaçları yoktu, ama bu ilişkiler nedeniyle isteseler de edemezlerdi.

Bu durumun kadın örgütlerinin niyetlerinden bağımsız, bazı ikilikler, bölünmeler ve çelişkiler getirdiği sonucuna vardım. Devletle ilişkilene konusundaki perspektif farklılıkları, hem kadın örgütleri arasında ortaklıkları zorlaştırıyor ve hem de devlet nezdinde kurulan bir ikiliği pekiştiriyordu. Devlet bir yandan KJA örgütlerine baskı uygularken, diğer yandan bazı bağımsız kadın örgütlerine hem fon vererek hem de onların çalışmalarına destek olarak ve katılarak kendince bir ‘meşru ortak’ yaratıyordu. Bağımsız kadın örgütlerinin sıkça vurguladıkları ‘siyaset-dışılık’ vurgusunu temelde buna bağladım. Çünkü onlar da bir şekilde kendilerini kanıtlamak ve çeşitli kaynaklara ulaşmak için bu meşru ortaklık konumlarını yeniden üretiyorlardı. Bunun için kendilerini sivil toplumun parçası olarak STK ve ideolojiler, siyasetler dışı yapılar olarak sunmaları gerekiyordu. Ancak, bağımsız kadın örgütlerinin, kendilerini her ne kadar siyaset-dışı yapılar olarak kursalar da içinde buldukları bu bağlamın son derece siyasi ve iktidar ilişkilerine içkin olduğunu iddia ettim.

Bağımsız örgütler açısından bir diğer önemli konu, kadın emeği ve geliştirdikleri üretim modelleriyle ilgiliydi. Bu örgütlerden bazıları ev-eksenli ve parça başı fason üretimi teşvik ederek kadınlara gelir getirici alanlar sağlıyorlardı. Bu anlamda piyasa ile

kadınlar arasında bir köprü rolü de oynuyorlardı. Yoksul kadınların ürettikleri ürünler bir örnekte uluslararası firmalara arz ediliyordu. Bunu kadın hareketinin mesele etmesi ve aynı zamanda eleştirilmesi gereken bir sorun olarak ortaya koydum. Kadın örgütleri bir yandan ev eksenli ve parça başı üretimi teşvik edip enformel ekonominin genişlemesine hizmet ederken, bir yandan kadınların ürünlerini firmalara ulaştırmada aracı olarak piyasaya ucuz kadın emeği arz ediyorlardı. Şirketler de bazen sosyal sorumluluk projeleri kapsamında, bazen gelir getirici projeler aracılığıyla kadınlar üzerinden ucuz emek ihtiyacını karşılamış oluyorlardı. Enformel ekonomi faaliyetleri KJA'nın kooperatifleri ve üretim atölyelerinde de vardı. Ancak burada hem kadınları daha yoksul hale getiren ekonomik sistem eleştiriliyor hem de bu faaliyetler antikapitalist bir komünal ekonomi hedefiyle yapılmaya çalışılıyordu. Bununla birlikte kadınların üretim ve satış süreçlerinde kontrol sahibi olmaları, üretim süreçlerini daha demokratik kılıyordu. Oysa diğer örnekte, kadınlara parça başına cüzi bir para veriliyor ve o ürünler daha sonra piyasaya dâhil oluyordu. STK'lar aracılığıyla yoksulların gelir getirici faaliyetlere dâhil edilmelerinin, STK'laşma süreçlerinin güçlendirdiği bir eğilim olduğunu gösterdim.

Kuşkusuz söz konusu kadın örgütleri, yoksul kadınların talepleriyle karşılaşıyor, bu konuda mücadele ediyor ve kadınların yararına bir şeyler yapmak istiyorlardı. Ancak yine de bu tarz bir bağlam bağımsız sorun çözme yönteminin değişim yaratmayacağını, dahası mevcut sistemin cinsiyete dayalı eşitsiz yapısını yeniden üreteceğini iddia ettim. Ağırlıklı olarak proje bazlı ve kısa vadeli, bireysel kurtuluşa dayalı sorun çözme yöntemlerinin hem devlet hem fon kuruluşları hem de uluslararası kuruluşlarca desteklenmesi, STK'larda belli işlevleri yerine getiren pratikleri ve örgütsel çalışmalarını güçlendiriyordu. Yoksullara ulaşma, onları üretim faaliyetlerine dâhil etme ve güçlendirme çabaları, devletin boş bıraktığı alanları uysal ve uyum sağlayan yapılar olarak doldurmalarına neden oluyordu. Kurdukları ilişki ağları ve bunun getirdiği olanakları elde tutma isteği, onları uzlaşmaya yatkın yapılar haline getiriyordu.

Kuşkusuz bu araştırma kapsamındaki deneyimler, özellikle meydan okuma ve değişim yaratma kapasitesinin daha fazla olduğunu öne sürdüğüm Kürt kadın hareketinin örgütlenme modeli, bölgesel düzeyde özgünlükleri içeriyor. Kürt kadın hareketinin, feminist hareketlerden beslenmesine rağmen feminizmle mesafe koyma çabası, özel alan, beden ve annelik konularındaki farklı yaklaşımı, kadınları bir biyolojik kategori olarak değere mahzar kılması, dahası ideolojik olarak genel Kürt hareketine bağlı olması gibi

nedenlerle Türkiye’de genel kadın hareketini kesecek ve kapsayacak bir model olmadığı düşünülebilir. Ancak yine de hareketin bütün kadınlar için eşitlik ve özgürlük talebini sürdürmesi, birçok defa Türkiye kadın hareketinin ortak zeminlerinde maruz kaldığı ırkçı tutum ve davranışlara rağmen kadın örgütleriyle ilişkilerini sürdürme ve çalışmalarını ortaklaştırma çabası, kadın mücadelesinin önemli bir parçası olarak görülmelidir. Yine bölgedeki bağımsız kadın örgütlerini de kapsayacak ortak bir mücadele hattı kurmak zor olsa da imkânsız değildir.

Kadın örgütlenmesinde kesişen ve ayrışan eğilimler meselesi görüldüğü gibi oldukça karmaşıktır. Bu, meseleye nasıl bakıldığına göre de değişiklik gösterir. Ben kadın örgütlenmesi meselesine, eşitsizliklere ve cinsiyet baskısına meydan okuma ve onu ortadan kaldıracak mücadele hatları kurma, alternatifler geliştirme, dolayısıyla değişim yaratma gücü ve kapasitesi açısından baktım. Bu olduğu sürece soyut ‘kadın hareketi’ kavramının somutlaşacağını gösterdim. Bu konuya dair ileride yapılacak araştırmalar da bunu dikkate alarak, bu karmaşık meseleyle ilgili farklı deneyimleri gösterebilir ve farklı bakış açıları geliştirilebilirler.

KAYNAKÇA

Acker, J. (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society*, 4 (2), 139-158.

Ackerly, B. (1998). What's in a Design? The Effect of NGO Programme Delivery Choices on Women's Empowerment in Bangladesh. A. M. Goetz (Ed.), *Getting Institutions Right for Women in Development* içinde (s. 140-161). London: Zed Books.

Acuner, S. (2002). 90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 125-158). İstanbul: İletişim Yayınları.

Açık, N. (2002). Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu Ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 279-306). İstanbul: İletişim Yayınları.

Akkoç, N. (2002). Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikâyesi ve Yürüttüğü Çalışmalar. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 205-216). İstanbul: İletişim Yayınları.

Al-Ali, N. S. (2005). Gender and Civil Society in the Middle East. J. Howell ve D. Mulligan (Ed.), *Gender and Civil Society: Transcending Boundaries* içinde (s. 101-116). London: Routledge.

Alvarez, S. (1998). Latin American Feminisms "Go Global": Trends of the 1990s and Challenges for the New Millennium. Sonia E. Alvarez, E. Dagnino ve A. Escobar (Ed.), *Cultures of Politics Politics of Cultures: Re-visioning Latin American Social Movements* içinde (s. 293-324). USA: Westview Press.

Alvarez, S. (1999). Advocating Feminism: The Latin American Feminist NGO 'boom'. *International Feminist Journal of Politics*, 1(2), 181-209.

Alvarez, S. (2009). Beyond NGO-ization? Reflections from Latin America. *Development*, 52(2), 175-184.

Arnfred, S. (2001). Questions of Power: Women's Movements, Feminist Theory and Development Aid. *Sida Studies*, 3, 73-86.

Arrighi, G., Hopkins, T.K. ve Wallerstein I. (2015). *Sistem Karşıtı Hareketler* (Çev: S. Sökmen ve C. Kanat). İstanbul: Metis.

Aytaç, Ş. (2005). Türkiye'de Feminist Hareketin Oluşumu. D. Çakır (Ed.). *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 37-58). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Basu, A. (2010). Introduction. A. Basu (Ed.), *Women's Movements in the Global Era: the Power of Local Feminisms* içinde (s. 1-28). Westview.

Bayramoğlu, S. (2002). Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim. *Praksis*, 7, 85-116.

Berber, N. (2017). Türkiye'de Kadın Hareketinin En Radikal Anlarından Biri: Boşanma Eylemi. *Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı*'nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Bernal, V. ve Grewal, I. (2014a) Feminisms and the NGO Form. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (301-310). Durham/London: Duke University Press.

Bernal, V. ve Grewal, I. (2014b). The NGO Form: Feminist Struggles, States, and Neoliberalism. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (1-18). Durham/London: Duke University Press.

Berktaş, F. (1994). Türkiye'de Kadın Hareketi: Tarihsel Bir Deneyim. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 18-27). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

Birleşmiş Milletler. (1998). *Arrangements and Practices for the Interaction of NonGovernmental Organizations in All Activities of the United Nations System*. New York.

Bora, A. (2002). Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (109-124). İstanbul: İletişim.

Bora, A. (2006). Yeni Bir Bağlam, Eski Sorunlar. *Amargi*, 3, 25-29.

Bora, A. (2014). *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları.

Bora, A. (2017). Ankara’da Küçük Bir Oda. *Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı*’nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Bora, A. ve Günel, A. (2002). Önsöz. A. Bora ve A. Günel (Der.), *90’larda Türkiye’de Feminizm* içinde (7-11). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourne, J. (1994). Çıkar Koruma Politikası. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 65-71). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

Bozan, G. ve Ekin, A. (2005). Kürt Kadın Hareketi ve Örgütlenme Deneyimleri. D. Çakır (Ed.), *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 203-220). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Bräutigam, D.A. ve Segarra, M. (2007). Difficult Partnerships: The World Bank, States, and NGOs. *Latin American Politics & Society*, 49(4), 149-181.

Clarke, G. (1998). Non-Governmental Organizations and Politics in the Developing World. *Political Studies*, XLVI, 36–52.

Chahim, D. ve Prakash, A. (2014). NGOization, Foreign Funding, and the Nicaraguan Civil Society. *Voluntas*, 25, 487–513.

Chege, S. (1999). Donors Shift More Aid to NGOs. *Global Policy Forum*, 13. <http://www.un.org/en/africarenewal/subject/131ngo.htm> (Erişim tarihi: 27.10.17)

Chowdhry, G. (1995). Engendering Development? Women in Development (WID) in International Development Regimes. M.H. Marchand ve J.L. Parpart (Ed.), *Feminism, Postmodernism, Development* içinde (s. 26-41). New York: Routledge.

Costa, L.M. (2014). Power and Difference in Thai Women’s NGO activism. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* içinde (s. 166-192). Durham/London: Duke University Press.

Çağlayan, H. (2009). *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim.

Coşar, S. ve Kerestecioğlu, İ.Ö. (2013). Feminizmin Neoliberalizmle İmtihanı. *Doğu Batı*, 16 (64), 21-36.

Çubukçu, S.U. (2017). Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmalarının Belleği: Deneyim, Birikim ve İmkan, *Lisansüstü Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Konferansı*'nda sunulan bildiri. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Dadzie, S. (1994). Siyah ve Beyaz Kadınların Politikası: Britanya'dan Birkaç Deneyim. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 60-64). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

Dalla Costa, M. (2015). *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi* (Çev: Kolektif). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Diner, Ç. ve Toktaş, Ş. (2010). Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish Women's Movements in an era of globalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12 (1), 41-57. DOI: 10.1080/19448950903507388

Düzkan, A. (2005). Pazartesi Dergisi Deneyimi (2000 Sonrası). D. Çakır (Ed.), *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 153-172). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Ebrahim, A. (2003). *NGOs and Organizational Change: Discourse, Reporting, and Learning*. USA: Cambridge University Press.

Ecevit, Y. (1989). Kadın Dayanışması ve Kadın Örgütlenmeleri. *11. Tez*, Sayı 1, 57-79.

Ecevit, Y. (2001). Yerel yönetimler ve kadın örgütleri ilişkisine eleştirel bir yaklaşım. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (Haz.), *Yerli Bir Feminizme Doğru* içinde (s. 227-258). İstanbul: Sel.

Edwards, M. ve Fowler, A. (2002). Introduction: Changing Challenges for NGO Management. M. Edwards ve A. Fowler (Ed.), *Earthscan Reader on NGO Management* içinde (s. 1-12). London: Earthscan Publications.

Eisenstein, H. (2016). Feminizm ve Neoliberal Küreselleşme Arasında Gizli ve Tehlikeli Bir İlişki mi Mevcut? A. Özügürlü (Ed.), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* içinde (s. 29-67). Ankara: NotaBene.

Elyachar, J. (2002). Empowerment Money: The World Bank, Non-Governmental Organizations, and the Value of Culture in Egypt. *Public Culture*, 14 (3), 493-513.

Elyachar, J. (2005). *Markets of Dispossessions: NGOs, Economic Development and State in Cairo*. Durham/London: Duke University Press.

Epstein, B. (2001). What Happened to the Women's Movement? *Monthly Review*, 53 (1). <http://monthlyreview.org/2001/05/01/what-happened-to-the-womens-movement/> (Erişim tarihi: 29.12. 2016).

Ewig, C. ve Ferree, M.M. (2013). Feminist Organizing: What's Old, What's New? History, Trends, and Issues. G. Waylen, K. Celis, J. Kantola ve S.L. Weldon (Ed.), *The Oxford Handbook of Gender and Politics* içinde. London: Oxford University Press.

Ferree, M.M. ve Hess, B.B. (2003). *Controversy And Coalition: The New Feminist Movement across Three Decades of Change*. New York/London: Routledge.

Ferree, M.M., ve Mueller, C.M. (2004) Feminism and the Women's Movement: A Global Perspective. D.A. Snow, S.A. Soule ve H. Kriesi (Ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements* içinde (s. 576-607). Blackwell.

Fine, B. (2011). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı* (Çev: Ayşegül Kars). İstanbul: Yordam.

Fowler, A. (2000). Civil society, NGDOs and Social Development: Changing the Rules of the Game. Occasional Paper, No. 1. Geneva. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/148834/1/863125808.pdf> (Erişim: 27.10.17).

Fraser, N. (2016). Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Cilvesi. A. Özügürlü (Ed.), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* içinde (s. 69-94). Ankara: NotaBene.

Fukuyama, F. (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly*, 22 (1), 7-20.

Funk, N. (2006). Women's NGOs in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: The Imperialist Criticism. *Femina Politica*, 1, 68-83.

Freeman, J. (2015). The Women's Movement. J. Goodwin ve J.M. Jasper (Ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* içinde (s. 13-23). Wiley Blackwell.

Gautney, H. (2010). *Protest and Organization in the Alternative Globalization Era: NGOs, Social Movements, and Political Parties*. New York: Palgrave Macmillan.

Ghodsee, K. (2004). Feminism-by-Design: Emerging Capitalisms, Cultural Feminism, and Women's Nongovernmental Organizations in Postsocialist Eastern Europe. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 29 (3), 727-753.

Gibbs, C., Fumo, C. ve Kuby, T. (1999). *Nongovernmental Organizations in World Bank-Supported Projects: A Review*. Washington, D.C.: The World Bank.

Goetz, A.M. (1997). *Getting Institutions Right for Women in Development*. London: Zed Books.

Goodwin, J. ve Jasper, J.M. (2015). How Are Movements Organized?. J. Goodwin ve J.M. Jasper (Ed.), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts* içinde (s. 155-158). Wiley Blackwell.

Grünberg, L. (2014). Lived Feminism(s) in Postcommunist Romania. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (248-265). Durham/Londra: Duke University Press.

Hacıvelioğlu, F. (2009). Kadın Kurtuluş Hareketini Sınırlayan bir Dinamik: Projecilik. *Feminist Politika*, Sayı 1, 16-17.

Harding, S. (1988). Introduction: Is There a Feminist Method. S. Harding (Ed.), *Feminism and Methodology* içinde (s. 1-14). Indiana University Press.

Harding, S. (1991). *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. New York: Cornell University Press.

Harding, S. (2004). A Socially Relevant Philosophy of Science? Resources from Standpoint Theory's Controversiality. *Hypatia*. 19 (1), 25-47.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Çev: A. Onacak). İstanbul: Sel.

Hearn, J. (2007). African NGOs: The New Compradors? *Development and Change*, 38(6), 1095-1110.

Helms, E. (2014). The Movementization of NGOs? Women's Organizing in Postwar Bosnia-Herzegovina. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (s. 21-49). Durham /London: Duke University Press.

Hemment, J. (2014). Global Civil Society and the Local Costs of Belonging Defining Violence against Women in Russia. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (s. 119-142). Durham/London: Duke University Press.

Hirshman, M. (1995). Women and Development: A Critique. M. H. Marchand ve J. L. Parpart (Ed.), *Feminism, Postmodernism, Development* içinde (s. 42-55). London: Routledge.

Hodžić, S. (2014) Feminist Bastards: Toward a Posthumanist Critique of NGOization. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* içinde (s. 221-247). Durham/London: Duke University Press.

hooks, b. (2012). *Feminizm herkes içindir*. İstanbul: BGST.

Intemann, K. (2010). 25 Years of Feminist Empiricism and Standpoint Theory: Where Are We Now? *Hypatia*, 25 (4), 778-796.

Işık, N. (2002). 1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi içinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 41-72). İstanbul: İletişim.

İpek, Y. (2006). Görevimiz Gönüllülük: 1990'lar, Gönüllü Kuruluşlar, Gönüllü Vatandaşlar. *Amargi*, Sayı 3, 17-21.

Jad, I. (2004). The NGO-isation of the Arab Women's Movement. *IDS Bulletin*, 35 (4), 34-42.

Jad, I. (2007). NGOs: Between Buzzwords and Social Movements. *Development in Practice*, 17 (4-5), 622-629.

Jad, I. (2010). The Demobilization of a Palestinian Women's Movement: From Empowered Active Militants to Powerless and Stateless Citizens. A. Basu (Ed.),

Women's Movements in the Global Era: The Power of Local Feminisms içinde (s. 343-374). ABD: Westview Press.

Jenkins, J. C. (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-553.

Kabeer, N. (1999). Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment. *Development and Change*, 30, 435-464.

Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi [KEİG] (2015). *Türkiye'de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler Ve İdeal Tipler*. Araştırma Raporu. <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/koopweb.pdf>

Kadının İnsan Hakları Projesi [KİHP] (2001). *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de kadının insan hakları ve Türkiye'nin taahhütleri* kitapçığı. Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.

Kamat, S. (2003). NGOs and the New Democracy: The False Saviors of International Development. *Harvard International Review*, 25(1), 162-165.

Kandiyoti, D. (2011). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek için Geçmişe Bakış. S. Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar (Cilt 1)* içinde (s. 41-60). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kardam, F. Ve Ecevit, Y. (2002). 1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 87-108). İstanbul: İletişim.

Karim, L. (2008). Demystifying Micro-Credit: The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh. *Cultural Dynamics*, 20, 5-29.

Koç, H. (2005). Feminist Dergisi Deneyimi. D. Çakır (Ed), *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 101-117). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Koçali, F. (2002). Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm* içinde (s. 73-85). İstanbul: İletişim.

Koçali, F. (2005). Pazartesi Dergisi (1995-2000). D. Çakır (Ed.), *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 137-151). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Krishnaraj, M. (2003). Challenges before Women's Movement in a Changing Context. *Economic and Political Weekly*, 38 (43), 4536-4545.

Kümbetoğlu, B. (2002). Kadınlara İlişkin Projeler. A.Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm içinde* (s. 159-181). İstanbul: İletişim.

Lang, S. (2002). The NGOization of feminism: Institutionalization and Institution Building within the German Women's Movements, B. G. Smith (Ed.), *Global Feminisms since 1945* içinde (s. 290-304). New York/London: Routledge.

Lang, S. (2014a). *NGOs, Civil Society, and the Public Sphere*. New York: Cambridge.

Lang, S. (2014b). Women's advocacy Networks: The European Union, Women's NGOs, and the Velvet Triangle. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* içinde (s. 266-284). Durham/London: Duke University Press.

Lewis, D. ve Kanji, N. (2009). *Non-Governmental Organizations and Development*. Routledge.

Mahmud, S. (2003). Actually How Empowering is Microcredit? *Development and Change*, 34 (4), 577-605.

Mardin, A.D. (2002). Görünmezlikten Görünürlüğe: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. A. Bora ve A. Günal (Der.), *90'larda Türkiye'de Feminizm içinde* (s. 183-204). İstanbul: İletişim.

Martin, P.Y. (1990). Rethinking Feminist Organizations. *Gender and Society*, 4 (2), 182-206.

Melucci, A. (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements. *Social Research*, 52 (4), 789-816.

McCarthy, J.D. ve Zald, M.N. (1973) *The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization*. USA: General Learning Press.

McCarthy, J.D. ve Zald, M.N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *The American Journal of Sociology*, 82 (6), 1212-1241.

Mitchell, J. (1985). *Kadınlık Durumu*. İstanbul: Kadın Çevresi.

Mitra, A. (2010). Feminist Organizing in India: A Study of Women in NGOs. *Women's Studies International Forum*, 34, 66-75.

Moghadam, V.M. (2005). Modernizing Women in the Middle East. Y.M. Choueiri (Ed.), *A Companion to the History of the Middle East* içinde (s. 425-443). India: Blackwell.

Molyneux, M. (2002). Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America. *Development and Change*, 33(2), 167-168.

Mosedale, S. (2014). Women's Empowerment as a Development Goal: Taking a Feminist Standpoint. *Journal of International Development*, 28 (8), 1115-1125.

Nazneen, S. ve Sultan, M. (2014). Bangladeş'te Çağdaş Feminist Politika: Zorluklara Göğüs Germek. S. Roy (Der.), *Yeni Güney Asya Feminizmleri: Çelişkiler ve İhtimaller* içinde (s. 107-131). İstanbul: Güldünya.

Ong, A. (1996). Strategic Sisterhood or Sisters in Solidarity? Questions of Communitarianism and Citizenship in Asia. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 4 (1), 107-135.

Ophuysen, T. (1994). Hollanda Kadın Hareketi: 1980'lerde Geleneksel ve Modern Kadın Hareketleri Arasındaki İlişkiler. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 37-44). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

O'Reilly, K. (2014). Resolving a Gendered Paradox: Women's Participation and the NGO Boom in North India. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* içinde (s. 143-165). Durham/London: Duke University Press.

Ovadia, S. (2005). Feminist Hareketin İlk Günleri. D. Çakır (Ed). *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri* içinde (s. 59-80). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Ovadia, S. (2013). Sunuş: Anmalar Zamanı. *Yazko Somut*, 4-6.

Örnek, A. (2004). Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu-XIV Sunuş. *AB Uyum Süreci ve STK’lar* içinde. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Parpart, J.L. ve Marchand, M.H. (1995). Exploding the Canon: An Introduction/Conclusion. M.H. Marchand ve J.L. Parpart (Ed.), *Feminism, Postmodernism, Development* içinde (s. 1-22). New York: Routledge.

Pavillard, Anne-Marie. (1994). Özerk Kadın Hareketinin Eritilme Tehlikesi. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 54-59). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

Petras, J. (1997). Imperialism and NGOs in Latin America. *Monthly Review*, 49 (7). <http://monthlyreview.org/1997/12/01/imperialism-and-ngos-in-latin-america> (Erişim: 12 Mart 2015).

Petras, J. (1999). NGOs: In the Service of Imperialism. *Journal of Contemporary Asia*, 29 (4), 429-440.

Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2011). *Social Movements and State Power: Argentina, Brazil, Bolivia, Ecuador*. London: Pluto.

Rabbani, H. (2005). A Palestinina View on the Role of Western NGOs in Promoting Democracy and Especially Women’s Rights in the Middle East. B. Rahbek (Ed.), *Democratisation in the Middle East: Dilemmas and Perspectives* içinde (s. 101-11). Aarhus University Press.

Rankin, K. (2002). Social Capital, Microfinance, and the Politics of Development. *Feminist Economics*, 8(1), 1-24.

Razavi, S. ve Miller, C. (1995). *From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse*. <http://www.eldis.org/assets/Docs/17140.html>

Reimann, K.D. (2006). A View from the Top: International Politics, Norms and the Worldwide Growth of NGOs. *International Studies Quarterly*, 50, 45–67.

Reinharz, S. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.

- Riles, A. (2004). *The Network Inside Out*. USA: University of Michigan.
- Robins, S.L. (2008). *From Revolution to Rights in South Africa: Social Movements, NGOs and Popular Politics after Apartheid*. Boydell & Brewer.
- Roy, A. (2015). *Kapitalizm: Bir Hayalet Hikayesi*. İstanbul: Sel.
- Roy, S. (2014a). Giriş: Çelişkiler ve ihtimaller. S. Roy (Ed.), *Yeni Güney Asya Feminizmleri: Çelişkiler ve İhtimaller* içinde (s. 11-38). İstanbul: Güldünya.
- Roy, S. (2014b). Önsöz. S. Roy (Ed.), *Yeni Güney Asya Feminizmleri: Çelişkiler ve İhtimaller* içinde (s. 8-10). İstanbul: Güldünya.
- Rowbotham, S. (1994). *Kadınlar, Direniş ve Devrim*. İstanbul: Payel.
- Ryfman, P. (2006). *Sivil Toplum Kuruluşları* (Çev: İsmail Yerguz). İstanbul: İletişim.
- Safa, H.I. (1990). Women's Social Movements in Latin America. *Gender and Society*, 4 (3), 354-369.
- Salo, E. (2010). South African Feminisms: A Coming of Age? A. Basu (Ed.), *Women's Movements in the Global Era: the Power of Local Feminisms* içinde (29-56). USA: Westview Press.
- Sancar, S. (2011). Türkiye'de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. S. Sancar (Der.), *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar (Cilt 1)* içinde (s. 61-117). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sangtin Yazarları ve Nagar, R. (2011). *Ateşle Oynamak: Hindistan'da Yedi Yaşam Üzerinden Feminist Düşünce ve Eylem*. Ankara: Ayizi.
- Sardenberg, M.B. ve Costa, A. (2010). Contemporary Feminisms in Brazil: Achievements, Shortcomings, and Challenges. A. Basu (Ed.), *Women's Movements in the Global Era: the Power of Local Feminisms* içinde (s. 255-284). USA: Westview Press.
- Savran, G. (2005). 80'li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası: Sorunlar ve Sorular. D. Çakır (Ed), *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele*

Deneyimleri içinde (s. 81-99). İstanbul: Amargi Kadın Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık.

Sharma, A. (2014) The State and Women's empowerment in India: Paradoxes and Politics. V. Bernal ve I. Grewal (Ed.), *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and neoliberalism* içinde (s. 93-113). Durham/London: Duke University Press.

Silliman J. (1999). Expanding Civil Society: Shrinking Political Spaces - The Case of Women's Nongovernmental Organizations. *Social Politics*, 6 (1), 23-53.

Sirkis, L. (1994). Özerk Kadın Hareketi ve Kurumlar: Son On Yıl İçinde Fransa'daki karşılıklı Etkileşimler. *Kadın Hareketinin Kurumlaşması: Fırsatlar ve Rizikolar* içinde (s. 45-53). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. İstanbul: Metis.

Smith, D.E. (1999). *Writing the Social: Critique, Theory and Investigation*. Canada: University of Toronto.

Smith, D.E. (2004) Women's Perspective as a Radical Critique of Sociology. S. Harding (Ed.), *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies* içinde (s. 21-34). New York: Routledge.

Staggenborg, S. (1988). The Consequences of Professionalization and Formalization in the Pro-Choice Movement. *American Sociological Review*, 53 (4), 585-605.

Staveren, I. V. (2003). Beyond Social Capital in Poverty Research. *Journal of Economic Issues*, 37(2), 415-423.

Sundstrom, L.M. (2010). Russian Women's Activism: Two Steps Forward, One Step Back. A. Basu (Ed.), *Women's Movements in the Global Era: The Power of Local Feminisms* içinde (s. 229-254). USA: Westview Press.

Taylor, V. (1989). Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance. *American Sociological Review*, 54 (5), 761-775.

Tekeli, Ş. (2013). Feminizmle geçen kırk yıl. *Feminist Politika*, 19, 22-23.

Touraine, A. (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52 (4), 749-787.

Walby, S. (2002). Feminism in a Global Era. *Economy and Society*, 31 (4), 533–557.

World Resources Institute. (2003). *2002–2004: Decisions for the Earth: Balance, Voice, and Power*. Washington, D.C. s. 70. http://pdf.wri.org/wr2002_fullreport.pdf (Erişim: 27 Ekim 2017).

Willets, P. (2002). *What is a Non-Governmental Organization?* <http://www.staff.city.ac.uk/p.willets/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM> (Erişim tarihi: 19 şubat 2016).

Yaziji, M. ve Doh, J. (2009). *NGOs and Corporations: Conflict and Collaboration*. USA: Cambridge University Press.

Yılmaz, M. (2013). Patriyarka ve devlet kıskacında bağımsız Kürt kadın örgütlenmesi. *Feminist Politika*, 19, 31-33.

Zald, M.N. ve Ash, R. (1966). Social Movement Organizations: Growth, Decay and Change. *Social Forces*, 44 (3), 327-341.

Zhang, N. ve Hsiung, P. (2010). The Chinese Women's Movement in the Context of Globalization. A. Basu (Ed.). *Women's Movements in the Global Era: the Power of Local Feminisms* içinde (s. 157-192). USA: Westview Press.

EKLER

EK 1. Kadın Örgütleri Listesi

Hareket Örgütleri

Amida Kadın Danışmanlık Merkezi, Diyarbakır

Bağlar Kadın Kooperatifi-Eko Jin Kadın Atölyesi, Diyarbakır

Ceren Kadın Derneği, Diyarbakır

Diyarbakır Kadın Sorunlarını Araştırma Merkezi (DİKASUM)

Hevi-Umut Kadın Atölyesi, Batman

Jineoloji Dergisi, Diyarbakır

Kadın Akademisi Derneği, Diyarbakır

Kadın Spor Kompleksi, Batman

Selis Kadın Derneği, Diyarbakır

Selis Kadın Danışmanlık Merkezi, Batman

Özgür Kadınlar Kongresi (KJA) Derneği, Diyarbakır

Bağımsız Kadın Örgütleri

Batman Kadın Dayanışma Derneği

Diyarbakır İşkadınları Derneği, Diyarbakır

Girişimci Kadınlar Derneği, Batman

KAMER Vakfi, Batman

KAMER Vakfi, Diyarbakır

Umut Işığı Kadın Kooperatifi, Diyarbakır

EK 2. Görüşülen Kadınlara İlişkin Bilgiler

Ayten: 43 yaşında. Evli ve üç çocuğu var. Üniversite mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. On bir yıldır kadınlara yönelik çalışmalarda yer alıyor. Sekiz yıl önce kurduğu derneğin başkanlığını yürütüyor.

Bahar: 48 yaşında. Evli. Öğretmen. Uzun yıllar pek çok STK'da, insan hakları örgütünde ve sendikada örgütlendi. Üç yıldır bir kadın derneğinde yer alıyor ve sadece kadınlar konusunda çalışmalar yapıyor.

Berçem: 28 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Dört yıldır belediyeye bağlı bir kadın kurumunda çalışıyor. Kadın hareketine bu yolla katıldı.

Berfin: 34 yaşında. Bekâr. Üniversite terk. Meslek tanımlamıyor. On sekiz yıldır harekette yer alıyor. Bir kadın derneğinin başkanlığını yürütüyor.

Betül: 34 yaşında. Bekâr. Lise mezunu. Açık Öğretim Fakültesi'nde eğitimine devam ediyor. Bir kadın danışma merkezinde çalışıyor. Dokuz yıldır kadın hareketinde.

Dicle: 35 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Mesleğini sosyolog olarak tanımlıyor. Bir süre belediyeye bağlı kadın danışma merkezlerinde çalıştı. Altı yıldır kadın hareketinde. Çeşitli kadın derneklerinde yer aldı.

Dilek: 36 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Mesleğini sosyolog olarak tanımlıyor. Birkaç yıl özel sektörde çalıştıktan sonra belediyeye bağlı bir kadın kurumunda çalışmaya başladı.

Ezgi: 30 yaşında. Bekâr. Lise mezunu, üniversite eğitimine devam ediyor. Üç yıldır kadın örgütlenmesinde yer alıyor, bir kadın derneğinin üyesi.

Helin: 31 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Mesleğini sosyolog olarak tanımlıyor. Belediyede kadın biriminde çalışıyor.

Hülya: 31 yaşında. Evli, iki çocuğu var. Ön-lisans mezunu, üniversite eğitimine Açık Öğretimde Fakültesi'nde devam ediyor. 17 yaşında kadın çalışmalarıyla tanıştı. Bir

kadın kooperatifinde çalışmalarına devam ediyor. Kendisini “tam zamanlı gönüllü çalışan” olarak tanımlıyor.

Leyla: 39 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Meslek tanımlamıyor. Üniversite döneminden beri hem gençlik hem kadın alanında örgütlenme çalışmalarına katıldı. Belediyeye bağlı bir kadın kurumunda çalışıyor.

Lorin: 23 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu, yüksek lisans eğitimine devam ediyor. Bir kadın dergisinde çalışıyor. İki yıldır kadın örgütlenmesinde yer alıyor.

Meryem: 27 yaşında. Bekâr. Hiç okula gitmedi. İki yıldır bir kadın derneğinde yer alıyor.

Mizgin: 36 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Uzun yıllar basın alanında çalıştı. Altı yıldır bir kadın merkezinde çalışıyor.

Müzeyyen: 50 yaşında. Bekar, üç çocuğu var. Lise mezunu. Mesleğini gönüllü olarak tanımlıyor. Yaklaşık yirmi yıldır bir kadın örgütünde çalışıyor.

Nermin: 39 yaşında. Bekâr, iki çocuğu var. Yüksek lisans mezunu. Sendikacılık ve öğretmenlik geçmişi var. Meslek tanımlamıyor. Kendisini kadın hareketinin bir bireyi olarak görüyor. Kadınlara yönelik çalışmalar yapan bir belediye biriminde çalışıyor.

Nesrin: 31 yaşında. Lise mezunu. Evli, bir çocuğu var. Uzun yıllar serbest bölgede işçi olarak çalıştı. Beş yıldır belediyeye bağlı bir kadın kurumunda çalışıyor.

Neşe: 47 yaşında. Evli, iki çocuğu var. Beş yıldır bir kadın örgütünde çalışıyor.

Nuray: 37 yaşında. Evli, bir çocuğu var. Ön-lisans mezunu. On altı yıldır kadın hareketinde yer alıyor. Bir kadın merkezinde çalışıyor.

Roza: 51 yaşında. Medeni durum ve meslek tanımlamıyor. Uzun yıllardır kadın hareketinde yer alıyor. Gazetecilikten belediye başkanlığına birçok işte çalıştı.

Selma: 49 yaşında. Bekâr. Ön-lisans mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Mesleğini halkla ilişkiler olarak tanımlıyor. İki yıl bir kadın örgütünde çalıştıktan sonra kendi derneğini kurdu. 2011’den beri başkanlığını yürütüyor.

Serap: 35 yaşında. Bekâr. Ön-lisans mezunu. Mesleğini tekstilci olarak tanımlıyor. Bir üretim atölyesinde çalışıyor.

Serpil: 32 yaşında. Bekâr. Üniversite mezunu. Mesleğini mali müşavir olarak tanımlıyor. 2008'den beri bir kadın derneğinde çalışmalarına devam ediyor.

şilan: 35 yaşında. Bekâr. Lise mezunu. Mesleğini sosyal çalışmacı olarak tanımlıyor. 2010'dan beri bir kadın derneğinde çalışıyor.